

ОЛЕНА МАКАРЧУК

**ПРЕСА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ
ПАРТІЙ І РУХІВ У ІНФОРМАЦІЙНО-
КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ
ГАЛИЧИНИ (1890 – 1914)**

Монографія

Львів
СПОЛОМ
2022

УДК 070:94
Мак 15

Рекомендовано до друку
Вченою радою Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(Протокол №9/22 від 10 травня 2022 р.).
Вченою радою Національного університету
«Львівська політехніка» (Протокол № 84 від 24 травня 2022 р.).

Рецензенти:

Кунанець Н. Е. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор кафедри інформаційних систем та мереж Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій Національного університету «Львівська політехніка».

Поплавська Н. М. – завідувачка кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету, доктор філологічних наук, професор;

Фінклер Ю.Е. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри видавничої справи та медіакомунікацій Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола

Макарчук, Олена Геннадіївна.

Преса українських політичних партій і рухів у інформаційно-комунікаційному просторі Галичини (1890–1914 рр.) : монографія / – Львів : СПОЛОМ, 2022. – 524 с. – Бібліогр.: с. 447-523 (876 назв).

На підставі сучасних теоретико-методологічних підходів виявлено закономірності та особливості зародження, становлення й функціонування преси українських політичних партій і рухів у Галичині у 1890–1914 рр., подані характеристики законодавчих, організаційних і творчих аспектів пресової діяльності. Приділено увагу типологічним характеристикам політичної та партійної преси цього періоду, її функціям та особливостям взаємодії з партійними фракціями та читачькою аудиторією, акцентовано увагу на змістовному компоненті творчих здобутків.

Серед типологічного розмаїття пресових першодруків Галичини виокремлено видання політичні, простежено медіа-тренди, що визначили появу суто партійних видань. На основі великої кількості джерел проаналізовано передумови появи партійних пресових органів Галичини, визначена їх роль як суб'єкта та об'єкта процесів партійного будівництва.

Для викладачів, науковців, аспірантів, здобувачів, студентів закладів вищої освіти.

© Макарчук О.Г., 2022

© Навчально-науковий інститут права,
психології, та інноваційної освіти, 2022.

© Вид-во «СПОЛОМ», 2022

ISBN 978-966-919-855-6

Зміст

Вступ	5
Розділ 1.	
Преса політичних партій і рухів Галичини як об'єкт вивчення	15
1.1. Історіографія проблеми	15
1.2. Джерельна база	53
1.3. Теоретичні та методологічні аспекти дослідження	82
Розділ 2.	
Політичні партії і рухи та преса: формування й умови функціонування (1848–1889 рр.)	112
2.1. Становлення корпусу політичної преси	112
2.2. Система політичних партій і рухів	129
2.3. Пресове право, цензура, судові справи	147
Розділ 3.	
Український масмедійний ландшафт Галичини (1890–1914 рр.)	175
3.1. Динаміка розвитку преси	175
3.2. Типологічний синкретизм преси	200
3.2.1. Типологія преси: теоретичний аспект	200
3.2.2. Тематична диференціація	205
3.2.3. Читацька аудиторія	218
3.2.4. Періодичність	240
Розділ 4.	
Преса політичних партій та рухів: структурно-функціональні аспекти	250
4.1. Преса РУРП	250
4.2. Часописи УНДП	272
4.3. Преса лівого спрямування	289
4.4. Москвофільська преса	319
4.5. Клерикальна преса	331

Розділ 5.

Преса політичних партій та рухів:

дискурсивні практики	347
5.1. Партійна проблематика	347
5.2. Концептуальні питання державотворення	367
5.3. Культурологічна проблематика	387
5.4. Реклама: комерційне та просвітнє призначення	408

Розділ 6.

Політичний журналіст як потенційний

національний лідер – сподіване і реальне	417
---	-----

Висновки	434
---------------------------	-----

Список використаних джерел та літератури	447
---	-----

ВСТУП

Кардинальні зміни політичної конфігурації українського суспільства на межі ХХ–ХХІ століть відбуваються на тлі важливих трансформацій в медіа-комунікаційній сфері. Цей процес актуалізує необхідність оновлення ідейно-теоретичних і методологічних підходів до вивчення преси як важливого політичного інституту загалом і партійної преси як її складової зокрема. У цьому контексті не буде перебільшенням вказати, що саме політичним партіям та їхнім партійним виданням історія відвела роль каталізатора важливих перетворень у суспільстві. Відтак можна схарактеризувати рівень розвитку партійного друку як своєрідний індикатор політичної конкуренції в країні, і, багато в чому, як показник зрілості взаємодії політичних інститутів із громадянами. Унікальність ролі преси політичних партій полягає в тому, що вона не просто механічно відображала події, що відбувалися в суспільстві, а й активно впливала на них, формуючи порядок денний усіх державних та громадських структур.

Партійна преса допомагала об'єктивно розглядати політичні перетворення, що відбувалися в суспільстві, сигналізувала про політичні та соціальні проблеми та моделювала шляхи їх вирішення. Іншими словами, партійні медіа стали важливим інструментом конструювання політичного бекграунду як в історичній ретроспективі, так і в сьогоденні. Разом з тим у кожній країні, де існують партії, виборча система, представницькі органи тощо, складається своя національна модель партійної і політичної преси, що поєднує як універсальні, так і національно-специфічні риси. На формування цієї національної моделі впливають не лише місцеві особливості розвитку партійної системи, а й глобальний історичний контекст (зовнішні та внутрішні фактори), у якому діють партії.

Під цим кутом досить актуальним бачиться осмислення характеристик і базових умов формування партійної преси Галичини кінця ХІХ– початку ХХ століття. У цю історичну добу в

цій частині Австро-Угорської імперії лише розпочинається процес партійного будівництва, імпульсом до якого часто слугує преса. Певним чином це нагадує сучасну Україну, де процеси становлення і розбудови політичних партій відбуваються надзвичайно активно, а політична мапа країни далека від звичної для «старих» демократій двопартійної системи (остання не виключає маргінальних партій, які за певних обставин отримують золоту акцію при формуванні кабінетів коаліційної парламентської більшості).

Із зазначеного випливає актуальність дослідження, що зумовлюється наступними чинниками:

- зміною авторської оптики партійних та політичних видань залежно від історичного сценарію, що в добу суспільних переломів зазнає стрибкоподібних змін;

- зростанням інтересу в умовах розбудови незалежної демократичної України до партійної преси як важливого фактора розвитку політичного життя;

- динамікою змін громадсько-політичного дискурсу що, у свою чергу, сприяє підвищенню зацікавленості до політико-комунікативних стратегій преси загалом і партійної та політичної преси зокрема;

- включенням партійної і політичної преси в ефективний діалог влади і суспільства як в історичній ретроспективі, так і в сьогоденні;

- виявом зацікавленості до процесу формування національного медіаконтексту партійної преси і виходу її на національну модель медіаполітичної інтеракції;

- зростанням впливу партійної преси (як впливового сегменту медійного простору) в роки соціально-політичних потрясінь і суттєвих трансформацій в житті суспільства;

- необхідністю використання на сучасному етапі розвитку медіа історичного досвіду розвитку партійної преси, визначення характеристики її ролі в інформаційному просторі;

- постійним збільшенням впливу партійних медіа на функціонування інститутів суспільства.

Основою теоретичної частини дослідження стали праці науковців, умовно розділені нами на три групи.

До першої групи належать праці відомих вітчизняних учених, що вже стали класикою історії української журналістики. Вони, хоча й не розглядають окремо пресу політичних партій, подають в історичному контексті еволюцію української преси загалом і преси Галичини зокрема. Це праці таких дослідників як О. Маковей, І. Франко, М. Андрусак, А. Андрухович, С. Баран, І. Брик, О. Бочковський, М. Возняк, В. Гнатюк, Б. Грінченко, А. Животко, В. Ігнатієнко, М. Комаров, І. Кривецький, В. Левинський, К. Левицький, М. Лозинський, І. Лоський, Р. Лукань, В. Межов, І. Наріжний. Є. Пеленський, Ф. Свистун, С. Сірополко, П. Смуток, М. Струтинський, О. Терлецький, В. Щурат, М. Ясинський та інші.

Українська партійна періодика більшою мірою цікавила дослідників радянського періоду, що обумовлювалося її особливою роллю у пропагандистській роботі правлячої партії. Це передусім праці А. Бережного, А. Белкова, І. Безуглої, В. Буднікова, І. Гошуляк, Д. Григораша, А. Дея, В. Дмитрука, В.Євсєєва, Г. Гербільського, С. Гуревича, В. Дмитриченко, В. Козлова, І. Корнейчика, М. Кравця, Ю. Лавріненка, Ф. Максименко, А.Мишурица, А. Москаленка, І. Моторнюка, М. Нечиталюка, Г. Петрякова, Р. Слободянюка, В. Солдатенка, В. Тарнавського, П. Федченка, Й. Цьоха, та ін. Їх слабкою стороною вважаємо абсолютизацію «досвіду» більшовицької преси за одночасного ігнорування преси «буржуазної», «націоналістичної», «клерикальної» тощо.

Окремим аспектам функціонування партійної преси у медійному просторі присвячені роботи з теорії журналістики, що розглядають не тільки питання типології та жанрової специфіки різних типів видань а й важливі аспекти журналістської майстерності. В такого роду наукових працях поняття партійної преси звично розглядається в контексті функцій та ролі ЗМІ у суспільстві, а також аналізу окремих типологічних ознак: Це вітчизняні науковці: В. Здоровега, В. Іванов, В. Лизанчук, А. Москаленко, Е. Огар, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун, С. Квіт, Т. Приступенко, Т. Скотникова, Т. Трачук, В. Шпак та інші, а також зарубіжні: А. Акопов, Є.Ахмадулін, С. Бодрунова, А. Бочаров, О. Вартанова, О. Вертешин, Ю. Головін, О. Запа-

дов, Я. Засурський, О. Зуєва, В. Зуєв, М. Козлова, С. Корконосенко, Є. Корнілов, Л. Мосіонжик, Г. Нуріджанов, О. Петрова, Є. Прохоров, Л. Реснянська, О. Тертичний, М. Шкондін та ін. Зарубіжна бібліографія питання представлена долробком таких учених, як Д. Блумлер, Я. Буяк, Д. Галлін, М. Гуревич, Д. Мак-Квейл, Т. Ковальчик, Д.-А. Куйперс, П. Манчіні, Є. Мислінський, Ф. Зіберт, Р. Томчик, У. Шрам, Т. Пітерсон, Ж.-П. Химка, інші автори.

Їх наукові розробки коментують і доповнюють науковці РФ: О. Грабельников, В. Гуторов, О. Дранішнікова, Ю. Ключев, О. Федотова, З. Хубецова та інші.

Окремо відзначимо дослідників, чий науковий доробок спеціально присвячений різноманітним аспектам функціонування саме партійної та політичної преси: Ю. Бідзіля, О. Босак, В. Габор, М. Галушко, В. Георгієвська, В. Гутковський, В. Гошовська, О. Жерноклеєв, А. Кліш, М. Комариця, С. Кость, І. Крупський, Г. Маценко, І. Михайлин, М. Мудрий, М. Нечиталюк, В. Передерій, А. Потіха, М. Романюк, Н. Світлик, О. Олексин, Н. Сидоренко, Л. Сніцарчук, Ю. Фінклер О. Хімяк, Ю. Шаповал, Ю. Яковлев та ін.

В основу нашого дослідження покладені принципи історизму, об'єктивності та соціального гуманізму.

Принцип історизму (у парадигмі дослідження) дозволяє вивчати функціонування партійних видань в контексті реального історичного часу, *передбачає* відстеження історії медіа у всій їх повноті та багатоманітності, акцентує увагу на узагальненні емпіричного матеріалу і встановлення на цій основі загальних історичних закономірностей.

Принцип об'єктивності ставить завданням виявити тенденції й закономірності процесу виникнення та розвитку пресових органів політичних партій шляхом використання знань, отриманих унаслідок глибокого та всебічного вивчення всієї сукупності фактів, що стосуються питання, яке підлягає розгляду.

Принцип соціального гуманізму передбачає оцінку фактів, подій та явищ з погляду їх значимості в системі загальнолюдських цінностей, суспільного прогресу загалом.

У роботі над дослідженням застосовувалися також загальнонаукові дослідницькі методи та прийоми:

– системний підхід, що дозволяє аналізувати партійну періодику не тільки як цілісну систему, що має свої цілі, завдання та специфічні ознаки, а й забезпечує максимально можливу достовірність отриманих результатів завдяки всебічному аналізу і, отже, зниження впливу суб'єкта пізнання на отримані висновки;

– логічний метод, що за допомогою дослідницьких прийомів (аналіз, синтез, індукція й дедукція) дає право науковцю на виокремлення загальних, фундаментальних характеристик, що розкривають сутність досліджуваного об'єкта (у нашому контексті партійних медіа), умови його буття як такого;

– метод контент-аналізу, що дозволяє на основі вивчення текстової і графічної інформації перевести її в кількісні показники.

У роботі над дослідженням активно використовувалася сукупність спеціальних дослідницьких методів та прийомів, що, залежно від мети й завдань дослідження, джерельної бази та інших чинників, дозволяла з'ясувати реальну картину процесу зародження та ґенези партійної преси. Серед цих методів і прийомів назвемо:

– хронологічний, що передбачає вивчення фактів, подій та явищ у чітко визначеній хронологічній послідовності;

– проблемно-хронологічний, що дозволяє систематизувати джерельний матеріал з окремих проблем, у межах яких відновлюється низка історико-журналістських подій у хронологічній послідовності.

– порівняльно-історичний, що орієнтує на вивчення конкретних історико-журналістських явищ шляхом зіставлення їх окремих якостей та рис з показниками інших однотипних та одночасних явищ (синхронне порівняння – порівняння по «горизонталі») або зіставлення явищ (можливо, одного й того ж явища) на різних етапах їх еволюції (діахронне порівняння – порівняння по «вертикалі»).

Важливим у нашому дослідженні історико-журналістських процесів став метод історичного пізнання. Цей метод

передбачає відстеження історичних подій (у цьому контексті історію створення та ґенези партійних періодичних видань) у всій її повноті та багатоманітності, узагальнення емпіричного матеріалу і встановлення на цій основі загальних історичних закономірностей. У контексті цього методу були використані такі різновиди методологічних підходів:

- історико-генетичний – дозволяє з'ясувати як одне явище породжує інше, тобто причину і наслідок (генетичний зв'язок);

- історико-порівняльний (або компаративний) – дає можливість зробити висновок про те, що об'єктивною основою для порівняння стає уявлення про минуле, яке виступає як процес не тільки внутрішньо обумовлений, а й такий, що повторюється;

- історико-типологічний, що стверджує концепцію про пресу, яка історично зароджувалася і розвивалася як один з механізмів громадської думки, як елемент публічної сфери, як форма вираження інтересів різних суспільних груп, інститутів, організацій, партій, як канал взаємодії, конкуренції і співпраці між ними;

- історико-системний, що полягає у виявленні в суспільно-історичному розвитку одиничного, особливого та спільного. Згідно з цим методологічним підходом, всі історичні події та процеси не тільки мають причинно-наслідковий зв'язок, а й переплетені між собою функціонально. Цей метод дозволяє створити цілісну картину суспільних та медійних процесів, що відбувалися, зокрема, в досліджуваній період.

Поруч з традиційними у дослідженні використані й новітні методологічні підходи щодо вивчення ролі ЗМІ (зокрема партійних). Зокрема, актуальним на наш погляд є звернення до системно-синергетичних підходів до вивчення медіа загалом і партійних зокрема. Поняття, категорії та методологічні підходи синергетики – складно-організовані системи, нелінійність, відкритість, нестабільність, інтеграція і дезінтеграція, біфуркаційні зміни, флуктації, рух від упорядкованості до хаотичності та навпаки, еволюція, коеволюція, самоорганізація тощо – активно застосовуються у сьогоденні до такого соціального явища як журналістика загалом та партійна журна-

лістика зокрема. Застосовуючи синергетичну методологію, приходимо до висновку, що складно організованим системам (у цьому контексті такою системою можемо назвати партійну журналістику) неможливо нав'язати шляхи їхнього розвитку, з огляду на те, що для складних систем завжди існує кілька альтернативних шляхів еволюції.

Об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, структура та внутрішня логіка його побудови зумовлені актуальністю теми та недостатнім ступенем її дослідження.

Об'єкт дослідження – західноукраїнська партійна періодика кінця XIX – початку XX століття (до 1914 р.).

Предметом дослідження є типологічні характеристики політичної та партійної преси цього періоду, її функції та особливості взаємодії з партійними фракціями та читацькою аудиторією, а також змістовий компонент творчих здобутків.

Метою дослідження є виявлення закономірностей та особливостей зародження, становлення й функціонування преси українських політичних партій і рухів у Галичині у 1890–1914 рр., а також висвітлення та характеристика законодавчих, організаційних та творчих аспектів пресової діяльності.

Досягнення означеної мети зумовило необхідність вирішення таких дослідницьких завдань:

- на основі сучасних теоретико-методологічних підходів схарактеризувати поняття «преса політичних рухів», «партійна преса», їхні типологічні ознаки та функції;

- визначити стан наукового вивчення української преси Галичини досліджуваного періоду у працях вітчизняних та зарубіжних науковців;

- окреслити коло джерел, систематизувати їх за групами, дати оцінку достовірності окремих джерел та їх груп;

- з'ясувати місце і роль преси політичних рухів та партійної преси в загальному контексті становлення та еволюції україномовної преси південноукраїнської Галичини кін XIX – поч. XX ст. ст.,

- розкрити типологічні характеристики української преси Галичини XIX – початку XX ст., визначити спільне і відмінне в медіа-характеристиці цієї преси із європейськими та наддніпрянськими партійними виданнями;

– уточнити контингент редакторів, авторів, дописувачів та, по можливості, з'ясувати джерела фінансування політичної та партійної преси досліджуваного періоду;

– встановити ступінь достовірності викладення фактів та їх авторської оцінки в політичній та партійній пресі Галичини; ідеологічні та особистісні (суб'єктивні) впливи на подачу матеріалу;

– визначити роль партійної преси як суб'єкта та об'єкта партійного будівництва в умовах австрійської конституційної монархії;

– визначити позитивні та негативні фактори, що впливали на становлення та еволюції Преси політичних рухів та партій;

– з'ясувати взаємозв'язки та взаємовпливи процесів розбудови політичних рухів та партій, з одного боку, та політичної і партійної преси, з іншого; відстежити передумови появи партійних пресових органів Галичини, визначити їхню роль як суб'єкта та об'єкта процесів партійного будівництва;

– схарактеризувати основні напрями української політичної преси в Галичині, визначити їх характерні риси та принципів відмінності у підходах до найбільш важливих питань;

– дослідити партійну проблематику як невід'ємний компонент політичної преси; розглянути аспекти внутріпартійної боротьби та характер їх відображення на сторінках партійних видань;

– визначити суспільно-важливі теми, що становили спільний предмет зацікавлення усіх українських мас-медіа досліджуваної доби;

– дослідити постать політичного журналіста як потенційного національного лідера, проаналізувати вплив авторського пулу партійних видань на зміну чи корекцію політичного порядку денного;

– узагальнити історичний досвід (позитивний і негативний), визначити можливості його застосування в сучасних умовах.

У роботі сформульовано та обґрунтовано низку концептуальних положень, узагальнень і висновків, які відповідають критеріям наукової новизни:

– на новому теоретико-методологічному рівні запропоновано власне трактування дефініції «партійна преса»; «преса політичних рухів»;

– у науковий обіг введено невідомий чи маловідомий фактичний матеріал, що характеризує унікальний досвід організаторської, видавничої, журналістської, публіцистичної діяльності активістів національної ідеї та їх опонентів;

– вперше здійснено комплексне дослідження преси українських політичних рухів і партій Галичини на етапі її зародження та еволюції в контексті формування національної ідеї, її активного відстоювання в протистоянні з конкуруючими політичними напрямками;

– обґрунтовано тезу про надважливу роль політичного журналіста у творенні не тільки власного «обличчя» видання, а й у формуванні програмних засад перших українських партій;

– визначено параметри нової якості українських пресодруків Галичини, що об'єктивно еволюціонували паралельно з процесами активізації політичних рухів, і, як наслідок, виникнення перших українських партій;

– вперше розглянуто засади та безпосередню практику взаємовідносин австро-угорських імперських та регіональних (Королівства Галичини і Лодомерії) органів влади й української політичної преси;

– удосконалено бачення моделі партійної преси, що розуміє її загальний стан і визначається сукупністю суттєвих ознак, які склалися в певний проміжок часу і внаслідок впливу внутрішньополітичних та зовнішньополітичних змін.

Практичне значення дослідження визначається новизною та результатами й полягає у потенційному використанні його наукових здобутків:

– у науково-дослідницькій сфері – для подальшого науково-теоретичного опрацювання питань функціонування партійної преси в умовах історичних пертурбацій, створення наукового підґрунтя для інших перспективних досліджень, головними результатами яких мають стати розробки теоретичних та практичних медіа-моделей партійного друку;

– у навчально-методичному процесі як теоретичний та ілюстративний матеріал для підготовки підручників, навчальних посібників, при розробці навчальних програм та методичних рекомендацій, а також при проведенні лекційних та семінарських занять для студентів за напрямками «Історія української журналістики», «Теорія та методика журналістської творчості», «Політична журналістика», «Технологія політичного процесу» та інших.

– у практичній діяльності сучасних політичних партій, що отримують змогу творчо використати історичний досвід творення власних партійних друкованих органів, синкретично поєднувати їх із новими медіа.

Розділ 1. ПРЕСА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І РУХІВ ГАЛИЧНИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Одне з цікавіших питань ґенези та еволюції вітчизняної партійної журналістики – питання співвідношення двох визначальних характеристик, власне «журналістики» в її найширшому розумінні та «політики». Що має досліджуватися в першу чергу – аспекти літературні, публіцистичні, стратегія розширення аудиторії, просування видання на ринку тощо, чи, навпаки, політична складова – усе те, що відрізняє журналістику партійну від розважальної, культурологічної чи, для прикладу, спортивної.

Ще одна важлива особливість досліджуваної теми. Вітчизняна (західноукраїнська) преса доби кінця XIX – початку XX ст. бачиться цікавим феноменом, сформованим на межі цивілізацій. З одного боку, важко заперечувати впливи на неї західноєвропейської преси, де у другій половині XIX століття відбуваються кардинальні соціально-політичні зміни, що, за думку науковців, проявилися передусім у «появі партійної (тут соціалістичної. – О.М.) преси (газет і журналів політичних партій), скасуванні попередньої цензури і переході від авторитарних до демократичних концепцій журналістики» [670, с. 57]. З іншого боку, постійно відчувався вплив Російської імперії, де «більшість видань (після 1865 р. – О.М.) своє головне завдання бачили в тому, щоб бути провідниками певної політики», а відомі письменники (Чехов, Достоевський, Короленко та ін.) не тільки виступали як редактори і активні співробітники столичних та провінційних газет, але й визнавали «першорядне значення публіцистики у впливі на суспільну свідомість» [547, с.102]. Російський історик журналістики початку XX ст. Михайло Лемке навіть вважав, що «літературі загалом, а журналістиці зокрема належить здійснити величезну роботу, результатом якої стане широке суспільне перевиховання, точ-

ний політичний світогляд, ясні вимоги необхідних елементів подальшого прогресу» [408, с. 93]. То ж тогочасна російська журналістика була більш акцентованою, різкішою, а відтак й авторитарнішою, менш відкритою для дискусії та сприйняття позиції опонентів навіть з ближчого кола.

В конституційній Австро-Угорській монархії, складовою частиною якої у ці історичні часи виступало Королівство Галичини і Лодомерії, фігура журналіста, в тому числі й журналіста політичних часописів, ніколи не претендувала на особливу масштабність. Західноукраїнські політики цієї доби – це переважно юристи, а також люди близькі до (греко-католицької та православної) Церкви. Політичний журналіст тут більшою мірою журналіст, ніж політик. Знайти свого читача, постійно утримувати його в зоні політичного впливу (за умов відносно ліберальної цензури), зацікавити поданими фактами чи навіть літературними новинками – ось первісне завдання редакції; політична агітація – уже наступний крок. І. Франко, М. Павлик та інші політичні журналісти західних українських земель тієї історичної доби запам'яталися сучасникам передусім як майстри слова, а не полум'яні трибуни чи революціонери. То ж політичні амбіції галицьких партійних журналістів не підіймалися вище посольських (до Палати послів австрійського парламенту чи до Галицького сейму).

Ці міркування значною мірою далися взнаки і на підходах та оцінках вітчизняних дослідників історії української журналістики. «На першому, емпіричному, етапі розвитку історичної науки про журналістику, – зазначають автори «Історії української дожовтневої журналістики», – літературознавчий підхід до журналістських явищ, властивий ряду наукових розвідок і статей про східноукраїнські і західноукраїнські видання XIX ст., був необхідним і корисним». І далі: «У цей час відбувалося фактичне збагачення молодого науки (історії української журналістики. – О.М.), осмислення дослідниками суспільно-політичної обстановки та ідейної боротьби літературно-суспільних угруповань, що точилися навколо періодичних видань» [301. с. 13].

Відтак вітчизняні дослідники звично акцентують увагу на впливах журналістики на розвиток українського літературного

процесу. «Неоціненним, – зазначає сучасний український дослідник з історії української журналістики Ігор Михайлин, – є значення журналістики для розвитку української літератури. З невеличких джерел народилися струмочки, а з'єднавшись до купи, вони у творили могутню річку художнього українського слова (...) За допомогою журналістики сформувався літературний процес, творення художніх цінностей перетворилося в безперервний потік, що виражав духовне життя нашого народу» [497, с. 684].

У повній мірі синкретичне поєднання журналістських та літературних пошуків можна віднести й до літератури та журналістики тих українських земель, які у XIX – початку XX століття входили до складу Австро-Угорщини. Без літературного хисту газетний працівник бачився цілковито професійно неспроможним. Віддаючи належне літературному здобутку журналістів дожовтневої доби, ранні дослідники української журналістики куди менше уваги приділяли політичній складовій – за винятком розгляду вузького кола дописувачів більшовицької преси. Ми ще повернемося до цього питання.

Першою, а відтак й надзвичайно важливою спробою узагальнення досвіду журналістської творчості другої половини XIX століття (а не її окремих відламів) стала праця Осипа Маковея (1867–1925), присвячена 50-річчю газети «*Зоря Галицька*», «П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики (1898)». Тут автор вперше здійснив спробу періодизації української журналістики в Галичині, акцентуючи увагу на важливих етапах розвитку західноукраїнської преси другої половини XIX століття [482, с. 117–118]. В науковому дискурсі зародження та розвитку журналістики в Україні важливими бачаться дискусії щодо періодизації процесу, адже «цілком очевидно: наскільки точнішою буде періодизація, настільки легшим буде надалі процес опису, вивчення й аналізу самої історії журналістики» [497, с. 17].

До спроб періодизації української преси доклав певних зусиль й професор Василь Щурат (1871–1946) – у статті «Початки української публіцистики» (1916) [795].

Уже в радянські часи (1930) свою періодизацію запропонував В. Ігнатієнко; вона, за його міркуваннями, ґрунтується на «мовному, територіальному та суспільно-політичному принципах». На думку самого науковця, «цей поділ штучний, але він більше відповідає умовам політичного життя того часу й характеризує його, аніж поділ на п'ятиліття, десятиліття та інші механічні періоди часу» [284, с. 16]. Такий підхід бачиться певною мірою виправданим.

Автори підручника «Історія української дожовтневої журналістики» [301], що вийшов з друку уже в пост-брежнєвські часи, свідомо чи вимушено дотримувалися «марксистсько-ленінських поглядів» на етапи розвитку української журналістики. Визначальним моментом у такого роду дослідженнях виступала прив'язка історії журналістики до політичної еволюції «революційних» течій в російському середовищі XIX – початку XX ст. ст. – від декабристів і Герцена до «народників» і «марксистів». Вищою точкою дореволюційної журналістики дожовтневої доби, її головним плодом і досягненням виступала більшовицька преса, натомість «буржуазні», «дрібнобуржуазні» та особливо «буржуазно-націоналістичні» видання звично піддавалися критичним та подекуди й зневажливим оцінкам.

Уже в добу Незалежності за побудову періодизації історії української журналістики на підставах «хронологічно-проблемного принципу, відповідно доповненого принципом регіональним як таким, що дає можливість відтворити національно-етнографічну специфіку української преси», виступив М. Нечиталюк [534]. Такий підхід дозволив передусім «відв'язати» журналістику власне українську від попередніх схем у контексті російського та світового революційного руху.

Колективну думку науково-дослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника на проблему періодизації історії української журналістики подав М. Романюк [611].

Періодизацію, в основу якої покладено «дві головні засади: врахування етапів і процесів формування національної свідомості та регіональний аспект», пропонує І. Михайлин [497, с. 17]. Серед «укрупнених і скорочених щодо загальної

кількості періодів» важливим з точки зору нашого дослідження є етап, який науковець називає «Австро-українським» – від *Весни народів* 1848 року через «початок 1860-х років, коли внаслідок адміністративних переслідувань в Росії центр творення української журналістики перемістився в Австрію (...) через утворення у Львові національно-демократичної партії (грудень 1899 р.), а в Харкові Революційної Української партії (січень 1900 р.) як двох політичних об'єднань, що вийшли на арену суспільної боротьби під гаслами української незалежності» [497, с. 18], і завершується цей період «на рубежі XIX і XX століть, хоча конкретну дату вказати й важко».

Дослідження історії української журналістики, здійснені зусиллями десятків подвижників кінця XIX – початку XXI ст., дозволили сформувати доволі чітку картину її становлення.

Одним з перших дослідників вказаної тематики став Іван Франко. Цікавою є його праця «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» [752]. У цій науковій розвідці І. Франко спробував подати об'єктивний аналіз та характеристику періодичних видань, їхні напрями, жанрові особливості, стиль публікацій, авторів, редакторів та видавців цих видань, оцінку революційних рухів (*Весна народів* 1848 р.) та пресу політичних течій (передусім москвофільські видання та народовську періодику), їхній вплив на зародження журналістики нового типу, виникнення політичних партій (РУРП) та їхньої партійної преси. Цінний історико-журналістський матеріал можна знайти й в інших працях І. Франка – дослідженні про українську альманахову літературу на тлі доби [758], а також нарисі про еволюцію журналу «*Друг*» [720]. Для нас цікава передусім фактологічна складова, оскільки оціночні критерії бачаться доволі суб'єктивними.

Теоретичним питанням журналістики присвячені праці І. Франка «Альманах чи газета» (1891), «Поza межами можливого» (1900), «Журнал і публіка» (1900), «Принципи і безпринципність» (1903), «Дещо про нашу пресу» (1905), «Новини нашої літератури» (1907), «Передмова (до збірки «В наймах у сусідів»)» (1914) тощо.

Важливою для розуміння мас-медійних процесів другої половини XIX ст. виступає вже згадувана стаття Осипа Маковея «Пятьдесятлїтній юбилей руської публіцистики», надрукована у «Літературно-науковому вістнику» у 1898 р. Великий вплив на формування національної самосвідомості українців мало, за О. Маковеєм, утворення першої газети українською мовою «Зоря Галицка», і далі – вихід у 1861 р. газети «Слово» – «першого по 48-ім році, сьвідомого виступу руських націоналів», а також «підключення» (за сприяння москвофільського товариства ім. Качковського) до суспільного життя українського селянства, вплив М. Драгоманова на створення радикальної партії (РУРП) в Галичині, зростання народовської партії, що проявилось у створенні та посиленні впливу друкованих органів – «Батьківщина», «Діло» та «Зоря» [482, с. 117–118].

Ці підходи науковця поділяли й інші сучасники О. Маковея.

Особливе місце «Зорі Галицкій» приділив у статті «Начало газетъ и первая галицко-русская газета» галицький письменник-москвофіл Пилип Свистун. Він називає газети та періодику загалом «сьомою «великою державою»», подає ретроспективу зародження преси в Європі та в Україні (тієї її частині, що входила до складу Австро-Угорщини), докладно характеризує причини появи «Зорі Галицкої», видавців та редакторів, структуру, контент, значення для руського населення Галичини [706]. Найбільш проблемним моментом у наукових дослідженнях П. Свистуна виступає його концепція «русской» преси Галичини як елементу російського культурального простору від Карпат до Тихого океану. Тим не менше наукова розвідка багата фактологічним матеріалом, і не може бути обділена увагою наступних поколінь дослідників проблеми.

У 1900 р. Санкт-Петербурзьке видавництво «Общественной пользы» надрукувало працю Леона Василевського «Современная Галиция» [141]. Публіцистичній спадщині цього провідного ідеолога польського соціалістичного руху властива ідеалізація польського панування в Україні, головною ознакою чого він вважав нібито мирне проникнення і сприйняття вищої польської культури в українських землях [265, с. 145–147].

Саме під цим кутом Л. Василевський розглядав сучасний йому (кінець XIX ст.) політичний, історичний та культурний стан Галичини. Автор подає докладну характеристику тогочасного політичного стану регіону, дає оцінку політичним силам – москвофілам (або *старорусинам*), українофільській партії, «у склад якої входила майже виключно молодь» [141, с. 193], та характеризує причини виникнення «самостійної, радикальної, селянської партії, «во главе» якої стали Іван Франко та Михайло Павлик [141, с. 201]. Не обійшов він увагою й літературні та пресові здобутки Галичини. «За чисельністю періодичних видань перше місце належить столиці Галиції Львову, – зазначає автор, – (...) Серед багатьох видань перше місце займають політичні органи різних партій [141, с. 208]. На жаль, ця проблематика розглянута Л. Василевським поверхово, надана лише найбільш загальна, поверхнева оцінка українських народофільських та москвофільських видань.

Цікавим явищем в російському журналістикознавстві стала збірка статей, присвячена 200-літтю періодичного друку в Росії «Периодическая печать на Западе» [570]. Ювілей викликав у суспільстві «великий інтерес до всього, що стосувалося історії і становища друку взагалі» [570, с. 7]. З цією метою автори звернулися до тогочасного стану періодичного друку на Заході. Для нас становить інтерес наукова розвідка П. Звездича «Развитие печати в Австрии», де подана історична характеристика зародження та розвитку преси народів, що населяли багатонаціональну Австро-Угорську монархію. «Русинською (українською. – О. М.) мовою до 1848 року ніяких політичних газет не було», – запевняє автор, – і продовжує, що тільки революційні події в Європі привели до того, що русини (українці. – О.М.) «получают свою первую газету на родном языке **«Dnewnyk russkij»** (! виділення моє. – О.М.) [267, с. 142]. Разом із тим, автор намагається розібратися у хитросплетіннях українського політичного життя, розділяючи «русинську» пресу в Галичині та Буковині на два «ворожих один до одного табори, кожний з яких звинувачує свого супротивника у всіх семи смертних гріхах» [267, с. 141]. Виділяє науковець і дві партії – младорусинську (українофіли. – О.М.), що

визнає національну самостійність русинського (українського) народу у культурному відношенні, і старорусинську (москвофіли. – О.М.), що відкидає не тільки культурну самостійність малоросів (українців), але й відмовляє останнім у праві на власну мову, вбачаючи у «русинській мові лише діалект великоруської мови» [267, с. 141]. Перша партія має «своїх талановитих представників – відомого письменника та громадського діяча Івана Франка та «белетриста Павлюка» (вочевидь Михайла Павлика. – О.М.), які проводять свої погляди та програму у газеті «Діло», що є найбільш впливовим та розповсюдженим органом цієї партії» [267, с. 141]. Друга (москвофіли) «своїм головним органом спочатку мали «Слово», котре було замінено «Галицкою Русью», (...) роль керівного органу дісталась «Галичанину», що мало нагадує тип сучасної європейської газети своїм типом і більш подібний на дрібну провінційну газету» [267, с. 142].

Тут, побіжно, відмітимо критичне, мало не зверхнє ставлення великоросійського науковця до виразно москвофільського «Галичанина».

Цікаво, що автор не згадує про першу газету кирилицею «Зоря Галицку», натомість наполягаючи, що першою «руською» газетою нібито став «*Dnewnyk Ruskiy*» (у серпні – жовтні 1848 р., вийшло з друку 9 номерів – полонофільська рептилька, що друкувалася латинкою, і гостро критикувала Головну Руську Раду, одночасно відстоюючи ідею тісного об'єднання зусиль українців і поляків у боротьбі проти передусім російського царату). Дещо дивні уподобання дописувача російського «ювілейного» видання, можливо, пояснювані боротьбою з «мазепинством».

Також не знайшли відображення у науковій розвідці П. Зведича західноукраїнські видання соціалістичного та радикального спрямування, до появи яких були причетні згадані автором І. Франко та М. Павлик. Вочевидь це була свідомо позиція російського науковця.

Перша російська революція 1905–1907 рр. привела до появи великої кількості видань, присвячених українському питанню. Таким став зокрема «Українській В'єстникъ», що

основним своїм завданням бачив «ознакомление России съ Украиной», тому «издается на русскомъ языкъ и выходитъ въ международномъ центрѣ русской культурной жизни – въ Петербургѣ» [617, с. 47]. Практично кожний з 14 номерів, що вийшли з друку, містить не тільки огляд важливіших для українського життя питань, як-от «Национальный вопросъ и автономия», «Что такое национальности», «К вопросу объ автономии и равноправии национальностей» тощо, але й матеріали, об'єднані в рубрику «Украинская пресса». Автор однієї з таких публікацій – П. С. (вірогідно, Петлюра Симон. – О.М., утім це може бути й П. Стебницький з його відомим тогочасним читачам псевдонімом П. Смуток) робить «реверанс» у сторону пресових органів галицьких українців: «Периодическая пресса на украинском языке до последнего времени существовала только у австрийскихъ украинцев которые, благодаря инымъ политическим условиям имели возможность культивировать родной языкъ для всестороннего удовлетворения своихъ духовныхъ запросовъ» [553, с. 48]. Основну увагу контраверсійний автор робить на пресових здобутках наддніпрянських українців, що бачиться цілком виправданим з огляду на актуальність українського питання в роки Першої російської революції.

Тема української журналістики як складової української літератури в нових революційних умовах (1905–1907 рр.) стала однією із провідних у циклі статей «Відгуки з життя та письменства» відомого наддніпрянського публіциста, одного із творців української журналістики Сергія Єфремова. Загалом скептично оцінюючи пресу галицьку («З багатьох причин галицька преса раз-у-раз була місцевою і жадним чином не могла заступити преси всеукраїнської (...), галицька преса завжди мусила бути вузько-локальною» [244, с. 123–124], літературознавець все ж бачив широкі перспективи розвитку «нашого письменства з періодичною пресою на чолі» [244, с. 127], розуміючи під «нашим письменством» не лише наддніпрянську літературу та журналістику, але й здобутки «австрійських» пресових адептів української ідеї.

Ми, зі свого боку, фіксуємо тут певні політичні ревнощі наддніпрянських українців до україномовних галичан-політиків і галичан-літераторів, яким (визнаємо, без будь-яких їхніх заслуг) пощастило розвивати національне суспільне життя в набагато сприятливіших умовах конституційної монархії Габсбургів. Щоправда, й тогочасні галичани, на нашу думку, дещо переоцінювали власні, визнаємо, доволі скромні (на тлі інших народів клаптикової Австро-Угорської монархії) досягнення.

Питання першого «українського часопису», видання, що започаткувало національну пресу, стало особливо дискусійним у кінці XIX – початку XX ст. – в силу певних історичних обставин. Так, відомий львівський літературознавець Василь Щурат віднайшов і з ентузіазмом описав польсько-мовний «*Kurjer Lwowski*» (1749), що, на думку В. Щурата, «являється в своїм вмісті майже вповні українським примірником», позаяк є «гарним причинком до історії заняття єпископського престолу через Льва Шептицького» [793, с. 177]. На нашу думку, таке мимовільне видавання бажаного за дійсне не сприяло ані встановленню історичної істини, ані налагодженню відносин частин розірваного двома європейськими монархіями українського народу.

Після поразки Першої російської революції інтелектуальні зусилля наддніпрянців та їхня легальна політична активність зосередилися навколо часопису «*Украинская Жизнь*» – загальнополітичного та літературно-наукового місячника «с українською програмою, но на русском языке», що виходив у Москві протягом 1912 – 1917 рр. і ставив за мету «осведомление русскаго общества об украинском движении и роли украинского вопроса в общем комплексе очередных вопросов русской общественной жизни». Головними редакторами видання були Олександр Саліковський та Симон Петлюра, активнішими дописувачами – Михайло і Сергій Грушевські, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Дмитро Донцов, Олександр і Софія Русови, Вячеслав Липинський, а також великороси Максим Горький, Анатолій Луначарський, Олександр Погодін та ін. Одним із питань, що обговорювалися на сторінках видання, стало питання розвитку української преси.

Письменник та публіцист Петро Стебницький, що писав під псевдонімом П. Смуток, розглянув зародження і генезу «української преси» – від перших харківських видань («Украинский Вестник» та «Украинский журнал») до сучасних на той час «народних газет», що є «любимым типом украинского периодического издания, что и естественно при ярко выраженном характере всего украинского движения и основной его тенденции – приобщения широких народных масс к общечеловеческой культуре кратчайшим, национальным путем» [641, с. 54]. То ж в основному стаття присвячена пресі наддніпрянській, але побіжно згадується й галицький медіа-простір, коли в умовах «тяжкого тридцятиліття» (після цензурних статутів. – О.М.) «украинская общественная жизнь находила себе выражение (...) в галицких периодических изданиях. Эти последние, в силу того же исключительного цензурного режима, не имели свободного обращения в пределах России (...) что подчеркивало тяжесть общих условий, переживаемых украинской литературой» [641, с. 49].

Тим часом неформальна всередині-українська дискусія про первородство «української преси» тривала. Так, наукова стаття В. Щурата «Початки української публіцистики» (1916), написана з нагоди сторіччя першого харківського журналу «Украинский Вестник» (1816–1819), констатувала, що це, переважно російськомовне, видання назване видавцями «украинским» за географічною ознакою, а не по духу. Втім тут містилося й доволі натягнуте визнання того, що «український дух окруження, силу української землі і всего того, що було зв'язане з нею, показали ся кріпкими від чужого налету» й стали дороговказом для західноукраїнської преси кінця ХІХ – поч. ХХ ст. [795]. Враховуючи те, що саме в харківському часопису вперше з'явилися українською мовою твори Петра Гулака-Артемовського «Пан та собака» та інші його байки і статті, поезії місцевих поетів у дусі романтизму; гуморески («Письма къ издателямъ») Г. Квітки-Основ'яненка (псевдонім Фалалей Повинухин) і його статті про Харків, можемо, принаймні частково, погодитися з «анти-галицькою» тезою В. Щурата.

До важливіших спроб наукового вивчення історії української преси відносимо працю Б. Грінченка «Тяжким шляхом (Про українську пресу)» [195]. Автор здійснив ґрунтовний аналіз зародження і розвитку української преси як на підросійській Україні, так і на західноукраїнських землях. Скептично, як майже усі тогочасні наддніпрянці, оцінюючи вихід першого україномовного видання в Галичині «*Зорі Галицької*» (і мова буцім-то не та – «мішана з народньої вкраїнської, церковно-слав'янської та польської»; та й «не дуже добре розбирала ся газета й те, на яку саме треба їй ступити серед того складного нового життя, яке прокинулося навкруги»), Б. Грінченко об'єктивно віддає належне цьому часопису як такому, що поклав «початок української періодичної преси», тим більше, що преса ця «помалу зростала й кращала». Згадує письменник і перші західноукраїнські партійні видання, що «найкраще обмірковували народні інтереси і були найближчі до народу й мовою радикальні газети: «*Народ*» (1899–1895), «*Хлібороб*», «*Громадський Голос*»» [195, с. 63].

До джерел української преси у статті «З зарання української преси» звертався в цей час (початок ХХ ст.) й львівський дослідник-літературознавець Михайло Возняк. Зосередившись на обставинах зародження україномовної преси у середині ХІХ століття, автор формулює мету творення українських видань: «Через народну часопись, у рідній мові (...) піднести загальний рівень народних мас» [154, с. 147].

З довоєнних (перед Першою світовою війною) наукових повідомлень особливо відзначимо творчий доробок І. Кривецького «Українська преса за кордоном: Статистика і партійна класифікація», опублікований у київській газеті «*Рада*» [354, с. 2]. Ця наукова розвідка присвячена першим зразкам партійної преси в Галичині – газеті «*Громадський Голос*» (органу радикалів), соціал-демократичним львівському тижневику «*Воля*» та тернопільському двотижневику «*Червоний прапор*», москвофільським, християнським (клерикальним), іншим друкованим органам «австрійської» України.

Такого роду пресознавчі пошуки перервали спершу Перша світова війна, а згодом й Визвольні Змагання 1917–1921 рр.

Хтось, як М. Грушевський, С. Петлюра та В. Винниченко, пішов з головою у політику, іншим довелося у пошуках шматка хліба зосередитися на більш утилітарних питаннях.

Двадцять років ХХ століття ознаменувалися новими науковими розвідками в історичному журналістикознавстві. Системний підхід до визначення предмета вивчення, систематизації журналістських явищ, жанрово-видової характеристики публіцистичних творів, типології видань втілювався передусім на сторінках науково-бібліографічного журналу «*Бібліологічні вісті*» (1923–1930) та наукового видання «*Записки НТШ*».

Разом із тим: «Історія української періодичної преси досі (йдеться про 1920-ті рр. – О. М.) «terra incognita», – констатував галицький бібліограф і історик Іван Кревецький, керівник Наукової бібліотеки НТШ у Львові. І продовжив, – Не маємо зовсім історичного огляду української періодичної преси, хоча б і найбільш загального. Не маємо монографій про поодинокі українські газети і журнали, навіть про ті, що відіграли значну роль в історії українського національно-культурного й суспільно-політичного життя. Не маємо, накінець, навіть сухої бібліографії української періодичної преси за весь час її існування – отого ембріона бодай її історії» [352, с. 5].

«Українська преса, – заочно погоджується з тезою І. Кревецького відомий наддніпрянський бібліограф, дослідник української періодики Варфоломій Ігнатієнко, – не дивлячись на своє 75-річне існування, ще цілком не досліджена і до цього часу (початок 1920-х років. – О.М.) не написана не тільки історія її розвитку, а навіть не опубліковано матеріалів до її вивчення в вигляді бібліографічного списку назв» [285, с. 23–24].

Саме в цей час Іван Кревецький, наполягаючи на особливій ролі Львова у зародженні української преси («Від 1812 р. аж по р. 1840, він (Львів. – О.М.) був самотнім на західно-українських землях містом, що мало свою власну пресу») [353, с. 185–208]), визнав, що більшість видань першої половини ХІХ ст. були польсько-, німецько- та франкомовними і за спрямуванням мали літературний та науковий характер. «Причина сьому: абсолютизм і цензура», – робить висновок дослідник [353, с. 196]. Утім, навіть в умовах абсолютистської

монархії, вказує І. Кривецький, спроби видавати власне український часопис спорадично виникали, починаючи з 30-х років ХІХ ст. Їхніми ініціаторами були М. Шашкевич, І. Головацький, Й. Левицький, М. Куземський., В. Гуркевич [353, с. 199–200].

Своєрідним поштовхом у пресовій справі галицьких українців став 1848 р. і Весна народів, що призвела до появи першого політичного часопису українською мовою – «*Зоря Галицка*»: «Коли досі львівська преса була зовсім аполітичною, то тепер вона стала більш або менш політичною. І що найважливіше» (...) то у 1848 році появляється також преса в мові українській» [353, с. 197].

І. Кривецький ретельно описує програму, структуру та вплив «*Зорі Галицкої*» на виникнення інших друкованих органів русинів-українців вказаного періоду – «*Дневник Рускій*», «*ГаличоРуский Вестник*», «*Пчола*» та ін. Показово, що науковець паралельно подає характеристику й тих пресових органів, що зароджувались в підросійській Україні, зокрема, друкованих органів Харківського університету.

Низка наукових праць І. Кривецького, присвячена різного роду аспектам зародження та розвитку української преси, увінчалася логічним підсумком – виходом з друку узагальнюючої праці «Початки преси на Україні, 1776–1850», де досліджені етапи розвитку української преси Галичини і Наддніпрянщини від перших іншомовних видань Галичини (тижневик «*Gazette de Leopold*» 1776 р.) до українських видань, покликаних до життя Весною народів [353].

Утім не лише етнографічна «Галичина» активно цікавилася означеною проблематикою. Із завзяттям узявшись до роботи (13 статей, рецензій та заміток тільки у «Бібліологічних вістях») [285, 289, 292, 293, 286, 287 тощо], наддніпрянський бібліограф В. Ігнатієнко вже в 1920-х рр. сформулював теоретичні засади поняття «українська преса», схарактеризував основні ознаки української преси (державності, мови, територіально-етнографічний), подав типологію, класифікацію та періодизацію преси [285]. Дослідження процесу народження та розвитку української періодики В. Ігнатієнко вважав надзвичайно важливим: «Простежити в

історичній перспективі розвиток преси це все одно що простежити життя цілого народу з його суспільними групами; це значить простежити боротьбу цих груп поміж собою та їх розвиток» [285, с. 21].

Поглибленню знань про зародження, ґенезу та періодизацію української преси слугує наукова праця В. Ігнатієнка «Українська преса (1816–1923 рр.): (історико-бібліографічний етюд)». Завданням автор вбачав: «накреслити головні етапи розвитку української преси схарактеризувати найбільш цікаві моменти її життя, зв'язавши їх по можливості з розвитком політичної та соціальної боротьби народних мас на теренах, де поселився український нарід, та в тих умовах, що склалися для нього в силу ходу історичних подій» [290, с. 6].

Ця подвижницька праця науковця частково нівелювалася сумнозвісним принципом «партійності» в науці. Показово, що аналізуючи українську пресу зазначеного періоду, яка: «розгалужується та спеціалізується по фахах, викристалізуються окремі типи преси (...) народжується преса наукова», автор «як останній акорд повного всебічного розвитку», називав «пресу партійну, соціалістичну» [290, с. 39].

Двадцять роки минулого століття увійшли в історію журналістикознавства радянської України брутальними спробами узяти під партійний (більшовицький) контроль процес розвитку як преси, так і літератури. Керуючись настановами лідера більшовиків В. Леніна, який ще у 1905 р. у статті «Партійна організація і партійна література» наполягав на тому, що: «Газети повинні стати органами різних партійних організацій. Літератори повинні увійти неодмінно в партійні організації. Видавництва і склади, магазини і читальні, бібліотеки і різні торгівлі книгами – все це повинно стати партійно-підзвітним», партійці «першої в світі держави робітників і селян» узяти за гасло й іншу ленінську тезу: «Всі газети, журнали, видавництва і т. д. повинні взятися негайно за реорганізаційну роботу, за підготовку такого становища, щоб вони входили цілком на тих чи інших засадах в ті чи інші партійні організації» [409]. В радянській науці постійно підкреслювалося, що «в міру розвитку партійної преси Ленін все більше і більше приділяє уваги залу-

ченню письменників до участі в політичних газетах і журналах, публікації в них художніх творів, висвітлення питань літератури» [212, с. 144]. Такі утилітарні підходи, поза найменшим сумнівом, стосувалися не лише радянських концепцій функціонування тогочасної української радянської преси, але й науки радянського журналістикознавства в цілому. Науковцям нав'язували «більшовицьке» ставлення до предмету дослідження – цілком і повністю в дусі ленінсько-сталінських «настанов».

Окрім головного радянського авторитета В. Леніна, давати вказівки журналістам, редакторам та науковцям бралися й інші новоспечені «начальники» вищого та нижчих рангів, часто – невігласи. Один з активних діячів більшовицького руху Л. Троцький, називаючи журналістів «літераторами-пропагандистами» [675, с. 27], бачив (радянські) газети передусім «знаряддям та засобом агітації та пропаганди» [675, с. 18].

«Мені здається, – вказував інший видний діяч більшовицького руху М. Бухарін, – що головна стежка, по котрій має бути посилений партійний вплив, це – виховна робота наших партійних організацій через **газети** (виділення моє. – О.М.), через партійні та всякі школи, якщо ми беремо питання щодо ленінського та марксистського виховання» [138, с. 21]. І далі: «Як здійснювати партійне керівництво в селі, де нема осередку (партійного ВКП (б). – О.М.)? Мені здається, партійне керівництво повинно здійснюватися через відповідні найближчі друковані органи (партійні). Навколо них мають групуватися сили» [138, с. 38].

В умовах жорсткого партійного контролю 1920-х і наступних років реальний центр незалежних вітчизняних журналістикознавчих досліджень поступово переміщується в Галичину. Благо, буржуазна Друга Річ Посполита не надто переймалася українською академічною наукою на своїх теренах, зосередивши основні зусилля на боротьбі з нелегалами, зокрема УВО-ОУН.

Так, наукові інтереси уродженця Галичини Івана Брика, відомого українського філолога та історика, охоплювали, поряд з питаннями мовознавства та літературознавства, й питання передумов появи «першої української часописи, а тим

самим і початок української преси в Галичині, що припадали на 1848 рік». Поза найменшим сумнівом, «се була «*Зоря Галицька*» [129, с. 99]. На думку науковця, «Причини, що спонукали австрійську владу до видання української часописи вийшли не із якої небудь прихильності до українського народу, а з чистого самолюбства. Австрія бажала в той спосіб відвернути галицьких українців від Росії, та зв'язати їх тісніше з Австрією, а щоби се тим легше досягнути, то поставила невідкличною умовою латинську азбуку» [129, с. 100].

Важливе місце в міжвоєнній історіографії питання посідає фундаментальна праця одного з помітніших політичних діячів Галичини кінця XIX – початку XX ст. Костя Левицького «Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914» [403]. Опублікована у 1926 р. наукова розвідка містить ґрунтовний аналіз політичного розвитку Галичини. У синкретичне поєднання політичних, економічних, культурних прагнень українців другої половини XIX – початку XX ст. ст., автор органічно вплітає й пресове життя галичан, зокрема, перше видання українською мовою «*Зоря Галицька*» [403, с. 21], «українську політичну газету «*Основа*» (1870–1872 рр.) [403, с. 127–128], народовський журнал «*Правда*» (1867–1898 рр.) [403, с. 137–138], «щомісячне письмо (...) в душі руссофільським» «*Друг*» (1874–1877 рр.) [403, с. 162–163], «політичний популярний тижневик для народу «*Батьківщина*» (1879–1896 рр.) [403, с. 179], «політичний орган партії народової «*Діло*» (1880, початок) [403, с. 180], «урядовий орган «*Народна Часопись*», як видимий знак нової ери» [403, с. 244]. Науковець докладно описує «заснування партії радикальної, 1890 р.» зі своїм друкованим органом «*Народ*» [403, с. 234] і «органом радикальної партії, що став опісля тижневик «*Громадський Голос*» [403, с. 235]; коли ж радикали виступили проти москвофілів і народовців – «в краю закипіла відтак нечувана боротьба міжпартійна» [403, с. 240].

Кость Левицький в цей історичний час – уже з висоти прожитих в політиці десятиліть – характеризує діяльність давніх представників галицького політичного бомонду, які відігравали важливу роль у заснуванні партійних видань – Михайла Драгоманова, що виступав «як представник нового

українофільства – радикального з програмою» [403, с. 169] та його «деяких прихильників, як Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький, Андрій Кос, Олександр Колесса, Юліан Бачинський і інші» [403, с. 170].

Тим самим у міжвоєнні роки саме Галичина, а не радянська Україна, стає провідним і самодостатнім центром розвитку українського історичного журналістикознавства. Важливо, що академічна наука щедро ділиться своїми професійними здобутками з широким загалом свідомих українців. Тут на сторінках українського позапартійного часопису *«Новий Час»* вийшла низка статей, що розглядали питання зародження та розвитку української преси. Гасла *«Нового Часу»* «Без рідної преси неможливий розвиток народу» (1935, ч. 5) або ж «Здорову громадську думку може формувати тільки незалежна преса» (1935, ч. 7) знаменували появу статей, що розглядали історію та поточний стан як наддніпрянської, так і західноукраїнської преси.

Бібліограф та літературознавець Є. Пеленський у журнальній статті «Початки української преси» звертається до витоків явища, об'єктивно вказуючи на часові пріоритети Великої України: «Перший український часопис з'явився 120 літ тому у Харкові» [242]. Тим самим науковець ніби підхоплює довоєнну (до 1914 р.) полеміку про «східне» чи «західне» первородство власне української журналістики.

Натомість традиційно не бракує й дослідників галицького «відламу» української преси. Так, адвокат Микола Струтинський прискіпливо розглядає «Перше десятиліття української преси в Галичині», передусім *«Зорю Галицьку»* як орган Головної Руської Ради [659], водночас акцентуючи увагу на тому, що (галичанські) «видавництва радикального напрямку чимало завдячують допомозі з Великої України» [658, с. 156].

У фокусі уваги галицьких дослідників міжвоєнного періоду залишалися й видання Наддніпрянщини, зокрема часів Першої російської революції. Так, Ігор Лоський пропонував читачам *«Нового часу»* відзначити «Ювілей української преси» (До 30-ти ліття лубенського *«Хліборобу»*) [432]. З врахуванням того факту, що частина наддніпрянських самостійницьких

видань поч. ХХ ст. виходила (на постійній основі чи епізодично) в Галичині, ці роботи дають важливий фактаж для нашого дослідження.

Корпус публікацій, присвячених історії, поточному стану та політичному значенню української преси, здійснив провідний український часопис міжвоєнної Галичини *«Діло»*. Галицький правник Дмитро Левицький у статті «Національна преса – керманіч і виховник» резюмував: «Який нарід, така й його преса», бо «преса – це відбиток культурного життя народу, свідоцтво його економічного розвитку, показчик його громадської свідомості (...), резонанс усіх явищ і подій, які трапляються на національній території і далеко поза нею (...) Ціле громадянство є співвидавцем і співредактором преси!» [397].

«Думка видавати український часопис в Галичині вродилася у 30-их рр. минулого (ХІХ. – О.М.) століття, – так розпочав серію статей у *«Ділі»* історик та публіцист Микола Андрусак. Наукова розвідка носила назву «На зорі галицько-української преси» [63] і протягом кількох номерів (№№ 163–165) ретельно розглянула передумови появи і значення для українців «першого національного українського часопису в українській мові *«Зоря Галицка»*. Історії появи та подальшої еволюції *«Зорі Галицкої»* присвячена ще одна стаття цього автора – «Галицько-український часопис у 1848 р.», опублікована у 1932 р. на сторінках іншого україномовного видання – *«Життя і знання»* [62].

«40-ліття найстаршого українського щоденника» (йдеться про *«Діло»*. – О.М.) Іларіон Свенцицький розглядає на тлі стану української науки, літератури, мистецтва, що розвивалися «під знаком будови української державности» [625, с. 15].

Цикл статей І. Кедрина (Рудницького І.) на сторінках *«Діла»* присвячений різноманітним аспектам взаємовідносин читача і преси [308] та історичним аспектам зародження преси у Великій Британії, Росії, Франції, Німеччині, США [309]. Він же інформував читача про «повний картковий каталог» та «уложені експонати по системі» у замітці «Вистава української і білоруської преси у Варшаві» [307].

Медіа-мапа бібліографії історії української преси 30-х рр. минулого століття не буде повною без праці Симона Наріжного «Українська преса». Автор подає докладний опис зародження та розвитку української преси на всіх етнографічних землях, із статистичними даними про кількість українських видань по роках та по містах (значну частину цих даних запозичено ним у В. Ігнатієнка). На нашу думку, недостатньо уваги приділяється ґенезі західноукраїнської (у тому числі і партійної) преси, авторські акценти здійснені на наддніпрянських партійних виданнях, що в силу цензурних обмежень та політичних гонінь початку ХХ століття у царській Росії, переносили друк у Галичину та Буковину («українська партійно-соціалістична преса у Чернівцях – *«Гасло»* (1902–1903) і *«Селянин»* (1903), органи РУП, місячник соціалістичної молоді *«Іскра»* (1903)) тощо [Див.: 527]. Науковець побіжно згадує партійний орган утвореної на «уламках» РУРП Української соціал-демократичної партії (1899 р.) двотижневик *«Воля»*, віддаючи данину в організації «перших українських партійних видань (...) діячам з Наддніпрянщини» [527, с. 87].

Сорокові роки минулого сторіччя у силу об'єктивних причин не ознаменувалися новими ґрунтовними дослідженнями з історії української преси, однак статті Р. Луканя, В. Андрієвського, Л. Лукасевича та інших поповнили скарбницю українського історичного журналістикознавства статтями, нарисами, роздумами.

Цікавим є невеличкий нарис українського бібліографа о. Романа Луканя, опублікований у *«Львівських Вістях»* (щоденника для Дистрикту *«Галичина»*, що видавався у 1941–1944 рр. у Львові) про огляд «Вистави української преси Галичини 1848–1913 рр.». Сама «вистава» (презентація. – О.М.), що відбулася у квітні 1943 р. у Львові, на думку дописувача, є свідченням того, що «перша преса на українській території з'явилася (...) 170 років тому (1773 р.) (...), появлялися у Львові *«Звідомлення»*, що їх видавав, мабуть на французькій мові, друкар Антін Піллер»; і це видання «хронологічно випередило українську національну пресу», тим самим виступаючи «первочинном преси на українській території» [433].

Український щоденник «*Краківські Вісті*», що у 1940–1944 рр. випускало «Українське видавництво» у Краківі, надрукував наукову розвідку політичного діяча та публіциста В. Андрієвського «3 історії української преси: перша українська стаття на С.У.З.». Основна увага в статті приділялася дореволюційній пресі Наддніпрянщини, але автор побіжно розглянув й підавстрійські українські партійні видання, як от орган Р.У.П. «*Гасло*», що у 1902–1903 рр. виходив у Чернівцях, галицьке «*Діло*» та інші.

125-літньому ювілею української преси, «що розпочала своє життя появою «*Українського Вістника*» і «*Харківського Демокрита*»», присвячена стаття Льва Лукасевича у «*Краківських Вістях*», датована 1941 р. [434]. На тлі масштабної картини зародження та розвитку преси у світі автор пропонує власну концепцію етапів розвитку преси української, зупиняється на важливих, вузлових, з його точки зору, виданнях – «*Украинский Вестник*», «*Харьковский Демокрит*», «перший український часопис Галичини «*Зоря Галицка*», «*Основа*», лубенський «*Хлібороб*», «*Громадська думка*» та ін. Л. Лукасевич подає власний «термометр (графіку чисельності – О.М.) української преси на українській етнографічній території» протягом всіх періодів її існування [434]. Науковець робить висновок про необхідність окремого дослідження «про історію української преси, де поруч із хронікарськими та статистичними даними був би з'ясований той прагматичний зв'язок, що ним є зв'язок думок та еволюція ідей. Така історія преси необхідна для пізнання історії української думки» [434].

Цю непросту місію узявся здійснити український педагог, журналіст та публіцист Аркадій Животко, відомий уже в 1930–1940-х роках дослідженнями з історії української преси, у тому числі і партійної [252, 255, 257, 258]. Результатом титанічної роботи стала головна праця його життя – «Історія української преси», що вперше побачила світ у Регенсбурзі у 1946 р. Книга ця, на думку сучасних науковців, мала «всі ознаки підручника: детальна структурованість, хронологічна послідовність викладення матеріалу, перелік контрольних запитань і завдань після кожної теми» [254, с. 32]. Вона створена автором на ос-

нові лекцій, читаних в українському технічно-господарському інституті. Перевидана більш ніж через сорок років у Мюнхені (1989–1999 рр.), побачила світ і в Україні у 1999 році [254].

Автор, «по крупинці збираючи в різноманітних архівах, зі сторінок сотень, тисяч книжок, газет і журналів, що виходили друком у різний час і в різних місцях» [254, с. 31], матеріал, подає широку картину зародження та розвитку української преси на етнічних землях та поза їх межами, у діаспорі. Чи не вперше в українському журналістикознавстві А. Животко комплексно характеризує джерела зародження та подальший розвиток у кінці ХІХ – на початку ХХ століття друківаних органів політичних рухів (москвофільського, народовецького), виділяє у окремі підрозділи пресу партійну – як західноукраїнську (радикальну та соціалістичну), так і наддніпрянську (преса Революційної української партії, соціал-демократична періодика тощо).

Про важливість дослідження історії вітчизняної журналістики писав й інший автор – Ольгерд-Іпполіт Бочковський, чий, започаткований ще у 1937 р. («на Зелені Свята») курс лекцій (читаних, вочевидь, для студентів Українського Технічно-Господарського інституту) «Основи журналізму (нарис з теорії журналістики)» [126], опубліковано у 1946 р. у післявоєнному Регенсбурзі. Одна з лекцій (усього їх 11) присвячена «журналології» або «часописознавству»; у ній розглянуто роль преси у житті суспільства, де часописи утворюють «ту громадську атмосферу, без якої суспільне життя було б розпорошеним, а міжгромадські взаємини не мали-б постійного зв'язку, що в свою чергу є передумовиною не лише поширення, але й поглиблення національного та соціального поступу» [126, с. 1].

Своєрідним продовженням наукових досліджень І. Бочковського стала праця проф. Степана Сірополка «Основи журналізму» (частина друга) [634]. Надрукована «на правах рукопису» у Регенсбурзі у 1946 р. наукова розвідка поряд з теоретичними питаннями журналістикознавства (розділи «Преса і суспільна думка», «Комерціалізація преси», «Вимоги, яким має відповідати журналіст» тощо), звертає увагу й на партійні часописи, що не тільки «мають своїм завданням пропагувати програму відповідної партії з метою підкріплення її новими

членами й прихильниками та інформувати своїх членів про діяльність партії», але й мають свої різновиди – «одні з них видаються керуючими органами партії, інші з них видаються окремими членами чи прихильниками тієї чи іншої партії» [634, с. 40]. Автор побіжно згадує історичні обставини появи перших українських видань, наголошуючи на тому, що «українська преса як Галичини, так і Наддніпрянщини повстала не з волі урядових кол, а виключно завдяки громадській ініціативі» [634, с. 41]. В Галичині, – зауважує автор, – «першим українським часописом була *«Зоря Галицка»*, орган Головної **Української** (виділено мною. – О.М.) Ради у Львові», в Наддніпрянщині «першим українським часописом став тижневик *«Хлібороб»*, що вийшов «явочним порядком» (без попереднього дозволу) 12 грудня 1905 р. в Лубнях на Полтавщині» [634, с. 41]. Щодо «легальних українських партійних часописів», то, на думку автора, першими у часі стали *«Народ»* – орган української радикальної партії, що почав виходити у Львові у 1890 р.; на Наддніпрянщині ж – «часопис соціал-демократичного напрямку *«Боротьба»* (1906 р.) [634, с. 41].

Відгоміном цих досліджень 40-х років став вихід у 1993 р. у Мюнхені об'єднаної праці О. Бочковського та С. Сірополка «Українська журналістика на тлі доби», метою якої проголошено «загальною з'ясувати теоретичні основи сучасного журналізму» [127].

Початок 50-х рр. характеризується подальшим зростанням наукового інтересу до історичного осмислення процесу зародження та розвитку української журналістики. Зрозуміло, що 50–60-х рр. у Радянській Україні, такого роду публікації мали ідеологізований характер, писалися під впливом марксистсько-ленінських догм, комуністичної партійності. Однак, зібраний у них фактаж об'єктивно став позитивним здобутком у справі розвитку вітчизняного журналістикознавства. Так, схвально були зустрінуті науковою спільнотою наукові статті О. Дея [208, 209] та його узагальнююча робота «Українська революційно-демократична журналістика» [211]. «Праця ця, – впевнено зазначав відомий український науковець І. Романченко, – належить до кращих здобутків радянських дослідни-

ків у галузі історії суспільної думки на Україні другої половини XIX століття. Це – перше справді наукове дослідження передової української журналістики 70–80-х років XIX століття» [609, с. 144].

У чотирьох розділах згаданого дослідження О. Дей на основі великого фактологічного матеріалу та невідомих до того часу архівних матеріалів детально дослідив орган москвофільської студентської організації «Академічний кружок» «Друг» (1874–1877 рр.) (його він вважає «зорею» української революційно-демократичної журналістики), заснований з ініціативи М. Драгоманова журнал «Громадський друг» (1878) та збірники «Дзвін» і «Молот». О. Дей характеризує видання «Дрібної бібліотеки» як трибуну революційно-демократичної інтелігенції в Галичині 1879–1880 рр., подає загальну характеристику журналістики на межі 70–80-х років XIX століття. Разом із тим, багатий фактологічний матеріал висвітлюється під кутом «жорстоких боїв двох протилежних напрямів (...) – прогресивного, демократичного та реакційного, кріпосницько-буржуазного», у дусі «ленінських настанов», акцентується увага на «органічному зв'язку преси с суспільною боротьбою» [Див.: 609, с. 144].

В руслі визначених ідеологем виходять в цей час роботи Й. Цьоха [770], І. Дорошенка [220], П. Федченка [708], Ф. Пустової [603], П. Іванова [281, 282] та інших.

Частина наукового дослідження «Книга і друкарство на Україні», що вийшло з друку на початку 1960-х рр., присвячена розвитку преси. Акцент зроблений на появі «революційно-демократичної журнальної періодики», яка з'явилася нібито під впливом ознайомлення галицької молоді «з окремими творами К. Маркса і Ф. Енгельса, працями російських революційних демократів, з творами Т. Шевченка, безцензурними брошурами В. Кістки та ін.» [324, с. 146]. Авторський колектив (О. Дей, Я. Ісаєвич, Г. Коляда та ін.) відмітив важливу роль у творенні та становленні «української революційно-демократичної журнальної періодики» М. Драгоманова (та його фінансову участь), І. Франка та М. Павлика.

Дослідженням «Преса та її попередники : історія зародження та основні закономірності розвитку» відомий український літературознавець П. Федченко впевнено заявив про «першу в радянській науці спробу дослідити походження, формування та загальні закономірності розвитку періодичної преси в різних країнах світу». Автор виходить з того, що преса «віками випробуваний засіб ідеологічного впливу на людей» [710, с. 3]. Дослідник представляє українську пресу як органічну складову європейської та світової журналістики. Поважне місце у науковій розвідці займає західноукраїнська преса. Зокрема, П. Федченко наполягає на тому, що важливим етапом у розвитку української преси є поява першої національної газети на західноукраїнських землях «*Зоря Галицка*». Утім, на думку дослідника, «принципово новим, якісно відмінним явищем в історичному газетно-журнальному ряду стала робітнича, соціалістична, комуністична преса» [710, с. 314].

Дещо еkleктичним виглядає зміст «Нарису з історії української журналістики ХІХ ст.» В. Дмитрука [218]. З одного боку, систематизовано в хронологічно-типологічній послідовності та схарактеризовано великий фактичний матеріал з історії української періодики. З іншого, автор розпочинає огляд періоду зародження української преси від перших харківських видань початку ХІХ століття, але випускає з огляду великий пласт іншомовної преси Галичини другої половини ХІХ ст. Деякі теми і друквані видання не увійшли у лекційний курс автора. Зокрема, В. Дмитрук докладно описує видання Русько-української радикальної партії «*Народ*» і «*Хлібороб*», але зовсім не згадує «*Радикал*», «*Новий Громадський Голос*» чи «*Хлопську правду*». Окрім РУРП, у Галичині кінця ХІХ – поч. ХХ століття діяли й інші партії, але автор оминає увагою друквані органи цих політичних сил.

Помітним явищем у розвитку українського історичного журналістикознавства став підручник «Історія української дожовтневої журналістики», створений колективом авторів під головуванням Й. Цюха [301]. Своїм завданням науковці бачили «узагальнити досвід історичної радянської науки у вивченні журналістських явищ минулого, розкрити на багатющому фак-

тичному матеріалі понад сторічний шлях української журналістики від її зародження до появи робітничої і більшовицької преси включно, показати ідейну боротьбу суспільно-політичних течій і партій в дожовтневій періодиці» тощо [301, с. 4]. На сторінках підручника в дусі т. зв. класового підходу до зародження і розвитку преси подаються погляди Маркса, Енгельса на пресу, за основу вивчення журналістики дожовтневої доби береться «ленінська періодизація визвольного руху в Росії» [301, с. 9], що, на погляд авторів, «є ключем до правильного розуміння закономірностей журналістського процесу в певну історичну епоху» [301, с. 9]. Багатий фактологічний матеріал подається під кутом «ленінських принципів та традицій партійної журналістики» [301, с. 5], а також «ленінських настанов про конкретно-історичний підхід до аналізу та пояснення суспільних явищ, подій, фактів» [301, с. 10]. Разом із тим догматичні підходи до вивчення журналістських процесів минулого не завадили авторському колективу подати наповнену фактами картину зародження та розвитку української преси від XVIII до початку XX століття. У розділі «Українська журналістика пролетарського періоду визвольного руху (кінець XIX – початок XX ст.)» на тлі «реверансу» більшовицькій пресі, що нібито «виступала на захист прав українських трудящих, їхньої мови, культури» [301, с. 313], автори наводять реальні факти щодо виникнення та діяльності української радикальної партії та її преси [301, с. 315] – журналу «Народ», газет «Хлібороб», «Радикал» та «Громадський Голос», характеризують редакторську та журналістську діяльність І. Франка та М. Павлика, розкривають організаційну роботу щодо підтримки партійної преси М. Драгоманова тощо. Разом із тим замовчуються фактологічні дані щодо діяльності пресових органів інших політичних сил, що виникали і діяли в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст., – соціал-демократів, націонал-демократів, християнських суспільників тощо.

Посібником до вивчення української журналістики служать й нариси з історії української бібліографії відомого українського дослідника Ігоря Корнейчика. [336]. Поважне місце у цій праці приділяється зародженню української преси, пода-

ється характеристика журналістських здобутків галицької журналістики середини і другої половини ХІХ ст. – «*Зорі Галицької*», народовських видань – «*Вечерниці*», «*Мета*», «*Нива*», «*Русалка*», «*Правда*», московфільської преси – «*Галичанинъ*», «*Слово*», перших радикальних видань.

Питанням «партійного керівництва» пресою України значною мірою присвячений підручник «Історія партійно-радянської преси України» [298]. Попри «звужену» назву видання, автори звертаються до витоків явища, побіжно зачіпаючи й дорадянський період. Зрозуміло, для сучасника набагато більший інтерес, ніж уявне партійне «керівництво», відіграє фактаж, поміщений на сторінках видання.

Аж до доби пізньої горбачовської «перестройки» основна увага українських радянських дослідників приділялася пресі радянського періоду та всеосяжному партійному керівництву, як до, так і особливо після Жовтневого перевороту. У тому ж ключі відбувався розвиток академічної науки. Новий етап дослідження української преси починається із проголошенням державної незалежності України. Перед дослідниками відкриваються недоступні до того архіви, що дозволяють розширити горизонти наукового вивчення українських пресових органів та журналістського середовища.

З травня 1993 р. починає працювати Науково-дослідний центр періодики (з 2010 р. Науково-дослідний інститут пресознавства), що здійснює ґрунтовні дослідження з історії української журналістики, чії результати публікуються у щорічному «Збірнику праць Науково-дослідного інституту пресознавства» [*«Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства»*] (з 1993 до 2017 рр. вийшло 25 випусків). Відтак набагато більше уваги приділяється дожовтневому періоду та не радянській пресі, включаючи й пресу еміграції.

Керівник Науково-дослідного інституту пресознавства Л. Сніцарчук – автор низки праць з історії українського журналістикознавства, що розглядають різноманітні аспекти зародження та розвитку партійної преси [642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650]. Науковець зробила вагомий внесок у вивчення історії української преси. Для нашої наукової розвідки

важливою бачиться передусім та увага ученої, яку вона приділяє українським наддніпрянським та галицьким й буковинським виданням дожовтневого періоду.

Важливим для розуміння процесів, що відбувалися у пресовому житті України протягом усіх його етапів, виступає науковий доробок відомого українського журналістикознавця Ігоря Михайлина. Автор понад 500 праць, він у своєму науковому доробку поважне місце приділяє впливу політичних процесів на зміну української медіа-мапи. Науковець детально описує та характеризує й найбільш ранній період, коли «в межах літературної журналістики виникав інформаційний і публіцистичний дискурс», поступово приводячи до створення у кінці XIX століття цілої системи «української журналістики, яка задовольняє не лише літературні й наукові потреби українського суспільства, але інформаційні, публіцистичні, політичні його потреби» [497, с. 684]. Доленосною бачить автор утворення у Львові першої української політичної партії європейського зразка – РуськоУкраїнської радикальної партії, на сторінках партійних органів якої згодом було поставлене й національне питання.

Важливим для розуміння журналістикознавчих аспектів процесів на історичних землях України є творчий доробок М. Романюка [611, 612, 613, 614, 615]; О. Дроздовської [230, 231, 232] та ін. вітчизняних науковців. Для нашої наукової розвідки вони цікаві передусім методикою, але також частково й фактологічним матеріалом.

Дослідження І. Крупського дають розуміння політико-медійних процесів в Галичині XIX – першої половини XX століття [364, 365, 366, 367, 368, 369, 370].

Важливими для концептуального сприйняття медіаполітичних процесів, що відбувалися в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. ст., є відносно невеликі за обсягами праці О. Жерноклеєва [246, 247, 248, 249, 250, 251], О. Босака [122, 123], О. Хімяка [764].

Питання зародження та розвитку галицьких партій та становлення їхньої преси у своїх історичних студіях побіжно розглядають відомі галицькі історики Я. Грицак [190, 191, 192,

193], Л. Зашкільняк та М. Крикун [265, 266], О. Сухий [662, 663, 664], І. Чорновол [773, 774, 775, 776, 777, 778, 779] та інші автори.

Важливими для нашого дослідження є й окремі навчальні видання на історичну тематику. Зокрема – «Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.) [526].

Паралельно з появою наукових праць, написаних на основі нових, уже пострадянських підходів, відбувалося й розширення публікацій джерел. Так, протягом 1999–2002 рр. світ побачили два томи хрестоматії «Українська преса», яким започатковувалося серійне видання матеріалів другої половини XIX – першої половини XX століття. «Це перше в українському журналістикознавстві, – зазначив у вступних заувагах редактор збірки Михайло Нечиталюк, – хрестоматійне видання газетно-журнальних текстів 60-х років XIX ст. (...) не може претендувати на академічну вичерпність, абсолютну точність у відтворенні первісних текстів, як і на академічну методику наукового коментування. Наше завдання – наблизитися до такого рівня, закласти фактологічний фундамент» [694, с. 6]. До наукового видання включені маловідомі пресові тексти, документи, науково-критичні статті та історичні нариси про українську пресу зазначеного періоду.

Початок нового тисячоліття покликав до життя дискусії щодо потрібності та актуальності партійної преси як різновиду ЗМІ, причому не лише в Україні, але й у інших державах пострадянського простору.

Наукові статті на кшталт «Національні особливості партійних ЗМІ: що маємо?» [786], «Партійна преса в Україні сьогодні» [173], «Партійна преса: рудимент чи інструмент» [272], або ж «Масова партійна газета як інноваційна модель політичної комунікації» [271] та з подібними назвами, розглядають традиційні та інноваційні моделі партійної преси, ефективність та дієвість її функціонування в системі ЗМІ.

Важливість партійної преси для сьогодення розуміють і провідні вітчизняні науковці, що спеціалізуються на журналістикознавстві. Так, на початку 2020 р. захищено дисертацію на

здобуття наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій В. Георгієвської [172]. Ця праця має, як і кожний науковий доробок, як вагому наукову новизну, так і певні лакуни та недоліки. На найбільшу увагу заслуговує спроба дисертантки запропонувати власну систематизацію наукового феномена. Певним прикритим мінусом виступають фактичні помилки. Так, періодизація партійної преси дисертанткою пов'язана із знаковими історичними подіями у житті української держави: перший період науковець визначає як 1) 1890–1916 рр. (від перших партійних видань РУП на Галичині до формування двох окремих держав УНР і ЗУНР. Від себе зауважимо, що УНР була утворена у 1917 році (Четвертий універсал ЦР проголосив повну державну незалежність України аж на поч. 1918 р.), а ЗУНР – лише наприкінці 1918 р.; 2) 1917–1918 рр. (від національного відродження, зростання партійного сегмента української преси до переважання більшовицьких партійних періодичних видань). (Тут з подивом відмітимо, про яке «переважання більшовицьких видань» вже у 1918 р. може йти мова, особливо в західних землях та й в Українській Державі П. Скоропадського, зрештою?) 3) 1919–1991 рр. («розпорошення» українських територій, втрата самостійності, «комунізація» усіх сфер життя). Тут хотілося б нагадати науковцю, що ЗУНР видавала численні друковані видання до кінця червня 1919 р., а УНР в тому ж 1919 р. і далі, аж до поразки Визвольних Змагань у 1921 р., не припиняла пресової діяльності.

Окремим ліхтариком виділено періодику політичних рухів і нових партій часу «перебудови й гласності» – «1989–1991 рр.» (але ж політику гласності вперше проголошено на XXVII з'їзді КПРС у лютому 1986 р., а т.зв. перестройку ще раніше – 23 квітня 1985 р. на Пленумі ЦК КПРС. То ж уже в 1988 р. принаймні частина українських, формально радянських, ЗМІ («Молода Галичина», «Комсомольское знамя» та ін.) вийшла з-під неусипного партійного контролю, висловлюючи широкий спектр думок – від т.зв. демократичної платформи в КПРС до національно-орієнтованих прорухівських); 4) від 1991 р., коли було проголошено незалежність України.

Окрім іншого, такі підходи повністю ігнорують друковані українські видання міжвоєнного періоду в західних землях, українську пресу доби німецької окупації (легальну і підпільну) тощо.

На початку Розділу 1 нашого дослідження йшла мова про такий важливий аспект питання, як особливості партійної журналістики та її співвідношення з політичною діяльністю загалом. Взаємодії двох соціальних підсистем – політики і медіа, що не втрачає своєї гостроти протягом кількох століть, присвячене дисертаційне дослідження сучасної російської ученої С. Бодрунової [114]. Особливості функціонування партійної преси Росії на сучасному етапі розвитку засобів масової інформації висвітлює її колега О. Дранішнікова [227, 228, 229], Історико-типологічне дослідження преси дорадянських політичних партій Росії здійснив Є. Ахмадулін [83, 84]. У цьому ж напрямі (дорадянський період часу) працювала О. Петрова [577, 578]. Преса, що формувала політичний ландшафт та була каталізатором бурхливих революційних подій 1917 р. в Росії, стала об'єктом наукового пошуку А. Антонова-Овсієнка [68]. Шляхи пошуку та отримання політичної інформації, способи доведення її до широкого загалу в сучасній Російській Федерації вивчає Ю. Ключев [322]. Фундаментальні явища та поняття, що визначають роль і призначення журналістики у суспільстві, її взаємовідносини з системою влади та управління, досліджував С. Корконосенко [335]. Для нашої наукової розвідки ці роботи науковців сусідньої держави становлять інтерес в різних своїх аспектах – від фактологічних (менше) до концептуальних. Праці дослідників з пострадянського простору (РФ, РБ тощо) цікаві передусім тим, що вітчизняна журналістика XIX – поч. XXI ст. ст. формувалася – аж до середини «нульових» років включно – в приблизно однакових умовах.

Натомість журналістикознавчі дослідження науковців т.зв. дальнього зарубіжжя цікаві в плані відображення світових та європейських тенденцій. Також потрібно відмітити й фактологічні знахідки зарубіжних учених, що стосуються ЗМІ на західноукраїнських землях в складі Австро-Угорщини, Другої

Речі Посполитої, міжвоєнних ЧСР та Румунії і власне українського сегменту цих ЗМІ.

Польська школа дослідників політичного та медійного життя Галичини кінця ХІХ – поч. ХХ століття надзвичайно продуктивна у своїх здобутках. Цим вона завдячує передусім широкому доступу науковців до архівів – не лише польських, але й, для прикладу, австрійських.

Її доцільно характеризувати з врахуванням тієї чи іншої історичної доби, коли виходила з друку конкретна наукова праця. На нашу думку, тут існує кілька періодів : австрійський (до 1918 р.), часів Другої Речі Посполитої (1918–1939), т.зв. *народної* Польщі (1940-і – поч. 1980-х рр.), доби відновлення польської Незалежності (від сер 1980-х рр.).

У ґрунтовному монографічному дослідженні К. Дунін-Васович (*Dunin-Wąsowicz K.*) [823] розглянув не лише економічне, соціальне та політичне становище Галичини наприкінці ХІХ – поч. ХХ століття, але й початки, за його визначенням, *народної преси*. Зосередившись на польських часописах, зокрема, виданні «*Przyjaciel Ludu*», що друкувався у Львові за орудою польського громадсько-політичного діяча, публіциста і видавця Болеслава Вислоуха, автор подає цікаву інформацію про маловідомих «селянських» дописувачів.

Польську пресу політичних рухів та партій другої половини ХІХ – початку ХХ століття плідно досліджував від 1960-х рр. і далі Єжи Мислінський (*Jerzy Myśliński*) [848, 849, 850, 851, 852, 853, 854]. Характеризуючи пресу «консервативних груп, ліберальну, націоналістичну, пресу робітничого та християнсько-соціального руху», автор дещо упереджено стверджував, що «контур історії української преси (у кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. – О.М.) ще не з'явився» [849, s. 80]. Зі зрозумілих для польської науки доби «соціалізму» причин Є. Мислінський зосередився передусім на виданнях польської соціалістичної партії, що «використовувала друк та листівки, брошури та книги». Адже преса тут «була найбільш універсальним інструментом впливу партії на її прямих та потенційних прихильників» [872, s. 106].

Розглядали різні аспекти розвитку польсько-мовної (і не тільки) преси Галичини зазначеного періоду й інші польські дослідники цього (соціалістичного) періоду, зокрема М. Ковальчик (*M. Kowalczyk*) [833], І. Гомола (*I. Homola*) [830], Я. Бушко (*J. Buszko*) [820] та ін.

Нові часи – нові віяння. Звільнена з пут комуністичної ідеології польська історична наука та журналістикознавство, зміщують акценти – від преси революційних партій, близьких до російської соціал-демократії (як та ж ППС перед Першою світовою війною), до партій більш поміркованих.

Ян Буяк (*Jan Bujak*) у ґрунтовному дослідженні галицької преси 1772–1900 рр. [819] оперує даними, узятими з понад 200 (!) тогочасних видань. Свій вибір історичного періоду обґрунтовує тим, що «він дозволяє зафіксувати деякі явища, характерні для зростаючої преси, пов'язані зі зміною політичних, соціальних, економічних та культурних умов». Тобто ставиться завдання не лише ретельного збору фактів, але й побудову широких узагальнень концептуального плану. «Крім того, кінець століття, 1900 р., – вважає науковець, – також є проривом в історії преси галицької» [819, s. 12].

Хоча Ян Буяк зосереджений на переважно польсько-мовній пресі, його увага, як це відмічено в працях сучасних українських дослідників, приділена й виданням, пов'язаним «з суспільними рухами, які піддавали сумніву чинний порядок, домагалися загального виборчого права та вільного доступу до освіти. Політичні цілі, які виходили з матеріальної нужди багатьох соціальних груп, стали основою робітничого руху, діяльності соціалістичних угруповань у містах, а також селянського руху в сільській місцевості. У Східній Галичині політична та видавнича діяльність нових гуртків і груп концентрувалася передовсім у Львові» [537, с. 160].

Серед видань, що увійшли до кола зацікавлення польського науковця, потрапила зокрема й «*Praca*» (1878–1894), «двотижневик, присвячений справам працюючих класів» [819, s. 268], а також «*Robotnik*» (1890–1899), орган Робітничої, потім Соціал-демократичної партії [819, s. 125, 211]. Автор згадує також «*Ruskie Słowo*» – газету москвофільського спрямування,

що репрезентувала українців, які «не симпатизували полякам і конкурували з ними на політичній арені» [819, s. 227], та москвофільську газету «Галичанинъ» [819, s. 81].

Окремо відмітимо ґрунтовну статтю Р. Яскули (*Roman Jaskuła*) [831], невелику за обсягом, але інформативну, оскільки охоплює пресу Галичини від Весни народів до польського антиросійського повстання 1863 р.

Польський історик та політик Ришард Томчик (*Ryszard Tomczyk*) присвятив науковий доробок вивченню перших західноукраїнських політичних партій – РУРП та СДП, приділяючи увагу й їхнім партійним друкованим органам [870, 871].

Англосаксонська школа дослідників політичного, соціального, пресового життя Галичини кінця ХІХ – поч. ХХ століття творилася передусім вихідцями з етнічних польських та українських земель, емігрантами у першому чи щонайдалі у другому покоління, добре знайомими з предметом наукового пошуку. Прикладом може служити науковий доробок канадського історика українського походження Джона-Пола Химки (*John-Paul Himka*).

Значну його частину Д.-П. Химка присвятив вивченню соціально-економічних відносин в Австрійській Галичині другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. Монографії [763, 827, 828, 829] та статті [761, 762 та інші] науковця подають розгорнуту характеристику політичного, економічного, соціального, пресового життя Галичини та Буковини до їх поглинення Радянським Союзом. Так, розділ *Ukrainian periodical press* у «*Galicja and Bukovina A Research Handbook About Western Ukraine, Late 19th – 20th c.*» [827] повністю присвячений огляду пресового життя Галичини та Буковини. Розглянуті видання літературні, економічні, політичні, сатиричні, релігійні тощо. Ж.-П. Химка звертається до початкового періоду зародження української преси, пов'язаного, на думку автора, з революцією 1848–49 рр. в Європі. При цьому автор констатує, що «головним центром українського видавництва в Галичині був Львів і (...) всі (українські. – О.М.) періодичні видання з'явилися в цьому місті» [827, p. 59]. Серед них – «*first Ukrainian newspaper to appear in the Ukrainian language anywhere in Ukraine*», якою стала «Зоря

Галицка» (1848–1857). Ця газета дала поштовх іншим виданням – за редакції Івана Вагилевича «*Дневник Руський*» (1848) (за Д. Химкою, «українською мовою, але з польським алфавітом»), «*Руський Вісник*» (1849–50) Миколи Устияновича, «*Новини*», «*Пчола*». Згодом «після поразки революції настали десятиліття реакції, під час якої українська преса швидко скоротилася. До кінця 1850-х років жодного українського періодичного видання не виходило з друку» [827, р. 59].

У розділі *The Political Press* автор коротко охарактеризував пресові органи політичних напрямів та партій, що створювалися і діяли у другій половині XIX століття. До категорії *Russophile* потрапили «*Пролом*», «*Червоная Русь*», «*Галичанинь*», «*Руское Слово*», «*Прикарпатская Русь*»). Іншу групу *National Populist* (так автор називає народовців) потрапили «*Вечорниці*», «*Мета*», «*Основа*», «*Правда*», а також «*most important publication of the national populists*» – газета «*Діло*» з додатками «*Неділя*» і «*Жіноча доля*». Високу оцінку дістав «*a short-lived but very interesting national populist journal*» «*Будучність*» [827, р. 60].

Радикальна преса, зазначає автор, бере свій початок від 1876 р., коли Михайло Павлик та Іван Франко перетворили журнал «*Друг*» у революційно-демократичне видання. До категорії *Radical* Ж.-П. Химка включив й «*radical literary journal*» «*Світ*», створений за сприяння «молодих радикалів» Івана Франка, Михайла Павлика та В'ячеслава Будзиновського журнал «*Товариш*», інші партійні видання – «*Народ*», «*Хлібороб*», «*Радикал*», «*Громадський Голос*», «*Громада*», «*Зоря*», «*Хлопська правда*», що з утворенням Русько-Української радикальної партії стали важливим чинником галицького українського життя [827, р. 61].

Головним органом соціал-демократів (у категорії *Social Democratic*) названо двотижневик «*Воля*» (1900–1907) (пізніше «*Земля і Воля*» (1906–1913), а також «*Боротьба*» (1907) Володимира Левинського. За сприяння адвоката соціал-демократа Анзельма Мозлера видавалася двомовна (польською та українською мовами) газета «*Śłużba Dworska*» («*Служба двірська*»), що «закликала до організації селян у протидії владі».

Газета «Зелізничник» (1910–1913) поширювала соціал-демократичні ідеї серед працівників залізниці. «У зв'язку з внутрішнім розбратом з приводу національного питання, – вказує науковець, – українські соціал-демократичні публікації поширилися в 1910–1911 рр. у виданнях «Робітник» (1910), «Наш Голос» (1910–1913), «Праця» (1911) і «Вперед» (1911–1914) [827, р. 61].

Автор побіжно згадує «*the small Ukrainian Christian social party*», що видавала клерикальний часопис «Руслан» (1897–1914) [827, р. 64].

Більше скільки-небудь помітних англосаксонських дослідників української преси австрійського періоду нами не виявлено. Натомість на Заході активно розроблялися питання еволюції партійної преси в світовому вимірі. Важливими для розуміння основних тенденцій зародження та розвитку партійної преси є дослідження, здійснені *School of Journalism and Mass Communication University of Wisconsin–Madison*. Один з найяскравіших представників цього наукового осередку *James L. Vaughan* активно розробляв тему преси, опозиційної до державних властей [816].

Реконцептуалізації теоретичних підходів до об'єктивності журналістики присвячені праці Стівена Поттера (*Steven Potter*), який розмірковує про об'єктивність журналістики загалом та партійної зокрема [855]. Джим А. Куйперс (*Jim A. Kuypers*) здійснив ґрунтовне дослідження розвитку партійної журналістики США від початку XIX століття до виборів першого десятиліття XXI століття [834].

Професор історії університету Кентуккі *Mark Wahlgren Summers* досліджував не тільки партійність американської преси до і після громадянської війни у США, але й показав амбівалентні взаємовідносини журналістів та політиків [875].

Засадничою теоретичною направляючою багатьох американських досліджень другої половини XX ст. стала загальна концепція демократії з її найважливішими положеннями – свободою слова, друку, плюралізму думок тощо. В рамках цієї концепції одним з основних векторів став аналіз систем політичної комунікації та ролі засобів масової інформації у світі по-

літики. В основу формування нового концептуального апарату лягло дослідження Ф. Зібберта, У. Шрамма та Т. Пітерсона «Чотири теорії преси» [863]. Автори не тільки запропонували поділ преси на чотири основні групи (авторитарна, лібертаріанська, соціальної відповідальності та радянська комуністична), але й дослідили роль держави у формуванні медіа системи у кожному суспільстві та сформулювали висновок про те, що домінуюча в державі політична культура впливає на формат функціонування засобів масової комунікації.

Науковий дискурс продовжили американські дослідники Джей Блумлер (*Blumler J.*) та Майкл Гуревич (*Gurevitch M.*). Їх внесок в науку про мас-медіа відзначений багатьма колегами по цеху, їх вважають авторитетами, часто цитують, на них активно посилаються. Для прикладу, ось як це роблять Д. Галлін і П. Манчіні: «Протягом усієї історії існування політичних партій, – зазначають автори багатьох наукових розвідок, присвячених взаємовідносинам ЗМІ та політики [817, 818] (тут йде пряме посилання на Блумера та Гуревича. – О. М.), – політики багато уваги приділяли засобам масової інформації та безпосередньо на них впливали» [165, с. 16]. Також у працях багатьох журналістикознавців світу відзначається, що саме Дж. Блумер і М. Гуревич не лише виділили вісім функцій ЗМІ, що слугують стандартами, до яких медіа мають прагнути у демократичному суспільстві, але й започаткували термін «партійний паралелізм».

Британський професор К. Сеймур-Ур (*C. Seymour-Ure*), намагаючись пояснити взаємозв'язок між середовищем і політичною силою (партією), вводить термін «паралелізм преси», який базується на трьох критеріях: участь партії у власності та управлінні ЗМІ; редакційна політика газети; партійна приналежність читачів. Автор робить висновок про те, що: «Газета діє одночасно з партією, якщо вона (...) тісно пов'язана з цією партією організацією, лояльністю до партійних цілей і партійністю читачів» [861, р. 173]. Даніел Галлін (*Daniel Hallin*) та Паоло Манчіні (*Paolo Mancini*) провели глибокий системний аналіз взаємозв'язку ЗМІ та політики й дослідили умови, в яких засоби масової інформації впливають на порядок

денний діяльності політичних партій. При цьому детальному аналізу піддано форми контролю, використання та регулювання діяльності медійних систем в різних країнах, де домінують ті чи інші політичні сили та організації. На основі конкретних прикладів з історії виникнення та еволюції досліджуваних медійних систем в різних країнах науковці зробили висновок про функціонування трьох «ідеальних» типових медіа-систем – ліберальної (характерної для Сполучених Штатів Америки, Ірландії, Канади та Великобританії), демократичної чи корпоративістської (об'єднує країни Північної та Центральної Європи, Австрію, Бельгію, Данію, Фінляндію, Німеччину, Нідерланди, Норвегію, Швецію та Швейцарію) та середземноморської або поляризованої плюралістичної (охоплює Францію, Грецію, Італію, Португалію та Іспанію) [165]. Не зупиняючись на політико-медійних тенденціях, що характерні для західного світу, Д. Галлін та П. Манчіні у новій ґрунтовній праці поширили наукові пошуки на країни, що прагнуть утвердити свій національний суверенітет з опорою на медійну енергетику, – Бразилію, Китай, Ізраїль, Ліван, Польщу, Росію, Саудівську Аравію, Південну Африку та Таїланд [826].

Колін Спаркс (*Colin Sparks*), довгий час очільник Інституту комунікацій та медіа-досліджень Вестмінстерського університету (*University of Westminster*), вивчав ЗМІ в перехідних суспільствах та вплив нових засобів масової інформації на медіа-системи [864, 865, 866, 867]. Цікаві наукові ідеї пропонують й інші західні науковці, зокрема *P. Scannell*, *P. Schlesinger* and *N. Garnham*. [856].

У підсумку констатуємо, що: 1. історія вітчизняної політичної журналістики кін. XIX – поч. XX століття цікавила передусім українських науковців. Їх, у свою чергу, поділяємо на сучасників подій, дослідників радянської доби, представників емігрантської наукової школи та науковців України доби Незалежності (від 1991 р.). 2. До вивчення питання доклали певних, утім набагато вужчих, зусиль вчені сусідніх Росії та Польщі. Західна англійська історіографія представлена передусім емігрантами з України. Вона невелика за обсягом. 3. Натомість переважно західними (і частково російськими) ученими

розроблялися загальнотеоретичні питання розвитку партійної преси без прив'язки до української конкретики.

1.2. Джерельна база

Вважаємо, що джерельна база (будь-якого, а не тільки нашого історико-журналістикознавчого) дослідження має бути максимально повною і складатися з наступних сегментів:

1. Архівних матеріалів, що характеризують історичну епоху та умови ведення журналістської та видавничої справи в цю добу;

2. Листування редакторів українських ЗМІ між собою, з читачами та меценатами, спогадів дописувачів ЗМІ, журналістів та редакторів (опубліковані та не опубліковані, архівні);

3. Безпосередньо української преси досліджуваного періоду;

4. Довідкової літератури та бібліографії.

Дисертанткою використано архівні фонди Державного архіву Львівської області (далі ДАЛО), Центрального державного історичного архіву України (далі ЦДІАУ), фонди Інституту Літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Характер знахідок різноманітний, від встановлення особистостей окремих дописувачів, прихованих під псевдонімами, до джерел фінансування тих чи інших партійних видань.

Загалом же архівні матеріали можна розділити на підгрупи. Перша з них охоплює документи, що стосуються ставлення органів влади до діяльності політичних рухів та партій у Галичині, політичної агітації та поширення цими рухами й партіями друкованих матеріалів – газет, листівок, бюлетенів, брошур. Друга підгрупа архівних документів стосується діяльності осіб, безпосередньо причетних до створення перших партійних видань в Галичині. Третя підгрупа охоплює інформацію щодо складу редакцій газет.

Зокрема, архівні фонди містять важливі матеріали для розуміння політичних процесів Галичині. Від середини XIX ст. австрійська влада була значно більше, ніж у попередні часи,

стурбована зрослою активністю політичних рухів та партій на території Галичини. Поштовхом для активізації революційних рухів, виникнення політичних течій, що в кінцевому рахунку привели до утворення політичних партій, стала т.зв. *Весна народів*, хвиля революцій, що прокотилася Європою у 1848 р. і привела до кардинальних змін у політичному, економічному, культурному і пресовому житті європейських націй, зокрема й українців. Так, архіви зберегли звернення Головної Руської Ради (ГРР), представницького органу, створеного українцями у 1848 р., до українського, чеського, угорського та інших народів з метою ознайомлення зі своєю діяльністю, проханням надсилати повідомлення про важливі події на місцях, із власними роз'ясненням того, що відбувалося на місцях в Галичині. Зокрема, широкому загалу повідомлялося про контрверсійні події у с. Студеному, де під час революційних заворушень місцеве населення пограбувало поміщицькі і церковні економії, за що було піддане жорстоким каральним акціям австрійських імператорських військ [33]. Це звернення ГРР, вважаємо, було вираженням громадської позиції українського представницького органу, його м'якої опозиції до влади.

Одним з головних набутків Весни народів для українців Австрії, поряд із заснуванням власного представницького органу, стало створення першої газети українською мовою «*Зорі Галицької*» [32].

Важливим завданням для Ради стало змістовне наповнення новоствореної газети відповідним контентом. Так, збереглися листи місцевих громад та окремих дописувачів Голові Ради Гр. Яхимовичу з повідомленнями про діяльність на місцях, надіслані для опублікування на сторінках новоствореної газети [34].

На хвилі Весни народів посилюються політичні рухи та революційна агітація (у тому числі за допомогою пресових органів) серед населення Галичини [18]. 1853 – 1862 рр. датуються донесення поліцейних агентів про революційні настрої у селян та робітників (вочевидь, наразі мануфактурних майстерень. – О.М.) у Львові [12]. У цих донесеннях ще не знаходимо прямих вказівок про вплив на виступи опозиційної преси.

Повідомлення Дирекції поліції у Львові початку 1850-х років свідчать про рішучі кроки влади щодо вилучення книг, брошур, листівок і навіть картин «крамольного» з точки зору влади змісту та запобігання їх розповсюдженню [19]. То ж сила друкованого слова уже давалася взнаки.

Зростаюча політична активність багатьох верств українського (і не тільки) населення привела до виникнення та діяльності політичних рухів і партій, що знайшло своє відображення у поліцейських донесеннях та звітах. Появі партійної преси в Галичині передувала все зростаюча агітація «заїжджих» агітаторів. Так, у кінці 1880-х рр. встановлено нагляд над особами, що підозрювалися у соціалістичній діяльності, та конфісковано «Соціал-демократичний календар (Женева), брошуру «Национальна политическая жизнь прусской Польши» та журнал, що видавався у німецькому Габсбурзі «Освобождение» [13].

На російського публіциста Василя Водовозова, який не тільки активно листувався із Михайлом Павликом, Лесею Українкою та Теофілом Окуневським, але й відвідав у 1897 р. Галичину (вочевидь, із пропагандистською метою. – О.М.), була заведена окрема кримінальна справа, здійснений арешт (у Пшемислі), який закінчився висланням з Австрії назавжди (без права в'їзду) [16]. Прізвище Водовозова «спливе» у переписці М. Драгоманова з І. Франком, якому Драгоманов рекомендував співробітництво з російським друкованим органом, очолюваним цим журналістом.

Агентурні донесення про нагляд за українськими молодіжними радикальними організаціями свідчать не тільки про (мирну) агітаційну діяльність пропагандистів. Так, на кордоні з Росією поблизу Підволочиська був затриманий такий собі Єфім Федотов, який, окрім забороненої літератури, був озброєний карабіном із 15 набоями [11, Арк. 3].

Українська партійна преса зароджувалася у конкурентній боротьбі із партійними виданнями польських партій. Так, у слідчій справі, що була відкрита на Божемського Вацлава, Шаганга Юзефа та ін., обвинувачених у організації нелегального товариства та випуску нелегальних друкованих видань, збереглися дані про конфісковані польські видання

– «*Pobudka*» czasopismo narodowo socjalistyczne (виходив у 1889 – 1893 рр.), «*Naprzód*» (центральный орган соціал-демократичної партії Галичини та Силезії, виходив у Кракові з 1892 року; «*Robotnik*» (Орган Польської соціалістичної партії, заснований у лютому 1894 р.) [11, Арк. 3]. Наразі не йдеться про видання українською мовою, але не підлягає сумніву, що цільова аудиторія названих «соціалістських» видань включала й українське робітництво Галичини. У серпні 1894 р. конфісковані поліцією не тільки польськомовні ««*Gazeta chlopska*», «*Zwiarek chlopski*», «*Narod*», «*Praca*», «*Naprzód*», чеські «Радикальні листи» і «подерті брошури» [11, Арк. 81], але й видання русофільської орієнтації «Галичанин» [11, Арк. 101]. Тим самим приходимо до висновку, що австрійські власті вбачали небезпеку принаймні деяких «русинських» політичних видань для існуючого режиму.

Великий масив документів свідчить прагнення австрійських властей встановити дієвий контроль над друком політичних партій, що діяли у кінці ХІХ – поч. ХХ століття в Галичині. Зокрема, листування Галицького Намістництва у Львові та Дирекції поліції у Відні подає розлогу картину заходів, що застосовувала влада з метою контролю за діяльністю партій та їхніх друкованих органів практично усіх напрямів – русофільського [8], соціал-демократичного [3], соціалістичного [6], радикального [9] та ін.

Так, повідомлення поліції від 12 квітня 1895 р. містить дані про виявлення нею видавництва у Коломиї, що займається друком і розповсюдженням «Громадського Голосу», видаваного руською партією радикально-соціалістичною. Звіди (...) надсилає видання до Львова. Видавництво це потребує особливого контролю. Декілька номерів конфісковано» [1].

Уважно слідкує поліція за діяльністю «русифільської та української партій в Галичині, видавництв цих партій, підготовці до виборів з додатком газет» [6, 10].

Під особливим контролем влади був нагляд за діяльністю партійних організацій щодо підготовки та проведення першотравневих святкувань, демонстрацій, мітингів [11, 13, 14, 19]. Усі такого роду заходи, починаючи від підготовки до них

і закінчуючи ближчими і подальшими наслідками, знаходили своє висвітлення на сторінках відповідних партійних видань.

Важливу групу архівних матеріалів містять фонди, що розглядають діяльність осіб, безпосередньо причетних до створення партійних видань. Так, великий корпус документів охоплює діяльність публіциста та громадського діяча, одного з засновників Русько-Української радикальної партії та її партійних видань Михайла Павлика [43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51].

Фонд № 350 ДАЛО містить наглядову справу на Івана Франка та його дружину [12].

Один із зачинателів радикального руху в Галичині, засновник та редактор партійних газет «*Робітник*», «*Воля*», «*Земля і воля*», Микола Ганкевич фігурує в архівних базах не тільки як організатор мітингів та публічних зборів, але й розповсюджувач агітаційних матеріалів – газет та брошур [17].

Рукописи невстановлених авторів про діяльність (у тому числі і публіцистичну) українських політичних партій Східної Галичини зберігають архівні фонди Володимира Левинського – активного діяча Української соціал-демократичної партії, співредактора газет «*Воля*» та «*Земля і Воля*», у 1907–1911 рр. редактора львівських партійних газет «*Вперед*» і «*Залізничник*» [41].

Матеріали архівних фондів розповідають про агітаційну діяльність Льва Юліановича Ганкевича, діяча соціалістичного руху в Галичині (співробітничав з українською соціал-демократичною партією) [7].

Знаходимо в «паперових» та оцифрованих архівах цікаву інформацію про діяльність осіб не української національності, причетних до творення національних політичних партій та партійної преси. Так ДАЛО зберігає документи про діяльність польського політичного та державного діяча Ігнація Дашинського. Він не тільки був співзасновником *Галицької робітничої партії*, створеної у Львові в листопаді 1890 р. (стала автономною секцією австрійської соціал- демократії і об'єднувала польських, українських та єврейських робітників Галичини), але й у 1891 р. очолив редакцію берлінської «Робітничої газети» (видавала Соціал-демократична партія Німеччини, а

підтримувало Товариство польських соціалістів) [586]. І. Дашинський видавав у Львові соціалістичні двотижневики «Робітник» і «Сила», після закриття яких австрійською владою переїхав до Кракова де заснував газету соціалістичного спрямування «Вперед» («Naprzód»). Навчаючись у Львівському університеті І. Дашинський познайомився та потоваришував з Іваном Франком, що, без сумніву, вплинуло на формування та утвердження соціалістичних поглядів обидвох політичних діячів [5]. Висловимо припущення, що журналістський та редакторський досвід І. Дашинського знадобився й редактору «Народа» І. Франку.

Важливими для розуміння процесів, що відбувалися в журналістиці християнської політичної платформи є матеріали з життєдіяльності журналу «Руслан» – друкованого органу Католицького русько-народного союзу (з 1911 р. Християнсько-суспільний Союз). Архівні фонди зберегли дописи авторів (часто анонімних), що формулювали на сторінках цього клерикального видання актуальні політичні вимоги і завдання для своєї цільової аудиторії [36, 37, 38].

Епістолярні джерела

У широкому розумінні термін епістолярний розуміється як такий, що відноситься до приватного листування. Привнесення в ділове або особисте листування ідей, що є значимими для суспільства в цілому, часто змінює характер епістолярію, перетворюючи його в окремих жанр журналістики.

Особливо це характерно для ХІХ століття, коли листування стає не тільки часткою літературного процесу, але й виступає інструментом ефективного впливу на широке коло читачів (якщо лист відкритий) або демонструє прагнення автора спонукати реципієнта до активних дій адже часто саме листу автор довіряє свої думки, роздуми тощо.

Окрім того, епістолярій часто містить інформацію, котра доповнює відкриті джерела, і подекуди вельми суттєво.

Листи також є історичними документами певної історичної епохи, частиною творчого спадку публічного діяча.

Важливим джерелом для розуміння процесів, що відбувалися у 90- роках XIX – на початку XX століття. став епістолярний доробок «ветеранів» політичного руху Галичини – М. Драгоманова, І. Франка, М. Павлика.

До розробки стратегії та тактики боротьби за читача перших партійних видань, формулювання програми та політичних гасел перших українських партій долучалися як відомі діячі з Наддніпрянщини – Леся Українка, Агатангел Кримський та ін., так і сотні не публічних, а то й безвісних ентузіастів з різних куточків України.

Опублікований на сторінках партійного видання лист ставав надбанням аудиторії (читачів), суспільним набутком, засобом впливу на суспільну думку.

Так, на сторінках партійних органів постійно публікувалися листи Кирила Студинського та Євгена Левицького, Василя Стефаника та Василя Щурата, Володимира Хиліяка та Теофіла Окуневського, наддніпрянців Спиридона Черкасенка та народного поета Тимоша Наливайка.

Але не лише визнані моральні авторитети творили цей жанр журналістики. Як «голос селян» характеризує лист місцевого жителя Дорундяка про віча М. Павлик у листі до М. Драгоманова: Зі статті видно, що «селянам хочеться від віч поваги і освідомлення, а не фаєрверків» [557 с. 64].

Часто дописувачі приховувалися під псевдонімами та криптонімами [Див. 466], що значно ускладнює пошуки сучасним дослідникам.

Нерідко лист, опублікований на сторінках того чи іншого партійного видання, ставав своєрідним викликом адресату, вимогою чітко визначити погляди опонента і відстояти свою позицію у моральному протистоянні [448]. Так, «Листи на Наддніпрянську Україну» М. Драгоманова (опубліковані як полемічна стаття у партійному часописі РУРП «Народ» за 1893 р.) написані як відповідь на «Листи з України Наддніпрянської» Б. Грінченка, що вийшли у газеті «Буковина». Полеміка про стан і перспективи розвитку української літератури перетворилася на гостру дискусію про шляхи реалізації української ідеї.

Центральною постаттю епістолярного набутку кінця XIX ст. в українській журналістиці виступає М. Драгоманов, адже саме з ним, як вказує А. Животко: «тісно зв'язане (...) народження української радикальної і соціалістичної преси. Опинившись за кордоном 1875 р., звертає він на цю галузь діяльності пильну увагу» [254, с. 158]. «Велику агітаційно-пропагандистську виховну й організаторську роль, – зазначає дослідник творчості науковця П. Федченко, – відігравали й численні листи вченого до своїх кореспондентів з України, Росії, Галичини і, передусім, до діячів Київської громади та фактичних ідейних керівників суспільно-політичного й літературного руху на західноукраїнських землях – І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького та інших. Сама лише опублікована частина листування обіймає кілька великих томів» [709, с. 275].

Умовно всю епістолярну спадщину М. Драгоманова можна розділити на кілька частин. Найбільша за об'ємом – приватне листування з політичним і літературним «бомондом» тогочасної доби. Серед десятків і сотень респондентів можемо виділити декілька знакових. Зокрема, важливим джерелом з питань зародження, формування і діяльності партійних органів періоду 1890–1895 рр. (М. Драгоманов помер у 1895 р.) є листування з відомим українським письменником, публіцистом, громадським діячем М. Павликом, який разом з І. Франком у 1890 р. став засновником Русько-української радикальної партії (РУРП) та її друкованих органів – журналу «Народ» (1890–1895 рр.) і газети «Хлібороб» (1891–1895 рр.). Згодом М. Павлик на рубежі XIX – XX ст.ст. підготував до друку 8-томну «Переписку Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом» [223, 224, 225, 226]. Листування це охоплює 1876–1895 рр. Для нашого дослідження, без сумніву, особливо цікаві 1890–1895 рр., позаяк саме у цей період відбувалося активне формування західноукраїнської партійної преси.

Практично кожен лист протягом зазначеного часу [М. Павлик до М. Драгоманова від 4 січня 1890 р. (Т. 6, сс. 1–7); М. Павлик до М. Драгоманова від 17 січня 1890 року (Т. 6, сс. 9–11; М. Драгоманов до М. Павлика від 4 (16) лютого 1890 р. (Т. 6, сс. 12–16); М. Павлик до М. Драгоманова від 4 березня

1890 р. (Т. 6, сс. 17–18) та ін.] так чи інакше зачіпає питання творення, фінансового підґрунтя, передплати чи наповнення контентом першого українського партійного видання – журналу «Народ». У листуванні зачеплені й партійні з'їзди, на яких, поряд із справами суто організаційними, розглядалися й питання друку партійних часописів як офіційних органів партії. Так, у листі від 24 вересня 1890 р. М. Павлик повідомляє М. Драгоманова про одне з питань порядку денного з'їзду Русько-Української радикальної партії: «На нашій зїзді чеж дешчо рішать і про Народ – т.ј. шчоби јего піддержувати» [224, с. 74].

А у листі до М. Драгоманова від 12.10 1891 р. М. Павлик надсилає ухвали другого з'їзду «руско-українських радикалів, що відбувся в днях від 3 до 5 лат. жовтня включно», де у розділі Орган партії «Прийнято до відомости, що тов. М. Павлик передає «Народ» на власність партії» [224, с. 265–272].

Коли стало зрозумілим, що журнал «Народ» не в змозі повною мірою задовольнити зростаючий інтерес до радикальної ідеї широких народних мас, на порядок денний постало питання про створення нового партійного органу – газети «Хлібороб», до якої М. Драгоманов не тільки зобов'язався писати, розпочавши «з огляду історії англ.(ійської) конституції, при чому паралельно буду зачипати нашу історію» [224, с. 92], але й (у листуванні з М. Павликом) давав практичні поради щодо наповнення контентом новостворене видання [Див. 444].

Загалом, для розуміння того, наскільки важливими для учасників цієї переписки були справи партійних часописів. свідчить кількість згадувань партійних видань «Народ» і «Хлібороб» в листуванні. Так, у 6-му томі «Переписки...», що охоплює 1890–1891 рр., із 41 кореспонденції за 1890 рік у 31 обговорюються справи «Народу», за 1891 рік – з 80 листів у 57 у більшій чи меншій мірі згадуються «Народ» і «Хлібороб».

Інтенсивність обговорення партійно-пресових видань зберігається і зростає у наступних роках. Том 7, що охоплює 1892–1893 рр., містить інформацію про згадані видання загалом у 175 листах (за 1892 р. – 55, за 1893 р. – 120).

Том 8 «Переписки...» (за 1894–1895 рр.), окрім вже звичного обговорення життєдіяльності видань (1894 р. – 88 листів,

1895 р. – 49 листів), розміщує Додаток із «Списком передплатників «Народу» за 1890–1895 рр. (понад 500 осіб).

Важливим для розуміння процесів формування порядку денного перших партійних видань має листування М. Драгоманова із своєю родичкою – Лесею Українкою (Ларисою Косач), чий «громадські й політичні погляди склалися під впливом її славнозвісного дядька соціаліста-вигнанця М. Драгоманова, що «все своє життя й хист віддав на боротьбу за соціальне й національне визволення українського народу» [533, с. 187].

Сама ж письменниця, яка останні місяці життя М. Драгоманова перебувала у Софії поряд із своїм родичем, писала: «Багато честі для мене зватись правою рукою дядька, добре було б, якби мене можна було назвати одним пальцем на його руці» [686, с. 246].

Частина з епістолярної спадщини Л. Українки, присвячена партійній пресі і ролі в її становленні М. Драгоманова, наразі опублікована [Див. 472]. Це важливе джерело, багате фактажем та оціночними судженнями.

На сторінках «*Червоного шляху*» – громадсько-політичного і літературно-наукового місячника, заснованого у Харкові у 1923 р., у перший же рік видання опубліковано «Недруковані листи М. Драгоманова до Лесі Українки» [533]. Зі сторінок опублікованих місячником «недрукованих» листів отримуємо важливу інформацію про перші західноукраїнські партійні органи – «Народ», що, окрім усього, «плюбісінько друкує і вірші і повісти – оригінальні і переводні» [533, с. 189]. Або ще: «*Хлібороб*» – Чи Ви бачите коли цю газетку? Вона, по моєму, де далі стає ліпше і пускає корні в народі. Варто б було піддержати її працею» [533, с. 190]; далі надана характеристика соратникам по виданню – Франку, який часто своїми «скоками шкодить і справам, і собі самому», Павлику, котрий «зовсім надійний чоловік один тільки і єсть на всьу Галичину» [533, с. 194]. Також у переписці з дядьком та ін. епістолярних пам'ятках Леся Українка пояснює хитросплетіння взаємовідносин між українофілами та москвофілами (т.зв. старими та молодими), народвцями, радикалами, січовиками тощо.

У 1930 р. Український Науковий Інститут у Варшаві придбав у доньки М. Драгоманова Лідії Шишманової архів, що об'єднав листи (та чернетки листів), яким мислитель надавав найбільш важливого значення, від 1870 р. (першого виїзду Драгоманова за кордон за дорученням Київського університету) до 1895 р. – року смерті М. Драгоманова [82].

Опубліковані того ж 1930 р. листи респондентів, а це представники Наддніпрянської політичної та культурної еліти Антоновичі, Житецькі, Ф. Кістяківський, М. Старицький, В. Л. Беренштам, М. Лисенко, М. Старицький та багато інших, до М. Драгоманова подають яскраву картину утисків «вільнодумства» у Наддніпрянській Україні, що без сумніву, зміцнювало впевненість М. Драгоманова у його намірах перенести погляд на більш вільну у цьому плані Галичину. Так, у листі В. Антоновича до М. Драгоманова від 11/23 серпня 1885 р. виказуються наступні перестороги щодо надсилання статей М. Драгоманова до «Київської старовини»: «1) Надсилайте статті, писані не Вашим почерком; 2) надсилайте листом від вигаданої особи, нібито Галичанина; 3) Надсилання відправляйте не прямо, а через Івана Белея у Львові, який відразу передасть у *«Києвську Старовину»* і таким чином будете отримувати відповіді і гонорар» [82, с. 27].

Показовою є також дискусія між В. Антоновичем і М. Драгомановим щодо політично-партійної ситуації в Галичині і перспектив розвитку партійно-пресового життя у цій частині Австро-Угорської монархії. Так, В. Антонович після близько місяця перебування у Львові надіслав респонденту свої враження щодо сильних позицій москвофільської партії (на яку було виділено «1/2 мільона на банк»), що «торжествує» і «користується повагою більш-менш розвинутої середньої інтелігенції». Писав В. Антонович й про необхідність «поставити орган ясно і сміливо анти-москвофільській (...) на чолі з прогресистами Франком і Павликом» [82, с. 29].

М. Драгоманов заперечив візаві щодо його оцінок ситуації в Галичині: «Ніколи українофільство не було таким сильним як зараз. Характеристична риса теперішнього положення Галичини є у пробудженні мас

– міщанства і селянства (розрядка в тексті авторська. – О.М.), їхньому невдоволенні порядками світськими та церковними, їхньому стремлінні зорганізуватися і змінити ці порядки» [82, с. 33].

Обговорювалися й питання утворення у Львові своєрідного видавничого центру. Так, ще у 1877 р. передбачалося: «Необхідно, щоб Львів, що має на це право і можливість, став центром видавничої діяльності» [82, с. 214] та й «Щчоб Галичина була введена в усі діла (пропаганди, помочі бібліотек т. і.» [82, с. 255], а також давалася характеристика московфільських «Слова» (1871–1887) та «Нового Пролому» (1883–1888), народовецької літературно-наукової «Правди» часів редакторства Володимира Барвінського (1876 –1880) та заснування ім'ярек «Діла» і обґрунтування «української національно-політичної ідеології в Галичині» [82, с. 361].

На тлі «зміцнішання» голосу молодих народовців «надумується» спочатку видавництво «науково-літературної прогресивної газети» [82, с. 275], а також обговорюється редагування «Драгоманівим, Подолинським і Павликом «Громади»» (громадсько-політичний і науково-літературний збірник, що видавався у Женеві 1878–1879 та 1882 рр. – О.М.) [82, с. 355] й вихід з друку таких «видань йак «Громадський Друг», «Молот» та «Дзвін» [82, с. 293].

«Листування між Іваном Франком і Михайлом Драгомановим виходить далеко за рамки особистих стосунків двох великих особистостей, – вказують укладачі повної збірки листів І. Франка та М. Драгоманова (1877–1895). – Без аналізу цих документів епохи неможливо досліджувати ні розвиток літературного процесу в Україні останньої чверті XIX ст., ні національний рух того періоду в цілому» [418, с. 6].

Практично кожен лист з переписки двох видатних представників української суспільної думки того часу містить важливу інформацію про партійні видання РУРП «Народ», «Хлібороб» та про окремі матеріали на сторінках цих та інших друкованих видань. «Партія наша, – зазначав І. Франко, – ухвалила зробити «Народ» своїм органом, ухвалила й підпомогати його роботою й грошима. З роботою діло сяк-так

уладилось, але з грішми поки що швах (...) Довг «Народу» вносить уже звиш 200 гульденів в друкарні» [735, с. 261].

«Та й словечко од Вас був би радий почути, м. и. і про Народ. Які види єсть на єго поліпшеньня і повноту і на те, що редактори і сотрудники не розлізуться» [418, с. 518].

Отримуємо зокрема цікаву інформацію про корпус дописувачів часопису та його вузькість: «(...) радий я, – писав М. Драгоманов до І. Франка, – що Ви пишете хроніки в кожному N Народу» [418, с. 515]; «остатній N Народу мене привів у роспуку. Все драгомановщина, а я П[ав-ли]ку писав кілька разів, що послав єму матер'ял у свого аж до кінця року. Більше я не можу писати, і коли ніхто окрім мене не хоче або не може, то Народ треба буде поховати» [418, с. 508]; «(...) переклад Лесі, посилаємо в Народ, котрий небагатий матеріялом тепер» [418, с. 503].

Переписка розкриває окремі аспекти відносин партійного видання і партії в цілому: «(...) попередю сєго потрібний наш партійний з'їзд в ціли реорганізації внутрішнього скріплення партії (...) написав був для Народу замітку, в котрій промовляв також за єго (з'їзду радикальної партії. – О.М.) скликанєм» [418, с. 501]. Це питання турбує й М. Драгоманова: «Не маю звісток [ні] од П[авли]ка, ні Народу. Хотів би мати газетні думки про з'їзд 2 Фебр.» [418, с. 478].

Інформативним епістолярним джерелом виступає листування М. Драгоманова з «батьком галицького народовства» Данилом Тянякевичем [665], що, на думку останнього, давало надію на «щось воно и доброго з нас нараяло один одному писати, може що вийде з сєго нашого знакомства для святої річи нашого мученицького народу» [665, с. 21] та сприяло формуванню активної соціалістичної позиції та в захисті Д. Тянякевичем арештованих у 1877 р. у справі «соціалістів» І. Франка, М. Павлика й вісімнадцятьох семінаристів. З цього останнього приводу Д. Тянякевич написав брошуру «Прояви соціалістичні між Українцями и їх значення», де засудив поведінку керівництва семінарії, яке не стало на захист своїх вихованців.

Формуванню поглядів М. Драгоманова на Галичину як форпост у творенні політичного дискурсу слугувало й листування з громадським діячем, адвокатом, активним дописувачем галицьких періодичних видань «Правда» і «Діло» Мелітоном Бучинським. Хоча взаємини між М. Драгомановим і М. Бучинським, за словами М. Павлика, не склалися, позаяк М. Бучинський виступив «яко критик космополітичних ідей Драгоманова (в своїх листах до него), а від осені 1875 р. – від появи перших соціалістичних брошур по українськи, виданих у Відні неб. Ост. Терлецьким – яко ярий воріг українського радикалізму» [Див. 569. с. XI], все ж листування це і «змаганя Бучинського й товаришів таки спонукали Драгоманова, звернути увагу на сучасний український національний ґрунт (...) стати міцно на галицький ґрунт (...)» прислужитися «розвою галицької України» [569, с. XII].

Важливим джерелом виступає корпус листів М. Драгоманова до редакцій часописів – газет, журналів (у тому числі партійних видань, до появи і життєдіяльності яких спричинився сам М. Драгоманов).

Так, три листи М. Драгоманова до редакції журналу «Друг», на думку І. Франка, «стали вихідним моментом нового, радикального руху серед української молоді і разом з тим – початком нового розвитку літератури» [759, с. 319]. Сутність цих послань полягала у «синхронізації «горячого народного чувства» з ходом передових європейських ідей і з «действительно серьезной европейской наукой» – «национальное возрождение пойдет всего успешнее при служении народу в духе современной цивилизации» [580, с. 105].

Серед понад 50 різноманітних статей, заміток, рецензій, некрологів тощо, опублікованих М. Драгомановим на сторінках радикального часопису «Народ» [Див. 453], можемо знайти як публіцистичні статті, написані у формі листів – «Листи на Наддніпрянську Україну» (видавці часопису почали друкувати у № 15 за 1893 р.) або «Чудацькі думки: (Листи на увагу мудрим людям через редакцію «Народа»)» (друкувався на сторінках «Народу» протягом 13 номерів – з № 7 до № 24 1891 р.), так і листи, що містили роздуми автора про важли-

вість гуртування української та польської молоді – «Лист до Академічної громади в Кракові, відчитаний на шевченківських вечорницях у Кракові 5 мая 1890 р.» (1890, ч. 11), листи про переслідування на Київщині людей, які поширювали журнал «Громада» (женевське видання М. Драгоманова) «Кому повірять жандарми?» (1892, ч. 6) тощо.

У епістолярному жанрі виконані лист-дискусія щодо у «Народі» «На увагу українолюбцям у Росії» з підзаголовком «Д. Московському Дописувателю Правди» (1892, ч. 1), а також матеріал у «Народі» «М. П. Драгоманов і українська молодіж: (Лист кружка молодих українців до М. Драгоманова і відповідь на него)» (1895, № 15-16).

Утім, не лише епістолярна спадщина визнаних мислителів становить інтерес для нашої наукової розвідки. Багато цікавого знаходимо в листах пересічних читачів та / чи разових дописувачів друкованих видань. Час, коли, за визначенням В. Ігнатієнка, періодичні видання починають «по своєму змісту вибиватися з вузьких провінціальних шор і становлять на шлях трактовки хоча – б і українських спеціально питань» [290, с. 39], викликав неабиякий ентузіазм у передплатників та читачів не лише з Галичини і Наддніпрянської України, але й з російських міст.

Так, фонди Інституту літератури ім. Т. Шевченка зберігають листи дописувачів до з Москви, зокрема, Нестора Яворовського, який дякує за «цінну часопись» («Народ». – О.М.) надіслану «в центр Великоруси», адже «чимало людей інтересує ся справами галицькими» [801, с. 433].

«Галичина є тепер для нас той край, – писав з підросійського Києва Павло Тучапський, – де ми тільки й можемо більш-менш віддихнути від того реакційного гніту, яким нас давить російський уряд. Навіть твори нашої літератури ми мусимо друкувати в Галичині». І продовжує: «Ми можемо навчитися з ріжних Галицьких партій і політичних діячів, як треба і як не треба буде й нам колись робити». Дописувач просив надрукувати на сторінках «Народу» політичну програму «студіювання галицького життя» «в інтересах нашої молодіжкі» з метою «вироблення більшого числа сознательної інтелігенції» [682, с. 646].

Були й листи з російської провінції: «Тільки 1 крб. посилаю, – писав до редакції якийсь Олексій Богучарський-Ушанев з Воронежа, – бо богацько виписую часописів, а грошей в кишнях не густо, остані гроші вийшло инчим разом, або помісячно» [113].

Архівні Фонди зберігають лист в редакцію «*Народу*» студентів з Риги, які «Хотіли би знати, що робиться (...) на Галиції для того, що вь руських газетах и журналах дуже мало пишуть про Галицію і про її життя» [48, Арк. 46].

З сербського міста Ніш писав до редакції «*Народа*» український лікар Василь Полянський: «Прийміть щиру подяку за пам'ять Вашу й послань «*Naroda*» » [589, с. 475]. З Америки (м. Оліфант) один з редакторів журналу «Америка» В. Сіменович звертався із проханням про обмін інформацією [633, с. 454].

З американського Кінгстона до редакції газети «Батьківщина» писав отець Кость Андрухович (з квітня 1889 р. редактор християнсько-католицького журналу «Америка»), просив М. Павлика не тільки надіслати редаговану ним газету, але й провести агітацію, щоб «ішли наші священники а також ішов наш народ із Галичини (в Америку. – О.М.). Ми би їх тут давали до роботи (...) тут радо наших людей (з Галичини) приймають. Лиш то біда, що їх мало є» [65, с. 533]. Скаргу містив датований 23.XI. 1891 р. лист передплатників з Америки до М. Павлика про те, що «задержали висилку *Народа і Хлибороба*» [51, Арк. 7 (зв.)].

Утім, зрозуміло, більшість листів до редакцій галицьких партійних видань надходили не з-за кордону. Щирим ентузіазмом просякнуті листи дописувачів «*Народу*» з галицької провінції: «По прочитаню Ч.1 на показ присланого Вашого видавництва «*Народа*» побачив я в нім багато жданої правди, – писав до редакції учитель з села Стрільська Нові на Львівщині Онуфрій Власійчук, – посилаю 2 гульдени переказом поштовим яко передплату за перший піврік на Ваш «*Народ*», бо думаю, що з того вичитаю не одну правду, о котрій другі або мовчать або перекручують» [150, с. 423].

Про «газету популярну, якої у нас, ще доси не було, котра би мігла дуже багато робити для народної справи» пише

один із засновників РУРП, швагер В. Стефаніка, адвокат Северин Данилович у листі до І. Франка. [206, с. 402].

Фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Львові зберігають листи передплатників партійних видань до М. Павлика як редактора. «Тепер виходить більше газет, – пишуть М. Павлику селяни, – та ніяка так щиро не стоїть за селянами, як «Громадський Голос», в котрім пишуть самі селянські сини» [47, Арк. 109]. «Народна Спілка села Гостів, – повідомляв М. Павлика війт села Марцін Григорин, – розповсюдила часопись «Хлібороб», щоби було більше пренумерантів» [44, Арк. 17].

Показово, що корпус кореспондентів галицьких партійних видань охоплював широкі верстви населення – від визнаних мислителів до напівписьменних селян, від адвокатів і священників до митців і композиторів. Так, літературознавець Олександр Колесса звертався із проханням надрукувати на сторінках радикального часопису свої матеріали, висловлюючи надію, що «сими днями отримаю «Народ» » [329]. Писали й селяни та низи інтелігенції, як-от сільські вчителі. Нема у цій переписці (принаймні, не відчувається) побоювання репресій з боку властей. Вважаємо цю обставину свідченням громадянської позиції пересічних обивателів Австрії, неможливої в умовах абсолютистської (до Жовтневого маніфесту 1905 р.) монархії Романових.

Поміж листів з оцінками діяльності партійної преси, часто знаходимо в архівах й дописи-кореспонденції не професійних «акул пера». Так, рукописні послання передплатників партійних видань «Народ», «Хлібороб», «Громадський Голос», «Руслан», «Воля» та ін. доносять до нас надзвичайну зацікавленість передплатників та читачів до західноукраїнських партійних видань, їхні намагання давати газетярям «живу» інформацію з місць [43, 44, 47, 48, 49, 50, 51].

Основою джерельної бази, необхідної для об'єктивного вивчення історії функціонування української партійної преси кінця ХІХ – поч. ХХ століття, стали газети й журнали, що зберігаються нині у фондах Державної наукової бібліотеки (м. Київ), Наукової бібліотеки Львівського національного університету

ім. І. Франка, та особливо Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Найбільша колекція української преси досліджуваного періоду відкладена у фондах цієї останньої книгозбірні. До диспозиції читачів партійні видання, які уже ставали об'єктом розгляду численних дослідників: «Народ», «Хлібороб», «Громадський Голос», «Радикал» (видання РУРП); «Діло» (орган УНДП), християнсько-суспільний дневник «Руслан», що представляв першу українську клерикальну партію – Католицький русько-народний союз.

Разом з тим ряд видань, що представляли партійні сили Галичини, залишається в силу різних причин поза увагою дослідників.

У дослідженні аналізовано пресові видання, вказані як суто партійні, так й ідейно близькі, що надавали шпальти політикам-партійцям (назви подаємо у оригінальній редакції):

1. Русько-Української радикальної партії:

– *Громада: Часопись для робучого народа.* – Коломия, 1896 – 1897;

– *Громадський Голос.* – Львів, 1895 – 1902, 1906 – 1939;

– *Зоря: Мнсячникъ для народа.* – Коломыя, 1902–1904, 1910;

– *Народ.* – Львів, 1890 – 1895;

– *Новий громадський голос.* – Львів, 1903 – 1904;

– *Радикал: Політична часопись.* – Львів, 1895 – 1896;

– *Хлібороб. Письмо політичне, літературне і наукове для руських селян і міщан.* – Львів (1891 чч.1—6/7); Коломия, 1891 – 1895;

– *Хлопська правда: Часопись для народа.* – Коломия, 1903, 1909. («власна газета» Української радикальної партії).

2. Української соціал-демократичної партії:

– *Борба. Соціально-дем. щомісячне видавництво для укр. роб. народу.* – Чернівці, 1907–1914, Львів, 1907;

– *Воля: Орган української соціальної демократії.* – Львів, 1900 – 1907. 1907 продовжив вих. п. н. Земля і Воля;

- *Вперед: Часопись для робучого люду, орган укр. Соціалдемократії.* – Львів, 1911– 1913, (також виходив у 1918 – 1922, 1924, 1929, 1931, 1933–1934);
- *Вперед: Одностівець езекутивного комітету УСДП.* – Львів, 1911;
- *Голос Підкарпаття: Суспільно-політичний тижневик.* – Дрогобич, 1911–1912;
- *Добра новина. Часопись Украинскои Соціялистычнои Партыи.* – Львів, 1903;
- *Зелізничник: Додаток до «Борби».* – Чернівці, Львів, 1910 – 1913;
- *Земля і воля.* – Чернівці, 1906, Львів, 1907 – 1912 (також – у 1919 – 1920, 1922 – 1924);
- *Іскра – місячник для української соціялістичної Молодіжи.* – Ярослав, 1905;
- *Іскра: Часопись української молодіжи.* – Львів (ч. 1–4); Чернівці (ч. 5/6, 7), 1903;
- *Іскра – місячник для української молодіжи.* – Львів, 1903–1904;
- *Лыстокъ правды.* – Львів, 1905;
- *Молода Україна: Часопись української молодіжи.* – Львів, 1900–1903;
- *Молода Україна: Місячник.* – Львів, 1905;
- *Наш голос: Соціялдемократичний орган.* – Львів, 1910;
- *Підкарпацькій голос.* Тижневик. – Дрогобич, 1907;
- *Правда: Газета сільського робучого люду.* – Львів, 1905;
- *Праця.* – Львів, 1914;
- *Праця: Українська соціалдемократична часопись.* – Львів, 1909 – 1910 (після об'єднання фракцій);
- *Робітник: Орган ЦК Української СДРП.* – Львів, 1910;
- *Robotnyk – Organ rusko-ukrajnśkoji socyjalno-demokratycznój partyji.* – Lwów, 1897;
- *Робучий і Робочий люд. Lud roboczny. Дод. до ч. 16 і 17 Землі і Волі. Неперіод. орган соціяльн. демокр.* – Бережани, 1907;

- *Слово правди: додаток до «Борби»*. – Чернівці, 1909–1910;
- *Червоний прапор. Укр. соц.-дем. часопись*. – Збараж, 1906, Тернопіль, 1906–1907.

3. Української національно-демократичної партії:

- *Будучність: Сусп.-політ. часопись для укр.-руського народу*. – Львів, 1899;
- *Виборчі вісти*. – Львів – Винники – Щирець – Городок, 1907;
- *Вісти [замість «Діла»]*. – Жовква, 1906;
- *Вольне слово: Народно-демократична часопись задля політики, літератури і критики*. – Львів, 1904–1905;
- *Гайдамаки*. – Львів, 1902–1907;
- *Діло*. – Львів, з 1 січня 1880 р по 1939 рр.;
- *Калуський Листок*. – Калуш, 1912–1913;
- *Народне Слово*. – Львів, 1907–1911;
- *Нова Січ: Орган народної організації*. – Станиславів, 1904;
- *Перемиський Вістник* – Перемишль, 1910–1914. (орган Народної організації (перед тим Селянська Рада);
- *Підгірська Рада: орган політичного товариства Підгірська Рада в Стрию*. – Стрий, 1910;
- *Самостійна Україна: Щомісячна часопись*. – Львів, 1905;
- *Стрийській голось*. – Стрий, 1895. (видавало політичне народно-демократичне товариство «підгірська Рада»);
- *Свобода. Письмо політичне, просвітне и господарське для народу*. – Львів (1897–1914, 1916–1918, 1922–1938); Відень (1915); Станиславів (1919), 1897–1919, 1922–1938. 3 1907 р. (неофіційний орган УНДП);
- *Селянська рада*. – Перемишль. 1907–1908. (видавець – Народна організація УНДП);
- *Яворівський голос*. – Яворів. 1911–1912.

4. Християнські суспільники :

– *Руслан: Християнсько-суспільний дневник.* – Львів, 1897–1914 (орган заснованого О. Барвінським і А. Вахнянином 1896 Католицького Русько-Народного Союзу, перейменованого у 1911 р. на Християнсько-суспільну партію).

5. Русофільські видання періоду партійної диференціації:

- *Галицкая Русь* – Львів, 1891 – 1892;
- *Галичанин* – Львів, 1893 – 1913;
- *Живое Слово* – Львів, 1899;
- *Живая Мысль* – Львів, 1902 – 1905;
- *Русская Рада* – Коломия , 1871 – 1912;
- *Русское Слово* – Львів, 1890 – 1914;
- *Червоная Русь* – Львів, 1888–1891.

Важливим сегментом джерельної бази дослідження є науково-довідкові видання. Згідно з поширеним визначенням, довідкова література – це «видання, що дають коротку відповідь на поставлене питання». До науково-довідкової літератури належать словники, довідники, енциклопедії тощо.

Український письменник та бібліограф Михайло Комаров створив і надрукував у 1883 р. «Бібліографічний покажчик нової української літератури: (1798–1883 рр.)». За оцінками сучасних науковців «він (покажчик. – О.М.) був першим українським бібліографічним реєстром, який виразно показував, як наростала духовна праця українців за сприятливих умов і як вона була утруднена в Росії після державних заборон» [497, с. 647]. Дотримуючись «азбучного порядку», автор намагався надати «яко мога більше звісток про все, що було коли надруковано по українські як нашими писателями, так і земляками нашими – галичанами» [331, с. 3].

Поряд з переліком імен українських письменників та їхніх творів, автор надає інформацію про літературно-політичні («*Діло*» на с. 18), літературно-наукові («*Світъ*» на с. 46) часописи та літературні альманахи («*Галичанинъ*» на с. 12,

«Руська хата» на с. 45) тощо. Видання містить й довідкову інформацію про персоналії. Зокрема, на с. 18 йдеться про М. Драгоманова – натхненника партійної преси в Галичині.

У Додатку до бібліографічного видання М. Комаров пише про «найголовніші спільні питання про українську мову, літературу и про українське питання» [331, с. 63].

Подана й характеристика бібліографії питання. Дізнаємося про статті, надруковані у російських та галицьких газетах і журналах, з красномовними назвами: «Что такое украинофильство?» за авторством Петрика М. у щомісячному журналі «Русское багатство» за 1881 р. [331, с. 67], «Современное украинофильство» в «Русскомъ Вѣстникѣ» за 1875 р. [331, с. 68], «Русько-польські взаємини въ Галичині» (1872), «Чи може бути у насъ згода міжъ Русинами и Русскими ?» (1873) та «Український націоналізмъ» (1875), надруковані у літературно-політичній газеті «Правда», що видавалася у Львові [331, с. 68] .

«Дізнався я з галицької газети «Діло», – пише М. Комаров, що там, у Львові, готується бібліографічна праця про галицьку літературу» [331, с. 3] . Мова йде про наукову творчість «піонера» галицько-руської бібліографії Івана Омеляновича Левицького. Він був не тільки журналістом, письменником, першим головою Бібліографічної комісії НТШ, але й одним з перших українських пресознавців, хто спробував подати короткі відомості з історії еволюції періодичної преси Галичини та Буковини.

Важливою для розуміння розвитку української періодики у ХІХ столітті, стала двотомна праця І. Левицького «Галицко-русская Библиография ХІХ-го столѣтія съ узглядненіемъ русскихъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886)» (1-й том вийшов у 1887 р.; 2-й – у 1895, обидва надруковані у Львові) [398]. Поряд з відомостями про книжки, відозви, звіти громад, статuti, урядові маніфести тощо, автор відмітив такі види друку, як газети і журнали, познайомив із змістом цих періодичних видань. У 1903 р., за сприяння НТШ у Львові, І. Левицький опублікував «Галицко-руську бібліографію за роки 1772–1800» [399]. У 1909–1911 рр. цей же нау-

ковець видав «Українську бібліографію Австро-Угорщини за роки 1887–1900» (т. 1–3 за 1887—1893) [402].

Одним із перших І. Левицький узявся до роботи над регіональним біографічним словником «Прикарпатска Русь въ XIX-мъ вѣцѣ въ біографіяхъ и портретахъ еи дѣятелей съ узглядненіемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1872 р. заставъ при жизни, написав на підставе автобіографичныхъ записок и архивально-библіотечныхъ матеріалѣвъ» (1898) [400].

Хоча автор, за визначенням І. Франка, планував «вида-ти шість томів, кождий по 10 випусків такого об'єму, як дотеперішні, і вперти в те видання звиш 2 000 біографій, для яких має зібраний матеріал» [756, с. 243], світ побачили тільки чотири випуски, що охоплювали літери А – Б.

Поряд з біографіями відомих українських діячів того часу – Олександра Барвінського (засновника Католицького Руського Народного Союзу із партійним органом «Руслан»), першого галицько-руського митрополита Антона Ангеловича та інших, автор подає короткий огляд друкованих органів «староруської партії»: «*Червоная Русь*», «*Галичанинъ*», «*Русское Слово*», «*Буковинские Відомости*», «*Православная Буковина*» і органів «українсько-руських радикалѣвъ»: «*Народ*», «*Хлібороб*», «*Громадський Голос*», що подають «принципiальні и тактичні вигляди своїй партії» [401, с. 191].

Робота над бібліографічними довідниками тривала й у радянський період. Етапною стала наукова розвідка В. Ігнатієнка «Бібліографія української преси 1816–1916» [284]. Наукова праця «побудована на принципі територіально-етнографічному за ознакою мови, в хронологічному порядку за роками а в межах року назви подані за абеткою» [284, с. 12]. Автор подає понад 3000 назв українських видань, «за момент народження приймаємо 1848 рік, коли в Галичині з'явився часопис «*Зоря Галицка*» [284, с. 13], докладний перелік видавців і редакторів цих видань.

Покажчик В. Ігнатієнка вперше підвів повний баланс української преси (крім альманахів), відомої станом на кін. 1920-х рр., давши в руки дослідників бібліографічно описаний первинний фактичний матеріал. Праця В. Ігнатієнка вперше

узагальнювала всю українську пресову продукцію за згаданий період.

1930-ті роки ознаменувалися виходом у Львові «Української загальної енциклопедії. Книги знання в 3-х томах» [689, 690, 691], що мала на меті «дати якомога більшу кількість назв (гасел), що містили б найконечніші відомості про видатних діячів – історичних і сучасних, про важливіші дати, події і місцевості й таке ін., та пояснювали би досягнення в усіх ділянках людського знання» [689, б. с.] разом із «короткою характеристикою генези преси (як в Україні так і в світі)» [689, стп. 1139 – 1140]. Цікаво те, що пресу, «що бере допомогу від уряду і від нього залежна» *Книга Знання* характеризує як «гадючу пресу» [689, стп. 696].

Укладач енциклопедії формує невеличкі довідки про видання різноманітних рухів і партій, що діяли в Галичині (зокрема) у кінці XIX – поч. XX ст.: «Діло» [689, стп. 1093–1095], «Гайдамаки» [689, стп. 698], «Батьківщина» [689, стп. 260], «Народ» [690, стп. 806], «Правда» [690, стп. 1130], «Радикал» [690, стп. 1187], «Хлібороб» [691, стп. 1111].

Також поміщені довідкові матеріали, присвячені персоналіям: М. Павлик як редактор та журналіст [690, стп. 31], І. Франко [691, стп. 1075 – 1076], М. Драгоманов, під впливом якого «повстали з кінцем XIX в. на В. Україні та в Галичині організації укр. молоді – зародки пізніших укр. партій», і за участю якого «виходив (1890–1895) у Галичині «Народ», орган радикальної, першої в європ(ейському) розумінні укр.(аїнської) політ. партії» [689, стп. 1140 – 1142].

Цікавилися українською пресою не лише вітчизняні, але й зарубіжні бібліографи. Одним із перших довідкових російськомовних видань, присвячених власне здобуткам галицької літератури та журналістики, став надрукований ще у 1862 р. у Санкт-Петербурзі «Библиографический указатель галицко-русской литературы» В. Межова. Тут містяться відомості про перші регіональні періодичні видання «Зоря Галицка», «Слово» та інші [492].

Інформативне спеціалізоване довідникове видання з історії, політики та суспільствознавства «Словарь исторический

и соціально-политический» за редакцією В.В. Бітнера вийшло з друку у 1906 р. [636], в роки першої російської революції, коли у суспільстві зріс інтерес до соціально-політичних проблем. У виданні, можливо вперше в російській довідниковій літературі, з'являються пояснення таких термінів як *марксизм* [636, стп. 816], *соціал-демократія* [636, стп. 1075], *радикали і радикалізм* [636, стп. 1005], *демократична партія* [636, стп. 516] тощо.

Цікаво, що одна із статей присвячена «батькові» західноукраїнської партійної преси Михайлові Драгоманову. Дописувач словника характеризує погляди Драгоманова як соціалістичні та українофільські [636, стп. 561].

У виданні подана характеристика процесу зародження та розвитку європейської періодики, зокрема, вказуються партійні видання Австрії та Росії [636, стп. 336–340].

Розглянули та охарактеризували сучасну їм американську, європейську та російську пресу автори дореволюційного енциклопедичного словника, виданого акціонерним товариством Ф.А. Брокгауза та І.А. Єфрона.

Дописувачі видання, а серед них відомі на той час учені Д. Менделєєв, В. Солов'йов, А. Бекетов ін., в питаннях, пов'язаних з діяльністю мас-медіа, ґрунтувалися на авторитетніших на той час «сочиненнях», себто наукових працях: *The History of British Journalism* (Лондон, 1859), *English Journalism* (Лондон, 1882), *Geschichte des Deutschen Journalismus* (Ганновер, 1875), *Die Periodische Presse Oesterreichs* (Відень, 1875), *Die Publizistik der Gegeuwart* (Вюрцбург, 1879) та багатьох інших. Вони подають ґрунтовний аналіз зародження і розвитку преси (у тому числі й політичної) у державах, де проживали на той час українці, – Австро-Угорщині та Росії [797, с. 802].

Цікаво, як автори словника характеризують слово «журналіст» – «у військовому відомстві і деяких цивільних місцях особа, що веде вхідні та вихідні журнали, тобто записи ділових паперів, які надходять та відправляються» [798, с. 55].

Енциклопедичні видання радянської доби виходили в умовах жорсткої цензури, яка не допускала найменшої критики більшовицької партії та більшовицької преси, з одного боку,

та позитивних характеристик друкованих видань партійних конкурентів, з «буржуазними націоналістами» та «клерикалами» включно, з іншого.

З «партійної» (класової) точки зору розглядає пресу Велика радянська енциклопедія, перше видання якої друкувалося у 1926–1947 рр. (65 томів і додатковий том без номеру, присвячений СРСР). У написанні довідникових статей взяли участь відомі на той час науковці і громадські діячі – математик і дослідник Арктики О. Шмідт, публіцист М. Мещеряков, дописувач більшовицьких газет «Правда» і «Пролетарий» історик-марксист М. Покровський, геолог В. Обручев, художник І. Грабар та інші.

Матеріали видання (Великої радянської енциклопедії) пропонують власну періодизацію розвитку світової преси, наполягаючи на тому, що «перший поштовх розвитку політичної преси в Європі дала Велика французька революція, що викликала нечуваний інтерес до політичної інформації (...) і висунула на перший план цілу плеяду політичних журналістів» [118, с. 217 – 218].

У часи капіталізму «буржуазна (і в багатьох випадках соціал-демократична) преса в багатьох випадках стає міцною опорою капіталістичного суспільства» і, «економічно і політично залежною безпосередньо від фінансового капіталу – банків, біржі і т.п.» [118, с. 219].

«Політичні партії великої і дрібної буржуазії мають свої газети, але їх не можна порівнювати із впливом, який мають на широкі верстви населення такі старі консервативні газети як «Таймс» і «Морнінг пост» [118, с. 220], – вважали укладачі радянського видання. В нашому контексті, принаймні для півдавстрійської Галичини, місцеві партійні видання таки «мали певний вплив».

Розширене тлумачення поняття «преса», характеристика місця преси у суспільстві та роль преси як знаряддя партійної боротьби бачимо у наступних радянських енциклопедичних виданнях. Як суто партійну визначає пресу доби СРСР Велика радянська енциклопедія: «Преса в СРСР є партійною за своїм змістом, за своєю ідейно-політичною спрямованістю.

Вона є справді масовою пресою, що виконує роль колективного агітатора та пропагандиста, роль колективного організатора широких народних мас, що будують під керівництвом партії і Радянського уряду комуністичне суспільство (...) Радянська преса за допомогою газет, журналів і книжок допомагає широким народним масам оволодіти теорією марксизму-ленінізму, озброїтися необхідними знаннями у різних областях науки, техніки та мистецтва». На відміну від капіталістичних країн, де преса «стоїть на службі заможним класам» і «відсутня свобода слова і друку» [119, стп. 1635–1636] радянська преса служить народу.

За таких підходів преса дожовтневого періоду, за винятком більшовицьких газет, відверто програвала в своєму значенні для людства загалом та окремих народів зокрема. Ба, більше – вона ще й відволікала від класової боротьби, насаджуючи націоналізм, клерикалізм та інші «-ізми».

«Сводный каталог русской нелегальной и запрещенной печати XIX века» [629] містив відомості про книжки та періодичні видання, що виходили з друку не тільки на території Російської імперії, але й інших держав світу (зокрема, Австро-Угорщини) у XIX ст. З його сторінок дізнаємося про конфісковані австрійським урядом революційні видання у Львові, друкарні, літографії, гектографи та мімеографи революційних організацій, що діяли на території півдавстрійської України у Коломиї, Львові інших містах [629, с. 167], а от «легальні» регіональні видання обійдені авторською увагою.

Цим радянським офіційним підходам опонували довідкові видання, що виходили на Заході, вільні від радянської цензури.

«Енциклопедія українознавства» (як загальна так і словникова частини), що від повоєнних часів виходила з друку в Мюнхені та Нью-Йорку, надає ґрунтовний нарис зародження та розвитку української преси [239]. Далі автори дорікають, що «історія української преси майже зовсім не вивчена. Єдина праця, що охоплює весь її розвиток, написана Аркадієм Животком; але це радше збірка матеріалів, ніж синтетичний огляд. Короткі огляди дали В. Ігнатієнко, І. Кривецький і З. Ку-

зеля. Майже не розкриті зв'язки преси з історією громадської думки і політичних світоглядів» [239, с. 981].

Автори Енциклопедії подають «деякі характеристичні риси розвитку української преси» та роблять висновок, що «попри регіональний характер органів преси, типово для української преси, що в суті в ній відбивається **єдиний** (виділення в тексті авторів «Енциклопедії». – О.М.) для всієї країни процес кристалізації політичної думки і боротьби ідейних напрямків» [239, с. 982].

Маємо й вужчі, ніж загально-енциклопедичні, довідкові видання. Протягом багатьох років український радянський літературознавець та фольклорист Олексій Дей досліджував псевдоніми та криптоніми діячів української історії та культури. Серед них було чимало й представників вітчизняної журналістики – авторів, дописувачів, кореспондентів перших партійних (в широкому розумінні) видань [210].

Співробітник бібліотеки В. Стефаніка літературознавець та бібліограф П. Баб'як протягом 1960-х–1970-х років підготував систематичні показники змісту західноукраїнських партійних видань кінця ХІХ – початку ХХ століття – часописів «Народ», «Хлібороб», «Житє і Слово» [86, 87, 88, 89, 90].

«Важливе місце в процесі історичного орієнтування належить періодичній пресі, – зазначають упорядники «Каталогу дореволюційних газет, що видавалися в Україні (1822– 916)» [602], – зокрема такому її провідному підрозділу як газети» [602, с. 3]. У заідеологізованому Вступі вказується, що газети цієї історичної доби «різні за своїми напрямками, довговічністю, тією роллю, яку вони відіграли в громадсько-політичному житті (...) реакційні і навіть чорносотенні, ліберально-буржуазні, що загравали з передовою громадськістю, демократичні, прогресивні видання». Автори наполягають, що «(...) з них ми наочно бачимо боротьбу двох культур в кожній національній культурі» [602, с. 3]. До 320 назв газет, згрупованих за алфавітним порядком, додано географічно-хронологічний покажчик та іменний покажчик видавців та редакторів. Серед львівських газет упорядники Каталогу згадують і партійні видання: «Гайдамаки», «Свобода» і «Діло» (органи УНДП), «Руслан» (Хрис-

тиянський Союз), «Праця» (орган соціал-демократів), «Громадський Голос» (радикали).

Робота над довідковою літературою, присвяченою історії становлення української преси, триває й у добу Незалежності. Цим зокрема займався творчий колектив Науково-дослідного центру періодики (нині – Науково-дослідний інститут пресознавства). Пошуки завершилися багатотомним історико-бібліографічним дослідженням «Українська преса в Україні та світі ХІХ–ХХ ст.» з яких до нашого дослідження безпосереднє відношення мають Т.1 та Т. 2 [696, 697]. Ґрунтуючись на належним чином опрацьованому фактичному матеріалі, автори збагачують звичні уявлення «про складні процеси громадсько-політичного життя нації, виникнення українських суспільних течій та політичних партій, їхні програмні вимоги (...) про діяльність найвизначніших її творців» [696, с. 4].

«Українські часописи Львова 1848–1939 рр., – вказують автори тритомного однойменного історико-бібліографічного дослідження, – важливе документальне джерело інформації про національне відродження і визвольний рух українського народу ХІХ – першої половини ХХ ст., які ще недостатньо вивчені як в Україні, так і поза її межами» [696, с. 3]. «На шпальтах періодичних видань відбивався і фіксувався історичний час з усіма його найхарактернішими ознаками: суспільно-соціальним та економіко-правовим статусом, рівнем матеріального і духовного розвитку та, що найцінніше, – станом національної самосвідомості одиниць, угруповань, партій, течій, шкіл, конфесій і т. і. [696, с. 7].

Персоніфікованою історією української журналістики називають біографічно-бібліографічне видання «Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника» (з 1994 р. до 2013 р. вийшло 20 випусків). «Першочерговим завданням видання, – зауважує О. Дроздовська, – був реєстр забутих чи замовчуваних працівників українських друкованих медіа [231, с. 451].

З цікавіших польських бібліографічних видань згадаємо працю Кароля Естрейхера (*Karol Estreicher*) «Bibliografia polska XIX stulecia» [824]. Хоча автор фокусує науковий інте-

рес передусім на польсько-мовних (у тому числі й політичних) виданнях («*Gazeta Narodowa*» – офіційний орган Lwowskiej Rady Narodowej – польської демократичної організації з ознаками парламенту [Ibid., s. 258], *ліберально-демократичний* «*Dziennik Narodowy*» [s. 247], національно-демократичний «*Dziennik Lwowski*» [Ibid., s. 247], соціалістичний «*Naprzód*» [Ibid., s. 252] та ін.), науковець побіжно згадує й «*Slowo*» – галицький часопис москвофільського спрямування, що висвітлював громадсько-політичні та літературні питання [Ibid., s. 261], народовецький літературно-науковий журнал «Правда» (*Prawda (Czasopismo literazko-naukowe (po ruski))*) [Ibid., s. 255], «*Osnowa*» (*Czasopismo rusinskie*), Lwow, 1870 [Ibid., s. 254] .

У підсумку вкажемо, що джерельна база історико-журналістського дослідження має бути комплексною і включати різні групи джерел. Це передусім самі друковані видання, але також архівні різного роду матеріали (рапорти поліції, редакційні портфелі видань тощо). Для нашої наукової розвідки особливе значення мають джерела епістолярного характеру, як уже опубліковані (як для прикладу, переписка М. Драгоманова з М. Павликом), так і віднайдені в архівах. До самостійної підгрупи джерел нами віднесено й різного роду довідкові видання, передусім ті, що виходили з друку у ХІХ – на початку ХХ ст., але також й сучасні. Достовірність джерел визначається передусім походженням джерела. Так, важко сподіватися об'єктивності в оцінках діяльності конкуруючої політичної сили на сторінках партійного видання. Також окремі довідкові видання, передусім радянські, але також й сучасна Вікіпедія, не завжди достовірні – в силу різних причин.

1.3. Теоретичні та методологічні аспекти дослідження

У будь-якому науковому дослідженні, яке претендує на новизну та повноту висвітлення проблеми, першочерговим завданням виступає визначення пріоритетів. Науковець ще

до першого дотику до клавіатури повинен бачити свого майбутнього читача і цінителя, розуміти його потреби та інтереси. Це не тільки загальна «актуальність теми», але й куди ширша гамма зацікавленості – від підвищення загальної ерудиції до переймання читачем навиків застосування отриманих автором знань.

То ж що саме виступає об'єктом нашого наукового пошуку? Які методи мають бути задіяні і чому саме вони?

Одним з найбільш довго існуючих видів ЗМІ є друковані ЗМІ, що тривалий час були перевіреним та надійним джерелом новин та засобом формування суспільних настроїв. Газета «не була вигадкою якоїсь геніальної людини, вона (...) вирощена всім ходом культурного розвитку (...), відображала хід розвитку суспільного життя. Якщо це життя вирувало і кипіло, якщо на чергу дня, викликаючи сильну боротьбу напрямків, висувалися важливі суспільні питання, то оживала і газета, число органів друку починало швидко збільшуватися, статті ставали життєвіші, яскравіші, такими, що сильно впливали на уми читачів» [570, с. 11, 18]. «Й сьогодні газета, – запевняє український дослідник Л. Михайлин, – залишається найважливішим джерелом інформації, яким користуються мільйони людей в усіх країнах світу» [498, с. 88].

Друковані видання «залишаються одним з провідних комунікаторів ЗМІ, – зауважує професор Шкондін. – Без них у сучасних умовах неможлива постійна комунікативна взаємодія (...) між різними громадськими групами (...) Друк, як і раніше (в історичній ретроспективі. – О.М.) є головним збирачем, носієм та розповсюджувачем масової інформації» [789, с. 31]. Також, згідно з сучасними науковими дослідженнями, політична активність населення прямо пов'язана із споживанням інформаційної продукції саме друкованих ЗМІ [273], що свідчить про актуальність вивчення методів і традицій роботи преси.

«Традиційні та нові медіа, – вказує італійський професор П. Манчіні, – живуть та розвиваються разом. Це означає, якщо людина хоче виграти вибори, однієї підтримки нових медіа йому недостатньо. Нові медіа повинні знайти своє місце в традиційних» [486].

Підтвердженням цієї тези може слугувати й той факт, що політична партія «Слуга народу», прийшовши до влади за допомогою нових медійних платформ, з початком нового електорального циклу (місцеві вибори 2020 р.) вирішила звернутися до вже випробуваних часом методів донесення партійних цілей – випуску газети з однойменною назвою [638]. Газета «Слуга народу» не буде «партійним листком, – вказує заступниця голови фракції «Слуга народу» у ВР України Євгенія Кравчук, – Вона (газета. – О.М.) буде розповідати про те, що відбувається, простими словами. Плануємо 8 шпальт, колір. Ми будемо писати про наші маленькі перемоги – законопроекти, які змінюють життя (...), допомагати виконавчій владі з комунікаціями. Це буде пояснення рішень або незгода. Якщо ми вважаємо, що рішення мало бути іншим чи його треба змінити, то ми про це будемо говорити. Це і є парламентський контроль» [683].

То ж друковані ЗМІ рано списувати в архів, їх вивчення науковцями ще довго зберігатиме високу актуальність.

Для оптимізації комунікативного процесу в галузі друкованої преси (й партійної її складової) важливе значення має типологія як метод пізнання в журналістській науці.

«Головною засадою типології журналістики, – вказує І. Л. Михайлин, – є її розрізнення **за видом комунікативного каналу поширення інформації**» (виділено в тексті автором. – О.М.) (...) існує чотири головних великих підсистеми, першу з яких (пресу), складають, у свою чергу, як елементи газети й журнали. Основною особливістю цієї підсистеми журналістики є саме те, що головним носієм інформації тут виступає написане (надруковане) слово» [498, с. 87].

Дослідницькі підходи до аналізу типологічної структури ЗМІ включають наступне :

- історикотипологічний, спрямований на виявлення соціальних факторів та передумов створення перших (у нашому випадку партійних. – О.М.) видань;

- теоретико-методологічний, що полягає у практичному вивченні періодичних видань з метою визначення їхнього міс-

ця у системі друку, виявлення типологічних ознак і характеристик;

– точковий метод розгляду окремих типів газетно-журнальної періодики [310, с. 240–241].

«Типова характеристика друку – це характеристика видань, що входять в її структуру (...) основою типоформуючої ознаки є інтегральний результат, що виникає у процесі функціонування кожного окремого видання, що у нього входить, – вказує М. Шкондін. – Серед взаємодіючих ознак – характер аудиторії, цільове призначення (...) та – характер інформації. Також важливим є комунікативний результат – хто з ким взаємодіє, відображає характер тих, кого інформують та тих, хто інформує» [789, с. 11].

Існують й інші підходи до типології преси (у тому числі і партійної) Зокрема, професор Є. Корнілов виділяє дві групи ознак: *типоформуючі* (видавець, цільове призначення та аудиторія) та *типологічні* характеристики, що уточнюють тип видання [339, с. 8]. Ці характеристики вторинними ознаками доповнює О. Акопов: авторський склад, внутрішня структура, набір жанрів та оформлення, що використовуються у виданні, періодичність, об'єм та наклад [54, с. 29].

Відтак, звернемося до дефініцій термінів «преса політичних рухів» та «партійна преса». Так, преса політичних рухів, що (як і самі політичні рухи) зароджується та активізується у другій половині XIX століття, на сторінках відповідних друкованих органів не тільки відображала думки та погляди своїх adeptів, але й намагалася активно впливати на владу та/чи громадян у бажаному для цієї політичної течії напрямі. Натомість вузько-партійні цілі і завдання, рівно як і партійна хроніка мало цікавили такого роду часописи.

«Під партійною пресою, – зазначає О. Дранішнікова, – розуміється група видань, засновником котрої виступає офіційно зареєстроване політичне об'єднання і головною метою якої служить забезпечення безперервної політичної комунікації, пропаганда та розповсюдження ідей і поглядів цих політичних партій серед громадськості, а також залучення нового електорату» [228, с. 12]. На нашу думку, О. Дранішнікова тут

надто абсолютизує формальну сторону питання. У певних випадках «партійна преса» може демонстративно абстрагуватися від тієї чи іншої політичної сили, але, тим не менше, де-факто відстоювати її політичні позиції як «незалежне видання». Приміром, українська преса кінця 1980-х – поч. 1990-х рр. бачила феномени де-юре «комсомольських» газет (республіканська «Комсомольское знамя», львівська обласна «Ленінська молодь»), які де-факто були антикомуністичними («КЗ») чи прорухівськими («ЛМ»).

«Партійна періодика – форма інформаційного супроводу (обслуговування) організаційно-пропагандистської діяльності партії, – вказує український журналістикознавець М. Недопитанський, – Без цього партія не матиме ефективного впливу. Будь-яка діяльна партія рано чи пізно постає перед проблемою організації своєї інформаційної мережі. Однак часто партійне видання нагадує «бойовий листок»: гасла, звинувачення опонентів тощо. Щодо творчого самовиявлення журналіста, то цей вид преси малопродуктивний, у ньому переважає вузькопартійна заангажованість, відчутним є диктат партійних функціонерів (...)» [532].

На думку російського професора А. Грабельнікова: «Партійна преса повинна служити як внутрішнім, так і зовнішнім цілям. З одного боку, вільному обміну думками в своєму колі, де виникає особлива морально-психологічна атмосфера співдружності і солідарності, внутрішньої організації, узгодження дій, координації зусиль. З іншого боку, пропаганді партійної програми, партійної точки зору на суспільні явища, агітації за партійну лінію в політичній боротьбі з іншими партіями, залучення політичних союзників» [188, с. 34].

«Партійна преса, – вказують О. Зуєва та В. Зуєв, – періодичне друковане видання, що належить певній політичній організації, фінансується нею, позиціонує її та пропагує її ідеї» [272]. Теж доволі спірне визначення, як на нашу думку, надто вузьке. Газета чи журнал можуть не мати ні партійного фінансування, ні дотримання канонічної партійної позиції, і при тому характеризуватися як «прокомуністичне», «профашистське» чи «антиурядове» (в авторитарних державах, де будь-яке опо-

зиційне видання уже «партійне» в силу відсутності альтернативи).

«Партійна преса, – вважав львівський радянський науковець Д. Григораш, – періодичні і неперіодичні видання, що порушують актуальні політичні проблеми, викладають ідеологічні основи і практичні засади діяльності своїх партій». Далі уточнює: «Преса комуністичних і робітничих марксистсько-ленінських партій, виконуючи важливі суспільно-політичні функції, є носієм високих комуністичних принципів, борцем за народні ідеали. Преса буржуазних партій, будучи рупором монополій, поширює антинародні ідеї, виступає проти національно-визвольного руху, процесу» [189, с. 157]. Тут теж є певний простір для дискусії. Передусім чи дійсно «преса буржуазних партій» поширює «антинародні ідеї» та ще й обов'язково «виступає проти національно-визвольного руху»?

То ж, маючи такого роду розмаїття думок і дефініцій (а їх, звісно, можна множити і множити), обмежимося найпростішим з можливих визначень «партійної преси». Принаймні, так убезпечимо себе від суб'єктивізму претензійних підходів.

«Партійна преса, – сухо характеризують автори новітнього «Словника журналіста: терміни, мас-медіа, постаті», – періодичні та неперіодичні видання, що є офіційним друкованим органом тієї чи іншої партії» [637, с. 61].

Тут ми готові погодитися, з одним невеликим уточненням. Друкованому виданню, аби підпасти під визначення «партійної преси», зовсім не обов'язково оголошувати про це на кожному перехресті. Навпаки, більшість дійсно партійних видань в умовах кін ХХ – поч. ХХІ ст. жодним чином не поспішають оголошувати свою партійну приналежність, оскільки це лише обмежує коло потенційних читачів. Приміром, українське «Дзеркало тижня» (більш тиражована російськомовна версія – «Зеркало недели») аніскільки не афішує того факту, що головний редактор видання Юлія Мостова є дружиною лідера партії «Громадянська позиція» Анатолія Гриценка (то ж вочевидь поділяє з чоловіком певні політичні та моральні цінності).

Побіжно відмітимо, що багатоманітність підходів до дефініції поняття «партійна преса» у пострадянській науковій думці – явище далеко не випадкове, воно має свою історичну тяглість.

Класики марксизму наполягали на партійній визначеності кожного газетного виступу і партійних оцінок від кожної газети. «Яким є завдання партійної преси? – запитує Ф. Енгельс у статті «Комуністи і Карл Гейнцен». – Насамперед і перш за все вести дискусії, обґрунтовувати, розвивати і захищати вимоги партії, відкидати і спростовувати претензії і твердження ворожої партії» [796, с. 271].

Лідер більшовиків В. Ленін (започаткував радянську теорію партійної журналістики), погоджуючись із К. Марксом і Ф. Енгельсом з приводу важливості для революційної організації мати свій партійний орган, наполягав на важливості такого роду видання для ведення всебічної агітації та пропаганди. Більш за це, В. Ленін сприймав газету не тільки як колективного пропагандиста та колективного агітатора, але й як колективного організатора [411, с. 6], порівнюючи таке видання із риштуванням навколо будівлі (партії).

Це т. зв. ленінський план створення революційної партії в Росії. Відносно вузька, строго законспірована мережа розповсюджувачів та дописувачів видаваної за кордоном нелегальної газети «Искра» в умовах царського режиму ставала кістяком, на який згодом мало нарости масове «м'ясо» партійного організму. Також лідер більшовиків сформулював та обґрунтував основні засади функціонування партійних (РСДРП(б)) ЗМІ, що ґрунтувалися на принципах **партійності** (безумовна підпорядкованість видань партійним комітетам), **класовості** (робіничий клас – рушійна сила революції, тому видання повинні передусім орієнтуватися на висвітлення життя цієї верстви суспільства); **ідейності** (тематика партійного друку повинна орієнтуватися на пропаганду марксистських ідей).

Тож класики марксизму-ленінізму хоча й не створили цілісної теорії ЗМІ, добре розуміли значення преси у житті суспільства та завжди розглядали газети як важливий інструмент партійної та ідеологічної роботи.

Побіжно відзначимо близькість комуністичних уявлень про партійність преси і завдання партійної преси до підходів ще однієї тоталітарної політичної секти – німецьких націонал-соціалістів. Від партійної преси найменшою мірою вимагалися об'єктивність, інформативність, зацікавлення читача політично нейтральним контентом тощо. Натомість пропаганда і агітація, а також функція організації широких мас ставали не просто домінуючими, а виключними. «Те, що рухає ідеологічним рухом, – стверджував очільник управління пропаганди НСДАП Й. Геббельс у промові на мітингу партії у серпні 1927 р., – по суті було не питанням знання, а вірою». «Адже, – запевняв Геббельс, – Христос не запропонував доказів у своїй проповіді на горі, він просто робив твердження. Ясні істини не повинні доказуватися» [835, р. 438]. Ідеологи нацизму розробили різноманітні форми агітації, пропаганди та організації членів партії, намагаючись передусім «зібрати наявні пропагандистські ЗМІ в одному місці (йдеться про 1927 р. – О.М.) для того, щоб «регіональна робота була підпорядкована єдиному центру управління» [835, р. 241].

«*Völkischer Beobachter*» (з 1920 р. офіційний партійний орган НСДАП) та «*Der Angriff*» (газета, що видавалася берлінським гау (партійний округ) НСДАП) стали рупорами нацистської політики, за зміною якої уважно слідкували іноземні кореспонденти та дипломати з усього світу [874].

Звернемося до радянських реалій, ближчих українському читачеві. Більшовицькі теоретики журналістики, прийшовши до влади внаслідок жовтневого перевороту, особливо не акцентували увагу на визначенні дефініції «партійна преса». В Союзі РСР читач завжди мав широкий «вибір» – підписувати і читати партійну «*Правду*», радянські (в розумінні органу Рад депутатів трудящих) «*Известия*» чи профспілковий «*Труд*». Фактично ж це був вибір без вибору. Усі радянські газети були партійними у ширшому розумінні слова. Не протиставляти ці, формально «різні», джерела друкованої інформації, вистачало глузду навіть у комуністичних лідерів. У СРСР, аж до доби пізньої «перестройки», вся преса була фактично партійною,

що б там не писалося у «титулці» видання. Втім, повернемося до радянських дефініцій «партійної преси».

Непевні, нечіткі, розмиті характеристики партійної преси подавала уже «Велика радянська енциклопедія» 1926 р.: «Одним з завдань всієї розвинutoї мережі буржуазних газет, – вказували автори Енциклопедії, – є прагнення допомогти буржуазії тримати у покорі робітничий клас і селянство». Особливі ж «властивості більшовицької преси – «вміння організовувати маси, розвиток широкої мережі робітничих кореспондентів» – навпаки, абсолютизувалися [118, с. 225–226]. «Преса в СРСР є партійною за своїм змістом, за своєю ідейно-політичною спрямованістю, – переконували автори «Великої радянської енциклопедії» 1947 р. – Вона є справді масовою пресою, що виконує роль колективного агітатора, пропагандиста, роль колективного організатора широких народних мас, що будують під керівництвом партії і Радянського уряду комуністичне суспільство» [119, стп. 1635–1636].

Принаймні, це було цинічно, але чесно. У Союзі РСР не існувало жодної «радянської», «профспілкової», «комсомольської», ба навіть «молодіжної», «спортивної», «жіночої» та ін. преси, крім комуністичної партійної.

Навіть пізні радянські енциклопедичні видання подавали процес зародження та формування «правильної» партійної преси як виключно більшовицької, що обов'язково ставить на меті пропаганду ідей марксизму у боротьбі з буржуазними перекопченнями: «Велику роль у пропаганді революційної теорії відіграв більшовицький друк, особливо такі газети, як *«Искра»*, *«Звезда»*, *«Правда»* [123, с. 70]. Теза не викликає найменших заперечень, якби не одне «але» – «пропаганда революційної теорії» бачиться авторам Енциклопедії не просто як одне із багатьох, а, навпаки, найголовніше завдання «виховання мас». Вказаним ЗМІ їхніми натхненниками не ставилися завдання надання достовірної інформації читачам про головні події в світі і державі, їхнього виховання як громадян і патріотів, формування громадянської позиції в питаннях, не пов'язаних з революційними перекопченнями в суспільстві (наприклад, досягнення рівноправності жінок, захисту прав релігійних та націо-

нальних меншин тощо). Партійна преса за таких підходів – це утилітарний інструмент, головний критерій ефективності якого – негайний і конкретний політичний результат.

Звідси мимоволі напрошується висновок, що для «антинародних» буржуазних держав їхня (не гостро опозиційна, не прокомуністична) партійна преса є «неправильною», вивчати яку доцільно лише з позицій жорсткої критики. Виняток – преса комуністична, яка одна-єдина заслуговує на схвальні оцінки (і, відповідно, вивчення «досвіду»). «Буржуазний друк, – вказували автори Української радянської енциклопедії (1983 р.), – завжди був в руках експлуататорських класів засобом утвердження їхньої диктатури та ідеології. Одночасно розвивалася і демократична революційна преса, яка зазнавала постійних утисків» [698, с. 75].

Тим самим радянська теорія журналістики визнавала **основними функціями ЗМІ організацію, пропаганду та агітацію**. При уважному розгляді вони виявляються дуже подібними на часто згадувані у західних нормативних теоріях **функції інтеграції, громадського співробітництва, мобілізації, підтримки контролю та стабільності** [140, с. 9], але, так би мовити, у тоталітарній інтерпретації. .

За таких підходів саме визначення партійна преса потрапляло у жорсткі радянські лещата. Так, дефініція «партійна» трактувалося передусім у розрізі «пролетарська – буржуазна». «прогресивна – реакційна». Натомість нюанси «буржуазна консервативна», «буржуазна ліберальна», «буржуазна націоналістична», «буржуазна клерикальна» і т. д. і т. п. втрачали для радянських дослідників питання свій основний зміст. Характерні відмінності між, для прикладу, британськими газетами консервативного та лейбористського спрямування цікавили радянських науковців лише в утилітарному вузькому аспекті – хто з них становить більшу користь (чи, навпаки, небезпеку) для справи «революційного перетворення світу» (читай – встановлення радянського диктату) на тому чи іншому етапі суспільного розвитку.

Відтак аніскільки не дивує, що енциклопедичні радянські видання скоромовкою згадували українські (та й інші націо-

нальні) партійні газети та журнали, що поставали на західних теренах України, землях, що входили до складу Австро-Угорської (пізніше Польської) держав. Ситуація змінилася зі здобуттям Україною Незалежності у 1991 р.

Важливим для теми нашого дослідження є визначення місця вітчизняної партійної преси у системі засобів масової інформації, особливості її комунікаційної стратегії, також роль у системі засобів пропаганди політичних партій. Закон України «Про політичні партії в Україні» [595] встановлює статтею 12, що політичні партії України мають право «використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як це передбачено відповідними законами України».

Тим самим вітчизняна політична преса відродилася як явище в умовах Незалежності, але відійшла від більшовицьких традицій. Сучасна українська політична преса, багато у чому подібно до передвоєнної (до 1914 р.) доби, функціонує у конкурентному полі таких же партійних видань іншого політичного спрямування, відтак не може розраховувати на монопольне становище, як це було з партійною пресою радянського часу. Це, у свою чергу, тягне за собою цілу низку наслідків, передусім розгортання боротьби за читача. Також подібність умов виживання посилює інтерес до історичного досвіду функціонування видань політичного спрямування на українських землях.

Наші сучасники-науковці, свідомо чи несвідомо, вивчають партійність західноукраїнської партійної преси кін XIX – поч. XX сторіч передусім в утилітарному (читай – «нашому» чи «не нашому») контексті.

Ось (для західноукраїнських теренів) партійна преса московфільська. Вона завідомо «не наша», відтак «недобра», тому що московфільська. Це потрібно неодмінно довести потенційному читачеві, і ми, науковці, це зараз обов'язково доведемо. Ось партійна пареса «народовська». Вона завідомо «прогресивна», і навіть якщо мали місце певні помилки, то на них звертати увагу вітчизняному досліднику треба з належним пієтетом («хвороби росту»).

Концептуально дисертант жодною мірою не відмовляється від чіткої громадянської проукраїнської позиції. Це – основа основ. Але при цьому не поспішає відсторонитися від безлічі цікавих для будь-якого неупередженого науковця (та його читача) питань, як-от: джерела фінансування партійної преси, кін XIX – поч. XX ст., внутрішні розбіжності всередині редакцій партійних видань та шляхи їх вирішення, невідкупність чи, навпаки продажність (наприклад, у формі «взаємовигідних компромісів» з сумнівними політичними силами) українських редакторів та дописувачів друкованих видань, прийоми і методи боротьби за збільшення читацької аудиторії, робота з цією аудиторією, виграшні, а більшою мірою програшні нюанси у боротьбі з конкурентами – національними (польськими, російськими тощо) та соціальними (марксистами, клерикалами і т. п.).

Грубо кажучи: апріорі дисертантка на стороні української (саме української, а не псевдоукраїнської) політичної журналістики кін XIX – поч. XX ст.). Але це не заважає їй бути доскіпливим дослідником і критиком засад її роботи – з владними структурами Австро-Угорщини, з політичними конкурентами, з власним читачем, з меценатами тощо.

То ж головним в нашому науковому підході вважаємо об'єктивність. Досягнути її дає змогу поєднання методів і прийомів наукового дослідження. Тобто те, що звично вкладається у формальне поняття *методології наукового дослідження*.

Методологічні підходи до вивчення партійних ЗМІ умовно можна поділити на три ступені.

Перший, вищий ступінь, становить собою комплекс загально-філософських методів пізнання та пізнавальних принципів, позаяк саме філософія як наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і людського мислення виступає основним методом пізнання реальної дійсності.

Надважливою компонентою філософського метода пізнання є два загальнонаукових методи: *діалектичний і метафізичний*.

Діалектичний метод дозволяє розглядати в русі, в органічному зв'язку партійну пресу з розвитком економічних,

соціальних, культурних та інших процесів, що відбувалися у суспільстві періоду, який розглядається.

Метафізичний метод дає змогу розглядати події та явища не у їхньому розвитку і взаємному зв'язку, а в певному стані спокою й нерухомості.

Ці два методи виступають не кожний окремо, а в єдності, у певному зв'язку. Наприклад, розглядаючи процес зародження та розвитку пресових органів політичних сил (партій), використовуємо діалектичний метод пізнання, реконструюємо цей процес у русі, упродовж певного проміжку часу і враховуємо всі чинники (соціально-економічні, культурні та ін.), котрі сприяли цьому процесу. Метафізичний метод тут дає змогу розглянути те чи інше партійне видання так би мовити у статичності: партійна програма і шляхи її реалізації на сторінках видання, основний контингент читачів, авторський корпус тощо.

Звичайно, провідним у цьому зв'язку виступає у силу свого динамізму, діалектичний метод.

Філософські, загальні методи пізнання виступають базою для пізнавальних принципів, які, у свою чергу, «будуються на базі знання дуже високого рівня, передусім знання загальних законів даної сфери соціальної практики, що складають її концептуальну базу, відіграючи функцію упорядовуючого начала» [598, с. 83].

До категорії загально-філософських методів тісно приймає поняття (найбільш загальних) принципів наукового дослідження.

В питанні щодо кількості цих принципів серед вчених немає єдності. Якщо подивитися через призму історико-журналістської науки, то можна виділити три основних:

а) *Принцип історизму*, що «передбачає розгляд предметів у їх розвитку, саморусі, зміні; аналіз основних етапів і тенденцій виникнення, розвитку і функціонування предмета; дослідження його теперішнього і прогнозування тенденцій подальшого розвитку». Цей принцип важливий ще й тим, що «творчість журналістів і матеріали ЗМІ не можна розглядати поза часовим виміром і соціокультурним контекстом» [760, с. 9].

Принцип історизму дозволяє вивчати предмети і явища (у нашому випадку партійні видання) в контексті реального історичного часу, передбачає відстеження історії у всій її повноті та багатоманітності, узагальнення емпіричного матеріалу і встановлення на цій основі загальних історичних закономірностей.

Принцип історизму також характеризується наступними підходами до постановки проблеми і шляхів її вирішення:

- 1) *індивідуалізуючий*;
- 2) *партійно-класовий*;
- 3) *цивілізаційний* [494, с. 98–109, с. 101].

б) *Принцип об'єктивності*, котрий дозволяє виявити тенденції й закономірності процесу виникнення та розвитку пресових органів політичних партій тільки за наявності знань, отриманих унаслідок глибокого та всебічного вивчення всієї сукупності фактів, що стосуються питання, яке підлягає розгляду. Для журналіста ж, що пізнає і відображає в своїх творах всі явища дійсності, «принцип об'єктивності теж є онтологічним і тягне за собою вимогу використовувати об'єктивні методи дослідження об'єктів та відображення результатів пізнання, що забезпечують відносну об'єктивність, тобто якомога більшу ступінь відповідності самому предмету пізнання» [771, с. 231–232].

в) *Принцип соціального гуманізму*, котрий передбачає оцінку фактів, подій та явищ з точки зору їх значимості в системі загальнолюдських цінностей, суспільного прогресу в цілому.

Таким чином, верхній рівень методології становить собою сукупність загально-філософських пізнавальних методів та принципів, які є базовими для всіх наук, у тому числі й історії вітчизняної журналістики.

Другий рівень представляє собою сукупність загальнонаукових дослідницьких методів та прийомів. Так, при вивченні питання про роль партійних ЗМІ може застосовуватися системний підхід, що дозволить розглядати партійну періодику як цілісну систему, що має свої цілі, завдання та специфічні ознаки. Наголошуючи на необхідності підтримки журналіст-

ської практики з боку науковців, Є. Прохоров вказує: «В силу різкого збільшення масштабів журналістики і підвищення її ролі в житті суспільства значимо зростає необхідність (поки погано усвідомлена) наукового забезпечення діяльності засобів масової інформації щодо оптимізації їх функціонування і розвитку. Найважливішим засобом при цьому і виявляється системний підхід» [600, с. 86–87]. Системний підхід до аналізу явищ і процесів як загальнонауковий метод пізнання забезпечує максимально можливу достовірність отриманих результатів за рахунок всебічного аналізу і, отже, зниження впливу суб'єкта пізнання на отримані висновки. Іншими словами кажучи, системний підхід забезпечує реалізацію принципу об'єктивності, в тому числі і для дослідника журналістикознавчих процесів, який пізнає дійсність.

Серед загальнонаукових дослідницьких методів можна виділили логічний метод, що проявляється насамперед в таких дослідницьких прийомах як аналіз, синтез, індукція й дедукція. Аналіз є прийомом наукового дослідження, суть котрого полягає в роз'єднанні цілого на складові елементи. За допомогою синтезу узагальнюються зведені у єдине ціле дані, набуті за допомогою аналізу, відбувається абстрагування від окремих конкретно-історичних подробиць і виділення загальних, фундаментальних характеристик, що розкривають сутність досліджуваного об'єкта, умови його буття як такого. «Якщо розглядати діяльність окремого органу журналістики, – вказує Є.П. Прохоров, – або сукупності ЗМІ певного напрямку (...), або усієї журналістики в певний період (...), то принципова схема функціонування буде однаковою для всіх можливих випадків, не зважаючи на те, що зміст і результати діяльності журналістики будуть різними. Єдність принципової схеми функціонування є надзвичайно важливою для побудови і освоєння загальних закономірностей журналістики, тоді як відмінності вимагають спеціального аналізу в рамках інших теоретичних та історичних розділів науки про журналістику» [598, с. 8].

Індукція – логічний умовивід, що веде дослідника від аналізу окремих фактів до загальних висновків. Дедукція, навпаки, веде дослідника від загальних висновків до окремих явищ.

Метод *контент-аналізу* формалізований метод вивчення текстової і графічної інформації, що полягає в переведенні інформації, що вивчається, в кількісні показники та її статистичній обробці. Характеризується великою упорядкованістю, систематичністю.

Класичний контент-аналіз – це суто кількісний метод, основним і центральним інструментом якого виступає система категорій. Найпростішим видом оцінювання категорій є підрахунок числа появи категорії (припускається, що між частотою появи змісту і значенням існує взаємозв'язок). Так, у нашому дослідженні фіксуємо наростання кількості агітаційних матеріалів безпосередньо перед виборами, а також відчутне пожвавлення переписки з читачами перед початками підписної кампанії.

Третій рівень – це сукупність спеціальних дослідницьких методів та прийомів, за допомогою яких науковець з'ясує реальну картину процесу, що розглядається. До спеціальних дослідницьких методів, характерних для історичної (в тому числі й історико-журналістської) науки, належать такі: хронологічний, проблемно-хронологічний, періодизації, порівняльно-історичний та ін., котрі використовуються залежно від мети й завдань дослідження, джерельної бази та інших чинників.

Початковим методом будь-якого історичного дослідження є хронологічний метод, котрий передбачає вивчення фактів, подій та явищ у суворо визначеній хронологічній послідовності. Найчастіше застосовують його різновид – проблемно-хронологічний метод, який передбачає систематизацію джерельного матеріалу з окремих проблем, у межах котрих відновлюється низка історико-журналістських подій у хронологічній послідовності. Але і цей дослідницький метод не вирішує проблем, що виникають в ході аналізу великої кількості одно-порядкових історичних фактів та виявлення схожості пресових інститутів різних країн. Цю проблему вирішує порівняльно-історичний метод, який орієнтує дослідника на вивчення конкретних історико-журналістських явищ шляхом зіставлення їх окремих якостей та рис з показниками інших однотипних та одночасних явищ (синхронне порівняння – по-

рівняння по«горизонталі») або зіставлення явищ (можливо, одного й того ж явища) на різних етапах їх еволюції (діахронне порівняння – порівняння по«вертикалі»).

Важливим у дослідженні історико-журналістських процесів є метод історизму.

Метод історизму передбачає відстежування історії у всій її повноті та багатоманітності, узагальнення емпіричного матеріалу і встановлення на цій основі загальних історичних закономірностей.

До числа основних методів історичного пізнання можна віднести:

- *історико-генетичний;*
- *історико-порівняльний (або компаративний);*
- *історико-типологічний;*
- *історико-системний* [494, с. 98–109].

Історико-генетичний метод відносять до найбільш поширених в історичних дослідженнях. В цих випадках розглядається процес утворення та становлення явища, що розвивається. Відстежити генетичний зв'язок означає з'ясувати як одне явище породжує інше, тобто причину і наслідок.

Так Д. Галлін та П. Манчіні, автори відомого дослідження «Сучасні медіа-системи: три моделі відносин ЗМІ та політики», запевняють, що: «існує стійкий взаємозв'язок між рівнем письменності 1890 року (sic! – цікавий збіг, позаяк саме у 1890 р. виникло перше українське партійне видання – О.М.) та нинішніми друкованими виданнями з великими тиражами, майже завжди можна віднайти сліди, котрі ведуть саме до того часу». Д. Галлін та П. Манчіні називають й феномен «залежністю від раніше обраного шляху (...), адже – минуле має величезний вплив» [165, с. 20].

За своєю природою історико-генетичний метод є аналітично-індуктивним, а за формою вираження інформації – описовим.

Історико-порівняльний метод ґрунтується на порівнянні та аналогії, важливих методах наукового пізнання.

Так, об'єктивною основою для порівняння стає уявлення про те, що минуле виступає як процес не тільки внутрішньо обумовлений, але й такий, що повторюється.

«Партійні газети не мали суттєвого значення для розвитку демократичного процесу у Західній Європі на початку двадцять першого століття, – зазначають Д. Галлін та П. Манчіні, – але це не означає, що ми можемо відкинути їх значущість в іншому політичному контексті, у котрому вони процвітали кілька десятиліть тому, – або ж заперечити, що у деяких інших політичних системах вони можуть відігравати важливу роль і сьогодні. Будь який наш висновок, що стосується медіа-систем, має базуватися на чіткому розумінні відповідного соціального контексту (...) – наявні у суспільстві розбіжності, політичні події, за яких вони були (або не були) вирішені, та панівні політичні переконання» [165, с. 21].

Синхронія дозволяє порівнювати подібні факти чи інститути у різноманітних державах (у нашому випадку – австрійській Галичині та у підросійській Наддніпрянщині) на одному й тому ж історичному відрізку часу, що дає можливість виявити загальні закономірності та національні особливості.

Для знаходження спільного та відмінного у співіснуванні преси та партій (політичних сил) у різних медійних системах науковці ввели термін паралелізм преси (пізніше – політичний паралелізм).

Уперше в науковій думці термін паралелізм преси як характеристику взаємозв'язку між середовищем і політичною силою (партією) ввів у науковий обіг британський професор Сеймур-Ур (Seymour-Ure). «Газета діє одночасно з партією, якщо вона (...) тісно пов'язана з цією партією організацією, лояльністю до партійних цілей і партійністю читачів», – вказує науковець [861, р. 173]. Уявлення Сеймур-Ура про «паралелізм преси» базується на трьох критеріях: участь партії у власності та управлінні ЗМІ; редакційна політика газети; партійна належність читачів [818, р. 64–65].

Американські науковці Дж. Блумлер та М. Гуревич розвинули ідеї попереднього автора і конкретизувати явище прес-партійного паралелізму (*the phenomenon of press-party parallelism*). Зокрема, автори схарактеризували структурні обмеження щодо того, «наскільки формальні чи напівформальні зв'язки можуть бути встановлені між медіа-інституціями та

політичними органам». Так, наприклад, політичні партії, на думку цих науковців, можуть залучатись до «організації медіа-підприємств шляхом власності, фінансових внесків або представництва в органах, що формують політику, або замість цього зв'язки можуть бути створені через досвід редакційної підтримки цілей та політики партії» [818, р. 21].

Відомі теоретики масової комунікації Д. Галлін та П. Манчіні пішли далі за попередників, запропонували власний термін політичний паралелізм. Цей термін, на їхню думку, максимально «відображає історичний зсув, який відбувся від зв'язків між ЗМІ та конкретними партіями, до зв'язків між ЗМІ та загальними політичними тенденціями у суспільстві».

Тим самим автори визнали, що між ЗМІ та політикою все ще існують відповідні зв'язки, але вони набули нових форм, особливо щодо перенесення фокусу від партій до напрямів політичної орієнтації. Найважливішими рушіями цих змін, як вважає інша група учених, стали «занепад політичних партій у західноєвропейських демократіях та комерціалізація засобів масової інформації» [822].

Згідно з Д. Галліном й П. Манчіні, політичний паралелізм визначається наступними індикаторами: 1) має значення об'єм висвітлення в конкретних ЗМК політичних новин та представлення своєї позиції через коментарі та супутню інформацію; 2) значну роль відіграє історичний зв'язок між конкретним ЗМК та політичним інститутом (партіями, профспілками, Церквою тощо); 3) активність журналістів конкретного ЗМК у політичній сфері; 4) прихильність аудиторії ЗМК до певних політичних партій, яка проявляється через придбання тих чи інших газет, перегляд того чи іншого телевізійного каналу; 5) ставлення журналістів до своєї професійної діяльності, що простежується у наданні тільки («зручних» для видання. – О.М.) фактів та думок, прагненні впливати на аудиторію [117, с. 91–92].

Параметри політичного паралелізму можуть бути застосовані і до української медіа-системи [478].

Порівняльна характеристика може стосуватися як в історичному контексті – розвиток партійних ЗМІ в Україні та в європейських країнах у кінці ХІХ – на початку ХХ століття, так і

в сьогодні. Так, «коли такий політик як Сильвіо Берлусконі з Італії, є власником телевізійної станції, дуже ймовірно, що між порядком денним середовища та порядком денним політичної партії будуть міцні зв'язки. Крім того, коли журналісти мають сильні партійні вподобання та особисті зв'язки з політиками конкретних партій, навряд чи буде дивно, якщо ми знайдемо зв'язок між програмами партій та програмами пов'язаних ЗМІ» [165, с. 21]. Подібною є ситуація з ЗМК і в сучасній Індії, де «багато газет, телеканалів, послуг кабельної дистрибуції знаходяться у власності чи під опосередкованими впливами політиків, політичних активістів та їх родичів» [858, р. 45], інших країнах. Але й в Україні, як відомо, є багато політиків, які володіють різноманітними ЗМІ (так, Віктор Медведчук, очільник партії «Опозиційна платформа – За життя», був власником трьох з семи загальноукраїнських інформаційних каналів), і можна не сумніватися, що міцні зв'язки між очолюваною тим чи іншим політиком партією та ЗМІ будуть якнайтіснішими [546].

Відтак саме політичний паралелізм дозволяє виявити загальні закономірності та національні особливості взаємовідносин між ЗМІ та політичною силою (партією) у різних країнах в одному й тому ж історичному відрізку часу.

Діахронічне порівняння застосовується для співставлення одного і того ж інституту у різні періоди його діяльності.

Довгий час вважалося, що ключовим поняттям для засобів масової комунікації вважався термін «сучасність». Видавалося, що «лише сучасні технології дозволили передавати комунікації масовій аудиторії (...), в до-індустріальний же період система комунікацій була обмежена прямим спілкуванням вічна-віч між особами» [821, р. 198].

Насправді ж, стверджує Д. Куран (*James Curran*), «різноманітні значимі форми (масових комунікацій. – О.М.) крім взаємодії вічна-віч (...) були розгорнуті (ще. – О.М.) в до-індустріальних суспільствах, щоб висловити іноді дуже складні ідеї та охопити широку аудиторію. Наприклад, частка дорослого населення в Європі, що регулярно відвідувала месу в Середні віки, майже напевно перевищувала частку дорослих у сучасній Європі, які регулярно читають газету. Релігійні бо-

гослужіння були закладені у встановлених літургіях, папська курія здійснювала набагато більш централізований контроль над символічним змістом, опосередкованим через державні богослужіння в Середньовіччі, ніж навіть контролери потужно концентрованої та монополістичної преси сучасної Європи» [821, р. 198].

Цю думку американського науковця поділяють і його російські колеги, які вказують, що саме у добу Середньовіччя, «стихийні механізми формування громадської думки склалися на основі безпосередніх міжособистісних комунікацій. Такі механізми характерні для початкових етапів формування інститутів громадського суспільства і низького рівня інституалізації демократії» [391, с. 357–358]. Виявлення закономірностей, особливостей та подробиць впливу мас-медійних технологій у добу Середньовіччя релігійними інституціями, можна порівняти із масовою комунікацією сьогодення, яка є невід'ємною складовою сучасного суспільства. Роль інформаційного впливу на регулювання суспільних відносин, масову аудиторію та її свідомість, громадську думку, складові функціонування преси (журналіст – аудиторія) є невід'ємною складовою сьогоднішніх ЗМК. Однак, у сучасному громадянському суспільстві діють дещо інші (у зрівнянні із Середньовіччям) й суттєво ширші механізми формування громадської думки. Публічна комунікація сьогодні, як запевняє *Encyclopaedia Britannica*, це майже всюдисуща реалія сучасності [845]. Так, в добу Новітнього часу більш важливою, ніж міжособистісна комунікація, стає роль засобів масової інформації. Висловлені у матеріалах ЗМІ позиції політичних діячів та лідерів громадської думки відображають, з однієї сторони позиції електорату (громадян), а, з іншої сторони, активно впливають на формування та еволюцію цієї думки. Надаючи настроям людей раціональну форму, ЗМІ часто спрямовують ці настрої у потрібному руслі. Але так воно було і в середньовічному минулому, коли сучасні засоби масової комунікації (преса, ТБ, радіо, Інтернет) ще не існували або перебували у зародковому стані. Сучасні засоби масової інформації у наш час виконують багато інтегративних функцій Церкви в Середні віки. Як і середньовічна Церква, ме-

діа-лінк поєднує різні групи та надає спільний досвід, що сприяє соціальній солідарності.

Історико-типологічний метод. Історично преса складалася і розвивалася як один з механізмів громадської думки, як елемент публічної сфери, що лишень зароджувалася. Тому на Заході масовий друк, а далі – радіо, телебачення і т. п. виникали як форма вираження інтересів різних суспільних груп, інститутів, організацій, партій, як канал взаємодії, конкуренції і співпраці між ними.

То ж перші друковані видання були передусім політичними (в широкому розумінні слова), а не культурницько-просвітницькими, розважальними, спортивними тощо.

Відтак уже перші друковані видання підпадають під певні політичні характеристики (типи): радикальні, ліберальні, консервативні, клерикальні тощо. Натомість сьогодні маємо й цілковито не політизовані видання (наприклад, спортивні), які, тим не менше вирізняються за типами.

Історико-системний метод полягає у виявленні в суспільно-історичному розвитку одиничного, особливого та спільного. Всі історичні події та процеси не тільки мають причинно-наслідковий зв'язок, але й переплетені між собою функціонально.

Так, важливу роль у приході Гітлера до влади у нацистській Німеччині мав Дітріх Еккарт (Dietrich Eckart), якого історики називають «духовним батьком націонал-соціалізму». Він здійснив ключовий вплив на Адольфа Гітлера у початковий період формування нацистського руху, допоміг формуванню теорії та ідеології нацистської партії. Значну роль у цьому відіграла преса – журнал «Auf gut deutsch», де Еккарт був публіцистом і співзасновником, і партійний орган НСДАП газета «*Völkischer Beobachter*» (виходила до 1945 р.), де він виступив видавцем. Після смерті Еккарта (1921 р.) газету очолив ідеолог нацистської партії Альфред Розенберг, який довів наклад газети від кількох тисяч екземплярів до 1,7 млн у 1944 р. Приходу нацистів до влади сприяло і знищення незалежної преси Німеччини (після 1933 р.), внаслідок чого видавництво нацистської партії «ЕхерФерлаг» стало найбільшим в історії Німеччини, а разовий наклад партійної газети «*Völkischer*

Beobachter» перевищив 1 млн примірників [800]. Разом з тим далися взнаки й інші, на перший погляд, ніяк не пов'язані між собою процеси в медійному житті, як, наприклад, відверта ворожнеча преси лівого спрямування – соціал-демократичної та комуністичної – між собою.

Відтак, історико-системний метод, що реконструює історію, сходить з її емпіричного різноманіття до загальних законів розвитку. Це дозволяє створити цілісну картину суспільних та медійних процесів.

До *емпіричних методів* дослідження можна віднести *метод опрацювання документів* [672, с. 43], які доцільно об'єднати у різні групи – за типом фіксації інформації (рукописні, друковані, фото тощо); за типом авторства (офіційні та особисті), за ступенем близькості до об'єкту відображення (початкові і похідні), за ступенем призначення для друку (свідомо створені і ненавмисно), за сферою діяльності, що породила документ (наукові, суспільно-політичні, державно-адміністративні тощо). Цей формалізований метод, основою якого є контент-аналіз, потребує вивчення великого масиву однотипних документів (підшивки газет, журналів) і є трудомістким науковим методом, що потребує особливих навичок і, на думку науковців, займає багато часу [672, с. 49].

Поруч з традиційними можливі й новітні тенденції у сучасних методологічних підходах вивчення ролі ЗМІ (зокрема партійних).

Хоча ще у другій половині ХХ століття теоретики інформації, такі як К. Шеннон і Н. Вінер, розглядали інформаційні процеси з точки зору математики і описували їх певними формулами, на початку 10-х років ХХІ століття деякі науковці дорікали, що «дослідники не надто охоче (...) запозичують нові підходи із суміжних дисциплін. Це тим дивніше, що складний характер предмета журналістики, його системність (адже йдеться про цілий соціальний інститут ЗМК) неминуче мав би викликати потребу в складних, комбінованих методах» [186, с. 5].

Все частіше звучать тези про те, що «інтеграція наук стає нагальною необхідністю і тут знання суміжних дисциплін

(включно з математикою) необхідне» [772, с. 99], а «міждисциплінарний синтез, спрямований на вироблення нових імперативів розвитку, технологій виживання, ідеології XXI століття, став не грою розуму, не академічною програмою, що народилася у кабінетній тиші, а нагальною потребою» [304, с. 12].

«Для вивчення медіа, – наполягає О. Вартанова, – потрібно активніше залучати природно-наукові методи. Хоча б тому, – вважає науковець, – що медіа сьогодні перетворюються в дуже складну індустрію, систему суб'єктивного світу, вивчати яку потрібно на основі системного підходу, до того ж, розуміння ефективних стратегій, бізнес-моделей без математичних методів неможливо» [681].

У зв'язку із цим, важливим, на наш погляд, є звернення до системно-синергетичних підходів до вивчення медіа загалом і партійних зокрема.

У цьому контексті доцільним є пояснення термінологічних засад міждисциплінарного напрямку синергетика, що виник у другій половині XX століття на основі критики класичної науки на стику декількох наук: соціології, фізики, хімії, біології тощо. Для багатьох дослідників в цей час класична наука здавалася методологічними кайданами, що стримували подальший науковий наративний дискурс, і з яких необхідно було вирватися. Обмеженість класичної науки, з точки зору її критиків, полягала у тому, що вона намагалася розглядати «чисті» системи, тобто такі, що повністю ізольовані від зовнішніх впливів. З однієї сторони, така ідеалізація здавалася корисною, позаяк дозволяла описати явища у «незабрудненому» вигляді. Разом з тим, зовнішні впливи здатні суттєво спотворювати кінцевий результат, що не лише заважало «чистоті» експерименту, а й вело до хибних висновків і рішень. Ідеї нового пост-некласичного знання практично одночасно в останній третині XX століття ввели у науковий вжиток німецький фізик-теоретик Герман Хакен та професор Брюссельського університету Ілля Пригожин. Дискусії щодо пріоритету привели до того, що І. Пригожин принципово не вживав запроваджений Г. Хакеном термін синергетика, натомість, називав своє вчення *теорією самоорганізації* [513, с. 22].

Разом з тим, термін синергетика (від грец. *спільна дія*) набув свого поширення у науковій сфері. Сьогодні, у загальноприйнятому поясненні, це наука, що вивчає основні закони самоорганізації складних систем, які, у свою чергу, складаються з великого числа частин, компонентів або підсистем, взаємодіючих між собою тим чи іншим способом.

Нові горизонти застосування ідей синергетики у гуманітарних науках викликали помітний ентузіазм у дослідників. «Синергетика, – зазначають О. Князева та С. Курдюмов, – може допомогти розкрити причини еволюційних криз, нестабільності та хаосу, оволодіти методами нелінійного управління складними системами, що перебувають в умовах невизначеності» [325, с. 71–72].

У підсумку, як прийнято вважати, той, хто володіє синергетичним підходом, має не тільки нові інструменти пізнання, але й може здійснити прорив у науці та виробництві.

Понятійний апарат синергетики розуміє такі ключові категорії, як от: складно-організовані системи, нелінійність, відкритість, нестабільність, інтеграція і дезінтеграція, біфуркаційні зміни, флуктації, рух від упорядкованості до хаотичності та навпаки, еволюція, коеволюція, самоорганізація тощо. «З'явилася можливість (і навіть необхідність) по-новому подивитися на, здавалося б, усталені поняття, як от: причина, наслідок, абсолютно замкнута система, (...), атрактор, котрий, як з'ясувалося, має безпосереднє відношення до реального життя» [772, с. 78]. Іншими словами, синергетика – наука про те, як «створювати моделі, а не тільки їх досліджувати і вирішувати» [772, с. 75].

Чи можна застосувати поняття, категорії та методологічні підходи синергетики до такого соціального явища як журналістика загалом та партійна журналістика зокрема?

Швидше, без цього просто не обійтися. Так, один із теоретиків журналістикознавства Є. Прохоров вказує, що «сама журналістика є відкритою системою у багатьох своїх складових і ця ідея синергетики (...) може привнести важливий акцент в методологічні підходи ЗМІ». «Системні властивості, – продовжує він, – характерні різним предметним галузям

журналістики. Їй характерна і відкритість. Але вона неможлива без постійної та різнобічної взаємодії із іншими системами» [599, с. 18].

Чи можемо ми охарактеризувати партійну журналістику як складну не урівноважену систему? Так, вона неможлива без постійної та різнобічної взаємодії з іншими системами. Говорячи про це, ми маємо на увазі її залежність не тільки і не стільки від історичного часу як такого, але й від суспільного середовища, під дією якого вона твориться. Середовище для партійної преси формується із складного переплетіння обставин: соціально-політичного та державного устрою, домінуючих ідеологічних течій, культурних традицій та особливостей тієї чи іншої нації, рівня зрілості журналістської професії тощо. Не урівноваженість очевидна й при розгляді історії журналістики, і при аналізі її сучасного стану, позаяк потенційна мінливість закладена в самій її природі .

Фазовий простір – так називають середовище, в котрому відбувається життя системи. Середовище складно організоване, у ньому багато діючих сил, що в кінцевому рахунку визначають трансформацію системи у рамках її фазового простору, чи, як говорять синергетики, її фазову траєкторію. Принципово важливе значення у цьому контексті має значення, у якій фазі розвитку, у якій точці своєї фазової траєкторії знаходиться система «тут і зараз». Чи можна сумніватися у важливості цього бачення «середовища» для партійної журналістики? Та журналістика не просто функціонує у своїй стихії, вона живе у ній одночасно як породження і як важливий фактор впливу на неї.

Досліджуючи процеси самоорганізації складних систем, взаємних переходів порядку та хаосу в структуруванні світу, синергетика, тим самим, переосмислює значення останнього та демонструє нам, яким чином і чому хаос може виступати у якості конструктивного механізму еволюції, творчого начала, як з хаосу власними силами може розвинутиися нова організація.

Також, застосовуючи синергетичну методологію, можна усвідомити, що складно-організованим системам неможливо нав'язати шляхи їхнього розвитку тим більше, що для склад-

них систем, як правило, існує кілька альтернативних шляхів розвитку. Не одиничність еволюційного шляху дає надію на можливість вибору варіантів подальшого розвитку, причому таких, що влаштовували б суспільство і не були руйнівними для природи «Через хаос, – стверджують теоретики синергетики О. Князева та С. Курдюмов, – здійснюється зв'язок різних рівнів організації. У відповідні моменти нестійкості малі коливання (флуктуації) можуть розростатися у макроструктури» [326, с. 7].

Для науковців, що застосовують синергетичні підходи у журналістикознавстві, особливо важливим є те, що в умовах нестійкості соціального середовища, в моменти, коли «суспільство втрачає рівновагу і стає перед необхідністю вибору, роль кожної людини зростає. Відповідно зростає і відповідальність за вибір» [772, с. 103], а зусилля цієї людини можуть суттєво впливати на мікросоціальні процеси. На думку А. Назаретяна, синергетика взагалі перетворює людину у центральну ланку наукової картини світу. «В рамках класичного та не-класичного природознавства (...) присутність людини у світі бачилася прикрим непорозумінням, – вказує науковець, – навпаки, в неокласичній науці, що просякнута ідеєю самоорганізації, картезіанська теза «Я існую» приймається за емпірично найбільш достовірну і початкову для побудови універсальної теорії. Звідси будь-яка масштабна модель, що ігнорує факт існування людини, вважається наперед недостовірною» [523, с. 92]. Чи можна мати сумніви у застосуванні такого бачення у журналістських дослідженнях, зокрема і з історії партійної журналістики? Питання риторичне.

Загалом же у соціо-синергетиці поняття *хаос*, *криза* та *революція* завжди співіснують при описі стану соціальних систем у період біфуркаційного розвитку («біфуркація» (лат.) – роздвоєний, означає якісні перебудови при зміні параметрів). У точках біфуркації відбувається вибір шляху розвитку, який є не одиничний. Це означає, що у потрібний момент можна втрутитися у хід подій і змінити їх. Саме у точках біфуркації «є запит на видатних людей (...). На тих, хто починає, закладає основи, вибирає нові шляхи. Вдаліні від цих точок багато що

об'єктивно обумовлено і дії однієї або кількох осіб не зможуть кардинально змінити ситуацію» [304, с. 72].

Для прикладу, Г. Плеханов став одним із засновників (разом із В. Леніним) РСДРП (1898), у 1900–1903 рр. брав участь у створенні та керівництві газетою «*Іскра*». Разом з тим, девіація (внутрішні флуктації) у самій партії привели до її поділу (після II з'їзду РСДРП у 1903 р.) на більшовиків та меншовиків, пізніше на «ліквідаторів», «ультиматистів», «міжрайонців», інші групи. Тут спрацював механізм інституалізації, що у кінцевому рахунку привів до нових структурних утворень (груп та фракцій), кожне з яких, за допомогою у тому числі і своїх пресових партійних органів (меншовики – «*Дело рабочего*», ліквідатори – журнал «*Наша зоря*», міжрайонці – газета «*Наше слово*») намагалися відігравати на арені соціальної дії більш активну, націлену на зміну старого порядку, роль. Складно сьогодні сказати, як повернулася би доля Росії, якщо б на чолі змін стояв Г. Плеханов (і керовані ним та його прихильниками партійні видання). Сам він до жовтневих подій 1917 р. поставився різко негативно, позаяк вважав, що «Росія до соціалістичної революції не готова (...) російська історія ще не змолота тієї муки, з якої згодом буде спечений пшеничний пиріг соціалізму». Вважав, що захоплення влади «одним класом або – ще того гірше – однією партією» може мати сумні наслідки. [787, с. 374]. Однак, у точці біфуркації гору взяли погляди його молодшого опонента, активнішого, різкішого, непримиренного. Під час біфуркаційних змін у житті тогочасного російського суспільства суспільно-політична хвиля «винесла» В. Леніна, що зумовило далекосяжні наслідки в найрізноманітніших сферах суспільного життя, включаючи й політичну журналістику.

Водночас, існує й інший погляд на механізми розвитку суспільства та роль девіацій у них. Так, соціалізація, на думку деяких дослідників, забезпечує контроль над людиною, нав'язує, прищеплює їй необхідні дані соціальній системі ролі, стереотипи поведінки [139, с. 15]. Утім, людина, у силу власної індивідуальності, під впливом «інноваційної енергії» (джерела розвитку) все одно приходять до девіацій. Система ж в особі держави прагне звести прояв останніх до мінімуму, вдаючись

до таких методів як репресії, судові переслідування, осуд громадської думки.

Вказані міркування можемо проліковувати й на прикладах з історії вітчизняної політичної преси. Так, «*Зорю Галицку*» (1848–1852) першу, за словами І. Франка, «руську політичну часопись» попервах очолив Антін Павенцький – відомий на той час адвокат, журналіст, громадський діяч. Після поразки *Весни народів* А. Павенцький, «спаралізований страхом перед владою», віддає управління газетою у власність Ставропігійському інституту [270], після чого часопись поступово змінює свій характер і напрям на москвофільський, що, в кінцевому рахунку, привело до втрати читачів та закриття видання.

Важливим для синергетики є також поняття атрактора (від англ. притягувати, залучати) – однієї з можливих у фазовому просторі притягальних точок. Для суспільних явищ це, вочевидь, співіснування і боротьба соціально-групових інтересів та об'єктивна необхідність, внутрішньо пов'язана з потребою поступального розвитку людства. Так, соціалістична партійна преса зароджується у буржуазному суспільстві як побічна гілка системи ЗМІ, створених буржуазною демократією. В залежності від обставин та ступеня своєї радикальності, вона діє легально (як у багатьох сучасних країнах Європи) або ж підпільно (як у Російській імперії початку ХХ століття). В умовах стабільного існування системи легальна журналістика соціалістичних партій співпрацює з пресою інших партій, позаяк на неї розповсюджується дія законодавства, вимоги ринкової конкуренції, загальноприйнятих професійних стандартів тощо. Разом з тим зберігається основна ознака цієї преси – служіння соціалістичній ідеї, яка встановлює заперечення експлуатації людини людиною, вимагає усупільнення більшої частини засобів виробництва, виступає за глибинне реформування суспільно-політичного ладу та за революційну зміну панівної форми власності й системи політичної влади.

Тому множинність атракторів – це множинність варіантів направленої поведінки по «вибору» наступних параметрів порядку, можливого, допустимого, оптимального – для системи у зв'язку з її внутрішньою потенцією та впливами ззовні. З

огляду на це вибір для відкритої нелінійної системи залежить від сукупності реальних обставин у повній протиріч обставовці фазового простору, рух у якому підпадає під вплив багатьох випадковостей у результаті спонтанних чи цілеспрямованих впливів.

Таким чином, можна зробити висновок, що інноваційні ідеї пост-некласичного синергетичного знання стрімко входять у коло інструментарію спеціалістів із медіазнавства. Базові положення синергетики стають методологічною основою сучасних наукових концепцій, у тому числі, й тих, що стосуються історії партійної журналістики.

Однак, спустимося з небес теорії і згадаємо й про більш приземлені матерії, що можуть (і мають) слугувати предметом наукового інтересу.

Сучасна наукова думка цікавиться не лише глобальними теоретичними питаннями, але й куди вужчою утилітарною проблематикою. Визнається, що на ефективне поширення того чи іншого партійного контенту мають впливи не лише літературні достоїнства публікацій, їх гостра актуальність тощо, але й, для прикладу, «стилі письма та шрифту» [165, с. 229]. Так, науковці університету штату Вірджинія (США), за результатами відповідного дослідження прийшли до висновку, що «Шрифти із засічками (*serif*), які характеризуються літерами з додатковими лініями чи штрихами, вважаються аудиторією більш консервативними, в той час як більш ліберальними людьми здаються шрифти з групи *sans serif* (без засічок, також відомі як гротескні або рубані» [422]. В дослідженні ми вважали за необхідне дотично розглянути й такого роду деталі партійної преси (шрифти, розміщення матеріалу на сторінці тощо).

То ж в арсеналі сучасних дослідників історії журналістики достатньо загально-філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження; завдання полягає у їх умілому поєднанні. Важливе значення, на нашу думку, має концепція *синергетики* або *теорія самоорганізації*.

Розділ 2. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І РУХИ ТА ПРЕСА: ФОРМУВАННЯ Й УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ (1848 – 1889)

2.1. Становлення корпусу політичної преси

У XIX ст. Галичина, як відзначав М. Грушевський, «ще раз (після занепаду Київської Русі у XIII ст., коли Галицько-Волинське князівство ще на сто років продовжило традиції української державності і культури. – О.М.) відіграла роль резервуара, в якому збиралися всі культурні і громадські сили України, саме існування яких виявилось неможливим у центрі українських земель, в Подніпров'ї» [164, с. 48].

В Австрійській імперії політичний режим, етнічний баланс і, в кінцевому рахунку, орієнтація австрійських німців на проект творення великої німецької нації довгий час ускладнювали для галицьких українців проблему само-ідентифікації. В умовах коли, на переконання властей та офіційних ідеологів, «вільна, велика і об'єднана Австрія буде існувати завжди, – це її велика всесвітньо-історична воля» [857, р. 5], процес усвідомлення себе як самодостатнього актора на політичній мапі Європи ускладнювався різними, часто незалежними від українців, факторами.

Так, пошук свого національного «я» ускладнювала термінологічна та етнімічна плутанина. Українські автори кінця XIX – поч. XX століття називали себе «народом руським», водночас наголошуючи, що вони – українці [164, с. 49]. Представники російської імперської влади та великоросійські науковці, означували населення Галичини «представниками малоруської гілки руського (русского) народу» [621, с. 34]. Значна частина сполонізованої української шляхти «називали себе «русинами за походженням, поляками за національністю». Інша група незасимільованої місцевої інтелігенції, переважно верхівка греко-католицької церкви, уникала однозначної відповіді, вдовольняючись окресленням «русини»» [191, с. 47].

Важливим для нашого дослідження бачиться з'ясування питання, відколи можна говорити про зародки того явища, що пізніше стане партійною пресою. Водночас важливо встановити, з якого часу почалося в Галичині національне відродження, що в кінцевому рахунку ознаменувало новий, за виразом В. Ігнатієнка, «акорд» у розвитку української преси – появу партійної журналістики.

Сучасний російський історик А. Міллер вважає, що: «До середини XIX століття серед поляків переважала та точка зору, що заперечувала іншість русинів і оголошувала їх такою ж часткою польського народу як, припустимо, мазури. Поступово ж все більше поляків починають підтримувати українську ідею як таку, що підриває цілісність головного супротивника польського національного руху – Російської імперії» [493, с. 37].

Тут вкажемо, що польські автори наполегливо обґрунтують саме таке, а не інакше бачення процесів українського самоусвідомлення. Зокрема, польський публіцист Маурицій Мохнацький у другому десятилітті XIX століття не тільки називав Україну «Шотландією Польщі» [588, с. 207], а й природно розумів підключення українців до революційної боротьби польського народу за відновлення Речі Посполитої в кордонах першого поділу (1772).

Однак, не всі не лише вітчизняні, але й зарубіжні науковці поділяють цю, польську, точку зору. «Галичина – поле бою двох національностей», – вважають автори англomовної праці «*Ukraine on the road to freedom*» [873, р. 14], розуміючи національні устремління обох націй – українців і поляків.

У XIX ст. поляки в Австрії та (з 1867 р.) Австро-Угорщині «вважали себе рівними угорцям, другою конституюючою нацією імперії і явно тяжіли до них» [95, с. 72]. Нерішучі спроби австрійської влади підготувати українську еліту (славнозвісний «Барбареум» – греко-католицьку семінарію для навчання руського духовенства, засновану у 1774 р. у Відні, «Студіум Рутенум» (1784–1805) при Львівському університеті, де на філософському і богословському факультетах навчалися русини) закінчилися маловтішними результатами. Русини так і залишилися на маргінесі крайової політики.

Відомий український журналіст та історик Михайло Демкович-Добрянський пояснював це «польською тактикою наклепів на українців що дала добрі наслідки (...) уряд (віденський – О.М.) прийшов до переконання що поляки не є такі небезпечні для австрійської держави як русини (...), і зачав усувати русинів з публічного життя а протегувати поляків» [213, с. 17].

Ця теза історика, вочевидь, ґрунтується на припущенні, що галицькі русини могли тяжіти до Російської імперії, а от поляки Галичини відчували до неї неподоланну відразу.

Ситуація погіршувалася тією обставиною, що українці земель, що увійшли до складу Австрійської держави, були позбавлені власної еліти – шляхти і світської інтелігенції. «Приєднання до Австрії Галичини, – зазначає І. Михайлин, – застало їх (українців – О.М.) у стані цілковитої національної непритомності. Це була навіть не нація, а етнічна група, яку складали на 95% незаможні селяни і на 5% священики греко-католицької (уніатської) церкви [497, с. 226].

Твердження, що серед членів Ставропігійського інституту (виник наприкінці XVIII ст. на основі реорганізованого Успенського братства) була «велика кількість» представників української інтелігенції, чиновництва, вихідців із шляхетських українських родин і вони становили собою українську світську еліту першої половини XIX століття, є лише частково вірними. Історики наводять дані про те, що «загалом із 147 братчиків, які вступили до Ставропігії з 1778 по 1859 рр., понад 40 % були державними службовцями (...) серед них «історик Денис Зубрицький, адвокат Іван Борискевич, підприємець Іван Товарницький та інші» [311, с. 40]. Складно погодитися із думкою, що більш як за 80 років якісь півтори сотні освічених синів українського народу могли скільки-небудь суттєво вплинути на національну свідомість переважної більшості місцевих русинів, малописьменних в своїй масі.

У той же час Ставропігія, «об'єднуючи наукову еліту галицького українства (...) впливала на формування українського політикуму в краї, продукувала суспільні, зокрема національні, ідеї, що згодом були покладені в основу русофільської та народовської течій» [664, с. 21].

Відтак усі культурницькі загалом та журналістські процеси у першій половині XIX ст. зосереджувалися навколо греко-католицького духовенства, студентів духовної семінарії, пізніше священників та їхніх родин. Саме кращі представники цього прошарку українського суспільства дали життя (часто в буквальному розумінні) світський еліті, яка в останній чверті XIX ст. не тільки модернізувала український національний рух, але й взяла активну участь у творенні перших партійних часописів.

«За підрахунками О. Борковського та В. Будзиновського, – нагадує Я. Грицак, – у 1890 році в Галичині не було ні одного світського з походження українського інтелігента. Всі вони були синами або внуками греко-католицьких священників чи селян» [190, с.76].

«Зміцнюючи позиції австрійського елемента в сфері вищого управління в краї, – стверджує російський історик Володимир Савченко, – австрійські правлячі кола не протидіяли асиміляторським прагненням польських панівних класів щодо русинів. У той же час, з огляду на непримиренну позицію польських поміщиків і аристократії стосовно до етнічно-релігійних і соціальних інтересів русинів, а також зростання соціально-класових протиріч, що існували в Галичині між пануючими соціальними верствами (практично виключно польськими за національним складом) і селянським населенням (як уніатським, так і католицьким), австрійські правлячі кола підтримували поділ галицького населення на два відокремлених етно-релігійних табори» [621, с . 35].

Вітчизняна наукова думка звертає увагу на впливи Наддніпрянської України на галицьких русинів, уже починаючи з перших десятиліть XIX ст. «Українське відродження на Наддністрянській Україні, – запевняв Варфоломій Ігнатієнко, – розпочалося в 20-х роках XIX століття, коли під впливом українського письменства Наддніпрянщини зорганізувалась відома в історії трійця (...), що почала в Галичині культурно-національне відродження та боротьбу з тодішніми клерикальними кругами, що стояли за стару церковно-слов'янщину, за дальше перебування на одному місці» [290, с. 24].

Як нам видається, науковець дещо випередив у часі історичні події. Впливи Наддніпрянщини у цей час були суттєво нижчими, ніж австрійські та / чи польські.

На початку 1840-х років австрійський уряд здійснив перші кроки щодо підтримки українців, що давало галичанам надії на можливість «зміцнити свої становище в Галичині, гідно протистояти тут полякам і поступово нарощувати зусилля на шляху національного розвитку [664, с. 43].

Це був до певної міри вимушений крок Відня, намагання перехопити ініціативу. Як відзначав І. Франко: «Вже в половині 1830-х років польські революціонери і конспіратори перенесли його (слов'янство. – О.М.) на ґрунт політичний, силкуючись із слов'янських симпатій окувати оружжя для боротьби проти німців у цілі визволу і реставрації Польщі. Характерно, що з окликами, скомпонованими в тім дусі, вони зверталися переважно до руської молодезі, навіть до руського мужика» [721, с. 45]. Агітація проводилася передусім у середовищі вихованців греко-католицької духовної семінарії. Тим більше, що до середини ХІХ ст. вся русинська політична еліта в Галичині була міцно пов'язана з греко-католицьким кліром.

У архівному документі «Донесення міністра внутрішніх справ Й. Зедльницького імператорові Австрії Фердинанду І про викриття слідів революційної пропаганди серед вихованців Львівської духовної семінарії та поширення відозв із закликом до єднання українського і польського населення з метою підготовки повстання проти існуючого ладу. 16 червня 1837 р.» відзначалося: «Якими засобами польська революційна пропаганда намагається збільшити кількість прихильників своєї партії і заманити в свої тенета до цього часу незіпсованих у політичному відношенні мешканців краю руського походження, свідчать відозви до руської нації (...), що поширені в Галичині і ставлять за мету об'єднання на революційній основі обох народів для спільного повстання проти уряду, поміщиків, духовенства» [616, с. 101].

Характеризуючи переддень Весни народів, Ф. Стеблій вказує: «В умовах загального заворушення (другої половини 40-х років ХІХ ст. – О.М.) знову появилися спроби ведення ре-

волюційної пропаганди серед селян Східної Галичини. На початку березня 1846 р. в Стрийському окрузі розповсюджувалася відозва до селян українською мовою, яка за своїм змістом була близькою до ідей революційних демократів. Відозва була знайдена на початку березня 1846 р. у с. Тур'ї» [656, с. 44].

Про успішність цієї польської агітації в русинському середовищі маємо доволі суперечливі повідомлення. Іван Кривецький наводить слова польського історика другої пол. XIX ст. Ю. Штаркеля про переддень революції: «Між темним сільським народом і висшими верствами була тоді пропасть, що давала підставу до злочинних агітацій. Не тяжко було збудити у народа недовіре і підозрінне, і із всіх сторін приходили нарікання, що урядники користають із того і готовлять другу різню» [357, с.484]. «Галицькі селяни в 1846 році виступили проти польських революціонерів», хоча вони фактично проголосували скасування «кріпосного права, вважаючи за краще різати панів і довіряти чиновникам Імператора»» [57, с.187] .

А. Тейлор наполягає на тому, що повстання 1846 року, яке так налякало австрійську владу, розпочали «польські патріоти-землевласники й інтелектуали (...), які пізніше твердили, що селяни були «рутенцями», «русинами». Насправді ж і національне, і селянське повстання відбулося в суто польських районах, а селяни були поляками за етнічним походженням але не мали національної свідомості» [668, с. 54]. Утім недооцінювати «русинський» потенціал польської іреденти Відень не збирався.

Констатуємо, що становлення національної свідомості різних етнічних груп підавстрійської Галичини відбувалося у тісній прив'язці до загального революційного процесу.

Загалом же «історики вважають, що перехід русько-українського руху в Галичині від культурно-освітньої стадії до стадії політичного розвитку відбувся в контексті і вирішальному впливі революційних подій 1848 року» [847, с. 255].

«Революція 1848 року, – вказує далі львівський дослідник М. Мудрий, – пов'язана з базовими комплексами нової української ідентичності. Протягом кількох місяців того бурхливого року виникли і проявили себе чи не всі залежності

й конфлікти, які характеризували історію Галичини аж до кінця Габсбурзької монархії» [518, с. 196]. Погодимось з цією думкою.

«Революція 1848 року в корені змінює умови національно-культурної праці, – зазначає В. Ігнатієнко, – Австро-угорський уряд, бажаючи опертись на українців супроти самостійницьких змагань поляків, почав загравати з українськими громадськими проводирями й в результаті створилися добрі умови і для розвитку преси. З 1848 року для української преси на Наддністрянщині починається нова ера розвитку. Уряд не тільки не переслідує, а навпаки сам видає де-які з своїх органів на українській мові того часу, прикладаючи зусиль наблизити цю мову до народної» [290, с. 26]. На нашу думку, саме цим – але не тільки! – пояснюється поштовх пресової активності русинів-українців (тут побіжно відмітимо, що австрійський уряд став «австро-угорським аж за 20 років, після «компромісу» 1867 р. – О.М.).

«Чому австрійське державне будівництво виявило такі глибокі тріщини, коли залізні дужки абсолютизму відпали? Тому що імператорська будівля не мала міцного фундаменту з самого початку» [857, р. 6]. «Тріск» цієї будівлі вимусив її архітекторів терміново вишукувати якісь, нехай й тимчасові, підпорки. Русинам була довірена не надто вдячна, але доволі перспективна роль «тірольців Сходу». Шанс був використаний, щоправда, несповна.

Безпосередній учасник подій доби *Весни народів* Михайло Ліхутін згадував пізніше в мемуарах: «Одночасно з революціями 1848 року з'явилася на світ або стала більш поширеною ідея про права кожної окремої народності на самостійне існування, як незалежної держави. Поляки застосували цю ідею для себе без поступок своїх попередніх прав і кордонів 1772 року» [421, с. 2].

«В другій половині 1848 року, зробився помітним, особливо в Галичині, поворот справи на користь Австрійців. Австрійський уряд звернувся, як раніше, за допомогою до галицьких русинів і знайшов у них підтримку» [421, с. 7].

Вагомим проявом зростання національної самосвідомості русинів стало утворення першого представницького органу

українського народу Головної Руської Ради. Саме *Весна народів* 1848 р. пробудила в галицьких українців ідею власної національної самобутності й окремішності (...) привела до заснування Головної Руської Ради і видання першої газети українською мовою «*Зоря Галицка*». Але у той же час русини «вимагали кращого ставлення до себе в Галичині: вони не бажали руйнувати Габсбурзьку монархію: їх не приваблювала перспектива відійти до складу чи то царської Росії, чи то нової національної Польщі» [632, с. 152].

Та чи була розумна альтернатива цій про-австрійській орієнтації галицьких русинів? З початком революційних подій 1848 р. польські кола розробили програму політичної діяльності з викладом плану дій, особливо щодо українців. Ця програма опублікована в 1848 р. і передрукована в 1862 р. в українському журналі «*Основа*». «Одна зі статей програми, – вказував відомий український політичний діяч доби українського державотворення 1917–1918 років, член Центральної Ради Сергій Шелухін, – рекомендує полякам тримати українців у невігластві, розглядати все те, що було українською релігією, мовою та освітою, як властиве первісній культурі, тоді як в той же час українські народи мали б бути прихильними прийняти з польською національністю всю її культуру» [862, р. 11].

Треба думати, провідники русинського руху мусили бачити цю польську, відверто недружню до української ідеї, позицію. «Унаслідок польського національно-культурного тиску, – вказує львівський історик О. Сухий, – найбільш нагальною для тогочасних галицьких українців була потреба виокремити себе з польської ідентичності та виробити тезу, яка б суперечила польському твердженню про те, що корінне населення Східної Галичини є «рутенцями» греко-католицької віри польської національності» [664, с. 20].

То ж союз двох пригнічених народів не відбувся з вини більш досвідченого і потужнішого, а не слабшого і упослідженого. Він у 1848 р. пішов своїм шляхом – урозріз з польським.

Одним з перших питань, що їх підняла Головна Руська Рада перед австрійським імперським урядом, став «поділ Галичини (...) на українську східну та польську – західну частини.

Центральна влада відгукнулася прихильно цієї вимоги, і Галичина була розподілена в адміністративному порядку рішенням міністерства внутрішніх справ від 25 листопада 1848 р.» [827, р. 3].

У «Меморандумі русинської нації», датованому тим же (1848-м – О.М.) роком, проголошувалося, що, незважаючи на чотири століття польського панування, русини «не втратили свою ідентичність і не германізувалися, перебуваючи в складі Австрії». Там же імперський уряд у Відні дорікали в тому, що Галичині була дана обіцяна гарантія національного самовизначення, а в школах не введено русинську мову. Русини проте залишилися лояльними австрійському уряду, який, в свою чергу, підтримав їх, щоб створити противагу полякам, гегемонів східної околиці Австрії [95, с. 76].

Плоди тісного співробітництва «тірольців Сходу» з Віднем були помітними, однак, далеко не вражаючими. Про-австрійські русини зброєю стримали угорську революцію на межі з Закарпаттям, заробили собі так би мовити опінію, але на цьому майже все «співробітництво» і закінчилося.

10 травня 1848 р. Головна Руська Рада схвалила програмну декларацію «Одозва до руського народу!». Вона мала значення програмного акта та закликала галицьких українців до всебічної реалізації конституційних прав. У відозві Головна Руська Рада виразно ствердила: «Ми, Русини галицькі, належимо до великого руського народу, який розмовляє одною мовою. Той народ був колись самодіяльний, рівнявся в славі найзаможнішим народам Європи, мав свою письменну мову, свої власні закони, своїх власних князів: одним словом був в добрім буттю, заможним і сильним (...) через неприяні долі й різні політичні нещастя розпався поволі той великий народ, стратив свою самодіяльність, своїх князів і прийшов під чуже панування (...)», але часи змінилися і повстало завдання відродження української нації. Рада наголошувала, що необхідно «розвивати нашу національність у всіх напрямках: удосконаленням нашої мови, заведенням її у школах, виданням часописів, збереженням наших конституційних прав шукати способів на поправку

життя нашого народу». Проте члени Ради не висували вимоги створення самостійної держави й вважали, що «тільки під охороною Австрії можуть скріпитися і розвинутися наші права і національність» [545, с. 1].

Окрім вже згадуваної вимоги поділу Галичини на польську і українську частини (зі своїми представницькими органами та урядовими структурами), Рада сформулювала й соціально-політичні вимоги, зокрема, ліквідацію феодальних пережитків (у вигляді феодальних повинностей селян) за викуп, гарантування селянської земельної власності, свободу промислової діяльності й торгівлі, встановлення рівноправності громадян, піднесення рівня освіти і культури, забезпечення національного розвитку тощо.

Вимога Головної Руської Ради про відокремлення Східної Галичини в окремий коронний край первісно отримала певне визнання і підтримку австрійського двору. Однак місцеві польські аристократи перешкодили втілити її в життя.

Чи не найнагальнішою справою в культурній сфері галицьких українців у 1840-ові рр. стало заснування часопису для українського населення. Ідея такого видання народилась у Відні й виходила від австрійського уряду. Мотиви її були суто політичні. Австрія побоювалася зростання російських впливів у Галичині, якому могла посприяти подібність мови, віросповідання (з 40-х рр. XIX ст., унаслідок поширюваних поляками чуток, австрійський уряд почав добачати «русофільство» й у виявах галицько-українського національного руху). Видання руського часопису під протекторатом державної влади мало зорієнтувати галичан на «австрійську слов'янчину», запобігаючи появі небажаних для Австрії настроїв.

«Революція 1848 р. в Австро-Угорщині, – вважає С. Наріжний, принесла для розвитку преси українською мовою значні полегшення. Уряд уже не тільки що не перешкоджає видавати часописи для українського читача, але навіть і сам видає дещо українською мовою. З восьми часописів українською мовою, що виходили в Австрії, в 1848–50 рр., шість було урядових. Але так продовжувалося недовго: вже після перших років заходить реакція, внаслідок якої зменшується

кількість часописів українською мовою. Реакція протягається до 1859 р. Кількість українських органів із 10 в 1853 р. зменшується до 6 в 1859 р.» [527, с. 37].

Дещо відмінні, але загалом близькі цифри зустрічаємо і в інших бібліографічних джерелах.

Невдачу русинських намагань добитися здійснення своїх вимог шляхом тісного співробітництва з Віднем в середині XIX ст. (включаючи сюди й пресові питання) науковці пояснюють відсутністю єдності та рішучого керівництва. «В 50–60-х роках минулого (XIX-го – О.М.) століття, – вказує Ж.-П. Химка, – український рух очолювало духовенство». Воно, – підкреслює науковець, – не тільки акцентувало увагу на «релігійному елементі у народному житті, (...) відрубності та цінності східного обряду», але й було пасивним в справі «національного або соціального освідомлення селянських мас». Члени так званої клерикальної партії, на думку науковця, «навіть цуралися народних звичаїв і мови, пишучи мішаниною церковнослов'янської, російської, української та інших мов. На початку своєї діяльності вона (ця партія. – О.М.) відзначалася відданістю австрійському цісареві. Однак, коли (...) польська шляхта взяла в свої руки цілу адміністрацію Галичини (1867 року), частина клерикальної партії пройшла еволюцію (...) в сторону явного москвофільства» [761, с. 34].

«Оригінальне» тлумачення причин невдач русинів у подіях Весни народів пропонувала російська імперська історична думка: «Загальний народний рух, що охопив Галицьку Русь, здавалось, віщував швидке і повне відродження руської народності. Але в цей самий час серед галицько-руської інтелігенції починається розкол, що закінчився трохи пізніше утворенням партії «українофілів». Ця партія стоїть за самостійність малоруської народності і повну відділення її від історії від Росії» [103, с. 28].

Ми дотримуємося думки, що основною причиною невдач наразі стала несформованість української буржуазної нації. Саме формування (буржуазних) націй з колишніх народностей й створило нову політичну реалію в Європі та світі – національну державу.

(Австрійська) «революція, – стверджує британський історик А. Тейлор, – сталася у переважно аграрній імперії, єдиною непереборною силою якої було прагнення селян звільнитися від панщини та інших феодалних повинностей» [668, с. 56]. А. Тейлор також вказує, що під час «кульмінації 1848 р. селянські маси залишалися нерухомими, паростки інтелектуального життя тільки з'являлися. Нації, що відродилися у 1848 році, були витвором письменників й існували лише в уяві, залишаючись націями, в яких письменники чисельно переважали читачів» [668, с. 30].

Утім це не завадило Габсбургам виділити децищу уваги русинській пресі Галичини. Першу, за виразом І. Франка, «руську політичну часопись» «за її виразно признану лояльність Русинів супроти Габсбурзької династії патрунувало правительство в протиставленю до сепаративних змагань польської «*Rady Narodowej*» » [723, с. 125–126]. Він також додає, що: «до важних культурних здобутків Галицької Руси, осягнених у 1848 році, належить основане катедри руської мови і літератури на львівським університеті і дароване розвалин збомбардованого університету Русинам міста Львова на основане інституції Народного Дому» [723, с. 128].

Ці успіхи, як уже вказувалося, були важливими, але далеко меншими від очікуваних. Разом з тим, саме Весна народів пробудила в русинському середовищі інтерес до національного питання та правових засад його урегулювання в «клаптиковій імперії» Габсбургів. «Рух конституційний 1848 року, – стверджував І. Франко, – роздув у нас в Галичині національне питання до широкого розміру. Побіч польських реставраційних планів, а заразом насупротив них розбудився рух руський, прихильний до Австрії, а тим самим з виразною прираскою клерикального бюрократизму» [728, с. 94].

Хоча революція 1848–1849 рр., на думку К. Левицького, і «отворила перші двері до конституційного життя (так в тексті. – О.М.), (...) покінчила тяжкий процес панщини в Галичині, що тягнув ся в Австрії від р. 1772» і визволила «переважну частину нашого населення з під ярма неволі (так в тексті. – О.М.), так що весь наш

нарід в Галичині дійшов до волі і слова» [403, с. 14– 15], владі вдалося переломити хід подій на свою користь – більшість тільки-но отриманих здобутків було втрачено. Імперський уряд пішов на зближення із найбільш впливовими політичними силами Угорщини і Польщі, в яких намагався знайти підтримку подальшим перетворенням.

Після поразки революції 1848–1849 років монархія, «заснувавши політичну поліцію та жандармерію, створила інструменти для утримання влади, наклала жорсткі пута на пресу та застосувала засоби ув'язнення проти непопулярних журналістів. Хоча неоабсолютистська держава також мала елементи верховенства права, використання примусових заходів було одним із її структурних елементів» [859, р. 15].

Однак невдача національно-визвольних змагань українців в добу Весни народів означала лише закінчення одного з етапів боротьби, а не остаточний крах сподівань. Тим більше, що «тірольці Сходу» уперше виступили як молодший політичний партнер Відня, і, що характерно – із запитами далеко скромнішими, а відтак і прийнятнішими, від польських.

І ще один фактор, який суттєво давався взнаки на поведінці Габсбургів стосовно «рутенської» меншини. Російські історики-шовіністи наполягають на свідомій політиці Відня, спрямованій на формуванні на основі українців Австрії форпосту проти Росії. Так, І. Барінов стверджує, що: «австрійський уряд, підтримавши етнополітичні устремління українців (...), розраховував вирішити відразу дві проблеми: послабити роль Росії як слов'янського арбітра Європи та не допустити її впливу на слов'янських підданих Австрії, а також створити противагу полякам на сході імперії» [95, с. 72]. Як нам видається, польська наукова думка готова охоче розділити цю тезу.

Російська ж дослідниця Н. Пашаєва підтримує теорію змови, за якою «австрійський уряд ще з 60-х років, вірний своєму принципу «розділяй і володарюй», уважно поставився до перших ще слабких ростків галицько-української культури в Галичині і активно сприяв трансформації культурного руху в політичний». То ж Івана Франка та Михайла Павлика, на її

думку, власті переслідувалися не за приналежність до українського руху а за революційну роботу [565, с. 71, 73].

До такого роду оцінок схилилися й окремі австрійські науковці XIX ст. Так, австрійський політик та письменник *Franz Schuselka* ще у 1849 р. писав: «З того моменту, як Росія вийшла з азіатської темряви на сцену Європи, вона є природним і необхідним супротивником Австрії, і з кожним кроком на захід та південний захід вона загрожувала життєво важливим інтересам імператора (...). Демон, що рухає Росією, – це невгамовне бажання розширити захід і південний захід і поширити свій вплив за межі» [857, р. 22].

Тим самим заохочення окремішності русинів-українців від Петербурга і Російської імперії загалом мало політичний підтекст.

На загал, підавстрійські русини після подій 1848–1849 рр., можливо, залишалися не надто вдоволеними цим першим досвідом співпраці з Віднем, але певний поступ усе ж простежувався. Передусім – в царині культуральній, зокрема й пресовому житті.

1850-ті роки, за словами І. Франка «позначилися скасуванням конституції 1849 року і заснуванням руського офіційного органу, що виходив зразу у Львові п .з. «Галичо-руській Вѣстник» під редакцією Миколи Устияновича, а від р. 1850 у Відні під редакцією Василя Зборовського recte Вислобоцького, під з. г. «Рускій Вѣстник», а пізніше «Вѣстник» ». Заснована ж у 1848 році «Зоря Галицка», – зазначає І. Франко, – «перемінила ся 1849» з «виключно політичного органу (...) на орган більше літературно-інформаційний і продержала ся з різними змінами до 1859 року» [752, с. 130].

Конституційні норми, що були запроваджені під час Весни народів і передбачали рівноправність польського та українського національних сегментів, не були реалізовані. Навпаки: «Галицію було скріплено ще сильніше в один суспільно-політичний організм і ним заковано руський народ в польське ярмо» [132].

Виборчі закони, ухвалені австрійським імператором у травні та червні 1848 року, не тільки надавали перевагу по-

лякам в Галицькому сеймі та віденському рейхсраті, але й передбачали посаду польського канцлера при Раді міністрів імперії, запроваджували Крайову шкільну раду (за контролем над освітніми процесами), визнавали польську мову як офіційну в Галичині. Тобто створилися всі умови для повного панування поляків у Східній Галичині та колонізації українського населення.

«Посилення впливу поляків на галицькі справи, – зазначав О. Субтельний, – зайшло значно далі тих можливостей, які їм гарантувала більшість у сеймі». Крім усього іншого, «коли в центральному уряді призначався міністр у справах Галичини, то це також завжди був поляк. Швидко звільнявся від німців і полонізувався чиновницький апарат Східної Галичини» [661, с. 278], що, без сумніву, не сприяло міжнаціональному порозумінню у краї.

Певний прорив відбувся аж наприкінці 1860-х рр., коли було укладено т.зв. австро-угорський компроміс 1867 р. та встановлено автономію Галичини у австрійському секторі імперії (1869 р.). «В 1860-х р., – вказує М. Лозинський, – починається наново конституційна перебудова монархії, яка знаходить завершення в 1867 р.: поділ монархії на дві держави, Австрію й Угорщину, та конституційний лад в обох. Австрійська політика в українській справі ніколи не була ясна й певна, вона все була обтяжена спадщиною польсько-українських відносин у польській державі [425, с. 7–8]. Надання Галичині широких автономних прав у 1869–1870 рр. сприяло підняттю культури, науки, освіти, формуванню політичної свідомості в галицькому суспільстві. Досягненнями автономії скористалися передусім поляки, які займали домінуючі політичні позиції у житті краю. В другій половині XIX – на початку XX століття Галичина стала також важливим центром українського національного руху. «Вона стала притулком для багатьох українських діячів, які не мали умов для своєї роботи на території Росії» [136, с. 59].

Поза сумнівом підтримка наддніпрянців, надавана ними галичанам, була важливим фактором польсько-українського протистояння в Королівстві Галичини і Лодомерії. Хоча й тут

не усе було гладко. «Драгоманова (...) шокували низький культурний рівень, провінціалізм і дріб'язковість галичан. Він особливо гостро виступав проти панівного й, на його думку, негативного впливу духовенства на українське життя (на Східній Україні, де духовенство великою мірою русифікувалося, його вплив на український рух був мінімальним). Цього переконаного соціаліста обурював повторюваний багатьма галицькими священиками під час проповідей аргумент, нібито убогість селян була передусім наслідком їхнього пияцтва й лінощів (...)» [661, с. 283].

Але ж, як уже вказувалося, саме греко-католицький клір виступав основною базою українського політичного середовища в Галичині – як безпосередньо, так і вливаючи у нього своїх синів і дочок – правників, учителів, журналістів тощо.

Драгоманов, – стверджує Ж.-П. Химка, – узявся за ««європеїзацію» галицької інтелігенції». Він виступав проти безупинних орфографічних (себто орфографічних – О.М.) сварок у галицькій пресі і за з'єднання обох галицьких партій (московфілів та народовців – О.М.) на нових, більш відповідних селянським інтересам засадах» [761, р. 35]. Утім, як нашу думку, допомога наддніпрянців, передусім М. Драгоманова, мала ще й той позитив, що відчутно сприяла опору польським впливам в українському середовищі.

«Поляки й українці в Галичині, – вказує Ф. Михайлин, – перебували в унікальних стосунках: їх розділяли не лише національні відмінності (мова, культура, історія), між ними пролягла класова прірва, оскільки поляки належали до панства, а українці були селянами: але й на цьому відмінності не кінчалися, бо поляки були католиками, а українці переважно уніатами. Отже, відмінності за національною, класовою й релігійною ознаками визначали взаємини поляків і українців у Галичині» [497, с. 227]. Відтак з становленням польської та української буржуазних націй ці протиріччя не лише не слабшали, але й ставали дедалі гострішими.

Певною мірою на політичному (та й пресовому) становищі русинів давалися ознаки рефлексії Відня зберегти та навіть посилити своє панування в краї, граючи на протиріччях двох

титульних націй Галичини. «Як досвідчений міністр із іронією описав правило управління в Австрії під час правління Франца-Йосифа (1848–1916), – характеризує цю політику Відня Я. Форст-Баттагля, – фокус полягав у тому, «щоб утримувати всі національності у стані поміркованого незадоволення» [825, s.171].

Однак не тільки польсько-українське протистояння впливало на припливи (та відпливи) симпатій Відня до «вірних рутенів». Після 1887 р., коли внаслідок «болгарської кризи» значно погіршилися російсько-австрійські стосунки, а загроза військового зіткнення стала цілком реальною, Відень почав активніше шукати порозуміння з галицькими «рутенами». Робимо цей висновок із листування шефа інформаційного бюро МЗС Австро-Угорщини К. Вольфарта з Миколою Устияновичем: «Наспіває нова пора, в котрій правительство попробує щиріше зайнятись справою руською в Галичині (...) правительство або може хтось в правительстві хотів би мати в Галичині силу, котру би в данім разі можна було протиставити амбіціям ляхцким» [806, с. 193].

Утім ця віденська підтримка українців здійснювалася не безоглядно – преференції надавалися передусім з огляду на лояльність до віденського уряду, а не на національність політика. «В результаті виборчої кампанії 1889 року, – зазначає Б. Янишин, – (...) русини здобули 16 сеймових мандатів по 7 народовців та старорусинів, а також К. Мандичевський та К. Охримович, яких підтримав уряд». Відтак, вказує науковець, «вибори засвідчили значне зростання національної й політичної свідомості галицьких українців. Порівняно з 1883 р. руські кандидати (не без підтримки Відня. – О.М.) здобули вдвічі більше голосів, що дало підставу «Ділу» визначити 70-80-і роки XIX століття як перехідний етап до перетворення простого народу на самостійний політичний чинник» [806, с. 195].

То ж два «зовнішні» фактори (наддніпрянци та Відень) сприяли політичному становленню українського соціуму. «З 1890–х років, – констатує М. Грушевський, – (...) Галичина робиться горнилом української політичної і громадської думки для всієї України (...), взірцевою школою політичної і культур-

ної роботи, в якій беруть участь політично налаштовані елементи українського суспільства Росії» [199, с. 51].

«Галицькі часописи і видавництва, галицькі культурні та політичні організації, – наполягає М. Попович, – ставали базою для діяльності східноукраїнських учених, письменників, театральних і музичних діячів. У свою чергу, постійна присутність східних українців у культурному житті Галичини була потужним стимулом для подолання «рутенства», розвитку культури в цьому краї в загальноукраїнському річищі. Цим не вичерпується взаємодія українського Сходу і Заходу. Без самовідданості галичан, їх безмежної захопленості українською ідеєю, їх дисциплінованості не було б загальноукраїнського культурного (і, додамо, пресового – О.М.) процесу» [590, с. 448].

З іншого боку, як вказує Я. Грицак: «Українські діячі Російської імперії перенесли центр своєї діяльності по другий бік кордону, в австрійську Галичину, де могли скористатися з переваг ліберального габсбурзького режиму для розбудови своїх структур. Серед цих діячів було чимало марксистів. Львів став головним місцем зустрічі, а також центром, де друкувалися програмні твори української соціал-демократії як із Австро-Угорської, так і з Російської імперії [192, с. 6]. Тут мусимо розуміти, що марксистичні з їх лозунгами об'єднання «пролетарів усіх країн» неминуче вносили розкол в українське національне середовище.

2.2. Система політичних партій і рухів

Як уже вказувалося, XIX ст. стало часом активного формування європейських буржуазних націй. Рушійною силою перетворення етнічної спільноти в націю, – вказує Ентоні Сміт, – є «процес народно-культурної мобілізації. Невеличкі осередки просвітителів-інтелектуалів, попри властиве їм різне ставлення до вестернізації й сучасних реалій, наміряються очистити й мобілізувати «народ» через заклик до уявної минувшини етнічної групи (...). Таким чином інтелектуали сподіваються перетворити відсталу, традиціоналістичну етнічну спільноту

на динамічну, проте основану на питомій культурі політичну націю» [640, с. 35].

Формування українського політичного класу мали здійснити представники новопосталої русинської еліти, і для цього (як вимога часу) їм потрібна була політична сила – партія (чи, радше, кілька партій).

Саме «з діяльністю політичних партій, якими керує меншість» німецький соціолог початку ХХ століття Роберт Міхельс пов'язував питання виникнення та функціонування політичних еліт [846, р. 7–13].

«Партії виражають суспільну думку, – вказує Моріс Дюварже, – але не в меншій мірі вони її і формують (...) Перед нами не відлуння, а діалог» [234, с. 455].

На думку сучасних науковців, саме у ХІХ ст. набуває нечуваного раніше розмаху процес формування модерних націй. Народи Східної Європи, включаючи й ті, що входили до складу дуалістичної Австро-Угорської монархії, не були тут виключенням. Важливу роль у цьому процесі відіграла національна еліта. Шанс на творення свідомої своєї історичної ролі національної еліти, що у кінцевому рахунку сформувала ідеї самостійності української нації, як уже вказувалося, дала *Весна народів*.

Тут погодимося з В. Гнатюком, що у кінці ХVІІІ століття «українці прийшли під Австрію (...) не як нація або бодай як її частина, лише як етнографічна маса, що творить, щоправда, основу кожної нації, але не репрезентує її у великім поході людськості до найвищих духовних дібр. Ніяких вищих верств, що мають провід і надають тон та закраску національному життю в них не було; шляхта, міщанство – все те було цілковито зденаціоналізоване. Бажаючи витворити з такої маси новочасний народ, треба було зачинати від елементарних річей, а в першій мірі від азбуки, від науки читання та писання» [176, с. 3]. Але на початку ХІХ ст. «українська шляхта (...) або полонізувалася або «розчинилася» у місцевому селянському населенні та не могла претендувати на роль політичної еліти. Самі ж українці (...) становили здебільшого селянську націю з нечисленною верствою духовної і світської (з 1840-х років) інтелігенції» [191, с. 23].

Відтак питання про творення української нації і, як наслідок, її національної еліти стояло на порядку денному усе XIX і початок XX ст. ст. В обох, чи радше навіть чотирьох (Наддніпрянина, Галичина, окремішня австрійська Буковина та угорська Карпатська Русь) ці питання – в силу історичних особливостей – знаходили різні підходи до вирішення.

У Галичині політичний розвій українського елементу суттєво стримувався релігійним фактором. Авторитет «отців», особливо у селянському середовищі, заважав модерним політичним партіям та рухам. «Головну перешкоду на шляху формування української нації в Галичині(йдеться про першу половину XIX ст. – О.М.), – стверджує Р. Сирота, – А. Тейлор вбачав у відсутності інтелектуального лідерства, вільного від впливів греко-католицької церкви. Хоча їм (формально. – О.М.) ніхто не забороняв мати власні школи і навіть видавати газети, «мало хто з малоруських інтелектуалів взагалі усвідомлював до якої нації вони належать» [632, с. 156].

З іншого боку, саме греко-католицька Церква бачилась русинам тогочасної австрійської Галичини та угорської Карпатської Русі важливим фактором само-ідентифікації. Львівський історик Мар'ян Мудрий визначив декілька центрів політичного впливу, що протягом XIX століття формували «обличчя» української нації і навколо яких, на думку дослідника, і формувалася на початках розпорошена і на кінець XIX століття все більше і більше консолідована русинська еліта.

Так, до найважливіших суспільних установ науковець відносить такі:

1. Греко-католицька митрополича консисторія у Львові та національно-культурні й освітні товариства, що діяли під патронатом Церкви: Ставропігійський інститут, Греко-католицька загальна семінарія, Народний Дім, а також теологічний факультет Львівського університету;

2. Австрійські державні представницькі установи та інститути національного самоврядування в Галичині: Галицький державний сейм, Галицький національний сейм, русько-українське представництво (так званий клуб) у Віденському парламенті.

3. Політичні організації та партії: Головна Руська Рада, Народна Рада, Русько-українська радикальна партія, Українська національно-демократична партія, Українська соціал-демократична партія, Християнсько-соціальний союз та інші.

4. Редакції журналів, що з'єднують талановитих журналістів та формують громадську думку: «Зоря Галицка» (1848–1857), «Слово» (1861–1887), «Діло» (1880–1939), «Народ» (1890–1895), «Галичанинъ» (1893–1913), «Руслан» (1897–1914) та ін. [847, s. 259].

Мусимо лише частково погодитися із дослідником, позаяк, на наш погляд, існує синкретичне поєднання політичних організації та партій, що постають на історичній арені з середини ХІХ ст., і друкованими виданнями, на сторінках яких піднімалися спочатку непевно, поступово у повний голос питання національної само-ідентифікації а, згодом, і політичного само-визначення.

На початках політичні рухи (що й привели до утворення політичних партій) характеризувалися відсутністю сформованої організаційної структури та чітких поглядів, відтак вирішальну роль у них відігравали окремі особистості.

В першу чергу йдеться про москвофільство. Більшість дослідників вважає, що москвофільський рух зародився в Галичині серед духовенства під безпосереднім впливом російського уряду.

«Ідейним підґрунтям формування москвофільства на західноукраїнських землях, – вказує львівський історик О. Сухий, – стали ідеї панславізму, одним з лідерів яких був професор московського університету Михайло Погодін. Російський вчений у 30-40-х рр. відвідав Львів, де серед інших галицьких громадсько-культурних особливо тісно зійшовся із Д. Зубрицьким» [515, с. 10].

«Визнаний лідер «русского» напряму у національному відродженні Галичини» [565, с.13]. Денис Зубрицький у 1839–1840 рр. очолював неформальне зібрання прихильників об'єднання з «Великою Руссю» і на практичному ґрунті до 1848 року своїх поглядів не проявляв. На початку 1820-х років працював судовим перекладачем з «російської» мови у Львівському

магістраті. У 1848 р., як вказує Вікіпедія, «був висунутий на посаду посаду» першого редактора літературно-наукового часопису «Галицька бджола» (точніше, «Пчола Галицька», утім, слідів самого видання нами не виявлено. – О.М.).

Про вплив Росії на формування москвофільського напрямку в галицькому суспільстві говорить і відомий громадський діяч кінця ХІХ – початку ХХ століття Володимир Гнатюк: «Від 20-их років починаються рівно ж зносини з деякими російськими ученими, через яких дістають ся до Галичини не тільки російські книжки, особливо наукові, але й українські, як Котляревського, Бодяньського, Гребінки, Квітки, а пізніше Шевченка, Метлинського й інших» [176, с. 6].

Ситуація з москвофільством в Галичині ускладнювалася ще й тим, що самі представники духовної еліти тривалий час не могли самовизначитися, хто вони є. Так, «українські богослови належали в 30-х роках до тайних польських товариств, а Іван Наумович (один з активних провідників галицького москвофільства – О.М.), пізніше такий завзятий русофіл, іще у 1848 р. ходив у польський конфедератці» [176, с. 4].

«Ми єсмо рускі діти (...) Ми єсмо южнорусини, – писав у 1837 р. Іван Вагилевич до Михайла Максимовича, – оце ж ми всі – із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету – з братією нашою задніпровую складаємо одне существо» [616, с. 79].

Український редактор, журналіст та письменник Богдан Дідицький пізніше згадував, що: «під поняттям «Русь» я уявляв собі в тих часах (1848 р. – О.М.), як це уявляла собі найбільша частина ново-відроджених наших тогочасних русинів, тільки південну або Малу Русь (...), а північну Велику Русь ми вважали (...) мало що не так само за не свою, як не своя була для нас і ближча до нас сусідня Польща. І ще до того цю північну Русь іздавна називали в нас загально «Москвою» [64, с. 9–10].

Вплив Росії на формування русофільського руху не варто применшувати, але, на думку сучасних дослідників, він не був й вирішальним. Інакше чим пояснити первісну популярність москвофільського руху (і про це свідчать результати сеймових та парламентських виборів) аж до 80-х років ХІХ століття, а потім його помітну політичну девальвацію?

З 1848 р. москвофіли в основному дискутували з мовного питання, намагаючись «упорядкувати руську мову» для відповідності її «общеруськості». Найвідоміші на той час представники москвофільства підкреслювали свою ідентичність у межах «загальноросійської території» і заперечували власну єдність з культурно-політичним простором колишньої Речі Посполитої.

Події *Весни народів* прискорили гуртування аморфного до того середовища русофілів у окрему суспільно-політичну течію, «представникам якої судилося відіграти важливу, а в окремі періоди ключову роль у становленні національної свідомості українців» [74, с. 231].

Революційні події Весни народів винесли на порядок денний не тільки питання про місце українців-русинів на політичній мапі тогочасної Європи, але й зробили чутним голос самих русинів. «Національний рух галицьких русинів, – наполягає львівський історик Олег Турій, – уже від 1848 р., тобто на момент свого організаційного оформлення і вступу в політичну стадію розвитку, поєднував у собі кілька різних національно-політичних орієнтацій (пропольську, проросійську, австро-русинську й українську), співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці» [680, с. 61].

«Масовий підйом національної самосвідомості в «руських» землях Австрії, – зазначає М. Клопова, – вперше можна побачити у 1848 році. Саме тоді остаточно визначилися два напрями у національному русі галичо-руського народу, що проіснували до Першої світової війни». «Представники першого напрямку, – зауважує науковець, – чією ідейною базою стало визнання єдності усього російського народу «від Карпат до Камчатки», усвідомлення своєї приналежності до одного російського народу і визнання російської літературної мови рідною літературною мовою русинів, отримали назву русофілів чи москвофілів. Їхні супротивники, українофіли, вважали русинів часткою самостійного українського народу» [321, с. 93–94].

Дещо несподівано в обозі русофілів опинилась й частина греко-католицької Церкви. Тривалий час духовенство, що безроздільно панувало у громадському, політичному та куль-

турному просторі Галичини ХІХ століття, впливало на процеси, що відбувалися у суспільстві. «На початку своєї діяльності клерикальна, або, так звана святоюрська партія, – вказує Ж.-П. Химка, – відзначалася відданістю австрійському цісареві. Однак, коли в порозумінні з цісарем і німецькими правлячими колами у Відні польська шляхта взяла в свої руки цілу організацію Галичини (1867 року), частина клерикальної партії пройшла еволюцію, закладену ще в ранішій її ідеології, в сторону явного москвофільства» [761, р. 34].

Характеризуючи події *Весни народів* та перші післяреволюційні роки, український етнограф В. Гнатюк вказував: «Не була та русофільська партія, що почала тоді формувати ся, сильна, ні не визначала ся особливими інтелектуальними силами, але мала то за собою, що її провідники зібрали коло себе старші одиниці, якими пообсаджували всі інші місця, особливо духовні в обох капітулах та духовній семінарії і доступні нам тоді університетські катедри, загорнули в свої руки нечисленні ще інституції, як Ставропігію, Галицько-руську Матицю, Народний Дім, зорганізували пресу і тим способом добули вплив не тільки на менше освідомлені елементи, але й на індиферентні, та звертали його на свою користь» [177, с. 134].

Важливим кроком в інституційному розвитку москвофільського руху стало заснування у 1861 р. газети «Слово» (проіснувала до 1887 р.), яку очолив Богдан Дідицький. Окрім «Слова», що «старало ся єднати коло себе всі елементи», декларованого русофільського напрямку притримувалися «Письмо до Громади» (1863–1856, 1867–1868), «Галичининь» (1867–1870), «Русалка» (1868–1870).

Поступово «спустошення, здійснене москвофільством в Галичині, зустрічало слабку спочатку і все більше посилюючу пізніше протидію зі сторони тієї частини місцевого суспільства, яка залишилася вірною своєму народові» [164, с. 66].

«Загальний народний рух, що охопив Галицьку Русь (з революцією 1848 року – О.М.), – з жалем констатував у 1915 р. А. Белгородській, – здавалось, віщував швидке і повне відродження русскої народності. Але в цей самий час серед галицько-руської інтелігенції починається розкол, що закінчив-

ся трохи пізніше утворенням партії «українофілів». Ця партія стоїть за самостійність малоруської народності і повну окремішність її від історії від Росії» [103, с. 28].

«З документів МЗС, – вторить йому В. Савченко, – впливає, що поняття «українофіл», «українець» виникло в Галичині і Буковині у другій половині ХІХ ст. (...) Українофільство, українство зросли з українофільського літературно-культурної течії кінця 1860-х рр., яка не мала скільки-небудь міцного впливу в краї, але створена і використана політиками Відня і польськими політичними діячами в своїх цілях. Українофільська політична течія була інспірована австрійськими властями за підтримки польських політичних кіл з метою відокремити руських в Галичині і Буковині від їх одноплемянників в сусідній імперії», тобто в Росії» [621, с. 35].

Цю російську тезу про нібито несамостійність і штучність українофільського напрямку гостро критикують сучасні вітчизняні історики. Так, О. Турій вказує, що вже «на початку 1860-х рр. став очевидним розкол національного руху в Галичині на два протилежні табори – народовців і москвофілів (...) Кожна із сторін намагалася довести своє виключне право на заступництво національних інтересів, апелюючи до того, що саме її ідейні засади лежали в основі єдиної національно-політичної платформи «руських патріотів» у часи Весни народів, та звинувачуючи супротивників у відступництві й зраді. Народовці пояснювали відхід своїх політичних опонентів від «програми 1848 року» впливом російської пропаганди і магічною притягальною силою російських рублів» [680, с. 61].

. «На початку 1860-х років, – стверджує Л. Сніцарчук, – в Галичині зароджується і поступово починає набирати сил народовський рух, очолюваний Володимиром Шашкевичем, Федором Заревичем, Ксенофонтом Климовичем, Євгеном Згарським та іншими представниками української інтелігенції, об'єднаними у «першу руську громаду «Молода Русь», яка проповідувала «одноцільність і самостійність руського (українського) народу супроти що раз більше проявляючоїся тенденції русофільської» [649, с.66].

То ж в основі розколу лежали не стільки міфічні австрійські впливи, скільки внутрішнє пробудження національної свідомості русинів-українців. Як наслідок політичного поділу на народовців і москвофілів відбулося і відповідне розмежування русинської преси. Автори академічної «Історії України» взагалі пов'язують початок народовського руху із «заснуванням політичних часописів *«Батьківщина»* (1879) для селян і *«Діло»* (1880) для інтелігенції. Тоді ж почав виходити літературно-науковий журнал *«Зоря»* (1880), який набув значення всеукраїнського органу» [199, с. 263].

На початковому етапі національного пробудження (1860–1866 рр.) існували дві групи української інтелігенції, що по різному бачили національну ідентичність галицьких русинів. Окрім різного бачення майбутнього, ці дві течії були відмінними і за соціальним статусом та за віком. Так, москвофіли, або, як їх ще називали старорусини, були поколінням 1848 р. і в більшості своїй належали до духовного стану. Народовці ж, молодші за віком, об'єднували представників світської інтелігенції – письменників, юристів, студентів та вчителів.

«Українофіли або народовці, які сягали до традицій Маркіяна Шашкевича з 1830-х років, – вказує Ж.-П. Химка, – (...) почали свою діяльність у 60-х роках. Народовецька партія (...) притягала до себе світську інтелігенцію, хоч в її рядах також були священики. Народовці писали живою розмовною мовою; в політиці вступали в спілку з польською демократією проти німецького централізму, провадили освітню діяльність серед селян через організацію «Просвіти». Народовці відіграли важливу роль у дозріванні українського суспільно-політичного світогляду (...) Незабаром постала течія, яка звертала увагу і на соціальний елемент» [761, р. 34].

Появу українофільського руху різко негативно сприйняли у царській Росії. Так, впливовий на той час російський націоналістичний журналіст М. Катков притримувався концепції «одним українцем більше – одним росіянином менше» і змальовував українофілів добровільними чи вимушеними агентами «польської інтриги» [493, с. 3940].

Утім і в середовищі прогресивної галицької інтелігенції народовці не користувалися беззастережним авторитетом. «15 січня 1885 р., – вказує І. Басс, – польська газета «*Kurjer Lwowski*» надрукувала статтю І. Франка «Галицьке українофільство», де письменник піддав критиці галицьких «українофілів» – народовців, клерикалів, галицьке «рутенство» загалом. Народовцям прийшлася не до смаку гостра і відверта критика галицького болота, їхні верховоди застосували найсуворіші санкції проти І. Франка, його було усунуто від праці в газеті «*Діло*», йому заборонили відвідувати товариство «Прогресивна», виступати перед членами етнографічно-статистичного гуртка тощо. Залишений без роботи, без трибуни, де міг би друкуватись, і, власне, без коштів для існування, І. Франко вирішує форсувати організацію і видання власного журналу» [96, с. 192].

Незалежно від протистояння москвофілів та народовців, потрібно визнати, що це були далеко не єдині політичні сили, які не без успіху боролися за умі і серця галицький русинів-українців. «За польською елітою, – вказує Я. Грицак, – зберігся потужний політичний і економічний вплив. Вона домінувала в підавстрійській Галичині й становила більшість у західних окраїнах Російської імперії, включно з українськими землями, аж до Першої світової війни. Українські марксистки сперечалися з польськими марксистами щодо того, хто має право вести діяльність у містах і промислових центрах західної й центральної України, де значну частину населення становили польські міщани, у тому числі робітники. Ці суперечки тривали на межі 1870-х–1880-х років між першими поколіннями польських та українських марксистів із обох імперій. Але на момент створення соціал-демократичних партій питання було в основному вирішено, ідеологічно й інституційно: між марксистами обох націй виробився консенсус, що вони мають діяти солідарно, але кожен серед власного національного пролетаріату» [192, с. 5].

Чим ближче до Першої світової війни, тим більше на порядок денний в світі та Галичині поставала третя сила – соціалістична.

Один із діячів Комінтерну на його Першому Конгресі (1919 р.) стверджував: «Робітничий рух в Галичині вже у 1889 році під впливом інтернаціонального соціалістичного конгресу, що відбувся того ж року у Парижі, прийняв організований характер, що мало наслідком утворення соціал-демократичної (так в тексті. – О. М.) партії, котра з самого початку вступила на шлях революційної пропаганди. У наступному році галицькі робітничі центри стали святкувати 1 травня як інтернаціональне робітниче свято, а в наступний час всі їхні економічні та політичні рухи носили соціалістичний характер» [219, с. 231].

«Соціалізм на галицькому ґрунті, – вважає І. Михайлин, – був представлений радикальною течією, що виникла тут під впливом М. Драгоманова в 1877 році, а в 1890 році оформилася організаційно як Україно-руська радикальна партія. Радикальна течія, а згодом і партія виникла в надрах народовства, внаслідок незадоволення нового покоління обмеженістю ідеології цього протопартійного об'єднання, яке недостатньо уваги приділяло економічному становищу народу, відривало національне питання від економічного, а справу національного визволення намагалося розв'язати» [497, с. 484].

Важливу роль у формуванні цього напрямку відіграв уже згадуваний М. Драгоманов. «М. Драгоманов – стверджує Я. Дашкевич, – людина велетенської енергії і працездатності (...) творець оригінальної політичної доктрини, ерудит високого європейського класу, (...) мурував велику частину того фундаменту, на якому вже далі П'ємонт (галицький. – О.М.) міг розвиватися самостійно і відігравати таку роль, яку він відіграв пізніше і яку відіграє, зрештою, сьогодні» [207, с. 296].

В програмно-прогностичній брошурі «Накануне новых смут» (1886 р.) серед першочергових завдань українського визвольного руху М. Драгоманов назвав створення радикальної партії, яка виражала б інтереси трудящих Галичини і об'єднала прогресивні сили різних національностей краю. «Только такая партия, – писав він, – может удовлетворить пробуждающийся к свободе и культуре народ галицко-русский и дать ему приличное участие в движении к процессу других австро-вен-

герських народів, а також послужить общеукраїнским и все-российским интересам, помогая освободительному движению в России, на Украине и даже далее, и сама питаясь соками этого движения» [Цит. за: 709, с. 275].

«Спершу ідеолог радикалізму М. Драгоманів, – вказує «Енциклопедія українознавства» знаходить собі трибуну в журналі «Академічного Кружка» «Друг» (1874–1877), завдяки чому журнал рішуче відходить від москвофільства, а його співробітники І. Франко і М. Павлик переходять на радикальні позиції [239, с. 986].

«Як найближчу до свого світогляду політичну групу, – вважає М. Попович, – М. Драгоманов розглядав галицьких радикалів – М. Павлика, І. Франка, О. Терлецького та ін. (...) У галицьких радикалах Драгоманов бачив зародок всеукраїнського політичного руху, який поєднав би національно-визвольний характер з ліберально-демократичними цілями і залучив би широкі маси села і міста під гасла реформістського поміркованого соціалізму» [590, с. 483].

Заслуга Драгоманова як організатора видавничого процесу та дописувача й публіциста полягала в привабливості створюваного ним українського іміджу, відособленого від польського й великоросійського великодержавницьких устремлінь, та прагненні синтезувати національний, демократичний і соціалістичний рухи в єдине ціле.

Іван Франко та Михайло Павлик очолили інтелектуальне та ідеологічне повстання, до якого закликав їхній наставник. Вони, підтримувані радикальними колами молодії галицької опозиції, створили першу українську «модерну» політичну партію (що на десятиліття випередила східноукраїнську РУП) – Русько-Українську радикальну партію. Перший з'їзд новоствореної партії європейського зразка відбувся 4 – 5 жовтня 1890 р. у Львові. У програмі РУРП, надрукованій на сторінках партійного часопису «Народ», висувалися вимоги зміни суспільно-економічних умов, свободи слова, зборів, преси і совісті, забезпечення кожному громадянину права впливу на вирішення всіх питань політичного життя тощо [596, с. 302].

Інші партійні видання – «Хлібороб», «Радикал» і «Громадський Голос», близький до РУРПу часопис «Житє і слово» стали рупорами радикально-соціалістичних ідей, суттю яких висловило гасло: «Нації мріють бути вільними (...) І гарантією та символом цієї свободи є суверенна держава» [812, р. 7].

«Після 1895 р. (смерті М. Драгоманова. – О.М.) всередині РУРП, – вказує І. Чорновол, – змагалися три течії: продрагоманівські ортодокси, марксистки і націонал-радикали (...) Прикметно, що ідеологи радикалів Іван Франко, Євген Левицький і Володимир Охримович були ініціаторами утворення й національно-демократичної й соціал-демократичної партії, що дало підстави польському історикові Чеславові Партачеві кваліфікувати двох останніх як «спеціалістів» з заснування політичних партій» [776, с. 247].

Від середини 90-х років XIX століття значна частина т. зв. молодших радикалів активізувала свою діяльність, спрямовану на перехід радикальної партії в соціал-демократичний табір і переорієнтацію в соціальній базі із селянства на українське робітництво. 17 вересня 1896 р. у Львові вони скликали довірчі збори українських робітників, де було вирішено заснувати українську соціал-демократичну партію, і для цього звернутися з відповідною пропозицією до українських робітників, а також заснувати для них українську газету. Процес організаційного оформлення такої партії завершився 1899-го року. «Українська соціал-демократична партія в Галичині, – вказує Я. Грицак, – виросла з Русько-Української радикальної партії (РУРП) – першої української партії, створеної 1890 р. у Львові. Перше десятиліття існування цієї партії було позначено сильним конфліктом між «старими» й «молодими» радикалами. Цей конфлікт скінчився тим, що у 1899 р. «молоді» вийшли зі складу партії й утворили свою окрему партію – УСДП» [193, с. 281].

Тут вкажемо, що на зламі 80–90-х рр. XIX ст. склався ряд об'єктивних і суб'єктивних передумов для появи в Галичині легальної та формально інтернаціональної соціал-демократичної партії. Її утворенню передувало виникнення робітничих партій у Німеччині, Франції, Іспанії, Бельгії, Данії, Норвегії, від-

новлення СДРП Австрії на з'їзді в Гайнфельді 30 грудня 1888 – 1 січня 1889 р. та організація того ж 1889 р. II Інтернаціоналу. Хоча перші ознаки робітничого руху в Україні з'являються ще у 60 – 70-х роках XIX ст. [517, с. 235], класична база соціал-демократії – промисловий пролетаріат – виникає, коли виходять на звичну потужність основні промислові райони (Дрогобицько-Бориславський нафтовий, Краківсько-Хшанувський вугільний басейни (до нього зокрема входив й сучасний український регіон Червонограда (Кристинополя) – Соснівки) та інші.

Цей розвиток подій підштовхнув польських соціалістів до створення в листопаді 1890 р. Галицької робітничої партії (ГРП) як складової частини австрійської соціал-демократії. Гайнфельдська програма, яка стала ідейною платформою також для ГРП, у цілому була марксистською, проте не ввібрала в себе окремі важливі положення революційної марксистської доктрини (зокрема, не згадувала про необхідність соціалістичної революції і диктатури пролетаріату), які з погляду лівого, революційного крила міжнародного соціалістичного руху були невід'ємними атрибутами учення.

1890–1892 рр. стали початковим етапом організаційного оформлення галицького соціал-демократизму, періодом його поступової інституалізації та легалізації. З січня 1892 р. західно-галицькі соціал-демократи розпочали видавати в Кракові польсько-мовну газету «*Naprzod*» («*Уперед*»), у програмовій статті першого номера якої обґрунтовувалась необхідність створення в Галичині польської соціал-демократичної партії в складі СДРП Австрії.

Перший з'їзд галицьких соціалістів, що відбувся 31 січня – 2 лютого 1892 р. у Львові, ухвалив рішення про утворення Польської соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії – Цешина (ППСДГС) [829, с. 283], тим самим отримав формальне підтвердження загально-крайовий та інтернаціональний характер новоутвореної партії.

У вересні 1896 р. один з ідеологів австромарксизму в українській соціал-демократії Микола Ганкевич став ініціатором таємного зібрання українських робітників у Львові, де прийнято рішення про утворення окремої Української соціал-демократичної партії.

17 вересня 1896 р. опубліковано «Поклик до робітників-русинів», де обґрунтовувалася необхідність такої партії. Ініціаторами її створення стали І. Франко, М. Павлик, М. Ганкевич та інші відомі на той час діячі української лівиці. 1 січня 1897 р. у Львові за редакцією М. Ганкевича почав виходити друкований орган українських соціал-демократів газета «*Robotnyk*», що за короткий час свого існування став рупором соціал-демократичних ідей. «*Robotnyk*» у своїй програмній статті «*Naszi cily*» акцентував увагу на тому, що «пролетаріат новочасний не є ще в нас так могутий числом як на Заході», але, беручи приклад з польських робітників, де «найсильніший рух соціалістичний», русько-український робітник повинен приєднатися до «усвідомленого пролетаріату цілого культурного світу» і добувати разом з іншими робітниками «кращої будучності» (1897, nr. 1). Очолити цей рух, на думку редакції, має саме соціалістична демократія, бо на знаменах соціальної демократії видніється і «прапор національної свободи».

Загалом же, партійні органи соціал-демократів – «*Боротьба*», «*Воля*», «*Вперед*» та ін., – вказує О. Химяк, – відбивали ідейні концепції галицької соціал-демократії [764, с. 146]. Під «галицькою» соціал-демократією тут розуміємо австро-марксистський (поступовський, опортуністичний) відлам.

90-ті роки XIX ст. виявилися перехідним етапом в історії соціал-демократичного руху в Галичині, упродовж якого відбулося спочатку організаційне оформлення руху, а згодом – еволюція від інтернаціональних крайових об'єднань до національних партій, автономних секцій СДРПА.

Розмежування «традиційної» РУРП (та її симпатиків) на соціал-демократів та націоналів-народовців мало своє продовження. Етапним для політичного життя Галичини стало утворення Української національно-демократичної партії (УНДП). Установчий з'їзд партії відбувся у Львові у Народному домі 26 грудня 1899 р. До утворення партії були причетні як галичани – Є. Левицький, В. Охримович, І. Франко, так і (формальний) наддніпрянець М. Грушевський. Партія не тільки наголошувала на своєму «рідстві» з народовцями, але й її прихильники продовжували себе називати народовцями аж до розпаду Австро-Угорської імперії.

УНДП проголошувала курс на об'єднання всіх українських земель в одну українську державу, наполягала на приналежності галичан до «єдиного народу русько-українського вище 20-мільйонного (...) народу, що ніколи не зрікся і не зрікається прав» на окреме існування «як самостійної народності слов'янської», конкретизувала головну мету: «Ми, галицькі русини, часть українсько-руського народу, заявляємо, що остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоб цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну та політичну самостійність та з'єднався з часом в одно цілий національний організм» [Цит. за: 240, с. 1742]. Програмні принципи галицьких радикалів лягли в основу програми УНДП від 1899 р. [606, с. 16]. Творенням політичної платформи партії займалися часописи «Будучність», «Свобода» інші, ідеологію УНДП сповідувало «Діло».

Краківські консерватори, що очолили адміністрацію Галичини у 1903 р., «вважали для себе пріоритетним вибудовування конструктивних відносин із Українською національно-демократичною партією (УНДП), вважаючи її провідною силою українського національного руху. Такій підхід найбільш послідовно здійснював Михал Бобжинський, налаштований, як і більшість польських політиків, антиросійськи. Йому імпували заяви діячів УНДП про національну самобутність українського народу та їх антиросійська направленість. Бобжинський вважав, що поляки можуть жити у злагоді з українцями» [135, с.60] .

З метою врегулювання українсько-польських непорозумінь австрійський уряд запропонував укласти компромісну угоду, що отримала назву Нова ера. Прихильники ново-ерівського курсу, зокрема Олександр Барвінський, Юліан Романчук та митрополит Сильвестр Сембратович, у своїй «Програмі автономних сторонництв в Австрії», опублікованій на сторінках консервативно – клерикального «Руслану», наполягали на негайному розгляді проекту «владнання міжнаціональних відносин як передумову автономічної програми» (1897, Чч. 167, 169, 170).

Прийняття політики Нової ери призвело до політичної турбулентності – неприйняття значною частиною народів цієї політичної домовленості. На позиціях «Краще щось, ніж нічого» залишилася меншість, очолювана Олександром Барвінським та Анатолем Вахнянином. Саме О. Барвінський за підтримки кардинала Сильвестра Сембратовича, у 1896 р. став ініціатором створення Католицького русько-народного союзу – першої української клерикальної партії.

Християнський напрям у політичному житті Галичини уособлював Католицько-Руський народний союз, який діяв у Львові з 1896 р. по 1901 р. Від 1897 р. він видавав часопис «*Руслан*». Згодом ця установа переросла в Християнсько-суспільну партію, а друковане видання перейшло їй у спадок.

14 жовтня 1896 р. «до салі ратушевої у Львові були скликані довірочні збори в цілі заснування політичного товариства «Католицький русько-народний Союз», щоб на основах католицьких дбати про релігійно-моральні, народні, політичні і економічні справи руського народу в Галичині (...) постановлено видавати орган «*Руслан*» для ведення політичного напрямку сеї нової організації, зглядно партії» [403, с. 289–290]. Католицький рух постав у протистоянні з іншими політичними силами – радикалами, соціалістами, москвофілами. «Радикали і інші противники християнства, – аргументував появу нової політичної сили невідомий автор листа у редакцію журналу «*Руслан*», – є, отже повинні бути і клерикали» [37, Арк. 1].

Поділяючи деякі вимоги націонал-демократів (поділ Галичини на польську та руську (українську) частину, запровадження виборчої реформи, відкриття українського університету у Львові тощо), християнські суспільники вважали, що досягнути цих та інших важливих політичних цілей можливо лише за тісного порозумінням з австрійськими та польськими правлячими колами. Представники цього першого українського консервативного угруповання, на думку українського історика І. Чорновола: «постали перед традиційною політичною дилемою – що ліпше нездійсненні романтично-патріотичні гасла чи політика реальних наслідків? – Його нечисленні діячі

вибрали останнє, взявши на себе важливу місію посередників між, з одного боку, численнішими і радикальнішими іншими українськими угрупованнями, а з другого – урядовими структурами» [775, с. 100].

Активізація польських шовіністичних сил в Галичині призводила до КРНС пошуку більш дієвих методів відстоювання як загальнонаціональних українських, так і вузько-партійних інтересів. «Нині вже в Галичині чують ся Поляки, як у себе дома, писав у статті «Не Австрія а Польша!» друкований орган народовців *«Руслан»*. – І справді, она лише номінально лежить в Австрії і належить до країв єї корони. Фактично она уже вилучена, заким той постулят буде переведений правно і формально. Не лише уряди і власти є наскрізь сполонізовані і пересяклі польським духом. Не лише ціла автономічна, коштовна але і успішна машина у їх руках і вплив поваги латинського костела, але навіть і втискає ся польський шовінізм, де він повинен бути рішучо виключеним» (1903, ч. 32). Колишнє угодовство християнських суспільників сама логіка політичного життя перетворює у протест, наразі ще не безкомпромісний, але уже усвідомлений і осмислений.

Тим самим в політичному сегменті українського соціуму Галичини за впливи над умами і за голоси виборців боролися чотири основні сили: традиційні русофіли, що поступово вироджувалися у москвофілів на прямих дотаціях російського МЗС; «націоналісти» – народовці; доморощені ліві, близькі до австромарксизму, та «клерикали» – греко-католики, прихильники співробітництва з Віднем та польською адміністрацією Галичини. Усі ці політичні сили мали свої друковані видання, розраховані на різні сегменти українського населення. Всередині кожного з напрямів теж можна відстежити внутрішнє протистояння, подекуди на грані розколу.

2.3. Пресове право, цензура, судові справи

Історія преси тісно пов'язана з історією цензури. Більш за це, часто історію преси можна вивчати через розгляд того, як мінялися механізми контролю медіа.

Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона у 1906 р. визначив цензуру як: «1) нагляд за пресою з метою запобігання поширенню шкідливих з панівної в даний час в урядових сферах точки зору творів друку; та 2) установа, якій спеціально доручений такий нагляд. Цензура (...) зберігається (на початок ХХ століття. – О.М.) лише в Туреччині, Чорногорії і Росії» [799, с. 949].

Укладачі сучасних довідкових видань уточнюють і доповнюють визначення і характеризують цензуру як «контроль офіційної влади за змістом, випуском у світ і поширенням друкованої продукції (...), з тим, аби не допустити чи обмежити поширення ідей та інформації, визнаних владою небажаними або згубними. За способом здійснення цензура поділяється на попередню (передбачає необхідність отримання дозволу) і наступну (виражається в оцінці вже надрукованих, випущених видань та у вжитті заходів заборони або обмеження стосовно тих, хто порушив вимоги цензури» [67, с. 348].

Так чи інакше є зрозумілим, що цензурні обмеження супроводжували життя суспільства протягом багатьох століть, і не в останню чергу це стосувалося пресового простору.

Цензурні обмеження щодо висвітлення суспільно-економічного, політичного та економічного життя південноавстрійських українців стали об'єктом досліджень багатьох науковців (як вітчизняних так і закордонних), однак огляд цей зазвичай здійснюється побіжно. Іноді поважні науковці взагалі не торкаються цього питання. Так, відомий австрійський історик Еріх Цьолнер, чия «Історія Австрії» витримала вісім видань, жодного разу не згадує цензурні обмеження, що протягом більш як століття діяли в імперії [769].

Неупереджений дослідник австрійської державності Максиміліан Бах у 600-сторінковій праці «Австрія у першу половину ХІХ століття» про цензурну політику згадує побіжно

на тлі історичних постатей (цесарів Йосифа, Франца I, Франца II, Фердинанда, впливового міністра закордонних справ у 1809–1848 роках Клеменса Меттерніха) та в огляді питань суспільно-політичного розвитку («Селянське питання», «Соціальне питання»), двірцевих хитросплетінь у «Старій Австрії», революційних подій у столиці та провінції («Двір і революція», «Березневі дні і провінція» тощо) [97].

Цікавою, на наш погляд, є наукова розвідка сучасника описуваних подій, журналіста і перекладача Петра Звездича «Розвиток друку в Австрії». Автор наполягає на тому, що «різні фазиси життя австрійської преси та історія її розвитку представляють багато знаменного і цікавого не тільки для історії преси, а й для історії Австрії». Також на тлі зародження спочатку неперіодичної а згодом і періодичної преси науковець не оминає питання цензурних обмежень в Австрії ХІХ – поч. ХХ століття [267].

Польська ж наукова думка, приділяючи певну увагу австрійській цензурі, жодним чином не розглядає її антиукраїнську спрямованість. Утім, й вітчизняні дослідники історії українського пресового життя та журналістики зазвичай не приділяють особливої уваги цензурним обмеженням українського друкованого слова в Австрійській (з 1867 р. Австро-Угорській) державі. Так, А. Животко у своїй «Історії української преси» лише пунктиром здійснює огляд цензурних обмежень щодо друкованого слова на підросійській Україні («Заборона українського друкованого слова на східноукраїнських землях(...)», [254, с. 95–97]; «Цензура и «Киевская Старина» [254, с. 111]; розглядає «Нові правила про друк (...)» та «Адміністративну практику. Цензуру. Законопроект про друк і українську пресу», пов'язані з початком першої російської революції (1905–1907 рр.) та передвоєнними роками [254, с. 193, с. 223–226]. Лише побіжно автор згадує цензурні обмеження, що застосовувалися до видань Галичини. Науковець не зупиняється на правових актах, згідно яких ці обмеження вводилися (виглядає на те, що вони вводилися довільно, без системи).

І. Михайлин, подаючи історико-політичний огляд розвитку українських земель у складі Австрії, наполягає на тому, що

«Австрія, хоч і була, як і Росія, імперією за сутністю державного управління, через свою включеність в європейський політичний простір, рішучим чином відрізнялася від своєї східної сусідки (Росії. – О.М.)» [497, с. 225]. Автор говорить про цензурні обмеження в Росії, не згадуючи те, що велика кількість декретів і розпоряджень (особливо у першій половині ХІХ століття) стримували розвиток пресового життя і в Австрійській державі. Навпаки, він зосереджується на тому, що «відсутність освіти національною мовою, в тому числі університетів, культурних установ, театру, малярства, журналістики, літератури – ось що є визначальним для українців у Галичині (першої половини ХІХ ст. – О.М.)» [497, с. 231]. Якщо не було журналістики й літератури українською мовою, то чи варто зачіпати питання цензурних обмежень?

Хоча Іван (Жан-Поль) Химка стверджує, що реформи Марії-Терезії (1740–1780) та Йосифа ІІ (1780–1790) в соціально-економічній, культурній та релігійній галузях заклали «фундамент під українське національне відродження» [762, с. 57], але водночас визнає, що кроки щодо обмеження «вільнодумства» починають проводитися офіційним Віднем майже відразу після входження Галичини до складу Австрійської держави.

Вже за Йосифа ІІ (1780–1790 рр.) у столицях окремих країв Імперії були створені цензурні уряди, що отримали відповідні повноваження, успадковуючи часто їх від Церкви, яка в попередню історичну добу мала: «дійсну власть: нагляд за поведенням громадян, **цензуру книжок** (виділено мною. – О.М.), ведення метричних записів (...) То був усе ще систем спільної роботи уряду і духовенства» [630, с. 8]. Більш за це, «Йосифівське державно-церковне право сплелось в одну непроникну густу, штучно пов'язану міцними вузлами сітку з цензурою, тайними установами для перлюстрації листів, із всією системою освіти, як світською так і духовною, що регулювалося державою у своїх інтересах» [97, с. 151].

Імперія Франца І «стала класичним прикладом поліційної держави, в якій існувала лише офіційна нежиттєздатна преса, контролювалося все листування, навіть імператорської родини, без паспорта не можна було подорожувати ані з однієї

провінції до іншої, ані з міста на село. Водночас, як і решта системи, цензура була радше незручністю, ніж тиранією. Хоча закордонні книжки й газети підлягали забороні, освічені верстви знали, що діється у світі» [668, с. 39].

Безкінечних цензурних декретів і розпоряджень назбиралося так багато, що австрійський уряд змушений був у 1795 р. видати Вказівник забороненого, але й після цього заборони (іноді зовсім безглузді) на друк продовжувалися.

Так, у 1803 р. прийнято декрет, згідно з яким не тільки підвищувалися податки на газети, а приватним виданням заборонялося друкувати оголошення, але й, що особливо мало дошкуляти віденцям – власникам кав'ярень (які на той час слугували читальнями), заборонялося тримати на столиках газети для відвідувачів.

Ця «задушлива» атмосфера привела до того, що, як зазначив пізніше Я. Головацький, «серед трьохмільйонного руського народу в Галичині, Буковині і Угорщині під просвітницьким австрійським урядом (...) не появилось з 1796 р. по 1808 р. (а ми додамо – і пізніше. – О.М.) жодної книжки, жодної брошури на слов'янській або руській мові» [179, с. 1].

Австрійський Декрет про пресу від 1810 р. хоча й надавав права друку газетам із різними точками зору, але у той же час «без належної на то підстави» залишав широкі можливості цензурі.

Ці «цензурні норми, видані в році 1810, яких кождий цензор мусів придержуватися по рік 1848, – за висловом Я. Головацького, – давали рівно ж нагоду до довільної інтерпретації (...) Строгому цензурному наглядови піддано брошури, письма для молодежи і народу та взагалі всяку белетристику. Цензор мусів вважати на те, чи не входять вони в колізію з вірою, моральностию, поважанем і привязанем до пануючого дому і з сучасною формою правлення. Цензор мав право заборонювати письма, яких цілію було піддержуване змісловости, підкопуваня християнської, а спеціально католицької віри і моральности, ширене забобонів, соцініяннізму, деїзму (відгалуження в християнстві. – О.М.) та матеріалізму і т. п.» [182, с. XXXIV].

Відтинок часу від Віденського конгресу (1814–1815 рр.) до 1848 р., що увійшов у історію як передберезнева доба, характеризується політичними переслідуваннями, тортурами та ще більшою цензурою. Держава на чолі із міністром закордонних справ Меттерніхом (протягом 38 років був на посаді, став найбільш впливовою постаттю в Австрії у першій половині ХІХ ст.), вела запеклу боротьбу із революційними ідеями. «Система Меттерніха» характеризувалася придушенням вільнодумства, загальним стеженням, забороною скупчення людей.

«Цензура (в цей час. – О.М.), – стверджує М. Бах, – була невід’ємною складовою частиною великої, всеосяжної і всемогутньої поліцейської організації (...) Поліція придушила своєю важкою десницею всю Австрію, проникала всюди і не відступала ні перед чим (...) квітла й політична поліція за рахунок шпигунства, доносів і провокацій» [97, с. 156].

«Від 1816 до 1830 р., – вказує І. Франко, – вийшло у нас ледве 36 книжок, брошур або невеличких листівок, друкованих кирилицею, мовою переважно церковною, далекою від народної (12 чисто церковних, очевидно, передруків, 16 шкільних букварів, абеток тощо), 3 випадкових вірші, 3 допоміжних видання, каталоги і словник і дві речі белетристичні, не випадкові, одна з них – передрук російського вірша Державіна, а друга – дослівний і майже незрозумілий переклад німецького вірша. Весь могутній розвиток європейської літератури і літератури польської, що відбувався в той час, пройшов повз галицьких українців без сліду, не викресав у них ані жодної живої іскри» [724, с.140].

Однак, в тогочасній науковій літературі наводяться й дещо інші цифри, утім вельми скромні. Так, «за 18 років 1796–1814 в Галичині вийшло всього усього чотири видання на «руським язичі» [164, с. 52].

Унаслідок цензурних утисків «впродовж першого тридцятиліття ХІХ ст., – підтверджує А. Животко, – не могло бути ані мови про будь-яке українське друковане слово, а тим більш про періодичні видання. Реакція безупинно висувала на чільне місце польський елемент, що звиклою рукою закріплював своє панівне становище і насаджував свою культуру» [254, с. 123].

У цьому плані мусимо не погодитися із дослідником церковно-пресового життя Галичини Р. Бліхарським, який у статті «Українська релігійно-церковна преса в Галичині періоду Австрійської імперії (1804–1867 рр.): зародження та ідейно-тематичні домінанти» окреслює початкові границі свого дослідження саме 1804 р. При уважному прочитанні роботи жодних натяків на пресове життя (церковне чи світське) у перше 30-річчя XIX століття не знаходимо. Найперші спроби появи такого роду видань сам же Р. Бліхарський (посилаючись на Івана Кревецького) відносить до 1843 р. [111, с. 65].

Для здійснення наглядових дій існувала потужна система цензурних органів – *Наддирекція цензури* у Відні, *Надвірна палата цензури* і *Цензурне управління* у Львові (складалося із цензора, канцеляриста та возного), які поширювали свою діяльність на Галичину і Буковину.

У цій «діяльності» цензори звично користувалися Карним кодексом, прийнятим у 1803 р. Документ містив не тільки перелік приписів про тяжкі поліційні злочини, серед яких, зокрема, участь у таємних товариствах, революційна агітація чи утримання таємних друкарень, але й формулював два види цензурних порушень: «друк та розповсюдження робіт, що не проходили цензури, та друк і розповсюдження робіт, заборонених цензурою» [363].

Після того, як у 1816 р. *Цензурно-поліційну канцелярію* (Zensur-und Polizei Hof-Stelle) очолив «приспособлений до Метерніхової машини» граф Й. Седлнітський, цензурний і поліційний тиск на всі сфери життя Галичини відчутно посилювався.

В цей час «всі літературні продукти вважалися явищами гідними уваги лиш з огляду на своє політично-поліційне значінє. Цензура (...), аби публіка не дістала чого тяжкого до стравлення, перепускала (твори. – О.М.) через прегусте цензурно-поліційне сито. Кожда рукопись діставала ся в руки місцевого, краєвого цензора, звідти до губернії, звідти до генерального цензора у Відні (...) поважніша штука мусіла бачити авдієційну салю державного канцлера, який у сумнівних разях засягав інформації у краєвої президії, далі у дирекцію поліції» [488, с. II].

Тим самим остаточний вердикт цензури міг бути винесений аж за рік-два. Як приклад можемо навести абсолютно безневинну «Русько-польську пісню в честь гошівської Богородиці» (1834 р.), що «волочила ся більш року по апартаментах поліційно-цензурних та таки і застрягла між ними» [488, с. 43]. Або ж рукопис Д. Зубрицького «Нарис з історії руського народу і церковної ієрархії в тому ж королівстві» (Ч.2), що майже «три літа пролежала в цензурі» [488, с. 131].

Передусім цензурні обмеження йшли на шкоду не чисельним (в основному польським) часописам. Так, одна з перших газет в Галичині у XIX ст. польсько-мовна «*Gazeta Lwowska*» (1801 р.), за визначенням І. Кревецького: «незначна своїм зовнішнім виглядом (...) примітивна і суха за змістом (...) під тогочасною цензурою (виділено мною. – О.М.) й не могла бути багато ліпшою» [353, с. 195].

Видавничий проект польського науково-дослідного товариства «Інститут Оссолінських» під назвою *Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich*, що мав: «збирати все, що є найкращим і найістотнішим у науковому житті та повідомляти про це, щоби дати уявлення про рівень, на якому перебуває польська наука і культура» [390, s. 148], мусив рік очікувати рішення відповідних органів про відкриття. Після отримання відповідного дозволу, згідно з застереженнями австрійських цензорів, його редактор (Ф. Сярчинський) вимушено вилучав з текстів часопису слова «вітчизна», «вітчизняний», «народ», «нація».

Згідно з джерелами, у першій половині XIX століття австрійська цензура не дозволила друкувати понад 100 книжок польською та латинською мовами [363].

І це мова йде про польсько-мовний сегмент. Що вже говорити про україномовні публікації, які не мали скільки-небудь потужних «штовхачів»?

Так, підготовлений до друку рукопис «трійчан» «Зоря», яку урядовий цензор Єрней Копітар схарактеризував «не сухим підручником граматики, доступним лише для немногих (...) не етнографічними матеріалами, які могли зацікавити спеціалістів (...) це книжка, що мала на цілі будити серед приспа-

них Русинів народну самосвідомість, що звязувала славу минувшину з невідрадною сучасністю, що мала бути завязком нового, народного письменства на Галицькій Русі», був розцінений «конкретно політичним фактом, против якого могли би протестувати Поляки і Росія» [182, с. XII]. Після піврічної «цензурної апробати» його було заборонено і віденською, і львівською цензурами.

Славнозвісна ж «*Русалка ...*» отримала від цензора Венедикта Левицького ноту *damnatur* («підкопувала державу, віру або моральність»). Авторів звинувачували у тому числі й в ігноруванні місцевих цензурних органів шляхом звернення до (менш компетентних) відповідних органів в Угорщині.

За таке «оминальне нехтування крайової цензури видавців потягнуто до відповідальності. Ректор семінарії перевів також слідство, бо Маркіян Шашкевич ще був семінаристом. Протокол слідства переслано до консисторії, яка переслала його до крайової влади. Наслідки: Шашкевича і Головацького віддано під поліцейний догляд» [254, с. 142].

З протоколу допиту М. Шашкевича, що його проводило керівництво Львівської духовної семінарії, стає зрозумілим, що основним респондентом «Русалки...» мали бути священики, позаяк укладач «думав згодом видати інші твори духовного (виділено мною. – О.М.) змісту, але спочатку хотів знати думку громади відносно мого (М. Шашкевича. – О. М.) писання і в моїй подальшій роботі використовувати як директиву зроблені з цього приводу нагадування і зауваження» [616, с. 95].

Після заборони і конфіскації частину накладу «Русалки ...» ситуація далі погіршується. «У нас вельми гостра цензура, – писав в березні 1837 р. (тобто вже після заборони) у листі до наддніпрянця Михайла Максимовича Іван Головацький, – бо не токмо що всі за границею печатані книги лежать по році і по більш у цензурі – то саме діється з книгами, приходячими з угорських країн» [616, с. 81].

«Вступні кроки» щодо справи видання україномовного часопису зроблені о. Йосипом Левицьким, який у 1843 р. звернувся до Відня із проханням дозволу на видання релігійного часопису. (Парадокси часу – це той самий о. Й. Левицький,

що був автором «польської брошурки «Listy o piśmiennictwie ruskiem», в котрій він похваляв цензуру львівську за те, що сконфіскувала Шашкевичеву «Русалку Дністрову» за її народну мову і новітню правопись» [721, с. 43].

З Відня був отриманий попередній дозвіл. І хоча вже було заявлено «Объявление подписки на журналъ духовный подъ заглавіємъ Бібліотека бесѣдъ духовныхъ» (мав виходити з 1 січня 1846 р.), церковні інтриги перешкодили Йосипу Левицькому у справі реалізації задуму.

Так, «митрополит (Михайло Левицький. – О.М.) обмовив його в краєвій управі, нібито він не є тим чоловіком, якому можна довірити видання часопису, бо начебто друкує свої дописи не суто згідно з цензурованим рукописом, а дозволяє собі вносити зміни. Звинувачений, а також друкарня і цензор внаслідок цього були змушені «свідчити»; і так дійсний стан справ звільняв о. (Йосипа. – О.М.) Левицького від будь-якої провини, то все ж на нього кинуте підозру, і дозвіл на видання часопису було відкладено» [723, с. 245].

Криком душі можна назвати статтю Я. Головацького «Становище русинів в Галичині» (1846 р.). Оpubлікована під псевдонімом Гаврило Русин, вона була «надрукована окремим відтиском і стала першою політичною брошурою галицького національного відродження» [565, с. 30]. За словами автора: «русини під ласкавим пануванням Австрії живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл, як варвари» [616, с 247–248].

Репресивна політика уряду проводилася передусім щодо організацій, які, на думку влади, проводили революційну пропаганду. Особливо цей тиск посилювався в переддень Весни народів.

Вже згадуваний Й. Седлнітський (очільник Цензурно-поліційної канцелярії) застосовував суворі обмеження до установ, щодо яких була хоч найменша підозра у поширенні (через книжки, брошури, листівки тощо) революційних ідей.

«Політично-національний інтерес», що виражався у листуванні та «зложенні» маленької бібліотеки, об'єднав поляків (Казимир та Йосиф Туровські) та українців (Антін Лужецький,

Юліан та Микола Кмицикевичі) у гурток гімназистів та семінаристів Перемишля під гучною назвою «товариство учених» (або «сенат»). Члени товариства були викриті поліцією і засуджені. Можливо, поліційні підозри були не безпідставними: українець Микола Кницикевич нібито «мріє о національній незалежності Русинів» в листуванні з поляком Казимиром Туровськи [488, с. 15].

Про «ширення конспіраційних ідей серед «питомців» (духовної семінарії. – О.М.) в 1831 р. свідчить донос такого собі Симеона Підляшецького: «курсують шкірні книжки з революційним змістом» [587, с. 56].

«Політичне значінне» спробували надати цензори «викритому» у жовтні 1834 р. гімназійному (у Львівській домініканській гімназії) «Товариству галицьких старожитностей», де «між членами було більше Русинів ніж Поляків»: «Лихі люди» проводили серед питомців пропаганду революційних ідей» [488, с. 38, 58].

Інститут Оссолінських, що видавав літературно-науковий часопис, «осмілився» поряд з легальними друками видавати й позацензурні твори. З-під пресів друкарні Інституту та за сприяння його директора К. Слотвінського «вийшло нелегально 27 видань літературних, публіцистичних творів, поезії, спогадів, літографій» [296, с. 64]. Тут, як донесла президія краю, друкувалися, вочевидь, і ті «революційні пісоньки», що їх «11 цвітня 1834 року Іван Вендзілович (галицький священник, художник-самоук. – О.М.) (...) віддав до друку в інституті Оссолінських [488, с. 59].

Позацензурні твори «літографовано в таємній друкарні закладу і тисячами розкидувано по краю. В р. 1833 власті вислідили сю таємну друкарню: Слотвінського і многих учасників сеї роботи арештовано, заклад Оссолінських замкнено» [719, с. 452].

Хоча «молодіж рвала ся скинути пути деспотизму бо мусила, бо се був дух часу, Австрія, – вказував один з цензорів Варфоломій Копитар, – не сміє бути вільнодумною як Франція або Англія» [488, с. 49, VI].

«Вісті про революційну пропаганду» настільки бентежили владу, що тільки за 1840–1843 роки було «посуджено

о конспіраційну пропаганду» 40 семінаристів і представників духовенства [660, с. 110, 112].

За період 1840–1845 рр., за свідченням Я. Головацького, «явилося в Галичині ледве 30 друків» (підручники, переклади митрополичих послань, біблійних історій тощо). Мова про видання часописів та газет не йшла. І причина «сего літературного застою (полягала. – О.М.) в сих тяжких, цензурних умовах» [182, с. LXVII].

«При найдрібнішому підозріванні пускав уряд (австрійський – О.М.) в рух цілу поліційну машину, а хоч і вона не могла не раз нічого відкрити, такий невинно посуджений в конспірації чоловік мусів терпіти цілими довгими роками, часто не сам, але з ріднею. А крім сього, щоби здавити сей конспіраційний та й взагалі вільнодумний рух, не вагалися австрійські державні органи ломити (порушувати. – О.М.) цісарські розпорядження». Так у 1837 р. примусово відправили до війська «одного студента медицини і двох питомців руської духовної семінарії» [182, с. 117].

Революція 1848 р. привела до «початку опозиційної кампанії. Книготорговці подали петицію, де вимагали, щоб австрійська цензура припинила відноситися до друкованого слова гірше, ніж до римського індексу (тобто папського переліку еретичних творів, заборонених Ватиканом. – О.М.). Студенти подавали звернення на користь свободи слова, друку, викладання та навчання» [276, с. 111].

«Основним прагненням суспільства, – стверджує О. Бальцер, – в цей час було звільнитися від обмежень і зловживань до яких вдавався абсолютизм за допомогою поліційної системи управління. Прагнення свободи слова (*Freiheit der Meinungsäusserung*) та свободи друку (*Pressfreiheit*) стали основними в революції 1848 року» [814, s. 562, 566].

Суть вимог, – вказується в одному з видань початку ХХ ст., – висловив Адольф Фішгоф, політик ліберальних поглядів, що у день відкриття рейхстагу (22 липня 1848 р.) виступив із зверненням до народу з «вимогою перш за все свободи друку (....) Джерельця і джерела преси поступово перетворюються на могутній, нездоланий потік громадської думки, і горе тій

державній людині, котра насмілилася б направити державний корабель проти цього потоку» [652, с.262].

«Свобода друку, – вказує французький вчений-правник Леон Дюгі, – право виражати свої думки і свої вірування в друкованих творах, в будь якій формі, у книзі, в брошурі, в журналі, в газеті чи в афіші, не піддаючи цих публікацій ніякому попередньому дозволу чи цензурі, само по собі зрозуміло з кримінальною та громадянською відповідальністю авторів цих писань» [235, с. 813]. Саме цього вимагали від австрійських властей радикали, ліберали, націоналісти і навіть церковники у буремному 1848 р.

Під впливом революційних подій *Весни народів* австрійський імператор Фердинанд змушений був патентом від 15 березня 1848 р. скасувати цензуру. Конституційною грамотою від 25 квітня 1848 р. Австрію проголошено конституційною монархією, в якій законодавчу владу мають здійснювати спільно імператор і парламент, декларовано демократичні свободи (свободу особи, совісті і віросповідання, друку, зборів, організацій тощо), усім народам гарантовано непорушність їх національності й мови.

У квітні 1848 р. влада ще спробувала ввести *Тимчасові правила друку*, що різко обмежували свободу слова. «Правила ...», – вказує М. Бах, – мали нібито «протидіяти зловживанням преси шляхом особливого закону про друк, якого не було й не могло бути при пануванні цензури...». Під час підготовки нового законопроекту ставилося завдання «не допустити, щоб преса направила свою зброю, що діє у тисячах місць проти суверена, держави, релігії чи законного порядку» [97, с. 209].

Видання газет, згідно з «Правилами...» (за винятком наукових і мистецьких), обумовлювалося внесенням застави і належністю відповідального редактора до громадян австрійської держави; вихід з друку газет передбачалося допустити тільки в головних містах австрійських провінцій. І хоча §1 «Тимчасових правил...» формально ліквідував цензуру, адміністрація і державний прокурор зберігали право не тільки затримати, але й арештувати видання.

Уже самі чутки про можливість запровадження «Правил...» викликали невдоволення революційних мас. Під тиском народних виступів міністр внутрішніх справ імперії Ф. Фон Піллерсдорф відмовився надіслати цю постанову про друк до провінційних рад, пообіцяв що правила ці застосовуватися не будуть. Більш за це, ні одна адміністративна установа їх не надрукувала. Лише офіційна «*Wiener Zeitung*» розмістила розгублений коментар – роз'яснення щодо порядку застосування.

Безпосереднім наслідком революційних подій в Австрії і скасування обмежувальних заходів стосовно преси став вихід «*Зорі Галицкої*» – друкованого органу новоствореного представницького органу Головної Руської Ради. Первісток україномовної періодики, за висловом Івана Франка, став «першою руською політичною часописсю». Редакційне звернення ж не тільки обґрунтовувало напрям і політичну платформу видання, але й «взівало» до священників з проханням організувати передплату у своїй громаді. Редактор Антін Павенцький обґрунтовував це тим, що «Всі слов'янські народи мають по декілька часописи і виходять вони щоденно», відтак «Руській нарід хоч небагатий, але підіпре часопись передплатою та спричиниться до її зросту» [129, с. 115].

Рекомендовано було читати селянам часопис у неділю «не в корчмі а в чеснім місті». Тобто бачимо спроби розширення читацької аудиторії за рахунок передусім релігійної пастви, що може вважатися вагомим підтвердженням висловленої вище тези про вічутні впливи греко-католицького духовенства в русинському середовищі.

У липні 1850 р. часопис переходить у власність Ставропільського інституту, що з часом суттєво змінює характер видання.

Революційні зміни, до яких привела *Весна народів*, мала затвердити конституція, підготовкою якої зайнявся скликаний у липні 1848 р. (спочатку у Відні, потім у м. Кромержиж) загальноімперський парламент. Хоча був уже підготовлений парламентський проект конституції, в умовах спаду революції вона так і не була прийнята – парламент розпущений, відновлена необмежена влада імператора, зведені до мінімуму реформи.

«Боротьба класів і націй унаслідок загального виснаження сил, – вказує А. Кастелянський, – завершилося відновленням абсолютизму. Селянство (...), ошасливлене свободою земельної власності, відразу ж відвернулося від революції.. воно поки що було вдоволене. Пролетаріат, поки ще малочисельний, був розбитий солдатчиною. Буржуазія (...), налякана підйомом пролетаріату, залишилася умиротворена тими державними реформами, до яких негайно приступив абсолютизм» [306, с. 14].

Як уже вказувалося, 13 січня 1849 р. оприлюднена австрійська державна конституція (так звана *Кромержиська*). Стаття 25 Розділу II «Засадничі права громадян» обіцяла кожному громадянину свободу слова, друку, майстрування, творчості тощо. Утім проголошені свободи так і залишилися на папері. 4 березня 1849 р. австрійський імператор затвердив Закон № 151 «Про права політичні, про конституційну форму управління та дотримання прав політичних» (відомий ще як Ольмуцька (або Оломунецька – О.М.) конституція), у ст. 5 якого проголошувалося, що кожен має право вільно висловлювати свої думки вголос, письмово, друком чи образною уявою. Заборонялася цензура у пресі. Але зловживанням преси (перекрученню фактів, наклепам, розповсюдженню неправдивої інформації) мали, за задумом властей, «запобігати» цісарські патенти від 13 березня 1849 р. № 161 та від 14 березня 1849 р. № 164 [576, с. 44], якими фактично було залишено політичну цензуру.

На перший погляд, принаймні у питаннях свободи слова і друку, обидва документи мало відрізнялися. Однак, як відомо, диявол криється в деталях. Кромержиська конституція виходила від парламенту, органу народного представництва, Ольмуцька – від «ясновельможного цісаря». Емінент тим самим зберігав право і можливість вносити зміни і доповнення до основоположного документа.

«В 1851 р., зі скасуванням (Ольмуцької. – О.М.) конституції, – вказує Ю. Бальцер, – починається поворот до абсолютизму. Згадані норми були скасовані, знову відкриваючи широкі можливості для свавілля поліції» [814, s. 565] Доба

неоабсолютизму обмежувала громадянські права і свободи, було відновлено цензуру.

У 1852 р. в Австрії прийнято новий Кримінальний кодекс, що не вносив значних змін у порівнянні з Кодексом 1803 р., але був доповнений (разом із іншими новелами) покараннями за злочини з використанням друкованого слова. Крім того, вводилися правила, за якими інституції, що видавали політичну пресу, мали вносити велику грошову заставу. Як наслідок, Ставропільський інститут (створений ще у 1788 р. на основі однойменного братства) як установа, фінансова діяльність якої контролювалася урядом, не зміг цього зробити, тому з 12 листопада 1852 р. «Зоря Галицка» припинила виходити, відновивши своє видання лише 2 березня 1853 р.

Нова доба конституційних перетворень розпочинається в Австрії з початком 1860-х років. Унаслідок проведених реформ поступово ослаблювався абсолютистський режим і відновлювалося конституційно-парламентське правління.

17 грудня 1862 р. прийнято новий Закон про друк, згідно якого всі справи щодо друку вилучалися з-під компетенції політичних органів і підпорядковувалися тільки судовим установам. Цим законом була відмінена система застережень і необхідність отримання спеціального дозволу на видання газети.

Замість цього уряд наділив органи виконавчої влади правом конфіскації окремих номерів газет, які, на думку влади, є шкідливими, правом призупиняти (після трьох конфіскацій) вихід газети. Залишався в силі обов'язок внесення видавцем періодичного видання застави.

Крім цього, уряд потурбувався про те, щоб не звертатися постійно до суду у справах друку (іноді суд приймав рішення не на користь урядових інстанцій). Натомість запроваджено систему «об'єктивного переслідування», об'єктом уваги якої був уже не редактор видання чи автор публікації, а сама лише стаття.

Державний прокурор, «угледівши у тій чи іншій статті порушення закону, міг накладати заборону на статтю чи конфіскувати номер, в якому вона з'явилася, але не зобов'язаний був порушувати судове переслідування проти автора» [267, с. 116].

Це, на перший погляд, полегшення для видавців та дописувачів газети, призводило до того, що прокуратура – без особливого розголосу – могла у спрощеному, позасудовому порядку дошкуляти органам друку. У свою чергу таке (позасудове) переслідування часто призводило до закриття видання. Прокурорські конфіскації могли бути оскаржені у суді (і прокуратура мусила б відшкодувати збитки). Але процедура оскарження була довгою і, часто, безперспективною для видавців.

Тим самим органи друку різних орієнтацій, аж до проурядових, не почувалися цілком убезпеченими. Так, 25 січня 1861 р. вийшов перший номер газети русофільського спрямування «Слово», що мав висвітлювати громадсько-політичні та літературні питання. На початковому етапі «Слово», за влучним висловом А. Животка «прибраний ніби в український народний одяг», публікувало «статті політичного змісту, економічні замітки та розправи, статті на теми народної освіти, праці на історичні та літературні теми, спомини, життєписи, поезію і оповідання (...) провадився тут огляд праці та подавалися промови послів до віденського і галицького сеймів» [254, с. 116].

Програмова стаття першого номеру «Наш програм» висловлювала «вірнопідданські почуття до австрійського цісарського дому і водночас твердий намір відстояти руську народність у боротьбі з поляками» [497, с. 289]. Але «не зважаючи на свою архілояльність, номери «Слова» неодноразово піддавалися конфіскації і редакції доводилося друкувати номер вдруге. Вперше (...) жертвою став № 56 за 1863 рік, з настанням дуалізму (1867. – О.М.) конфіскації відбувалися постійно» [565, с. 60].

Загалом, як вказують вітчизняні дослідники питання, після конфіскацій вийшли з поміткою «второе издание» значна кількість чисел «Слова» за 1869, 1879, 1881–1887 рр. З іншого боку, ще у 1875 р. митрополит Сембратович заборонив духовництву читати цей часопис [166, с. 168].

Авдиторія «Слова» охоплювала не тільки читачів з півдавстрійської України, а й з сусідньої Буковини та Наддніпрян-

щини. На сторінках часопису відбувався полілог з різних актуальних для українців питань – освіти, друку.

Згідно з арт. 13 Основного державного закону про загальні права громадян Держави для королівств і країв, представлених у Державній Раді від 21 грудня 1867 р., кожен громадянин мав право в межах закону вільно висловлювати свої думки усно або письмово. Цензура засобів масової інформації скасовувалася [876, s. 491].

Де-юре ніхто не міг бути покараний за висловлення своїх переконань, якщо тільки в такому висловленні усно чи письмово не містилося порушення закону, наприклад, образа честі, підбурювання до національної ворожнечі, схвалення злочинної дії тощо.

Згідно з Конституційним актом, проголошувалася свобода преси – «то є друкованого слова». «До видавання часописий, – вказував В. Левицький, – не треба дозволу властей, вистарчає зголосити до державної прокуратурії і до староства або поліції, що часопись буде виходити, та хто буде її відвічальним редактором. Кожде число часописи мусить бути по видрукованю рівночасно з розпочатем розсилки предложене власти, яка може його з причини каригідного (протиправного. – О.М.) змісту сконфіскувати, то значить забрати весь видрукований наклад і заборонити його розширення» [396, с.29].

Іншими словами на зміну попереднім цензурним обмеженням прийшло право прокуратури на оперативний арешт небажаних публікацій з усіх іншим контентом примірника газети. Це спонукало видавців (особливо мало бюджетних видань) надсилати рукописи на т.зв. превентивну цензуру (попередній розгляд) з тим, щоб уникнути дошкульних матеріальних втрат.

Цензурні обмеження застосовувалися іноді навіть до видань, створених із ініціативи влади. Так, намісник цісаря в Галичині граф А. Голуховський «зادумав на скарбові (бюджетні) гроші видавати політичну газету «Русь» (1867 р.) для побороування москвофілів». Несподівано для ініціатора, газета перетворилася не тільки на антимосквофільський орган, але й активно виступила проти польських претензій на Східну Галичину. Унаслідок цього газета зазнала кількох конфіскацій

за публікацію антиурядових матеріалів і невдовзі припинила своє існування [497, с. 333].

У 1868 р. скасовано право тимчасового призупинення видання газет, унаслідок чого конфіскації втратили своє загрозливе значення.

Згідно з Законом від 09.03.1869 р., запроваджено суди присяжних для розгляду злочинів і провин, завданих друкарською діяльністю. Присяжні вирішували на основі загальних кримінальних законів, здійснив автор статті злочин, чи ні.

Дослідниця О. Федотова вважає, що «В імперії Габсбургів, цензурні обмеження були пов'язані, насамперед, зі змістом видань, а не з їхньою мовою. Із впровадженням з 60-х років XIX ст. в Австро-Угорщині конституційного ладу попередню цензуру було скасовано, але прокуратурі надавалося право конфісковувати надруковані тексти з політичних та інших мотивів. Проте існувала можливість легального відстоювання політичних прав українською більшістю населення краю» [707, с. 102].

І. Франко назвав ці австрійські обмеження «фікцією вільної преси» з «податком на кожний номер газети і на кожну книжку календаря, з високим цензом для редакторів, з «об'єктивним судівництвом», яке, не зачипаючи автора, знищувало його твір, і з забороною роздрібної торгівлі та пересилки книг та газет» [715, с. 177].

Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р., норми якого фахівці вважають досить демократичними, відмінив дію попередніх нормативно-правових актів, що регулювали кримінальний процес у судах – Статут кримінального провадження від 29.07.1853 р., Імператорське розпорядження від 03.05.1858 р., Статут провадження у справах преси від 17.12.1862 р., Закон від 09.03.1869 р., який запровадив суди присяжних для розгляду злочинів і провин, заподіяних друкарською діяльністю [767, с. 418].

Утім, це не скасувало повністю пильного цензурного нагляду за пресовим життям Галичини. Так, у січні 1878 р. І. Франка засуджено (за причетність до соціалістичної пропаганди) до шести тижнів суворого арешту, а, окрім того, за порушення

§ 23 Закону про пресу (розповсюджував для продажу брошуру М. Драгоманова «Турки внутренне и внешние» і надруковану ще у 1876 р. власну збірку «Баляди і розкази») йому було присуджено сплатити грошовий штраф у сумі 5 золотих ринських австрійської валюти (а в разі несплати – відбути (ще. – О. М.) 24 години арешту) [96, с. 96].

15 квітня 1878 р. конфісковано перший номер журналу «Громадський друг». Приводом стали твори І. Франка та М. Драгоманова, в яких цензура знайшла соціалістичні та атеїстичні ухили. 28 квітня Михайло Павлик як редактор видання подав скаргу до вищого крайового суду, але судова колегія 14 травня підтвердила конфіскацію. Така ж доля спіткала і другий (від 10 травня 1878 р.) номер. 17 травня номер був сконфіскований за вірш «Невольники» І. Франка та «Ребенщуківа Тетяна» Мих. Павлика, і через три дні крайовий суд підтвердив заборону. Апеляція Михайла Павлика до крайового суду не дала позитивних результатів. Основною ж причиною конфіскацій видання було, на думку І. Михайлина, те, що «всі його матеріали були в більшій чи меншій мірі пройняті соціалістичною тенденцією». Згадавши відомих на той час представників європейського соціалістичного руху, комісар поліції «після арешту першого номеру «Громадського друга» впевнено заявив: «Ми упораємося з тими львівськими Бебелями і Лібкнехтами, сконфіскували № 1, сконфіскуємо 2,3,4 і т.д.» » [497, с. 520].

Поступово фінансові умови функціонування пресових органів покращуються, видавнича справа стає більш прибутковою, чи, точніше, менш збитковою:

– 1874 р.: відміняється закон про податок на газетні оголошення;

– 1884 р.: відміняється обов'язок видавців газет вносити грошову заставу;

– 1900 р.: відміняється закон про газетний штампель, що обкладав кожен примірник газети податком у розмірі одного крейцера.

Як наслідок здійснених реформ у напрямі полегшення видавничої справи упродовж 1880–1889 рр. громадсько-полі-

тична журналістика поповнилася 13 новими пресовими друками (зокрема, «Діло» (Львів, 1880–1918, 1922–1939), «Проломъ» (Львів, 1880–1882), «Switlo» (Коломия, 1881–1882) та інші), для ініціаторів створення яких політичний змістовий контекст був важливою умовою організації, виховання, скеровування читача в потрібному, сповідуваному самою редакцією, напрямі [648, с. 62].

Спрощена процедура видавництва газет та часописів й надалі сприяла «вибуховому» зростанню їхньої кількості. Тільки протягом 1891–1905 рр. корпус української преси Галичини збільшився на 89 видань [649, с. 3].

У самій лише столиці коронного краю, як підраховали автори історико-бібліографічного дослідження «Українські часописи Львова», впродовж 1901–1913 рр. з'явилося 108 українських видань [702, с. 23].

Одним з важливіших питань життя галицьких українців було питання мовне. Як не дивно, тут існував широкий вибір між кирилицею («язичіє» та галицький діалект української мови) і латинкою (український текст писався у транскрипції латинським друкованим шрифтом). Тут уже йшлося про більш ширше питання – питання національної орієнтації читацької аудиторії та подолання комплексу меншовартості. То ж формування новітньої української буржуазної нації поставило мовне питання у становище пріоритетне, причому для усіх політичних напрямів, включаючи й фінансованих з Петербурга москвофілів.

В умовах наростання національного руху та формування світської еліти «нова національно спрямована інтелігенція середнього класу, – вказує Б. Андерсон, – повинна була запросити маси до історії; і листівка-запрошення мала бути написана мовою, яку вони розуміли» (*the new middle-class intelligentsia of nationalism had to invite the masses into history; and the invitation-card had to be written in a language they understood*) [812, р. 80].

Національні рухи і націоналізм, що зароджуються в ХІХ ст., «в неписьменному суспільстві не могли сприйняти. Людина, яка не вміє читати і писати, спілкується діалектом,

що стає «національною мовою» лише на сторінках друкованих видань. Національний рух для неписьменних селян, які означають себе як «тутейші», є чужий» [668, с. 31–32].

У цьому контексті без перебільшення революційним можемо назвати вихід ще у 1837 р. «*Русалки Дністрової*». «Найбільш далекосяжне політичне значення у діяльності «Руської трійці», – зазначає Я. Грицак, – мав, однак, аполітичний, з першого погляду, акт – упровадження у літературу народної мови (...) Австрійська влада побоювалася, що вихід літературної збірки українською мовою призведе до зародження в Галичині українського руху, який може бути спрямований Росією проти самої Австрії» [191, с. 50]. Матеріали свідчать про те, що мовний вибір для альманаху був цілком усвідомленим. Так, на допиті, що його здійснювало керівництво Львівської духовної семінарії після заборони «*Русалки Дністрової*», Маркіян Шашкевич заявив, що «моїм головним наміром було сприяти розвитку руської мови і літератури цією мовою настільки, наскільки вистачало моїх слабких сил. Оскільки я був впевнений, що ця мова значно відрізняється від церковної і російської (московської) мови то я шукав її в мові народу» [616, с. 94].

На революційному, проривному характері мови альманаху (що пізніше впливав на мовний репертуар української преси, у тому числі і партійної) наполягають чи не усі вітчизняні та й зарубіжні дослідники, зазначаючи, що саме «*Русалка Дністрова*» покликала до життя мовні суперечки та дискурси. ««*Русалка*» надрукована «гражданкою», мова її народна, правопис фонетичний, причому написання окремих літер і відповідність їх звукам народної мови Шашкевич визначив сам обумовивши це у передмові. Скромний альманах став для Галичини яскравою віхою національного відродження» [565, с. 20].

«Значно труднішим, – вважає М. Лозинський, – був перехід від тодішньої книжної до народньої мови в Галичині. Сей перехід, якого доконала «Руська трійця» (...) «*Русалкою Дністровою*» 1837, відбувся не без впливу з російської України, однак значнішу роль відіграли тут впливи національного відродження славянських народів Австрії» [425, с. 23].

З іншого боку, відомою є мовна «фронда» Дениса Зубрицького, якому у самий переддень Весни народів запропонували стати редактором руського часопису «Пчола Галицька», що мав виходити під опікою австрійської влади. Видання такого часопису провладної орієнтації мало зорієнтувати галичан на «австрійську слов'янщину», запобігаючи появі небажаних для Австрії настроїв. Довгі вагання (два тижні «іспрашивался и отказывался») прихильника язичія Д. Зубрицького з відповіддю були спричинені розбіжностями щодо мети та мови часопису, позаяк він «не може приймати редакції денника в такому несотворенному язичі, якого сі панове жадають (йдеться, вочевидь, йшла про розмовну українську мову. – О.М.)» [154, с. 144–146].

Ще у переддень революційних подій 1848 р. у Відні вийшла німецькомовна стаття Я. Головацького «Становище русинів в Галичині», де акцентувалася увага й на мовному питанні. «Уже кілька десятиліть, як великі і малі слов'янські народи Австрії збудилися до нового життя; кожен з них звеличує мову своїх предків, розвиває свою літературу, поширює знання серед свого народу» [616, с. 248].

З початком революції мовне питання відчутно загострилося. «Однією з найважливіших справ, яку мали поладнати в 1848 році «руські учені» на своїх зборах, – зазначає М. Возняк, – була справа правописи (...) установити для язика нашого однакі форми (...) висвітити ріжницю мови нашої від язика старослов'янського, також від російського і від польського» [155, с. 53].

«Поляки, – пише І.Франко, – перелякалися дуже новозбудженого (подіями 1848 року. – О.М.) руського духу (...) силкувалися доказувати, що Русини не повинні творити ані окремої народності, ані окремої літературної мови. Кружком польських аристократів у домі кн. Пузини (...) ухвалено видавати руську часопись латинськими буквами, руською народною мовою, признаючи в основі Русинам їх мову, але з обов'язком признаватися до польської національності» [752, с. 127].

Мовний «розгардіяш» не тільки виливався у полемічний дискурс, але й безпосередньо впливав на популярність того

чи іншого (і не в останню чергу політичного) видання. Так, коли І. Гушалевич (москвофіл, прихильник *язичія*. – О.М.) та група авторів, що гуртувалася навколо нього, перевели «*Зоря Галицку*» на *язичіє*, газета втратила політичну значимість та репрезентивність, зменшилася її популярність, скоротився тираж [497, с. 277].

«Прийшовши до Львова до «Академического кружка», – згадує І. Франко в автобіографічному листі до М. Драгоманова, – я опинився раптом серед спорів *язикових* (виділення моє. – О.М.) і національних, котрі для мене були досі майже зовсім чужі й незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей, то на той бік» [734, с. 244]. Саме за мову «дісталосся» від І. Франка москвофільському журналу «*Друг*» (друкувався *язичієм*): «Бесіда (мова. – О.М.) допотопна, – писав Франко, – ні то великоруська, ні то малоруська, ні то церковна. Сюжети не менш допотопні, системи, провідної думки – ніякої, ось що далосся сказати про «*Друга*» за перші роки його існування» [720, с. 86].

Використання «язика, котрого не розумієтця», тобто штучно створеного *язичія*, привело до занепаду «вельми потрібних і попервах доволі прихильно сприйнятих читачами журналів для селян і жіноцтва» [649, с. 63].

«Зоря відродження (пов'язана із *Весною народів*. – О.М.), – з сумом констатував видатний український історик Олександр Лазаревський, – продовжувалася лише півтора року; вона згасла з призначенням намісником Галичини графа Аґенора Ґолуховського. Це призначення було символом реакції, символом повороту до попередніх похмурих часів насильства і переслідувань» [389, с. 22]. Саме Аґенор Ґолуховський у 1859 р. створив особливу комісію для запровадження латиниці в українське письмо. При відкритті цієї комісії граф Ґолуховський нібито сказав: «Галичани до цього часу не зробили нічого, щоб належним чином відособити свою мову від великоруської, а тому за це має взятися уряд» [103, с. 27].

Особливо гострого звучання мовна дискусія в Галичині набирає у 1860-х рр. із настанням, за висловом І. Франка, конституційної ери. Приводом не лише до її загострення, але

й, в кінцевому рахунку, розгалуження українського руху на політичні табори, став, на його думку, «глибокий розділ серед галицько-руської інтелігенції, який зазначився вже в 30-х роках (XIX ст. – О.М.) і трохи затемнився в 50-х роках, розділ на прихильників і противників народньої мови в письменстві, в 60-х роках, з настанем конституційної ери, досить швидко заострує ся і доводить протягом десятиліття до утворення двох окремих таборів чи партій – староруської (москвофілів. – О.М.) (...) і народної. Кожда партія старає ся мати в своїх руках *органи друку* (виділено мною. – О.М.) та інституції, а також свою репрезентацію в парламентарних тілах краю і держави, щоб мати вплив на впорядкування найважливіших національних і соціальних справ» [752, с. 342].

У квітні 1881 р. коломиєський учитель М. Кореневич започаткував нове «письмо для народа» під назвою «*Switlo*», латинського шрифтового виконання. «Така відвага видавця, – зазначає Л. Сніцарчук, – була спричинена, вочевидь, фінансовою підтримкою польського політикуму, позаяк чимало публікацій двотижневика присвячено обговоренню українсько-польських суперечностей та намагання зробити свій внесок в досягнення нормальних відносин між обома народами в краї. Достеменно не відомо, чому припинилося «письмо для народа», мабуть, не вистачило матеріального «благодійницького» завзяття, латинка також була не вельми пошанована українською аудиторією, інформаційно-політичну ж «погоду» творили інші видання, зокрема, професійно потужне «*Діло*» [648, с. 65].

Мовне питання призводило до непорозумінь і у друку партійних видань. Так, уже вказувалося, що в кінці XIX ст. (1 січня 1897 р.) у Львові започатковано друкований орган українських соціал-демократів газету «*Robotnyk*» (український текст латинськими літерами).

Особливо гостро мовний дискурс у цей час почав звучати на сторінках преси народовського спрямування: «Нехай же тепер тії панове послухають ласкаво, – наполягав у замітці «Як гадає «Основа» про галицьку письменність» народовецький часопис «*Вечерниці*», – що о нашій галицькій письменно-

сти, а то о направленіі її» (1862, ч. 27). «Скрізь у нас чується потреба такого письма, – вторить у «Передньому слові» цій думці інший часопис – «*Мета*», – щоб було огнищем руської народної ідеї, розбуджувало б самовіжу народну, причинилось би до самостайнього подвигнення народу з его упадку і до скорішого розвою его духовної житні» (1863, ч. 1).

В надрах народницької течії в останній третині ХІХ ст. зароджується християнсько-суспільний рух. У надрукованій на сторінках партійного часопису «*Руслан*» статті «Принципи національності» представники цієї політичної сили наполягали на тому, що «хто плекає ідею національну, той дбає поперед все за мову Тому і всі народи домагаються іменно як найширших прав для своєї мови. Они дбають, щоби мова їх уживалася не лише в житю родиннім, але і в житю прилюднім: у школі, церкві, урядї, науцї, в законодавстві і у всяких зносинах з властями» (1897, ч. 21).

Стаття І.Франка «Етимологія і фонетика в южно-руській літературі» вперше опублікована на сторінках часопису РУРП «*Народ*» (1894, Чч. 13, 14, 15). Тут І. Франко піддав критиці москвофілів, що заперечували існування окремої української мови, ігнорували її, намагаючись впровадити у практику язичіє («Дідицький винайшов знамениту теорію «один язик, а два виговори», і на ній побудував свою не менше знамениту тезу «В один час научиться малорусину по-великорусски». Та теорія потерпіла «сромотное фьяско», коли показалося, що й сам Дідицький і за 30 літ не навчився по-великоруськи і завсїгди писав каліченою мовою» (1894, ч. 15).

Загалом у мовному питанні наприкінці ХІХ ст. в Галичині спостерігаємо доволі цікаву і, до певної міри, парадоксальну картину: консервативні елементи західноукраїнського соціуму (передусім клерикальні кола) орієнтуються на самодержавну Росію і нав'язують австрійським «русинам» штучне язичіє. І, навпаки, демократичні і радикальні діячі активно працюють над виробленням основ літературної української мови (лексика, правопис тощо) та намагаються створити науково-педагогічні кадри, здатні на практиці втілити ідею української окремішності в сім'ї європейських та слов'янських народів.

Однак, від цих, суто теоретичних викладок, повернемося до історичної конкретики.

В Австрії аж до австро-угорського компромісу 1867 р. єдиною державною мовою була німецька.

Тому не дивно, що навіть у новоствореній австрійській Раді Державній (1848 р.) руський селянин Іван Капушак виступав німецькою мовою [723, с. 126].

Цісарським Указом від 29 червня 1850 р. затверджено *Крайову конституцію* для Галичини. У ст. 4 розділу I «Про Край» Крайової Конституції проголошено тезу, подібну до проголошеної в ст. 5 *Оломунецької Конституції*, а саме: «народи русинський (український – О.М.), польський та інші етноси (мешканці) користуються рівними правами, і кожна нація має непорушне право плекати свою мову, свою народність, свою культуру» [576, с. 54].

То ж з набуттям чинності крайової Конституції для Галичини (1869 р.) де-юре визнано існування окремого рутенського (тобто українського) народу, який має власну національну мову; проголошено рівноправність польського та українського населення Галичини, а польська та руська (українська) мови формально отримали рівний правовий статус «краєвих мов».

У Розпорядженні МВС Австрії від 04.07.1860 р. вказувалося, що у 4-х західних воєводствах (Краківському, Сандецькому, Тарновському і Жешувському) польська мова має статус «краєвої мови», а в 12 східних повітах Галичини (Перемишському, Сяноцькому, Самбірському, Львівському, Жовківському, Бережанському, Стрийському, Станіславському, Коломийському, Золочівському, Тернопільському і Чортківському) польська і руська мова є «краєвими мовами», тобто формально мають рівнозначний правовий статус.

Після прийняття Основного закону 1867 р. в Австро-Угорщині були дві державні мови: в т. зв. Транслейтанії державною мовою була угорська, в Цислейтанії – німецька. У Галичині (австрійській частині дуалістичної монархії) німецька мова стала мовою внутрішнього управління, державної прокуратури, пошти і телеграфів, державних залізниць, основних фінансових установ та державних промислових підприємств.

Окрім державної мови, існували й інші мови, якими можна було послуговуватись у публічних відносинах. Сфера їх вжитку була обмежена адміністративними регіонами, де ці мови вживалася місцевим населенням.

Ст. 19 *Конституції Австро-Угорщини*, прийнятої 21 грудня 1867 р., проголошувала: «Всі народи держави є рівноправні й кожен народ має непорушне право берегти й розвивати свою національність і мову. Держава визнає рівноправність усіх вживаних у краї мов у школі, уряді та приватному житті. В краях, де живе кілька народів, мають бути прилюдні установи навчання так уладжені, щоби кожен з тих народів одержав потрібні засоби для науки в своїй мові без силування до вивчення другої «краєвої мови» [237, с. 1].

До 5 червня 1869 р., коли було прийняте Розпорядження № 2354, поляки і українці мали однакові права щодо вживання мов на теренах Східної Галичини. Але спільне Розпорядження від 05.06.1869 № 2354 міністрів внутрішніх справ, релігії і освіти, фінансів, сільського господарства та торгівлі, юстиції, міністерства оборони і громадської безпеки порушило попередній рівноправний статус української та польської мови на користь польської.

У цьому спільному розпорядженні міністерств стосовно мови урядової органів державного управління та судів в Королівстві Галичини і Володимирії з Великим князівством Краківським внесено суттєві зміни щодо застосування офіційної (німецької) мови та крайової (польської) мов. Наведемо ст. 1 цього Розпорядження у поданні К. Левицького: «Цісарські коронні органи державної влади, що підлягають міністерствам внутрішніх справ, фінансів, торгівлі і сільського господарства, як також оборони крайової і громадської безпеки, далі краєва шкільна рада і ц.к. суди будуть вживати мови польської, як в службі внутрішній, так і в переписці з органами невійськовими, органами влади та судами краю» [405, с. 11].

Відповідно до документа, польська мова значною мірою зайняла місце німецької мови у внутрішньому урядуванні (мова актів, діловодства та документації) місцевих органів державної влади та їхньому службовому листуванні. Тобто,

послугуючись сучасною термінологією, польська мова, завдяки вказаному нормативно-правовому акту стала офіційною, або другою державною мовою в Галичині, а українська залишилась «мовою краєвою», тобто мовою, яка є рідною для місцевого населення краю.

Невдовзі після оприлюднення спільного розпорядження міністерств про запровадження польської мови як урядової в Галичині Міністерство юстиції оголосило нове Розпорядження від 11.08.1869 № 9973 [405, с. 14] стосовно виконання Розпорядження від 05.06.1869 р. № 2354. Зокрема, акцентувалася увага вищого апеляційного суду у Львові на деяких вимогах щодо забезпечення мовних прав українців.

Протоколи засідань Галицького крайового сейму після 1869 р. велися польською мовою, а коли депутати-українці виступали рідною мовою, текст записувався латинськими буквами, тобто у фонетичній транслітерації. Тим самим видавці української преси підштовхували до використання латинки.

Тут відмітимо два, на нашу думку, принципові аспекти:

Попри усі конституційні гарантії прав підданих австрійської корони, статус української мови (крайової) в Королівстві Галичини і Лодомерії був нижчим за статус німецької (державної) та польської (офіційної).

Україномовна преса, безвідносно до політичної орієнтації (москвофільської, народовської, соціал-демократичної, клерикальної тощо), виступала потужним знаряддям мобілізації українського населення в боротьбі за власні політичні права.

У підсумку вкажемо, що австрійська цензура досліджуваного періоду була суттєво м'якшою за імперську російську. Переслідувалися передусім революційні погляди (і видання), а не національно-орієнтовані. Українська преса, включаючи й партійну, досліджуваного періоду перебувала в процесі мовної війни, де були задіяні три основних сили: орієнтовані на язичіє (москвофіли), живу народну мову кириличним шрифтом та видання, що виходили латинкою (стимульовані польськими правлячими колами Галичини та австрійськими соціал-демократами).

Розділ 3. УКРАЇНСЬКИЙ МАС-МЕДІЙНИЙ ЛАНДШАФТ ГАЛИЧИНИ (1890–1914 рр.)

3.1. Динаміка розвитку преси

«Історія не знає скоків, не дає нікому дарунків, – влучно зазначив Іван Франко. – Кождий крок у ній, то результат важкої праці, жертв і змагань» [722, с. 8]. Не в останню чергу ці слова мислителя можемо віднести до розвитку преси ХІХ ст. «Кождий крок» розвитку української преси ХІХ – поч. ХХ століття супроводжувався труднощами, що були пов'язані із опором польського засилля у владних структурах Галичини, боротьбою із цензурними обмеженнями, негараздами у таборі однодумців і суперечками із ідеологічними супротивниками. Все це накладалося на мовні конфлікти і пошуки союзників у нелегкій справі видавництва українських часописів. Також у ХІХ ст., на думку І. Михайлина: «спокусливі для політиків властивості журналістики спричинилися до захоплення її в сферу політичних інтересів, з'єднання преси з політикою (...) Будь-яка газета чи журнал декларували свою партійність (чи протопартійність), читачі були добре зорієнтовані в політичних очікуваннях і передбачали наперед, яку позицію займе те чи інше періодичне видання щодо певної проблеми» [497, с. 157]. Тенденція залишалася майже незмінною й на початках ХХ ст.

Більшість вітчизняних та зарубіжних науковців за «момент народження» української преси загалом і політичної зокрема беруть 1848 рік – час, коли побачила світ «*Зоря Галицка*».

Перший період історії «нашої публіцистики» зачинатель системного вивчення історії української преси О. Маковей «означає» 1848 роком. Консолідація українських громадських сил Наддністрянщини розпочалася, за В. Ігнатієнком, в час, «відколи з'явилася «*Зоря Галицка*», і це, на думку науковця, відповідає «політичним умовам того часу» [284, с. 16]. Цю

думку вітчизняних науковців підтримують й зарубіжні. «Русинською (українською. – О.М.) мовою, – вважає російський дослідник пресового життя Австрії XIX століття М. Звездич, – до 1848 року ніяких політичних газет не було» [267, с. 128].

Погоджуючись з цією думкою, не можемо оминати увагою пресові процеси, що відбувалися на так би мовити підготовчому етапі. Адже українські альманахи («*Русалка Дністровая*» (1837) і два випуски «*Вінок русинам на обжинки*» (видані братами І. Головацьким та Я. Головацьким у Відні у 1846 та 1847 рр. – О.М.) «в Галичині перед 1848 р. приготували в нас *грунт під пресу* (виділення моє. – О.М.) і стали своєрідним «кличем національного відродження галицьких Українців» [154, с. 140].

Коли йдеться про події 1848 р. в Галичині, на думку постійно приходять слово «вперше». Вперше створене українське політичне об'єднання в Австрійській державі – Головна Руська Рада, вперше проведений З'їзд український науковців, вперше засноване культурно-освітнє товариство «Галицько-Руська матиця», вперше відкрито кафедру української мови і літератури у Львівському університеті, вперше, на думку науковців, вжито щодо української суспільності термін «партії». Так, у написаній Василем Подолинським під час революції 1848–1849 рр. в Австрії брошурі «Слово перестороги» (польською мовою) не тільки було обґрунтоване право українців на власну незалежність, але й схарактеризовано чотири таких «партії»: «І. Партія чисто руська – хоче Русі вільної, незалежної і прямує до неї просто, безпосередньо або через Слов'янщину.

II. Партія польсько-руська – хоче Русі вільної, незалежної і прямує до неї при посередництві федеративної Польщі, або ж слов'янської Польщі у федерації з Руссю з такою думкою, що коли вона дозріє і буде потреба, тоді повністю обрусиниться. Ці дві партії уже тепер ліберальні, а тому, природно, ненависні тим, що ненавидять волю, через яку вони втрачають свою велич, і тим, що розуміються на волі стільки ж, скільки знають про мешканців місця, для яких та проклята воля є дивоглядом, семиголовим змієм, упирем, атеїзмом, чимось гіршим від фар-

мазона, громогласним демагогом, чорнокнижництвом, чимсь найгіршим, що лише можна собі уявити.

III. Партія австрійсько-руська – хоче Русі, вільної лише від поляків, а не обов'язково від неволі; коли ж так мусить бути, то хай буде й те нещастя – воля. У цій партії є й лібералізм, який від Австрії очікує руської волі так само, як і поляки очікують від неї польської волі в Галичині.

IV. Партія російсько-руська – теж хоче Русі, може й вільної, і прямує до неї через попереднє об'єднання з Росією з думкою, що тоді буде вільна, коли буде вільною Росія» [655, с. 475].

До складу першої громадсько-політичної структури українців Головної Руської Ради (ГРР), що не тільки ухвалила програму національного визначення а й задекларувала ідею соборної України, входили й носії світоглядно-ідеологічних орієнтирів, означених В. Подолинським, унаслідок чого Головну Руську Раду відомий український історик І. Чорновол трактує як *першу галицько-українську партію*. [780, с.60]. Після розпуску Головної Руської Ради українські політики, на думку дослідника, продовжували виступати єдиним табором, позбавленим будь-яких ознак структуризації.

Ця ж, за висловом дослідника, перша партія (ГРР) випустила в світ перший національний часопис українською мовою «*Зоря Галицька*», який протягом усього свого існування (до 1857 р.) змінював характер, мову, періодичність, напрям, але вже з перших номерів твердо заявив про належність галицьких русинів до єдиного 15-мільйонного народу.

«Першою руською політичною часописсю» назвав «*Зорю Галицьку*» Іван Франко. А «перша політична часопись, – вказує О. Маковей, – заступала для інтелігентного русина трохи не все: і політичні часописи, і наукові, і літературні, і економічні, і церковні, бо інтелігенції було мало, на окремі спиціяльні видавництва трудно було спромогтися, отже політичні часописи мусіли все подавати» [482, с. 123].

На противагу Головній Руській Раді спольщеними «руси́нами» утворене політичне товариство «Собор Руський» (1848 р.), що відразу ж почало видавати власний друкований

орган «*Dnewnyk Ruskij*» (редактор – І. Вагилевич). Видання публікувало документи «Собору Руського», матеріали політичного та економічного характеру. Намагаючись, вочевидь, розширити читацьку базу, газета виходила двома мовами – польською та церковнослов'янською, але викликала роздратування польських політичних сил в Галичині. Внаслідок їхнього тиску видання припинилося на 9-му числі. То ж і у цьому випадку йдеться про русинсько-українську політичну пресу – пропольської орієнтації.

«*Зоря Галицка*» проіснувала довше, ніж «*Дневник руський*», і на першому етапі була надзвичайно востребувана (4000 наклад); можливо, й тому, що в ній «точно і о політиці і о іних високих предметах писано, а громади, учителі шкілок, дяки, так добрі, як і образовані люде за тим письмом ся дерли – чому? Бо го розуміли» [254, с. 60].

У цей час (кінець 40-х років XIX ст.) виходять й урядові друковані видання, призначені для русинської аудиторії: «*Всеобщий дневник земских законов и правительства...*» (1849–1853), «*Общій законов державних и правительства Врѣстник для Црѣсарства...*» (1849–1853). Добре розуміючи вплив друкованого слова на суспільство, Відень фінансово підтримав «*Галичо-Рускій Вестник*» (1849–1859), що не тільки виходив «в руском язичі», а й метою своєю визначив «розширення істинного просвещения меже народом о его политических и общественных делах, о правах и повинностях его, о значенію и цельности установленій правительства».

Про «всі на світі політичні випадки як найскоріше і в язичі народнім» повідомляти пообіцяв відповідальний редактор інформаційно-політичного часопису «*Новини*» Іван Гушалевич. І, хоча цей часопис, на думку видавця, ознаменував «вступление руского народа в политическое житіє», в силу фінансових негараздів видання змушене було невдовзі закритися. Натомість, у 1849 р. з'являється перша літературно-наукова українська часопись у Галичині «*Пчола*» (1851–1852), чиім видавцем став усе той же І. Гушалевич [154, с. 159]. Утім і це «письмо, посвященное словесности», не знайшло особливої підтримки у суспільстві (віднайшлося усього 125 передплатників) і невдовзі припинило своє існування.

1850-ті роки ознаменувалися виходом інформаційних офіціозів (9 найменувань), що їх організувала влада для українців імперії у Відні, Будапешті, Чернівцях та Львові. Видання містили закони, постанови, розпорядження русинською (українською) та німецькою мовами. Для нас цікавим є «Вістник для русинів Австрійської держави» (1850–1866), що не тільки став першим українським часописом для Галичини в статусі урядового, а й протягом усього часу свого існування вказував політичну складову у підзаголовку: «Повременное письмо, посвящено политическому и нравственному образованию Русинов Австрийской державе».

Паралельно із згаданими офіційними та напівофіційними виданнями виходили короткотривалі «*Сельская Рада*» (1850, 5 чисел), «*Лада*» (1853) «руським девицам і молодицам в забаву и поученье» (15 чисел) та триваліші у часі «Прилога к *Зоре Галицкой*» – «*Поученія церковнія*» (1853–1854) (79 чисел), московфільська «*Семейная Библиотека*» (1855–1856) (17 «частей» – «семейного характера» та «умственного развлечения»). Попри декларовану аполітичність, так чи інакше контент цих видань містив й політичні мотиви, як-от освітній, мовний, гендерний тощо. Загалом же «всі часописи цього періоду і пізніші вказують на відсутність у їх провідників ясного погляду на те, яким мусить бути їх зміст, щоб притягнути увагу ширшого суспільства. Було це фатальною рисою всієї української журналістики того часу» [254, с. 60].

Новий етап розвитку української журналістики починається у 1860-х роках, коли тільки у самому Львові створено 34 нових часописи. В цей час, на думку І. Михайлина, «внаслідок адміністративних переслідувань в Росії центр творення української журналістики перемістився в Австрію» [497, с. 18]. Саме у цей час, на протигагу московфілам, які дотепер «переважали у галицькій українській громаді, справляли неподільний вплив на уніатську церкву та очолювали громадські організації Галичини» [590, с. 444], виникає народовський рух. Це призвело до утворення двох чітко визначених і конкуруючих між собою журналістських пулів – народовського і московфільського.

«Певним парадоксом в історії галицького русофільства, – зазначає О. Сухий, – було тривале поєднання проросійських симпатій з підкресленою демонстрацією шанобливого відношення до імперії Габсбургів, її законів» [664, с. 45]. Утім, і народовецькі видання 1860-х рр. бачаться далекими від рішучої опозиції Габсбургам, їхня політична лінія була виражено опортуністичною. Загалом знаний дослідник історії преси І. Михайлин називає цілий період розвитку української преси ХІХ ст. «австро-українським», наполягаючи на тому, що вся «українська журналістика (як і література) в Галичині у цей час була позбавлена анти-австрійського змісту, оскільки не німецька адміністрація чи культура, а польська експансія на українство становила головну загрозу для становлення й відродження українського народу» [497, с. 228].

Подекуди русинські видання Галичини змінювали політичну орієнтацію (з народовської на русофільську, і навпаки), залишаючись при цьому лояльними до Габсбургів та імперії в цілому. Не в останню чергу це спостереження можемо віднести до газети «Слово» (1861–1887), яку І. Франко характеризує як «політичну часопись». Її на початках було «ведено в дусі народнім», але від 1865 р. «Слово» різко змінило фронт на сторону москвофільства [723, с. 135]. Вже в першому номері у статті «Наш програм» редакція висловлювала вірнопідданські почуття до австрійського цісарського дому і водночас твердий намір відстояти руську народність у боротьбі з поляками. Ці ж підходи збереглися і в подальшому.

Хоча у 1860-х рр. започатковуються періодичні видання просвітнього товариства Галицько-Руська матиця (в 60-х роках була виразником ідей москвофільства) «Науковий збірник» (1864–1868) та «Літературний Збірник» (1869–1874) й інші москвоцентричні проекти, провідним в москвофільському газетному пулі 1860-х рр. залишалося усе ж «Слово». До політичної орієнтації видання спричинилися не тільки місцеві діячі – Михайло Качковський (вніс 3000 гульденів) і митрополит Григорій Яхимович (постійно підтримував газету разовими дотаціями), але й російський уряд, який з 1876 р. взяв видання на своє утримання.

В заданому «тренді» виходили й інші москвофільські видання 1860-х рр.: «Письмо до Громади» (1863–1865, 1867–1868) (поміж інших намагалося «скріпити зв'язи помежи духовенством а народом»), «Русалка» (1868–1870) (вона ж – «Письмо для красавиц», яке намагалося привернути увагу до ролі жінки в суспільстві), «Галичанинь» (1867–1870) (науково-белетристична прилога до «Слова»), гумористичний «Страхопуд» (1863–1865), просвітницька «Золотая грамота» (1865–1866), «Боян» (1867), «Славянская Зоря» (1868). Згодом, уже на поч. 1870-х рр., почали виходити «Русская Рада» (1871–1912) та «Наука» (з 1871). Попри намагання виступати від імені усього русинського населення Галичини, ці видання мали чітко означену політичну платформу.

Засноване у 1870 р. політичне товариство «Русска Рада», що «мала бути відновленем Головної Руської Ради з р. 1848», за основну мету поставило «взяти в свої руки провід політичний руського (українського) народу галицької землі» [403, с. 129]. У цьому підмогию товариству мали стати часописи «Русская Рада» (1871–1912) та «Галицкая Русь» (1891–1892). Газета «Русская Рада» виявилася одним з найбільш довготривалих і успішних проєктів москвофільського напрямку у всій Австро-Угорщині. Ставлячи за формальну мету служити «низшим верствам обездоленого руського народу», часопис постійно приділяв значну увагу питанням поточного національно-політичного, громадського, економічного, культурного життя коронного краю, унаслідок чого популярність і поширення газети вийшли за межі локального.

На початку 60-х рр. як противага панівному на той час в русинському середовищі москвофільству виникає суспільно-політична течія народовців. Першим, за словами І. Франка, «виразним осередком народовецького руху в Галичині з виразним українофільським відтінком» [723, с. 163] стало «літературне письмо для забави и науки» «Вечерниці» (1862–1863), яке у своєму «Передньому слові» проголосило мету «видавати письмо для образования руського народного языка в письменности, котора повинна як найближша бути живому народному слову» (1862, ч. 1). Часопис відразу «зробився органом молоді української громади».

Завданням іншого народовського видання «літературно-політичного вісника» «*Мета*» (1863–1865) редактор і видавець К. Климкович визначив у Передмові до першого номеру: «взятись до строевої праці около відтискання з народних елементів всего, що тільки причинитися може образованій верстві руського народу, до усвоєня собі правдивої ідеї народности и до її практичного розвою, не спутаного оковами чуженецького погляду» (1863, ч. 1). У цьому їх підтримували інші видання народовського спрямування: «*Нива*» (1865), «*Русалка*» (1866), «*Русь*» (1867), «*Правда*» (1867–1870, 1872–1880, 1884, 1888–1898).

Цікавим є й те, що самі народовці розуміли важливість творення саме політичних за своїм внутрішнім характером видань. Так, «коли основується новий політичний орган, – запевняли «метівці» у рубриці «Ровесна (сучасна О.М.) літопись», – то звичайно від-разу заповідається народно-політична тенденція сего органа в виразній програмі» (1863, ч. 2).

Заснований у 1870 р. народовецький часопис «*Основа*» (1870–1872) за основне завдання бачив налагодження польсько-українських стосунків, чому мали сприяти суспільно-політичні матеріали – практично в кожному числі видання – під промовистими заголовками: «Значенє угодовости для уставного преобразование Австрії» (1870, Чч. 2–9), «Автономія Галичини» (1871, ч. 65–70), «Погляд на народну справу руську» (1872, ч. 21) тощо). Утім «*Основа*», – вказує І. Франко, – не простояла навіть повного року; за її руським народництвом завше добачуваний польський хвіст» [723, с. 223].

Зміцнивши позиції передусім на культурній ниві, народовський рух почав потроху відтіснити на другий план москвофільство, і на рубежі 70-80-х рр. переніс активність на політичну ниву. Початок цій діяльності поклато заснування політичних часописів «*Батьковщина*» (1879–1896) для селян і «*Діло*» (1880–1939) для інтелігенції. У передовій статті «Від редакції» «*Батьковщина*» «поставила справу хлопску и интересы русских (українських. – О.М.) селян ширше (...) Не вдаючись в партійні спори и агітації, старала ся (...) освідомити широкі верстви сільського населення під виглядом національним

і політичним» (1896, ч.1). Водночас перша українська щоденна газета «Діло» чітко визначивши мету «розбудити и до діла сполучити всіх русинів для добра рідного народа», протягом багатьох років існування концентрувала й відображала громадянські настрої свідомого українського суспільства.

З початком 70-х років, – за свідченням І. Франка, – «настав виразний партійний розлад серед львівського руського (українського. – О.М.) студентства» [723, с. 241]. Не в останню чергу цей «розлад» спричинила діяльність львівського гуртка студентської молоді, загалом москвофільського спрямування, «Академический кружок» (1874–1895), учасники якого протягом усіх 70-х років вели запеклу боротьбу як один проти одного (розколовшись на групи), так і з народовцями, і з «традиційними» москвофілами. Боротьба ця виливалася на сторінки видання «Друг» (1874–1877). Молоді патріоти були переконані, що «ничем більше не прислужаться для (...) отечества, як совесно и старанно редагованою газетою, белетристично науковою». Розпочавшись в дискурсі москвофільської преси, згодом «Друг» перейшов на позиції демократичного народовства і, зрештою, «став першим часописом радикального напрямку, появу якого він власне й ознаменував» [497, с. 489]. До внутрішньої полеміки «Академического кружка» активно підключився М. Драгоманов. У підсумку відбулося припинення випуску журналу «Друг», водночас з'явилася власне українська радикальна і соціалістична преса, зокрема журнал «Громадський друг» (1878), а після його конфіскації – збірники «Дзвін» (1878) і «Молот» (1879). Утім і ці, останні, також були конфісковані.

Суперництво москвофілів і народовців, в тому числі й пресове, поповнювалося новими фігурантами боротьби за уми і серця населення. Саме в цей час (в другій половині 70-х років ХІХ ст.), на думку відомого історика Я. Грицака, бере початок «український соціалістичний рух в Галичині, що відразу вступив у «двобій» як з представниками русофільського, так і українофільського таборів (...), які в основу своєї діяльності клали визнання етнокультурних (а не політичних. – О.М.) прав місцевого населення» [190, с. 73, 79].

Всі ці внутрішні негаразди австрійського русинства виливалися на сторінках видань. «Нещасне десятиліття (70-ті роки. – О.М.) – так схарактеризував цей період І.Франко, – може, найтяжче, найбільш хаотичне в цілій історії нашого національного розвою. Може, ніколи не було так грізно поставлене питання «чи жити, чи згинуть нашої нації?», як тоді» [722, с. 8].

Саме наприкінці цього «нещасного» десятиліття «у громадсько-політичний концепт Львова (і підавстрійської України загалом. – О.М.) вводиться ще одна, проблематична для національного майбутнього, звивиста лінія: соціалістична ідеологія» [649, с. 79]. З масиву громадсько-політичної періодики суперечливо виокремлюється нова, революційно-демократична журналістика, що знаходить своє втілення на сторінках часописів радикально-соціалістичного спрямування.

Політичні мотиви в українській пресі Галичини суттєво означені і у 1880-х рр. Громадсько-політична спрямованість видань, що виходили упродовж 1880–1889 рр., скеровувала читачів у сповіданому тією чи іншою редакцією напрямі – *«Врѣче»* (Львів, 1880–1882), *«Діло»* (Львів, 1880–1918, 1932–1939), *«Проломъ»* (Львів, 1880–1882), *«Switlo»* (Коломия, 1881–1882), *«Новий Проломъ»* (Львів, 1883–1887), *«Новое Врѣче»* (Львів, 1883), *«Русь»* (Львів, 1885–1887), *«Червоная Русь»* (Львів, 1888–1891) намагалися зорієнтувати власних прихильників у бурхливому медійному морі та не менш суперечливій політичній ситуації.

Видання москвофільського спрямування *«Врѣче»* (1880–1882), від самого початку виступило з актуальним порядком денним, присвяченим виборчій кампанії до Львівського сейму (1881). Агітація «лиш на того, котрого нам «Русская Рада» из Львова укаже», стала лейтмотивом публікацій. В руслі визначених москвофільських ідеологом розпочав свій вихід «журнал для политики и літератури» *«Пролом»* (1880–1882), Основним своїм завданням у «Нашій исповеди» він вбачав «поставити його органом, прокладаючим дорогу, вѣдущую к отрождению и соединению всех руських сил» (1880, ч. 1), тобто завданню передусім політичному.

Цій рішучості москвофілів сконцентрувати у своїх руках монополію на керівництво галицькими русинами протистояли не менш послідовні опозиційні сили – зі своїм баченням політичних завдань русинського населення Галичини.

Народовська щоденна газета «Діло» (1880–1939) від самих початків концентрувалася на головному суспільному завданні часу – «творені руської (української. – О.М.) народності», що нерозривно пов'язувалося з політичним завданням здобуття представництва в австрійському та галицькому сеймах. Утім, тут не бракувало й конкурентів з числа усе тих же антимосквофілів. «*Pismo dla Naroda Switlo*» (1881–1882), яке видавав коломийський народний учитель Михайло Кореневич, ставило за мету не тільки урівноважувати напругу у взаєминах українців та поляків, але й пом'якшувати радикальність ставлення українців до польської мови та латинського обряду.

Окрім інформаційних та політичних часописів, виходили у 1880-х рр. й видання, без чітко окресленої ідеологічної платформи. Першим літературним журналом у Західній Україні стала «Зоря» (1880–1897), «що на початку гуртував не лише представників народовецького українського табору, але були тут і з табору москвофілів» [254, с. 145]. З часом же видання стає «чисто національним українським органом».

Напередодні останнього десятиліття ХІХ ст. (тобто перед 1890 р. – О.М.) в Галичині виходило 25 українських часописів з різним ідеологічним забарвленням. Найбільшу читацьку аудиторію мали «Діло» (з 1886 року – друкований орган Народної Ради, політичного органа народовців), та москвофільські «*Червоная Русь*» (продовження друкованих органів Русской Ради «*Нового Пролому*») й «*Народна Часопись*».

Досліджуваний нами історичний період характеризується появою суто партійних видань. Якщо раніше преса підтримувала ту чи іншу політичну силу виключно з особистих симпатій видавця (чи редактора), то з цього часу періодичні видання створювалися як офіційні органи політичних партій – радикальної, соціал-демократичної, націонал-демократичної тощо. Так, за підрахунками авторів ґрунтовного дослідження

«Українська преса в Україні та світі», у 1890 р. в Австро-Угорщині виходило 35 українських часописів (з 1801 періодичних видань загалом), у 1895 р. – 45 (з 2255), у 1899 – 50 українських газет і журналів з 2849 загальної кількості видань [697, с. 3].

Поза сумнівом, своєрідним символом епохи 1890-х стали партійні видання, що започаткували в пресовому житті Галичини період партійної диференціації. Тут не можемо беззастережно погодитися з О. Дроздовською, що виносить 1898–1905 рр. у окремий період, характеризуючи його як «період партійної диференціації суспільно-політичного життя» [232, с. 19], оскільки в ігнор дослідниці підпадає перша українська політична партія РУРП з її пресовими органами. Також О. Дроздовська вказує на «збільшення (?– О. М.) кількості партійно-політичних часописів» у 1898–1905 рр., а у 1865 – 1898 рр., які йому передували, про партійні видання не згадує зовсім.

Часовий відтинок, що розпочався в 1890 р., можемо умовно поділити на декілька підперіодів. Передусім це 1890–1899 рр., протягом яких функціонує наразі єдина (до розколу 1899 р.) Русько-Українська радикальна партія. Ставши, за словами О. Сухого, «каталізатором громадського життя галицького селянства» [663, с. 28], РУРП першим партійним часописом «*Народ*» (1890–1895) не тільки створила пресову трибуну для висловлення своїх цілей і завдань, а й дала старт іншим партійним виданням – «письму політичному, літературному і науковому для руських селян і міщан» газеті «*Хлібороб*» (1891–1895), «газеті для руського народу» (1895 р.) «*Громадський Голос*», що з різною періодичністю і під різними назвами виходив протягом 1895–1936 років, «політичній часописі» «о висшій стилі» (для інтелігенції) «*Радикал*» (1895 – 1896) та «часописі для народу», що «давала образ руху партійного» «*Хлопській Правді*» (1903, 1909). Для радикалів національне питання від початку не бачилося пріоритетним, але згодом ця проблематика усе ж знайшла сою оцінку

Утім, наприкінці ХІХ ст. виходили з друку й партійні видання, які, принаймні на початках, цілковито ігнорували

національне питання, або відводили йому навіть не друго-рядну, а третьорядну роль. «*Organ rusko-ukrajinskoji socyjalno-demokratycznosci partyji «Robitnyk»* (1897) вважав головною метою перехід всіх продуктивних засобів, фабрик і верстатів, землі і машин «на спільну власність працюючого класу», то ідея, що вогненным стовпом (за аналогією з біблійним сюжетом про провідний вогнений стовп, який вів за собою божий народ. – О.М.) в'ється перед очима свідомих своїх прав і свого значення робітників, котрі йдуть через пустелю капіталізму у щасливішу країну будучності (майбутнього. – О.М.)» (1897, Nr.1).

Певна частина тогочасної преси, принаймні формально, залишалася поза гострою партійною дискусією навколо соціального та національного питань. Утім, тут можемо й сперечатися. Для прикладу, «Вістник літератури, історії і фольклору *«Житє і Слово»* (1894–1897) під редагуванням Ольги Франко, хоча й не задекларував чіткий політичний напрям, вважаємо, відчував на собі радикальні переконання Івана Франка.

Поряд з виразно партійною пресою РУРП та соціал-демократії тривало видання формально аполітичних часописів москвофільської течії. Однак, політична, передусім виборча, тематика постійно вилазила назовні. Крізь призму «общерусскости» роглядає потреби «русского народу» в Австрійській державі «*Галицкая Русь»* (1891–1892). Своїм основним завданням москвофільський «*Галичанинъ»* (1893–1913) в статті «Галичанин» в 1894 году» називає «репрезентувати и выразити (...) мнение всего австро-русского народа и быти в полном того слова значении органом австрийской Руси» (1894, ч. 1).

Інша річ, що йдеться про легальну, відтак апріорі опортуністичну, лінію. Утім, важливо й те, що відповідна тематика присутня, і, виразимо сподівання, – готова будь-якої миті критично загостритися.

Органом політичного народно-демократичного товариства «Підгірська Рада» (не політичної партії, але її евентуального зародка – «товариства» відповідного спрямування) задекларував себе «*Стрыйский Голос»* (1895), що поряд з

агітаційними матеріалами до виборів до Галицького сейму вміщував публікації з напрямів правової просвіти селян та піднесення їхнього культурного рівня.

Однак в швидко ростучому сегменті української періодики австрійської Галичини існували й видання, чия партійна та політична орієнтація чітко не простежується. Найважливіші питання української історії, філології та етнографії висвітлювали «Записки Товариства імені Шевченка» (1892 – (з 1893 року «Записки Наукового товариства імені Шевченка») – 1937). Започаткований у 1898 р. перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний журнал «Літературно-Науковий Вістник» протягом свого 34-літнього (до 1932 р.) існування не тільки давав на своїх шпальтах місце «гадкам репрезентантів різних поглядів, напрямів і теорій», але й сприяв формуванню громадянської свідомості та пошуку вирішення суспільних проблем. Медіа-супутником «ЛНВ» упродовж 1898–1902 рр. слугував видаваний Володимиром Гнатюком «галицько-руський альманах» «Левада». Метою часопису «Читальня. Часопись для народа» (1893–1896) оголошено «ширити просвіту й будити народну свідомість по усіх усядах». Поряд з тлумаченням уривків з Євангелія, редакція публікувала як історичні праці (М. Костомарова), так і матеріали господарської та промислово-торгівельної тематики. «Часопись для науки і забави» «Основа» (1892), що його видавав «кружок товаришів «Праця» в Інституті під покровою св. Николая», подавав зібрані і описані членами гуртка етнографічні матеріали – народні пісні, казки, народні звичаї та обряди. Останні сторінки чч. 3. і 5 «часописі» займав рукописний гумористично-сатиричний додаток «Кропива», з гаслом: «Редактор, тримайте «Основу», бо впаде».

Займали своє місце в пресі кінця XIX ст. й вузькоспеціалізовані видання з незначним тиражем та малочисельною аудиторією. Фахове видання «*Stenograf Polsko-Ruski*» (1892) двома мовами – польською й українською – пропонував завдання (тексти) для бажаючих опанувати стенографію. Інше фахове видання – «*Дяковський Глас*» (1895–1905) було створене для «піднесення дяківського стану» і містило нариси про життя і

діяльність дяків, підвищення професійного рівня тощо. За дозволом церковної влади у 1897 р. вийшов невдовзі популярний греко-католицький журнал «Місіонар». З перервами видання виходило до 1944 р., постійно працюючи над формуванням «християнсько-католицької свідомості». Контент часопису «Стріла» (1895) становили поетичні твори та сатиричні замітки у віршованій формі. Огляди громадсько-політичного життя краю часто супроводжувалися карикатурою.

До тогочасної української преси можемо віднести й рукописні молодіжні видання, своєрідні «проби пера» учнівської і студентської молоді Галичини як-от ілюстрована сатирично-гумористична «Сикавка» (1893), «Бурсак» (1893) або «Маска» (1894) та інші [Див.: 712, с. 18–32].

Загалом же «характер, відгалуження та спеціалізацію» української преси другої половини ХІХ ст. «визначали органи політичних течій, угруповань і партій, на які поділялося в ті часи українське громадянство, – народовецької, москвофільської, радикальної української та соціал-демократичної, а також досить розмаїту палітру видань, що складають політичні, суспільно-громадські, літературні, наукові, економічно-господарські, релігійні, педагогічні, жіночі, дитячі, молодіжні, селянські та сатирично – гумористичні газети і журнали» [701, с. 17].

Другий підперіод починаємо 1899 роком. Саме в цей час внаслідок перегрупування сил українського політичного авангарду в повний голос заявила про себе Українська соціал-демократична партія (з 1899 р. Українська соціал-демократична партія Галичини і Буковини виступає як автономна секція Австрійської соціал-демократичної робітничої партії), що на думку І. Лисяка-Рудницького, започаткувала в Галичині двопартійну систему [420, с. 75], Одним з творців партії став публіцист, політичний та громадський діяч Юліан Бачинський. Саме Ю. Бачинський, який у 1895 р. опублікував присвячену «Товаришам – молодіжи українській» книгу «Ukraina Irredenta» («Україна уярмлена»), визначив стратегію українських політичних сил на століття вперед – здобуття політичної незалежності України як головну передумову її дальшого соціально-економічного та культурного розвитку. Важливо, що Ю. Бачинський

добре бачив значення партійної преси. Так, соціал-демократична «Воля» публікує статтю Ю. Бачинського «Преса, видавництва, фонди» в якій « референт тов. Юліан Бачинський» зазначає, що від якісно провадженої партійної преси залежать;

- 1) «успішність агітації»;
- 2) організаційні справи;
- 3) солідаризація «між клясою робітничою» (1903, ч. 7).

То ж «світогляд соціалістичний» партійних пресових видань – часопису «Воля» (1900–1907) та видаваного ще до офіційного проголошення партійної програми «*Robotnyka*» (1897) – вніс суттєві корективи у розвиток не лише партійної, а й загальнополітичної преси.

Основною тематикою соціал-демократичного часопису «Воля» стала пропаганда соціалістичних ідей та організація українського пролетаріату у боротьбі за «визволення працюючих кляс з ярма визиску і неволі».

Незважаючи на отриманий упродовж другої половини ХІХ ст. певний досвід у політичній, економічній, культурній царинах, українське суспільство змушене було вирішувати низку важливих проблем, пов'язаних насамперед із національним розвитком. У цьому йому мали допомогти партії із своїми пресовими органами. Так, у грудні 1899 р. про своє створення оголосила Українська національно-демократична партія. Сформована з колишніх членів Української радикальної партії, УНДП об'єднала найширші прошарки українського суспільства й різні суспільні течії на національних і демократичних принципах. УНДП порівняно швидко здобула помітне становище в політичному житті Галичини і Буковини і вела боротьбу з радикальною і соціал-демократичною партіями за впливи на електоральні маси, зокрема на селянство. Партійною трибуною УНДП став вже існуючий до того часопис «Свобода» (1897–1938), що з публіцистичною пристрасстю відстоював вимоги культурної, економічної та політичної самостійності українського народу,

Іншими медіа-трибунами УНДП стали в цей час часописи «Діло» та «Буковина»; на ґрунті українсько-національно-демократичнім» стояв часопис «Гайдамаки» (1902–1907),

що основною метою визначив вільну і незалежну Україну. «Народно-демократична часопись задля політики, літератури і критики» *«Вольне Слово»* (1904–1905) твердо стояла на основі програми національно-демократичної партії та ставила завдання регулювати її політичну діяльність.

До культурологічної преси цього періоду можемо віднести 12 часописів, у тому числі вже згадуване *«Житє і Слово»*, *«Літературно-науковий Вісник»*, *«Левада»*, ілюстрована часопись *«Руска Хата»* (1905–1906), *«Живе Слово»* (1899), *«Жива Мысль»* (1902–1905), літературно-науковий журнал *«Дзвін»* (1905–1906) та *«Артистичний Вісник»* (1905). Їхня політична орієнтація загалом чітко не прослідковується.

Наступний період датується 1905 – 1914 роками. Переломним для лівої преси Галичини преси став «Великий 1905-й рік, рік революції, від котрої датується масовий соціально-демократичний рух в Росії, поставив перед політичними партіями пролетаріату цілий ряд нових завдань. Сей рух, – писав у рубриці «Від редакції» соціал-демократичний *«Наш Голос»*, – перевернув до гори ногами багато, здавалось би, непохитних засад партійної теорії, тактики й організації» (1910, ч. 1).

Утім висловлена думка стосувалася не лише преси лівого спрямування, але й національно-демократичного відламу. Російська пост-революційна реакція змусила багатьох політично свідомих українців Наддніпрянщини до еміграції та перенесення центру зусиль туди, де були сприятливіші умови для діяльності. З 1905 до 1914 рр., зазначає В. Ігнатієнко, «Наддністрянська Україна (особливо Галичина зо Львовом як центром) (...) веде перед та значно перевищує, як числом, так і різноманітністю напрямків, пресу Наддніпрянщини» [290, с. 51]. Відомий український бібліограф мав рацію, позаяк цифри свідчать про те, що на початок 1906 р. в підросійській Україні продовжував виходити 41 часопис, що поступалося «галицьким» показникам самої лише української преси. Утім, тогочасні наддніпрянські ЗМІ «відбивали різнохарактерну ідеологію політичних угруповань, від крайніх правих, монархічних – до соціал-демократичних та соціал-революційних включно» [291, с. 35], а не були національно-орієнтованими на українську аудиторію.

Натомість наддніпрянські політичні сили лівої та національно-демократичної орієнтації перенесли видавничу роботу до австрійської Галичини. Загалом не дивно, що для «виголошення передових революційних ідей прогресивна громадськість Східної України шукала друкованої трибуни і за межами царської імперії, головним чином у Галичині і Буковині, де існували українські періодичні видання, які, незважаючи на постійні переслідування з боку офіційної і неофіційної австрійської цензури, виконували тоді роль всеукраїнських друкованих органів» [301, с. 313–314].

Піонером партійної наддніпрянської журналістики в Австрії – ще до початку російської революції – став орган Революційної української партії (РУП) газета «Гасло». «Являючи ся органом Р.У.П., зазначала редакція, – наша часопись має на меті діяльність, що відповідає б найголовнішим потребам і причиняє ся би до провадження соціалістичної і революційної праці нашої партії (1902., ч. 1).

Видання другого партійного часопису РУПу, призначеного для сільського робітництва, «Селянин», характеризують наміри редакції «писати про все те, що потрібно знати робучим людям, коли вони хочуть здобувати собі кращої долі, і будемо розсилати та передавати всім гурткам людей по всім містам і селах України, що прилучили ся до нашої Революційної Української партії» (1903, ч. 1).

Медіа-дискурс «Гасла» та «Селянина» підхопило наступне видання РУПу – газета журнального типу «Праця» (1904–1905 рр.). У цій «соціалістичній» ластівці, що друкувалася у Львові, переважали матеріали аналітичного та теоретичного характеру. Гасло у підзаголовку видання «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!» стало стислим формулюванням провідної ідеї часопису.

Медіа-мозаїка наддніпрянської партійної преси, що на початку ХХ ст. виходила у Галичині, буде не повною без згадки про два друковані органи соціалістичного спрямування – «Добра Новина» (партійне видання Української соціалістичної партії, що виходило у Львові у 1903 р.) і газети «Правда», яка представляла партійну лінію Української соціал-демокра-

тичної спілки (1905 р.). Цікаво, що обидва видання виходили у Львові за редакції Семена Вітика – одного із засновників соціалістичного руху в Галичині та Буковині. Показово, що «Добра Новина» на своїх сторінках не тільки висвітлювала програму та завдання соціалістичної партії, але й намагалася поєднати соціалістичну та національну ідею.

Уже в цей час закладаються та міцнішають традиції політичного співробітництва наддніпрянців та наддністрянців, в тому числі й у пресовій діяльності. Цей фактор дасться взнаки у революційних подіях доби Визвольних Змагань 1917–1921 рр.

Газета «Правда» (1905 р.) (не плутати з большевицькою газетою з тою ж назвою. – О. М.) мала за завдання «зорганізувати робітництво, що говорить українською мовою» [254, с. 176], і у підзаголовку характеризувала себе як орган «Соціяль–Демократичної Партії Росії» та «Української соціяль-демократичної спілки». Гасло «Пролетарі усіх країн їднайтесь!» мало зорієнтувати читача на загально-соціалістичний зміст видання.

Всі ці друковані органи, на думку В. Ігнатієнка, «збуджували революційну думку серед народніх мас не тільки Західньої України, а навіть переходили через кордони, поширювались серед селянства, революційно настроєної інтелігенції та серед робітництва Наддніпрянської України» [291, с. 35].

Соціал-демократичні часописи «Праця» (1909–1910) і «Робітник» (1910) вийшли з друку уже тоді, коли наддніпрянська «соціяльдемократія», чк писала редакція «Праці» «переживала смутні часи», перебуваючи в «цілковитому занепаді» (1909, ч.1) . У повідомленні «Від Центрального Комітету» «Робітник» характеризує цей час як такий, «коли між невеличкими гуртами її прихильників майже не існує ніякого організаційного звязку і ідейної єдності» (1910, ч. 1). Загальний стан справ в наддніпрянському лівому середовищі призвів до короткотривалості цих видань (вийшло всього по три числа).

Одноднівка Екзекутивного Комітету У.С.Д.П. «Вперед», що вийшла у Львові в грудні 1911 р., присвячувалася роботі ІV конгресу Української Соціал-демократичної партії (УСДП).

У матеріалах одноднівки висвітлювався бурхливий перебіг конгресу (через розбіжності в тактиці УСДП розкололася на «централістів» та «автономістів»), читачам пропонувалися виступи Д. Донцова, С. Вітика, Т Меленя, Л. Ганкевича та інших учасників Конгресу.

Однак, повернемося до власне Галичини та її пресового життя. Революційні події 1905–1907 рр. в Росії вели до посилення страйкової активності й у сусідній піддавстрійській Галичині. Це, в свою чергу, вплинуло й на місцеву партійну пресу. Так, створення часопису «Вісти» замість «Діла» було викликане страйком типографських набірників у Львові і як наслідок призупиненням виходу всіх газет. Тематика «Вістей» була близькою до «Діла» – осуд шовіністичної політики, що її проводила польська влада.

«Земля і Воля» (1906–1912) позиціонувала себе як орган соціал-демократичної партії і мала «слугувати інтересам працюючих українських мас, інтересам соціалістичного пролетаріату, особливо (...) інтересам сільських робітників» (1907, ч. 1). Публікувало це видання матеріали суспільно-політичної та економічної тематики, зокрема із закликами до страйків.

Утім не тільки російською революцією жили у цей час українські друковані органи Галичини. Так, «Газета місячна для народу «Наука» (1906–1908) основним завданням вважала об'єктивне відображення подій «в справах правничих всякого рода».

Загалом же, безвідносно до подій на Сході, в пресовому житті Галичини зберігаються попередні тренди – дещо ослаблений москвофільський, уже традиційний народовецький, активні радикальний, соціалістичний та клерикальний.

Цікаво, що у передвоєнні роки видання та друк партійної преси поширюється з центру адміністративної одиниці – Львова – так би мовити на провінцію. «Двотижневик політично-економічно-літературний «Калуський Листок» (1912–1914) був створений на підставі загальних зборів членів Української народно-демократичної партії (УНДП) у Калуському повіті. Метою видання редакційна передовиця визначала організацію українського громадсько-політичного життя Калущини, вико-

нання обов'язків посередника між сільськими філіями партії та її повітовим осередком. Однак вже у 1913 р. газета перейшла на позиції безпартійного видання, яке, за задумом редакції, мало бути взірцем пресової організації і «дзеркалом» розвитку народного життя у повіті (1913, ч. 1).

Утім, в галицькій провінції вузько-партійні видання були швидше винятком, ніж тенденцією. Так, «Тижневик політичний, просвітний і економічний» *«Станіславські Вісти»* (1912–1913) від самого початку позиціонував себе як такий, що не буде «заступати ніякої партії ані касти», а матиме більше «інформаційний характер». – питання виборів до повітової ради, освіти, шкільництва, просвіти народу.

Характерною ознакою цього підперіоду стала короткотривалість виходу з друку багатьох часописів. Поряд з виданнями «довгожителлями» – газетами *«Діло»*, *«Руслан»*, московфільським *«Галичанином»*, що задовольняли інформаційні потреби української аудиторії того часу, – понад 30 часописів припинили свій вихід одразу по кількох числах. Не вдалося реалізувати творчі плани видавцям низки газет громадсько-політичного напрямку. Так, *«Боевий Прапор»* (1906), у статті з показовою назвою «До бою за лучшу долю Руси-України» хоча й піднімав актуальні на той час питання «обновлення держави» (Австро-Угорщини. – О.М.), заснованої на «давних пережитих основах і формах», унаслідок чого необхідно «конче перестроїти, позабудувати нові права і закони, бо всі народи, котрі єї замешкують невдоволені з неї» (1906, ч.1), не витримав випробування часом і передплатниками й припинив друк після виходу чотирьох чисел. Стрийська *«Підгірська Рада»* (1910) – «провінціальний політично-економічний двотижневик» – ставила за мету менш масштабні завдання: «займатися передовсім справами Стрийщини і сумежних з нею повітів», але невдовзі (5 номерів) видання припинило існування. Двотижневик «українських поступових жінок» *«Мета»* (1908) в замітці «Перед загальними зборами «Кружка Українок» у Львові» хоч і бачив своїм основним завданням сприяти залученню жіноцтва до активної суспільної праці, «щоб жінка могла і сміла забрати голос в усіх загально-людських справах» (1908, ч.1), але був

закритий урядом в грудні того ж року. «*Нове Зеркало*» (1910), не витримавши фінансових незгод, припинило своє видання на четвертому номері. А «Часопись для просвьіти, науки і розривки» «*Пчілка*» (1906) вийшла з друку взагалі один раз.

Утім повернемося до раніше висловленої думки, що медіа-простір Галичини перед Світовою війною визначали видання чотирьох орієнтацій.

Газета москофільського напрямку «*Русская Воля*» (1906–1911) орієнтувалася на українське селянство Галичини, якому нав'язувалися москофільська ідеологія, популяризація у краї зовнішньої політики царизму. Виразно москофільське спрямування мала «Газета для народа» «*Лемко*» (1911). Видання гостро виступало проти всього українського, називаючи свідомих українців «домовими врагами», наполягало на захисті православ'я, і вело широку передвиборну кампанію (що, знову ж супроводжувалася нападками на українців) за «свого» кандидата до парламенту о. Г. Гнатишина. Москофільський напрям мав і місячник «*Націоналист. Ежемесячный литературный и общественный иллюстрированный журнал*» (1912), де публікувалися матеріали, пов'язані із російською історією і становищем «русских» у Галичині. Друковане видання «*Русская Земля*» (1914) пропагувало пробудження «во всех русских людях русско-народного и державно-гражданского самосознания». Публікації відстоювали права нібито «русских» на рідних теренах, але водночас й закликали до освіти народних мас як одного з важливіших чинників звільнення народу від гноблення у всіх проявах.

Серед видань народовецького напрямку виразно виділявся свій важковаговик – «*Діло*» (та ще клерикальний «*Руслан*»). Від часу появи «*Діло*» відстоювало ідеологію народовців: з 1886 р. – товариства «Народна Рада», з 1899 р. – Української Національно-Демократичної Партії, пізніше Української Народної Трудової Партії. Маючи потужну читацьку аудиторію, народовці «*Діла*» реалізовували супутні видавничі проекти, як-от «Бібліотека найзнаменитіших повістей» (загалом 74 томи). Редакція та дописувачі не раз дозволяли собі критикувати партійне керівництво.

Поразка російської революції 1905–1907 рр. дала взнаки в Галичині передусім на партійних ЗМІ лівого спрямування. Спроба видати «орган українських соціально-демократичних робітничих партій Росії і Австрії» під назвою «*Наш Голос*» (1910–1911), подібно до інших новозаснованих видань цієї передвоєнної доби, також не відзначилася довготривалістю (вийшло 12 чисел). Цікаво, що цілями новоствореного часопису редакційним колективом було оголошено не тільки «зносити перші цеглини до єдиного будинку українського соціалізму», але й «збудувати на Україні (...) елементи пролетарської національної політики» (1910, ч. 1).

У клерикальній пресі виділявся одноосібний лідер «Руслан» – християнсько-суспільний щоденник, близький до народовців орган заснованого О. Барвінським і А. Вахнянином у 1896 р. Католицького Русько-Народного Союзу, перейменованого у 1911 р. на Християнсько-суспільну партію. Виходив у Львові у 1897–1914 під керівництвом О. Барвінського. Редакторами «*Руслана*» були Т. Барановський (1897), С. Кульчицький (1897–1898), Л. Лопатинський (1898–1907), С. Ґорук (1907–1914), В. Барвінський (1914). Українські клерикальні видання Галичини намагалися охопити не одну електоральну нішу, а – по можливості – якомога ширші, якщо не усі загалом верстви населення. Так, видання «*Мисійний Листок*» (1911–1914) вмішувало у кожному числі теологічну розробку тієї чи іншої релігійної проблеми, роблячи це у формі проповіді. Автором текстів був о. Олександр Дикий – проповідник греко-католицького храму св. Юра у Львові. Унаслідок близької для православних та греко-католиків релігійної догматики ці проповіді мали б зацікавити й не надто чисельних, як на Галичину, православних. Натомість «*Церковний Восток. Орган духовно-церковного Общества имени св. Іоанна Златоуста во Львові*» (1911–1914) закликав «под одним прапором соединить наше духовенство». «*Християнський Голос: Письмо церковно-народне*» (1912–1914) – видання того ж Товариства Івана Златоуста – містило публікації релігійної тематики, оповідання, легенди, повчання, проповіді, цікаві як для москвофілів, так народовців, робітників, селян, інтелігенції,

Разом з тим у передвоєнні роки продовжували виходити з друку та з'являлися на світ часописи, які важко однозначно віднести до означеного нами чотиричленного (русофіли – народовці – «ліві» – клерикали) поділу. Обмежимося тут самими лише назвами деяких з них та короткими характеристиками:

Літературно-наукова часопись «Світ» (1906–1907, 1917–1918) – стала трибуною молодих українських письменників, які відображали модерні літературні тенденції свого часу;

Видання Українського Товариства лікарського у Львові «Здоровле. Орган посвячений санітарно-гігієнічним справам українського народу» (1912 – 1914) – вузькоспеціалізований напрям;

Місячник «Земледілець»: Економічно-господарская газета. Орган краевого господарского Общества «Рольничий Союз» во Львове» – сільськогосподарська освіта, діяльність Рільничого Союзу;

«Вісти промислової комісії. Орган Міщанського Брацтва у Львові» (1913) – розвиток ремесел, промислу та торгівлі;

«Торгові Вісти». Тижнева часопись господарска для справ торгових і годівельних» (1914) – питання розвитку тваринництва та торгівлі, практичні поради щодо ведення господарства;

«Письмо, присвячене січовим справам, просвіті і науці» «Січові Вісти» (1912–1924) – став офіційним органом утвореного у 1912 р. Українського Січового Союзу» (УСС) – публікації про січовий рух у краю, матеріали рекомендаційного та просвітнього характеру;

«Рільничі Відомості» (1906–1914) – публікації сільськогосподарської тематики, «безплатне письмо періодичне присвячене хліборобству»;

«Рідна Школа» (1911) – педагогічний додаток до «Українського Учителя» (1911) науково-педагогічного змісту;

«Український Учитель» (1911) – становий орган українського народного учительства в Галичині – суспільна діяльність українського учительства;

«Вісті з українських товариств» (1911–1914) – друкований орган «Руского Товариства Педагогічного» (з 1912 – Українського педагогічного товариства), вміщувало «комунікати, оповістки, звіти, конкурси, анонси, викази жертв, зазиви і поклики». Ця ж, загалом не надто потужна установа, видавала журнали «Дзвінок» (1892 – 1914) та «Учитель» (1889 – 1914);

«Учительське Слово» (1912–1914) – стало «висловом бажань загалу українсько-народного учительства», задекларувало мету «поважним змістом, ріжноманітністю матеріалу – стояти на сторожі і боронити прав загалу народнього – а в першому ряді українського учительства» – розглядало проблеми народної освіти та учительства (оплата праці, мова навчння, проблеми педагогіки та виховання підростаючих поколінь);

«Жіноче Діло» (1912). Безплатний додаток до «Діла» – жіночі питання (вимоги права на вищу освіту та працю, рівної з чоловіками оплати праці, становище жінок в інших країнах) і новинки жіночої моди;

Двотижневик «гумористично-сатиричний ілюстрований» «Оса» (1912) – друкував переважно матеріали, що стосувалися українсько-польських відносин, проблем шкільної освіти;

Сатирично-гумористична ілюстрована часопись «Жало» (1913–1914) – друкувала матеріали, які є взірцями політичної сатири, оповідання, дотепи анекдоти.

І завершуємо цей загальний огляд, за висловом В. Ігнатієнка, «перевалом» 1914–1916 років, через який треба було перейти щоб у 1917 році відкрилося «нове дихання» для української преси [290, с. 68].

То ж преса, чією цільовою аудиторією були русини Галичини, тягне своє коріння від доби ще до початку Весни народів («Русалка Дністрова» та «Вінок русинам...»). Натомість власне партійна преса – явище дещо пізнішого часу, оскільки модерні партії Галичини ведуть свій початок віж РУРП 1890 р. Вона умовно розподіляється на москвофільську, народовецьку, «ліву» (радикальну та її пряме продовження – соціалістичну) і клерикальну. Спостерігаємо дрейф окремих видань від вузькопартійних до призначених для широкого загалу, і навпаки. Натомість велика частина видань, призначених для

галицьких українців витримувала аполітичну лінію, принаймні ззовні. Напередодні та в роки першої російської революції 1905–1907 рр. значний вплив на медіа-мапу Галичини чинили наддніпрянці та репрезентовані ними видання, перенесені на терени Галичини.

3.2. Типологічний синкретизм преси

3.2.1. Типологія преси: теоретичний аспект

У науковій думці зустрічаємо переконання, що вся історія журналістики, починаючи від перших рукописних повідомлень до газет і журналів сьогодення «становить собою шлях безперестанних типологічних еволюцій та шукань (...) Розвиток системи журналістики безпосередньо пов'язаний із осмисленням типологічних характеристик кожного періодичного видання, пошуком власної читацької аудиторії, моделюванням призначення, змісту, структури зовнішньої та внутрішньої форми, стилістичної єдності та оформлення» [339, с. 8].

«Типи видань, – акцентують увагу науковці, – змінюються, трансформуються, народжуються і зникають залежно від змін у суспільних процесах. Типологічні ознаки – це основні ознаки, які характеризують внутрішню структуру певного типу видань і водночас дають змогу досліджувати зв'язки між типами» [608, с. 24].

Так чи інакше, можемо констатувати що «дослідження типології преси, – як зазначають В. Різун та Т. Скотникова, – передбачають збирання емпіричних даних, опис різних типових модифікацій періодичних видань і, нарешті, вичленовування типів на підставі системи ознак і їхніх компонентів» [608, с. 22].

Створення кожного ЗМІ, на думку науковців – результат діяльності його творців, в задумі якого відбираються, а в реалізації фіксуються типо-утворюючі фактори трьох рядів – історичні, соціальні, творчі. Тому кожне видання і програма мають специфічні особливості, шукають і займають свою нішу і фор-

мують своє поле в інформаційному просторі, намагаючись увійти в інформаційне середовище того чи іншого прошарку аудиторії.

Загальновизнаним, однак, слід вважати той факт, що в типологічних дослідженнях немає єдиної думки про те, який принцип (або ознаку) треба прийняти за основу типології засобів масової інформації, немає певного погляду на структуру преси. Видається, цілком справедливий акцент на історичній обумовленості, стійкості ознак, виходячи з якого тип видання – поняття конкретно-історичне. Сам процес типізації – формування та закріплення ознак – процес розвитку і вдосконалення структури ЗМІ, в ході якого деякі видання неминуче переходять в «інший тип», може змінюватися і сама модель – це прямий наслідок суспільних змін.

З метою розкрити соціальну природу друкованого органу, галузь його інформаційного впливу, простежити акцентований інтерес аудиторії і змодельовати збалансовану програму оптимального розвитку можемо поділити всі типоформуючі фактори на формальні та неформальні критерії видання.

Формальні критерії – це такі параметри періодичного друкованого видання, які містяться в його установчих документах, вихідних даних та інших формальних візуальних характеристиках. Вони є однозначними, не допускають вільних інтерпретацій і визначають формально-типологічні характеристики (модель), які задаються видавцем і редакцією при виході продукту на ринок.

До числа формальних параметрів періодичного друкованого видання відносяться: а) характеристики виходу; б) поліграфічний (технологічний) формат; в) мова; г) організаційно-правова та економічна модель.

Критерій характеристик виходу друкованого видання є комплексним і багаторівневим. Його складають наклад, ареал поширення, періодичність, характер і спосіб поширення,

За характеристикою накладу видання можуть ділитися на:

1) місцеві, з локалізацією на певну територію – повіт чи громаду. Наприклад, «Громадське Слово» (1897) – «пробуди-

ти самосвідомість і почуття гідності (...) маси хліборобського люду» Бучацького і сусідніх повітів. Часопис «Підгірська Рада» (1910), що його видавали члени однойменної народно-демократичної організації у м. Стрий, розрахований на «висвітлення важних і пекучих проблем повіта і міста», що мало би зацікавити передусім жителів Стрийщини. Видання, що створювалися з метою конкретизувати політичний вибір читача під час виборчих перегонів до австрійського парламенту, локалізували свій контент на чітко визначені виборчі округи – «Виборчі Вісти» (1907) на Львів, «Робучий Люд» (1907) на Бережани, «Підкарпацький Голос» (1907) на Дрогобич тощо.

2) регіональні. Наприклад, «орган народної організації» тижневик «Нова Січ» (1904) у своєму «Запрошені до передплати» був орієнтований на висвітлення суспільно-політичної, культурної, освітньої та економічної діяльності «русинів» Станіславського, Товмацького, Богородчанського, Надвірнянського, Калуського та сусідніх повітів бо «кожний повіт, кожде село і місто має много таких своїх навіть дуже важних справ, котрі для цілого краю ні значеня не мають, ні інтересу не будять (...) такі справи мусять знаходити місце в часописах для відповідного округа призначених» (1904, ч. 1).

3) загальнонаціональні – видання, розраховані на розповсюдження як на підросійській Україні, так і на землях, що увійшли в склад Австро-Угорщини. Так, редакція партійного органу РУРП «Народ» (1890–1895) намагалася спрямовувати контент не тільки на читачів з Галичини але й на потенційних прихильників в Наддніпрянській Україні, прагнучи стати всеукраїнським виданням.

За періодичністю виходу можемо розрізнати видання:

- 1) щоденні;
- 2) щотижневі;
- 3) такі, що виходять два чи три рази на місяць;
- 4) щомісячні;
- 5) такі, що виходять без зазначеної періодичності.

За характером і способом розповсюдження видання можуть ділитися на такі, що розповсюджуються за передплатою, і вроздріб.

Критерій поліграфічного формату характеризує видання з точки зору поліграфічного формату (А2, А3, А4), верстки (вертикальна, горизонтальна, ламана, змішана), а також з точки зору використання основних (титкульні і текстові шрифти) та додаткових засобів оформлення. Прийнято вважати, що видання, розраховані на старші вікові групи, мусять мати більший за розмірами шрифт, рекламні вставки повинні мати своє визначене місце на газетній сторінці і т.п. Стосовно досліджуваного періоду відмітимо, що преса цього часу мала різну аудиторну спрямованість (селяни, робітництво, інтелігенція, духовенство) і це породжувало певні пошуки формату.

Так, ще чекають свого дослідника питання щодо залежності поліграфічного формату із можливою зміною редакторського колективу чи спрямування видання. Чому, припустимо, «часопись» Української Соціалістичної Партії «Добра Новина» протягом року існування (1903) змінювала свій формат (із ч. 1 – 38 x 28.5 до останнього, сьомого номеру – 23 x 18 см.), кількість сторінок (з ч. 1 – 6 стор. до ч. 7 – 20 стор. (чч. 2–32 стор.) і правопис (з етимологічного (чч. 1–3) на фонетичний (чч. 5–7)), і чи не пов'язано це із змінами «партійної лінії» чи бажанням «сподобатися» ще й гіпотетичному «новому» читачу.

Мовний критерій має на увазі розподіл періодичних видань за мовою публікацій. В результаті можна виділити видання, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст ст. виходили «язичієм», етимологічним та фонетичним правописом, українською та латинкою (український текст латинськими літерами) чи двомовні (українською і польською мовами).

Організаційно-правова та економічна модель надають інформацію про легальність функціонування видання, зокрема, статус засновника, в якості якого можуть виступати:

– **органи влади** («Вестник для Русинов Австрійської держави» (1850–1866), перший український часопис для Галичини, що 1858 р. отримав статус урядового видання);

– **політичні чи партійні структури**. Так, політичне товариство «Селянська Рада» в Перемишлі засновує однойменне видання «Селянська Рада: Орган перемискої народної організації» (1907–1908) з метою, як у зверненні «До наших чита-

чів» писала редакція, «повного визволення нашого руско-українського народу з під польсько-шляхоцького гнету політичного, економічного і культурного» (1907, ч. 13). Маємо чисельні соціал-демократичні видання – «Праця» (1909–1910), «Робітник» (1910), «Наш Голос» (1910–1911), «Червоний Прапор» (1906–1907), що намагалися «зносити перші цеглини до єдиного будинку українського соціалізму», та друківані органи інших політичних сил.

– **освітні структури.** Так, Товариство «Просьвіта» видавало «Просьвітні Листки» (1910–1911, 1914, 1916–1918); членкині львівського «Кружка Українок» (Дарія Старосольська, Ірина Січинська) видавали двотижневик «Мета» (1908); орган товариства «Учительська Громада» – часопис «Наша Школа» (1909–1914) тощо.

– **спортивні товариства** «Сокіл», «Січ» теж мали свої друківані видання (сокільський журнал «Вісті з Запорожа» (1910–1914) або львівський місячник «Січові Вісті» (1912–1913) тощо.

Неформальні типологічні критерії видання пов'язані з його повсякденними практиками, змістом та ефективністю роботи редакції. До їх числа відносять предметно-аудиторну спрямованість, яка ділить всі друківані видання на універсальні та спеціалізовані.

Сукупність усіх типоформуючих факторів визначає найважливіші риси типу (типологічні характеристики). Типологічні характеристики вторинні, вони впливають, слідуєть з типоформуючих факторів, визначаються видавцем, призначенням ЗМІ, аудиторією.

Визначальними, найважливішими серед них є особливості змісту, сфера відображення дійсності, програма видання, авторський склад колективу дописувачів, відділи та рубрики (внутрішня структура), жанри, обсяг, оформлення.

Типологічні риси, на відміну від типоформуючих факторів, що становлять собою методологічну, визначальну, фундаментальну категорію, рухливі і схильні до еволюції, часом різкої, в ході розвитку видання.

3.2.2. Тематична диференціація

Однією з найважливіших типологічних ознак пресового видання вважають його предметно-авдиторну спрямованість, що ділить всі друковані видання на громадсько-політичні, універсальні, спеціалізовані, фахові тощо.

Прийнято вважати, що видання універсального типу відіграють головну роль в орієнтації читача у соціумі. Спеціалізовані ж видання орієнтуються на соціально-демографічні та проблемно-тематичні напрями.

Спеціалізована газетна преса (до якої можемо віднести і партійну пресу), на відміну від універсальної, має своїм цільовим призначенням певні аудиторні групи, сегментовані за соціально-демографічними ознаками та інтересами в різних сферах життєдіяльності людини. Як типо-утворюючі ознаки для спеціалізованої газетної періодики визначають наступні:

- цільове призначення (адресність);
- запити певних аудиторних груп;
- соціально-демографічна і проблемно-тематична спрямованість (зміст);
- специфіка соціальних функцій.

«Політико-ідеологічна лінія, –вказує Є. Прохоров, – своєрідна візитна картка, що дає характеристику сутності видання чи програми в силу першочергової значимості для ЗМІ їхньої позиції з політичних питань [597, с. 284]. Тут відмітимо, що видання, які мають окремі спільні типоформуючі ознаки, але відрізняються хоча б однією з них, не є представниками одного типу однак можуть об'єднуватися за різними ознаками в типологічні групи. Так, громадсько-політичне видання – це видання, що спеціалізується на розповсюдженні інформації громадсько-політичного характеру. Переважний зміст видань такого роду містять інформацію про значимі події у громадському, політичному, економічному, культурному житті суспільства.

Щодо партійної преси вкажемо, що це особлива інформаційна система, основне завдання якої полягає в забезпеченні політичної комунікації з важливою категоріальною ознакою – чіткою позицією за ключовими політичними питаннями

– ідеологією видання, що співпадає з позицією політичної сили, яку певне видання підтримує.

З одного боку, видання політичних партій орієнтуються на зовнішню аудиторію, то ж їхнім основним завданням стає пропаганда ідеології політичного об'єднання і роз'яснення його позиції за ключовими питаннями. З іншої сторони, партійна преса наближається за своїми характеристиками до преси фахової (або спеціалізованої), головним завданням якої є організація ефективної комунікації між членами партії. Партійний друк у цьому контексті є важливим каталізатором змін в суспільстві та індикатором глибини і якості цих змін. Партійна преса не тільки відображає процеси, що відбуваються в суспільстві, але й може суттєво впливати на них формуючи громадську думку з питань, найважливіших для суспільства.

Національний стандарт України щодо основних видів видань у Пункті 4.8.2. документа характеризує суспільно-політичне видання як таке, що містить публіцистичний твір (твори), який висвітлює актуальні питання й події міжнародного та внутрішньодержавного суспільного життя [530]. Разом з тим у досліджуваній нами період «надто складно (...) провести демаркаційну лінію між часописами громадсько-політичного й універсального типу, адже редакції більшості видань, якими опікувалися політичні партії і рухи повинні були, вміло розставляючи ідеологічні тенета, виховувати свого читача – послідовного адепта пропонованих напрямів, поглядів, переконань» [697, с. 25].

У 1890 р. в Галичині виходило 25 часописів, серед яких ідеологічно різновекторні «Діло», «Червоная Русь», «Народна Часопись», а також просвітницькі, релігійні, фахові газети і журнали із синкретичним окресленням завдань – «Зоря», «Дзвінок», «Учитель», «Часопись правнича» тощо. Упродовж 1891–1905 рр. тут засновано 89 різнотипних часописів, з яких громадсько-політична преса виносила приблизно третину (28) найменувань.

Станом на 1891 р. до важливіших громадсько-політичних належали:

– «Галицкая Русь» (1891–1892) – широко висвітлювала суспільно-політичне, економічне та громадсько-політичне життя Галичини через призму москвофільської ідеології;

– виразник програми радикальної партії «Хлібороб» (1891–1895) – ставила завданням «сміло і явно боронити наших бідних хліборобів по селах і містах, подавати їм усю правду з огляду на справедливість і добро простого народу (...), ширити дух боротьби за кращий добробут і просвіщати народ до тої боротьби»;

У 1892 р. до них додаються:

– «Основа: часопись для науки і забави» (Львів, 1892) і «Кропива». Додаток до «Основи», «виходить десь колись», обидва рукописні

У 1893 р.:

– «Бурсак» (Станіславів, тижневик, рукописне видання шкільної молоді);

– «Галичанинъ» (1893–1913) (Львів);

– «Читальня. Часопись для народа» (1893–1896) з проголошеною метою «ширити просвіту».

У 1894 р.:

– «Житє і Слово» (1894–1897) – Вісник літератури, історії і фольклору

У 1895 р.:

– «Громадський Голос» (Львів, 1895–1902, 1906–1914, 1916, 1922–1939);

– «Радикал» (1895–1896) – партійне видання;

– «Стрийський Голос» (1895) – громадсько-політичне видання.

У 1896 р.:

– «Громада» (1896–1897) – «Часопись для робучого народа, стоячи на радикальних засадах роз'ясненню ідей Української радикальної партії».

У 1897 р.:

– «Перші проби» (Перемишль, 1897) – учнівський рукописний журнал національно-патріотичного спрямування;

– «Робітник» (латинкою) (Львів, 1897);

– «Руслан» (Львів, 1897–1914);

«Свобода» (1897–1914).

У 1898 р.:

– «Господарь» (1898–1913) (Перемишль, просвітній журнал для селян «Часопись для руских Хліборобов»);

«Левада. Галицько-руський альманах» (Львів, 1898–1902, передруки окремих публікацій ЛНВ);

– «Літературно-Науковий Вістник» (Львів, 1898–1914).

У 1899 р.:

«Будучність Суспільно-політична часопись» (Львів);

«Живое Слово» (Львов, 1899 – замість літературного журналу «Беседа»);

– «Праця і Згода Збірник перших проб» (Львів, 1899).

У 1900 р.:

– «Баба» (Бережани, орган шкільної молоді, вийшло 1 число у 1900 р.);

– «Бжол» (Бережани, орган шкільної молоді Бережани);

– «Богословський Вестник» (Львів, 1900–1903);

– «Воля» (Львів, 1900);

– *Додаток до «Свободи»* (Львів, 1900 – економічно-господарський додаток);

– «Іскра» (Львів, 1900, рукописне видання);

– «Комар» (орган шкільної молоді, Бережани, 1900, вийшло 1 число – гектографований учнівський часопис

– «Мітла» (орган шкільної молоді, Бережани, 1900 – гектографований учнівський часопис

– «Молода Україна. Часопись української молодіжи» (Львів, 1900–1903).

Окрім вказаних суспільно-політичних видань у цей час виникали та закривалися й фахові та спеціалізовані: фахове видання «Стенограф» (Львів, 1892); «Сикавка» (журнал сатирично-гумористичний, Львів, 1893–рукописне видання); «Маска» (Ярослав, 1894 – ілюстрований гумористичний часопис); фаховий «Дяковський Глас. Орган гр-кат. Дяков Галицьких и Буковинских» (1895–1905); «Місіонарь» (Львів (1897–1918), Жовква (1898–1913); фаховий «Прапор. Місячник суспільно-політичний и економічний для руско-католицького Духо-

веньства. *Перемішль*» (1897–1900); гумористично-сатиричний двотижневик *«Комар»* Львів (1900–1905).

22 громадсько-політичних видання засновано протягом 1906–1910 рр. Практично відразу, так і не закінчивши року існування, припинилося 13 видань, чотири часописи завершилися на другому році виходу, два видання УНДП *«Подільське Слово»* і *«Перемиский Вістник»* функціонували три і п'ять років відповідно. Часописи москвофільського спрямування – *«Русская Воля»*, *«Голос Народа»*, *«Прикарпатская Русь»* – припинилися після шести років виходу.

Фахові часописи 1906–1910 рр. – це 20 видань для учителів, юристів, служителів Церкви, робітників-залізничників, працівників сільського господарства. Зокрема, учительські часописи цього часу: *«Учитель»*, з додатком *«Шкільний Порадник»* (1906), тижневик для вчителів *«Луна»*, *«Наше Слово»*, видання «українсько-руського народного учительства *«Прапор»* (1908–1912), *«Наша Школа»* (1909–1914). Для юристів виходив фаховий *«Правничий Вістник»* (1910–1911, 1913), церковного кліру – *«Голос Галицьких Дяков»* (Львів, 1910), працівників торгівлі – *«Торговельно-промислові Відомості»* (1908).

Порівняно з часописами чітко задекларованого громадсько-політичного напрямку, змістову універсальність обрали редакції лише чотирьох видань – це *«Громадське Слово»* (Нагірянкa, 1897), *«Руслан»* (Львів, 1897–1914), «з особливим кутом висвітлення загальної подієвості» *«Комар»* (Львів, 1900–1905), «політичний, просвітний і господарський» *«Руский Селянин»* (Львів. 1903–1914).

Так, часопис *«Народне Слово: Ілюстрована, національна, популярно-просвітня й політична часопись для усіх верств руського народа»* (1907–1911) у своєму «Першому слові» свідомо підкреслював свою позапартійність – не є ніяким партійним органом, не є інспіровано жадними «можними міра сего», лиш є «від нікого незалежною, самостійною національно-всенародною руською часописею» (1907, ч. 1). Унаслідок цього універсальне видання, розраховане на потреби українського населення як Австро-Угорщини, так і Російської

імперії, друкувало матеріали з усіх галузей «людського знання»: всесвітня історія та історія українського народу, мова, етнографія, географія, література, медицина, господарство, психологія. Видання подавало інформацію про поточні події як на українських землях, розділених імперіями, так і про міжнародне становище, звіти про засідання австрійського парламенту і Галицького сейму, діяльність українських товариств, організацій, установ. «Комітет», що відповідав за зміст видання, своїми публікаціями патріотичного спрямування (зокрема у зверненні «До всіх читачів і прихильників «Народного Слова») намагався налаштувати читача на усвідомлення ним своєї національної самобутності та формування опозиційного ставлення до «ворожо до наших національних постулатів настроєної пануючої у нас польської шляхти (1908, ч. 153).

Про свою суспільно-політичну спрямованість часописи згадували (і нагадували про читачам) переважно напередодні виборів, коли ставилось на меті мобілізувати виборця, не дати йому «утекти» до політичного конкурента, який часто обробляв одна й те ж електоральне поле.

Наприклад, «*Підкарпацький Голос: Тижневик для робучого люду*» (1907) виходив з друку незадовго до виборів послів до австрійської Державної ради з проголошеною метою «мати оружжя в руках проти наших ворогів» (1907, ч. 2) і містив агітаційні матеріали за Семена Вітика.

За формальної універсальності чітких політичних позицій дотримувалися московфільські видання. Так, редакція «*Политико-общественного и литературного обозрения*» «*Новая Жизнь*» (1908–1909, 1913) мало цікавилася власне літературою, наукою чи мистецтвом, залишаючи ці теми обабіч тематики видання. Однак, охоче вміщувала популярні публікації з економіки, філософії чи біографічні нариси відомих діячів того часу – Ю. Федьковича, О. Герцена чи К. Маркса, основною ж темою стали матеріали на суспільно-політичні та економічні теми, що відстоювали ідеї «общерусского единства». Активно пропагували московфільські погляди «*Труд: Письма до Молодежи*» (1908) та «*Голос Народа: Иллюстрированная*

политично-просветительная газета для русского народа (1909–1915).

До важливого параметру періодичного друкованого видання дослідники відносять мову, що було одним з найбільш «збуджуючих» західноукраїнське суспільство XIX – початку XX ст. ст. питань. Якою мовою навчати дітей, писати книжки і видавати часописи, стояло на порядку денному не тільки в середовищі української інтелігенції, що лише народжувалася, але й для владних структур офіційного Відня, Королівства Галичини та Володимирії (проіснувало з 1772 до 1918 рр.). Мовне питання стало одним з найважливіших моментів самоідентифікації для більшості народів Австро-Угорщини. Розумів важливість цього питання й імперський центр. Представники ж української еліти Австрії також «були зацікавлені у так званому мовному питанні, тобто вирішенні, яка лінгвістична форма була найбільш придатною для використання в публікаціях та школах, а отже, найбільш репрезентативна щодо національності в цілому» [836, р. 50].

Поштовхом для виникнення не тільки мовної дискусії, але й, в кінцевому рахунку, розгалуженні українського руху на політичні табори став, на думку І.Франка, «глибокий розділ серед галицько-руської інтелігенції, який зазначився вже в 30-х роках (XIX ст. – О.М.) і трохи затемнився в 50-х роках, розділ на прихильників і противників народньої мови в письменстві, в 60-х роках, з настанем конституційної ери, досить швидко заострує ся і доводить протягом десятиліття до утворення двох окремих таборів чи партій, – староруської (москвофілів. – О.М.) (...) і народної. Кожда партія старає ся мати в своїх руках органи друку (виділено мною. – О.М.) та інституції, а також свою репрезентацію в парламентарних тілах краю і держави, щоб мати вплив на впорядкуване найважливіших національних і соціальних справ» [723, с. 342].

Мовний характер преси бачився визначальним для дослідника української періодики Варфоломія Ігнатієнка, який вважав, що єдиним принципом, за яким має вирішуватися питання, «що можна вважати за українську пресу», має слугу-

вати «принцип мови в комбінації з основною етнографічною територією розселення українського народу [285, с. 26].

Ситуація ускладнювалися ще й тим, що самі українці не могли протягом усього XIX століття дійти згоди у цьому питанні. Ще у 1816 р. латинський архієпископ Анджей Анквіч «наполягав на тому, що в Галичині з часів давньої Речі Посполитої крайовою мовою є мова польська», та ініціював і підтримував друкування україномовних книжок латинкою, «щоб не будити серед населення одного краю (...) духу сепаратизму» [296, с. 41]. У цьому його підтримувала й найбільш просвічена, здавалось, на той час верства українського населення – духовенство. «Церковно-славянської мови, що нагадувала все якусь окремішність від польщини, тодішні богослови не тільки не розуміли, але навіть не хотіли вчити ся, й коли 1835 р. на розпорядок митрополита почав її викладати префект семінарії, Іван Ільницький, богослови закричали: «Не хочемо бути варварами!», а один навіть кинув поліном в нього» [176, с. 4]. У цьому контексті без перебільшення революційним можемо назвати вихід у 1837 р. «Русалки Дністрової». Член Руської трійці Маркіян Шашкевич, на думку Осипа Маковея, започаткував «П'ятдесят літ борби про мову! П'ятдесят літ борби про правопис!» [482, с. 119].

Спроби «відомого діяча, пізніше посла до віденського парламенту і холмського єпископа М. Куземського, крилошанина І. Жуковського, Семашки, Павенцького, що 1846 р. задумали видавати періодичний часопис (...), – вказує А. Животко, – розбилися на мовному питанні. Жуковський був послідовником Шашкевича, Куземський був за видання «язичієм», Семашко – за старослов'янську, як «матір руської мови» [254, с. 52]. Відомою є мовна «фронда» Дениса Зубрицького, якому у переддень Весни народів запропонували стати редактором руського часопису «Пчола Галицька», що мав виходити під протекторатом австрійської влади. Видання такого часопису провладної орієнтації мало зорієнтувати галичан на «австрійську слов'янщину», запобігаючи появі небажаних для Австрії настроїв. Довгі вагання (два тижні «іспрашивался и отказывался») прихильника «язичія» Д. Зубрицького з відповіддю були

спричинені розбіжностями щодо мети та мови часопису поза-як він «не може приймати редакції денника в такому несотворенному язичі, якого сі панове жадають (тут, вочевидь йшлося про народну мову. – О. М.)» [154, с. 144–146].

Мовний «розгардіяш» не тільки виливався у полемічний дискурс, але й безпосередньо впливав на популярність того чи іншого (і не в останню чергу політичного) видання. Так, коли «І. Гушалевич (московфіл, прихильник язичія. – О.М.) та група авторів, що гуртувалася навколо нього перевели «Зорю Галицьку» на язичіє, газета втратила політичну значимість та репрезентивність, зменшилася її популярність, скоротився тираж» [497, с. 277]. Це підтверджують й сухі цифри. Мовна турбулентність, що повернулася на сторінки «Зорі Галицької» з початком 1856 р., «призвела до зменшення кількості передплатників у 1856 році до 191 осіб, а їх кількість у 1857 році ледве сягає 100» [701, с. 24].

«Азбучна війна», що, посилюючись чи затихаючи, йшла з 1833 р. (з виходом у світ польсько-української книги Вацлава Залеського «Руські та польські пісні галицького народу», писаної латинкою) «розгоріла ся була в Східній Галичині у 1858–1860 роках» [723, с. 106]. Особливо наступально відстоювали «свій» варіант правопису – етимологічний – представники московфільського спрямування. На сторінках московфільських видань йшов агресивний захист «єдино вірного» правопису і здійснювалися нападки на видання, де використовувався правопис фонетичний. Чого варті лише назви статей анонімних авторів, спрямованих проти фонетичного правопису, що їх на своїх сторінках публікував московфільський часопис «Новий Пролом» (1883–1887) – «Какографія в школах» (ч. 417), «Какографический вопрос» (ч. 420). Амвросій Шанковський (під криптонімом А.П.Ш.) у статті «Не напасть ли то? (несколько слов про фонетику и етимологию)» писав: «Фонетика у нас то на ділі напасть і нічого більше. Якщо в пользу її немає якихось скритих політичних цілей, з якими однако приклонники її явно не виступають, то напевно иной пользи воно не приносить» (1886, ч. 453). Деякі московфільські видання, як от політичний двотижневик «Русская Рада» (1871–1912), розуміючи необхід-

ність модифікації мовного контенту, спершу виходять язичієм, а згодом (згадане видання – з 1875 р. – О.М.) переорієнтовуються на «гражданку», мову, що була наближена до народної і використовувала фонетичний правопис. Це, можливо, поряд із іншими факторами зумовило довготривалість цього двотижневика (виходив з друку 41 рік).

Ті видання, що наполягали на догматичній мовній визначеності, часто чекали упадок і короткотривалість випуску при, здавалось би, цікавому наповненні. Так, перший український сатирично-гумористичний часопис Закарпаття «Лопата», на сторінках якого широко висвітлювалися суспільно-політичні, соціально-національні та культурні проблеми українців краю, широко використовував язичіє, малозрозуміле для читача. У перший же рік випуску (1876) воно було закрито.

Відомо принципове ставлення І. Франка до відстоювання фонетичного правопису. Так, категоричною вимогою друкуватися фонетичним правописом на сторінках москвофільського видання «Беседа» (1887–1898) була обумовлена згода письменника на співпрацю з журналом: «Щоб Ви погодились принципово друкувати, хоч невелички твори малоруською мовою фонетичним правописом. Нехай на початок це будуть лише вірші, але важливо сам початок, самий принцип. Я зі свого боку у цьому відношенні готовий запропонувати свої послуги» [Цит. за: 366, с. 46]. Жорстка позиція редактора видання Осипа Мончаловського, що стояв на твердих позиціях «общерусскости», не дозволила перейти до плідної співпраці. Сам же І. Франко схарактеризував «етимологічну доктрину» як «гриб», що точить дерево – «сам непродуктивний (...) але старається шкодити їй (мові. – О.М.), плюгавити її, зогиджувати в очах нетямущих» [723, с. 166].

Необхідність зміни етимологічного письма (що часто асоціювалося із москвофілами) розуміли й народовські видання. «Нехай же тепер тії панове послухають ласкаво, – заявив в статті «Як гадає «Основа» про галицьку письменність» один із перших народовських часописів Галичини «Вечерниці» (1862–1863), – що о нашій галицькій письменности, а то о направленії її» (1862, ч. 27). Обговорення проблеми рідної мови

була присвячена велика редакційна стаття «Вечерниця» «Народ и словесность» (1862, ч. 2–8), в якій стверджувалося, що в Галичині «слідє нам безусловно приймати наш письменний язык з України». «Скрізь у нас чується потреба такого письма, – вторить у «Передньому слові» інше народовське видання – «Мета» (1863–1865), – щоб було огнищем руської народної ідеї, розбуджувало б самовіжу народну, причинилось би до самостайнього подвигнення народу з его упадку і до скорішого розвою его духовної життя» (1863, ч. 1).

«Батьківщина» (1879–1896), яка виходила «етимологічним» правописом, у перші роки видання, за словами І. Франка, «робила всюди велике вражінє (...) своїм «тверезим, простим словом до селян про їх насущні справи, про те, що діється навколо них в краю, в державі» [722, с.4]. Лише у 1892 р., уже за редагування Костя Паньківського, вона почала використовувати фонетику.

Провідний часопис Галичини «Діло» поступово відвойовував читацьку аудиторію у москвофільського «Слова». В ході цього протистояння, намагаючись не втратити «усіх тих елементів, які доси не симпатизували з українофільством, але не мали охоти признаватися явно до москвофільства» [722, с. 9], редакція починає вводити фонетику. Остаточно редакція оголосила про розрив з мовними путами етимологічного правопису змінивши назву з «Дѣло» на «Діло» 2 травня 1902 року числом 86 [386, с. 5]. Утім, ще довгий час редактори, ніби виправдовуючись, пояснювали й роз'яснювали, як писало «Діло» у статті «Правопись нашої часописі», необхідність мовного розмежування «зближуючись в той спосіб до правописи «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» (1916, ч. 1).

Підхід до мовної проблематики партійних видань (уже від 1890 р.; утворення РУРП і початків творення партійної преси) відповідав загальному дискурсу. Так, стаття І.Франка «Етимологія і фонетика в южно-руській літературі» вперше опублікована на сторінках часопису РУРП «Народ» (1894, ч. 13–14, 15). На сторінках цього радикального видання І. Франко піддав критиці москвофілів, що заперечували існування окремої української мови, ігнорували її, намагаючись впро-

вадити у практику «язичіє» («Дідицький винайшов знамениту теорію «один язик, а два виговори» і на ній побудував свою не менше знамениту тезу «В один час навчитися малорусину по-великорусски». Та теорія, писав «Народ», потерпіла «сромотное фьяско», коли показалося, що й сам Дідицький і за 30 літ не навчився по-великоруськи і завсігди писав каліченою мовою» (1894, ч. 15). Виступаючи проти «галабурди, зробленої москвофілами», І. Франко агітує за фонетику на сторінках друкованих видань позаяк саме вона сприяє «конечності» національного і літературного об'єднання обидвох частин розділеної між двома державами української нації та й з тієї точки зору, що «найчисленніші і найважливіші писателі уживали і уживають фонетики».

Майже під франковою назвою на сторінках партійного часопису «Руслан» (представляв християнсько-суспільний рух) виходить стаття українського галицького літературознавця Володимира Коцовського «Етимологія і фонетика» (1897, Чч. 102, 105, 106). Упродовж трьох номерів автор розглядає проблеми тогочасного правопису, акцентуючи увагу на нібито «непригодності» використання фонетичного правопису. Сама ж редакція часопису у статті «Принципи національності» наполягала на тому, що «хто плекає ідею національну, той дбає поперед все за мову. Тому і всі народи домагаються іменно як найширших прав для своєї мови. Они дбають, щоби мова їх уживалася не лише в житю родиннім, але і в житю прилюднім: у школі, церкви, урядї, науцї, в законодавстві і у всяких зносинах з властями» (1897, ч. 21). Підтверджуючи своє мовне кредо, «Руслан» висвітлює діяльність українських представників в парламенті з мовного питання – «Наше язикове внесення» (1898. – ч. 80), «Мова руска в галицьких судах» (1898. – ч. 94), «Трудности язикового закону в парламенті» (1898, ч. 71) тощо.

Утім, не всі українські політики та пресовидавці були прихильниками етимології чи фонетики. Так, є свідчення про спроби українофіла Лева Сирочинського (в майбутньому ректора Львівської політехніки) видати у Цюріху в 60–70-х роках ХІХ ст. «кілька чисел руської газети «*Robitnyk*» латинськими буквами» [723, с. 369]. Відомий громадсько-політичний діяч

того часу Анатоль Вахнянин започаткував в 1869 р. «письмо руське латинськими черенками (літерами. – О.М.) «*Hospodar*», наполягаючи на тому, що латинська азбука «зірве міст, по котрому Русь могла би перейти і кинути в рамена Московщини» [142, с. 12]. Не дивно, що згодом А. Вахнянин став одним з ініціаторів політики унормування українсько-польських відносин у Галичині під назвою «нова ера».

На думку І. Франка, «з виразною метою колонізувати русинів» в Коломиї виходить руський часопис латинськими літерами «*Switlo*» [722, с. 15]. Така «відвага» видавця, – зазначає Л. Сніцарчук, – була спричинена, вочевидь, фінансовою підтримкою польського політикуму, позаяк чимало публікацій двотижневика присвячено обговоренню українсько-польських суперечностей та намаганню зробити свій внесок в досягнення нормальних відносин між обома народами в краї. Достеменно невідомо, чому припинилося «письмо для народу», мабуть, не вистачило матеріального «благодійницького» завзяття, латинка також була не вельми пошанована українською аудиторією, інформаційно-політичну ж «погоду» творили інші видання, зокрема, професійно потужне «Діло» » [648, с. 61 – 67].

Також використання «язика, котрого не розумієтця» привело до занепаду «вельми потрібних і попервах доволі прихильно сприйнятих читачами журналів для селян і жіноцтва» [649, с. 63].

Спробою «всидіти на двох стільцях» можна пояснити видання Анзельмом Мозлером – адвокатом за фахом і радикалом за політичними переконаннями – двомовної газети «*Służba dworska*» (1905), на сторінках якої польською та українською давалися відповіді на питання щодо безправного життя двірських робітників Бучацького повіту.

Автори історико-бібліографічного дослідження «Українська преса в Україні та світі» наводять наступні цифри: у 1890-му р. в Галичині видавалося 128 часописів, з яких лише 25 українською мовою решта ж польською. Ситуація практично не змінилася через десятиліття (1900 р.) – 234 польсько-мовних газет і журналів і лише 41 україномовне видання

[697, с. 74]. Варфоломій Ігнатієнко наводить наступні цифри – перед початком війни (1914) преса українською мовою нараховувала 42 назви (підраховано автором). Ця цифра включає видання як Наддніпрянщини (16 органів), Наддністрянщини (16 органів) так і закордонні видання (10) [290, с. 51].

Тим самим українська преса Галичини досліджуваного періоду, подібно до усієї тогочасної преси Австро-Угорської імперії та Європи в цілому складається з різних сегментів – урядової, суспільно-політичної, літературно-наукової, власне політичної тощо. За ознаками другорядними, як-от шрифти, формат видання тощо, суттєвих відмінностей між виданнями партійними і не партійними не спостерігається (чи, принаймні, нами не виявлено). Натомість важливою характеризуючою ознакою будь-якого, не лише партійного, тогочасного галицького видання виступає його мова (язичіє, фонетика, етимологічний правопис) та шрифт (кирилиця чи латинка). За цими ознаками часто можна робити попереднє судження про настрої та симпатії видавців й редакторів – так язичіє більш характерне для москвофілів, а латинка – для інтернаціоналістів-соціалістів чи (відвертих або прихованих) прихильників польсько-українського зближення.

3.2.3. Читацька аудиторія

Читацьку аудиторію можна назвати основним домінуючим фактором впливу на розвиток періодичних видань.

«Аудиторія, – запевняє провідний англійський спеціаліст у сфері медіа та комунікацій Деніс Мак-Квейл (*Denis McQuail*), – це продукт соціального контексту, який має спільні культурні інтереси, розуміння й інформаційні потреби), і реакція на окремий зразок медійної продукції. Часто, – уточнює науковець, – вони є і тим, і тим водночас, – наприклад, коли ЗМІ прагне апелювати до членів якоїсь соціальної категорії або мешканців якоїсь території (...). Аудиторія – головний критерій успіху в будь-якій медіа-політичній грі» [435, с. 355, 371].

Вітчизняний науковець В. Різун характеризує аудиторію як «незібрану публіку, яка формується мас-медіа, є її постійним споживачем (...), що сприймають разом один і той же предмет, інформацію» [607, с. 87].

«Аудиторія – активна, самостійно формуюча своє відношення із ЗМІ «частка» журналістики як функціонуючої системи» [597, с. 276].

Саме аудиторія часто стає повноправним учасником медіа процесу, впливає на організацію матеріалів, формування картини світу.

Читач видання політичного чи партійного спрямування звертається до газети чи журналу з метою визначення мети та стратегії певної політичної сили чи партії (що має відповідати запитам і очікуванням широких народних мас, до яких цей читач більш чи менш обґрунтовано зараховує й себе). Таким чином аудиторію такого роду преси можна визначити як сукупність читачів партійно чи політично спрямованого видання, які з різною регулярністю використовують це видання з метою отримання джерела інформації, включені у процес інформаційного дискурсу, і вступають у контакт із цим виданням. Цю сукупність складають як постійні читачі (передплатники), так і непостійні читачі, яких, у свою чергу, редакція політичного чи партійного першодруку не тільки агітує стати передплатником, але й намагається переконати у своїх політичних поглядах.

Аналіз політичної та партійної преси кінця XIX – початку XX століть дозволяє зробити висновок про ідеологічну складову та орієнтацію на той чи інший прошарок тогочасного населення. Часто видання чітко виділяли свою цільову аудиторію, що виражалось не тільки в подачі інформації, засобах, методах, мовних особливостях, але й у змісті та формі викладу тих чи інших подій.

Дослідження програмових статей політичних та партійних першодруків не лише дають розуміння, на який прошарок українського суспільства було від самого початку розраховане те чи інше партійне видання, але й, часто, дозволяють створити «портрет» пересічного читача. В процесі еволюції газет чи журналів їхні редакції виявляли своєрідну гнучкість у розши-

ренні аудиторної бази. Показовим є приклад видань першої «модерної» Русько-Української радикальної партії.

Для інтелігенції та прогресивної молоді призначався партійний орган Русько-Української радикальної партії «Народ» (1890–1895), що від самого початку створення не тільки набрав рис теоретичного органу, але й, як писала редакція, мав «класти на серце нашій інтелігенції долю наших робітних людей (...) і вести їх в певнім безспорнім напрямку» (1891, ч. 6). Зусилля редакції, спрямовані на формування бази постійних читачів, привели до завершення першого півріччя виходу «Народу» із загальною кількістю передплатників 251 – «з того інтелігенції світської 91, попів 40, товариств 25, учеників гімназій 20, жінок 16, селян 15, міщан і купців 11. В Америку іде 14, в Росію 11, загр(аницю) Євр(опейську) 8» [224, с. 52].

Коли стало зрозумілим, що соціальна база «Народу» є замалою для поширення партійних ідей на увесь потенційний електорат, створюється інше радикальне видання – газета «Хлібороб» (1891–1895), що в одному із своїх перших звернень до «Панове Громадо», оголосило, що стоїть: «на стороні наших руских селян, міщан та ремісників, в загалі по стороні тих Русинів, що чорною працею на свій шматок хліба заробляють» (1891, ч. 1). Ще одне видання радикалів, що прийшло на зміну часопису «Народ», – «Громадський Голос», було засноване як «газета для руського народу» для захисту прав найбідніших верств населення, він боронив селян «від всякої кривди, щоби над ними ніхто не збиткував ся і не відбирав прав які ему належаться» (1895, ч. 1). Не дивлячись на успіх «Громадського Голосу», з'ясувалося, що «чисто мужицької часописі партії не вистарчає. Треба було сотворити часопись о висшім стилю, котра би гллубше трактувала справи, порушувані в агітації, орган, котрий би організовував і вироблював практичних діячів і зискував між інтелігентною частею суспільности нових приклонників, нових ширителів радикалізму» (1895, ч. 1). Так був заснований політичний часопис «Радикал» (1895–1896), «призначений для більш підготовлених у теоретичному плані читачів» [346, с. 135], і ця обставина, у зв'язку з невеликою читацькою базою, вочевидь, обумовила короткотривалість

його виходу з друку – з початку жовтня 1895 р. до кінця березня 1896 р. «Радикал» дуже слабенький, – зазначив в листі до М. Павлика В. Стефаник, – можливо й тому, що «мужикам така часопись дуже мало дає» [556, с. 140–141].

Народовецьке «Діло» «зверталось більше до інтелігенції, головне до духовенства, пильно заступаючи його не лише церковні, але також, і то головно горожанські та громадські інтереси, не занедбуючи при тім інших інтелігентних і народних, сільських і міських верств» [723, с. 315], то ж мало ширшу аудиторію і куди триваліший час виходу з друку.

Партійний орган соціал-демократичного спрямування «*Robotnyk*» (1897), що вийшов 1 січня 1897 р. у Львові з підзаголовком «Organ rusko-ukrajinskoji socyjalno-demokratycznej partyji», розраховував знайти свого читача серед робітників галицьких міст. Прошарок (робітники-українці, які не знають «руського» письма) тогочасного населення був відносно малочисельним, що в свою чергу обумовило короткотривалість існування часопису – вийшло усього 6 номерів.

Цільовою аудиторією часопису «*Руслан*», що його заснував Католицький русько-народний союз, бачилось духовенство та відносно вузький прошарок міської інтелігенції. Разом із тим, мета часопису «Будити і поглиблювати серед нашої суспільності національну свідомість, охоту до народньої організації і праці на всіх царинах нашого життя, давати певні і докладні інформації про певні справи» [317] давала надію на розширення читацької аудиторії. І дійсно, інтерес до видання був достатньо високим і підтримувався на такому рівні роками.

На переломі XIX – XX ст.ст. відбувається радикалізація суспільного життя, пояснювана появою та зміцненням такого суспільного класу як робітництво. Якщо раніше проблеми західноукраїнського пролетаріату висвітлювалося поряд із питаннями, важливими для селян (в першу чергу), міщан та інших верств тогочасного населення, то поява вузьких спеціалізованих друкованих органів, як «*Праця*» (часопис промислових українських робітників), або «*Робітник*» (орган ЦК Української соціал-демократичної Робітничої партії) [284, с. 131, 178]

засвідчила про зростаючі впливи робітництва на суспільні процеси в тогочасній Австро-Угорщині.

Характерним у цьому контексті є також приклад тижневика *«Земля і Воля»*, який у підзаголовку номерів першого року видання позиціонував себе як «Орган української соціал-демократичної партії для сільського робочого люду», а уже через рік – «Орган української соціальної демократії для робочого люду». За мету видання редакція визначила: «пишучи зі становища соціялістичного світогляду, будемо писати про положенє наших міських а особливо сільських робітників (...) та про те, яких способів їм уживати аби вибороти собі кращу долю» [573, с. 93, 95].

Часопис *«Добра Новина»* розпочав діяльність як газета, призначена передусім для сільських пролетарів. З 4/5 числа газета виходить під гаслом «Пролетарі усіх країв, єднайтеся!», а зміст переорієнтовується на висвітлення питань робітничого (міського) життя. Зокрема, на шпальтах часопису з'являється відділ (рубрика), призначений для працівників залізниці, – «Залізо-дорожний відділ», призначений для огляду проблем і фахового профспілкового руху залізничників [284, с. 138].

Утім не лише цільовий вибір аудиторії (чи її своєчасне розширення або зміна) визначають успіх того чи іншого видання. Мають неабияке значення й інші фактори.

Зворотній зв'язок із аудиторією як один із шляхів її збільшення. Одним із шляхів до встановлення взаємопорозуміння із читацькою аудиторією є встановлення міцного зворотного зв'язку. Без цього зв'язку навіть найпопулярніше видання з часом неминуче опиниться у інформаційному вакуумі. Відомий британський літературний критик Сірілл Вернон Коноллі свого часу визначив один із основних секретів журналістики: «писати так, як говорять люди. Не обов'язково те, що говорять, але нічого такого, чого б не говорили». Саме цим пояснюється надзвичайно важлива роль зворотної інформації, що виступає посередником між інформатором та споживачем цієї інформації. Більше того, вкажемо, що усяке періодичне видання існує в системі відносин журналіст – аудиторія. Цей взаємозв'язок становить собою не тільки синергетичну систему, але й має

реверсивний характер і може бути потрактований як взаємне співробітництво: читач отримує інформацію від видання, видання теж дуже потрібну для себе інформацію – від читача. У цьому випадку відбувається об'єднання зусиль задля підвищення результативності медіа-процесу.

Зокрема, найважливішою часткою потенційного активу редакції є наразі невідомі їй автори та дописувачі. До них завжди можуть звернутися співробітники редакції з нібито «проханням» написати повідомлення, відгук на виступ газети чи навіть й статтю на актуальну тему, взяти участь у обговоренні тієї чи іншої важливої проблеми тощо. Причому таке звернення до читача не породжує жодних зворотніх зобов'язань зі сторони редакції. Читацьку ініціативу завжди можна проігнорувати чи, навпаки, абсолютизувати. Також зв'язок з аудиторією носить амбівалентний характер – часто саме читач є джерелом інформації – продукує власний інформаційний дискурс за допомогою листів у редакцію або пропонуючи їй публікацію власних текстів.

Можливість виступити на сторінках газети – принаймні, формально – дозволяє аудиторії реалізувати своє право на публічне висловлювання, виразити власну позицію та думку через політичні чи партійні ЗМІ. Думки читача актуалізуються, стають загальнодоступними для широкого загалу. Більш за це, науковці стверджують, що базовою тенденцією функціонування медіа-системи є розширення участі адресатів та аудиторій у комунікації та розширенні можливостей їхньої суб'єктивної участі. Трендом розвитку ЗМІ у такому випадку стає масова колаборація. Унаслідок цього редакційна пошта є одним з найважливіших джерел різноманітної інформації, яким звично користуються творці кожного, не обов'язково компетентного, періодичного видання.

Відтак серед традиційних форм взаємодії між редакцією суспільно-політичного (чи суто партійного) видання і читачами є листи від аудиторії. За ними редактори та дописувачі видання не тільки з'ясовують реакцію читачів на опублікований матеріал, але й дізнаються про ефективність публікацій і, зрештою, про популярність в масах власного часопису.

Не в останню чергу ця заувага відноситься й до видань політичних партій та рухів Галичини другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. «Одну прикмету має наша публіка добру, – писав О. Маковей, – а то, що сама помагає редакціям дописями. Тільки дописей, і то за дармо, як дістають руські часописи, чужі газети не дістають» [482, с. 125]. Не завжди ці дописи достойні публікації, зауважує далі відомий публіцист та редактор, але, не маючи «красшого матеріалу», редакція «по неволі стає залежною від ласки кореспондентів і задля недостатчі сил в редакції рада присланому, хоч би й слабому».

З іншого боку, траплялося й так, що «кожний пренумерант газети у нас уважав себе не тільки пренумерантом і читачем, – зазначав І. Франко, – але й компетентним судією всего надрукованого в газеті чи книжці, починаючи від правопису й язика, а кінчачи провідною ідеєю. І коли надруковане не подобалося йому, він уважав себе в праві дати вираз своєму обуренню, і то вираз як найдосадніший» [722, с. 36 –37].

На противагу сказаному, часами саме читацькі листи «рятували» видання від браку інформації, а то й втрати аудиторії. Так, листи кореспондентів-аматорів «Громадського Голосу» – «дописи з сіл, пера самих селян і робітників» протягом першого 25-річчя (!) існування видання «виконували своє завдання добросовісно і якісно, повідомляючи таких же «сіромах» про життя і прикрощі галицького селянина, про новини з «громадської господарки», про перебіг громадських віч і обговорювані на них проблеми» [697, с. 111]. Можливість побачити власне прізвище на шпальтах газети стимулювала її розголос в селянській масі, сприяла збільшенню підписантів.

Практично всі пресові видання політичних партій та рухів другої половини ХІХ – початку ХХ століття мали рубрику, що передбачала відповіді на листи дописувачів. Незалежно від того, як називалася ця рубрика, – «Дописи», «Кореспонденції», «Переписка Редакції і Адміністрації» або й просто «Переписка», відбувався активний взаємообмін інформацією із дописувачами.

Типологічний портрет дописувача видань політичного чи партійного спрямування визначити іноді доволі складно. Біль-

шість листів у редакції видань з різних міркувань залишалися анонімними, або й такими, що приховувалися під псевдонімами чи криптонімами. Зворотній зв'язок міг, як от у «*Народі*», у такому випадку здійснюватися у наступній формі: «Д.І.М. в. Л. Посилку дістали і дякуємо» або ж «Дд. (вочевидь, добродії. – О.М.) А.М., П.Д. і Насікомий (!). Даруйте, що Ваші стат(т)і надрукуємо аж в слід. числі» (1890, ч. 12).

Тут допускаємо, що згадані «добродії» (аж свербіло!) з нетерпінням чекали виходу наступного номера і рекомендували його придбати знайомим і близьким.

Так чи інакше, але вже перший український політичний часопис «*Зоря Галицка*» під рубрикою «Дописи» друкує листи не тільки анонімних респондентів з різних куточків Галичини, але й надає слово авторитетним в тій чи іншій місцевості людям, як-от представнику москвофільського напрямку Івану Раковському, чії «Листи з Будина» стали надзвичайно популярними.

З часом до пулу дописувачів стали долучати авторів, які з тих чи інших причин бажали залишатися анонімними. Інколи важко зрозуміти, хто перед нами, – професіонал пера, чи пересічний горожанин або селянин. Так, під нейтральним псевдонімом Українець звертався у народовецькій «Меті» «до братів-галичан» відомий літератор і музикант Анатоль Вахнянин з закликом «будемо боротися за свою правду, поки життя стане» (1863, ч. 2).

Розгалуження політичних видань за напрямками, заснування партійних видань, інші процеси в швидкоплинному журналістському середовищі не змінювали загалом шанобливе ставлення редакційних комітетів до читачів.

Створений з ініціативи графа А. Голуховського громадсько-політичний часопис «*Русь*» (1867), не встигнувши, вочевидь, створити свою «базу» респондентів, передруковував листи з «братських» часописів народовського спрямування «*Правда*» і «*Мета*». Так, зокрема, читачі «*Русі*» (Чч. 40–42) були ознайомлені із листами з Тернополя О. Партицького, надрукованими спочатку у «*Правді*», а потім у передруці саме на сторінках «*Русі*».

Літературно-політичний вісник народовецького спрямування «*Мета*» чи не першим починає друк дописів читачів не лише з різних місцевостей краю, але й з Наддніпрянської України – з Києва, Харківщини, а також з-над Сяну.

Від 1890-х рр. як партійні, так і формально аполітичні галицькі українські видання намагалися надати слово дописувачам з усіх частин розділених українських земель, включаючи сюди й угорське на той час Закарпаття.

Важливою бачилася й соціальна диференціація. Газети, що відстоювали інтереси селянської аудиторії, публікували листи про наболілі селянські проблеми – незнання своїх прав, злиденність, відсутність єдності. Саме за рахунок цього «робила величезне вражінє на селян» газета «*Батьківщина*» (1879–1896). На сторінках часопису друкувалася «велика маса кореспонденцій», написана селянами – читачами видання, які мали можливість «підносити найріжнорідніші свої місцеві кривди та потреби» [723, с. 314]. Йдучи назустріч побажанням авторів, дописи читачів редакція «*Батьківщини*» переважно залишала без підпису або вказувала підписи-псевдоніми чи криптоніми. Зрештою, можемо висловити і припущення, що деякі з нібито селянських листів писалися самими журналістами.

Утім, не тільки «біди народні» ставали темою кореспонденцій. Не було й безоглядного прагнення друкувати усе підряд, аби лише «від народу». Слово надавалося передусім тим читачам, які розділяли загальну політичну лінію редакції. Так, «*Дневникъ политичный «Основа»*» під рубрикою «Дописи» друкував листи, що містили підтримку видання за намагання «до тривалого порозуміння з Ляхами» (1870, ч. 3, 4), або ж порушували актуальні для редакції мовні питання (1871, ч. 38).

Авторами більшості листів до редакції газети «*Руслан*» – друкованого органу Християнсько-суспільного Союзу, зрозуміло, були священики. Відповідно, основними темами кореспонденцій слугували дописи «про роль греко-католицького духовенства в громадському житті галицьких українців та висвітлення цієї ролі на шпальтах «*Руслана*», відносини Християнсько-суспільного союзу з іншими українськими пар-

тіями, а також позиція товариства щодо польсько-українських відносин» [520, с. 434]. Немає, та й не могло бути на шпальтах цього видання листів від читачів-представників інших релігійних конфесій. З листування «Руслана» можна дізнатися також про наклад видання – в різні роки від 500 до 1000 примірників кожного числа випуску. Цікавим також є той факт, що часопис, відповідаючи викликам часу, вже в 1911 р. поряд з реквізитами видання – (різною) оплатою за передплату в Австрії та «За границею», вказував телефон редакції, що, вочевидь, також мало сприяти комунікації з читачами.

Ведучи мову про шляхи розширення аудиторної бази, відзначимо ще один важливий момент – *удосконалення системи розповсюдження суспільно-політичної преси*. Загальновідомо, що західноукраїнська преса середини XIX – початку XX століття (окрім офіційних видань) була позбавлена державної підтримки, а, водночас, мізерна купівельна спроможність більшості тогочасного русинського населення краю не дозволяла виданням розраховувати на визначені стабільність та довготривалість існування. За словами М. Поповича, «залишаючись такою ж густонаселеною, як і промислово розвинені території Австро-Угорщини, Галичина була, по суті, сільським краєм, причому краєм нечуваної бідності» [590, с. 427].

Відтак, одним з основних методів фінансування видавничої діяльності та розповсюдження періодичних видань ставала передплата. Навіть успішні у фінансовому плані часописи намагалися наростити число підписантів. «Відзначувати нас своєю симпатією» закликала потенційних передплатників партійний орган української соціал-демократичної партії «Воля» (1900 – 1907), не зважаючи на чималий наклад – 8000 примірників.

Передплата як метод розповсюдження періодики має ряд переваг. Читачу вона зручна тим, що протягом передплатного періоду йому доставляють підписане видання, і тим, що, заплативши за передплату, він звільняється протягом усього передплатного періоду від подальших несподіваних (наприклад, у зв'язку з війною чи інфляцією) витрат. Редакції ж передплата зручна тим, що вона відразу отримує від перед-

платника певну грошову суму, що дає їй (редакції) більшу та гарантовану частину оплати накладу. Зрозуміло, що редакція прагне забезпечити якомога більше число передплатників, закріплюючи таким чином за виданням на весь передплатний період визначену частину його аудиторії. Тому й виходило так, що серед «двох родів часописів» (так пояснював «Громадський Голос» в статті «Два роди часописів» (1938, ч. 42)) – тими, що «опираються переважно на передплаті», або ж існуючим завдяки «кольпортажі» – продажу вроздріб, перевага редакціями українських видань надавалася першим. Більш за це, дослідники упевнено стверджують, що більша частина українських видань другої половини XIX – початку XX століття утримувалася завдяки передплаті читачів [167, с. 415].

Навіть на початку XX ст. українські видання помітно залежали від передплати, а також від добросовісності тих читачів, які оформили передплату у розстрочку. Так, модерністський журнал «*Руска Хата*» (1905–1906) надто довірився такого роду читачам і погорів. Не дивлячись на «нечувані зусилля», вже за півроку видавництво робить висновок: «Число читаючих і розуміючих потребу такого видавництва у нас ще дуже маленьке, та й то не всі читаючі вважають своїм обов'язком заплатити за побирану часопись (...) Боремося від першого і до нинішнього числа з недоборами» [254, с. 239]. Невдовзі виданню прийшлося закритися.

Популярність часопису й навіть кілька тисяч постійних читачів без потужного пулу передплатників ще не гарантували фінансової стабільності видання. Щоправда, і навпаки – поважна кількість читачів ще не гарантувала стабільності й благополуччя. Часопис відверто москвофільського спрямування «*Лемко. Газета для народу*» (1911–1913) у 1912 р. у зверненні редакції до читачів оголосив, що, хоча газету і читає майже дві тисячі осіб, «удивительным есть, што мало кто дописуе» до неї (1912, ч. 47), унаслідок чого видання вимушене буде закритися.

Свого українського заможного прошарку населення, здатного утримувати на власні кошти друковані видання (медіа-магнатів), в Галичині ще не сформувалося. Тому й не було

газети, «заложеної на грошовий інтерес (...) ніхто з Русинів не поважив ся у нас заризикувати для такого видавництва с в і й в л а с н и й (розбивка автора. – О.М.) більший капітал в надії на заробок» [482, с. 124].

Ще до 1890 р. розширювати коло потенційних передплатників тогочасна українська галицька преса спробувала за рахунок різноманітних «прилог» – платних та безкоштовних. Так, метою заохотити потенційних читачів до передплати московфільське «Слово» випускало додатки: «Литературная прилога для цилорочних пренумерантов «Слова»» (1867), «Галичанинь» (1867–1870), «Письмо до Громади» (1867), згодом «Додаток «Слова» до Громади» (1867), «Слово до Громади» (1869–1870). До московфільського «Нового Пролому» (1883–1887) виходив додаток для народу «Новое Вече».

Але найбільш успішно користувалися цим нехитрим прийомом усе ж не московфіли, а народовецьке «Діло». «Бібліотека найзнаменитіших повістей» (загалом 74 томи), що виходила у 1881–1906 рр. при «Ділі» успішно вирішувала питання збільшення кількості симпатиків (та передплатників) видання.

Намаганнями збільшити кількість передплатників «сатирично-політичного» часопису «Страхопуд» (1863–1913) пояснюємо обіцянки редакторів надсилати (з 1894 р.) «даром книжечку «Родина» – збірник избранных стихотворений», яку зібрав і видав для «галицко-русской молодежи» Осип Мончаловський. Крім «літературного приложения», «Страхопуд» пропонував читачам різноманітні загадки, ребуси, шаради, за розв'язання яких читачі заохочувалися невеликими преміями. Однак, падіння авторитету московфілів і, відповідно, довіри до їхньої преси не дозволили у кінцевому рахунку збільшити кількість передплатників до сподіваного рівня. У 1913 р. редакційний колектив констатує, що на видання підписалося лише півтори тисячі читачів, що не дозволяє далі продовжувати вихід «журналу сатири та гумору».

Партійні видання часто обробляли одне й те ж електоральне поле. Аби не розпорозувати потенційних підписників, видання надавали певну перевагу (знижку) у передплаті читачам «дружніх» часописів. Так для передплатників «часописи

для народу» *«Читальня»* (1893–1896) встановлювалася річна передплата 3 з. р. (золотих ринських, тобто 6 крон. – О.М.); але для передплатників *«Батьковщини»* і членів товариства *«Просвіта»* – усього 2 з. р. на той же термін.

З метою залучення якомога більшої кількості читачів редакція соціал-демократичного видання *«Добра Новина»* (1913–1914) встановила аж 250 нагород для передплатників, які планувалося розіграти; також читачам розсилався *«Календар на 1913 рік»*. Для передплатників газети передбачалися й інші пільги – кожному редакція обіцяла щоквартально одне безкоштовне число. *«Передавайте се письмо з рук до рук, з хати до хати»*

Але не завжди передплатники залишалися у вигазі. Так, видавець *«часописі для просвіти, науки і розвивки» «Пчілка»* (1906) Осип Шпитко у вступній статті до першого номера заявив: *«Передзвонивши, «правимо суму», зрозуміло, у бік збільшення. У відповідь на здивовані закиди читачів пояснював свій заклик відсутністю фінансування на наступні числа – «можна і в Люципера гроші взяти, а можна їх ужити на цілє благородну»*.

Також видання (не лише інформативно-розважальні, але й партійні) з метою заохотити потенційних читачів і передплатників надсилали нерозпродані примірники *«на показ»* – проханням *«ласкаво звернути се число»* у разі відмови від передплати. *«Знайшовши Вашу адресу в адрес-календарі, зверталася до читачів редакція органу УНП «Самостійна Україна», посилаємо Вам на огляд нашу часопись»* (1905, ч. 1).

Услід за читачем окремі видання переводила редакцію в інше місто, більше чи менше (в малих містечках друк був дешевшим). Орган Української соціал-демократичної партії газета *«Земля і Воля»*, перше число якого вийшло у 1906 р. у Чернівцях, з тактичних міркувань, зокрема і з метою збільшення кількості читачів і передплатників, у лютому 1907 р. був переведений до Львова. Можемо назвати і зворотні приклади. Так, *«письмо політичне, літературне і наукове для руських селян і міщан»* орган РУРП *«Хлібороб»* (1891–1896) вже з восьмого числа було перенесене зі Львова в Коломию з метою *«ширити*

дух боротьби за кращий добробут і просвіщати народ до тої боротьби» по містах і селах краю, а також й здешевлення друкарських витрат.

Одним із засобів привернення уваги читачів слугувало шрифтове та ілюстративне оформлення часопису. У багатьох дослідженнях про шляхи удосконалення видавничої справи, визначено низку факторів, що впливають на читацьку прихильність до того чи іншого ЗМІ. Науковці припускають, що не тільки контентом чи ідеологічним спрямуванням, але й завдяки художньому оформленню можна привернути увагу читача і утримувати його якийсь час (бажано довший) у своїй орбіті. Візуальний контакт першим потрапляє у підсвідомість реципієнта, викликає певні асоціації та стійкі стереотипи (як приклад, тут можемо навести радянські гумористичні видання «Крокодил» та республіканський «Перець». Чи інший приклад з 1989–1991 рр. – тризуб або партійна символіка під шапкою часопису).

Зрозуміло, що недосконала видавнича база, часто обмеженість коштів на видання не дозволяли редакторам особливо «вередувати». «Без грошових клопотів, – зазначав Осип Маковей, – не може обійтися (видання. – О.М.), бо публіка не в силі удержати такі дорогі видавництва. З тої причини і технічний бік наших газет, хоч, розуміє ся, значно кращий в порівнянню з «Зорею галицькою», все таки не може зрівняти ся з подібними газетами інших заможніших народів» [482, с. 125].

Розуміючи важливість оформлення власних часописів, редакції українських видань, зрозуміло, й партійних, здійснювали різного роду спроби урізноманітнити подачу матеріалу.

Так, «Громадський Голос» поліграфічно виділяв заголовки статей та ін. важливі, на погляд автора чи редакції, речі. Основні думки в тексті, прізвища авторів друкувалися потовщеним і курсивним шрифтами. В деяких числах видання внизу сторінки друкувалися назва видання та номер. Можливо, це робилося для зручності збирачів тематичних вирізок, чи з інших міркувань – коли сторінка газети чи поміщений на ній матеріал використовувалися самостійно, наприклад як агітаційна листівка. Разом з тим, через брак коштів, деякі ма-

теріали друкувалися дрібним кеглем, що ускладнювало читання.

Поліграфічне оформлення навіть такого популярного часопису, як «*Руслан*», було не надто вибагливим. Утім, й тут заголовки виділялися жирним шрифтом, друкувалися більшим кеглем. Важливі місця у статтях іноді підкреслювалися, подавалися в розбивку. Оголошення бралися в рамку, переважно художньо прикрашалися.

Художні ілюстрації, що містилися на сторінках часопису народовецького спрямування «*Правда*» (в останні два роки існування), були здебільшого історико-культурного, етнографічного і краєзнавчого спрямування: «Пам'ятник на могилі В. Барвінського на кладовищі Личаківським у Львові», «Хата родинна Шевченка», «Площа коло св. Володимира в Києві», «Загальний вид «Скиту Манявського», «Гуцул» тощо.

Характерною особливістю оформлення «журналу літератури, політики и современной жизни» «*Беседа*» (1887–1898) стало використання різного розміру шрифтів – жирного та напівжирного, курсиву. Важливі за змістом речення подавалися у розбивку. На сторінках видання щедро друкувалися фото-світлини відомих людей того часу – культурно-громадських, церковних діячів, письменників, розміщувалися репродукції творів художників тощо.

«Популярний ілюстрований дневник» «*Новое Слово*» (1912–1915) подавав матеріали за певним алгоритмом. Так, на першій сторінці, окрім традиційних графічних ілюстрацій (як правило, на теми пікантних сенсаційних або побутових та кримінальних подій), подавалася коротка інформація зі світу (під рубрикою «Последні вісті»), або ж містилися статті на важливі суспільно-політичні теми, про діяльність Галицького сейму та австрійського парламенту тощо. Тут же поміщували здатні привернути увагу випадкового читача «смажені» факти про самогубства, вбивства, пограбування, різного роду нещасні випадки.

В радянську добу ці «буржуазні» прийоми подачі матеріалу були надійно забуті. Перші полоси відводилися офіціозу,

а, для прикладу, кримінальна хроніка потрапляла у підвали останньої сторінки, та й то далеко не завжди.

Що ж стосується власне партійної преси, то тут відмітимо таке. Структура номеру громадсько-політичного видання, його жанрове розмаїття суттєво сприяють розширенню аудиторії. Залежно від завдань періодичного видання, особливостей його цільової аудиторії, змістовно-тематичної моделі та іміджу, визначається структура – склад і будова його номера. Цілі і завдання видання обумовлюють основні його характеристики, головні тематичні напрямки виступів, формування найважливіших розділів і співвідношення між ними, жанрову систему публікацій, систему рубрик і т.д. Чимале значення мають особливості читацького загалу видання, його склад, інтереси, інформаційні запити. Вони впливають не тільки на тематику матеріалів номера, але й на його дизайн, специфіку форм подачі інформації на друкованих сторінках. Важливий фактор, що визначає структуру номера, – змістовно-тематична модель видання. Формуючи структуру номера, його творці шукають відповіді на чотири основних питання. Що включити в номер? В якому співвідношенні повинні знаходитися різні частини його змісту? Як їх розташувати? Як подати матеріал, які форми для цього використовувати? На перше питання приходимо до висновку, що передусім кожен номер газети має складатися з матеріалів, присвячених найважливішим питанням сучасності, піднімати найактуальніші проблеми, що хвилюють широку громадськість. Також у кожному номері для цього повинні бути присутніми найрізноманітніші та різнорідні матеріали. Вони утворюють систему публікацій номера. Під публікацією ми розуміємо опублікований – надрукований в газеті для сприйняття її читачами – текст або ілюстрацію.

Відтак «ідеальний» примірник газети, навіть суто партійної, не може містити якийсь один матеріал (для прикладу, виступи партійних діячів на з'їзді партії чи масовому мітингу); вимагається поєднання жанрів і рубрик, бажано, за звичним для читача алгоритмом. Уже «Зоря Галицька» поряд із рубриками «Справи краєви», «Справи заграничні» (1849), «Дневник краєвий», «Політичні новини» (1850), «Край Родимый», «Загра-

ничніе известия», «Погляд политический» (1851), поміщає й не офіційну, швидше навіть розважальну рубрику «Всячина». Корисним для сільських господарів був розділ «Господарство сельское», в якому друкувалися статті господарсько-економічного змісту, подавалися корисні поради з ведення господарства, у справі рільництва, садівництва, догляду за худобою, вівся щомісячний календар сільськогосподарських робіт.

Близький до народовців клерикальний «*Руслан*» містив рубрики «Новинки», «Вісті політичні», «Вісті економічні і статистичні», «Дописи», «Занедбуване і нехтоване наших народних прав», «Наука, штука, література» «Посмертні вісті», з 1899 р. цей перелік доповнюється рубрикою «Малий фейлетон», далі – «Вісті господарські, промислові і торговельні «Іменованя, перенесеня, відзначеня, конкурси», «Послідні вісті», «Телеграми», «Справи внутрішні», «Вісті політичні», «Вісті економічні», «З політичного кола» (з 1901 р.), «З країни нужди і здирства» (з 1900 р.), «Наука, умілість і письменство» (з 1911 р.), «Всячина» (з 1911 р.) та інші. Так, постійно діюча рубрика «Занедбуване і нехтоване наших народних прав» (запроваджена з ч. 165, 1897 р.) з номера в номер подавала факти «нехтованя і легковаженя наших народних прав із сторони урядових властей».

Партійна спрямованість видання, звісно, мала визначальний вплив на визначення його рубрик. У першому номері часопису «*Robotnyk*» (1897 р.) започатковано низку рубрик, котрі висвітлювали актуальні для галицької соціал-демократії теми. Рубрика «*Zi Sojmiw*» розглядала питання роботи Галицького сейму, виборчий рух у Галичині та вибори до австрійської Державної ради. Однак, не лише самою політикою жили партійні видання. Видання народовців «*Правда*» (виходив з перервами з 1867 до 1898 років) поряд із рубриками «Часть літературна» та «Часть політично-соціяльна» запроваджує розділи «З народних уст», «Критика», «Критичний огляд», «Огляд літературний», час від часу – «Часть театральна».

Різноманіття рубрик в свою чергу призводило до різноманіття жанрів. У журналістиці, як зазначає В. Здоровега, під жанром прийнято розуміти «усталений тип твору, який склався

історично і відзначається особливим способом освоєння життєвого матеріалу, характеризується чіткими ознаками структури» [269, с. 148].

Науковці звично виокремлюють нерівнозначні жанрові групи: твори, які безпосередньо відображають дійсність (замітка, кореспонденція, лист, репортаж, нарис, фейлетон), і твори, які характеризуються опосередкованим об'єктом пізнання, є вторинними щодо реальності (рецензія, огляд преси, звіт, частково інтерв'ю тощо).

Досліджуючи контент політичних та партійних ЗМІ кінця XIX – початку XX століття, фіксуємо широке розмаїття жанрового формату.

Так, у виданнях Русько-Української радикальної партії, поза суспільно-політичним напрямом, не менш цікавими бачаться літературно-наукові новинки. Зокрема, у *«Народі»* друкувалися праці з мовознавства, літературно-критичні та етнографічні матеріали. *«Народ»* майже не публікував белетристики, однак тут з'являлися поетичні та прозові твори І. Франка, вірші молодого селянського поета Павла Думки, *«Невільничі пісні»* Лесі Українки, а також оповідання Г. Успенського, Л. Толстого, критика та бібліографія. У *«Громадському Голосі»* давалися поради щодо ведення сільського господарства, меліорації ґрунтів, регуляції річок та охорони лісів.

Часопис *«Свобода»* (з 1907 р. – неофіційний орган національно-демократичної партії) використовував такі жанри як інформація, замітка, огляди преси, листи. Різноманітні матеріали характерні й для органу української соціально-демократичної партії *«Воля»*; їх добір та форма подачі сприяли формуванню національної свідомості, розвитку світогляду читачів.

Сатирично-гумористичний часопис москвофільського спрямування *«Страхопуд»* упродовж багатьох років на постійному місці (другій сторінці видання) вів рубрику *«Фейлетон»*, де містився блок матеріалів *«Вздолж і поперек»*, що були своєрідною трибуною редактора *«Страхопуда»* Осипа Мончаловського, *«найзавзятішого москвофіла»*. Одна з постійних рубрик часопису *«Хроника несчастий»*, до числа яких (себто нещастя. – О.М.) віднесено зокрема обрання О.Г. Барвінсько-

го представником «руського народу» до сейму, а також те, що (народовець. – О.М.) д-р С.Й. Смаль-Стоцкий і німець Гартнер «составили малорусскую граматику» (1894, ч. 3) тощо.

Заснований з метою «пропаганди революційних ідей серед молоді» часопис «Світ» (1881–1882) використовував різні жанри і засоби: суспільно-політичні та науково-філософські теорії тут часто висвітлювалися в художній формі, войовничий наступальний характер наукових та літературно-критичних виступів вимагав публіцистичності і т.д. Це робило матеріали журналу більш дохідливими для читача і часто давало можливість обійти цензуру» [301, с. 230].

Двотижневик «гумористично-сатиричний ілюстрований» «Оса» (1912) застосовував увесь спектр гумористично-сатиричних жанрів – памфлет, фейлетон, гумореску, анекдот (віршовані і прозові), перелицьовані прислів'я, гумористичні вірші тощо.

Впливи на формування жанрових особливостей того чи іншого політичного чи партійного видання чинила періодичність виходу (оскільки збільшення друкарських площ дозволяло вводити нові рубрики, поруч з уже звичними для того чи іншого часопису). Так, ставши щоденним виданням, «Діло» з традиційних аналітичних матеріалів (зокрема передових статей і фейлетонів) перейшло на хронікально-документальні жанри, що давали можливість читачам «скорше обмінятися щирими гадками своїми» та оперативніше реагувати на зміни політичної ситуації в Галичині та за її межами. В цей час на шпальтах газети з'являються перші інтерв'ю та різко збільшується площа реклами.

Кадрова політика редакцій виступає важливим чинником у пошуку «свого» читача. До основних суб'єктів професійного процесу відноситься редакційний колектив друкованого періодичного органу. Більш за це, саме через редакційну діяльність відбувається, на думку фахівців, взаємодія періодики з духовною сферою суспільства. Через співробітництво редакцій з учасниками комунікаційного процесу навколо видання створюються діючі об'єднання тих, хто відтворює духовний потенціал суспільства у змісті самої преси, а також тих, хто

споживає духовний продукт та використовує його для здійснення певної діяльності.

«Таку публіку яку маємо, – вказував О.Маковей у статті з нагоди п'ятдесятиріччя української преси, – виховали передовсім руські (українські. – О.М.) газети, руські (українські. – О.М.) редактори; які були ті редактори – учителі, такі вийшли й ученики – публіка» [482, с. 124].

Не в останню чергу це спостереження відноситься й до редакцій політичних та партійних ЗМІ. «Мужицка газета аж тоді буде добра, – писав В. Стефаник в листі до М. Павлика, – як буде мати (авторитетного. – О. М.) редактора і співробітника, і буде мочи їх удержати» [657, с. 58].

Причини недовготривалості виходу з друку та занепаду багатьох видань автори «Українських часописів Львова» бачать передусім у «відсутності чіткого розуміння тогочасних редакторів і видавців, яким мусить бути зміст часопису, щоб привернути увагу читачів» [701, с. 35].

Часто від особи редактора залежало спрямування видання та його зміни. Так, загальновідомо, що перший національний політичний часопис «*Зоря Галицка*» залишався українським «за духом і мовою» саме за редагування Антіна Павенцького. З приходом до керівництва І. Гушалевича, Б. Дідицького та С. Шеховича газета не тільки набуває москвофільського спрямування, але й міняє народну мову видання на язичіє. Особливі нарікання були до редакторства Северина Шеховича, з приходом якого до головування в редакції часопису нав'язувалася не тільки мовна хаотичність, але й непримирненість до всього народно-українського.

То ж той чи інший редактор не лише визначав зміст видання, але й притягував, а то й перетягував (від конкуруючих часописів) частину читачів. Для виконання цього непростого завдання редактор тогочасного видання мав бути фігурою відомою, авторитетною в тому чи іншому середовищі, а відтак й самостійною. Для прикладу, до Федора Заревича, відомого на той час українського письменника та журналіста, звернувся намісник Галичини Агенор Ґолуховський з пропозицією редакцію «спеціального» органу для «поборювання москвофілів»

– новостворюваної газети «Русь». Пропозиція ця знайшла відгук. Але, «замість того, щоб стати на послуги польський політиці і бути лояльним супроти поляків» запропонований намісником редактор «виступав також і проти польських змагань» [254, с. 131].

Маємо й зворотні приклади, коли ті чи інші видавничі проекти не отримали, або й стрімко втратили «свого» читача внаслідок невиразності особи редактора. Так, «фізіономія», за словами І. Франка, ілюстрованого літературно-політичного місячника «Світ» була «більше соціалістична», а «тон був уміркований і спокійний», і була це «перша спроба компромісу поступових і радикальних елементів всієї України – Руси (...) що не вдалася не з принципових, а більше з особистих причин» [722, с. 26]. Перспективний задум не знайшов широкого відгуку і був згорнутий після виходу 21-го числа. Причиною, дуже схоже, став Іван Белей, який очолив редакцію «формалістичну, інертну і мало чутку до дійсного життя і його проявів» [722, с. 26]. До того ж І. Белей паралельно став співробітником «Діла», що негайно позначилося не тільки на регулярності виходу журналу «Світ», але й на скрутних видавничих умовах.

На особу редактора читач завжди покладав певні надії та висував до неї конкретні вимоги. Саме на це вказував прихований під псевдонімом «М. Лев...» дописувач «Руслана»: «Деякі із наших редакторів, що захопили пресу в свої руки, не мають до того кваліфікацій. В теперішніх часах редактором мусить бути чоловік образований в суспільних і політичних науках. Політика, се не штука, але глибока наука (1905, ч. 124).

Редактор був свого роду обличчям часопису. Так, редакцію партійного видання «Радикал» (орган РУРП) для читача уособлював головний редактор і видавець – В. Будзиновський, позаяк повний склад редколегії залишався невідомим широкому читачеві. Дослідники припускають, що серед членів редакції були його однодумці І. Франко, Л. Турбацький, В. Охримович, Ю. Бачинський [804, с. 243] та інші, не менш авторитетні в українському середовищі особи, з власним іменем. В. Будзиновський мав, за визначенням науковців, «не дуже характерну для галицького радикала біографію та спосіб мислення», то ж

пан редактор не сприймався ні москвофілами, ні народовцями як «свій» одноплемінник. На нашу думку, саме ця обставина з-поміж інших зумовила звуження читацької аудиторії *«Радикала»* та недовготривалість проекту. Натомість протягом сорока років існування політично-просвітнього і господарського часопису для селян *«Свобода»* (з 1907 р. – неофіційний орган національно-демократичної партії) редакційний склад постійно змінювався, але незмінно притягав моральних авторитетів. Відповідальними редакторами і редакторами видання були відомі українські діячі – Кость Левицький, Володимир Охримович, уже згаданий В'ячеслав Будзиновський (недовго), Льонгин Цегельський, Степан Баран та інші, завдяки яким тижневик став трибуною і центром українського життя Галичини.

Колективна редакція близького за духом до *«Радикала»* (редактор-невдаха В. Будзиновський) *«Громадського Голосу»* (1895–1939) успішно об'єднала навколо себе авторитетних українських діячів того часу – М. Драгоманова (на жаль, він помер через декілька місяців після виходу газети), І. Франка, М. Павлика, Леся Мартовича, Марка Черемшину. Їх багатогранна публіцистична діяльність зробила газету «молодо-бою», дозволила гідно пережити важкі роки політичної боротьби.

Зміна *одноосібного* редактора мала своїм наслідком і зміну корпусу дописувачів видання (журналістів, авторів контенту), а відтак і читацької аудиторії, подекуди – в бік збільшення, але іноді й звуження. Так, в 1889 р. редактор двотижневика «для руських родин» *«Зорі»* (1880–1897) Олександр Борковський був змушений залишити редагування часопису у зв'язку з переїздом в інше місто зі Львова, натомість редакцію «обійняв» Петро Скобельський. Унаслідок цієї перестановки «участь Українців у *«Зорі»* робиться чим раз більша» [723, с. 335]. То ж у цьому конкретному випадку заміна редактора позитивно вплинула на формування часопису як національного загальноукраїнського видання, сприяла збільшенню кола читачів. Маємо й інші приклади, коли відносно нечасто зміна редакторів суттєво не позначалася на політичній лінії видання, а відтак і на його аудиторії. Народовецький часопис *«Правда»*

(1867–1898) три десятиріччя залишався «лучником» (об'єднувальною ланкою. – О.М.) поміж всіма частинами українських земель, не в останню чергу завдячуючи редакційному колективу, який в різні часи очолювали авторитетні Анатоль Вахнянин, Олександр Огоновський, Олександр Барвінський.

І ще одна, достатньо важлива деталь. Не лише одноосібний редактор визначає обличчя видання, але й пересічні журналісти, його «золоті пера». Часто читач купує періодичне видання, а то й стає його постійним передплатником, аби не пропустити публікацію улюбленого автора. Для прикладу, «двонедельник для справ церковних, політичних, суспільних і літературних *«Русь»* був «аж надто ярий, острий у словах і задористий у полеміці, явно провокуючи всіх, кого можна було провокувати» [723, с. 309]. Він, за визнанням І. Франка, завдячував своїм характером священику з Холма Луці Бобровичу, який, отримавши «доброї парафії», «закинув редакцію і покинув письменське ремесло», унаслідок чого *«Русь»* припинила виходити.

3.2.4. Періодичність

До суттєвих ознак діяльності пресових видань політичних партій та рухів відносять періодичність її випусків. Періодичність – характеристика регулярності виходу видання, що визначається числом його номерів або випусків за певний, чітко фіксований проміжок часу. Формальними критеріями при цьому є параметри періодичного друкованого органу, що містяться в установчих документах, вихідних даних і формальних візуальних характеристиках. Ці параметри визначають формально-типологічні характеристики, що задаються видавцем і редакцією при виході видання до читачів.

Періодичність виходу з друку галицьких українських видань на рубежі XIX – XX ст. ст. принципового значення не мала, оскільки більшість русинської маси жила по селах та містечках. «Наші передплатники, зазначав О. Маковей, – котрі в переважній частині живуть на селах, щ о д е н н и х (розрядка

в тексті. – О.М.) не потребують, на пошту посилають післанців два-три рази на тиждень, отже їм все одно, чи газета виходить що дня, чи що другий день. Щоденні газети мають рацію житя найбільше по великих містах» [482, с. 125]. Ситуація змінилася на краще лише в наступному, уже міжвоєнному, періоді, коли, як вказує Л.В. Сніцарчук: «частота спілкування часопису з аудиторією, давала змогу журналістам підтримувати інтерес до подаваної у потрібному для політично синкретичного суспільства ракурсу інформації, приваблювати потенційних читачів, а головню – завойовувати реальну аудиторію» [650, с. 181].

Утім, окрім основного сільського сегменту русинів Галичини, малася й відносно не чисельна, але більш платоспроможна національна інтелігенція. Вона первісно була основним читачем і передплатником русинських часописів, а, отже, могла ставити вимогу якнайшвидшого донесення актуальної інформації. Вже перша «політична часопись» «Зоря Галицка» (1848–1857), підлаштовуючись під інформаційні запити цієї категорії, змінює періодичність свого виходу. У 1848 р. часопис виходить «що тиждень раз во Второк», у 1849–1852 рр. – «два рази на тыждень в Середу и в Суботу», далі. – «ежеседмично в Середу», і у 1855–1857 рр. – «що Пятницы».

Динаміка подій, її прискорення зазвичай вели до частішого виходу з друку того чи іншого суспільно-політичного інформаційного листка, мало впливаючи на видання фахові, літературні, жіночі та гумористичні. Так, з 1905 р. (початок революції в Росії) редакція «Нового Громадського голосу» змінила періодичність виходу з двотижневика на тижневик, пояснюючи це необхідністю зв'язку між політичним рухом та виданням партійної газети: «Як партійну газету трудно вдержати без живого партійного руху, зазначала редакція, – так і живіший партійний рух неможливий без як найчастішого видання партійної газети» (1905, ч. 1). У ці переломні часи редакція зверталася до всіх, «кому доля нашого народу лежить на серці, до всіх, хто бажає повести суспільний розвиток нашого народу, дорогою, вказаною соціалізмом, до всіх, в кого ідеалом соціалістичний устрій, устрій, в яким для всіх людей була-б запевнена свобода і добробут, – щоби вони старалися допомогти нам

сповнити наші тяжкі обов'язки (...) Ширіть нашу газету скрізь, де живе і стогне в ярмі теперішнього капіталістичного устрою наш робучий нарід, підмогайте нам матеріально і морально; передплатою і літературною працею» [697, с. 332].

У більш спокійні, бідніші на події історичні періоди частота виходу з друку видання мала більш прозаїчні пояснення, як-от наповненість редакційного портфеля, фінансові можливості видавця, інтерес публіки тощо. Так, часопис москвофільського спрямування «*Русска Правда*» виходив щомісяця у 1888 та у 1890–1892 рр., й двічі на місяць у 1889 р. Спробували збільшити частоту виходу, зіткнулися з певними труднощами, повернулися до попередньої апробованої періодичності.

Головним усе ж, як на нашу думку, залишалось фінансове питання, яке постійно стримувало амбіції видавця. Друкувати часопис собі в збиток могли дозволити лише ті, хто перебував на урядовому (австрійському чи російському) фінансуванні. Звісно, давалися взнаки й інші фактори, як-от наповненість редакційного портфеля. Так, орган університетської молоді радикального спрямування «*Товариш*» (1888) заявив, що буде виходити два рази на місяць, але читач побачив лише одне-єдине число. Загалом же краще йшли справи у тих, хто міг собі це дозволити фінансово. Для прикладу, громадсько-політична газета москвофільського спрямування «*Червоная Русь*» (продовження «*Нового Пролому*») спочатку виходила три рази на тиждень – у вівторок, четвер і суботу (1888), а далі (1889–1891) – щоденно, окрім святкових та післясвяткових днів. Проте й для неї надто частий (за мірками кінця XIX ст.) вихід з друку не пішов на користь, після двох років спринтерського друку часопис зійшов з дистанції.

Однією з найважливіших призначень медіа політичного чи партійного спрямування є функція, спрямована на збільшення довіри до партії чи політичної сили зі сторони виборців і, як наслідок, до збільшення представництва цієї сили в органах влади різного ступеню. Ідея народного представництва, склад і принципи його організації, хід і результати виборів, формування громадської думки – все це актуалізувалося у передвиборний період на сторінках політичних пресо-друків.

«Незважаючи на свою грубу демографічну еквівалентність до поляків, – вказує американсько-канадський історик українського походження Пол Роберт Магочі (*Magocsi, Paul Robert*), – українці завжди були недостатньо представлені як в австрійському імператорському парламенті, так і на Галицькому сеймі. У період з 1861 по 1914 рік кількість українців на будь-якій сесії коливалась від 38 (1861) до 3 (1867) у парламенті та від 46 (1861) до 13 (1883 і 1901) (у Галицькому сеймі. – О.М.), що означало в кращому випадку ніколи не більше 30 відсотків від загальної кількості (депутатів. – О.М.) в будь-якому з цих представницьких органів» [836, с. 18].

З початком «виборчої ери», коли у 1861 р. Австрія створила провінційні сейми, до яких обирались й українські депутати, преса взяла активну участь у просуванні тих чи інших кандидатів до виборних органів. Саме із зростанням впливу народовської преси у 60-х роках Іван Франко пов'язує успіх «деяких народовецьких послів, які (...) ввійшли до Ради державної у Відні, а при виборах до Союму краєвого 1889 року перейшли переважно народовецькі кандидати» [723, с. 313–314].

Первісно, – вказує відомий вітчизняний історик І. Чорновол, – «керівництво виборчими кампаніями з українського боку (...) перебувало в руках москвофільської партії. У 1861 році функції передвиборчого комітету виконувала газета «Слово» [781, с. 24]. В умовах, коли віденський уряд контролював виборчі кампанії, москвофільська преса не тільки намагалася агітувати за «своїх» кандидатів, але дозволяла (як це робило «Слово») собі друкувати «шпини» на адресу урядників, які «мали висше повелініє голосувати (за урядового кандидата. – О.М.) під загрозою дисциплінарного істязанія» (1867, ч. 7).

То ж «Слово» у виборчі часи було *особливо гострим* на слово: «У нас кандидат русский сов. Кульчицкий не удержался. На 120 виборців було заледви 12 священников. Агітація же от ляхів нечувана – шляхти полно із всіх сторон назбігалося. Сипали грішми і горілкою; фактори-жиди обкидовали священников градом слів лживих – боротьба до неописанія. На 9 час заповіджений вибор заледви о 2 часі начался; так долго спорили

і важилися сторони. С найліпшою отухою прибівшії виборці, не могучи відпекатися ворогів, пійшли середною дорогою і вибрали господаря письменного Василя Маковича, честного газду. Ляхи вправді нині его обробляють, але ми надіємся, що если он чоловік с умом і совістю, як на то показує, то скоро засяде в Соймі, а приглянеся партіям, несомнінно стане по стороні русской і яко русин буде русинів держатися» (1867, ч.7).

Утім не тільки гострі філіппіки були узяті москвофілами на озброєння. Редакція москвофільського часопису «*Врѣче*» (почав виходити перед виборами (лютий 1882 р.) до Галицького сейму, розташовувався у Львові) друкувала невеликі статті – бесіди, кореспонденції та замітки, постійно повідомляла про роботу сейму і діяльність послів під заголовками: «Из сойма», «Краєвий сойм», «Первое заседанье сойма», «Выбори до сойму» тощо. Видання уперше вийшло наприкінці 1880 р. (більш, ніж за рік до призначених виборів), проіснувало майже два роки (1880–1882) та припинило свій вихід невдовзі після виборів. У передвиборному 1881 р. вийшло 25 номерів, у 1882 р. – 21. Авторитет москвофілів на той час уже підупав, і тут не змогло допомогти навіть друковане видання. Так, якщо у скликанні Галицького сейму 1877–1882 років було 17 москвофілів, то у 1883–1889 їх залишилося усього 5, відтак і нагальна потреба у власному друкованому слові підупала.

Народовецьке «*Діло*» завжди брало активну участь у виборчих кампаніях, проводячи широку агітацію за українських кандидатів в послы і висвітлюючи хід виборів. Постійними були звіти з засідань Державної Ради і Крайового Сейму. Особливої гостроти пресова агітація набрала під час виборів 1897 р. та наступних.

Газета, «призначена для народу», «*Батьківщина*» (1879–1896) не тільки широко висвітлювала виборчий рух в Галичині, але й аналізувала роботу Галицького сейму, Державної Ради, друкувала промови і звіти руських послів перед виборцями. В рік чергових виборів редакція випустила спеціальний додаток «Бесіди руських послів в Галицькому сеймі в р. 1883».

Активно долучалися до виборчих кампаній навіть ті часописи, чійм кандидатам нічого – в плані потрапляння до ви-

борного органу – наразі не світило. Тут важливими були агітаційні можливості, пошук потенційних співчуваючих. Михайло Павлик, який 1894 р. кандидував у Бродівському повіті, описав свої враження від виборчої кампанії на сторінках радикального «*Народу*» у статті «Моя бродська одісея»: «От, наївний чоловіче, – ділився думками автор, – борися за волю тих людей (...), та й самі вони голосять світові, що боряться за волю, а вони тільки що зтоптали ногами свої елементарні горожанські права, чого не змогли би зробити і найгірші ц. к. урядники! Раби! «Кати усякої свободи!» Та тут же й посол – оборонець горожанських прав! О, Рутеніє, безграничне твоє раболепіє – ще не зараз тобі зазоряє свобода!» (1894, ч. 4). . Вибори виграв проурядовий кандидат О. Барвінський, який набрав 185 голосів, москвофіл Должицький – 17 голосів, М. Павлик – жодного.

Утім політична риторика передвиборних перегонів, стихаючи після їхнього закінчення, ніколи не переривалася надовго. «Наш народ заінтересувався політикою дня, – писав у рубриці «Від редакції» орган РУРП «*Радикал*», – (...) тому що рішалося про важні для него справи» (1895, ч. 1).

На час виборів редакції українських видань підключали до журналістського пулу й так би мовити важку артилерію. У період передвиборної кампанії 1897 р. зі сторінок пресового органу українського християнсько-суспільного руху щоденника «*Руслан*» у статті «Архієпископи і Єпископи австрійські вірним своїх епархій мир, привіт і благословенє в Ісусі Господі нашим» прозвучав голос галицьких архієпископів із рекомендаціями до русинського греко-католицького населення, кого обирати до сейму (1897, ч. 12). Сторінки газети рясніли агітаційними статтями та замітками. В замітках «Передвиборчий голос з польського табору» (1897, ч. 22), «Вибори до Ради державної» (1897, ч. 24), «Діяльність виборча: Клевета і тероризм» (1897, ч. 32), «Кізяча ніжка» (1897, ч. 36) інших, «*Руслан*» повідомляв про виступи в Дрогобичі, Стрию, Коломиї проти висунутих кандидатів, під критичним кутом роз'яснювалися позиція радикалів, народовців, москвофілів та їх політика .

Під рубрикою «Новинки» друкувалися списки кандидатів з різних регіонів. Для висвітлення виборчого процесу, підтрим-

ки кандидатів запроваджена рубрика «З руху виборчого», яка згодом змінила назву на «Рух виборчий». В окремих статтях (зокрема, «Щира сповідь» (1897, ч. 20)) «Руслан» розкриває зміст кандидатських програм «своїх» політиків. Натомість часопис критично розцінив відозву політичного конкурента Богдана Дідицького, надруковану в газетах «Галичанин» та «Діло» Редакція «Руслана» назвала її «ловушкою передвиборчою», «сповідю грішника». З нейтральних позицій подавалися офіційні виступи кандидатів, лояльних до влади, зокрема А. Вахнянина перед виборцями у Жовкві (1897, ч. 25).

Однак, проурядова лояльність ще не означала відмови від критики ходу виборів. Відмічалось, що не в усіх місцевостях вибори проходили спокійно. Так, в повідомленнях «Слово на часі» (1897, ч. 50), «Кровава пригода в Давидові» (1897, ч. 50), «убивство в Давидові» (1897, ч. 51) редакція «Руслану» описувала невдоволення, що виливалося у криваві виступи, як це сталося у Чернівці на Станіславщині та підльвівському Давидові.

Видання публікувало й результати виборчої кампанії 1897 р., наводилися статистичні дані зі всіх курій, вказувалися кандидати і кількість голосів, поданих за них. Так, замітки та статті «Результати виборів з V куриї» (1897, Чч. 48, 49), «Числа говорять» (1897, ч. 50), «Вибори до ради державної» (1897, ч. 52); «Статистика виборів в Галичині з куриї сільської» (1897, ч. 54), «Вибори» (1897, ч. 60) у спокійному та виваженому тоні подавали післявиборну інформацію.

Чергові вибори до австрійського парламенту чи Галицького сейму різко міняли ще донедавна відносно помірковану риторичку партійних видань, причому – усіх спрямувань, від проурядових до виражено соціалістичних. Так, тижневик націонал-демократичного спрямування «Гайдамаки» (1902–1907), не жалів критики для владних структур. У публікації «Сьвіжий розбій» (1902, ч. 7) результати голосування були названі недійсними і прозвучали звинувачення на адресу поляків у фальсифікації результатів голосування. Гострій критиці у матеріалі «Цинізм центрального правительства супроти Русинів» (1906, ч. 184) було піддано не лише польський політикум Галичини,

але й віденський уряд за правові обмеження українців у виборчій кампанії.

«Гайдамаки» опублікували й «Заяву українських послів» (1904, ч. 69) (безвідносно до політичної орієнтації – такий собі піар конкурентів), які вийшли із сейму на знак протесту проти зневаги до них польської більшості. На прийняття нового виборчого закону редакція тижневика відгукнулася публікацією відозви «Русини Галицької землі!» (1907, ч. 220), у якій закликала до активної участі у виборах. Згодом вітала народних обранців, помістивши на своїх сторінках замітку про результати виборів і портрети усіх українських послів (1907, ч. 238).

«Радикальна часопись *«Новий Громадський Голос»* (1904–1905) у період виборів до крайового сейму у кожному номері друкувала по кілька статей, присвячені очікуваній події. Для прикладу, у ч. 18 за 1904 р. їх було аж три: «Сойм і рускі послы соймові» (1904, ч. 18), «Борба о виборчу реформу до краєвих соймів» (1904, ч.18), «Зміна виборчої ординації і знесенє двірских обшарків на Буковині» (1904, ч. 18). Публікації відтворювали панораму політичного життя у Галичині та намагання політичних організацій проводити активну виборчу агітацію.

Вибори були улюбленою темою галицьких сатиричних часописів різних орієнтацій. Так, постійний персонаж українського *«Зеркала»* тієї доби – такий собі Микита Хрунь – як писали «Батьківські совіти синові від руського батька» – ненаситний споживач повиборчих горілки, ковбаси і грошових подачок (1886, ч. 7). Про українських послів Галицького сейму 1889 р. *«Зеркало»* не без сарказму писало: «Не для грошей і не для слави Засіли Ви посольські лави, А для борби і за свободу, За славу руського народу» (1889, ч. 22). З тими ж почуттями москвофільський *«Страхопуд»* давав «настанови» сеймовим послам: «Возликуйте і ви, шляхта; І баранов, графов род; Відь вам случай доказати; Що вам мил Руси народ» (1890, ч. 19).

Не відставали від виборчих перегонів і периферійні видання. Так, офіційний речник громадсько-політичної організації українців Тернополя *«Подільський Голос»* (1904–1908) фіксує події передвиборних кампаній до міської ради (вибори

відбулися 26 і 27 червня 1905 р.), сейму і сенату (1907). Власне з цією метою за постановою делегатів громад Тернопільського повіту й було відновлено роботу часопису у лютому 1907 р. (від квітня 1906 р. газета з невідомих причин тимчасово припинила існування). «*«Подільський Голос»*, – зазначала редакція, – буде слідити і підпомагати акцію виборчу в подільських округах, буде будити і взивати до роботи, буде ширити свідомість між масами народними і буде пятнувати всяке хрунівство, зраду і лень!» – саме так окреслено мету і завдання відновленого часопису (1907, ч. 1). Констатуємо, що, подібно до попередніх років, основними функціями газети 1907 р. залишалися виборча агітаційна та, зрозуміло, інформаційна.

На провінції, навіть частіше ніж у Львові та інших центрах тогочасного суспільного життя, спеціально під виборчі перегони створювалися «одноденні» медіа-проекти, що, не претендуючи на тривалість виходу, намагалися зорієнтувати читачів у здійсненні політичного вибору. Саме так були утворені газети *«Робучий Люд»* (Бережани), *«Підкарпацький Голос»* (Дрогобич) і *«Виборчі Вісті»* (Львів), які намагалися підготувати селян і робітників у конкретних виборчих округах до виборів до Державної Ради – австрійського парламенту, що відбулися у травні 1907 р. Короткотривалим (вийшло усього три числа) було існування *«Стрийського Голосу»* (1895). Видання, що стояло на платформі політичного народно-демократичного товариства *«Підгірська Рада»*, почало виходити напередодні виборів до Галицького сейму (25 вересня 1895), у зв'язку з чим більша частина газетної площі відводилася для висвітлення передвиборчої кампанії у Стрийському та Жидачівському повітах й агітації за кандидатів у послы – стрийського адвоката і голови *«Підгірської Ради»* Євгена Олесницького та пароха с. Тухлі, ініціатора й учасника створення цього товариства о. Василя Давидяка. *«Яворівський Голос»* Часопис політично-просвітна почав виходити напередодні виборів до Галицького сейму, яворівських повітової та громадської рад. Часопис народно-демократичного спрямування призначався для широкого кола читачів – селян, міщан, інтелігенції Яворіщини і у *«Нашій програмі»* за мету декларував «розбудже-

ня життя політичного і просвітнього так в Яворові, як і в повіті Яворівським (...) зорганізоване широких народних мас народу в борбі о сьвяті права руського народу (...) для обговорення справ, котрі в першій мірі обходять повіт Яворівський» (1911, ч. 1). Невдовзі після виборів такого роду одноденки, особливо провінційні, зазвичай припиняли вихід з друку.

Нарешті, фіксуємо й видання, створені як особиста реклама промоція того чи іншого з кандидатів. Так, «Виборча Одноднівка» «Писанка», датована 22 квітня 1911 р., позиціонувалася як «Письмо до виборців 64 округу (Львів – Городок – Винники – Щирець)» й вийшла друком під час передвиборної кампанії до повітової ради у Львові. Видання агітувало лише за одного з кандидатів від 64 округу – о. Йосифа Фолиса, греко-католицького священика (пароха с. Скнилів) політичного діяча, колишнього посла (1907) до австрійського парламенту, члена Народного комітету. «Яскравий» контент одноднівки був прикметний не тільки матеріалами з нещадною критикою конкурентів, але й статтею «Або до ліса, або до біса», що закликала до порозуміння між найвищою «народною управою» і народом для оборони своїх прав «перед безчисленними ватагами ріжнорідних наших ворогів». На останній сторінці видання для підняття національного духу було вміщено гімн «Ще не вмерла Україна» (1911, ч.1).

Розділ 4. ПРЕСА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА РУХІВ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

4.1. Преса РУРП

«Даючи загальну принципову характеристику позиції в журналістиці, – вказують науковці, – перш за все потрібно брати до уваги політико-ідеологічні погляди, які накладають відбиток на обрану лінію поведінки того чи іншого органу журналістики практично у всіх сферах, оскільки політико-ідеологічна лінія – своєрідна візитна картка, що дає характеристику сутності видання або програми в силу першорядної важливості для ЗМІ їхньої позиції з політичних питань» [598, с.284].

Більшість дослідників сходяться на думці, що радикальна течія та її преса зародилася в Галичині ще в 70-х роках XIX століття, свідченням чого стала не тільки активна діяльність майбутніх ідеологів радикалізму І. Франка та М. Павлика, але й, на думку Ж.-П. Химки, перетворення «русофільської студентської газети *«Друг»* (1874–1877) на радикальне видання (*the radical press started in 1876 when Mykhailo Pavlyk and Ivan Franko transformed the Russophile student paper Drug (1874–7)*) [827, p.187].

Спроби видань, що мали показати «особливе обличчя українського соціалізму» – *«Громадський Друг»* (1876 р., вийшло два номери), *«Дзвін»* (1876) та *«Молот»* (1876) закінчилися конфіскацією та ув'язненням відповідального редактора М. Павлика. «Фізіономія», за словами І. Франка, ілюстрованого літературно-політичного наукового місячника *«Світ»* (1881–1882) була соціалістична, «уміркованні і спокійний» тон видання дозволив уникнути конфіскації, але «перша проба компромісу поступових і радикальних елементів» виявилася все ж невдалою «більше з особистих причин» [749, с. 488].

Новий задум видавати незалежний орган, що мав би відповідати запитам української прогресивної громадськості, виник у 1888 р. Саме тоді студенти Львівського університету

(О. Маковей, М. Ганкевич, В. Будзиновський, Є. Козакевич), що захоплювалися ідеями радикалізму, випустили у світ журнал «Товариш» (24 липня 1888 р.), який, за словами І. Франка (фактичний організатор видання), мав стати «органом молоді і прогресивної української партії» [731, с. 219]. Розбіжності між організаторами видання (одні наполягали на необхідності зміни характеру часопису на більш теоретичний, інші – звинувачували колег у занадто націоналістичному характері видання) вирішили подальшу долю журналу – вийшло єдине число. Згодом О. Маковей (один з ініціаторів виходу у світ «Товариша») звинувачував у занепаді часопису «крикунів» К. Трільовського та В. Будзиновського, які «відобрали» його від І. Франка, плануючи видавати самостійно. Надії на те, що «горлачі» зможуть це зробити, не справдилися. Ні «старі», ні «молоді» автори не дали «матеріялу» до другого номеру, що і зумовило припинення виходу часопису [860, с. 54; 407, с. 138].

Але, як зазначив І. Михайлин: «уже носилася в повітрі ідея створення партії європейського зразка з проведенням установчого і наступних чергових з'їздів, вироблених програм, реєстрованим членством, створенням свого друкованого органу» [497, с. 568]. тут мусимо дещо не погодитися з поважним науковцем – не стільки партійні з'їзди, як виявилось, мали сприяти появі друкованого органа, – саме друкований орган мав стати організатором нової модерної партії, «партії європейського зразка». Розуміли це і діячі новоствореного радикального руху І. Франко та М. Павлик. Так, у грудні 1889 р. складено програму нового часопису з попередньою назвою «Русин» (згодом кращою була визнана назва «Народ»). «Я буду стояти за те, – писав М. Павлик до М. Драгоманова, – щоби головною задачею «Русина» (пропонована мною назва нової газети) було утворити одну демократичну поступову партію з усіх чесніших Русинів, простих і світлих» [223, с. 407].

«(...) Не треба між нами доказувати, – писав М. Павлику з Коломиї Северин Данилович, – що поступової незалежної популярної газети для нашого народу в цій хвилі доконче потрібно (...) коло тої газети і коло агітації за нею з одної сторони зібрати всю нашу молоду поступову інтелігенцію, а з другої

сторони всіх діяльніших селян і (як наслідок. – О.М.) витворити солідну демократично-поступову партію в народі, а властиво і весь нарід до неї втягнути» [223, с. 401].

«Недавні арештанти, – згадував І.Франко, – в порозумінню зі значнішим кружком молодих Галичан заснували політично-літературний часопис *«Народ»*, а в осени 1880 (тут помилка – 1890 р. – О.М.) заснували радикальну партію з метою: вести в народні маси свідомість його економічних, політичних і національних інтересів, і публіцистично прояснювати ті інтереси і боронити їх» [722, с. 52]. Вже у першому номері *«Народу»* опублікована «Наша програма» заявила мету видання: «помочи зв'язати Русинів ув одну-однісіньку демократично-поступову партію, чи красше громаду (...) помочи двигнути матеріально, чи справді просвітити наш народ, простих робітних людей, і тому ми так назвали свою газету» (1890, ч.1).

«Народ», – стверджує М. Лозинський, – став «першою спробою публічного виступу радикальних елементів серед тодішнього українського громадянства. При кінці 1890 р. ті самі елементи закладають українську радикальну партію» [428, с. 16].

4 жовтня 1890 р. відбувся установчий з'їзд Русько-Української радикальної партії, на якому прийнято рішення про часопис *«Народ»* як партійний орган. «З сим числом, – вказувалося у редакційній статті 20-го номеру за 1890 р., – *«Народ»* стає органом партії. Не переменяє він тим ані своїх дотеперішніх основ, ані дотеперішнього напрямку, ані навіть тону, тільки що від тепер мусить писати виразніше, згідно з дальшими й близшими цілями партії» (1890, ч. 20).

Поліфонію радикальних ідей новоствореної партії згодом підтримали інші друковані партійні органи – *«Хлібороб»* (1891–1895), *«Радикал»* (1895–1896), *«Громадський Голос»* (1895–1939; у 1904–1905 рр. – *«Новий Громадський Голос»*), *«Громада»* (1896–1897), *«Хлопська Правда»* (1903, 1906).

Важливою типологічною ознакою радикальних видань була аудиторна спрямованість часописів. М. Драгоманов, який значно вплинув на «полівішання» в цей час галицького політикуму, вважав, що позаяк основну масу українського на-

роду в цей час становило малоземельне селянство, завдання соціального і національного визволення для нього мають співпадати. Більш за це, на думку Драгоманова, «по обставинам України тут плохий той українець, що не став радикалом, і плохий той радикал, що не став українцем» [191, с. 63]. То ж відразу було визначено, що основну роботу радикали та їхня преса повинні проводити серед селянства.

Розуміючи вузькість соціальної бази – лише селянство, один з ініціаторів творення партії Іван Франко бачив перспективи насамперед в утворенні «сильної організації сільського і **міського** (підкреслення моє. – О.М.) робочого люду, зведення до купи, впорядкування і прояснення всіх опозиційних та революційних елементів, що бродять скрізь у головах народних» [340, с. 74]. Отже, розуміючи важливу роль робітництва міст, І.Франко намагався долучити й цей прошарок населення до лав симпатиків новоствореної партії. Цьому процесу, без сумніву, мала сприяти й партійна преса.

Такий підхід І. Франка не був ухилом від радикальної партійної ідеології. Особливо з врахуванням того, що радикальна преса в Європі в цей час (XIX ст.), за висловом британського дослідника медіа Дж. Керрана (*James Curran*): «безпосередньо сприяла інституційному розвитку руху робітничого класу. Радикальні видання широко висвітлювали наради та діяльність політичних та промислових організацій робітничого класу; вони надавали статус активістам робітничого руху; і вони надали національну спрямованість на агітацію робітничих класів, допомагаючи перетворити дії громади в інтонаційні кампанії» [821, р. 225].

«Народ», вловивши європейський тренд, публікує інформацію про «Соціалістичний зїзд у Гальє», де піднімалося «одне з найголовніших питань XIX століття – питанє робітнице (...) що іменно в теперішню добу відограє таку могучу роль, се маса робучого люду, се пролетаріат» (1890, ч. 21).

Дискутував з авторитетним у радикальному русі М. Драгомановим І. Франко і в питанні ролі в партійному (а відповідно і пресовому житті) студентів (молоді). Сам М. Драгоманов був проти участі цієї, найбільш активної частки тогочасного

суспільства у політичних процесах. «Інтересна Ваша думка – не приймати до партії с т у д е н т і в (розрядка в тексті. – О.М.), – пише І. Франко у листі до М. Драгоманова. – Коли б ми стали на сій думці, то, очевидно, прийшлося би в тій же хвилі сказати, що партії нема, а утворення її відкладається на неозначений час (...). Зважте ще і се, що молодежі університетській в нас устава дозволяє брати участь в житті політичнім і за належанню до партії радикальної нікого не карають – чому ж із сього не користати ? (...) У нас люди змолоду люблять порадикальствувати (...) і тут наша партія, втягаючи таких людей в їх радикальній порі в трохи серйознішу роботу, одно те, що покористає у них ті пориви, а друге, що дасть їм школу (...) або, бодай, внести свіжішого, енергійнішого духу в інші партії до котрих вони (згодом. – О. М.) примкнуть» [738, с. 291].

Майбутнє довело правоту І. Франка – студенти стали одними з найактивніших розповсюджувачів радикальних ідей і радикальної преси, ставали її дописувачами. Так, саме «агітація, розпочата і ведена не ким иньшим, як молодими студентами», «віддала» на виборах (1895 р. – О. М.) перемиський повіт в руки радикалів і, резюмує видання, «Чим не триюмф це радикальної партії» (1895, ч. 12). Ці ж підходи залучення робітництва та молоді до радикальної орієнтації виявилися успішними й надалі. Тим більше, що рух цей був зустрічним. Так, на загальних «академічних довірочних зборах», що відбулися 2 лютого 1905 р. у Львівському університеті, академік (себто студент. – О. М.) Згурський запевнив, що: «поступова молодіж все буде йти рука об руку з робітниками на шляху до вибороння ліпшого ладу суспільного» (1905, ч. 6).

«Кожда частина публіки, – вважав І. Франко, – має право жадати від часописі, щоб там звернена була увага на її інтереси – економічні, громадські чи духові (...) І певна річ, що кожда часопись робить се по-свойому» [754, с. 90]. З метою задовольнити інтереси «кождої частини публіки» редакції радикальних видань орієнтувалися переважно на «свій» сегмент читачів, у кожного часопису дещо відмінний. Утім, перший номер «*Народу*», розрахований первісно на більш освічену, підготовлену для сприйняття контенту аудиторію, за свідченням

сучасників, «подобався і мужикам», які «починали набирати охоти до тої газети, лишень артикул «По соймі» не популярний для мужиків не зрозумілий» [206, с. 401].

«Ширіть *«Народ»*, – закликали видавці, – дописуйте з усіх закутків про свої кривди, помагайте нам, а ми вам також зможемо скорше стати в пригоді» (1890, ч. 9)

Цей заклик був спрямований не тільки до селян – основного на той час електорального ресурсу радикалів – але й до куди ширших верств населення, в обороні яких зобов'язувалася «стояти» редакція партійного органу

Тут не можемо погодитися із скептичним докором І. Михайлина щодо «претензії» (на думку науковця, не дуже вдалий) *«Народу»* стати теоретичним органом радикальної партії, розрахованим на обмін думками між її лідерами [497, с. 585]. Принаймні до появи інших радикальних видань та й далі, *«Народ»* з цим завданням давав собі ради. Ба, більше. *«Народ»*, на думку Лесі України, виявився: «єдиною часописсю на українській мові, де (стала можливою) одкрита розмова про наші громадські питання та подавання фактів з життя нашого люду» [687, с. 9]. Дуже скоро *«Народ»*, за словами М. Драгоманова, «вже зачепив усякі шари громади» [224, с. 94–95]. Більш за це, як виявилось, «*«Народ»* хоче перетягти до себе «кацапів» (москвофілів. – О.М.) (...) він (*«Народ»*. – О.М.) має рацію, бо кацапська (москвофільська. – О.М.) партія досить велика, міцна та й гроші має (...), отже, якби від неї відлучились молоді розумніші люди, то вона дуже б ослабла, а се для Галичини було б великим щастям. Звісно, коли вони стануть радикалами, то перестануть бути кацапами, та то й слава богу» [685, с. 231].

Разом з тим селянство й надалі залишалось найбільшою на той час цільовою аудиторією радикалів та їх друкованих видань. Було й розуміння того, що матеріали, адаптовані до освітнього рівня галицького села, видадуться надто примітивними для «академіків» (студентів) й інтелігенції. Постає дилему радикали вирішували шляхом спеціалізації окремих сегментів партійної преси. Відтак, за визнанням М. Павлика, вже «від нового (1891. – О.М.) року ми вважали видавати ще

одну газетку – тільки для народа, бо годі помирити в «Народі» праць для Народу і інт.» (інтелігенції. – О.М.) [224, с. 84]. Органом, що мав «двигати (сільських. – О.М.) читателів», став «Хлібороб», оголосивши завданням стояти «на сторожі наших руських (українських. – О.М.) хліборобів, то значить наших селян, міщан та ремісників, взагалі по стороні всіх тих русинів, що чорною працею на свій шматок хліба заробляють» [301, с. 349]. «Єдина ціль Хлібороба, – запевняли видавці близького йому за духом «Народу», – заступати інтереси руских чорноробів, усвідомлювати та організовувати їх для визволення від усякого визискування і темноти» (1891, ч. 7).

Незалежно від аудиторної спрямованості, важливе місце на сторінках обох тогочасних радикальних часописів займала інформація про радикальний рух в Галичині і світі. Окрім обов'язкових партійних матеріалів, вміщувалися матеріали під рубриками «Політика крайова і загранична», «Справи суспільно-економічні», «Наука і штука (себто мистецтво. – О.М.)», «Критика і бібліографія», «Полеміка і дописи», «Заяви і запити». Актуальність виборчої реформи зумовили появу рубрик «З Ради державної», «Вісті з Сейму краєвого», «Сейм краєвий». Важливим для видавців і редакторів було питання про еміграцію з Галичини і життя української діаспори за океаном – «Вісті з Канади», «Вісті з Америки». Інтерес до братів-наддніпрянців ставила на меті вдовільнити рубрика «З російської України». Важливе місце жанрової палітри займали публіцистичні та полемічні статті, відозви, хронікальні повідомлення.

Повертаючись до початків видання спеціалізованого «хлопського» видання РУРП, знову не погодимося з думкою І. Михайлина щодо розширеного аудиторного спрямування «Хлібороба» – нібито не лише на «простолюд», але й «робітниче середовище», яке мало б залучати до лав радикальної партії нових членів [497, с. 585]. «Робітниче середовище» (у сенсі пролетаріат міст) наразі (йдеться про початок 1890-х рр.) ще не відчувало значного припливу вихідців з українського сегменту населення Галичини, відтак основна увага з перших чисел «Хлібороба», що побачив світ 25 квітня 1895 р., на дум-

ку більшості сучасних дослідників, приділялася «тяжкій долі галицького селянства (...) безправності селянських мас» (...), що страждали «від безземелля і малоземелля» » [301, с. 348].

Робітнича аудиторія радикалів розширилася дещо пізніше, причому початок було покладено у середовищі саме сільського пролетаріату – поденників та наймитів, в цей час далеких від будь-якої ідеології в її широкому розумінні.

М. Драгоманов статтею «Нові рухи серед руських галичан», опублікованою в 1892 р. у літературно-політичному «Вестнике Европы», схарактеризував російському читачеві не тільки саму радикальну партію, що «першою серед галицько-руських партій стала власне політичною», але й партійну пресу цієї політичної сили: «Русько-українська радикальна партія має два органи, що виходять по два рази у місяць: «Народ» для більш освічених читачів і «Хлібороб» для селян» [501, с. 541].

5 жовтня 1895 р. у Львові починає виходити ще один партійний орган – «Радикал», «редагований, зазначали видавці «Народу», відповідно цілям, які поставила собі радикальна партія» і «в тім самім напрямку і (...) тих саміх основних принципів, що «Народ» » (1895, ч. 17). Видання, за задумом партійної верхівки, мало стати часописом «о висшій стилі», органом, «котрий би організовував і вироблював практичних діячів і зискував між інтелігентною частею суспільности нових приклонників, нових ширителів радикалізму» [508, с. 4].

Першою, загальною ціллю, заявили видавці «Радикалу», стане «усвідомити і зорганізувати в боеву політичну армію руский народ, на котрий в головній часті складає ся кляса мужицька, в меншій, не сполонізована ще дрібка міщанства і пролетаріят інтелігенції» [508, с. 4].

«Вкупі з основанєм «Радикала», призначеного для інтелігенції рускої в Австро-Угорщині і в російській Україні, – вказував в одній з останніх статей для «Народу» М. Павлик, – розширюєся популярна часопись «Громадський Голос» » (1895, ч. 17). А «Радикал» у статті «Чим не триумф це радикальної партії» (1895, ч. 12) схарактеризував появу «Громадського Голосу» як «спробу нового скуплення, нового зорганізованя розбитих

(після нещодавніх виборів. – О. М.) сил радикальних (...) це зроблено заснованем мужицької часописи «Громадський Голос» (...) сотворено новий осередок, скупляючий думки і сили радикальної партії (...) постало нове средство до ширеня радикальних думок в дальші круги народні».

Перший номер газети радикального спрямування «Громадський Голос» вийшов 20 березня 1895 р. «Така газета, – вважають дослідники історії українських мас-медіа, – була вкрай необхідна, оскільки «Хлібороб» на той час виходив нерегулярно» [301, с. 401].

Хоч у перші два роки (1895–1897) видання «Громадського Голосу» виразно були наповнені «радикальними домаганнями», підзаголовок характеризував цей друкований орган як «газету для руського народу», без означення партійної належності. І тільки з 20 числа за 1898 р. видання стало офіційним органом РУРП.

Нова «мужицька» газета, як зазначалося «Від редакції» «Громадського голосу», підхопила авдиторну спрямованість «Хлібороба» і була адресована «хлопам» (селянам), вона підтримувала «радикальні домагання» цієї верстви українського населення Галичини в прагненні «дістати більше землі, тої землі, котра тепер у руках панських» (1895, ч. 1).

Керівництво та активісти партії відразу виявили зацікавленість в якомога ширшому розповсюдженні новоствореної «мужицької часописі», призначеної для селян. Інтерес цей був взаємним. «Як стоїть радикалізм у отсих повітах: Галич, Богородчани, Солотвина, Товлич, Тисьмениця, Надвірна, Делятин? Чи до повітів заходить «Громадський Голос» і до котрих осіб і в котрім селі? – запитував у М. Павлика голова читальні в с. Черніїв Василь Чубатинський [46, Арк. 116].

До справи популяризації нового радикального часопису активно підключилися провінційні українські видання. «ХТО радикал, щирий Русин, щирий приятель хлопів, хоче поліпшити хлопську долю, – писала коломийська «Хлопська правда», – той мусить післати 4 корони передплати на «ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС» (тут дотримуємося текстових виділень цитованого джерела. – О. М.)» (1909, ч. 12).

Радикальну пресову обойму підтримав місячник «Громада», заснований з ініціативи члена РУРП Кирила Трильовського 1 червня 1896 р. в Коломиї. Хоча «Громада» і не вказувала в логотипі про свою належність до РУРП, але роз'яснення редакцією програмових засад радикальної партії, поширення політичних ідей радикалів та й сама постать засновника – Кирило Трильовський, дозволяє віднести це видання до партійних. Сам К. Трильовський, як відомо, належав до т.зв. молодих радикалів, які з певних питань гостро дискутували з т. зв. старими, приділяючи більше уваги національному питанню. Однак, зовні конфлікт у партійному керівництві особливо не афішували, появу «Громади» пояснювали нейтральними причинами. «Держачись радикальної програми», заявляла у «Панове Громада» редакція видання, – нібито намагається розширити контент за рахунок наукової складової: «Громадський Голос» займається справами головно політичними, а «Громада» становить немов его доповнення і служить більше для науки» (1896, ч. 3). Розраховане «на нашу сільську громаду» видання прагнуло охопити широке коло читачів («передусім селян») [346, с. 134], але, не знайшовши відчутної підтримки ні серед передплатників та дописувачів, ні серед меценатів, готових «вкластися» у цей пресовий проект, змушене було припинити існування після виходу перших 5 чисел – у червні 1897 р.

Радикальна преса початку ХХ ст. приділяє увагу усе ширшому колу питань, зокрема, міжнаціональної солідарності та міжнародних впливів на майбутнє українців Галичини. «Новий Громадський Голос» на початку лютого 1905 р. інформував читачів про «загальні академічні довірочні збори руської, польської і жидівської молодіжи», на які з'явилося понад півтори тисячі «студентів університету і техніки» (політехніки. – О.М.). Поряд із іншими, на зборах була прийнята резолюція про «підтримку революційної боротьби проти абсолютизму, як заповіт свободи для усіх народів, що стогнуть в кандалах суспільного і народного гніту (...) Бачимо нову Росію, що може причинитись до визволення України, Польщі та Литви та інших народів» (1905, ч. 6). Констатуємо, що розширення соціальної бази радикального руху веде до розширення аудиторії радикальних

видань, а це, у свою чергу, до розширення актуальної тематики цього сегменту галицької політичної преси.

Розширювалася радикальна преса і за рахунок провінційних видань. «Кожда партія, – оголосила редакція утвореного у 1903 р. радикального видання *«Хлопска Правда»* (Коломия) у зверненні *«Братя Селяне!»* (1903, ч. 1), – мусить мати свою власну газету, котра має давати образ руху партійного і бути головним средством сполуки всіх товаришів розкинутих по цілім краю – то з днем 1 Січня 1903 року розпочинаємо видавати в Коломиї нову радикальну газету п. з. *«Хлопска Правда»*. «Корабельники, – писали видавці, – пускаючись на безмірне море – беруть зі собою магнетичний компас, що показує сторони сьвіта. Для кожного хлопа – єсть таким компасом в політиці – **радикальна** (виділено в тексті. – О.М.) програма та **радикальна газета** (виділено в тексті. – О. М.) (...) Кождий свідомий класово хлоп, – вчила редакція у замітці *«Що передплачувати для читальні!»* (1903, ч. 6), – повинен мати свою *«Хлопску Правду»*. Засновником *«Хлопської Правди»* у зверненні *«Братя Селяне!»* (1903, ч. 1) зазначала редакція, став осередок Української радикальної партії в Коломиї, тієї партії, що *«борє ся (...) горячо і сміло за хлопску справу і старає ся наше селянство зорганізувати»*. У підзаголовку *«Хлопської Правди»* за 1909 р. вказувалося, що це *«Часопись для народу»*, але у вступній статті *«Привіт»* видання знову назвало себе органом радикальної партії (1909, ч. 1). Основним своїм завданням у цьому зверненні *«нова радикальна газета»* вбачала у тому, щоб: *«стояти за хлопскою правдою як стояли «Хлібороб», «Народ», «Радикал» та «Громадський голос»»* (1903, ч. 1), *«осьвідомлювати і організувати»* селян, друкувати *«статі політичні і наукові а надто оповіданя і поезії»*.

Радикальна партійна преса – байдуже, з обозу старих чи молодих радикалів – наполягала на своїй винятковості в політичному спектрі руських (українських) партій. Загалом же, *«де нема радикалів, – писав «Громадський Голос», – там іде робота дуже пиняво (мляво, повільно. – О. М.), бо руські патріоти посварилися і нічого не роблять»* (1895, ч. 6). Опоненти відповідали радикалам тією ж монетою. Показово, що проти

радикальних видань різко виступило галицьке духовенство, і, як писав «Хлібороб», священники звинувачували партійців у тому, що вони хочуть «безвіревою різнею, огнем і збуренєм міст, фабрик і хатів увесь світ до гори ногами обернути та (...) віру, слюби і жите родинне скасувати» (1892, ч. 12). Радикали брали такі твердження на кпини. Тому й не дивно, що в грудні 1892 р. Львівський митрополит разом з Перемильським і Станіславським єпископами видали «спільний окружник», який забороняв читати «Хлібороб» (також «Народ» і (москвофільську. – О.М.) «Галицьку Русь»), як такі, що виступають «вороже до святої віри і священства» [701, с. 558]. То ж один з делегатів з'їзду радикальної партії, що відбувся 22 листопада (листопада. – О.М.) 1902 р. у Львові, в підсумковій статті, опублікованій в «Хліборобі» під назвою «13-тий краєвий з'їзд радикальної партії», навіть пропонував «домагати ся зміни «Громадського Голосу» на иньшу газету, бо много боїться пренумерувати его зі страху перед священством» (1903, ч. 22).

Під вогнем клерикальних нападок опинялися й інші радикальні видання. Дописувач «Хлібороба» Павло Думка повідомляв у кореспонденції «Допись з-над Стрипи»: «Деякі отці боять ся щоби ми дещо більше не пізнали крім церковці. Правда церков наша мати і ми єї любимо, але й кортить нас по світови глянути. Треба неба, треба й хліба» (1892, ч. 2).

Однак, незважаючи на конфлікт з Церквою та її репрезентантами – старими москвофілами, радикальні видання не тільки зберігали масову аудиторію, але й знаходили шляхи до її розширення.

Шанувальники галицьких радикальних видань з'явилися і в Росії. «Ми, московські українці, – писав у листі до І. Франка наддніпрянський історик, письменник, перекладач А. Кримський, – все більше та більше прокидаємося і беремося до деякої праці. Росте в нас і попит на часописі (партійні. – О.М.) [358]. Згодом А. Кримський писав І. Франку (у березні 1892 р.): «Мої докази вплинули на декого з молодих націоналістів, принаймні мені ними сказано було, що я їх заохотив передплатити «Народ» » [359]. «Галичина є тепер для нас той край, – писав з підросійського Києва Павло Тучапський, – де ми тільки й

можем більш-менш віддихнути від того реакційного гніту, яким нас давить російський уряд. Навіть твори нашої літератури ми мусимо друкувати в Галичині». І продовжує: «Ми можемо навчитися з різних Галицьких партій і політичних діячів, як треба і як не треба буде й нам колись робити». Дописувач просив надрукувати на сторінках радикального часопису політичну програму «студіювання галицького життя» «в інтересах нашої молодіжі» з метою «вироблення більшого числа сознательної інтелігенції» [682, с. 646].

Про вплив радикальної партії та її преси на політичні процеси Наддніпрянщини свідчить, зокрема, й Леся Українка, вважаючи, що перші кроки українських наддніпрянських соціалістів відбувалися під плідним впливом галицьких радикалів («галицьких товаришів») [620, с. 3]. Ба, більше: «Серед наддніпрянських соціалістів, – вказує сучасний український історик В. Яремчук, – що, безумовно, було виявом зневіри у власні спроможності щодо створення політичної партії, існували ідеї щодо поширення на терени підросійської України партійної мережі (у тому числі і пресової. – О. М.) галицьких радикалів» [808, с. 169].

Утім не тільки наддніпрянці цікавилися галицькою радикальною партією та її пресою. Про свою зустріч у Парижі «з двома москвічами – один учений, другий адвокат, які дуже заінтересувались радикальним рухом у Галичині, – писав М. Драгоманов у листі до М. Павлика. – Пошліть популярні брошури і *Народ і Хлібороб* за 1893 р. в Рум'янцевській музей в Москві. Се тамтошній *Ossolineum*. І вперед посилайте. В Москві є чимала купка нашої молодіжі, що там учиться» [225, с. 335]. Показовим є інтерес до «*Народу*» такої специфічної установи як *Russisches Consulat, Czernowitz*, що з січня 1890 до вересня 1891 р. заплатив 8 ринських за журнал [225, с. 282] (треба думати, на цьому подібна практика не припинилася. – О.М.). Загалом за перший рік передплату на «*Народ*» здійснило близько 25 читалень, товариств тощо, то ж долучення російського консульства до числа колективних читачів можна трактувати як певний «міжнародний» успіх першого радикального видання Галичини. До М. Павлика як редактора партійного видання

зверталися й читачі з тогочасної підросійської Риги. Так, писали йому студенти з Rusland – Riga з проханням: «Хотіли би знати, що робиться у Васъ на Галиції для того, що въ руських газетах и журналах дуже мало пишуть про Галицію і про її життя. Ми чули, що Ваша газета («Народ». – О.М.) видається кружкомъ молодіжі, що дуже нам сподобалося, бо ми добре знаєм, що тільки через молодіж (...) ми зрозумієм чекання и жадання дорогої Вашої Галиції» [50, Арк. 46].

Про свою симпатію до галицьких радикальних видань повідомляли й представники української трудової еміграції з-за океану. Про це зокрема свідчить «Письмо з Америки», опубліковане на сторінках «Народу»: «З «Батьківщини», котру вже довший час утримуємо, довідали ми, що газета «Народ» має виходити у Львові, і що тая газета для добра руского народу має працювати (...) і за нас Американців і за Лемків у старім краю не забути» (1890, ч. 6).

Тобто бачимо, що аудиторна спрямованість радикальної преси не обмежувалася виключно Галичиною. Видавці і редактори добилися – нехай і незначної, початкової – міжнародної зацікавленості своєю роботою та діяльністю галицьких радикалів загалом. Цей інтерес, що важливо, був взаємним. Галицькі радикальні видання не замикалися на вузьконаціональних завданнях, а шукали однодумців і деінде – передусім в Наддніпрянщині та в національних країнах «клаптикової» імперії Габсбургів. Зокрема, партійне видання «Радикал» у 1895 р. висловило переконання, що: «За нами «попруть беззаперечно і другі народи австрійські, котрі також невдоволені з політичних порядків в Австрії, в котрих політичний радикалізм шириться ще скорше, як у нас, то ж не маємо причини журитися тим, що нас за мало в порівнянні до цілої Австрії» (1895, ч. 1).

Редакції та активні дописувачі партійних видань РУРП намагалися підтримувати тісні зв'язки з однодумцями з Наддніпрянщини та Росії – передусім на особистісному рівні. М. Драгоманов у листі до І. Франка пропонував йому написати статті до петербурзької газети «Русская Жизнь», позаяк вони «перш усього просять статі про партії в Галичині» та й «редак-

тор «иностранный политики» в Р. Ж. – **радикал** (виділення моє. – О.М.) – Вас. Водовозов» [418, с. 483]. Утім, І. Франко співробітничав з прогресивними російськими виданнями не тільки з подачі М. Драгоманова. За цю творчу співпрацю йому у 1906 р. було присвоєно звання почесного доктора Харківського університету. Також його творчий доробок, літературний та публіцистичний, окрім українських текстів, був писаний польською, німецькою, російською, болгарською, чеською мовами – для відповідних національних видань.

Окрім важливих так би мовити, суто ідеологічних питань, пов'язаних з діяльністю галицької радикальної преси, завжди і усюди стояло й більш приземлене прозаїчне завдання – пошуку коштів на видавничу діяльність.

До певної міри альянс «*Народу*» з РУРП був продиктований не лише близькими політичними уподобаннями редакції та окремих партійців, але й суто фінансовими міркуваннями. «З сим числом, – вказувалося у редакційній статті 20-го номеру за 1890 р., – «*Народ*» стає органом партії (...) І від тепер мусять писати виразніше, згідно з дальшими й ближшими цілями партії» (1890, ч. 20). З цим рішенням були тісно пов'язані надії видання на фінансову підтримку партії. «Наші прихильники, – писав «*Народ*» за результатами (першого) партійного з'їзду РУРП, – обов'язані від тепер підпирати «*Народ*» матеріально і морально; матеріально – поголовно передплачуючи «*Народ*» (і, розуміється, точно платячи; далі, присилаючи наддатки (спис котрих буде друкуватися в «*Народі*») і врешті, вишукуючи для «*Народа*» чим раз більше передплатників» (1890, ч. 20). «Партія наша, – зазначав І. Франко, – ухвалила зробити «*Народ*» своїм органом, ухвалила й підпомогати його роботою й грошима. З роботою діло сяк-так уладилось, але з грішми поки що швах (...) Довг (борг. – О.М.) «*Народу*» виносить уже звиш 200 гульденів в друкарні» [735, с. 261]. «Підтримка «*Народові*» має йти «поперед усього від членів радикальної партії в формі пренумерати, – нагадував І. Франко. – Не може бути так, що ми собі, мовляв, будемо радикалами, але не жадайте від нас, щоб ми пренумерували радикальну газету» [737, с. 276]. У підсумку «в першім році свого існування «*Народ*», – вдоволе-

но визнав І. Франко у листі до М. Драгоманова, – має около 250 п л а т я ч и х пренумерантів, а се на таку еретицьку часопись аж надто багато» [736, с. 264].

Утім, далеко не кожне «радикальне» видання могло похвалитися навіть таким проміжним фінансовим успіхом. Вище ми згадували про провал керованої К. Трильовським «Громади», яка з причини браку фінансування (а не переслідування властей чи підступу клерикалів) припинила виходити після 5-го номеру.

Редакції радикальних видань гнучко підходили до питання періодичності виходу з друку. Показовим тут може служити приклад часопису «Хлібороб». Редакція «Народу», рекламуючи нове видання, своєю «Оповісткою» проголосила, що: «Хлібороб буде виходити два рази в місяць, 8-го і 20-го, в об'ємі найменше пів аркуша, формату такого як *Народ*, на такім самім папері» (1891, ч. 6). Дуже швидко стало зрозумілим, що необхідне певне переформатування часопису. «Є думка перемінити Хлібороб в тижневу газету, котру мав би редагувати я (бо нікому), – зазначав у листі до М. Драгоманова М. Павлик. – *Хлібороб* міг би так виходити тільки в такім разі, якби я, як редактор дістав ту плату, яку маю тепер за *Народ*» [225, с. 65].

Зголосившись на редагування «Хлібороба», М. Павлик планував зміни у регулярності виходу і спрямованості двох споріднених видань – «Хлібороба» і «Народу»: «*Народ* зробити тим, що «Хлібороб», і обернути на тижневу газету з додатками до інтелігенції. Звісно, на це треба трохи більше грошей – та мусимо бути на це готові» [225, с. 185]. Ще через три дні з'явилася нова ідея: «Чи не зробити би так: «Хлібороба» видавати 4 рази в місяць, як чисто політичну газету, позаяк можна боятися, що «Хлібороб» і «Народ» візьмуть за одно виданье (під обома газетами підписаний був я, яко видавець і редактор) і закрийть обі газети – як це зроблено у Львові з робітничими газетами (...) Вони (влада. – О.М.) непременно зроблять під час виборів, коли обі газети будуть мусіли агітувати» [225, с. 184]. У відповідь М. Драгоманов застеріг М. Павлика від зміни форматів радикальних видань: «Перемін у виданню *Народа* і *Хлібороба* я б не радив. Держиться так, що б фор-

мально обидві газети були одрізнені, – менше виставляйте їх єдність редакційну. *Народ* такий, як єсть, потрібний найбільше для Росії, а *Хлібороб* для Галичини» [225, с. 188].

З огляду передусім на фінансові негаразди траплялося, що й рядові члени РУРП (а не тільки зацікавлені редакції друкованих органів) пропонували змінити періодичність і місце виходу видання. Так, на 13-му краєвому з'їзді радикальної партії, як пише «*Хлібороб*», «Ант.(ін.) Мельник з Волі Якубової (під Дрогобичем) вносить (на рішення з'їзду, щоби «*Громадський Голос*» не конче мусів виходити у Львові, та щоби видавати в меншій форматі, але що тижня» (1903, ч. 22). Тут принагідно нагадаємо, що «*Громадський Голос*» починав виходити як місячник, з 1906 по 1909 рр. – двічі на тиждень, пізніше як тижневик.

Видавці та редактори. Меценати та спонсори. Організаційно-творчим центром радикальних партійних видань була редакція – своєрідний штаб, що розробляв тактику дій і втілював її в життя. Редакція визначала загальне ідейне спрямування видання, творче обличчя, пул авторів тощо. Разом із тим треба враховувати й реальні умови, в яких діяв той чи інший редакційний колектив, – тиск влади, цензурні обмеження, та – не в останню чергу – фінансові негаразди.

Усі редактори радикальних видань австрійської Галичини були де-юре місцевими мешканцями, громадянами Австро-Угорщини. Що стосується джерел фінансування, то тут усе не так просто.

Вкажемо, що заснування радикальних партійних видань ставало результатом спільних (ідеологічних та фінансових) зусиль наддніпрянських та галицьких українців (з різною інтенсивністю підключення). Так, відома роль М. Драгоманова в організації радикальної партії та її пресових органів, що вважається «остатньою і мабуть, найбільшою радістю в житті Драгоманова» [749, с. 507]. З джерел відома одноразова грошова підмога наддніпрянців у розмірі 1000 франків, передана через М. Драгоманова активістам пресової справи М. Павлику та І. Франку («Кумедна історія цих грошей. В Парижі я (тобто Драгоманов. – О.М.) витерпів три штурма делегатів російських

українофілів. Один з них пита мене: так Ви думаєте, що так треба робити ? Так. – Ну, то нате Вам ось невеличку суму, робіть з неї для справи (пресової української. – О.М.), що знаєте» [223, с. 397]). Достатня на перший час сума не тільки поклала початок виданню часопису «Народ», але й стала протоосновною для більш-менш постійного фінансового «підживлення» зі сторони М. Драгоманова. То ж його спонсорська допомога тривала й надалі: «Чи треба грошей; можу зараз прислати 200 фр.», – писав він у листі до М. Павлика на початку 1890 р. [224, с. 12], «Коли Ви беретесь видавати газету (...), можете сказати в типографії, – я висилатиму долю щомісяця» [223, с. 409] тощо.

В умовах цензурних утисків влади партійні видання часто поєднували постаті редактора, видавця, автора в одній особі. Ця особа на випадок чого відігравала роль цапа-відбувайла, і була свідомо того. Так, у першому радикальному виданні «Народ» відповідальним редактором на початках (1890–1891, ч. 1–19) був Іван Франко. Пан редактор ніс і головну відповідальність за фінансовий стан видання, що не могло не турбувати ощадливих галицьких політиків. То ж уже у постанові першого з'їзду радикальної партії, поряд із питаннями організаційними (формування редакційного фонду, що складається з «пренумерати і датків надзвичайних», йшлося про створення «комітету екзекутивного, що орудує фондом» [224, с. 267]. Фінансові потоки дещо переключилися, було прийняте рішення про затвердження редактором видання М. Павлика, котрий мав «прибирати собі референтів до поодиноких рубрик» [224, с. 267]. Під назвою «Народ» з'явилося характерне уточнення-підзаголовок «Орган Русько-української радикальної партії. Під редакцією М. Павлика». Новий редактор мав би узяти на себе й головну відповідальність за фінансові статки «Народу», як передбачалося наситити підтримкою членів РУРП, однак їх певний час зберігав за собою І. Франко. Утім, і в нових умовах йому доводилося думати не так про власну кишеню, скільки про те, як звести кінці з кінцями. «З нової організації «Народу», – писав 1891 р. у листі до М. Драгоманова І. Франко, – вийшло таке, що адміністрація, котрої спекався П-к

(Павлик. – О.М.), впала на мене. Поки що вона не чинить мені великої труднощі, побачимо, як буде далі. Я принаймні чуюся спокійним, коли за кожний н-р можу заплатити в друкарні і за експедицію» [740, с. 307].

З часом, з огляду на фінансову незмогу партії утримувати власний часопис, М. Павлик «оголосив *«Народ»* де-факто своєю власністю, і дав йому підзаголовок «Русько-українська радикальна часопись. Під редакцією М. Павлика» [497, с. 572], без формальної вказівки на РУРП. Такий статус, – зазначає Михайлин, – *«Народ»* мав до кінця існування. Фактично він залишався органом радикальної партії, але в редактора були розв'язані руки для творчого вирішення інформаційних і публіцистичних завдань» [497, с. 572]. Загадкове «розв'язані руки» слід, на нашу думку, розуміти як карт-бланш на залучення до числа активних дописувачів не тільки членів РУРП, але й перспективних у плані подальшого співробітництва літераторів та навіть представників конкуруючих політичних сил, зокрема молодих русофілів.

Вже через короткий час М. Павлик мав право стверджувати: «Я тепер усестороння машина – товмач, переписувач, поправляч чужих статей до *Народа і Хлібороба*, коректор 5 видань, адміністратор 2 газет і яких 8 «фондів». Старатель грошей, на половину експедитор, усяких тутешніх видань агітаторів т. д. і т. д. (...) Навіть Трильовський (активіст радикального руху. – О.М.) робить тільки язиком і коли раз я це йому сказав і порадив краще помочі мені складати *Хлібороба* на пошту, то (...) більше не появлявся умисне» [225, с. 295].

Побіжно вкажемо, що скільки-небудь значних фінансових зисків з *«Народу»* ні І. Франко, ні М. Павлик не мали. І. Франко навіть скаржився, що вкладав у видання власні кошти, отримані за публікації у польсько-мовних виданнях. Утім, посада головного редактора давала змогу не лише формувати обличчя часопису, але й запрошувати до співробітництва цікавих у тому чи іншому плані особистостей.

В одному з найпопулярніших партійних органів РУРП – часописі *«Радикал»* – склад редколегії з контраверсійних причин залишався майже анонімним. Редактором і видавцем де-

юре (утім, дуже короткий час) був В. Будзиновський, а повний склад редколегії часопису досі викликає питання.

«Радикал», – наполягали його видавці, – буде редактований відповідно цілям, які поставила собі радикальна партія» [508, с. 4]. Науковці припускають, що серед членів редакції були однопартійці і особисті друзі В. Будзиновського – Ю. Бачинський, В. Охримович, Л. Турбацький, І. Франко та ін. [804, с. 248], але належним чином аргументувати це припущення не можуть.

Призначену для хлопів (селян. – О. М.) газету «Хлібороб» довірили очолити засновникам Радикальної партії Северину Даниловичу та Іларію Гарасимовичу. Відповідальним редактором став І. Франко: «(...) люде мають в справі «Хлібороба» обертатися до відвічального редактора Івана Франка у Львові, ул. Зябликевича, ч. 10» (1891, ч. 6). Короткий час (з № 11/12 1893 р. по №12/13 1894 р.) редакцію «Хлібороба» очолював Михайло Павлик.

За короткотривалий «постріл» радикальної «Громади» (вийшло усього 5 чисел протягом 1896–1897 рр.) відповідав «знаний радикал» Кирило Трильовський, представник молоді генерації РУРП.

А. Животко скупко вказує, що видавцем і редактором «Громадського Голосу» (до Першої світової війни) був спочатку В. Будзиновський, «по ньому» – М. Павлик [254, с. 237]. Доповнимо шановного науковця, що протягом 1895–1914 рр. «видавали і відповідали» за редакцію цього радикального видання аж 11 осіб. Всі вони були членами радикальної партії – «селянською партійною гвардією» та «вихованцями великих учителів». Дехто, як от В. Будзиновський (з 1895 по ч. 2. 1896 рр.), Іван Франко (з ч. 19. 1896 по ч. 21. 1897 рр.) чи Михайло Павлик (з ч. 22. 1897 по ч. 22, 1901; Чч. 14–16. 1908; Чч. 4–54. 1908 р.; Чч. 7–45. 1909 р.) відомі як засновники радикальної партії та її партійних видань, блискучі публіцисти.

Деякі імена видавців та редакторів (часто в одній особі) ще потребують свого вивчення і уточнення. Так, близько року (увесь 1901 до ч. 23 за 1902 р.) «Громадський Голос» очолював Іван Макух – представник радикальної партії, у 1908–1918 рр.

посол до Галицького сейму, у 1917–1920 рр. активний учасник Визвольних змагань, член уряду ЗУНР, чия пресова діяльність ще чекає свого дослідника. Павло Волосенко – випускник Львівської політехніки, один з керівників радикальної партії, епізодично очолював *«Громадський Голос»* у 1906–1908 рр. (ч. 1 – 12 за 1906 р.; Чч. 1–13 за 1907 р.; Чч. 17–42 за 1908 р.). Тут теж можемо говорити про певну «загадковість» особи редактора та – особливо – фахову оцінку його зусиль на цьому посту. В *«Енциклопедії сучасної України»* цій цікавій особистості відведено усього кілька рядків. Майже нічого не знаємо про Івана Яремка, який курував це радикальне видання впродовж виходу 13–89 чисел за 1906 р. Відомо, що Павло Думка був членом-засновником радикальної партії, видавав і відповідав за редакцію 55–69 чисел за 1908 р., у тому ж році став послом Галицького сейму (від 1908 р. до 1918 р.), згодом був делегатом Української Національної Ради ЗУНР (1918 р.). Чекають свого неупередженого вивчення особи Михайла Винярьського (Чч. 2–6 за 1909 р.) та Захара Ткачука (редагував і видавав часопис Чч. 46–57 за 1911 р.). Майбутній четар Легіону УСС Дмитро Катамай, окрім блискучої публіцистичної діяльності, епізодично очолював видання у 1911 (ч. 58) та 1913 (ч. 43) рр. Лише дотична до історії січового стрілецтва інформація дозволяє дізнатися про Миколу Балицького (у 1913 р. – член Українського Січового Союзу), а впродовж 1913 – 1914 рр. (до ч. 44) «опікувався» *«Громадським Голосом»*.

Подібна ж історія з іншими радикальними виданнями. Особи окремих редакторів залишаються не дослідженими, хоча й маємо в історичній літературі згадки чи навіть глухі «натяки» відповідного змісту. Так, організатор «Січей» Іван Чупрей вважається «відвічальним редактором» (1909) і «підмогою» видавцю і редактору *«Хлопської Правди»* Кирилу Трильовському (1903, 1909).

Можемо припустити, що редакторсько-видавнича діяльність для багатьох з названих партійних діячів стала своєрідною школою політичного змужніння, яка дозволила пізніше, в добу Національної революції та Визвольних змагань, прислухатися справі утвердження державності.

У підсумку відмітимо наступне. РУРП стала першою українською політичною партією не тільки на теренах Галичини, а й загалом на теренах сучасної України. В її лавах побували відомі історичні особистості, починаючи від І. Франка та М. Павлика, і закінчуючи плеядою видатних діячів національного Відродження початку ХХ ст. та Визвольних Змагань 1917–1921 рр. – молодими радикалами В. Будзиновським, К. Левицьким, В. Охримовичем та ін. Відтак потужний науковий інтерес до РУРП, її лідерів та партійних періодичних видань є цілком виправданим.

Радикальна преса, подібно до самої партії, пройшла складний шлях еволюції – від вирішення завдань переважно соціальної спрямованості до соціально-національної тематики. Відповідно змінювалося обличчя самої радикальної преси й головні акценти у її діяльності.

Основною електоральною базою РУРП могла слугувати (принаймні до австрійської виборчої реформи 1907 р.) селянська курія. Відтак головною аудиторією пресових видань РУРП мала стати (і стала) галицька селянська маса зі своїми доволі характерними ознаками і особливостями, як-от вплив авторитету греко-католицької Церкви. Набагато менший інтерес для партії та її друкованих органів становило не чисельне галицьке робітництво, переважно польське та єврейське за національністю. Разом з тим не можна було втрачати з огляду студентську масу (в силу притаманної молоді пасіонарності) та національну інтелігенцію («сіль» будь-якого модерного народу). Відтак спостерігаємо певну спеціалізацію партійних видань – на суто (чи переважно) селянські та призначені для освічених верств населення.

Упродовж усього часу існування галицької радикальної преси найважливішою її проблемою, гострішою за цензурні переслідування, гоніння з боку Церкви та опозицію польського соціуму, залишалася проблема фінансування. Саме вона ставала основною причиною відкриття (рідше) та (частіше) закриття партійних видань РУРП.

4.2. Часописи УНДП

«Боротьба і конкуренція напрямів (політичних. – О.М.) – зазначав М. Грушевський, – незвичайно оживили галицьке жите протягом дев'яноятих і дев'яносотих рокив» [198, с. 542]. Наша сучасниця О. Аркуша дотримується точки зору що у 1890-ті рр. в українському національному таборі взагалі «сформувалася двопартійна система, у якій *провідну* роль (виділення моє. – О.М.) відігравали націонал-демократи, а в опозиції перебували радикали» [72, с. 7]. Ця «стала дихотомія, – на думку вітчизняного дослідника українського партогенезу В. Яремчука, – між ліберально-центристською УНДП та опозиційних до неї (не менш гостро опонуючих між собою) лівих партій – УРП та УСДП» [808, с. 345] проявилася мейнстримом у соціально-політичному життя українців початку ХХ століття, що, без сумніву, відображалося на сторінках відповідних партійних видань.

Так чи інакше, однією з провідних політичних сил на ідеологічному небосхилі Галичини дещо пізніше від РУРП стала Українська національно-демократична партія (УНДП), що утворилася на основі правого крила РУРП (як наслідок політичної ферментації цієї політичної сили) і переважної кількості народовців на чолі із Юліаном Романчуком і Костем Левицьким та «згуртувала у своїх лавах широкий спектр патріотичних сил» [419, с. 438].

Відомий вітчизняний історик І. Чорновол вказує, що *народовці* (поряд із *москвофілами*), що сформувалися як протопартійні сили в середині ХІХ ст., послужили основою для всіх наступних політичних партій і не в останню чергу УНДП [781, с. 62]. Довгий час народовці існували без творення якоїсь окремої формальної організації. Лише у жовтні 1885 р. вони створили свій організаційний осередок – Народну Раду, що «опиралася головно на світській інтелігенції, недавно вихованій. Селян у Народній Раді не було зовсім, а міщан кількох (...) Народна Рада (до 1892 р. – О. М.) не мала ніякої упорядкованої програми. Вся її програма зводилася до таких чи інших декларацій і промов її провідних членів у соймі чи поза со-

ймом [654, с. 34]. З часом Народна Рада виходить з аморфного стану «летаргії» і створює власні структури, що на початках спиралися на «Просвіти» (за влучним виразом І. Лисяка-Рудницького, «материнське тіло, з якого, з плином років, вийшли інші установи й організації»), а, з часом (з 1890-го р. – О.М.), як писало «Діло» у підсумовуючому матеріалі «Загальні збори «Народної Ради» (1888, ч. 13), з метою «утворити і піддержувати зв'язь живу між народом а інтелігенцією рускою» та дбаючи «о політичне оживлене і виховуване народу» утворилися самостійні політичні організації в округах.

Важливу роль в оформленні суспільно-політичної течії народовців в свідому політичну силу відіграла галицька преса.

Хоча ще в 60-х роках (XIX ст. – О. М.), – вказує активний діяч УНДП М. Струтинський, – постала «народовецька преса, творена молоддю» [658, с. 155], свою «політичну діяльність, – уточнює цю інформацію М. Кугутяк, – народовці почали виданням у 1879 році газети «Батьківщина» [381, с. 67]. Популярна серед селян газета, заснована за ініціативою Ю. Романчука, на той час гімназійного вчителя.

Ще у 1880 р. народовець Володимир Барвінський (правник за фахом) почав видавати газету «Діло» – політичний часопис для інтелігенції» [381, с. 67]. Саме «Діло», що на початках відстоювало ідеологію народовців, з 1886 р. надавало шпальти представникам «Народної Ради», а з 1899 р. стало основною медійною трибуною УНДП. Перебуваючи на ідеологічних платформах цих політичних сил, «Діло», на думку І. Михайлина, ніколи не було їхнім офіційним органом, часто «виступало з конструктивною критикою політики проводу і висловлювало думку внутрішньої опозиції». Видання, запевняє науковець, що стало «всеукраїнським пресовим органом зі своєю власною позицією», у цей час «надавало свої шпальти для вислову своїх позицій різним політичним угрупованням» [497, с. 382]. Вважаємо, це відбувалося у зв'язку із свідомою позицією редакції, яка, зокрема, у своїй статті «Огляд словесної праці австрійських Русинів в Роце 1882» (1883, ч. 1), наполягала, що «в первом рядє покликана журналістика наша стояти на сторожі народної роботи, розвивати та роз'яснити

народну програму, указувати на потреби народні та виявляти хиби та недостачі народної праці».

Щодо аудиторного спрямування двох вказаних видань, то «*Батьківщина*» орієнтувалася передусім на найчисельнішу верству тогочасного українства – селянство, «*Діло*» ж, ставлячи за мету «сповнити велику задачу нашої часописи: розбудити і до діла сполучити всіх Русинів для добра родного народу» (1880, ч. 1), намагалося охопити якомога ширші кола галицького українства (міську інтелігенцію, сільське духовенство відносно не чисельний пролетаріат тощо).

Ідеї національно-демократичного сторонництва «вита-ли» в повітрі, але, не оформлені ще офіційно в партійні структури, бачили медійну трибуну в утворенні видань, якщо не на крайовому, то, бодай, на місцевому рівні. Так, народно-демократичне товариство Підгірська Рада випустило в світ 1 серпня 1895 р. друкований орган «*Стрийський Голос*». Короткотривале (вийшло усього 3 числа) видання за редакцією майбутнього співзасновника Української національно-демократичної партії Володимира Охримовича, у зверненні «До наших читателів» тим не менш чітко визначило як стратегічні, так і тактичні цілі українців: в першу чергу необхідно створення органу (друкованого. – О.М.) «з характером місцевим», що не тільки «освічував би всі організації словом щирої ради і безсторонньої критики», але й, що на думку редакції важливіше, мав би координативний характер для «висвітлення народних потреб та інтересів» та, не оминаючи «справ «загально-руських» (українських. – О.М.), висловлював свій погляд на «справи важні та (...) пекучі для нашого народу» (1895, ч. 1). «Важними та пекучими» справами», на погляд Володимира Охримовича, були вибори до Галицького Сейму, заплановані на вересень 1895 р., та агітація за «своїх» кандидатів – Голову Підгірської Ради Євгена Олесницького та співзасновника цього товариства пароха с. Тухля о. Василя Давидяка.

Для народу, що потребував «більшого і добірнішого корму духовного» стала виходити «потребна для народу (...) добра газета, котра о всім донесе, що треба або що цікаво знати, котра поучить, покаже дорогу, заохотить и ободрить до спільної

роботи», під назвою «Свобода» (виходила з перервами з 1897 до 1937 рр.) (Так схарактеризував нове видання Ю Романчук у статті «Свобода!» (1897, ч. 1)). Видання, основним читачем якого редакційна колегія бачила селян, з 1899 р. стало неофіційним органом Національно-Демократичної партії. Редактором цього «письма політичного, просвітнього і господарського для народу» на початковому етапі (1897, ч. 28. 1898 р.) став в майбутньому співзасновник УНДП Кость Левицький, який і визначив головну мету видання, – писати не тільки про те, що «дієся в нашім краю», але й звертати увагу на те, що «дієся в світі», над чим «радить» Галицький Сейм і Державна Рада, а також «поучувати» читачів про господарство, промисли, «подавати вісті» про товариства і ради правничі та господарські і «таке иньше» (1897, ч. 1).

«До свого оформлення в Українську Націонал-Демократичну партію, зазначає М. Стахів, – народовці мали свою провідну верству, зложену з державних урядовців (гімназійні і семінарські учителі, кілька суддів і пара професорів університету). В цім періоді в проводі народовців було дуже мало духовників і вільних професій (адвокатів, інженерів і т.д.). Наслідком того мала політика народовців також професорський характер, зокрема, так би мовити, філологічний. Поволі доросла верства вільних звань, зокрема, адвокати; вони обняли поступенно провід в партії. Від 1900-их років політика націонал-демократів характеризувалася адвокатськими прийомами. Тільки меншість провідників була з поміж духовників» [654, с. 90]. Соціальний склад партії, поза сумнівом, впливав й на характер її преси.

«Найрухливіші», за визначенням члена УНДП з 1913 р. Степана Барана, члени РУРП, які вийшли з її рядів, – д-р Євген Левицький, д-р Вол. Охримович (...) разом з Іваном Трушем, «зачали було видавати у Львові в 1899 р. суспільно-політичний часопис «Будучність» з метою консолідації національних українських кол у новочасну українську політичну демократичну партію (...). На сторінках «Будучності», – писав С. Баран у статті «Шлях пройдений і шлях перед нами», опублікованій у «Ділі» (1935, ч. 5), – критиковано до сьогочасну політичну

діяльність і тактику галицьких народовців, вказуючи рівночасно на конструктивні завдання, що стояли тоді перед нашим громадянством. Критика була вічева й остаточно осягнула свою мету на прикінці 1899 року]. «Будучність», – зазначав Ж.-П. Химка, – заклала «теоретичні основи створення національно-демократичної партії (*In it appeared the theoretical groundwork for the founding of the national democratic party (1899)*)» [827, с. 63].

Автори «Будучності» у «Передньому слові» аргументували необхідність появи свого видання не тільки тим «історичним моментом, який переживала українсько-руська суспільність», але й відсутністю «виробленого національного ідеалу, тої основної думки національної, що була б не лише нормальною вивіскою, але програмою праці і змагань, загальним регулятором в поглядах і публічній роботі» (1899, ч. 1). Короткотривале життя «Будучності» (вийшло усього 11 чисел) тим не менш мало важливе значення для консолідації національно-демократичних сил Галичини і дало поштовх появі «грона» пресових органів відповідного спрямування.

Нове видання «з ревнощами» сприйняли радикали: «С сего виходило би, – із подивом писав радикальний «Громадський Голос» у замітці «Новинки. Вийшло 1 ч. нової газети «Будучність»», – що редакція («Будучності». – О.М.) хоче витворити серед Русинів зовсім нову партію – не теперішню радикальну» (1899, ч. 20). Особливо образливою для радикалів виявилася участь І. Франка в творенні нової політичної сили. Це стало не в останню чергу «болючим ударом для Павлика (...) Вислів сього знаходимо в його статях з сього приводу в «Громадськім Голосі» » [428, с. 17]. Інший «знаний радикал» Кирило Трильовський назвав перехід І. Франка до нової партії «найбільшим політичним *faux pas* (помилковим кроком. – О.М.)», звинувативши Михайла Грушевського в цьому необдуманому дійстві колишнього засновника Радикальної партії [516, с. 242]. Утім, коли спроби І. Франка і М. Грушевського «витягти політичний віз галицьких Українців з малого обійстя на широке українське поле» [516, с. 242] зазнали невдачі, вже в січні 1900 р. обидва вони вийшли зі складу Президії УНДП .

Відома дискусія 1904 р. між І. Франком і редакцією «Діла», де кожна із сторін обстоювала свій погляд на програмові засади та існування націонал-демократичної партії. Статті «Радикальна партія rediviva» (1904, ч. 253) та «Що сталося з програмою? (Відповідь д-рові Франкові)» (1904, ч. 261), що мали на меті захистити «наше (націонал-демократичне. – О.М.) сторонництво, піддали критиці виступ І. Франка на з'їзді радикальної партії, що відбувся 20–21 листопада 1904 р. у Львові, звинувативши його в невинуватому поверненні в лоно радикалів.

У відповідь І. Франко звинуватив керівництво УНДП у відступі від головних програмних положень партії позаяк «національно-демократична партія не сповнила (...) найважливішої з задач (...) не зробила нічого для зорганізування селянської маси і ведення її до свідомого політичного життя» [748, с. 256–257]. Редакція «Діла» не надала можливості Франкові захистити власну точку зору на шпальтах часопису, то ж письменник надіслав свою відповідь «До редакції газети «Діло» » у (клерикальну) газету «Руслан», де 30 листопада 1904 р. вона й була опублікована.

«Націонал-демократи, – вказує І. Лисяк-Рудницький, – були широкою коаліційною партією, яку можна порівняти з індійським Національним конгресом і яка охоплювала цілий спектр відтінків: від близьких до соціалістів аж до греко-католицьких священиків. Спільна платформа, до сформування якої доклали рук І. Франко (який покинув ворогуючих між собою радикалів) і М. Грушевський, містила гасла демократичного націоналізму й соціальної реформи. Лідерами партії були Юліан Романчук (1842–1932), Кость Левицький (1859–1941), Євген Олесницький (1860–1917), Теофіл Окуневський (1858–1937) і Євген Петрушевич (1883–1940)» [419, с. 321]. Програма, складена націонал-демократами, ставила за довготривалу мету національну незалежність («остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм» [699, с. 57–58]).

На передусім селянську аудиторію був розрахований як щотижневик *«Гайдамаки»* (1902–1907), так і *Народно-демократична часопись задля політики, літератури і критики»* *«Вольне Слово»* (1904–1905), що своїм виходом у світ мала підтримати заарештованого за критичні анти-владні виступи редактора *«Гайдамаків»* Михайла Петрицького. Констатуємо, що тим самим усі видання націонал-демократів орієнтувалися на ту ж читацьку аудиторію (та електоральний сегмент), що й створена у 1890 р. РУРП.

«Гроно» видань національно-демократичного спрямування поповнив орган Тернопільської народної організації *«Подільський Голос»* (1904–1907).

«Нашу часопись, – повідомляла у зверненні «До читателів» редакція *«Подільського Голосу»*, –призначаємо для свідомих людей (...) котрим треба пригадувати їх народні обов'язки, додавати духа до дальшої народної роботи, подавати матеріал і вказівки до їх горожанської діяльності» (1904, ч.1).

У галицьких націонал-демократів в швидкому часі знайшлися свої однодумці й з Наддніпрянщини. Орган наддніпрянської Української Народної Партії *«Самостійна Україна»* (1905), що отримав притулок у Львові, у своєму зверненні «До українського народу», у першому (і єдиному) числі сміливо закликав до «збройної боротьби за визволення українського народу з під економічного та національного рабства», позаяк «цілому народові нашому віднято право на працю для себе, право на освіту на мові нашій, право на розвій культурний» (1905, ч. 1).

Особливо активізувалася пресова робота націонал-демократів у період виборів до австрійської Державної ради (1907). «Орган перемискої народної організації» щотижнева *«Селянська рада»* був створений для пропаганди та підтримки кандидата у послы до австрійського парламенту від Української народно-демократичної партії – директора «рускої гімназії в Перемишли» Григорія Цеглинського, який у 1907 та 1911 рр. представляв у Відні свій регіон. Єдиний номер «органу руских селян і робітників сільського виборчого округу. Львів – Винники – Щирець – Городок» *«Виборчі Вісти»* (1907) був випущений

з метою агітації за кандидата від націонал-демократів пароха села Скнилів піді Львовом Йосипа Фолиса, який в результаті з великою перевагою виграв вибори до Ради державної у Відні. Три рази на тиждень у 1907 р. виходила «независима, самостійна національно-всенародня руська часопись» «*Народне Слово*» (1907, ч.1). Передвиборчий тренд підтримали інші видання націонал-демократичного спрямування – перемишлянський «*Перемиский Вістник*» (1910–1914. Органом «Народної організації» (перед тим «*Селянська Рада*») стала стрийська «*Підгірська Рада*» (1910, що також позиціонувала себе як орган політичного товариства Підгірська Рада.

Вище вказувалося, що уся партійна преса тогочасної Галичини орієнтувалася практично на один і то й же сегмент електорату – русинське (українське) селянство. Відтак становлять певний інтерес взаємовідносини національних демократів та їх пресових органів з іншими русинськими політичними течіями та їх друкованими ЗМІ. Загальновідомо, що у природі найбільша міжвидова конкуренція точиться між спорідненими видами. Це ж правило, схоже, діє і у політиці. Так, «*Будучність*» на своїх шпальтах піддавала критиці не тільки народовців і РУРП, але й зазіхнула, здавалось би, на «святе» – спадщину М. Драгоманова, якого звинуватила у відсутності розуміння «питання національного» і прихильності до «всеросійщини» (1899, ч. 1 [761, с. 48]). Протистоянню москвофілам присвячена й стаття В. Охримовича «Психольогічні елементи галицько-руського москвофільства», що друкувалася з продовженням у кількох номерах «*Будучності*» (1899, ч. 6, ч. 8). «Москвофільство, – писало «*Діло*» у «Де-що про польско-руські відносини» – сім значіною є явищем міжнародним і заслугує, як всяка підлість, на загальний засуд і поборюванє» (1895, ч. 116).

Негативно сприйняли не тільки саму РУРП, але й опубліковану на сторінках «*Народу*» її програму редактори «*Діла*»: «Голосні бубни за горами, – писали вони «Про програму радикалів», – а зблизька – звичайні тарабани» (1890, ч. 114). Полеміці народовців з радикалами присвячена й стаття «Диви, народе!» (1892, ч. 12). «Нарід прозрів, – писала «*У важній*

справі» під час виборчої кампанії до австрійського парламенту «*Селянська Рада*», – і не дає ся баламутити кацапским і шляхетским агітаторам» (1907, ч. 8). На сторінках видання, що представляло читачів Перемишлянщини, велася жорстка дискусія із москвофільськими газетами «*Галичанинъ*» і «*Русское Слово*». Москвофіли, на думку анонімного автора статті «*Галицькі хулігани*» (1907, ч. 19), це «темні, бідні і політично зацофані маси народні та консервативне духовенство», які виступають проти українства та ідеї «єдності цілого народу українського» .

Однією з головних проблем, що їх висвітлювала націонал-демократична преса, стало польсько-українське суперництво у всіх важливих для українців питаннях – представництва в парламентах, земельному, історичної спадщини тощо. «Збереження, закріплення й поширення «польського стану посідання» в Галичині, – зазначає М. Кугутяк, – стало гаслом, що об'єднало всі польські шовіністичні сили, політичні партії в один фронт боротьби проти українського національно-політичного і культурного руху» [381, с. 100]. «Браття наші поляки, – зауважив І. Франко у статті «*Глухі вісті*», що вийшла без підпису у «*Ділі*» (1883, ч. 1), – помімо так многих і так тяжких досвідів, які досі зібрали на полі «високої» політики, не вилічилися ще зі своєї тяжкої недуги – мрій о політичній реставрації Польщі в давніх границях» [718, с. 341]. Відтак саме «під кличем національної боротьби, – запевняло «*По виборах*» «*Діло*», – під кличем національного панування зі сторони Поляків і під кличем національного визволення з сторони Русинів» проходить політичне життя Галичини (1911, ч. 80). То ж не доводиться дивуватися, що основним завданням «органу перемискої народної організації» «*Селянська рада*», конкретизованому у зверненні «*До наших читачів*», ставилося «повне визволене нашого руско-українського народа з під польско-шляхоцкого гнету політичного, економічного та культурного» (1907, ч. 13).

Більш за це, на думку О. Аркуші, українці глорифікували найбільш болючі для обох народів питання історичної спадщини (зокрема, збройні виступи проти Речі Посполитої), «будуючи саме на них історичне обґрунтування свого патріотизму.

Яскравим прикладом цього стало видання колом пов'язаних із УНДП діячів часопису під промовистою назвою «Гайдамаки» [79, с. 603].

Самі ж «Гайдамаки», ніби виправдовуючи свою назву, містили статті заголовки яких говорять про гостроту українсько-польського протистояння: «Местники з їх крові і кости: Ляхи навіть не маскують своєї скаженини» . (1902, ч. 6), або ж «Ляхи! Прикликуємо Вас до встиду» . (1902, ч. 5) тощо. Анонімні автори «Гайдамаків» на сторінках видання розкривали суть антиукраїнської політики польської адміністрації краю, у статтях «Руський Народе! Чи чуєш наругу і глум?» (1902, ч. 2), «Здемасковане фарисейство Ляхів і їх кацапських союзників» (1903, ч. 29) інших, засуджували спроби полонізації українського населення . «Чи зрозуміли Ляхи бодай раз, чого ми бажаєм? – запитували автори часопису у «Психольогічному підкладі університетської бучі»– Чи відчули бодай через хвилю наше жите? (...) може, бодай старались поводитись, не кажемо звичайним людським співчутєм до наших терпінь та стремлінь, але бодай цікавостю до нашого житя?» (1907, ч.12).

Конфіскація накладу «Будучности», де була опублікована передова стаття «Польский процес» (1899, ч. 9/10), свідчить про неприпустимість для влади розгляду подібних питань на шпальтах українських медіа.

Публікації партійних видань свідчили про українсько-польське протистояння на парламентському та усіх нижчих (позапарламентських) рівнях. Так, стаття у «Гайдамаках» «Нагле внесення» (1902, ч. 2) гостро засуджувала тенденційне ставлення польських властей Галичини до хліборобських страйків.

В науковій літературі відмічений той факт, що у націонал – демократичних «Гайдамаках» право українців мати «стремліне до независимости» (1902, ч. 5) поєднувалося із викриттям політики австрійської влади щодо першості поляків у державно-політичному житті краю (1903, Чч. 34, 46) та обмежень українців у виборчих кампаніях (1906, ч. 184). Політика ж руських послів Галицького сейму щодо «руссько-польського

непорозуміння в краю», як писало «*Вольне Слово*» в замітці «В чім корінь лиха?» (1905, ч. 6), зазнала поразки, позаяк була зваблена польськими обіцянками «грушок на вербі» .

У своїй антипольській спрямованості народовські «*Гайдамаки*» не були поодиноким винятком. Їх у цьому активно підтримували й інші партійні видання. «Судно нашої політики, – заявляла редакція «народно-демократичної часописі задля політики, літератури і критики» «*Вольне Слово*» у публікації «Наші оклики» (1904, ч. 1), – занесло «на міліну т.зв. політики краювої і кокетованє з нашим національним ворогом (поляками. – О.М.) без ніякої до такого звороту притоки зі сторони сего ж ворога» .

Польсько-українське протистояння в Галичині не обмежувалося виключно політичними фронтами. Воно зберігалось і в повсякденному житті, на що жваво відгукувалася партійна преса. Націонал-демократичне видання «*Нова Січ*» у статті «Не перехрещуйтесь» (1904, ч. 1) акцентувало увагу читача на неприпустимості перекручування представниками інтелігенції власних українських прізвищ на «польській манер» , а редакція «*Подільського Голосу*» не тільки протестувала проти заборони подання до міського ради Тернополя заяв про назви вулиць українською (замість польської) мовою, про що йшлося у проблемній статті «Борба о рускі написи» (1904, ч. 20), але й публікацією «Масакра (різня (пол.) О.М.) рускої молодіжи» (1904, ч. 20) та подібними постійно боролася із упередженим ставленням польської адміністрації до українських учнів навчальних закладів міста.

Публікації видань націонал-демократичного спрямування постійно зверталися до прикладів непорозуміння та сутичок між українцями й поляками на побутовому рівні: «Ще раз про розбій «Стрий – Дрогобич – Жидачів» (*Гайдамаки*. 1903, ч. 14), та звернення «Чия земля?» (Діло. 1892, ч. 274) містили заклики стерегти «кожного клаптика ріллі» перед «чужими людьми» (мається на увазі польськими дідичами. – О.М.), щоб «народ не повис у воздуху».

Утім, не лише конфронтація з поляками визначала тематику націонал-демократичних видань Галичини. Рубрики «Рух

виборчий», «По виборах», «З руху виборчого» актуалізували виборчу тематику, закликали до максимального використання тих легальних можливостей, що їх надавала населенню конституційна монархія Габсбургів. Вже в перших програмних документах УНДП визначала за мету власну участь у виборах до парламенту, а також боротьбу за демократичну виборчу реформу, яка б сприяла збільшенню впливу українських депутатів у австрійському парламенті .

«На переломі» – так визначила редакція *«Вольного Слова»* збори політичного товариства Народна Рада і Народного з'їзду, де були схвалені вимоги до послів Галицького сейму і Державної ради використовувати «найгостріші» парламентські засоби у боротьбі за виконання програми національно-демократичного сторонництва (1905, ч. 4).

Агітаційний та інформаційний заряд *«Подільського Голосу»* спрямовувався на висвітлення передвиборчих кампаній до міської ради (1905 р.), Галицького сейму та сенату (1907 р.). «Слідити і підпомагати акцію виборчу, – ставила за мету редакція, – будити і взивати до роботи (...), ширити свідомість між народними масами, (...) пятнувати всяке хрунівство, зраду і лінь» (1907, ч. 1).

«Вибороли загальне, рівне, тайне і безпосереднє виборче право голосованє, – закликом «Братя Виборці !» зверталися *«Виборчі Вісти»* до мешканців сільського виборчого округу Львів – Винники – Щирець – Городок, – так, що тепер вже не потребуєш боять ся ані старости, ані жандарма, ані комісарів, ані ріжних наших п'явок, гиєн та виборчіх шахраїв, а можеш голосувати на посла, отже заступника Твоїх інтересів (розрядка в тексті. – О. М.), так, як тобі каже Твій розум, серце і совість» (1907, ч. 1).

Подібно до радикалів, особливу увагу партійна преса націонал-демократів приділяла народним вічам – найбільш дієвій формі мобілізації селянського електорату Галичини.

Так, висвітлення народних віч у селах виборчого округу Перемишль – Мостиська – Добромиль – Нижанковичі – Бірча – Дубецько – Динів займало поважне місце на сторінках *«Селянської ради»* (1907–1908 рр.).

Цікаво, що національно-демократичні видання, коли йшлося про ці важливі форми самоорганізації українського виборця, не зациклювалися на вузько-партійних завданнях. Показовим вважаємо висвітлення «Гайдамаками» селянських вічей, що їх скликали представники, здавалось би, конкуруючої політичної сили – соціал-демократії – Анзельм Мозлер та Осип Назарук. «Бучацькій повіт – роз'яснювала публікацією «Рух за реформою виборчою в бучацьким повіті» редакція, – се одинокий повіт на цілу Галичину в котрім нема ніякого руського товариства політичного, ніякої народної організації (...) нема організатора (...) цілий бучацький повіт спить, якби в нім вимерли люди на джуму (чуму? – О. М.). Но и тут (...) Віче скликано на 11 січня. Спочатку 1300 селян (...) Весь народ рушив на ринок, де до них ще приєдналися прочі селяни (...), та й мійські робітники, котрі вийшли з свого товариства з червоними прапорами. Число народу переходило 10 000. До такої маси селян і робітників промовили з ратуши др. Мозлер і Назарук. Потім (...) обсадили робітники і селяни ганок палати, заткнули там свої прапори і таблиці та відсьпівали пісні «Гей на горі Січ іде», «Який то вітер», «Не пора», «Червоний штандарт» (...) Тривало 3 години спокійно (1906 , ч. 169).

На наш погляд, саме націонал-демократи стали найуспішнішим парламентським проектом галицького соціуму. Українська парламентська традиція довший час (принаймні у 1870–1880-х роках) перебувала у занепаді. «Населення, – зазначає О. Аркуша, – не знало своїх послів, останні ж не вважали за потрібне йти з ним на контакти (...) Українська сеймова репрезентація не мала програми та організації і перебувала у безпорадній опозиції» [77, с. 73]. Більш за це, популярний російський «ілюстрований журнал літератури, політики і сучасного життя» «*Нива*» у 1883 р. у рубриці «Політичний огляд» писав: «Галицький сейм відкрив свою сесію – переважають звісно поляки; русини (...) у значній меншості; не тільки німецькі, але й польські газети, зокрема «Край», висловлюються проти польських утисків русинів, у яких до того ж відсутні вожді, які б могли відстоювати інтереси пригнобленого народу» (1883, ч. 40). З появою націонал-демократів ситуація істотно

змінюється. Як зазначає І. Чорновол, поряд із скептицизмом до сейму українців (особливо москвофілів, які бачили у ньому інструмент полонізації), на поч. 1880-х років поступово починає зростати інтерес народовців, «котрі чудово засвоївши конституційний світогляд, уміли досягати успіху навіть в умовах абсолютної меншості, а тому цінували механізми автономії» [779, с. 54]. Прийнятий у 1907 р. новий закон про вибори до австрійського парламенту призвів до розширення можливостей українців щодо представництва інтересів української спільноти Галичини у цьому найвищому законодавчому органі Австрії. Разом із тим, націонал-демократи вважали, що виділена квота у 28 мандатів (для порівняння польське населення Галичини мали представляти 78 депутатів) замала, і кількість представницьких мандатів для українців мала б бути збільшена принаймні до 44.

1 січня 1908 р. «Діло» опублікувало звернення «До русинів Галицької землі». Його ініціатором став Народний комітет Головної управи Народного (національно-демократичного. – О. М.) сторонництва. Основний меседж звернення «До русинів Галицької землі» – «з надією на нові вибори до крайового сейму (...) будити народні маси» і готуватися до «завзятого і рішучого виборчого бою» (1908, ч. 1).

Преса УНДП висвітлювала й трагічні аспекти виборчих перегонів. Так, під час агітаційної кампанії до Галицького сейму був замордований жандармами 27-річний Марко Каганець (агітатор за кандидата від радикальної партії Северина Даниловича). Незважаючи на належність жертви до обозу політичних конкурентів, націонал-демократи виявили національну та, треба думати, й класову солідарність. «Чи й сей раз, – пристрасно питало «Діло» у публікації «Поллялася кров», – убивство горожанина держави під час виконання за поручених йому державною конституцією прав мене безкарно?» (1908, ч. 13).

Утім, виборча тематика – в силу зрозумілих причин – поживалювалася лише періодично, напередодні та після виборів. Натомість існували й так би мовити вічні теми, які хвилювали потенційного виборця куди більше, ніж парламентські

перегони. Націонал-демократична преса охоче піднімає важливі для робітників (зокрема сезонних) питання. Так, «Гайдамаки» помістили розбір проекту закону «о правних відношеннях між роботодавцями а сезонними робітниками». Зокрема, анонімний автор допису «Панщина йде. Проч з проектом закона о правних відношеннях між роботодавцями а сезонними робітникам» наполягав на тому, що: «усталене условин праці є предметом свободної умови (...) має бути зазначено на письмі в присутності 2 свідків, начальника громади, або через публічне бюро посередництва праці». Нищівній критиці піддано запровадження «примусової книжки робітничої», позаяк цей документ дозволяє «затримувати четверту участь платні», або дати можливість «обшарникові (дідичу. – О.М.) примусово затримати робітника при праці» (1907, ч. 249).

На сторінках партійних видань УНДП постійно висвітлювалася парламентська робота її послів щодо захисту інтересів українців, передусім селянства. Йшлося не лише про питання політичні, але й суто економічні. Так, «Діло» у публікації під назвою «Русини, а дорожнеча м'яса : промова Льонгина Цегельського на засіданні палати послів» розмістило виступ Лонгина Цегельського як депутата рейхсрату щодо заборони імпорту аргентинського м'яса в Галичину. «Ми руські послы, – зазначав Л. Цегельский, – з натиском мусимо се зазначити, що причини недостачі м'яса в першій мірі належить шукати в занедбанню дрібно-хлопського господарства (...) Вину сего сумного прояву в першій мірі поносить социяльна політика польських можновладців, яка зруйнувала – дослівно кажучи – наше селянство» (1911, ч. 123).

Ще одна важлива тема на сторінках національно-демократичних видань – еміграція за океан. Ставлення до неї – заперечне, якщо не сказати – негативне. «Селянська верства (в Галичині. – О. М.) дійшла до останніх меж нужди (...) Для змалювання цієї нужди нема досить чорних кольорів (...) Єдиним способом рятунку від тієї нужди була втеча з краю. В рр. 1901 – 9 з Галичини виемігрувало до Америки 591 031 людей» [213, с. 92]. Безземелля, скорочення площі селянських господарств, нужда спонукала галицьких селян виїздити за океан

або й в Росію, що відразу стало предметом висвітлення на сторінках національно-демократичних медіа. Так, про еміграцію до Бразилії «в основном селян» стурбовано писали Гайдамаки в дописі «Еміграція до Бразилії» (1907, ч. 256). Утім інтерес цей дещо специфічний: «Робітничі верстви від давна вже старалися, акцентує увагу на проблемі анонімний автор статті в «Гайдамаках» «Для неписьменних таки ворота замкнули», щоби оскільки можна спинити наплив чужих робітників до Сполучених Держав Америки, бо через зростаючий наплив робочих рук обнижає ся попит за ними і плата за роботу» (1906, ч. 186). «Діло» в статтях «В справі еміграції селян до Росії» (1892, ч. 143), «Може отее причини еміграції» (1892, ч. 162) розмірковує над причинами, що змушують селян емігрувати.

Еміграція українців впливала й ... на авторський склад національно-демократичних видань. Так, упродовж 1904 р. із «Подільським голосом» активно співпрацював дописувач під псевдонімом Молотільник. Суспільно-політичні нариси та фейлетони його авторства користувалися неабиякою популярністю у читачів і публікувалися редакцією під постійною рубрикою «Омолот з Подільського посіву». Раптово матеріали Молотільника зникають із сторінок видання і редакція, у відповідь на читацький запит («Переписка редакції» (1904, ч.7)), повідомила, що автор фейлетонів «вибрався до Прус на заробітки».

Відоме й протистояння народних демократів із духовенством. Так, на сторінках «Діла» вміщено статтю Лонгина Цегельського «Ad majorem Poloniae gloriam» з критикою митрополита Шептицького щодо спроб останнього «відірвати духовенство від народної діяльності і зломити наше патріотичне духовенство» [403, с. 495]. Разом із тим, замітка в «Гайдамаках» «Брати Хлопи Русини, все одно, чи Ви грецького, чи латинського обряду!» переконує читача у пріоритеті національних та соціальних прав українців над релігійною конфесією (1904, ч. 41).

Редактори та видавці. Для нашої наукової розвідки становить інтерес й питання про редакторський та професійний журналістський корпус націонал-демократичних видань. Тут

не можемо повністю погодитися із Матвієм Стаховим, який вважав, що «націонал-демократи (на відміну від всіх інших партій. – О.М.) не мали редакторів із числа власних партійних членів» [654, с. 89].

Один з співзасновників і редактор «*Будучності*» Євген Левицький був не тільки співавтором програми УНДП, але й редактором «*Свободи*» (1901) та «*Діла*» (1903). Редактор-видавець у 1907–1908 рр. газети «*Діло*» та «одвічальний редактор» у 1901 р. «політичного, просвітнього та господарського письма для народу» «*Свобода*» Лонгин Цегельский з 1911 р. був депутатом рейхсрату а з 1913 р. представляв УНДП у галицькому сеймі. Один із засновників УНДП В'ячеслав Будзинівський працював в редакції *Діла* та у 1902–1905 рр. «видавав та відповідав за редакцію» «*Свободи*», у 1907 р. обраний до австрійського парламенту і очолював там Український парламентський клуб. Засновник, видавець і редактор газети-тижневика *Гайдамаки* Михайло Петрицький як член національно-демократичної партії не тільки проводив активну агітаційну кампанію за своїх одно-партійців, але й сам у 1907 р. став депутатом від Гусятинського округу до австрійського парламенту (після чого газета припинила виходити). Видатний політик, співзасновник УНДП Кость Левицький був не тільки співзасновником керівних органів УНДП («Народної Ради» та «Народного Комітету») та представляв політичну силу в австрійському парламенті (1907–1918) та в Галицькому сеймі (1908–1914), але й брав участь в виданні *Свободи* (відповідальний редактор у 1897–1898 рр.)

Чекають свого дослідника постать Володимира Кубіцко-го (у 1904–1905 роках відповідального редактора *Вольного Слова*), редакторська та видавнича діяльність адвокатів Ізидора Голубовича та Остапа Постригача (відповідальних редакторів та видавців «*Подільського Голосу*» (1904–1907) та «*Подільського Слова*» (1909–1911). Олекса Кузьма – редактор народовської «*Батьківщини*», «ходяча історія «*Діла*», не тільки (як писали «*Краківські вісті*» в «Перші роковини смерті» (1942, ч.145)), «віддав 35 літ свого життя (...) для Видавничої Спілки «*Діла*» (...) та заповняв сторінки щоденника актуаль-

ним та цікавим матеріалом цілими роками», але й «працею свого ума виповнив буквально сам один кільканадцять річників «Свободи»» – під час Першої світової війни перебував в лавах австрійської армії, був у полоні «в глибині Росії», повернувшись став у лави УГА, був учасником Листопадових боїв у Львові. Додамо також, що Олекса Кузьма став видавцем та відповідальним редактором єдиного числа органу Української народної партії *Самостійна Україна* (1905).

У підсумку відмітимо наступне. Загалом, у вітчизняній історичній науці прийнято вважати, що УНДП була найуспішнішим парламентським проектом галицьких українців (тут беруться до уваги електоральні успіхи). Саме з огляду на цю обставину вивчення преси націонал-демократів становить чи не найбільший інтерес. Він виправданий передусім з огляду на широку тематику поміщуваних у народовських виданнях статей. Утім далеко не усе тут заслуговує на однозначно схвальні оцінки. Так, викликає певний сумнів безкомпромісне протистояння преси УНДП з польськими політичними силами Галичини, без розбору за політичними уподобаннями та навіть спроб пошуку ситуативних союзників.. З позитиву особливо відзначимо прагнення націонал-демократів визначити спільні для усіх русинів-українців політичні цілі, як-от виборча реформа.

4.3. Преса лівого спрямування

За словами відомого польського філософа, письменника та публіциста Лешека Кулаковського: «Все те, що було здійснено в Західній Європі для реалізації більшої справедливості, більшої безпеки, більших можливостей для здобуття освіти, більшого добробуту та більшої державної турботи про бідних та безпорадних, ніколи б не було досягнуто без тиску соціалістичних ідеологій та соціалістичних рухів, незважаючи на всі притаманні їм наївні помилки та ілюзії» [832, р. 16]. На важливості ідей соціалізму наголошував й І. Франко, характеризує його як «велике культурне придбання новіших часів»,

унаслідок оволодіння яким «люди могли поважно подумати про те, щоб самим узятися свідомо за впорядкування свого суспільного стану і щоб той суспільний стан відповідав найвищим ідеалам справедливості і братерства» [757, с. 231].

«Ліва (соціалістична. – О.М.) преса, – зазначає *James Curran*, – також допомагала радикалізувати рух робітничого класу, забезпечуючи доступ до все більш радикального аналізу суспільства» [821, р. 225]. Від себе додамо, що вказаний «рух робітничого класу» потрібно розуміти у значно ширшому соціальному вимірі. До нього втягувалися маси, які за походженням та соціальним статусом були далекими від класичних пролетарів Маркса, яким «нічого втрачати, окрім своїх кайданів».

«У XIX ст., – вказують Д. Галлін і П. Манчіні, – з'явилися потужні масові політичні партії, спершу це зазвичай були соціал-демократичні партії (...). Ці партії вибудовували стійкі структури, що проникали на усі рівні суспільства, з мережами інституцій, котрі слугували для зв'язків з їхніми членами. Часто вони налагоджували стосунки з іншими суспільними інституціями та організаціями, включно з профспілками, бізнесом та релігійними громадами» [165, с. 167]. Це спостереження не в останню чергу можемо віднести до Східної Галичини, де наприкінці XIX ст. поступово починають формуватися як промисловий пролетаріат – масова база соціал-демократії, так і суто партійні структури, організаційні та пресові. «Піонером» соціал-демократичного тренду виступила краківська газета західно-галицьких соціалістів «*Naprztyd*» (Уперед), що у програмовій статті обґрунтовувала назрілу необхідність утворення польської соціал-демократичної партії як складової соціал-демократичної робітничої партії Австрії. Організована у листопаді 1890 р. Галицька робітнича партія з лютого 1892 р. стала носити назву Польська соціал-демократична партія Галичини і Сілезії-Цешина (ППСДГС) [829, с. 112]. Створення партії з такою «широкою» (в географічному розумінні) назвою стало підтвердженням загально-крайового, інтернаціонального її характеру й ознаменувало початок установчого етапу в її діяльності, що тривав до 1897 р.

Редакція радикального «*Народу*» щиро вітала новостворену партію, обіцяючи в повідомленні про «Робітницьку партію в Галичині» (1890, ч. 23), «йти з нею дружно до здвигнення робітничого люду», тим більше, що молоді радикали М. Ганкевич і Ю. Бачинський уже співпрацювали з польськими соціал-демократами через робітниче товариство *Sila*, що контролювалося останніми [190, с. 94], а «знані радикали» І. Франко і К. Трильовський отримали запрошення (і відвідали) на III з'їзд ППСДГС (1894 р.). Також деякі з членів РУРП, як от Лев Турбацький, Семен Вітик та Микола Ганкевич, були одночасно й членами польської соціал-демократичної партії. То ж на сторінках радикального «*Народу*», де автор під ініціалами Я.К. висвітлює «Міжнародний соціалістичний рух по август 1893», висловлено надію, що «непремінно повстане руско-українська соціалістична партія, паралельна сільській соціально-радикальній, кадри котрої вже є в руско-українській радикальній партії» (1893, ч. 23-24).

Утім, до злиття галицьких радикалів з польськими соціал-демократами (і австрійськими соціалістами взагалі) справа не дійшла. Основні розбіжності між радикалами і прихильниками соціалістичної ідеї полягали у різноплановому баченні соціальної бази назрілих суспільних перетворень та її інтересів. Радикали вбачали основних прихильників своєї партійної сили у селянстві (з агітацією і в подальшому приєднанні до неї робітництва), австрійські та польські соціал-демократи наполягали на пролетаріаті як єдиній опорній базі соціалістів.

Пропозиції, висловлені на сторінках «*Народу*» Левом Турбацьким «В одвіт тов. Павликові» (1895, ч. 5) щодо злиття РУРП із ППСДГС в одну Галицьку соціалістичну партію з двома автономними відділами – робітничим і селянським, були відкинуті більшістю обох партій. Побоювання радикалів щодо домінування польського елемента в такій партії та «переважання національно-патріотичних почуттів над соціально-класовою свідомістю» зашкодить українцям, вилилися на сторінки радикальної преси. На думку М. Павлика, розкрити в статті «По поводу відносин між рускою радикальною і польською соціал-демократичною партією» (1895, ч.6), українцям «ніщо робити в

польських організаціях, а треба мати власні», що є «неминучою умовою розвитку української ідеї». І хоча згодом партійний орган соціал-демократів «Воля» назвав радикалів «Іваном Предтечею для соціальної демократії» (1903, ч. 1), триваючі непорозуміння, що виникали всередині радикальної партії, не сприяли залагодженню протиріч між двома лівими силами, а вилилися на початках в неспіливу пропозицію започаткувати друковане видання лише для робітників міст а, згодом, і організацію цих робітників в окрему політичну партію [190, с. 94]. Утім виникло питання, що, вочевидь, бентежило багатьох українських інтелектуалів: «Чому галицькі соціал-демократи мають стояти конче під **польською** фірмою?» [687, с. 237].

Під кутом цих міркувань у вересні 1896 р. у Львові з ініціативи радикалів відбулися таємні збори за участі українських робітників міста, де була прийнята резолюція про утворення найближчим часом української соціал-демократичної партії, підготовки відозви до робітників-українців і друк власної газети. Важливим кроком на шляху організації нової політичної соціал-демократичної сили та її преси став вихід у вересні 1896 р. «Поклику до робітників – русинів». «Остатні роки, – заявили автори «Поклику...», – багато принесли фактів порушення наших прав національних (...) агітація партії велась до тепер по польськи, в організації робітничий львівській ставлено нам перепони в пренумеруваню руських часописів і деякі інші справи» [393, с. 46–47].. Документ підписали радикали І. Франко, М. Павлик, М. Ганкевич та ін., в ньому обґрунтовувалася потреба утворення власної Української соціал-демократичної партії.

Цікаво, що «Поклик...» написаний українською мовою латинськими літерами. «В останніх часах, – коментував «Поклик...» Михайло Павлик, – заговорили галицькі часописи про руських робітників, що на зборах соціально демократичної партії в Львові перший раз виступили як Русини, домагають ся пошанованє прав своєї народности в лоні тої партії. Польській пресі капіталістичній дав сей виступ привід до всіляких насмішок над Русинами насмішок, до котрих ми Русини вже давно звикли» [43, Арк. 105(зв)].

Як уже вказувалося, 1 січня 1897 р. у Львові за редакцією Миколи Ганкевича вийшов перший номер «*Organ rusko-ukrajinskoji socyjalno-demokratycznej partyji*» – газета «*Robitnyk*». Вихід українського часопису латиницею викликав незрозуміння і численні запитання у середовищі руських (українських) робітників. Часопис був орієнтований передусім на робітників міст, яких видавці характеризують як «нову по-стать історичну» і «основу цілої цивілізації». На підтвердження особливої ролі «новочасного руху робітничого» редакція наводить приклади з «країв розвинутого капіталізму» – Англії («законодавство робітниче може бути взірцем для континентальних європейських держав»), Франції («мужів державних (...) тривожить червоний привид соціалізму»), Німеччини де відбувається «величавий поєдинок між соціальною демократією і всемогутнім Вільгельмом», те Росії, де у «царстві тьми (...) роздався новий клич бойовий (...) пролетаріату» (1897, nr. 1). Дописувачі часопису дали об'єктивну оцінку пролетаріату Галичини як такому, що «не є так могутий числом як на Заході», але залишається невід'ємною складовою «усвідомленого пролетаріату цілого культурного світу» і часткою соціалістичної демократії. Видавці підкреслили, що «стоять на основі програми, сформульованої конгресом австрійської соціал-демократії в Гайнфельді (відбувся 30 грудня 1888 – 1 січня 1889 рр.)», і на основі цієї програми «ясної і точно означеної» поведуть свою діяльність.

Тут вкажемо, що, зазвичай більшість матеріалів «*Robitnyk'a*» були анонімними.

Покажемо те, що на його сторінках (у статті «*Naszi city*»), вперше, можливо, після відомої праці Юліана Бачинського «Україна *irredenta*», прозвучала теза про майбутню самостійність України: «Тим симпатичніший прапор соціальної демократії, що на нім віднієть ся знамя свободи національної» (1897, nr. 1). Як повідомив часопис у «*Nowynках*», на робітничих зборах у товаристві «*Зоря*» у Львові 10 січня 1897 р. «між іншими бесідниками забрав слово т. Лозинській, який зазначив, що робітники руські (українські. – О.М.) стоять за

політичну самостійність Польщі, так як і за політичну самостійність Русі-України» (1897, нр. 2).

Перша «ластівка» соціал-демократичної преси припинила свій вихід на п'ятому числі через брак передплатників. Разом із виданням було «розв'язано» (в силу внутрішніх політичних розбіжностей) і УСДП. То ж перша спроба «скупчення» українських соціал-демократичних сил та їх пресового органу виявилася короткотривалою. Внутрішні відцентрові процеси у радикальній партії (з якої походили більшість прихильників соціал-демократичної ідеї) привели до її поділу у 1899 р. на кілька угруповань. Ліва меншість проголосила утворення Української соціал-демократичної партії, яку очолили колишні радикали М. Ганкевич, С. Вітик, Р. Яросевич, Ю. Бачинський.

«В Галичині, – зауважує Я. Грицак, – УСДП розрослася (з часом. – О.М.) в добре зорганізовану парламентську партію (...) галицькі соціал-демократи ставили й більш амбітну вимогу – про політичну самостійність України» [192, с. 6–7].

На конференції новоствореної партії, що відбулася 17 вересня 1899 р., поряд із іншими питаннями (зокрема про обрання делегатів на з'їзд австрійської соціал-демократії), прийнято рішення про підготовку власного партійного видання за редакцією М. Ганкевича, цього разу – українською мовою зі звичною кирилицею.

Тут вкажемо, що мова про заснування соціалістичних часописів українською мовою йшла ще від початку 1890-х років. Так, на з'їзді Польської соціал-демократичної партії Галичини, що відбувся 31 січня – 2 лютого 1892 р. у Львові, видний польський соціал-демократ І. Дашинський запропонував не тільки утворити в Галичині «окремий комітет соціалістичний, русько-український, якого завданєм має бути агітація і організація серед міських і сільських робітників Українців», але й «видавати соціалістичну часопись в українській мові» [393, с. 44]. Така пропозиція викликала різку реакцію частини делегатів, виразником яких став представник Коломиї Цеттербавм. Виходячи зі свого «4-місячного агітаційного досвіду», він заявив, що «українські робітники не відчують потребу в українських видавництвах (часописах. – О.М.) і зухвало завершив свою

промову словами «Нехай Українці йдуть на село, а міста нехай лишать нам (вочевидь полякам та євреям. – О.М.) [393, с. 44]. І хоча це питання піднімалося й на наступних з'їздах партії, але «на резолюціях все кінчилось».

Процес пішов – всупереч цеттербавмам та іншим. Так чи інакше соціалістичні та соціал-демократичні ідеї в кінці XIX – на початку XX століття у Галичині пропагувало понад двадцять видань, включаючи й україномовні. На початках група українських політиків, що сповідували соціал-демократичні ідеї, об'єдналася навколо журналу «Молода Україна» (1900–1903). Видання, що прагнуло бути «устами української молоді», відразу стало «під стягом національної ідеї», яка, на думку видавців, є не лише «питанням мови» чи «етнографічної відрубності». «Це питання, – наполягала редакція у вступній статті «Товариші і Товаришки!», – політичне» (1900, ч.1). Те, що погляди соціалістів звернулися передусім до молоді, бачимо симптоматичним – формувалася політична спадкоємність соціал-демократичного авангарду.

Статті засновників соціал-демократичної партії Євгена Косевича «Молодіж і політика» (№ 2, с. 48–56) та «Ще раз самостійна Україна» (с. 256–267), Володимира Старосольського «Злука молодіжи» (с. 91–97), члена редколегії видання Лонгіна Цегельського «Всесьвітній соціальний рух а українська національна справа» (с. 203–211) та «Суспільна вага ідеалу» (с. 253–255), інших дописувачів сприяли апгрейду соціалістичної ідеї, яка, здавалось, «зажурилася» з розколом РУРП.

Соціалістичний молодіжний тренд продовжило декілька видань під спільною назвою «Іскра»: «Іскра» (1903): Часопись української молодіжи. – Львів (чч. 1–4); Чернівці (чч. 5/6, 7), «Іскра» (1903–1904) – місячник для української молодіжи. – Львів, «Іскра» (1905) – місячник для української соціалістичної Молодіжи. – Ярослав. Можливо, назву було позичено у першої марксистської газети, видаваної для Росії за рубежом. Два з цих однойменних видань – львівську «Іскру» 1903–1904 рр. (вийшло 3 числа) та «Іскру», що вийшла в Ярославі 1905 р. (1 число), редагував і видавав «німець з українською душею» і «переконаний соціаліст» Артур Зеліб, який, як писала «Іскра»

1905 року, «з доброї та щирої охоти» спробував «збудити зі сну Молоду Україну» (1905, ч.1).

Ще одну львівську «Іскру» (двомісячник), що коротко спалахнула (вийшло 7 чисел у 1903 р.), видавали і редагували радикал Павло Волосенко і соціаліст Лев Когут. Часописи призначалися для «товаришів із середніх шкіл» і ставили завданням донести до читачів не тільки марксистську ідеологію, але й під гаслом «Україна без холопа і без пана»: «відчинити (...) молодіжи ширші виднокруги ідейних стремлінь та змагань і сим способом підготовляти її до праці для добра народу і людства (...)» (1903, ч1). Як бачимо, попри заявлену електоральну базу соціал-демократії – робітники міст, соціалістичні видання намагалися долучити до «лівої» ідеї освічену (тогочасна середня освіта уже була досить елітарною) молодь. Утім, не тільки її.

Перша російська революція 1905–1907 рр. та переддень *Великої війни* ознаменувався «вибуховою» появою соціалістичних (соціал-демократичних) видань українською мовою, що виходили з друку в Галичині: «Воля» (1900–1907), «Земля і Воля» (1906, 1907–1912), «Добра новина» (1903), «Листок правди» (1905) та соціалістична «газета сільського робочого люду» «Правда» (1905), соціалістичний місячник «Молода Україна» (1905), «Українська соціал-демократична часопись» «Червоний прапор» (1906–1907), «Боротьба» (1907), додатки до чернівецької «Борби» – «Слово правди» (1909–1910) і «Зелізничник» (1910–1913), що поширювалися в Галичині, соціал-демократична «часопись для робочого люду» «Вперед» (1911–1913) та однойменна «однорівнева ексекутивного комітету УСДП» «Вперед» (1911), «земляки» з Дрогобича видавали тижневик «Підкарпатській голос» (1907) і «суспільно-політичний тижневик» «Голос Підкарпаття» (1911–1912), виникли однойменні «Праця» – Українська соціал-демократична часопись» (1909–1910) та «орган української соціал-демократії» «Праця» (1914), «соціал-демократичний орган» «Наш голос» (1910), Орган ЦК Української СДРП (партія виникла внаслідок розколу в РУП) «Робітник» (1910).

«Орган української соціальної демократії» газета «Воля» (виходила у Львові у 1900–1907 рр., редактор М. Ганкевич), вже в першому номері окреслила не тільки основний склад партії але й в матеріалі «Від редакції» спрогнозувала основний контингент читачів: «працюючий люд, а передовсім мійські, промислові робітники що творять ряди тої партії, що бачить вихід з нинішнього тяжкого положення широких мас народних в соціалізмі» (1900, ч.1).

Авдиторну спрямованість на «міських а особливо сільських робітників» визначила й «Земля і Воля» (Чернівці 1906, Львів 1907–1912). Утім загалом соціалістична преса самою лише робітничою авдиторією обмежуватися не збиралася. «Тепер тільки міські робітники, – писала «Добра Новина» (Львів) у статті «Чого студенти бунтуються», – кращої долі добиваються, а як до них люде зо всіх сил пристануть, не подужає тої сили ніхто» (1903.ч.1).

Соціалістична «газета сільського робочого люду» «Правда» визнавала провідну роль (міського) робітництва: «Все більше, – зазначалося в передовиці, – виростала робітнича боротьба, їднались робітники соціаль-демократичні, все ширше здійсмався народ проти гніту, прокидалось і селянство» (1905, ч. 1).

Соціал-демократи та соціалісти Галичини розуміли значення сільського сегменту електорату. То ж боротьба за парламентські мандати спонукала їх шукати свій «шлях на село». Відтак галицькі соціал-демократи із своїми пресовими органами прогнозовано взялися сприяти організаційному оформленню сільського пролетаріату. Зокрема, розповідаючи в матеріалі «Вічевий рух на Буковині» про віче сільських робітників у с. Юринці (Буковина), «Земля і Воля» особливо пропагувала виступ соціал-демократа М. Огородніка, який: «звернув увагу присутніх на потребу організації сільських робітників». Оратор стверджував: «Коли робітники по містах здобули собі нині таку силу, що числитися мусить з ними кождий, а силу ту здобули єдино через свої організації, то і сільським робітникам треба здобути таку силу, а силу ту дадуть їм організації» (1907, ч.3).

Визнаючи малу чисельність українського «мійського промислового робітника» («місцевих робітників в Самборі є небагато» писала «Воля» в замітці «З Самбора») (1906, ч.14), партія та її видання намагалися долучити до «страйкової» боротьби за виборчу реформу «людей з поблизьких громад (сільських. – О.М.)» («З «Дрогобиччини») (1906, ч. 14). Або ж «при помочи студентів» (станіславських. – О.М.) («З нашого руху») скликати збори селян, де «намовляють селян до організації і просвіти» (1904, ч. 1).

У цьому бажанні розширити електоральну базу соціал-демократії за рахунок села та молоді інтелігенції органи партійного друку конкурували з націонал-демократичними силами, які обробляли ту ж категорію виборців. Це глухе протистояння часами виплескувалося на сторінки часописів. У статті М. Ганкевича «Націоналістичний сифіліс», опублікованій на шпальтах «Волі», автор запевнив, що «соціалістичний пролетаріят», не лякаючись вересків і криків своїх шовіністів, завсігди стояв відважно за права поневолених народів і подавав руку братам своїм іншої нації, хоч пануючі класи тих націй ворогували між собою» (1902, ч. 25).

Пошуком і залученням нових прихильників ставали масові збори, перебіг яких жваво висвітлювався на сторінках соціалістичних часописів. Подібно до радикалів, однією з найважливіших проблем для галицьких соціалістів бачилося питання виборчої реформи. Соціалістичні пресові органи намагалися очолити боротьбу робітництва за загальне виборче право, висвітлюючи на своїх сторінках перебіг вічевого та страйкового руху. Так, у «Дописах з місць» широко висвітлювалися липневі 1903 р. робітничі збори і демонстрації у Бродах, Коломиї, Перемишлі, Ряшеві, Станіславі, Стрию та інших містах з вимогами «загального, рівного, безпосереднього виборчого права» (1903, ч. 13).

З особливою увагою часопис «Воля» висвітлював події 23 жовтня 1905 р., коли інтернаціональний «сорокатисячний робучий люд» вийшов на вулиці Львова з вимогами запровадження загального виборчого права і «народної репрезентації». Сторінки часопису рясніли закликами: «Нехай живе

народний парламент!»; «Нехай живе загальне, рівне і безпосереднє виборче право!» !» (1905, ч. 15). Редакційні статті переконували робітників, що вони повинні «доложити всіх сил, щоби загальне право голосованя вийшло як найскоріше в житє. Тоді вже не міністр буде регулювати їх платню і час роботи, але вони самі через своїх власних послів» (1906, ч. 2).

У схвальних тонах (публікація «Конгрес П.П.С.Д.») висвітлював цей партійний орган й Конгрес польської соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії, що відбувся у Львові 24–27 травня 1906 р. Сто делегатів з'їзду розглядали актуальні для робітників краю питання: активізацію «заводового руху», організацію страйків, тим більше, що «партійна преса вказує імпонуючу цифру 3 міліони робітників» (1906, ч. 2). Тут класова солідарність галицьких соціалістів звично поступалася національній ідеї.

Важливим завданням тогочасної соціалістичної преси бачилося зростання кількості первинних територіальних організацій. Особливо з врахуванням того, що IV з'їзд СДРПА, який відбувся 25–31 березня 1894 р. у Відні, у новому партійному статуті рекомендував кожному членові соціал-демократичної партії вступити до професійної спілки або політичного чи просвітницького об'єднання. Рекомендувалося також ставати ініціаторами створення масових політичних товариств.

Після ревізії на VIII з'їзді СДРПА Гайнфельдської програми основна увага в оновлених програмових засадах австрійської соціал-демократії приділялася соціальним вимогам: безкоштовній обов'язковій початковій освіті, безкоштовним медичним послугам, зрівнянню жінок у правах із чоловіками, відміні смертної кари тощо. Крім цього, соціал-демократи закликали звернути увагу на охорону праці робітників «без застережень і викликів». Українські соціал-демократи на I з'їзді, що відбувся у березні 1903 р. у Львові, беззастережно прийняли положення зміненої програми, позаяк вважали себе складовою часткою австрійської соціал-демократії.

Партійні видання Галичини підтримували європейський соціал-демократичний тренд, позаяк, як писала « Земля і Воля» в редакційному матеріалі, саме «в робітничих (і не в

останню чергу політичних. – О.М.) товариства єднає пролетарият свої сили, здобуває свідомість свого значіння і своїх прав» (1903, ч.6). Автори цього соціал-демократичного часопису наголошували, що: «кождий свідомий робітник мусить змагати до того, аби всі робітники були у своїх заводових організаціях непохитно згуртовані». Крім того: «Потребують робітники в першій лінії горожанських та політичних прав. Робітники є сьогодні надто свідомі, щоби постійно заспокоювались тільки пустим, теоретичним узнанем своїх прав або самими обіцянками» (1903, ч. 6).

Особлива увага акцентувалася на створенні товариства «Воля», перші збори якого відбулися 1 березня 1903 р. у Львові, що його планувалося зробити якомога масовішим. Головою товариства обрано М. Ганкевича, заступником – І. Возняка. До складу керівництва увійшли С. Вітик, І. Вуйцік, М. Качмарський та ін. Товариство, зазначала редакція «Землі і Волі», мало стати основою організації, що «повинна огорнути цілий наш робучий люд і злучити його в одну солідарну армію уоружену до борби за права народних мас» (1907, ч. 3). За взірцем цього «першого руського Товариства робітничого в Галичині», зауважували «Дописи з місць», створювалися товариства у Сколе, Угорниках (поблизу м. Станіслава), у Станіславі та інших містах і містечках (1903, ч. 18). Уже на початку 1904 р. часопис нарахував 3000 членів «товариств заводових». Редакція «Волі», яка орієнтувалася на «Дописи з місць», вказувала, що ці товариства мали свої бібліотеки, «в котрих єсть разом 4504 томів (книжок та брошур. – О.М.), з котрих користало 2584 робітників» (1904, ч. 7). Повідомлялося і про робітниче товариство «Братерство» в Чорткові та «товариство для робітників нафтярских «Sila», засноване в Бориславі (1903, ч. 22).

У низці матеріалів цього соціал-демократичного видання («Воля» – О.М.) розглядалися питання про створення українських робітничих об'єднань і в інших, не галицьких, містах Австро-Угорщини, зокрема у Відні. Так, 3 червня 1900 р. тут, у столиці Австрії, відбулися перші загальні збори українського робітничого товариства «Поступ». Головою товариства об-

рано Йосипа Дречевича («цукорник»), заступником – Гринька Довганика («котляр»). До складу керівництва увійшли також Ізидор Воленга (коваль), фабричні робітники Кость Томицький, Гринько Гойдин та Теофіль Білоус (1900, ч. 12). Згадувалися в соціал-демократичній пресі й інші українські робітничі товариства у Відні – «Січ» та «Родина» (1902, ч. 5–6).

Є в тогочасній лівій українській пресі й згадки про виникнення у 1903–1904 рр. соціал-демократичних (партійних) гуртків «на заводі «Галиція» у Дрогобичі, газопиларні «Реля – меля», лісообробному заводі Г. Рота, фірмі «Стандарт – Нобель» [297, с. 268]. Разом з тим спроби українських соціал-демократів створити власні окремі **партійні** організаційні структури в Галичині зазвичай стикалися з опором всередині самої партії.

Дискусію, що розпочалася з цього приводу на Другій конференції української соціал-демократичної партії, висвітлювала в одноіменному матеріалі «Воля». Так, учасник конференції Теофіль Мелень був проти творення місцевих комітетів УСДП, мотивуючи «молодістю партії та нечисельністю українського пролетаріату», він пропонував задовольняти потреби українських за національністю робітників товариствами «Воля» (1906, ч.8).

Поборником не тільки створення місцевих соціал-демократичних осередків, але й українських профспілкових комітетів став Володимир Левинський. З цього приводу у матеріалі «Друга конференція української соціал-демократичної партії» партійна «Воля» писала таке: «Коли хочемо бути самостійною партією в повному значенні слова, – наголосив редактор цього видання В. Левинський, – то мусимо заснувати професійні організації – на яких партія опирається і черпає з них певні матеріальні засоби» (1906, ч. 8). Акцент на творення профспілкових осередків відповідав й рішенням VI з'їзду СДПГіС (відбувся 6–8 січня 1899 р. у Кракові), за якими обов'язком кожного члена партії стала належність до своєї фахової організації.

Показово оцінював українську соціал-демократію друкований орган російської соціал-демократії газета «Правда» (на

той час ще не «ленінська». Виходила у 1908–1912 рр. спочатку у Львові, а потім у Відні під ред. Л. Троцького, «міжнародний відділ» якої вів А.А. Йоффе. – О.М.). Так, за оцінками видання, найважливішими питаннями для української соціал-демократії, що обговорювалися на з'їзді 15–16 березня 1909 р., стали професійна організація сільських робітників та еміграція. Разом із тим «Правда» звертала особливу увагу на організацію соціалістичної пропаганди в Галичині (через видання брошур, газет, діяльність соціал-демократичних агітаторів) (1909, ч. 4).

Важливим для стану соціалістичного пресового життя Галичини стали виступи на Другій конференції української соціал-демократичної партії представника віденської групи УСДП М. Пасічника та залізничника зі Станіслава Файфера. Вони запропонували не тільки заснувати окремі українські профспілки, але й видавати газету залізничників українською (а не самою лише польською як от видання польських залізничників «*Kolejarz*». – О.М.) мовою [101, с. 114].

Це завдання узяв на себе фаховий орган українських залізничників «*Зелізничник*», що, у зверненні «До руских залізничників» на думку редакції, став «порадником і оборонцем для залізничників» (1910, ч. 2), а, окрім того, поставив за мету «розбудити людей з їх байдужости, привести їх у ряди загальної організації залізничників в Австрії» (1910, ч. 2). Окрім статей, що висвітлювали суспільно-економічне життя працівників залізниці («До організаційної праці», «Сила фахової солідарності», «Регуляції платні інші»), «*Зелізничник*» у публікаціях під назвами «Суспільно-політичний огляд», «Політичний огляд» поширював схвальну інформацію про діяльність соціалістичних залізничних організацій в Австрії. Так, 20-річчю заснування австрійської організації залізничників повністю присвячене число 9 за 1912 р. (статті «Колись а тепер», «Двадцять літ організації», «Наша діяльність на поли правної оборони» та ін.). Переваги (суто теоретичні. – О. М.) соціалістичного господарювання розглядалися у публікації А. Баха «Про соціалістичне господарство» (1910, ч. 7). Під рубрикою «Партійне життя» друкувалася інформація з організаційного життя УСДП. За чотири роки існування «*Зелізничку*» вдало-

ся завоювати симпатії менш ніж трьохсот передплатників, то ж у зв'язку із фінансовою неспроможністю часопис був змушений припинити існування.

Важливою темою соціал-демократичної преси бачився розгляд питань взаємовідносин із іншими партіями: «Старорусини мовчать про боротьбу зі шляхтою і правительством, – заявляла в редакційній статті «Воля», – а за те те багато говорять про церков, духовенство і так завзято клянуть соціалістів!» (1900, ч. 2). У москвофілах галицькі соціал-демократи вбачали «агентів царського уряду», «ворогів української справи», «ворогів поступу» (показовою тут є стаття в «*Землі і Волі*» соціал-демократа Володимира Темницького «Політичне і етичне москвофільство» (1910, ч. 23)). «Москвофіли, – писав дрогобицький «тижневик для робучого люду» «*Підкарпатській Голос*» у замітці з показовою назвою «Вороги хлопського кандидата», – то (...) такі люди, що то не узнають руського народу і кажуть, що ми всі є тільки москалями, за що від уряду російського дістають рік рочно величезні суми. Наші москалі мусять (...) вихвалювати (...) усіх злодіїв московських» (1907, ч. 2).

«*Земля і Воля*» в передових редакційних статтях звертала увагу на актуальні проблеми українсько-польських відносин у Східній Галичині. Пресовий орган гостро критикував політику національних демократів (не в останню чергу за потуги союзу із москвофілами), полемізуючи на шпальтах із «*Ділом*»: «З баюри «Діла» (1909, ч. 43), «Соціялістотерство «Діла» (1910, ч. 10), «Культурність редакторів «Діла» і соціал-демократична некультурність» (1909, ч. 44). Різко негативну позицію соціал-демократи зайняли щодо Католицько-Руського народного союзу.

Серед небагатьох «союзників» галицьких соціал-демократів назвемо створені в Наддніпрянщині РУП (1900), очолювану Д. Антоновичем, М. Русовим, Б. Каменським), та Українську соціалістичну партію (1900), очолювану Б. Ярошевським, що орієнтувалася на союз із ППС (Польською партією соціалістичною). Пресові органи наддніпрянців – «*Гасло*» (1902–1903), «*Добра Новина*» (1903), «*Селянин*» (1903–1905) на короткий

час отримали притулок в Галичині та Буковині. У 1905 р. на основі РУП утворено Українську соціал-демократичну робітничу партію з її пресовими органами: «Праця» (1904–1905), «Робітник» (орган ЦК) (1910), «Наш голос» (1910–1911).

Партійні органи УСДП на своїх сторінках розкривали побут галицького пролетаріату і намагалися окреслити шляхи виходу із нестерпних умов праці. Газета «Воля» у «Дописі з Борислава» розповідає про складні умови видобутку нафти і супутніх речовин (ропа, віск). І хоча вже «сорок кілька років видобувають нафту в Бориславлю», проте «ніхто не звертав уваги на здоров'я і жите робітників-гірників» (1905, ч. 15) – цілком у дусі «опортуністичної» програми австрійської соціал-демократії з її акцентом на соціальні вимоги. Часопис інформував читачів про кричущий випадок, коли в бориславських копальнях воску робітники після майже 12-годинної зміни не були допущені в «почекальні, де по роботі обсушували ся, вертаючи промоклі з вохких шахт підземних», оскільки вони були замкнені за наказом директора шахти. Ця подія стала іскрою, що розпалила вогонь страйку, де робітники висунули вимоги покращення умов праці, звільнення «звірських наставників, що знущалися над робітниками», підвищення платні тощо. Запал робітничого виступу був настільки потужним, що ні виклик жандармів, ні прибуття зі Львова військових підрозділів, ні демонстративна байдужість адміністрації не змусили страйкарів відступити. Однак власники нафтодобувних підприємств Борислава й надалі нехтували правилами техніки безпеки. Як наслідок кількість нещасних випадків зростала. Зокрема, у квітні 1901 р. вибух газу в бориславських копальнях призвів до трагедії – шість робітників, попалених вогнем, були підняті на поверхню. У червні 1902 р. новий вибух газу в копальнях Борислава спричинив загибель 20 робітників. «Воля» звинуватила у цих трагедіях «господарку приватно-капіталістичну», де «капіталіст гонить лише за зиском і є необмеженим паном-власителем копальні». Часопис зробив висновок – у цій ситуації: «нещасливі пригоди мусять йти одна за другою» і «лише організація робітнича і боротьба зорганізованого пролетаріату» може спинити нові жертви.

У квітні 1902 р. у Львові розпочався страйк кравецьких робітників, що тривав тиждень. До його вибуху призвело збільшення робочого дня від 12 до 14 годин. «Хто не бачив верстату, в котрім робітник працює, – писав анонімний дописувач «Волі», – той не може поняти, як тяжко приходиться ся тому нещасному жити (...) Сморід, задуха нищить его організм і передчасно робить сухітником. Кравці хорують масами на сухоти, на шкорбут». Показово, що, коли робітники проявили солідарність, майстри почали «один за одним кликати «пардон» і просити робітників, щоби вступили до праці» (1902, ч. 10/11/12).

Важливою рисою робітничого руху стало посилення участі в ньому людей, які в умовах економічної кризи втратили роботу. У квітні 1901 р. на вулиці Львова вийшли тисячі безробітних, вимагаючи хліба і праці. На шпальтах соціал-демократичної «Волі» яскраво висвітлювалася ситуація, що склалася у місті: «Довготриваючий, безнастанний брак праці, застій в будівельним руху скінчив ся голодовими розрухами (...) Кількасот безробітних, голодних людей кинуло ся на столи з бохонцями хлібів (...) Значна товпа кинулась по місті, посипалось каміне, стали звеніти і тріскати шиби а рівночасно замикався один sklep за другим» (1901, ч. 17). Налякана заворушеннями влада змушена була забезпечити частину безробітних роботою.

Одним із найбільших виступів робітництва того часу став страйк 5 тисяч будівельників Львова, що тривав з 27 травня до 5 червня 1902 р. Другого червня страйкарів підтримали безробітні, які пройшли вулицями Львова з вимогами розпочати переговори з власниками підприємств. Ці вимоги були проігноровані, і страйк продовжився. Проти демонстрантів застосували військові підрозділи і загони кінної поліції, які «виїжджають вихром на безоружний народ, рубають і січуть шаблями, тратують кінськими копитами всіх без розбору (...) Жертвою падають і жінки і діти, чути плач, стогін і зойк» » (1902, ч. 10/11/12). Після появи перших постраждалих частина страйкарів узялися за каміння, зводилися барикади. Унаслідок розправи 5 осіб убито і 50 поранено. Зрозумівши, що «перегнули палицю», влада розпочала переговори, які закінчилися компромісом.

Подібно до інших галицьких партій, деякі соціал-демократичні видання створювалися з вузькою метою – підтримати «свого» кандидата на виборах. Так, «тижневик для робучого люду» «*Підкарпацкій Голос*», що виходив у Дрогобичі в 1907 р. (вийшло п'ять чисел), не приховував основне завдання: «боронити (...) хлопского кандидата» у послі до австрійського парламенту Семена Вітика – представника української соціал-демократичної партії, редактора львівської газети «*Земля і Воля*».

Агітаційним можемо назвати й додаток до ч. 16 і ч. 17 газети «*Земля і Воля*» під назвою «*Робучий і Робочий люд. Lud roboczy*», що вийшов у Бережанах у 1907 р. Цей неперіодичний «орган соціальної демократії» був «посвячений» справам виборів з «мійського округу Бережани – Рогатин – Ходорів і прилучені громади». На шпальтах видання редакція не тільки закликала підтримати кандидатуру М. Ганкевича, але й розміщувала публікації, в яких роз'яснювала основні ідеї соціалізму і соціал-демократії. Під рубриками «*Передвиборчий рух*» та «*З руху виборчого*» повідомлялося про перебіг та результати вічей, передвиборний рух, пояснювався новий виборчий закон та права виборців тощо.

Через внутрішньопартійні розбіжності з питань тактики щодо взаємодії із польськими соціал-демократами і на тлі невдачі на виборах 1911 р. (здобуто лише 1 мандат – С. Вітиком), на IV з'їзді УСДП, що пройшов на початку грудня 1911 р. у Львові, відбувся розкол партії на *централістів* та *автономістів* (або *сецесіоністів*).

Централісти, до яких увійшли М. Ганкевич, С. Вітик, Т. Мелень та ін., продовжували видавати часопис «*Земля і Воля*». Група автономістів, в яку увійшли П. Буняк, В. Левинський, Л. Ганкевич та ін., розпочала випуск свого друкованого органу – «часописі для робучого люду» і одночасно «органу української соціалдемократії» «*Вперед*» (виходила у Львові у 1911–1913 рр. за редакцією В. Левинського (1911–1912) і Юліана Бачинського (1913)). У відозві *сецесіоністів* «До українських робітників» підкреслювалося, що фракція «молодих» прагне «сперти свою діяльність, з одного боку, на самостій-

ності українського робітничого руху, на повній його автономії, а, з другого, на міжнародній солідарності» [250, с. 66]. Наскільки бентежило «автономістів» це розмежування видно із «Одностіпки Екзекутивного Комітету УСДП «Вперед» (1911, № 1), випуск якої присвячено роботі IV Конгресу УСДП. Перебіг конгресу, вибори Президії, хід дискусій щодо розбіжностей між двома крилами партій – все це стало темою обговорення на сторінках єдиного номеру.

Регулярне видання «Вперед» (підзаголовок – «Часопись для робочого люду. Орган української соціалдемократії» (1911–1913) замість програмової статті на першій сторінці оприлюднило інформацію «Партійні справи» (1911, ч. 11), де пояснював причини фракційних розходжень всередині партії. Упродовж довоєнного (до 1913 р.) існування газета друкувала матеріали про розбіжності в середовищі соціал-демократів : «Чому ми вийшли з конгресу» (1911, ч. 1-3), програмні документи партії: «Заява екзекутивного Комітету української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини!» (1912, ч. 11), розглядала взаємовідносини з іншими партіями: «Причинки до взаємних відносин українських і польських соціалістичних партій у Східній Галичині» (1913, ч. 4), піднімала питання зміни виборчої системи і сеймової діяльності партій в рубриці «В соймі і довкола сойму», висвітлювала справи міжнародної соціал-демократії в рубриках «З соціалістичного руху», «З робітничого руху» тощо.

На V з'їзді УСДП (1–2 березня 1914 р.) партійну єдність було поновлено і, поряд з іншими важливими для партії питаннями (зокрема, прийняттям нового статуту партії), вирішено видавати замість «Вперед» та «Землі і волі» новий часопис «Праця» – спільний орган партії.

Близькою до галицьких соціал-демократичних видань є соціалістична пресова лінія часописів наддніпрянських партій лівого спрямування. Утім, останні куди більше уваги приділяли національному питанню. Вище йшла мова про програму РУПу («Самостійна Україна» Миколи Міхновського), Для пропаганди самостійницьких ідей ця партія виразно соціалістичного спрямування активно використовувала власні пресові органи

– часопис *«Гасло»* (1902–1903), місячники *«Селянин»* (1902–1905 рр.) та *«Праця»* (1904–1905 рр.). У спільному руслі з РУП йшла інша, створена у 1900 р., політична сила Наддніпрянщини – Українська соціалістична партія (УСП), яка на деякий час (червень – грудень 1903 р.) навіть об'єднувалася з РУП. Ця партійна активність наддніпрянців викликала жвавий інтерес в австрійській на той час Галичині. На сторінках галицької соціал-демократичної *«Волі»* під рубрикою *«З-за кордону»* опубліковано *«Нарис програми української партії соціалістичної»* (1900, ч.15). Відзначалося, що програма наддніпрянців ставить на меті поєднання національно-визвольної та соціалістичної боротьби. Галицьке соціал-демократичне видання анонсувало вихід *«незабаром 1 числа «Робітника»*, часописи, яку мають видавати товариші наші за кордоном (...) він розпічне живіший рух між українськими робітниками і в тіснім союзі з російськими і польськими товаришами причинить ся до приближення сеї хвилини, коли люд на вольній Україні буде міг явно боротись за свої права» (Там само).

Утім, з анонсованим *«Робітником»* справи «не склалися», натомість як орган УСП стала виходити неперіодична *«Добра Новина»* за редакції С. Вітика. Видання з 1900 по 1903 рр. виходило як орган соціалістів, з 1903 р., після короткочасного злиття Революційної української партії з УСП, вийшли два подвійні (3–4 і 5–6) числа, призначені для міського пролетаріату. Наприкінці 1903 р., уже після розриву РУП з УСП, вийшов останній, сьомий номер *«Доброї Новини»*, підготований Б. Ярошевським.

У 1905 р. на основі РУП виникла Українська соціал-демократична робітничка партія, чийм друкованим органом на початках стала газета *«Правда»* (1905, не плутати з троцькістською та лєнінською *«Правдами»*. – О.М..). У 1910 р. у Львові виникає Орган ЦК Української СДРП *«Робітник»* (3 числа), що у своєму програмовому матеріалі *«Наші організаційні завдання»* не тільки ставив на меті дати *«добру отсіч націоналістичним забаганкам буржуазії»*, але й подбати про те, щоб *«стати ідейним осередком ідейного життя всієї партії, щоб головні ідейні ріжниці знайшли свій вислів в дискусіях на його сторін-*

ках» (1910, ч.2). Місячник «Наш Голос» став спільним «дітищем» УСДРП і УСДП. 10 номерів часопису вийшли у Львові з листопада 1910 до кін. 1911 рр. Основним завданням видання бачило «організацію українського пролетаріату як самостійного чинника у боротьбі за національне визначення».

Співпраця галицьких та наддніпрянських політичних сил, включаючи, звісно, й «лівих», має потужну історіографію і схвально оцінюється вітчизняною історичною наукою – як радянською, так і доби Незалежності. Для «виголошення передових революційних ідей, – вказують вітчизняні науковці, – прогресивна громадськість Східної України шукала друкованої трибуни і за межами царської імперії, головним чином у Галичині і Буковині, де існували українські періодичні видання, які, незважаючи на постійні переслідування з боку офіційної і неофіційної австрійської цензури, виконували тоді роль **всеукраїнських** (виділення моє. – О. М.) друкованих органів» [301, с. 313–314].

Підтримка українських політичних діячів з Наддніпрянщини галичанами і буковинцями визначалася передусім тому, що «вони там (у Великій Україні. – О.М.) зорганізувались на народній програмі: є один українсько-руський народ; Україна австрійська і Україна російська – однако нам рідні, та бажаючи поставити нашу справу незалежно від російських обставин, – осередок нашої культурно-політичної справи переносимо в Галичину» [403, с. 269].

Відтак австрійські на той час Львів та Чернівці стали видавничими осередками для політичних сил Наддніпрянщини ще на початку ХХ століття. Піонером партійної наддніпрянської журналістики в Австрії став орган РУП, газета «Гасло». Перший номер «Гасла» вийшов у Чернівцях з друкарні товариства «Рускої Ради» 1 березня (16 лютого) 1902 р. за редакцією Лева Когута. «Ми бажаємо подавати робітникам, – заявила редакція у передовій статті, – найцікавіші відомості, аби можливо полегшити важку працю агітації. Маємо на оці збирати головним чином відомості з діяльності нашої партії, але будемо звертати також увагу і на успіхи та помилки інших поступових партій усієї Росії (...), подавати до відомості всі українські

протести, більш цікаві відомості про нашого головного ворога, про російський уряд (...), про поступовий рух Європи, признаючи таким західноєвропейський демократичний соціалізм. Ми беремо на себе, – продовжували редактори, – не провідну роль в партії, а лише обов'язок: служити інтересам її, популяризуючи справу її в суспільстві і служити інтересам робітників (1902, ч. 1). Також видання проголосило, що: «Являючи ся органом Р.У.П., наша часопись має на меті діяльність, що відповідала б найголовнішим потребам і причиняла ся би до провадження соціалістичної і революційної праці нашої партії (Там само).

Протягом нетривалого (вийшло усього 17 чисел) періоду існування «Гасла» редактори та автори видання робили спроби стати провідниками соціал-демократичної ідеї на теренах обох частин України. Так, уже сам редакторський склад «Гасла» засвідчував прагнення стати всеукраїнським виданням. З Наддніпрянської України у видавничий колектив входили, зокрема, Дмитро Антонович та Євген Голіцинський. Підавстрійську Україну представляли Василь Сімович (уродженець Тернопільщини, мешкав у Чернівцях) та чернівчанин Лев Когут. Зважаючи на те, що значна частина накладу переправлялася у Наддніпрянщину, більшість статей були анонімними або підписувалися криптонімами.

Привертає увагу одна цікава деталь. Нумерація примірників велася за григоріанським календарем, що діяв в країнах Центральної Європи, зокрема в Австрії. І лише у скобках, як-от: Гасло. Чернівці, 1902. – Рік 1. – Ч. 1, 1 марта (16 лютого), вказувалася дата виходу за юліанським календарем, відмінним в Росії лише на поч. 1918 р.

Така подвійна нумерація (і не тільки в «Гаслі»), на нашу думку, дозволяє доволі чітко встановити орієнтацію видання на дві групи читачів – в австрійських Галичині й Буковині, з одного боку, та у Наддніпрянщині, з іншого. І навпаки.

Перший рік виходу «Гасла» засвідчив перетворення РУПівського партійного видання у трибуну, де велася обговорення шляхів і методів ведення революційної роботи та агітації серед мас. Так, у статті «Шлях боротьби» автори наполягали

на тому, що «безумовною тактикою українських революціонерів, яко соціялістів, є класова організація мільйонів робочих мас України» (1902, ч. 1). Підкреслювалося, що: «Соціалістична масова організація і систематичний терор, – се дві найвищі форми боротьби, що досі у нас уживали ся (...) будучність покаже, на що здатні сі два засоби боротьби, злучені в єдиній обопільній системі» [Там само].

Контент-стратегія видання передбачала друк матеріалів, присвячених діяльності партії, поміщення оглядових матеріалів про селянські, робітничі, молодіжні страйки. При цьому у замітці з показовою назвою «Поміж словом а ділом» підкреслювалося, що: «страйк є не лише ліпшим, але й єдиним засобом інтелектуальної організованої боротьби» (1902, ч. 2). Подавало видання й хроніку революційного руху в Україні в постійній рубриці «Хроніка з життя» з двома підрубриками: «З України російської» та «З України австрійської» (або ж як варіант – «Із Прикарпаття»). Цікаво, що наддніпрянські автори високо (можливо навіть трохи надміру) оцінювали політичний та культурний поступ підавстрійських українців. «В цілості прикарпатські Українці ступають на дорозі прогреса, – писало «Гасло» у повідомленні «Із Прикарпаття (Ухвали і замітки), – їхній організм кріпшає, національні інституції, почавши із сільських читальнів крамниць і позичкових кас – множать ся, інтелігенція прибуває, її горизонт розширяєть ся (...) Проміні просвіти доходять до «найменшого брата», який (...) знає як постояти за свої права, вміє боронити своєї гідності» (1902, ч. 1). Постійними були й матеріали про соціалістичний рух у Європі – їх подавала рубрика «Звістки про європейський рух». Читача підштовхували до розуміння цілей і методів боротьби з російським самодержавним режимом в контексті світового соціалістичного і демократичного рухів. «Гасло» дало поштовх для друку наступних партійних видань, місцем «прописки» яких звично стали Чернівці та Львів.

Так, у грудні 1902 р. у Києві відбувся перший з'їзд РУП. Одним з важливих його рішень стала ухвала постанови про початок видання другого партійного часопису, призначеного для сільського робітництва – «Селянин». Редакція «Гасла» за-

галом схвально і без «ревнощів» та рефлексій сприйняла це рішення: «Доручаємо товаришам, повідомляла редакція, – сю другу часопись нашої партії і надіємо ся, що вона полекшить важку справу ширенню соціалістичної думки між українським пролетариятом» (1902, ч. 12).

Медіа-політична взаємодія обох партійних органів РУП виражалася як у редакторському складі – видавцем і редактором «Селянина» став Лев Когут (після нього – Микола Ганкевич та Семен Вітик у 1904–1905 рр.), так і у загальному спрямуванні матеріалів, що надходили з Наддніпрянської України (в «Гаслі» і «Селянині» вони були зі зрозумілих причин анонімними). Те ж стосується й рубрикації; зокрема, в «Селянині» постійною стала рубрика «Що дієть ся на Україні», яка ніби перегукувалася з відповідною рубрикою «Гасла».

Передова стаття «Селянина» вказувала, що «будемо писати про все те, що потрібно знати робучим людям коли вони хочуть здобувати собі кращої долі, і будемо розсилати та передавати всім гурткам людей по всім містам і селах України, що прилучили ся до нашої Революційної Української партії» (1903, ч.1).

Подібно до «Гасла», «Селянин» підтримував і висвітлював страйковий рух в обох частинах України. Показовими є назви публікацій: «Як робити страйк» (ч. 28), «Великий Галицький страйк» (ч. 6), «Селянські страйки на Київщині» (ч. 29), «Залізно-дорожні страйки» (ч. 28). Про значення, яке видання надавало страйковому руху, свідчить не тільки звернення до європейського досвіду (публікація «Страйк німецьких страйкарів» у ч. 27), але й те, що цій формі боротьби трудящих мас за свої права було цілковито присвячене 7 число «Селянина» за 1903 р.

У вітчизняній науці зауважено той факт, що з часом дописувачі «Селянина» перейшли до ширшої, ніж у «Гаслі», тематики. Так, на сторінках часопису піднімалися питання сільського шкільництва (зокрема заборони викладання української мови у Росії), економічні питання тогочасного російського життя («Скасування кругової поруки» (ч. 7), «Знов на мужицьку голову» (ч. 17), взаємовідносини між селянами і священника-

ми та церквою («Свобода віри» (ч. 12), «Селяни і студенти» (ч. 10) [702, с.139–144].

У липні 1903 р. «Селянин» повідомив читачів про об'єднання Революційної української партії та Української соціалістичної партії. На початку 1904 р. редакція місячника перейшла до Львова, а видання перебирало девіз «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!». На порядок денний виходять питання російсько-японської війни, наростання революційних подій у Росії. Для висвітлення революційних заворушень у Росії у часопису запроваджується рубрика «Дні революції в Росії».

Лінію «Гасла» та «Селянина» дотримує й інше видання РУПу – часопис журнального типу «Праця» (1904–1905 рр.). У цій «соціалістичній» ластівці, що друкувалася у Львові, переважали матеріали аналітичного та теоретичного характеру. Гасло у підзаголовку видання «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!» стало стислим формулюванням провідної ідеї часопису. Інтернаціональна за змістом, газета постійно зверталася до доробку класиків соціалістичної думки (зокрема Карла Маркса (ч. 3)).

З іншого боку, намагаючись залучити якомога більше потенційних читачів, редактори свідомо не зловживали науковою та політичною термінологією, широко застосовували живу розмовну мову, практикували використання у назвах статей і заміток українських прислів'їв та приказок: «Не тратьте, куме, сили, пускайте ся на дно!» (ч. 3) (в статті пов'язувалися матеріали про російсько-японську війну, «розрухи у Харківський та Полтавський губернії, «тисячі голодного люду» тощо); або ж «На тобі, небоже, що міні не гоже» (ч. 4-5), де йшлося про дозвіл литовцям друкувати книжки латинським шрифтом – автор порівнює литовців з українцями.

З перших номерів «Праця» узялася роз'яснювати програму та цілі партії. Так, у матеріалі «На села!» редакція роз'яснювала: «Агітація між сільським пролетаріатом дасть такі-ж самі наслідки, які вже дали і між мійським. Мусимо показати дорогу до щастя всім обездоленим» (1904, ч. 3).

Схоже, активна партійна агітація, здійснювана редакцією «Праці», не завжди сприяла єдності навіть у партійному се-

редовищі (не кажучи уже про читацьку аудиторію, значно ширшу за діячів та членів самої лише РУП). Свідченням цьому є пряма згадка про появу «симптомів, що могли би загрожувати єдності партії». З метою не допустити розколу і за дорученням ЦК РУП редакція «відкрила дискусію» за трьома найбільш важливими для українців питаннями: національному, організаційному та аграрному (1905, ч. 11).

Свого часу редакція «Праці» подала огляд зародження та розвитку партійної преси РУП – від утворення «першого теоретичного органу РУП», газети «Гасло», вказуючи, що до «сего спонукала партію конечна потреба вияснення партійної програми, навіть більше того, самого напрямку партії». Оцінюючи перший рік існування «Гасла» «яко орган об'єднуючий різні елементи партії», автори позитивно оцінюють еволюцію партійного видання до «органу провідного», такого, що «запропонував для партії соціаль-демократичну програму» (1905, ч.11). Далі вказувалося, що «Селянин» став «практичним соціаль-демократичним органом, присвяченим агітації між сільським пролетаріатом» (1905, ч.11).

Утім не тільки і не стільки питання недавньої історії хвилювали редакцію. Набагато важливішими бачилися питання майбутнього партії, її стратегії та тактики. Видавці, публікуючи «Доклад ЦК Р.У.П. Міжнародному Соціалістичному Конгресові в Амстердамі», наполягали на тому, що тільки «спільною роботою російських, жидівських і українських соціаль-демократів соціалістичний рух серед сільського і мійського пролетаріату України віллється в один великий потік. Ми з гордістю зможемо сказати, що наша праця не пройшла марне, а сприяла великому ділу приєднання до всесвітньої армії пролетаріата ще одної його фаланги» (1904, ч. 6–7).

Медіа-мозаїка наддніпрянської партійної преси, що на початку ХХ ст. виходила у Галичині, буде не повною без згадки про два друкованих органи соціалістичного спрямування – «Добра Новина» (партійне видання Української соціалістичної партії, що виходило у Львові у 1903 р.) і газети «Правда», що представляла партійну платформу Української соціал-демократичної спілки (1905 р.). Показово, що обидва

видання виходили у Львові за редакції Семена Вітика – одного із засновників соціалістичного руху в Галичині та Буковині. Цікаво, що «Добра Новина» на своїх сторінках не тільки висвітлювала програму та завдання соціалістичної партії, але й намагалася поєднати соціалістичну та національну ідею. Хоча у підзаголовку видання (з 4/5 номера) акцентувалося, що газета призначена для «промислових українських робітників», у розміщеному матеріалі «До програми УСП» автори часопису закликали «всіх товаришів до роботи: студентів, сільських і міських робітників. Нашою завданою нехай буде революційний рух, нашою метою Самостійна Демократична Українська Республіка і Соціальна Революція!» (1903, ч.1).

У матеріалах «Чого студенти бунтуються?» (ч.1), «Про панів, про царя та про царські золоті грамоти» (ч.2), «Який порядокъ кращый?» (ч. 3), у рубриках «Лысты и допысы» та «Переписка редакції» подається політична характеристика тогочасних державних устроїв, пропагується масовий протестний рух у боротьбі за соціальні та національні права тощо.

Газета «Правда» (1905 р.) у підзаголовку характеризувала себе як орган «Соціаль-Демократичної Партії Росії» та «Української соціаль-демократичної спілки». Гасло «Пролетарі усіх країн їднайтесь!» мало зорієнтувати читача на загально-соціалістичний зміст видання. Незважаючи на те, що видання друкувалося у Львові за редагування галичан Семена Вітика та Миколи Ганкевича, часопис присвячував основні публікації подіям, що відбувалися у Росії («Рух за волю в Росії» (ч. 1), «Як цар та пани радились за мужиків» (ч. 1), «Чого нам треба – чи Земського Собору чи Всенародньої Конституційної Ради» (ч. 3) тощо. Редакція та дописувачі аналізували причини революційної ситуації та розвиток революційних подій 1905 р. Російсько-японській війні присвячені статті «Порт-Артур» (ч. 1), «До чого довоювались» (ч. 2), «Розгром Куропаткіна під Мукденом» (ч. 3) та ін. Серед багатьох матеріалів, присвячених подіям у Росії, прикметними є публікації щодо роз'яснення стратегії та тактики соціал-демократів: «Хто такі соціаль-демократи» (ч. 2), «Чого хоче Соціаль-Демократична Робітничая Партія Росіи для селян?» (ч. 6/7/8/). Декларуючи

загальноросійське спрямування видання, редакція закликає робити «жертви на Українську Соціаль–Демократичну Спільку» (виділення моє. – О. М.).

При цьому інтернаціональний характер «Правди» – поза найменшим сумнівом. Газета позиціонує себе як орган світового соціал-демократичного руху. Інформація про пожертви представників чеського, словацького, німецького соціалістичного руху на видання часопису публікуються на останній сторінці спільного 6/7/8/ номеру «Правди». Постійними в «Правді» стали рубрики «З партійного руху», «Дописи», «З діяльності нашої партії».

Редактори. Дослідження редакційного складу соціалістичних видань цього часу дозволяють вивести цікаву закономірність – до виникнення і діяльності більшості видань цього спрямування тісно причетні засновники та активні діячі соціалістичного та соціал-демократичного руху в Галичині. Так, організатор і засновник УСДП, активіст робітничого руху в Галичині Микола Ганкевич був редактором, співредактором, автором «*Robotnyk'a*», «*Волі*», «*Праці*» (1904–1905), «*Правди*» (1904–1905 рр.), «*Лыстка Правды*» (1905).

Засновник і активний член УСДП Семен Вітик редагував (був співредактором), відповідав за редакцію «*Доброї Новини*», «*Праці*» (1904), «*Правди*» (1905) «*Лыстка Правды*», «*Землі і Волі*». Серед редакторського пулу знаходимо імена багатьох членів та активістів соціалістичного, робітничого, профспілкового та освітнього рухів в Галичині – Лева Когута, Артура Зеліба, Василя Панейка, Юліяна Балицького, Володимира Левинського.

«*Земля і Воля*» протягом 1906–1912 років змінила аж шість редакторів і видавців (що часто були в одній особі): Методій Огородник (1906–1907, Чч. 1–7, псевдонім ?), Семен Вітик (1907, Чч. 8–13), Володимир Старосольский (1907, Чч. 31–51, 1908, Чч. 1–18), Юліан Бачинський (1908, ч. 19–51, 1909), Порфир Буняк (1909, Чч. 2–51, 1911, Чч. 1–36), Теофіль Мелень (1911–1912).

Мало інформації про редактора видань «*Наш Голос*» (1910) і «*Робітник*» (1910) Івана Скульського. Також ім'я ви-

давця і редактора *«Праці»* (1909–1910 рр.) – В. Малинки, припускаємо, є псевдонімом.

В науковій літературі (різні автори) та безпосередньо на сторінках часописів нами знайдені такі власні імена:

«Воля» – Микола Ганкевич;

«Добра Новина» – Семен Вітик (Чч. 1 – 3, 6/7) і Михайло Станько (ч. 4/5);

«Селянин» (Р.У.П.) (з 1903) – виходив щомісяця, редагували Лев Когут (1903), Артур Зеліб (1904, Чч. 13–19/20). В окремих номерах 1905 р. вказувалося, що «за ред. відповідає С. Вітик»;

«Іскра» (двомісячник, виходив у 1903 р.) – Павло Волошенко (Чч. 1–4), та Лев Когут (Чч.5/6, 7);

однойменна *«Іскра»* (місячник) – «видає і відповідає за ред. Артур Зеліб»;

«Праця» (виходила раз на місяць) – «видає і за редакцію відповідає» Семен Вітик (1904, Чч. 1–5) та Микола Ганкевич (1904–1905);

Ще одна *«Праця»* (виходила з 1909, раз на два місяці, збереглося з числа 1909–1910) – «видає і за редакцію відповідає В. Малинка»;

«Правда» («газета сільського робочого люду», у 1905 вийшло 8 чисел) – «за ред. відповідає С. Вітик, Видає М. Ганкевич»;

«Листок Правды» (у 1905 вийшло 6 номерів, деякі датовані: 1 апр., 1 май, 3 юнь, 1 юль) – «відповідає за ред. С. Вітик, видає М. Ганкевич»;

«Молода Україна» (місячник, 1905 р.) – редактори Василь Панейко, Тадей Залеський. «За ред. відповідає» – Юліан Балицький, Микола Пушкар;

«Земля і Воля» (виходила не регулярно) – Методій Огородник (1906 – 1907, Чч.1–7)), Семен Вітик (1907, Чч. 8–13), Володимир Старосольський (1907, Чч. 31–51, 1908, Чч. 1–18), Юліан Бачинський (1908, Чч. 19–51, 1909), Порфир Буняк (1909, Чч. 2–51, 1911, Чч. 1–36), Теофіль Мелень (1911–1912);

«Робітник». Орган ЦК (1910 р.) – Іван Скульський (3 номери, без зазначення періодизації);

«Наш Голос» (1910, щомісячник) – Іван Скульський;
«Зеліничник» (щомісячник) – Осип Безпалко (1919, ч. 1), Теофіль Мелень (1913, Чч. 1–8). «Видає і за ред. відповідає» – Осип Безпалко (1910, чч. 2–3), Володимир Левинський, Теофіль Мелень;

«Вперед» (у 1911 – 1913 раз на тиждень, з 1913 – місячник) – Володимир Левинський (1911 – 1912), Юліан Бачинський (1913);

«Вперед» (одноднівка «екзекутивного комітету» – «під ред. В. Левинського».

Таким чином, усупереч поширеним переконанням про консерватизм галичан загалом та галицького села зокрема, на межі століть, соціалістична преса була постійним сегментом українських галицьких мас-медіа. Значною мірою такому стану справ сприяли дві обставини. По-перше, популярність соціалістичних ідей в Австрії та її складовій частині – Королівстві Галичини і Лодомерії. По-друге, це взаємні контакти та взаємовпливи з Наддніпрянською Україною. Загалом галицька (українська) соціалістична преса відчувала ті ж труднощі, що й преса усіх інших напрямів – радикального, русофільського, народовського, клерикального: вузькість платоспроможної аудиторії, зацикленість на «партійній» тематиці тощо.

На відміну від «конкурентів» соціалістична преса в Галичині не мала потужних, а, головно, стабільних джерел фінансування, як-от зовнішня підтримка русофілів чи підтримка віденського уряду «Руслана». Відповідно, й тривалість виходу з друку тих чи інших соціалістичних видань не тільки не перевищувала середньостатистичну, але й була меншою.

Серед галицьких соціалістичних видань переважають місячники і двомісячники. З позитиву відзначимо еволюцію тогочасної соціалістичної преси від підкресленого інтернаціоналізму до розуміння потреби поєднання соціального та національно-визвольного рухів.

4.4. Москвофільська преса

«Русофільство (чи, як ще називають, – москвофільство О.М.), – за визначенням О. Аркуші та М. Мудрого, – суспільно-політична течія, представникам якої судилося відіграти важливу, а в окремі періоди – ключову роль у становленні національної свідомості українців» [74, с. 231].

Денис Зубрицький, Михайло Погодін, Михайло Качковський (щодо останнього існує контраверсійна думка про його ідейну близькість до народовців, однак саме за його кошти закладено москвофільську газету «Слово» (1861–1887), вибудувавши ще у 30-40-х роках XIX століття основи русофільства на західноукраїнських землях, за влучним визначенням газети «Рада 1909 р., «посіяли смятіння в голови покоління 50–70-х років», в час, коли з однієї сторони, як писала газета «Рада», «Галицька Русь шукала розв'язки питання: чим бути і що робити, чи розвиватися на власних, українських, національних основах, чи добровільно втопитися в російському морі?» (1909, ч. 9). З іншого боку, поруч із вказаним пробудженням національної свідомості галицьких українців, «перед лицем полонізаційних процесів, втративши у певний момент сподівання на підтримку австрійського уряду, частина консервативного табору (так звані *святоюрці*. – О.М.) всі надії почала покласти на допомогу від Росії та прагнути єдності з російським народом» [74, с. 232]. Настільки сильним був вплив цієї політичної течії, свідчить те, що «протягом 60-х рр., – за визнанням М. Кугутяка, – у таборі москвофілів опинилася більшість галицької української інтелігенції старшого покоління». Вони (москвофіли. – О.М.), вказує науковець, спиралися на церковну ієрархію, і, користаючись цією підтримкою «набули у краї значного політичного впливу, (...) опанували культурно-освітні товариства й установи, ширили москвофільський дух у своїх бурсах». Також москвофіли активно пропагували серед всіх верств українського населення Галичини (у першу чергу духовенства та інтелігенції) «думку про виїзд до Росії і перехід з унії на православну віру. Під впливом цих настроїв з Галичини до Росії виїхали такі громадські та церковні діячі, як Маркел

Попель, Лука Цибик, Яків Головацький, Михайло Куземський та ін.» [381, с. 55].

Упродовж тривалого часу (принаймні до 1890-го р.) москвофіли зосередили у своїх руках провід українського національного руху в Галичині і, користуючись підтримкою населення, здобували місця в крайових та імперських парламентах. Так, до Галицького сейму 1870–1876 років обрано 35 москвофілів, у 1877–1882 рр. – 17, у наступних скликаннях – 5 та 8 депутатів [779, с. 64]. На парламентських перегонах 1907 р. серед усіх українських галицьких виборців майже кожен третій голосував за москвофілів, у 1911 р. – кожен четвертий.

Серед москвофілів, наполягає І. Чорновол, домінувало духовенство, тобто представники стану, що поряд з шляхтою традиційно становив верхівку корпоративного суспільства [779, с. 68]. Відповідно, й преса, яка відіграла важливу роль у популяризації москвофільської течії та поширенні її ідей, в основному творилася і була призначена для цього вагомого прошарку тогочасного суспільства. Разом з тим творилися ці видання формально для «русского народа» (а не самого лише духовенства), з метою охопити селянство, молодь і частину світської інтелігенції.

До перших зразків політичної москвофільської журналістики раннього періоду її становлення І. Михайлин відносить «*Зорю Галицку*» – «від 1850-го року тоді, коли її видавцем став Ставропігійський інститут і газету Івана Гушалевича «Новини», яку він видавав 1849 року» [497, с. 254]. Показовим прикладом цих змін стало перейменування у 1852 р. «Зорі Галицької» на «*Зорю Галицкую*». Під рубриками «Дневник краєвий», «Политическіи новини», «Край Родимый», «Всячина» та ін. публікувалися матеріали, спрямовані на формування у читачів панрусських настроїв. Статті Михайла Малиновського (Чи Русини в Галіції до року 1848 промишляли о собі? – 1850. – ч. 27; О обществе державном или гражданском. – 1852. – Чч. 34–38), Якова Головацького (Де що о діловом языке у нас на Руси. – 1850. – ч. 17), анонімних авторів (Вопрос поділу Галіції. – 1850. – Чч. 48, 49; Устройство политических властей

в Галичине. – 1850. – ч. 85) та ін. проявляли виразні москвофільські прагнення.

Інформаційно-політичний часопис «Новини» виходив лише три місяці (26 чисел з 1 січня 1849 до 30 березня 1849 р.). В «Оголошенні письма часового «Новини» відповідальний редактор Іван Гушалевич обіцяв інформувати «чесних читателей наших (...) о всіх на світі політичних (...) випадках як найскоріше і то в язиці народном (...), обнімати в короткості діяння текущи народоу європейських і інших частей света» [166, с. 123]. Двотижневик не знайшов ні передплатників ні читачів і скористався новим пресовим законом, який вимагав від видавця політичної газети великої грошової застави, полегшено оголосивши, що: «принуждено єсьмо (...) проподаванье «Новин» с сим числом залишити» (ч. 26).

1860-ті роки увійшли в історію творенням більш поважних журналістських проєктів москвофілів, з яких, на думку Л. В. Сніцарчук, «виразно виокремлюється газета «Слово», і які налічують «також немало різнотипних видань, як-от: «Письмо до Громади» (1863–1865, 1867–1868), «Русалка» (1868–1870), «Галичанинъ» (1867–1869) та ін. літературно-політичні видання, що пропагували ідею «русской неделимости» [648, с. 61–62].

Часопис «Слово» (1861–1887), став важливим етапом в інституційному оформленні москвофільської течії в Галичині. Видавцями і відповідальними редакторами «Слова» протягом усього 26-річного існування були два представники москвофільської течії – Богдан Дідицький і Венедикт Площанський. На початках «Слово» стало своєрідною платформою для ідейно-теоретичного обґрунтування національно-орієнтованої української позиції. Так, у великій статті анонімного автора «Централизм Москвы и малорусчина» (1865) «малорусы» розглядалися як окремий народ, що має свою мову, налічує понад 15 000 000, зазнає переслідувань з боку Москви [481, с. 89]. «Слово», за висловом І. Франка, «протягом цих двох і кількох наступних років (до 1866 р. –О.М.) було дуже цінним часописом, далеким від партійної однобічності, яке поєднувало в собі течії і напрямки» [716, с. 254].]. У серпні 1866 р.

(ч. 59), тобто відразу після поразки Відня в прусько-австрійській війні, яка й спричинила подальшу еволюцію монархії в бік дуалізму і компромісу з потужнішими національними рухами, «Слово» опублікувало статтю одного з провідників галицького москвофільства Івана Наумовича «Погляд у Будучність», де автор заявив про належність галицьких українців до «русского народу».

Русофілом Северином Шеховичем здійснювалося видання політично-літературного часопису «Письмо до Громади» (1863–1865, 1867–1868)..

Москвофільський видавничий «тренд» підхопили видавані Богданом Дідицьким «науково-белетристична прилога до «Слова» «Галичанин» (1867–1870) та одне з перших гендерних видань під орудою Северина Шеховича «Письмо для красавиц» (підзаголовок. – О.М.) «Русалка» (1868–1870).

Важливим етапом у розвитку політичного і пресового життя українців стало заснування у 1870 р. Руської Ради (трансформована у 1900 р. у Русскую народную партию). Руська Рада розглядалася сучасниками фактично як москвофільський передвиборний штаб, для просування впливів якого й була заснована двотижнева «газета для народа» «Русская Рада» (1871–1912).

Крім Руської Ради, москвофіли опиралися на засноване у 1874 р. як протидія народовській «Просвіті» (1868 р.) «Общество им. Михайла Качковського». «Підпирали» інформацією «Товариство імені Михайла Качковського» і вже існуюча «Русская Рада» і «журнал церковный, литературный и политический» «Друг Народа» (1876), «письмо для народа» «Вече» (1880–1882) і «журнал для политики и литературы» «Проломъ» (1880–1882), «Новий Проломъ» (1883–1887) з прилогою для народа «Новое Вече» (1883). Також виразно москвофільською була й «Червоная Русь» (1888–1891), що прийшла на зміну «Новому Пролому» і «Галичанину» (1893–1909). Короткотривалим (вийшло усього 3 числа) життям «Друга Народу» опікувався – в майбутньому народовець – а на той час представник галицьких москвофілів Іван Левицький. «Душею» ж всіх наступних видань став видавець і відповідальний ре-

дактор Осип Марков – «обдарований журналіст з виразно московфільськими переконаннями» [648, с. 64] , свято впевнений у тому, що, як писала «От Издательства» «Червоная Русь» московфільство скоріше чи пізніше принесе перемогу, бо за нього нібито стоїть логіка історії та життя багатомільйонного руського народу (1888, ч. 1).

Окремим етапом в історії московфільського руху (і важливим з точки зору нашого дослідження) вважається період, що розпочався у 1890 р. «суспільною ферментацією, диференціацією та перегрупованням сил, політичною структуризацією суспільства на підставі нових груп інтересів» [74, с. 245].

Поява нових політичних сил українофільського спрямування – радикалів, соціалістів, націонал-демократів, запровадження початків українсько-польсько-австрійського порозуміння, так званої «нової ери», дискусії про «національну окремішність» тощо застали московфілів у стані «непритомності». З ким із політичних сил солідаризуватися? Чи можна знайти спільні позиції і з якими політичними гравцями це б мусили зробити представники цієї політичної течії, яка, не зумівши конкретизувати свій національний вибір, здавалось, стрімко втрачала колишні позиції.

Довший час союз з народовцями (до «нової ери») дозволяв московфілам сподіватися на об'єднання двох політичних таборів в справі національного відродження краю. Разом із тим, розрив народовців з московфілами змусив останніх звернути свої погляди на польські консервативні партії, які нерідко забезпечували московфілам підтримку місцевих польських властей. «Коли щось мусимо дати русинам, – запевняли все польські провідники, – тоді даємо русофілам (...)». Тому «з мікроскопом шукали за московфілами», коли треба було допустити українця на вищу посаду» [213, с. 80]. Спираючись же на «партію староруських ортодоксів», які «мають на чолі спритних і досвідчених людей» [74, с. 109], польські власті Галичини ставили рогачки представникам українського народовського руху.

Політика московфілів (та їх друкованих видань) щодо народовців у цей час була не лише зрадницькою, але й про-

вокаційною. Так, показовою є ситуація із селянським страйком, що охопив «цілий край» влітку 1902 р. і був спрямований «проти визиску дідичів». Тоді «москвофіли виступили проти страйків так само, як дідичі. А коли дідичам прийшло на поміч польсько-шляхотське правительство, висилаючи проти страйкуючих хлопів жандармерію і військо, коли на хлопів посипалися арешти й інші кари, – тоді москвофільські газети писали до хлопів: «Видите, яке нещастє стягнули на вас Українці! Не треба їх слухати, не треба страйкувати, треба з панами дідичами жити в згоді» [427, с. 32].

Всі ці турбулентності виливалися на сторінках москвофільських видань, супроводжувані нападками на політичних опонентів з народовського табору. Народовці, – звинувачувала в «Откровенном голосе» москвофільська *«Червоная Русь»*, – розвивають «отчаянную агитацию против сторонников Русской Рады» (1889, ч. 87). Саме конфліктом з народовцями москвофіли звично пояснювали свої неоднозначні політичні кроки. Восени 1892 р., як писала про це *«Галицкая Русь»*, москвофіли на знак протесту проти угоди 1890 р. народовців із станьчиками (представниками польської консервативної партії) вийшли із складу «Руського клубу» в австрійському парламенті (1892, ч. 255).

До розряду політичних опонентів москвофіли відносили не лише народовців, але й лівих. Соціал-демократи, – наполягав у замітці «Радикальні кандидатури» *«Галичанинъ»*, – як і радикали, займаються в Галичині лишень тим, що пропагують українофільство, лають «москалів» та виступають проти церкви й попів (1900, ч. 219). Різко критикували москвофіли й християнських суспільників, звинувачуючи у *«Прикарпатской Руси»* останніх у «Доносі «Руслана» на руських людей» (1911, ч. 439).

Побіжно відмітимо, що тогочасна політична палітра австрійської Галичини не була статичною. Політичні союзи часто були нетривкими, настрої багатьох акторів змінними і непевними. То ж на сторінках москвофільських видань зустрічаємо не тільки гостру критику супротивників, але й пошук ситуативних союзників, заклики до єдності.

Лейтмотивом багатьох публікацій в москвофільських пресових органах було: «главное, чтобы те послы «держались купы» в сойме і, як писав *«Галичанин»* в матеріалі «На кануне выборов (Голос из-над Прута)» (1895, ч. 176) импоновали такою солідарністю во всех наших жизненных вопросах». Сповідуючи принцип «немає вічних друзів чи вічних ворогів, а є вічні інтереси», москвофіли намагалися знайти союзників, часами навіть з числа недавніх супротивників. За власним визнанням *«Галичанина»*, тоді б «руські люди», які нібито довгий час «ходили самопасом», могли б надіятися на те, що політичні сили, які представляли русинів Галичини, «сойдутся» знову, «объединенные для дружной защиты народной чести и достоинства» (1895, ч. 240). Подекуди ця тактика приносила успіх. Так, народовці і москвофіли перед виборами в Галицький сейм 1897 р. знову об'єднали свої сили, що, на думку вже згадуваного *«Галичанина»*, мало б «благодотворні наслідки для усього руского населения Галичини» (1897, ч. 1). Ця акція замирення стала короткотривалою. Вже на початку ХХ ст. протиріччя між народовцями й москвофілами відновилися з попередньою силою. Не в останню чергу це було пов'язане із утворенням УНДП, яка «всмоктала» в себе значну частину народовців. Набираючи силу українофільські партії стали становити загрозу в електоральних впливах для москвофілів, що відразу визнала преса останніх. Порівнявши спілку москвофілів із народовцями довічним шлюбом, москвофільська преса, намагаючись вивести колишніх союзників *«На чистую воду»* (*«Галичанин»*) із здивуванням констатувала, що «супруг (народовці. – О.М.) алчно ожидает скорейшего нашего исхода в вечный упокой» (1908, ч. 8). Москвофіли зрозуміли, що українські сили становлять для них більшу небезпеку, ніж поляки. Тому й виявилось, що «москвофілів до Галицького сейму (на виборах 1908 року. – О.М.) було обрано дев'ять. На виборах 1908 р. москвофіли виступили уже в блоці з польськими партіями. Досить часто на виборах москвофіли виступали проти націонал-демократів чи то радикальних українських кандидатів (...), виступали як противники української національної ідеї» [505, с. 18].

Нетривкі партійні союзи супроводжувалися так би мовити персональними союзами та їх розпадом. Цю обставину відмічають як вітчизняні історики, так і сучасники подій: «Селянин Захар Винничук виставив свою кандидатуру (...) побіч кандидатур радикальної, національно-демократичної і московфільської. Після двох безуспішних голосовань прийшло до тіснішого вибору між ним і радикалом Королюком і тоді він завдяки московфільським і части національно-демократичних голосів вийшов послом. Московфіли спершу числили його за свого, але він приступив до «Українсько-руського клубу» (а не до московфільського «Русского Клубу». – О.М.). Чоловік, як видно з сього, політично непевний» [426, с. 187]. Від любові до ненависті один крок, то ж посол Винничук відразу позбувся підтримки московфільської преси.

У пошуках «нових штиків» московфіли та їх преса не гребували відверто сумнівними акторами.

Так, за визнанням М. Лозинського, «до московфілів зачислив *«Галичанинь»* збаражського посла селянина Крисоватого, якого назвав «руско-народным крестьянином – аграрием»; се темний сільський богач, якого «вибрав» староста щоб повалити українську соціально-демократичну кандидатуру бувшого посла селянина Шмигельського» [426, с. 189]. Надії московфілів на те, що «народные предводители» зможуть, як писала *«Червоная Русь»* у замітці «По выборах», «остерегись от мелочных партийных недоразумений» і «сплотиться во имя общего интереса и знамени» (1889, ч. 135), найчастіше залишалися нездійсненими. Тим більше, що внутрішні протиріччя всередині самого московфільського руху призвели до витворення двох напрямів – старокурсників (були проти «зросійщення», не поривали з народною мовою, залишалися лояльними до Австрії, об'єдналися навколо газети *«Галичанинь»* (1909–1913) та щотижневика *«Русское Слово»*) і новокурсників (орієнтувалися на єдність з Росією і порозуміння з польською владою Галичини; солідаризувалися із часописами *«Прикарпатская Русь»* (1909–1915) і *«Голос Народа»* (1909–1914) з додатком *«Русская Нива»* (1912, 1914)). У свою чергу новокурсники ділилися на прогресистів, що гуртувалися

навколо часописів «Живая Мысль» і «Новая Жизнь» (1908–1909), та радикалів, очолюваних В. Дудикевичем, які, відповідно, мали свою, співзвучну ідеям, друковану трибуну на сторінках «Прикарпатської Русі» та «Голосу Народу».

Утім, не тільки створенням відвертих проросійських органів «Прикарпатская Русь» чи «Голос Народу» грішила русофільська пропаганда. Так, за словами намісника Галичини Міхала Бобжинського, «маски були скинені» коли москвофіл «о. Маркил Раставецький зі своєю дружиною і п. Стаховичем з російської Думи (!) об'їздить з музикою села Коропуж і Хишевичі, щоби демонструвати «руській народ». Православний о. Сандович відправляє богослуження в Грабі коло Ясла, а о. Гудима закладає «молитвенный дом» в Залучи коло Снятина» [403, с. 594].

Новокурсники та старокурсники на сторінках контрольованих видань різко виступали один проти одного з критикою позицій, що здавалось назавжди розвели дві гілки колишньої політичної течії. У цьому відношенні показовою є стаття в «Галичанине» під назвою «Речь д-ра М. П. Короля», що розкриває протистояння між *новокурсником* В. Дудикевичем і *старокурсником* М. Королем щодо єдності «русского» народу, на якій наполягав останній, відкидаючи між тим самоназву «українець» як чужу для Галичини. У виступі в Галицькому сеймі (11 жовтня 1908 р.) М. Король заявив про те, що він відчуває себе малорусином (українцем. – О.М.), а не росіянином. В. Дудикевич же виступив із запереченням цієї тези і в опублікованій в «Галичанине» статті «Речь д-ра М. П. Короля» «наполягав на неможливості існування «малоросів» (українців) як окремого народу (1908, ч. 236). Також В. Дудикевичу часто дорікали через його випадки проти віри і духовенства (духовенство, як відомо, було основою електорату *старокурсників*). Утім, як зазначають чисельні дослідники питання, причини протистояння були швидше внутрішньопартійні ніж ідеологічні, і нагадували більше відносини «батьків» і «дітей».

«Политико-общественное и литературное обозрение» «Новая Жизнь» (1908–1909; вийшло 10 чисел) протиставлялося «Галичанину» і «Русскому Слову» та видавалося «сту-

дентами, але не (тільки) для студентів». Видання під орудою Михайла Стасева і Осипа Галиковського ставило за мету вивчення інтересів і потреб «галицко-русского» селянства – «Благо нашего крестьянства, организация борьбы за удовлетворение его насущных нужд и требований в рамках современного парламентарного государства – цель нашей общественной деятельности» (1908, ч. 1). «На сторінках цього видання, – зазначають науковці, – русофільська молодь репрезентувала себе як силу, покликану змінити суспільне життя, виразно протиставивши себе старій генерації» [311, с. 126]. Боротьба авторів часопису – О. Маркова, О. Вальницького, М. Заяця, З. Махнацького та ін. за «галицко-русскую крестьянскую Русь как племенную и культурную ветвь русского закордонного народа» (1908, ч. 2) – виглядала настільки переконливою, що на з'їзді московфільського студентства і молоді, який відбувся у Львові у липні 1909 р., ухвалено рішення про «Новую Жизнь» як офіційний орган «русского студенчества Австрии».

Хоча «иллюстрированная политично-аграрная газета для русского народа с юмористичным додатком» «Русь» (1909) і заявляла «От редакции», що «не есть органом якоїто фракції, партії, клики, но есть печатним органом русского народа в Галиції» (1909, ч. 1), але її контент, спрямований на підтримку діяльності московфілів щодо захисту прав «русского народа» і «признання гражданства русского языка», дозволяє впевнено говорити про московфільське спрямування цього щотижневого видання.

«Ежедневная политическая и литературная газета» «Прикарпатская Русь» як орган *новокурсників* орієнтувалася на інтелігенцію і, поставивши за мету згуртування народу на демократичних засадах, у своїй передовій статті закликала «с открытым шлемом» рушити вперед, домагаючись своїх цілей відкрито і сміливо. Метою ж своєю редакція бачила «національное единство всего русского народа (...) чтобы национальное знамя русского единства высоко поднималось каждым русским человеком» (1909, ч. 1). Постійні рубрики «Хроника», «Политическое обозрение», «Среди газет и журналов», «Кореспонденции» та інші друкували як актуальну

інформацію з міжнародного життя, так і повідомлення про помітні події з життя монархії. Політичну лінію видання презентувала не тільки рубрика «Жизнь в обществах и учереждениях», але й публікація відповідних політичних декларацій – «Объявление политического Общества «Русская Рада» во Львове» (1909. – № 69), «Заявление Русского Народного Клуба» (1909. – № 24), «Русский народ Галича» (1909. – № 4) тощо.

Ініціатором видання «ілюстрованої політичної газети для народа» *«Русское Слово»* (1890–1914) стало «Общество имени М. Качковского». На початках, висвітлюючи діяльність цього товариства, редакція у статті «Наша Исповедь» ставила за мету «вести русский народ к цели, к полной политической и экономической независимости и счастливости» (1890, ч. 1). «Счастьность народа» автори видання розуміли як прагнення стояти на охороні «нашей церкви, нашего обряда, языка, письма, обычаев и звычаев, исторических прав» тощо (1890, ч. 1). З часом, стаючи більш насиченим політично, видання виходить за межі лише «общественного издания», наполягаючи на тому, що не буде органом якоїсь партії, а «лише газетою руських селян і міщан». Широкий спектр публікацій правової (як-от «Новыи податки» » (1897, ч. 24, 25); «Новый дорожный закон» (1897, ч. 28)), господарської (зокрема, «Основныи правила господаря» (1893, ч. 12), «Ощадность в господарстве» (1893, ч. 16), освітньої (в першу чергу пов'язані із боротьбою з фонетикою – «Фонетичний страхопуд» (1892, ч. 21–28), «Еще в справі фонетики (1893, ч. 3)), гендерної («Мысли русской хозяйки и матери!» (1913, ч. 1) та іншої тематики ставив на меті долучати до видання (і політичної лінії, яку воно представляло) якомога ширше коло прихильників. Хоча більшість публікацій були анонімними, підписані криптонімами чи псевдонімами, імена відомих письменників, публіцистів, фольклористів свого часу – Степана Коваліва, Стефана Гаврилюка, Василя Янчака, Ізидора Пасічинського, Григорія Дутки, Петра Коструби та ін. – додавали яскравих фарб в контентну палітру видання.

Гучно заявила про себе «Иллюстрированная политическо-просветительная газета для руського народа» *«Голос На-*

рода» (1909–1914, чи 1915), що виходила місцевими «наречіями і говорами» і була розрахована на простолюд. Заклики до гуртування (на москвофільських засадах) стали провідною темою публікацій цього видання новокурсників. Під рубрикою «Жизнь в русских Обществах» повідомлялось про створення нових та діяльність вже існуючих осередків москвофілів в Тернополі, Рудках, Бродах, інших містечках краю. У той же час сторінки видання наповнені статтями з наріканнями на ніби то «гоніння» «русских» в Галичині, утиски «русского языка» тощо. В публікаціях з відповідними назвами – «Борьба наместника с русским языком!» (1910, ч. 24), «Гонения на русский народ усиливаются!» (1911, ч. 45–46), «Репрессии против Общества имени Михаила Качковского» (1910, ч. 29) чинилися спроби утвердити читача в думці про переслідування властями усіх «русских» і москвофілів як їхніх єдиних захисників.

Констатуємо, що москвофільська «партія», як і москвофільська преса, були важливим сегментом політичної палітри Галичини не лише в середині XIX ст., але й пізніше – у 1890-ті рр. та до початку Світової війни, коли були піддані репресіям з боку австрійських властей.

Подібно до радикалів та народовців москвофільська течія (а разом із нею її друковані органи) пережила конфлікт поколінь, який вилився на сторінки партійних видань.

Звично для українського галицького політикуму друковані органи москвофільської орієнтації спрямовували гостру критику проти опонентів з числа усіх українських партій – від радикалів до християнських суспільників. Утім, чи не частіше від інших, на сторінках москвофільських видань лунають заклики до єдності «русских людей». На нашу думку, це пояснювалося втратою колишніх (1850-ті–1870-ті рр.) позицій в українському соціумі Галичини та виборних інституціях (Державній раді Австрії та Галицькому сеймі).

Важливою, з погляду москвофілів, була сеймова тематика загалом та, зокрема, висвітлення виборних кампаній у крайовий та імперський парламенти. Рубрики «По соймі», «Деятельность думы державной», «Из русского соймового клуба», «Предвыборное движение», «Около выборов», розкривали

«перепиті» передвиборчих перегонів, агітували за відповідного кандидата, або розкривали виборчі махінації влади. Самі за себе говорять назви публікацій – «Бойня в Дрогобиче» (Прикарпатская Русь. – 1911, № 508), «Пересторога» (*Русское Слово*. – 1897, ч. 7), «Законность выборов» (*Русское Слово*. – 1908, ч. 13), «Народна зрада» (*Русское Слово*. – 1908, ч. 14).

Політичні опоненти часто звинувачували москвофілів у тому, що їхня пресова діяльність відбувалася за кошти російського імперського уряду та асоційованих з ним громадських організацій. До певної міри ці докори слід вважати обґрунтованими (є чисельні документальні підтвердження виділення значних сум), не виключаючи водночас й певних «внутрішніх» (галицьких та буковинських) джерел фінансування. Для прикладу згадаємо меценатську діяльність М. Качковського, за чий чималі кошти закладено москвофільське видання «Слово».

4.5. Клерикальна преса

Духовенство (в Галичині. – О.М.), – писав С.Єфремов у статті «На старий шлях» у наддніпрянській газеті «Рада», – складало найзамітніший в національному житті елемент, якого не могли ігнорувати цілком навіть вороги українського національного відродження (1911, ч.143).

Тому не дивними бачаться спроби галицького духовенства мати свою друковану трибуну. Ідея видавати церковне (клерикальне) видання виникла у галицьких русинів (українців) ще у першій половині ХІХ ст. Український письменник і педагог кінця ХІХ ст. Пилип Свистун вказує, що: «отримавши поштовх від слов'янофільського руху чехів і словаків (...) галицькі русини у 1840 році думали про видання церковної газети, але ці прояви національної самосвідомості обмежувались на невеликому гуртку молодих людей і деяких духовних осіб (вочевидь, «Руська трійця». – О.М.)» [706, с. 54].

Система ж церковно-релігійних видань, на думку фахівців, почала складатися у другій половині ХІХ ст. з появою у

Львові «Поученій Церковних» (1853 – 1854). Також в 1850 р. «якесь церковне братство розпочало видання тижневика «Сельская Рада – Wiejska Rada» [701, с. 30]. Двомовне (польською та українською мовами) видання вийшло всього п'ятьма числами і зміст його складала «ради» отця Іоана (вочевидь, «ответственный писатель» (видавець. – О.М.) Іоан Демкович) щодо будівництва «особно для дітей сельских» шкіл, учительського складу та важливості вивчення «нашого народного языка» тощо.

Активізація політичного життя, до якого у 80-х роках ХІХ століття, на думку Івана Франка, «чим раз діяльніше почала мішати ся руська (українська. – О.М.) єрархія, викликали потребу для неї мати крім чисто церковного також більше світський орган у формі **політичної** (виділення моє. – О.М.) газети. Від 1 марта почала виходити газета «*Мир*» [723, с. 309]. Значну роль у її появі відіграв митрополит Сильвестр Сембратович, який вже мав досвід видавничої діяльності. Так, саме за ініціативи тоді ще професора догматики Львівського університету, був заснований український греко-католицький щоденник «*Рускій Сіонъ*». У 1880-х роках С. Сембратович поряд із важливими церковними нововведеннями (у 1885 р. створив нову греко-католицьку єпархію в Станіславі (...) реформував Василіан, вперше скликав 1891 р. провінціальний Синод (...) [381, с. 70]) організував видання часопису «*Мир*» (1885–1887), «котрою уже сама назва характеризувала напрям газети». Видання, що виходило тричі на тиждень за редакції Йосипа Комарницького та Івана Левицького, розпочало свою роботу публікацією матеріалів про «становище галицко-руське в текучих делах державних, краєвих», друкувались статті церковно-релігійної тематики, суспільного та культурницького спрямування тощо. Крім того, на сторінках часопису звучала активна пропаганда польсько-українського порозуміння, «Від редакції» звучали заклики створити спільний «польсько-руський виборчий комітет» і на «предстоячих виборах в думу державну получить таку репрезентацію (...) що с єї голосом решаючи сфери (...) були числитись (рахувались. – О.М.)» (1885, ч. 12). Видання, розраховане в першу чергу на читача-священника, «поклало

собі за ціль в першій мірі упоратися з «Ділом» (на той час народовецьке видання – О.М.) та витворити нову партію, котра мала би «зректися шумного знамени народного ідеалу» і допровадити до проводу людей лагідних і приємливих для високого правительства і для Поляків» [403, с. 217].

На духівництво було спрямоване й інше церковне видання – *Душпастир: Прилога до «Мира»* (1887–1898). Поряд із матеріалами релігійного характеру – «практичними поученнями», «керівництва до ведення душпастирства» тощо, на сторінках двотижневика зустрічаємо дослідження, присвячені впливу преси на формування релігійних поглядів громади. Так, активний громадський діяч свого часу, греко-католицький священник Кирило Селецький у статті «Періодична преса і духовенство», опублікованій на шпальтах видання, наполягав на відповідальності «кожного душпастира» за те, «якого роду книжки або письма періодичні (газети. – О.М.) громадяни його читають» (1894, ч. 1).

Показовим є й те, що розуміючи необхідність згуртування духовенства «в сім часі (1890-ті роки. – О.М.), група руських (українських) священників в органі (друкованім. – О.М.) «Душпастир» підняла була думку, щоби наше духовенство zorganizувати в окрему політичну партію клерикальну та над сею справою розпочати прилюдні дебати» [403, с. 257].

Хоча зініційований митрополитом Андреем Шептицьким греко-католицький журнал *Місіонарь* (виходив з перервами від 1897 по 1944 рр.) розглядав в основному питання церковного життя та наполягав на посиленні ролі греко-католицької церкви у житті українців Галичини, автори видання не могли оминати гострі теми того дня. Так, на сторінках часопису з'являються статті, як от «О наших радикалах», де гостро критикуються ідеї радикалів, бо вони, на думку редакції, вчать «ненависті між біднішими і багатшими, вчать вражді між церквою і віруючими, вчать погорді (зверхності, зневаги. – О.М.) віри і релігії» (1899, ч. 24), а це може привести до загибелі народу. Національна пропаганда (зокрема, щодо молитви в рідній мові) велася і через додаток до *Місіонара* – *Малий Місіонарчик* (1903–1914). Щомісячне «письмо для дітей» було

створено з дозволу Андрія Шептицького. Редактори видання – о. Лазар Березовський і о. Єпифаній Теодорович – прагнули «щоби передплачувано до шкільної бібліотеки для дітей також «Місіонарчик» (...) як не цілий «Місіонар», бо і той здавби ся для старших учеників, особливо для учеників курсу рільничого і учениць, що ходять на доповняючи науку» [37, Арк. 1].

Прийняття у 1890 р. політики Нової ери – компромісної угоди з метою врегулювання українсько-польських протиріч – призвело до політичної турбулентності, а саме – не сприйняття значною частиною народовців цієї політичної домовленості. На позиціях «Краще щось, ніж нічого» залишилася меншість, очолювана Олександром Барвінським та Анатолем Вахнянином. Саме О. Барвінський за підтримки кардинала Сильвестра Сембратовича у 1896 р. став ініціатором створення Католицького русько-народного союзу (далі КРНС. – О.М.), що став, за словами Ігоря Чорновола, «першою класично-європейською консервативною організацією» [773, с. 225]. Установчі збори Союзу, що за участю 56 осіб, переважно вищого греко-католицького духовенства, відбулися 14 жовтня 1896 р., прийняли Статут, у якому зазначалося, що: «Ціллю товариства є дбати про релігійно-моральні, народні, політичні і економічні справи руського народу в Галичині, іменно же про справи руських селян і міщан на основах католицьких» (1897, ч. 7).

Ініціатором творення не тільки політичного товариства, але й його пресового органу, став відомий громадсько-політичний діяч Галичини Олександр Барвінський (один з організаторів польсько-української угоди – *Нової ери*), який «дня 14 жовтня 1896 р. приступив до заснування політичного товариства Католицький Русько-Народний Союз, щоб на католицьких основах дбати про релігійно-моральні, народні, політичні й економічні справи українського народу в Галичині, – як також до видавання органу «Руслан» для політичного напрямку цієї партії» [406, с. 73].

«Органи (друковані. – О.М.) «староруської» (московської. – О.М.) партії «Червоная Русь», «Галицкая Русь», «Галичанин», «Русское слово», «Буковинские ведомости» и «Православная Буковина», – писав Іван Левицький, – по-

борювали» Олександра Барвінського та його «сторонников» в «різкій спосіб» не тільки з приводу його «примирительной акції» щодо польської влади в Галичині та негативної оцінки «старорусской партії» але й «в загалі по причині его апостольства за самостоятельним культурним розвоєм Малої Руси и нетерпимости ко всему», що нагадувало б національно-культурне «единство всех русских (українських. – О.М.) земель» [401, с. 191].

Католицький рух постав у протистоянні з іншими політичними силами – радикалами, соціалістами, москвофілами. «Радикали і інші противники християнства є, – аргументував появу нової політичної сили невідомий автор листа у редакцію журналу «Руслан», – отже повинні бути і клерикали» [37]. Більш за це, необхідність утвердження християнської політичної сили часто мотивувалося не тільки «дбанням про морально-релігійне виховане молодіжи», але й тим, що «довірочні збори» та «ріжні віча» здійснюють «вплив на людей в дусі атеїстичним, православним і радикальним» та прагнуть «відтягнути від віри і клерикалів» [37].

Поділяючи деякі вимоги націонал-демократів (поділ Галичини на польську та руську (українську) частину, запровадження виборчої реформи, відкриття українського університету у Львові тощо). християнські суспільники вважали, що досягнути цих та інших важливих політичних цілей можливо лише за порозумінням з австрійськими та польськими правлячими колами.

Представники цього українського консервативного угруповання «постали перед традиційною політичною дилемою – що ліпше нездійсненні романтично-патріотичні гасла чи політика реальних наслідків? – його нечисленні діячі вибрали останнє, взявши на себе важливу місію посередників між, з одного боку, численнішими і радикальнішими іншими українськими угрупованнями, а з другого – урядовими структурами) [775, с. 100]. «Серед тої повени розличних поглядів, здогадів, блуканини та неясности, – писав згодом «Руслан» про «Наші наміри (з провінції)», – виринув на божий світ «Католицький руско-народний Союз» (1897, ч. 1).

Очільники КРНС С. Сембратович та О. Барвінський намагалися поєднати у новоствореній партії клерикалізм з ідеєю соборної української нації та концепцією «органічної праці». В основу розвинутої О. Барвінським концепції «органічної праці» було покладено ідею формування громадянського суспільства на засадах католицької духовності та раціоналізму [76, с. 12]. Потребу християнського часопису відчували і пересічні читачі, які пов'язували його заснування з активною позицією «українського духовенства тому, бо оно (...) є ще нині головним чинником проводу народного життя». В умовах, коли «маємо часописи для народу радикальні, соціалістичні, схизматицькі, псевдо-християнські, – пише у листі автор під псевдонімом «Один з многих», – є лише один доказ, що нам треба і то конечно правдиво християнської часописи» [38, Арк. 5]. З свого боку додамо, що новостворена партія від самого початку збиралася опиратися на клір греко-католицької церкви, який мав суттєво посилювати невеликий прошарок партійних активістів. Проводити партійні з'їзди чи наради в цьому середовищі не представлялося можливим з багатьох міркувань. Натомість власний друкований орган міг донести (і таки доносив) актуальні політичні вимоги і завдання до цієї цільової аудиторії повно і оперативно.

Упродовж багатьох десятиліть існування, християнські суспільники пройшли декілька етапів розвитку. Перший етап – започаткований вже згадуваним Католицьким русько-народним союзом. Другий – розпочинається створенням у 1901 р. «Руської громади», яка передувала проголошенню Християнсько-політичного Союзу (1911 р.) [520, с. 422]. То ж третій етап розпочався з 1911 р. (на базі КРНС було сформовано християнсько-суспільну партію) і тривав до початку Першої світової війни. До складу цієї клерикальної політичної партії входили окремі представники робітників та селян, але основною рушійною силою залишалось духовенство та вузький прошарок міської інтелігенції.

Саме на католицькому (читай греко-католицькому. – О.М.) характері майбутньої партії наполягали її засновники. «Велика заслуга католицизму в тім, – зазначалося у програ-

мовій статті «Наші наміри», – що з'увів під двигнути наше сьвященство, освітив его – як і всюди – правдивою наукою, поставив на переді та надав єму поважання і чести в цілій суспільности (1897, ч.1). Ідеолог християнських суспільників О. Барвінський так визначив мету часопису, що створювався: «Будити і поглиблювати серед нашої суспільності національну свідомість, охоту до народньої організації і праці на всіх царинах нашого життя, давати певні і докладні інформації про певні справи а тим самим простувати баламуцтва так щедро розсівані ворожими нашої українській ідеї часописами» [317]. Думку, що українське суспільство потребує різнопланових реформ, а не революційно-радикальної пропаганди, націленої на руйнацію суспільних устоїв, поділяли й інші, здебільшо анонімні дописувачі газети (зокрема, про це йдеться у статті в «Руслані» «Агітація чи реальна робота» (1897, ч. 139).

Протягом усього історичного періоду існування цієї консервативної, заснованої на релігійних засадах, політичної течії, головним її органом залишався часопис «Руслан». Заснування власного друкованого видання стало одним з перших важливих рішень новоствореного «комітету впровадження в життя» ідей КРНС (у складі проф. В. Коцовського, о. Богдана Пюрка, о. Івана Чапельського та інших). Було «постановлено видавати орган «Руслан» для ведення політичного напрямку сеї нової організації, зглядно партії» [403, с. 290].

Хоча К Левицький й іронізував з приводу створення партії та її друкованого органу («невидима партія» з видимим органом, що звався «Руслан»») [403, с. 597], але, на думку пізніших дослідників, зокрема Аркадія Животка, «Руслан», що проіснував 18 років, «займає в історії преси кінця ХІХ і початку ХХ ст. одне з поважних місць» [254, с. 151], що свідчило про суспільний запит на пресу такого напрямку.

Ідейно християнські суспільники були близькі до польських «станьчиків» (краківських консерваторів), позаяк й ті, й інші були схильні до українсько-польсько-австрійського порозуміння. І християнські суспільники і краківські консерватори постійно критикувалися опонентами. «Згадаємо лише, – писав «Руслан» про «Лож і клевету горою», – що одна частина

праси давно наклеювала станьчиків краківських зрадниками ідеї польської. Хоч вони виключно придбали Полякам галицьким не то найширші конституційні права, але і визначне становище політичне в Австрії»(1897, ч. 223).

Головного свого опонента у австрійсько-польському політикумі українські християнські суспільники вбачали у польських ендеках (національних демократах). Велася жвава, але політично коректна полеміка з пресою цієї політичної сили. Зокрема, «Слово Польске» вважало, що українцям нема на що жалітися, позаяк вони мають в Галичині тисячі народних шкіл, університетські кафедри, просвітні організації. Тому їм не варто вимагати більшого від польської крайової влади. Християнські суспільники у відповідь на подібні закиди статтю ««Слову Польському» на розум» («*Руслан*») наполягали на тому, що полякам не варто уподібнюватися «москалям» і обмежувати права українців (1899, ч. 167). Втім ця анти-ендеківська позиція підкреслено спрямовувалася не стільки проти польської спільноти в цілому, скільки проти її шовіністичних ідеологів. Так, християнські суспільники публікацією у «*Руслані*» «Вистріли з двох противних таборів» засудили виступ «подоляка» Емілія Торосевича проти відкриття української гімназії у Тернополі: «Коли він взиває польських послів, щоби оцінювали внесенє п. Барвінського nie samem sercem ale i rozumem – то ми додамо, щоби оцінювали ті внесення не скрізь шовіністичні окуляри, а станули на становищі народної рівноправности і на становищі християнської справедливости (...), а не оцінювали річий з тісного становища і виднокруга подільської політики. Що вже тільки накоїло лиха в нашім краю» (1898, ч. 1). За усього бажання польська сторона не змогла б протиставити цій аргументації – вимозі рівноправ'я – нічого іншого, окрім шовіністичного *Не позвалям!*

«Поляки без порозуміння і згоди з Русинами, – переконувала редакція у статті «Поляки а ми», – також не будуть сильнішими, як суть. Поляки при своїх політичних обчисленнях завсїгди забувають, чим ми є для них на границі з Росією, а вже зовсім не хочуть подумати над тим, що колись же може змінитися політика Росії супротив Українців, а тоді готові настати

і в Галичині зовсім інші відносини між Русинами, як є тепер. І польсько-руські відносини можуть тоді змінити ся, і то неконче так, щоб Русини мусіли притім програти справу. Красше не плювати в керницю, з котрої може прийде ся і пізніше спільно воду пити (1897, ч. 193).

Попри загалом примирливу щодо польської спільноти позицію, не стільки редакційна колегія, скільки автори чітко проводили грань між інтересами двох народів. Письменник О. Маковей в одній із своїх статей . опублікованих в *«Руслані»*, вказував: «Долю нашого народу в Австрії зв'язала історія з долею польського народу. Теперішні відносини між сими двома народами невідрадні. З одної сторони є сліпа невирозумілість польська. Наслідок почуття сили. А з другої сторони немічна ненависть руска, не менше сліпа як польська зарозумілість (1897, ч. 193). Усе частіше проривало й раніше толерантних батьків-засновників партії і партійного видання. Так, О. Барвінський у статті «Наші культурники» піддав гострій критиці закиди поляків щодо меншовартості української культури: «Не від нині се видить ся у нас, що наші сусіди висловлюють ся згідно про нашу мову яко хлопску, невироблену і простацку, вважають наше письменство мало вартним і недостойним уваги, нашу руску суспільність яко недорослу до культури» (1902, ч. 150).

Окрім польських шовіністичних кіл, батьки-засновники *«Руслана»* бачили й інших супротивників, наразі уже з українського середовища: «Партия же, чи скорше передові люди, – окреслювали «Наші наміри» редактори, – що могли мати найбільше симпатії між нами, не тільки не старали ся перешкодити зростови радикалізму і москвофільства, але ще почали до них усміхати ся та приписувати ся» (1897, ч. 7) .

Християнські суспільники на сторінках *«Руслана»* чітко визначили «Принципи національності» (1897, ч. 21) : «хто плекає ідею національну, той дбає поперед все за мову. Тому і всі народи домагаються іменно як найширших прав для своєї мови. Они дбають, щоби мова їх уживалася не лише в житю родиннім, але і в житю прилюднім: у школі, церкви, уряді, науці, в законодавстві і у всяких зносинах з властями» . То ж

мовні питання постійно перебували в центрі уваги редакційної колегії.

За таких поміркованих і водночас твердих підходів в національному питанні можна було сподіватися на досить широку читацьку аудиторію. Прийнято вважати, що суспільство радикалізується в години потрясінь, натомість у «ситі» часи превалюють центристські настрої. То ж підкреслена миролюбність стосовно поляків могла додати авторитету новому виданню.

Упродовж 1897 – 1914 рр. «днівник» «*Руслан*» видавали і редагували Теофіл Барановський, Стефан Кульчицький, Лев Лопатинський, Сень Горук. Кожна з цих особистостей відрізнялася певними акцентами в політичній позиції, то ж й саме видання зазнавало певної, утім не надто різкої, корекції.

«*Руслан*» характеризувався систематичністю і періодичністю повідомлень, що передавалися суспільству, був орієнтований на масового читача. Сам часопис уже на початках декларував, що буде виходити «що дня крім неділь і руских съвят» (1897, ч. 1), і цього свого слова в основному дотримав. Видання викликало інтерес не тільки у твердих симпатиків християнської ідеї. Так, Іван Франко, який зі скепсисом ставився до клерикалізму, писав М. Павлику з курортної місцини, де відпочивав із сім'єю у липні 1898 р.: «лажу з дітьми по горах (...) і читаю «*Руслана*», «*Буковину*» і «*Kurier Lwowski*» (виділення моє. – О.М. [747]. Іван Франко не лише читав «*Руслан*» для власних потреб, але й з певною повагою ставився до його видавців. Зокрема подарував редакції перше видання своєї відомої поеми: то ж, «коли вже вийшов «*Мойсей*», то вишліть по екземпляру до редакції «*Діла*» і «*Руслана*» [746], вирізнивши «*Руслан*» та «*Діло*» з-поміж десятка інших провідних українських видань.

Протягом усього багатолітнього існування газета стала місцем, де перетиналися нерідко суперечливі думки навколо діяльності партії, взаємовідносин з іншими (українськими і не тільки) політичними силами, шляхів подальшого розвитку українства. То ж можемо упевнено говорити про український характер видання, його тверду (хоча подекуди й схильну до

тактичних компромісів) політичну платформу. Разом з тим існують певні докази того, що «Руслан» (і, можливо, й партія в цілому) фінансувалася з бюджету Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини. Так, Кость Левицький залишив спогади про свою зустріч із міністром закордонних справ Австрії графом Еренталем, «що був обізнаний з нашими відносинами національними в Галичині і в Росії», і запевняв, що «міністерство закордонних справ удержує християнсько-суспільний дневник «Руслан» у Львові» [403, с. 606].

Як вважають сучасні дослідники, на початковому етапі редакція та авторський колектив (серед них особливо відмітимо О. Барвінського, О. Маковея, І. Левицького, К. Студинського та ін.) сповідували (швидше опортуністичну, ніж радикальну. – О. М.) ідею перетворення «українського суспільства в Галичині в національно свідому частину українського народу шляхом «органічної праці», передумови для якої забезпечило б українсько-польське порозуміння» [296, с. 271]. Редакція у цей час основним завданням вбачала «боронити (...) народні права, добиватися їх розширення і приєднання для позитивної роботи народної в кождім напрямі широкі верстви рускої суспільности» (1897, ч. 291) та «оборону прав нашої Церкви, народности і накликуванє народовців до єдности» (1897, ч. 7). Це завдання повністю співпадало з стратегічною лінією КРНС та його наступника – Християнсько-Суспільного Союзу. Також християнські суспільники вважали (і це видно із статті «Агітація чи реальна робота» (1897, ч. 139)), що українське суспільство потребувало різнопланових реформ, а не революційно-радикальної пропаганди, націленої на руйнацію суспільних устоїв .

Суперечки християнської політичної сили з іншими, менш поміркованими, українськими партіями часто займали перші шпальти часопису. Політичні опоненти відповідали «взаємністю». Так, у взаємному протистоянні, «розкривалися погляди представників політичних партій, їх позиції, постійні конфлікти та ворогування між різними політичними об'єднаннями» [701, с. 123].

Цей політичний роздрай не надто вітався широкою громадськістю, яка на підсвідомому рівні розуміла потребу консолідації усіх політичних сил проукраїнської орієнтації (щось подібне переживаємо і сьогодні). Так, анонімний автор листа до радикального «Громадського Голосу» нарікав, що «в списі «руських часописей» на друкованім в календарі «Просвіта» на 1900 р. нема ні «Громадського Голосу», ні «Хлопської бібліотеки» (...) ні навіть «Народної часописі» чи **«Руслана»** (виділено мною. – О.М.) (...) Мусить бути з народовцями дуже зле, коли навіть *«Народної часописи»* та *«Руслана»* боить ся!» [44, Арк. 282].

На наш погляд, редакція *«Руслана»* не змогла своєчасно усвідомити політичні перемены кін XIX – поч. XX ст. ст., далі дотримуючись звичної угодовської політики. Можливо, цьому дещо сприяла й специфічна читацька аудиторія. Головні теми, які порушували автори більшості листів до редакції, – роль греко-католицького духовенства в громадському житті галицьких українців та висвітлення цієї ролі на шпальтах *«Руслана»*, відносини КРНС з іншими українськими партіями, а також позиція партії щодо українсько-польських відносин.

Редакційна політика цього часу, на нашу думку, характеризується уїдлигим дотепом : *Хто хоче очолити народ, мусить певний час йти услід за натовпом*. Редакція не модерує дописувачів й лише іноді вступає з ними у дискусію, ще рідше – полеміку. Усе це наштовхує на думку, що організаційно й ідеологічно ХСС навіть напередодні Першої світової війни ще не досяг рівня модерної партії і був швидше політичним товариством, що активізувалося час від часу, переважно перед виборами.

Щоправда, *«Руслан»*, подібно до інших партійних видань, критикував опонентів (інші, переважно «русинські», політичні сили), ті відповідали взаємністю. Користі справі національного визволення від цієї дискусії було мало.

В уже цитованому листі до М. Павлика від 11 липня 1898 р., надісланому з Довгополя, Іван Франко продовжував : *«Я тут читаю «Руслана», «Буковину» і «Kurier Lwowski» (...) і дивуюся безодні дурноти і злості, що нагромадилася в душах*

наших проводирів та булькоче в газетах. Йй – богу, покарав нас бог, що змусив бути членами народу, котрий по 1000-літній історії не міг здобути на іншу інтелігенцію [747].

Також «*Руслан*» негативно зустрів вихід «*Літературно-наукового вісника*», і на своїх сторінках від 30 січня і 4 лютого 1898 р. різко розкритикував І. Франка. Той відповів не менш різко: «(...) у осені 1897 на однім деканальнім соборчику зібрані духовні признали потрібним запротестувати проти видання (ЛНВ. – О.М.), якого ще не було на світі (...)» [724, с.132]. Однак, ця взаємна критика, не завадила зберегти хороші ділові відносини з Каменярем. Саме у «*Руслані*» І. Франко опублікував знаменитий лист «До редакції газети «Діло» (від 24 листопада 1904 р.), де обґрунтував причини і мотиви, які спонукали його «відійти від участі в українській національно-демократичній партії, в діяльності якої він розчарувався і тому порвав з нею» [748, с. 256].

На межі ХІХ – ХХ ст. політичні погляди багатьох християнських суспільників відчутно змінилися. Можна навіть говорити про їх певну радикалізацію. Певною мірою далася взнаки польська зверхність та непримиренне ставлення до українців частини польського бомонду, намагання придушити найменші паростки українського відродження. Офіційний орган Українського народного Союзу, «Часопись для руского народа в Америці» «Свобода» під рубрикою «Галичина» повідомляв: «Дня 24 жовтня (1899 р. – О. М.) мало відбутися віче всіх священників, але (...) не вібуло ся, бо се не сподобалось польському урядові і львівській консисторії» (1899, ч. 44).

Вірогідно, радикалізація «*Руслана*» пов'язана ще й з реформуванням виборчої системи Австро-Угорщини, допущенням до участі у виборах нових груп виборців з числа малоімущих. Фактично це призвело до суттєвого розширення власне українського електорального поля. «*Руслан*» все частіше критикував польську владу Галичини за відверте розгортання національної ненависті. Зі сторони це сприймалося як загострення польсько-українських стосунків. Намагаючись зберегти привілейоване становище польського сегменту населення Галичини, (польська в своїй масі) адміністрація Королівства

Галичини і Лодомерії вдавалася до брудних прийомів, грубого порушення відносно ліберального австрійського виборчого закону. Християнські суспільники статтею у «*Руслані*» «Агітатор др. В. Козловский» (1903, ч. 3) «виступили з гострою критикою т.зв. «акції Влодзімежа Козловського» – агітаційної поїздки заступника голови польського Центрального виборчого комітету з метою протидії зміцнення українського національного руху в Східній Галичині, супроводжуваної шаленої антиукраїнською активізацією польських політичних кіл. Під критику християнських суспільників потрапили й польські шовіністи з клерикального табору. Так, у «русланівській» статті під показовою назвою «Лицеміри», піддалося критиці римо-католицьке духовенство за участь у цій акції та підтримку польських політиків щодо спорудження нових костелів у Східній Галичині (1902, ч. 63). То ж, як бачимо, національна солідарність, для редакції «*Руслана*», принаймні у цьому вузькому випадку, домінувала над приматом єдності католицького світу.

Активізація польських шовіністичних сил в Галичині призводила до пошуку більш радикальних методів відстоювання як загальнонаціональних українських, так і вузько-партійних інтересів. «Нині вже в Галичині чують ся Поляки, як у себе дома, – зазначає анонімний автор «русланівської» статті «Не Австрія а Польша!», – І справді, она лише номінально лежить в Австрії і належить до країв єї корони. Фактично она уже вилучена, заким той постулят буде переведений правно і формально. Не лише уряди і власти є наскрізь сполонізовані і пересяклі польським духом. Не лише ціла автономічна, коштовна але і успішна машина у їх руках і вплив поваги латинського костела, але навіть і втискає ся польський шовінізм, де він повинен бути рішучо виключеним» (1903, ч. 32). Колишнє угодовство сама логіка політичного життя перетворює у протест, наразі ще не радикальний, але уже усвідомлений і осмислений. Можливо, не тільки редакція, але й значна частина читачів «*Руслану*» й була не надто вдоволена попередньою редакційною політикою, спрямованою на «згладжування» українсько-польських протиріч, що уже тоді сприймалося як нехтування національними інтересами. Осо-

бливо активізувалася читацька аудиторія від 1911 р. Різкі погляди, висловлені в листах до редакції, до честі видавців, ніколи не замовчувалися: «Клерикальний прапор в Галичині є тотожний з політичним запроданем польським верховодам», «наше духовенство, зтягаючись під кдерикальний прапор, засуджує себе на втрату значіня між народними масами, котрі ніколи не підуть за політиками, годованими з гадючих фондів», що «перед нашим духовенством стає ясна дилемма: або служити в народних рядах зі сьвітською інтелігенцією, або віддавати себе під команду клерикальних загорільців і політичних банкрутів, які хочять зробити інтерес на католицькій марці, аби служити Бобжанському і історичній Польщі» (1911, ч. 9). «Клерикалізм у нас не новина, – відповідає на закиди «Руслан» статтею «Клерикальна кириня», – тільки новий він отсим, шо тепер він щирий, явний, певний і національний (...) наші теперішні «клерикали» – люди с в о ї, приятелі народу, котрі дбають не лише про свою Церкву, але не цурають ся і всякої іншої праці для народу» (1911, ч. 9).

Утім, примирливе ставлення проводу християнських суспільників щодо поляків, включаючи й радикальні польські кола, напередодні Першої світової війни можна простежити у «Шостому листі до людей доброї волі»: «(...) наше відношень до Поляків основує ся на бажаню рівноправности обох народів і звертає ся остро проти тих польських груп, які раді би насильством, чи асиміляційною тактикою здержати наш нарід на дорозі його змагань до красної долі»(1915, ч. 279).

Як уже вказувалося, у 1911 р. на базі КРНС сформовано християнсько-суспільну партію, яка успадкувала найхарактерніші риси ідеології та практики союзу. Політичні конкуренти з українського середовища не надто вітали ці зміни. Сергій Єфремов схарактеризував партію як таку, що тісно «сплела між собою клерикалізм і рутенство». «Для народу, для демократичного розвитку українства в Галичині, – писав С. Єфремов у статті «На старий шлях» (газета «Рада»), – партія (Християнсько-суспільна. – О.М.) буде безперечно шкодливою; з національного погляду вона також не може дати нічого понад те,

що дають інші справді демократичні національні організації» (1911, ч. 145).

Довгий час *«Руслан»* був не лише найпомітнішим, але й безальтернативним виданням КРНС та його спадкоємців – християнських суспільників. Ситуація змінилася лише напередодні Першої світової війни (тут не беремо до уваги формально аполітичний *«Місіонар»*). На нараді, що відбулася 1 і 2 березня 1914 р., Християнсько-суспільна партія *«радила над справою участі в майбутній виборчій кампанії соймовій та постановила видавати тижневий орган для народу п. з. «Воскресеннє»* [403, с. 695]. Нами наразі не виявлено примірників цього видання.

Розділ 5. ПРЕСА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА РУХІВ : ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ

5.1. Партійна проблематика

Усяка (модерна. – О.М.) партія, – вказують Д. Галлін та П. Манчині, – практично не могла існувати без підтримки преси у формі висвітлення новин і відповідних редакційних думок з їх приводу (...) Газети були потрібні як для комунікації всередині партій, так і для діалогу між ними» [165, с. 138]. То ж не дивно, що в Галичині (і не тільки) «кожда розумна з'організована партія, – як вказував Осип Назарук, – дбає передовсім про те, щоб мати добрі органи преси»[524].

Партійна преса, на думку сучасних дослідників, має слугувати і зовнішнім, і внутрішнім цілям. Це і «вільний обмін думками» між партійцями, і «узгодження дій, координація зусиль» (спрямовані на внутрішню колаборацію). Зовнішні зусилля партійної преси мають бути спрямовані на «пропаганду партійної програми, партійної точки зору на суспільні явища, агітацію за партійну лінію в політичній боротьбі з іншими партіями, залучення політичних союзників» [188, с. 52–53]. Натомість внутрішня дискусія ставить на меті вироблення (чи зміну) лінії партії, або трансформації у її керівництві.

Звідси важливим, на наш погляд, є дослідження обох граней партійної проблематики на сторінках партійних видань тогодення.

Важливість поміщення партійного контенту на сторінках видаваних медіа, шляхи донесення їх до аудиторії розуміли й самі редактори і видавці партійних видань. Ба більше – саме ця проблематика бачилась їм чи не головною, поруч з критикою політичних опонентів. Для прикладу, навіть побіжний огляд статей «*Народу*», підсумованих редакцією по рубриках, свідчить про важливість для видавців саме партійної тематики. Так, лише у перший рік існування цього партійного видання РУРП тут опубліковано 36 статей у рубриці «Річи загаль-

но-програмові, партійні і полемічні. Для порівняння, статей, які потрапили у рубрику «Річі суспільно-політичні», було удвічі менше – 18, а ще менш важливі «Справи робітнички» за рік привернули увагу авторів 5 статей.

Зокрема, у Числі 20 «*Народу*» від 15 жовтня 1890 р. опублікована програма новоствореної Русько-української радикальної партії. Далі з метою донесення програмових партійних ідей і ознайомлення із ними якомога ширшого кола потенційних членів партії і виборців активісти радикальної сили проголошували основні тези своїх програмних вимог на вічах. Партійна преса РУРП (на початках представлена лише «*Народом*») активно пропагувала ці виступи. Так, інформація про виступ І. Франка на вічі 14 грудня 1890 р. і виголошена там промова під назвою «Русько-українська радикальна партія і загальне голосоване» надрукована у Числі 1 «*Народу*» від 1 січня 1891 р. Показово, що саме з-за цієї статті цензурою конфісковано цілий номер, що «збило редакцію з пантелику», адже до того «основні уступи» цієї промови були опубліковані в польсько-мовних виданнях «*Kurjer Lwowski*» та «*Przyjaciel Ludu*», і «ні одна з цих газет не була конфіскована» (1891, ч.1). Бачимо упередження і побоювання влади щодо ширення «ідей радикалізму» саме через партійне та ще й україномовне видання.

Траплялося, що майбутній партійний орган з'являвся на світ так би мовити дочасно, ще до появи самої партії – з конкретно ціллю вироблення партійної програми для групи однодумців та їх консолідації в організовану структуру. Орган надніпрянської РУП, що знайшов притулок в Галичині, часопис «*Праця*», так пояснював появу перших пресових органів своєї політичної сили: «До сего спонукала партію конечна потреба вияснення партійної програми, навіть більше того, самого напрямку партії. Бо справедливість вимагає того, щоби зізнали ся, що в той час наша партія була революційною організацією, але вповні безпрограмовою. Тоді ж «*Гасло*» (перший часопис політичної сили. – О. М.) стало виконувати своє завдання спочатку, що орган, об'єднуючий ріжні елементи партії а потім з кінцем того ж року яко орган уже провідний,

зазначивши й для партії соціалъдемократичну програму» (1905, ч. 11).

На сторінках усіх партійних видань публікувалися не лише сухі партійні програми, але й докладні роз'яснення їх основних положень, орієнтовані на рядових членів та симпатиків. Так, «Громадський Голос» об'ємною статтею С. Даниловича «Пояснене програми русько-української радикальної партії» (1897, ч.15-23) не лише акцентував увагу на вузлових вимогах радикалів, але надав їм так би мовити офіційне тлумачення. Подібно до РУРП, тлумаченням партійної програми, стратегії та тактики партії, орієнтованим на пересічного читача, займалися й інші політичні сили. Так, газета «Правда» (1905 р.), яка за визначенням А. Животка, мала «за завдання зорганізувати робітництво, що говорить українською мовою» [254, с. 176], і у підзаголовку характеризувала себе як орган «СоціалъДемократичної Партії Росії» та «Української соціалъ-демократичної спілки» з гаслом «Пролетарі усіх країн їднайтесь!», регулярно розміщувала матеріали на кшталт: «Хто такі соціалъ-демократи» (число 2), «Чого хоче Соціалъ-Демократична Робитныча Партія Росії для селян? (число 6/7/8/) тощо.

Як уже вказувалося, важливим аспектом пресової діяльності політичних партій було висвітлення внутріпартійних подій з роз'ясненням читачеві того, що відбувається всередині політичного руху. Так, орган соціал-демократичного спрямування «Зелізничник» під рубрикою «З партійного життя» публікував інформацію з організаційного життя УСДП, підкреслюючи соціалістичну орієнтацію організацій залізничників по всій Австро-Угорщині, а не тільки в Галичині (1912, ч. 9). Звідси – посилання на спільно вироблену політичну лінію усіх соціал-демократичних груп тогочасної Австрії.

Пропаганда партійних ідей на сторінках того чи іншого видання була нерозривно пов'язана із зустрічним рухом – пропагандою самого видання членами партії та її прихильниками. Так симпатиків РУРП «члени і прихильники нашої (радикальної. – О.М.) партії зволють запросити ширити («Народ» – О.М.) в як найдаальніші закутки нашої крайини і з'єднувати нашій газети нових передплатників» (1891, ч.24). Партійні функціоне-

ри та просто симпатички РУРП запевняли читачів, що до прагнення «чогось довідатися і навчитися (...) з'єднати людей для добра всієї Русі», звісно, за активного поширення «Народу», долучаються прихильники радикальних ідей навіть з Америки (1890, ч. 6). Нам така постановка питання бачиться перебільшенням, утім тут цікавий сам факт.

Пропаганда партійної програми та засобів її реалізації далеко не завжди велася, що називається, в лоб. Набагато частіше читача підводили до самої думки про потребу підтримки стратегії та тактики тієї чи іншої політичної сили. Так, як відомо, одним з найбільш дієвих способів змусити владу піти на поступки виступає страйк. Орган українських соціал-демократів «Воля» уже в першому своєму випуску в замітці «Зі страйкового руху» вказує, що «в Галичині страйків було вже чимало. Деякі кінчились побідою робітників, головно по містам (...) деякі же, особливо сільські, кінчились для страйкуючих лихом». Причину невдач видавці вказують у «брати організації», обіцяючи на майбутнє забезпечити координацію дій страйкуючих на сторінках видання (1900, ч. 1).

«Агітація межі робітниками фабрично-заводськими, агітація на селі, – вказувало РУПівське «Гасло», – (дає розуміння того. – О.М.) , що «страйк є не лише ліпшим, але й єдиним засобом інтелектуальної організованої боротьби» (1902, ч. 2). І знову звучить мотив безкомпромісної – на противагу угодовцям – боротьби мас, очолюваних революційною партією з її навиками «інтелектуальної, організованої боротьби». Без чого страйк сам по собі не дасть результату.

«Орган української соціальної демократії» «Земля і Воля» в матеріалі «Що таке соціалізм» пояснює: «страйк – це змова робітників і хлопів против їх ворогів, підприємців, фабрикантів та шляхтичів», а страйкують люди «не тільки за ліпшу платню але часом і за те, щоби вибороти собі справедливі права» (1907, ч.8). А боротьба за «справедливі права» – це уже політика, справа професіоналів, а не вияв стихійного протесту. Так внутрішньо згідного зі страйковою темою читача підштовхують до участі в політичному житті, звісно, під проводом певної партійної сили.

Звідси наступний крок – залучення якомога ширших верств населення, причому не тільки робітників чи «хлопів» (селян. – О.М.) до виборчої боротьби в крайові та імперські органи влади. Утім галицькі «ліві» і «радикали» того часу тут особливих ілюзій не мали. Існуюча політична система (принаймні, до виборчої реформи 1907 р.), навіть в умовах відносно ліберальної конституційної монархії Габсбургів давала їм надто мало шансів на успіх у виборчих перегонках. Натомість більш помірковані опортуністичні партії шукали способи донесення політичних поглядів до потенційного виборця.

«Парламентська та навколо парламентська діяльність, – констатує дослідник українського партійного життя В. Яремчук, – що зосереджувалася в Державній Раді (рейхсраті) у Відні та Галицькому й Буковинському сеймах (...) стала невід'ємною складовою політичного життя українців практично задовго до моменту створення масових політичних партій (...) Однак тривалий час здобутки українців, – вважає науковець, – були незначними» [807, с. 367]. Складна куріальна система «відсіювала» вже на підготовчих етапах потенційних депутатів як за національною ознакою, так і за соціальним походженням. Виборча «геометрія», відстоювання інтересів місцевих еліт, використання адміністративного тиску приводили до формального характеру участі українців у парламентському житті краю. Але зробити ці «здобутки» значними, мріяла кожна з політичних партій Галичини і допомогти в цьому мала партійна преса.

На думку О. Аркуші: «80–90-ті роки стали часом «стрімкої модернізації українського національно-політичного руху», а сама модернізація була тісно пов'язана «із переорієнтуванням світогляду з середньовічних станово-релігійно-династичних уявлень (сповідуваних старорусинами) на розуміння пріоритету нації та національної держави» [72, с.7]. Процес цей, як уже вказувалося, був тісно пов'язаний із виборчими кампаніями, у які з головою кинулися партії зі своїми пресовими органами.

Висунення та підтримка «свого» кандидата чи домовленості з іншими політичними силами щодо спільної підтримки компромісної постаті, в умовах конституційної австро-угор-

ської монархії займали важливе місце на сторінках партійних видань різного спрямування. «Тепер (в Галичині. – О.М.) прокидається досить дужий народний рух, – писав у 1893 р. М. Драгоманов, – центральним пунктом котрого можна признати агітацію за здобування поголовного права голосу на виборах депутатів в ради громадські, повітові, в сойм і в державну раду» [225, с. 261]. Драгоманов (і не тільки він) вважав, що лише «право голосування» виведе русинів (українців) зі «стану ледве терпимої меншості». Важливу роль в цьому питанні мали відіграти «галицькі радикали, що поставили за найголовнішу собі ціль агітацію за поголовне голосування», добиваючись цього «скликуючи віча народні та сбираючи підписи до петиції за реформу» [225, с.261].

Вплив медіа на виборців, на формування їхніх електоральних уподобань а також на те чи інше відношення до самого процесу виборів є надзвичайно важливим. Це твердження актуальне у ХХІ столітті, було воно не менш важливе й у досліджуваний період. Загалом, вказують сучасні дослідники, існує три типи виборців: 1) переконані прихильники (партії чи політичної сили. – О.М.), 2) переконані прихильники суперників (партії чи політичної сили) та 3) виборці, які ще не визначилися, як голосувати. Прихильники політичної сили – це ті, хто вже вирішив голосувати за неї. Прихильники ваших суперників – це ті, хто вже вирішив голосувати за них. А виборці, які ще не визначилися, яких ще потрібно переконувати, називаються потенційними виборцями. І саме серед цих потенційних виборців потрібно виявити свою адресну групу та доводити до них свій «меседж». Необхідно пам'ятати, що політична кампанія – це спілкування» [541, с. 17].

Зрозуміло, що цих «одкровенень» нашого сучасника Дж. О'Дей Брайна редактори та дописувачі галицьких партійних видань австрійської доби не читали, однак, правильність постановки питання розуміли на інтуїтивному рівні. Важко, практично неможливо виграти вибори, опираючись лише на «переконаних»; завжди потрібно шукати шляхи розширення електоральної бази за рахунок тих, хто вагається. Сучасні політики вдаються до різного роду популізму, утім уникаючи

фіксувати такого роду обіцянки в програмних документах. Натомість, як показує сучасна практика, існує далеко не прокрустове ложе так би мовити ухильної, м'якої пресової пропаганди партійних ідей, власної стратегії і тактики, що дозволяє згодом посилатися на більш чи менш обґрунтовані причини невдач. Перехоплювати у політичного опонента ініціативу можна і м'якою силою. Важливо також своєчасно змінювати партійний курс, шукати ситуативних та постійних союзників, і, що найголовніше, уміти пояснити «своєму» читачеві переміни у програмі, стратегії та тактиці партії.

Подивимося, як це робилося і наскільки вдавалося тогочасним галицьким партійним медіа. Розглянемо це питання на прикладі москвофілів – протягом досліджуваного періоду 1890 – 1914 рр. (хоча подібний бекграунд мала чи не кожна тогочасна галицька партія «з історією»).

Дещо несподівано у 1889 та 1895 рр. провідники москвофільської Рускої Ради відмовилися зайнятися передвиборною агітацією, послаючись на літній вік і брак фізичних сил [72, с. 63]. Як пояснити такий боягузливий кульбіт читачеві? Вихід було знайдено, і доволі несподіваний. «Галичанинъ» заміткою з показовою назвою «Говори до горы», висловив надію на домовленості між усіма «руськими» політичними силами (партіями) нарікаючи на те, що «русская партія не винна, що є люди, котрі не бачать далі свого носу» (1896, ч. 13). Пропонуючи таке об'єднання зусиль, москвофіли претендували на свою частку електорального успіху. Натомість тягар провалу формальні «об'єднувачі» могли завжди перекласти на «розкольників». Відозва «К русскому народу», опублікована 17 березня 1895 р. на сторінках «Галичанина», агітувала за створення «Русского всенародного выборного комитета», який стоятиме на «той программе, которая проистекает из живого источника духа народа, его потреб и положення, а сосредотачивается для нас в принципе полной автономии народностей на поле языка, школьництва и администрации» (1895, ч. 52). Була запропонована й зовні приваблива для русинського населення Галичини програма, відкинути яку конкуруючі політичні сили формальних підстав не мали, – добиватися в Сеймі і поза ним «дей-

ствительной самостоятельности», а саме: поділу Галичини та скасування куріальної системи із запровадженням загального голосування. На думку старорусинів, які сповідували «Галицко- русскую идею» (1895, ч. 154), ця програма, не містячи «литературы и этнографіи», може бути прийнятна для всіх галицьких русинських партій. Ідея ж національної самостійності, на їхню думку, не може служити платформою для консолідації, бо переслідує мету не лише «привести малороссов в исторический разрыв с общою русскою семьею, но ополячити їх». Водночас старорусини (москвофіли) кореспонденцією «Митрополит а духовенство» різко відреагували на бажання греко-католицької церковної верхівки вступити у перевиборчу кампанію, стверджуючи, що митрополит перевищує свою компетенцію, обмежену духовною сферою (1895, ч. 63).

Старорусини пропонували народовцям об'єднатися проти влади. Так, «Галичанин» вважав необхідним («Исполнение гражданского долга» (1895, ч. 171)) – простерти один одному «братнюю длань»: «этнография и литература ведь ни при чем там, где расходится о политическую борьбу с враждебною всем нам системою». Лунали заклики виступити разом і підтримати один одного на виборчих ділянках «солідарно». Але народовці на всі заклики старорусинів чомусь «молчали как заклятые» (1895, ч. 176). Тут навіть коментувати особливо нічого – відмовляючись визнати наявність окремого українського народу (програмна установка національно-патріотичних сил), москвофіли намагаються задушити політичного конкурента в обіймах, втягнувши його у передчасну сутичку з тогочасною владою, не тільки польською (в Галичині), але й австрійською. Натомість читачеві такий, суто партійний, кульбіт подається в барвистій обгортці «єдності русскіх». На підтвердження цих планів москвофіли готові йти на поступки, зокрема, популярним у частини сільського електорату радикалам. Вони, мовляв, ніколи не погодяться з соціалізмом, але озвучили у статтях «Исполнение гражданского долга» (1895, ч. 176), «С кем нам соединяться» (1895, ч. 183) обіцянку підтримати радикального кандидата там, де сама радикальна партія не зможе провести свого висуванця.

Якщо й вдалося дещо заплутати «свого» виборця-читача, то жодна інша русинська політична сила не пішла на підписання угоди зі старорусинами. Як пояснити «своєму» читачеві такий провал партійної стратегії та тактики? *«Галичанинъ»*: «не станем плакати і отчаиватся», «за нами преданіє, исторія и истина» (1895, ч. 176). Цю ж позицію, ізольовану від решти українських (у подачі москвофілів – «мазепинських») партій, старорусини зберігатимуть і в ХХ ст., незважаючи на стрімку втрату електоральної підтримки.

Тим часом, як уже вказувалося, саме виборча боротьба та пов'язана з нею партійна діяльність стає головною темою усіх тогочасних партійних видань.

На сторінках усіх партійних часописів присутні рубрики «Справи сейму», «Вибори до сойму», «Передвиборна кампанія» тощо. Партії, навіть майже «безнадійні» у плані виборчого успіху, усіяко виявляють інтерес до тих можливостей, що їх мали представницькі органи тогочасної конституційної монархії Габсбургів.

Вже у першому числі РУРП-івського *«Народу»* у замітці «По соймі», вміщена інформація про результати виборів до Галицького Сейму, що відбулися у 1889 р. «Коло тих виборів, – писав *«Народ»* «По соймі», – позаходилися Русини всіх партій – народовці, москальофіли і крайні (радикали) (...) Русини вибрали 16 послів – людей ріжних партій і переконань (...) – і інтелігентних, і робітних (...), послали вчинили (заснували. – О.М.) руський клуб і в соймі виступили солідарно, на обороні конституційних свобод» (1890, ч. 1). У матеріалі перераховано питання, що вимагають особливої пильності усіх загалом українських послів, безвідносно до партійної належності:

- 1) Порушення прав руської (української. – О.М.) мови;
- 2) Суди «не мають уваги на рускі свята і нарушають Свободу віри»;

3) Закон про товариства використовують «проти рускіх народних читалень» (діє заборона. – О.М.) [Там само].

Наразі новостворена РУРП не акцентує увагу на власній партійній програмі, але дає зрозуміти читачеві, що ці вимоги їй близькі, вона стане їх підтримувати (незважаючи на

тогочасний заявлений «соціальний» тренд партії). Як відомо, старі радикали попервах не надавали особливого значення національному питанню, але піддавати нищівній критиці новообраних русинських (українських) послів, протиставляючи національним вимогам недостатню увагу до соціальних питань, не поспішали. Адже цим можна було відштовхнути від себе – уже на наступних виборах – принаймні, частину «хиткого» електорату.

Нам цей – байдуже, свідомий чи несвідомий – підхід бачиться цілком виправданим. Якщо політичні опоненти роблять щось, що не зовсім кореспондується з власними програмними настановами (приміром, борються за свободу віри, яка для старих радикалів великої цінності не становила), але це викликає схвалення і підтримку значної частини електорату, розумно виявити поміркованість. Не критикувати і навіть виявляти мовчазну симпатію (утім, не надто активно) до такої роботи та робити вигляд, що і твоєї політичній силі не байдужі вказані питання. Натомість усіляко підкреслювати власну винятковість у спектрі близьких за духом (у нашому випадку – національних) сил.

Ба більше. Автори партійних часописів (зокрема радикального «Народу») на початках не проти, щоб читачі читали «всі газети, і рускі, і польські, і які хто може, але маймо свій розум і піддержуймо на сам перед свою власну газету» (1892, ч. 5, 6). Водночас читачеві цілковито ненав'язливо підкидається думка, що лише «свої» газети розкривають «подрібно основні принципи нашого (партійного. – О.М.) напрямку, зачіпають практичні справи народу і нотують прояви руху серед него на вічах, у товариствах і т. д., а також подаються відповідно приклади з руху серед західно-європейських народів» (Народ, 1892, ч. 19) .

Перехід від споглядання чужих зусиль (успіхів і невдач на виборах) до початків власної боротьби за електорат зазвичай не займав багато часу. Ледь вилупившись з яйця, галицькі партії (українські, польські, єврейські) поспішали вибороти місце в кріслі австрійського чи галицького крайового парламентів. Навіть не встигнувши відзначитися якимись реальними

здобутками, як-от відкриття сільських читалень або допомога страйкуючим галицьким «хлопам» чи робітникам. Чи можемо ми, сучасні українці, засуджувати тогочасні партії та їхні пресові органи за таку поспішність? Особливо з висоти сьогодення, яке у плані боротьби за парламентське «крісло», треба визнати, мало чим відрізняється від австрійських часів?

Утім, розуміння важливості масової та індивідуальної роботи з електоратом у галицьких партійців, звісно, існувало. На відміну від сьогодення, коли партії створюються під конкретну популярну особу (В. Зеленський, Д. Разумков, І. Смішко тощо), таких громадянських авторитетів, здатних забезпечити успіх на виборах, у австрійських русинів просто не існувало. А якщо й з'являлися (Андрей Шептицький), то в силу тих чи інших обставин на вибори, тим більше від партій, не йшли.

Відтак залишалися народні віча як найбільш доступна і масова форма залучення «хиткого» виборця. І цю можливість донесення до мас власної ідеології партійні лідери та афілійовані ЗМІ використовували, що називається, по повній. Якщо на віче вдавалося зібрати кілька сотень потенційних виборців, то висвітлення самої події у партійному органі могло зрушити від сну тисячні маси. Відтак масова передвиборна агітація та пов'язана з нею популяризація лідерів з власного середовища стала важливою складовою політичної роботи усіх партійних видань.

Утім інтерес до виборів виявляли не тільки визначено партійні часописи, але й набагато ширший сегмент галицьких періодичних видань. «Сего року, – писала редакція *«Громадського Голосу»* *«Перед виборами»* (1895, ч. 12). З 1895 р. – будуть вибирати нових послів до сойму (...) треба, щоб наші селяни скрізь по селах закладали свої селянські комітети, котрі би дбали про вибори в своїм селі (...) повітові виборчі комітети, котрі би ухвалювали, хто має в яким повіті кандидувати і старалися, аби він був вибраний (...) Пам'ятайте, що вибираєте послів на довгих шість літ і що противні Вам послі зможуть на той час навалити на Вас таких тягарів, що і не дихнете». Наразі не йдеться про підказку (вимогу. – О.М.) голосувати за конкретних кандидатів від певних політичних сил – можливо,

ще й тому, що сам «Громадський голос» на цей час дрейфував від соціалістичної до націоцентричної орієнтацій, а на його сторінках мали змогу висловитися представники різних національно-орієнтованих політичних груп.

Зрозуміло, що у суто партійних друкованих органах така «всеїдність» не допускалася. Підтримували лише свого конкретного кандидата, не гребуючи гострою критикою на адресу конкурентів – навіть формально з «власного» середовища. Наприклад, гостра боротьба точилася між т. зв. старими і т. зв. молодими москвофілами, які «обробляли» одне електоральне поле. Річ у тім, що австрійське виборче право передбачало обрання на одне депутатське крісло двох послів від тої політичної сили, яка виграла вибори в своєму окрузі. «Запасний» приступав до виконання депутатських обов'язків у разі смерті, тяжкої хвороби або власної відмови від виконання посольських функцій «основного» депутата. На цьому ґрунті часто виникали конфлікти, які виплескувалися на сторінки партійної преси. Так, поділ москвофілів на т.зв. *ново-* та *старокурсників* призвів до того, що в руках новокурсників (в основі програмних вимог – політична єдність з Росією) опинилися видання «*Прикарпатская Русь*» та «*Голос Народа*». *Старокурсники* (виступали проти приєднання до Росії і декларували лояльність у відношенні до Австрії) мали більшість у часописах «*Галичанин*» та «*Русское Слово*». Дійшло до того, що *новокурсники* («*Прикарпатская Русь*») називали прихильників «старого» курсу не багато, не мало: «найбільшими противниками розвитку руського народу» (1895, ч. 85).

Тут побіжно вкажемо, що конфлікт поколінь усередині політичної партії та гостру дискусію зі взаємними обвинуваченнями (у «власній») партійній пресі свого часу пережили й галицькі радикали. Радикальна партія складалася із кількох груп соціалістично налаштованої інтелігенції, поділ між якими відбувся, не в останню чергу, за віком. Так, безсумнівними авторитетами залишалися засновники партії Іван Франко, Михайло Павлик, Осип Терлецький (так звані старші радикали). В групу молодших, які приєдналися до старших товаришів, входили Кирило Трильовський, Северин Данилович, Теофіл

Окуневський, Іларій Гарасимович. І окремо стояли молоді радикали – «студентська група державників, котрі були соціалістами-марксистами і українськими націоналами, звучи себе націонал-радикалами» [190, с. 74]. На сторінках «*Народу*» виливалися розбіжності між передусім молодими радикалами і загалом партії. Розбіжності ці були пов'язані із різними поглядами на програмові засади партії, що розуміли різне бачення «конечності суспільності». Старші радикали, надаючи перевагу соціальній (соціалістичній) ідеї над національною, розпочали полемічний дискурс на сторінках партійних видань. За підписом Редакція «*Народ*» публікував статті «старших» М. Павлика та І. Франка «Руске державне право і народна справа» (1891, ч. 1) та «Наше москвофільство» (1891, ч. 3), чим було розпочато дискусію про національні пріоритети і запровадження в суспільне жите «ідеалів соціалістичних» та «не програмовість» (на той час) такої речі, як «самостійність русько-українського народу». Молоді радикали запропонували і опублікували на сторінках «*Народу*» «Матеріяли до ревізії програми русько-української радикальної партії» (1891, ч. 9), що містили проект партійної програми який передбачав «самостійність політичної руської нації» і «зорганізування» її в «новожитну централістичну державу». Не готовий до такого кардинального перегляду «порядку денного» «кістяк» партії усунув «справу ревізії програми» з рішень II з'їзду РУРП. Ці рішення опубліковані на сторінках «*Народу*» у матеріалах під назвою «II-гий зйїзд укр. Радикалів» (1891, ч. 20, 21) без державницької програми «молодих». Разом із тим, – зазначає Євген Нахлік, – «завдяки настирливості «молодих» радикалів ідея української державності від кінця 1890 р. й відтак у 1891–1895 рр. стала предметом публічних партійних дискусій (на з'їздах, вічах, у пресі), перетворюючись, таким чином, із поетичної мрії на реальність політичного процесу» [528]. І надалі непорозуміння між старшими і молодими радикалами переходили безпосередньо на сторінки партійних видань. Подібно до москвофілів, старики і молодь мали свої підконтрольні видання усередині самої партії, ігноруючи один одного. «Молоді обіцяли писати в «*Хлібороба*», – жалівся М. Павлик, – та й з того

ледве чи що буде, бо і тут я не бачу робітників, загалом людей серйозних, а бачу погані, капризні діти» [226, с. 119–120].

Після смерті ідейного натхненника радикальної преси М. Драгоманова, і, як наслідок, припинення існування «*Народу*», молоді радикали захопили в свої руки «*Громадський Голос*» і «*Радикал*», розгорнувши на сторінках цих партійних органів дискусію щодо бачення подальших кроків партії задля досягнення мети. У поточних дискусіях молоді радикали намагалися знайти союзників серед молодших представників москвофілів. Рубрика «*Народу*» «Полеміка й дописи» друкувала матеріали про спроби «злучення» молодшої частини обох партій (1892, Чч. 7, 8, 9), які закінчилися невдачею.

Уже у 1891 р. 18-річний «москвофільський опозиціоніст» Юліан Яворський виступив на сторінках «*Народу*» із статтю «Нова еволюція серед москвофілів», де спробував довести, що серед консервативної москвофільської сили уже з'явилися «люди молоді, енергійні, гаряче віддані рідному ділу, не запліплені односторонньою чи ненавистю, з ясно і рішуче накресленою програмою» (1891, ч. 6), що було сприйнято як спроба порозуміння із молодим крилом радикалів. Зближення між молодими москвофілами і радикалами виявилось в кінцевому результаті приреченим на поразку. «Ми – русские, – твердо заявив Яворський, – а ви – сепаратисти» (1892, ч. 9). Різкими статтями зі шпальт видань обох таборів стосунки, здавалось, були розірвані назавжди. У відповідь на випад Ю. Яворського «*Народ*» опублікував статтю В. Будзиновського «Плосколобе «молодих» старорутенців», в свою чергу москвофільська «*Галицька Русь*» відреагувала матеріалами «Упадок радикалізму на нашій Русі» та «Радикальне баламутство».

Поруч з пропагандою власної «правильності», звичними були в партійній пресі (усіх, без винятку, напрямів,) й критика та т.зв. чорний піар політичних супротивників з інших партій. Так, на сторінках «*Руслана*» постійно бачимо випадки на адресу соціал-демократів, діяльність яких християнські суспільники називали «чисто розкладовою». «Цілію» соціалістів є «все бурити і руйнувати, (...) лад, (...) порядок, (...) родинне жите» Найстрашнішим, з точки зору авторів «*Руслана*», є те, «що со-

ціалізм нищить віру. Нема ні однієї заповіді, якої би соціалізм не порушив» (1913, ч. 52). Утім, не «жалували» християнські суспільники й москвофілів, які існували, за висловом редакції, «клише завдяки пособіям із зовні і щирим хоч також не безінтересовним симпатіям чужих і наших противників» (1913, ч. 29). З підозрою ставилися «русланівці» і до спроб польсько-русофільського порозуміння, без тіні сумніву оголосивши своєю статтею «Наше становище супроти польського кола», що цим зближенням галицькі поляки намагалися «прихилити» до себе Росію (1912, ч. 250). То ж брати на віру критику політичних супротивників будь-якою політичною партією (а не тільки християнськими суспільниками) потрібно з певними застереженнями.

Окрім звичної для партійних видань практики обливання брудом політичних опонентів, партійні видання радикального та лівого спрямувань не впускали можливості «ущипнути» Церкву, яка мала значний вплив на тогочасного галицького виборця. Звісно, робилося це передусім з метою вип'ячування власних політичних засад. Саме в такому дусі у замітці «Відгомон соймових виборів (допись з рудецкого повіту)» писав «Громадський Голос». Там радикал Т. Дяків отримав 32 голоси, а його «панський противник» – 97 (вибори в сільській курії були двоступеневими, то ж йдеться про голосування другого етапу, де голос мали виборщики, обрані на першому етапі у своїх селах. – О.М.). В «упадку хлопського кандидата» автори радикального часопису прямо звинувачують «ворогів кандидатури Дякова – о(тця). М. Зайця і декана М. Матковського: «Оба ті ксьондзи бунтували всіх священників повіту против Дякова». Дописувача обурює не лише тенденційні звинувачення Дякова («радикал, злодій, бунтує проти попів, ворог церкви і віри»), але й загальна лінія духовенства проти радикальної партії та її представників: «радикали є те саме, що безбожники і вороги церкви та попів». Тож «скажена агітація» духовенства привела, як зазначав анонімний автор статті у «Громадському Голосі» під назвою «Відгомон соймових виборів», до перемоги польського кандидата на шкоду українському (1896, ч. 3).

Церкву критикували й інші радикальні партійні видання. Так, «Хлібороб» розказав про «Повітове народне віче в Снятині», на якому різко проти виступив священник о. Бараш: «наш народ ще не дозрілий до такого права, тай склад ради державної є такий, що на се не пристане». Натомість Бараш пропонував домагатися «безпосередніх виборів (тобто у один, а не два етапи. – О.М.), а курії най ся минут, а як це дістане-мо, то тоди будемо упоминати ся за загальним голосованєм» (1892, ч. 6). Зрозуміло, що така позиція клерикала подавалася редакцією у відверто несхвальному дусі.

Задля справедливості мусимо визнати, що й духовенство теж не випускало можливості виступити проти радикалів, зокрема й у підконтрольній пресі. Так, у фондах Львівського Центрального державного історичного архіву України зберігаються листи передплатників радикального видання «Громадський Голос», де один з анонімних респондентів обурено писав: «(...) всюду по празниках, весіллях і хрестинах голосили, що радикали, то безбожники, бунтівники, жидівські підлизники, що вони в Бога не вірять (...) Коли ж спитати їх звідки вони то знають, то казали: що **так пише «Місіонар»** (виділення моє. – О. М.) і молодий ксьондз оповідали» [43, Арк. 79 (Зв.), 80].

Однак передвиборча агітація за «свого» кандидата (і проти «чужих») у партійних ЗМІ – це лише частина загальної «виборчої» тематики. Дуже важливим для усіх без винятку галицьких русинських (українських) партій стояло питання реформування виборчого законодавства. Конституційна австро-угорська імперія дотримувалася куріальної виборчої системи, за якої голос «рутенського» виборця та, відповідно, шанси «рутенських» партій були значно звужені у порівнянні з виборцем німецьким чи польським.

Парламент Австрії – Державна рада – складався з Палати панів, призначуваних цісарем, та Палати послів (депутатів), яка формувалася шляхом виборів. Протягом 1861–1873 рр. членів Палати послів австрійського парламенту обирали місцеві сейми, а від 1873 р. запроваджено прямі вибори по округах. Виборче право первісно надавалося залежно від майнового цензу. У 1896 р. створено п'яту курію загального голосування,

куди потрапили чоловіки, раніше позбавлені виборчого права. Голосування проводилося відкрито, а в сільській курії – у два етапи. У 1907 р. куріальну систему скасовано. Право голосу отримав кожний австрійський громадянин-чоловік у віці від 24 років, не був позбавлений цього права за злочин, проживаючий у своїй громаді принаймні один рік. Крайові сейми мали обмежену компетенцію (формували провінційні бюджети і займалися організацією місцевого життя – економікою, освітою, культурою, міжнаціональними відносинами тощо), однак їх політична роль була значною і з часом посилювалася. Галицький сейм складався зі 150 депутатів (з початку ХХ ст. – зі 161): 9 отримували мандати на підставі своїх становищ (єпископи, ректори Краківського університету та Львівської політехніки), а інших обирали по чотирьох куріях: великих землевласників (44), міст (20), торгово-промислових палат (3) і «решти громад», тобто сіл і малих містечок (74). Право голосу первісно поширювалося приблизно на 10 % населення. Українські представники могли претендувати в цьому крайовому сеймі приблизно на третину місць.

Національне питання регулював параграф 19 Основного закону про права громадян 1867 р., в якому всі народи монархії проголошувалися рівними та отримували конституційно гарантоване право розвивати освіту й культуру рідною мовою. Однак забезпечення в законі преференцій для вищих верств (до виборчої реформи 1907 р.) означало переваги для політично сильніших («історичних») народів та слабші стартові позиції для тих, хто починав розбудовувати національну інфраструктуру. Соціальний склад українського суспільства з вузьким вищим прошарком обмежував депутатські перспективи курією «сільських громад» [149].

Звідси два аспекти, дві особливості виборчої тематики галицьких партійних часописів (окрім зрозумілої агітації за «свого» кандидата). По-перше, значна увага приділялася саме сільській курії (до 1907 р.), де існували реальні шанси на обрання. Внаслідок соціальної диференціації у куріях крупних землевласників та торгово-промислових палат (крупних платників податків-підприємців) у русинів шансів практично не

було. То ж у селянському середовищі русинські партії працювали особливо ретельно, не гребуючи й суто індивідуальною роботою. Так, з «*Радикалу*» дізнаємося, що перед виборами 1896 р. на передвиборчі «бесіди радикальні» активісти цієї партії позвали «кількох господарів села Чернихівці» яких автори замітки називають «Хлопськими приятелями» (1896, ч. 10).

По-друге, це боротьба за виборчу реформу – зрівняння в правах усього дорослого чоловічого населення.

Саме у боротьбі за виборчу реформу тісно перепліталися інтереси найширших народних мас Галичини, з різною політичною орієнтацією, передусім – радикальною та народовською, але також москвофільською та соціалістичною. То ж українська преса, безвідносно до політичної орієнтації та власних (навіть примарних) шансів на успіх зазвичай виступала гострим та непримиренним критиком властей. Так, «піонер» соціал-демократичної преси в Україні газета «*Robotnyk*» (1897) від перших номерів піддала нападкам тільки-но реформовану, але й надалі недосконалу виборчу систему. Вперше у виборах мали узяти участь міські робітники, які раніше не мали жодних політичних прав, однак редакція упевнено дотримувалася думки, що виборча реформа проведена так, аби забезпечити мандати представникам панівної верхівки.

Питання виборів, а також виборчої реформи, донесення її основних вимог до селянської маси з особливою гостротою вийшло на порядок денний наприкінці 1890-х – початку «нульових» рр. ХХ ст. Перебіг і результати народних вічей висвітлювали усі партійні часописи, зрозуміло, у вигідному для себе (партійному) ключі

«Радикальне віче в Устрицким», – повідомляв «*Громадський Голос*», близький на той час до радикальних кіл, – зібрало «зі 300 людей» у тому числі і священиків. Про виборчу систему всі говорили «коротко і зрозуміло», голосування відбулося «в душі радикальних партій» (1896, ч. 4). Не обійшлося й без само-піару «*Громадського Голосу*» – автор нарікає, що «далеко більша частина селян о газетах нічого не знає і їх не читає». У той же час «погляньмо на панів. Вони мають також свої

газети (...) читають тримають ся купи і для того, хоч їх є далеко менше, але мають велику силу» [Там само].

Особливо пожвавішала робота вічей напередодні реформи 1907 р. Тижневик національно-демократичного спрямування «Гайдамаки» у невеликій замітці «Рух за реформою виборчою в бучацькій повіті» повідомляв про віче «з числом народу що переходило 10.000» з вимогами нових виборчих правил (1906, ч. 169). Зрозуміло, що упускати, а тим більше ігнорувати таку велику кількість потенційних виборців не мала наміру жодна з партій-учасниць виборчих перегонів.

За результатами народних вічей, спираючись на їх масовість, галицькі партії (не лише українські) брали на себе ініціативу формулювати певні вимоги до органів влади. Це відразу потрапляло на сторінки партійних медіа. Так, під рубрикою «В справі реформи виборчої» «Гайдамаки» повідомили про «депутацію соціально-демократичної партії до краевого маршалка». Для того, вочевидь, щоб «депутація» та її вимоги стали більш переконливими для влади, «перед соймовим будинком зібрали ся тисячні ряди львівського робітництва, яке в той спосіб хотіло задемонструвати своє домагань виборчої реформи до сойму» (1907, ч. 249).

На перший погляд, спостерігаємо незвичну для галицького політикуму ситуацію – націонал-демократичне видання («Гайдамаки») піарить політичного конкурента – соціал-демократів, які зуміли зібрати «тисячні ряди львівського робітництва», треба думати, не тільки українців, але й поляків та євреїв. Насправді нічого дивного тут немає – гра вартує свічок, адже ставка – загальне виборче право, яке на той час залишалося метою не лише соціалістів, але й націонал-демократів.

Гострої критики на сторінках партійних видань зазнавали різного роду виборчі махінації, яких і у той час вистачало. Тут уже не йшлося про «свого» кандидата чи «свою» партію. Обурення викликав сам намір украсти голоси виборця. Так, «Громадський Голос» у невеличкій статті під назвою «Галицький Сойм» розказує «кумедну» історію з виборчого марафону у повіті Турка де «кандидували два «хлопи» (селяни. – О.М.), один Іван, а другий Стефан». У голосуванні перемагає Іван,

який здобув 100 голосів, а Стефан лише 50. Щоб мати право «засісти в Соймі», – пояснює видання, – треба отримати від Намісництва у Львові «сертифікат». В ньому має бути підтверджений вибір громади, після чого вже депутат може засідати в Галицькому Сеймі. Але, урядник, «що пише сертифікати має такі окуляри, що зле прочитав імя вибраного і замість Іванові написав сертифікат Ксенофонтові Ржезімешковському, котрому і не снилося навіть кандидувати». Урядник подав «сертифікат» на підпис наміснику, який підписав його не дивлячись. То ж «пан Ржезімешковський дістав сертифікат (...) став послом (...), їде до Львова (...) будувати Польщу, (цілу дорогу їхав третою, а першу і послідну станцію першою клясою), засідає в Соймі і – позіхає» (1896, ч.1). «Громадський Голос» висвітлює протестну кампанію проти обурливого факту фальсифікації волі людей. Так, до Сейму спрямовано «протест з підписами 150, то є всіх виборців». Посол Теофіл Окуневський (народовець, депутат від Коломийського повіту. – О. М.) «різав бесіду, що вибір був нелегальний, що Ржезімешковський не був в загалі вибраний».

Утім, і тут не обійшлося без само-піару публічного видання. Редакція «Громадського Голосу» запросила «всіх читателів прислати розв'язку тої загадки», за «добру відповідь» видавці часопису обіцяли вислати число (1 примірник. – О.М.) «Громадського Голосу» «задурно». Однак, не зважаючи на таку кампанію в пресі та підтримку читачів, протести не мали наслідків.

Підсумовуючи, відзначимо тут, що зазвичай народження нової політичної сили невдовзі супроводжувалося появою її першого друкованого органу (далі – й наступних). Спостерігалися й випадки, коли, навпаки, спершу створювався друкований орган, редакція та дописувачі якого становили коло однодумців, а уже пізніше на цій базі формувалася політична сила. Нарешті обидва явища – поява партії і зголошення до життя її партійного органу – могли співпасти у часі, як це було, для прикладу, з РУП (партійна програма – брошура «Самостійна Україна» – вийшла під шапкою Орган Р.У.П. Число 1). Безвідносно до того, на якому етапі партійного будівництва з'являв-

ся партійний друкований орган, питання всередині-партійні займали поважне місце у його форматі – до половини об'єму шпальт і більше.

На сторінки партійних видань звично (і найчастіше) потрапляли питання внутріпартійного життя, як-от дебати навколо програми, звіти про хід партійних форумів, зміни в керівництві тощо. Набагато рідше виносилося з хати «брудне сміття» – інформація про внутрішні конфлікти і негаразди. Натомість таку інформацію радо підхоплювали друковані ЗМІ конкуруючих політичних сил. Траплялося, що вихід з партії її впливового члена з ідейних міркувань супроводжувався поясненням своїх дій, але не на сторінках «старого» партійного видання, а в друкованому органі «нової» партії-притулку вигнанця.

Не тільки внутріпартійний, але й міжпартійний «роздрай» вдавалося подолати у виключних випадках. Наприклад, коли поставало питання про здобуття загального виборчого права. Напередодні виборчої реформи 1907 р. спостерігаємо незвичний феномен – націонал-демократи піарять публічну акцію, влаштовану соціал-демократами. Однак, здобуття рівних виборчих прав усім чоловічим населенням Австрії та Галичини, безумовно, було й вимогою націонал-демократів, оскільки суттєво підвищувало їхні шанси у виборчих перегонах.

І ще одна важливе спостереження. Загалом, якщо йдеться про справи політичні, то тут партійна преса Галичини не може вважатися джерелом об'єктивної інформації для сучасного історика. В подачі фактів та особливо в оцінці тих чи подій партійні часописи намагалися «перетягнути ковдру» на свою політичну силу та її лідерів, часто виявляючи невиправдану упередженість до успіхів і невдач політичних конкурентів.

5.2. Концептуальні питання державотворення

Кожний визвольний рух в Європі (XIX ст. – О.М.), – вказує М. Попович, – розв'язував певні проблеми в трьох головних напрямках – національному, демократичному та соціальному

[590, с. 430]. Ми цілком погоджуємося з цією думкою, поширюючи її й на українців Галичини та Наддніпрянщини.

Наратив національний, або, як часто вважали, націоналістичний, протягом довгого часу мав негативну конотацію і розумів одномірність уявлень про зверхність однієї нації над іншою. «Справедливості, справедливості треба Народіві, – писав Агатангел Кримський І. Франкові, – Тоді він звалить і **націонала**» [358, с. 23]. «Як розуміти націоналізм? – вступає у дискусію з народовською *«Правдою»*, яка вважає «націоналізм за щось вороже (...) космополітизмові», Іван Франко [724, с. 355]. Наскільки дражливим було це питання для сучасників, свідчить те, що цитована вище думка, висловлена у статті, присвяченій проблемам літературним (лише!), так і не була опублікована в тогочасній пресі, а побачила світ, завдяки зусиллям М. Возняка, лише у 1936 р. Побоюючись не тільки самого терміну, але й того, що за ним стоїть (національна державність), І.Франко довгий час наполягав на соціально-економічних завданнях для українців, ставлячи пріоритет соціалістичної ідеї над національною.

Демократичний напрям в українському національному дискурсі часто протиставлявся ліберальному. Так, Леся Українка у листі до М. Драгоманова глузливо схарактеризувала карикатурного «патріота» і його ставлення до партійного органу радикалів «Народ»: «Якби я був галичанином, то був би радикалом, а коли я українець, то я буду уміркований ліберал». Отже, хай гине «Народ» і компанія» [687, с. 218–219]. Критично поставився до радикальної молоді, яка «бавить ся і ліберальнічає», не хочучи «зійти до тих, що становлять ядро кожної держави, до маси робучих людей», анонімний автор статті «Поступовість і демократизм руської інтелігенції», опублікованої у «Громадському Голосі» (1901, ч. 1).

«Соціалізм» довгий час (у ХІХ і на початку ХХ століття) «розумівся широко, як відстоювання соціальної справедливості щодо бідних, знедолених, вихідців з «простого народу»» [590, с. 431], і тим самим протиставлявся тогочасному «націоналізмові», для якого соціальні проблеми не бачилися пріоритетними.

Один з засновників політичного і партійного пресового життя в Галичині М. Драгоманов вважав, що, оскільки українська нація складається в основному з селян, у ній відсутня як буржуазія, так й аристократія, визвольний рух тут має бути водночас і національним, і соціальним [192, с. 8]. Всі ці три лінії (національна, демократична і соціальна) мали б діяти спільно, переплітаючись і «підпираючи» одна одну. Але так не сталося. Думаємо, ще й тому, що вельми відчутними були розбіжності між політичними силами Галичини (і, відверто кажучи, в Наддніпрянщині також) у баченні минулого, тогодення і, що найважливіше, майбутнього. Також особливістю української ситуації в Галичині, – зазначають М. Мудрий та О. Аркуша, – була відсутність тривких політичних інститутів, які могли раціоналізувати та уніфікувати широкий спектр мовних практик і уявлень про ідентичність, тому просвітницький історизм не міг у Галичині розвинути без історизму романтичного, який апелював до минулого як сукупності почуттєвого досвіду [73, с.22].

А у бездержавних націях (якою була українська наприкінці XIX – початку XX століття), «національна ідентичність, – вказує британський дослідник націй і націоналізму Ентоні Сміт, – править за опору для (...) дополітичних еквівалентів. Добір політичних функціонерів, регуляція політичної діяльності, вибори урядів спираються на критерії національного інтересу, який (...) відображує національну волю та національну ідентичність даного населення» [640, с. 26].

На думку сучасних науковців, національна ідентичність є політичним і культурним конструктом, що виник у добу нового часу. Саме тоді нації створюються і конструюються людьми, які самі себе характеризують як націоналісти. «Нації мріють бути вільними, – наголошує Бенедикт Андерсон, – емблемою та символом цієї свободи є суверенна держава» [57, с. 24]. Тут доцільно вказати, що модерні нації формуються доволі пізно, зазвичай на уламках наднаціональних утворень-імперій. Цей процес був загальноєвропейським і загальносвітовим феноменом, починаючи з Нідерландської революції XVI –XVII ст. (т. зв. Вісімдесятирічна війна). Процес формування модерних

націй тісно пов'язаний з постанням буржуазії, яка стає рушійною силою як загальнодемократичних перетворень, так і національного поступу і національної державності. «На Україні, – пише О. Субтельний, – виникнення і поступове поширення ідеї національної свідомості, що базується на національній тождності, стане однією з головних тем нової і новітньої (виділення моє. – О.М.) історії» [661, с. 201].

Найважливішим у цьому контексті для українців став процес етно-ідентифікації. Хто ми – Русини, Українці, «наддніпрянци» чи Галичани? (в тогочасному правописі назви народів писалися з великої букви, як-от: Поляки, Німці. – О.М.). Де наша земля? – ці питання, що постали на порядку денному, «вловили» і висвітлили на своїх сторінках тогочасні партійні медіа. До актуалізації цієї дискусії галичан підштовхували наддніпрянци.

«Попервах, – пише С. Єфремов, – українці Галичини «в перших статтях Драгоманова і майже у всіх «українофілів» спробували «обстоювати для себе термін «руський» як національне наймення» [245, с. 411]. На думку С. Єфремова, тільки у 1890-х роках (з появою партій та їхніх пресових органів. – О.М.) на зміну цій «рецепції старого національного прізвища» і з метою «не плодити непорозуміння та плутанини в своїх національно-громадських стосунках» запроваджується спочатку «українсько-руський», аж поки остання половина визначення теж потроху втрачається.

Терміни «русскій» (...) і «русин», «рускій», – вказують М. Мудрий та О. Аркуша, – відображали (...) два рівні будови національного організму». На думку науковців, в цих двох термінах існувала понятійна різниця: «для означення народу як національно-політичної спільноти чи його представницьких органів використовувався термін «рускій» (як приклад – «Русская рада»), а для означення народу як населення – термін «русини» [74, с. 258]. «Відхід, але не відмова, – вказував С. А. Макарчук, – від термінів «руська мова», «русини», і їх заміна термінами «українська мова», «українці» в українському русі Галичини стають виразними тільки в 1907–1908 рр.» [481, с. 88 – 89]. Знаний історик пов'язує цей процес із діяль-

ністю часописів «Діло», «Громадський Голос», «Воля», «Земля і Воля» та ін.

«Кульмінацією націоналістичних дослідів (XIX століття. – О.М.), – на думку І.І. Барінова, – стало 25 листопада 1890 р., коли на засіданні австрійського парламенту депутати Романчук і Вахнянин публічно озвучили етнонім «українець» і оголосили, що всі галичани є українцями і не мають нічого спільного з «русскими» [95, с. 81].

Натомість Російська імперія бачила в пошуках українця-ми Галичини свого «я» як соціальну, так і національно-політичну загрозу з боку порубіжного українства, що полягала у «розвитку української національності і підтримки сепаратистського руху у нашій Малоросії» [621, с. 37].

Самі ж галичани, довгий час не наполягали на якійсь етнічній спільності (хоча б і у самоназві) з наддніпрянськими українцями. Про «руські політичні часописи» і про «світогляд Русинів» ще наприкінці XIX ст. писав Осип Маковей [482, с. 111–126]. Перше радикальне видання (засновники – М. Павлик та І. Франко) планувалося назвати «Русин», згодом же кращою була визнана назва «Народ» [301, с. 316].

Навіть І. Франко, – зазначає В. Здоровега, – як це давно склалося у політичних традиціях європейських демократичних країн, мислив себе, як писав у листі до свого одно-партійця М. Павлика, «насамперед русином, а потім радикалом» [268]. На думку І. Чорновола, лише Олександр Барвінський розпочав пропагувати (у тому числі на сторінках пресових органів) назву «Русь – Україна» [778, с. 32–44].

Але й пізніше, окремі українські публіцисти вживали назву «Україна», ніби виправдовуючись. «Термін «Україна», – писав Юліан Бачинський про «свою Україну», – уживаю тут не так в значінню національним, як радше на означення полуднево-західної території російської» [100, с. 72–73].

Вже поступово, з усвідомленням власної ролі в історичному процесі формування нації, партійні видання оголошують свою визначену національну приналежність. Так, для «**українсько-руської** суспільності» видається суспільно-політична часопись «Будучність». «Молода Україна» означає себе як

«Часопись **української** молодіжи». Про протистояння між **українцями** і поляками пишуть «*Гайдамаки*» тощо. «Наша любов до **України**, – вважав редактор партійного часопису соціал-демократів «*Воля*», – се горяче бажання, щоби український народ став дійсно корисний і пожиточний для цілої людности, щоби в культурній праці і в борбі за права чоловіка не оставався поза иньшими народами» (1903, ч. 1). «**Українці** Галичини, – наполягали радикали в однойменному тижневику «*Радикал*», – є лише частиною великого руско-українського народу, котрий в головній своїй масі живе в Росії» (1895, ч. 7).

Влада також чітко вирізняла проросійські та суто українські партії. Так, до Листування Дирекції поліції у Львові з Міністерством внутрішніх справ у Відні (велося з липня 1910 до серпня 1913 рр.) докладалися газети русофільської та **української** «партій» (тобто політичних орієнтацій. – О. М.) в Галичині та донесення щодо видавництв цих політичних напрямів й підготовки ними до виборів [10, Арк. 17].

За словами британського дослідника Б. Андерсона, «чари націоналізму обертають випадок на долю» [57, с. 28]. Одним із таких чисельних «випадків», на наш погляд, стала поява часопису «*Народ*» і, як наслідок, виникнення першої модерної Русько-української радикальної партії. Віддаючи належне «руськості», в своїй назві партія намагалася, схоже, заявити про свій загальнонаціональний характер, наполягаючи на «спілці» русинів Галичини і українців Наддніпрянщини. З мовно-етнографічних конфліктів, із з'ясування питання про «руськість», «русько-українськість» чи «українськість» РУРП далеко не відразу, але усе ж поставила питання про «відрубність» української нації і перехід її на платформу політичного визначення і побудови власної держави. Утім, відома українська історикиня Н. Полонська-Василенко пов'язує «домагання» радикальних змін у статусі українського народу в складі імперій з часами дещо пізнішими – виникненням Національно-Демократичної та Соціал-Демократичної партій в Галичині, які у програмних вимогах не тільки визначили як мету, щоб «цілий український народ з'єднався в одноцільний національний організм» (НДП) але й ціль «створення Української Дер-

жави, Української Республіки» (УСДП). Українську Радикальну Партію та її друковані органи «Народ» і «Хлібороб» Н. Полонська-Василенко згадує лише побіжно [585, с. 332]. Основний акцент вона робить на «Літературно-Науковому Віснику» і газеті «Діло», які, на її думку, своїм контентом «підтримали резолюції (...) щодо створення самостійної Української Держави». Н. Полонську-Василенко підтримує й сучасний український історик В. Ф. Верстюк, який трактує заснування націонал-демократичної партії в Галичині (і додамо її пресових органів. – О.М.) як початок політичного етапу українського руху в Галичині [147, с. 43].

Не підлягає, однак, сумніву, що у досліджуваній нами період більшість громадсько-політичних та партійних видань різного спрямування намагалися утвердити етно-політичну свідомість, шукаючи (і знаходячи) її в історичному минулому. «Рушійною силою перетворення етнічної спільноти в націю, – зазначає Ентоні Сміт, – є процес народно-культурної мобілізації» [640, с. 35]. Саме через звернення до «минувшини етнічної групи», на думку науковця, просвітителі-інтелектуали перетворюють «традиціоналістичну етнічну спільноту на динамічну, проте основану на питомій культурі політичну націю» [Там само].

Подібно до інших європейських модерних націй, політики Галичини звертаються до минулого. На сторінках партійних видань (від русофільських до соціал-демократичних) усе частіше з'являються статті на кшталт: А. Петрушевич «Значення древнього названія Украина и нинішняго Русь Украина» («Галичанин». 1897, ч. 196), реферата Каманіна «К історії гайдамаччини» («Червоная Русь». 1890, ч.32), «Литературное и политическое украинофильство» («Галичанин». 1898, Чч. 181–225). Редактор «Діла» і «Свободи», дописувач багатьох тодішніх органів, Лонгин Цегельский публікує роздуми «Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна?» та історично-політичну розвідку «Русь – Україна, а Московщина – Росія». «Руслан» розміщує історичні розвідки і статті Володимира Барвінського з історії давньої України та допис Івана Нечуя-Левицького «Українські гетьмани Брюховецький та Тетеря». «Істория по-

казує, – запевняла читачів «Громадського Голосу» редакція, – що кожний нарід може в гаразді жити і розвиватися тільки тогді, коли править сам собою, коли сам є господарем в своїй хаті» (1902, ч. 8/9).

Поступово від дискурсу етнічного коріння пресові видання партій виходять на політичний рівень, усвідомлюючи українців як окрему націю. Цей незупинний рух до національної ідеї надзвичайно бентежив москвофільську «Прикарпатську Русь», яка стурбовано питала: «Чи повернуть мазепинці в нашу (читай – великоруську. – О.М.) сторону?» (1909, ч. 1).

То ж усе гостріше постають питання нації, націоналізму, національної свідомості, патріотизму. Причому до самих термінів окремі українські діячі відносилися подекуди досить скептично: «Я пізнав, – писав П. Кирчів І. Франкові, – що патріотизм то для деяких дуже корисна річ, драбинка, по котрій зручно лазити ... за смачними яблуками для себе» [312]. У листі до М. Драгоманова Леся Українка гостро критикувала псевдо-патріотів, які «грають такими словами як «толерантність», «моральна тиранія», «патріотизм», «українство» і т. п., обертають їх на всі боки як самі хочуть» [687, с. 139].

Дискусії на сторінках партійних медіа вирішували суть термінології – «народність», «націоналізм», «універсалізм». Листування редакції «Народу» з чернівецькою «Буковиною» (сповідувала народовецький напрям) обговорює «способи порозуміння в справах усім робітним людям» (так в тексті. – О.М.) на основі «безоглядної прихильності народу» (1890, ч. 7). А «гріх «зберігати народність» (що закидає «Народу» народовецька «Правда») гріхом не вважаємо, – наполягають видавці радикального видання. – Бавитися такими словами як «національний стяг», «універсалізм» (...) сваритися про філософію націоналізму вважаємо зовсім даремними» (1890, ч. 8). «По-перше, – уїдливо цікавиться «Народ», – чому і кому Ви думали прислужитися, ширячи в український печаті статі з духом націоналізму зовсім старозаконного (...) наговоривши всякого туману на тему націоналізму?» [Там само].

«Націоналізм, – запевняла читачів редакція «Народу», – котрий би старався відгородити нас від (...) спілки з освічени-

ми народами, ми вважаємо напрямом шкідливим, китайським» (1891, ч. 6).

Питання збереження народності, її розбудови в християнському напрямі розглядалося на сторінках *«Руслану»*. «Берегти і боронити свою народність, – вказував активний дописувач *«Руслану»* отець Гр. Дурделла у публікації під показовою назвою «Ще кілька заміток про націоналізм і Церкву о. Гр. Дурделла», – се обов'язок кожного Русина, але буває часто, що в тім доводиться до загорділості і засліплення, а крім того нині, в часах ворожих Церкві, де проти неї треба двигнути як найбільшу силу, зворушити і запалити цілий нарід, – надуживають яко оружя – націоналізм» (1913, ч. 57).

На сторінках партійних видань різних ідеологічних напрямів – радикалів, християнських суспільників, соціал-демократів та націонал-демократів – йшла дискусія про шляхи модерного націотворення і, як наслідок, створення власної держави. Хоча «ідея відособлення українських земель в окреме політичне тло буквально витала (в цей, кін. ХІХ ст., час. – О.М.) в повітрі, – зазначає Я. Грицак. – Однак ні одна з українських партій Галичини (у тому числі РУРП) не брала на себе ініціативу сформулювати її як постулат політичної програми» [190, с. 83]. Схоже, це відбувалося ще й тому, що партійні лідери РУРП (І. Франко, М. Павлик) і її електорат якийсь час не були готові до такого кардинального кроку. В листі до редакції *«Громадського Голосу»* один із прихильників радикалізму виступив з закликом до «братів-селян» боротися «руками й ногами» проти «відокремлення Галичини, бо (...) від того залежить чи ми і наші діти мають бути вільними людьми чи жебраками і наймитами». Натомість дописувач пропонував «замість відокремлення Галичини домагатися розділу Галичини на часть руську і польську» [51, Арк. 120].

Особливо дражливими для опонуючих політичних сил були погляди москвофілів. «Се (москвофільство. – О.М.) чорна пляма на народнім організмі», – стверджував *«Руслан»* (1912, ч. 250). Існує ця течія, на думку видавців щоденника, лише «завдяки пособіям і (...) не безінтересованим симпатіям чужих і наших противників» (натяк на російське фінансуван-

ня). Християнські суспільники застерігали також від небезпеки консолідації народовців і москвофілів [316, с. 62]. Тему критики ідейних поглядів галицького москвофільства активно піднімав І. Франко [366] та інші галицькі політики цієї доби. Москвофіли, які, за висловом сучасних істориків, своєю політикою прагнули «відмовитися від своєї самобутньої ідентичності, стати погноєм російської державної нації і такою ціною зупинити польську, угорську, румунську чи німецьку асиміляційну агресію щодо міфічно «єдиного руського народу»» [481, с. 95], цю гостру критику, схоже, цілком заслужили. Соціал-демократичний «*Robotnyk*» називав москвофілів «*zaplisnivilymu patriotamu*» і риторично запитував: «Чи може чого надіятися наш люд від москвофілів, котрі (...) не виходять даліше платонічного зітхання за царським кнутом?» (1897, нр. 1).

Самі ж москвофіли с гаслом «С Богом за Русь» від кінця XIX ст. постійно перебували в пошуках потенційних союзників (народовці, польські партії, віденське «співіснування») та нової ідеї, однак, так і не змогли вирішити ці завдання. Через призму москвофільської ідеології видання відповідного спрямування «*Червоная Русь*», «*Галицкая Русь*», «*Галичанин*», «*Прикарпатская Русь*» намагалися переконати читачів, що москвофільство «скорше чи пізніше принесе перемогу, бо за нього стоїть логіка історії та життя багатомільйонного руського народу» (*Червоная Русь*. 1888, ч. 1), а самі москвофіли, «стоячи на ґрунті народному», завжди будуть на стороні тих, хто хоче, як наполягала редакція «*Галицкої Руси*», «щиро прислужитися «*руському*» народові» (1891, ч. 1). Вони і лише вони стоятимуть, як писав «*Галичанин*», на захисті «*руської мови, руської церкви і руської народності*» (1894, ч.1).

«Остаточно (новітня. – О.М.) москвофільська течія галицької історико-публіцистичної думки сформувалася вже у XX столітті» [387, с. 46]. Утім «нові» москвофіли, якщо й «утекли» від русофілів XIX ст., то дуже недалеко. Дві думки, дві основоположні ідеї залишалися незмінними. «Руські» – це, звісно, не мадяри, не румуни і навіть не поляки. Але залишитися такими, особливо в умовах австрійського панування, їм

допоможе тільки постійна і безумовна єдність з «великим руськіс народом».

Москвофільська преса постійно продовжувала публікувати кпини на адресу усього українського: «Украинская гидра», «Самодурство украинцев», «Мазепинская злоба» («Галичанин»), «Русский писатель о малорусском сепаратизме» Ю. Яворського («Живое Слово») тощо. Ця позиція залишалася незмінною до початку Великої війни (Першої світової 1914–1918 рр., яку сучасники називали Великою. – О.М.), коли ідеологи москвофільства поза своєю волею опинилися в австрійському Талергофі, після чого класичне галицьке москвофільство так і не відродилося (тут не беремо до уваги. Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку та КПСГ, орієнтовані на Москву як столицю «світового пролетаріату. – О.М.), Справедливості заради, відзначимо, що партії проукраїнського спектру відповідали москвофілам тією ж монетою. «Найбільшими ворогами батьківщини, – писала у 1903 р. радикальна «Хлопська Правда», – є суть кацапи, москвофіли» (1903, ч. 15/16).

Поступово, але неухильно електоральна база та політичні впливи русофілів суттєво зменшувалися. Усе менша кількість галицьких русинів погоджувалася вважати себе «руськіми», натомість крок за кроком відбувався ріст національної самосвідомості. Відома полеміка Олександра Барвінського (на той час, 1893 р., депутата імперського парламенту) з чеським послом Іваном Вашатим, який «виразив здивування, що правительство разом з Поляками оказує прихильність галицьким «Russen»». На що Барвінський відповів: «в Галичині нема «Russen», а суть тільки «Ruthenen» (...) Русини мають решати самі о своїй назві і політиці» [401, с.130].

Перехід галицьких політичних сил на відверто самостійницькі українські позиції відбувався непросто. Цікаво з-поміж інших прослідкувати цей процес на прикладі преси РУРП.

Від 20-го числа (номера) 1890 р. «Народ» офіційно став органом Русько-української радикальної партії. Саме на його сторінках надруковано партійну програму, згодом видану окремо в кількості аж 5 000 (!) примірників (1890, ч. 20). Ця – перша – програма ставила завданням зміну суспільно-економіч-

них відносин – ліквідацію приватної власності; демократичні свободи (слова, друку, зборів і совісті), у галузі культури – раціоналізм у справах віри і реалізм у мистецтві. Радикали також проголосили завдання добиватися загального безпосереднього і таємного голосування [301, с. 317]. Разом з тим, мова про майбутній державно-політичний статус українських земель наразі не йшла. Більш за це, пропозиція В. Будзиновського та І. Гриневецького внести в одну з частин програми Радикальної партії за мету відбудову української держави не зустріла розуміння у впливової частини керівництва радикальної партії – І. Франка, О. Терлецького, М. Павлика [528]. Навіть більше, І. Франко та М. Павлик у статті «Руське державне право і народна справа», опублікованій у першому номері «*Народу*» за 1891 р., різко розкритикували ці плани, називаючи їх «фікцією державності» (1891, ч. 1). Тут, будемо думати, тимчасовий ігнор національного питання зі сторони радикалів жодним чином не означав скочування на москвофільські (рівно – полонофільські чи мадяронські), позиції. Критикуючи москвофілів, радикали уже на початках своєї партійної історії уникнули іншої небезпеки – визнати підавстрійських русинів етнографічною групою польського народу або, навпаки, окремою (від наддніпрянців) нацією. «Українці Галичини, – наполягали радикали в однойменному часописі, – є лише частиною великого руско-українського народу, котрий в головній своїй масі живе в Росії» (1895, ч. 5).

Хрестоматійним є твердження про значний вплив на формування самоусвідомлення українців як нації публікація на сторінках «*Народу*» праці М. Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу» і «Листи на Наддніпрянську Україну», де автор, за визначенням І. Франка, «систематично, з широким мотивуванням викладав свої думки про національність і про способи праці над її підвищенням» [749, с. 507].

Серію полемічних статей М. Драгоманова, об'єднаних під спільною назвою «Листи на Наддніпрянську Україну», видавці часопису «*Народ*» почали друкувати у № 15 за 1893 р. Написані вони як відповідь на «Листи з України Наддніпрян-

ської» Б. Грінченка, що вийшли у газеті «Буковина». Полеміка на сторінках партійних видань про стан і перспективи розвитку української літератури перетворилася на гостру дискусію про реалізацію української ідеї. В термінології, вживаній М. Драгомановим, йшлося про принципову суперечку українських гуманістів та українських націоналістів. Редакція журналу «Народ» об'єднала «Листи ...» М. Драгоманова у книжці, що була видана у Коломиї у 1894 р. [222]. Ці праці Драгоманова (разом із «Листами...» Грінченка, оглядами Франка іншими), – зазначав С. Єфремов, – торкалися самої суті національного життя (...) все це кидало в громадянство цілий сніп світла, примушувало думати, розворушувало, нарешті витворювало справжню публіцистичну літературу й ту боротьбу на літературному ґрунті, без якої ніяке життя неможливе» [245, с. 411]. Утім, розглядаючи погляди М. Драгоманова, у тому числі й висловлені на сторінках партійних видань, І. Франко відмітив, що «у час (...) коли радикальна агітація в Галичині, в якій він (М. Драгоманов. – О. М.) публіцистично і листовно брав дуже живу участь, висунула на перший план принцип національної самостійності, без огляду на історичні привілеї (...) Драгоманов (...) виступав як критик, остерегаючи перед вибриками націоналізму, звертаючи увагу на множество інтернаціональних елементів у кожній національній організації» [730, с. 232]. Отже, М. Драгоманов вважав політичним ідеалом «федеративну побудову суспільства» і як наслідок «заперечував потребу творення самостійної української держави, висуваючи натомість програму федералізації Російської й Австро-Угорської імперій» [190, с. 77].

У той же час, публіцистика М. Драгоманова на сторінках «Народу» активізувала у середовищі частини радикалів (так званих молодих) пошук шляхів донесення до аудиторії ідеї політичної незалежності України. Рішучий крок у цьому напрямі зробив один із активістів Радикальної партії і активний дописувач її партійних органів Юліан Бачинський. Перші розділи своєї без перебільшення епохальної праці «Україна irredenta» Юліан Бачинський назвав «По поводу еміграції», і надіслав як серією статей до редакції «Народу». Тема еміграції селян за океан на той час була надзвичайно актуальною, тому М. Пав-

лик дав згоду на друк. З четвертого до сьомого чисел «Народу» за 1893 р. вони публікувалися регулярно. Потім наступила перерва (до 14 номеру) і на цьому публікація була припинена (1893. – № 4–7. – 22.II–8.IV; № 14. – 15.VII).

М. Павлику, який на той час був одноосібним редактором «Народу», Ю. Бачинський надіслав продовження, але той рішуче відмовився їх друкувати, назвавши «фільозофією без фактів», позаяк побачив, що йдеться до питання про політичну самостійність України. То ж, на думку науковців, М. Павлик «не міг допустити появу в своєму журналі праці, спрямованої на марксистське обґрунтування неминучості розв'язання українцями проблеми створення власної держави» [497, с. 688]. Вольове рішення Павлика заміткою «Політичний огляд» в «Народі» підтримав Іван Франко (1893, ч. 23–24), все ще наполягаючи на неможливості досягнення в тогочасних умовах політичної самостійності.

Аж через два роки Ю. Бачинський видав підсумкову працю, завданням якої бачив: «подати властиву причину еміграції селян галицьких заграницю краю – взагалі, а друге, відслонити будучність, яка жде українську націю», під назвою «Україна irredenta» (по поводу еміграції). Суспільно-політичний скіц» [100].

Негативно оцінюючи програмовий твір Юліана Бачинського, М. Драгоманов в листуванні з автором закинув йому «або невірність поданих фактів, або фальшиву інтерпретацію подій, або нелогічність розумування (...) складалося на одно, що ціла «Україна irredenta» то один великий нонсенс» [99, с. 12]. Утім уже сама полеміка Драгоманова і Бачинського суттєво активізувала державницьку лінію політичних партій Галичини, що безпосередньо відбилася на партійних виданнях. «Думки, які тов. Юліан Бачинський проголосив у цій праці, – писала газета «Земля і Воля» у статті «Тов. Юліан Бачинський (наш кандидат по округу), – були такі нові і смілі, що злякали навіть таких великанів духу як Драгоманов, Франко і Павлик, і вони вирішили не друкувати до кінця цієї праці» (1911, ч. 21).

Утім, незважаючи на суспільну вагу М. Драгоманова, І. Франка й М. Павлика та обґрунтоване побоювання репресій

зі сторони Відня, в середовищі радикалів був даний поштовх до дискусій щодо ідеї самостійної української державності. Партійна преса тим стала місцем, де в публічних дискусіях вигартовувалася стратегічна ідея здобуття поставленої цілі. У 20/21 числі «*Народу*» за 1891 р. у статті «II-гий з'їзд укр. Радикалів» надруковано проект оновленої державницької програми РУРП (1891, ч. 20, 21), де ще відчувається вплив «старих» авторитетів. Кардинальні зміни у підходах відбудуться аж за п'ять років. Увесь цей час Ю. Бачинський продовжував державницький дискурс на сторінках «*Радикалу*», оголосивши у своїй статті «Пару слів у відповідь «*Ділу*» і «*Галичанинови*»» боротьбу за політичну автономію українського народу та ідею політичної самостійності України (1895, ч. 8).

Напередодні IV з'їзду РУРП у 7-му числі «*Радикалу*» опубліковано «Програму руско-української радикальної партії, прийняту на IV з'їзді у Львові дня 29 грудня 1895 р.», де вперше згадано про «повну самостійність політичну русько-українського народу» (1896, ч. 7) як кінцеву мету партії. На зміну колишній вимозі «автономії країв», прийнята IV з'їздом РУРП програма ставила вимогу «утворення окремої руської політичної території», «при повній політичній самостійності русько-українського народу і повнім необмеженім праві його рішати самому у всіх справах, що його дотикають». Сама ж партія тепер позиціонувалась як така, що є «єдино національною партією руською в Австрії», на відміну від інших, що «підносили етнічну і язикову самостійність, чи як они називали, націоналізм, а політичної, то є державної самостійності не вимагали» (1896, ч. 7). Гарячі дискусії на цьому з'їзді радикальної партії та прийняття революційної програми сприяли, на думку Євгена Нахліка, переходу Івана Франка на «рельси» національно-державницькі [528].

Національне питання від IV з'їзду стало важливим, якщо не провідним, лозунгом виборчих кампаній радикалів. «Ми хочемо такого закону о національностях, – стверджував «*Громадський Голос*», – щоби ті національності були необмеженими панами на своїй землі. Се ж станеться лише тоді, коли Русь буде Руссю, а не жодною Галичиною». Найближчими

завданнями проголошувалося: поділ Галичини на українську та польську, Буковини – на українську та румунську частини, об'єднання Буковинської та Галицької Русі, створення крайового (руського) сейму (1895, ч. 4).

Відмітимо, що напередодні Великої війни важливіші статті на національну тематику радикальні та ідеологічно близькі їм видання часом перевидавали у вигляді окремих брошур (як відомо, газета живе один день, а от брошура куди довше). Так, Бібліотека «Громадського Голосу» у 1911 р. (тобто уже після відходу М. Павлика від редакторства «Громадського Голосу» у 1910 р.) випустила брошуру публіциста Осипа Назарука «Що то є нарід або нація», де автор, активний член радикальної партії, розмірковував над ідеєю нації, що «сотворила незалежні держави» [525, с. 26].

Свій, дещо несподіваний, погляд на Галичан та Українців (дотримуємося тогочасної орфографії. – О.М.) як націю мали представники християнсько-католицького політичного напрямку. «Для Галичини, – стверджував О. Маковей в доповіді «Про політичне положення», – національна ідея взаємопов'язана з «русько-католицькою» ідеєю. «Люди зрозуміли, – поглибив думку публіцист, – що кому у нас дорога національна ідея, тому мусить бути дорога і рус.-кат. релігія, бо сі два поняття в Галичині не розлучні» [314, с. 14]. Як відомо, українці Наддніпрянщини в своїй масі були православними, і саме релігійний фактор міг стати однією із пересторог майбутньої Злуки. Разом з тим, редакція «Руслана» розуміла й значення таких речей, як: «виробленість поглядів національно-політичних і суспільних поміж рускою інтелігенцією», увиразнення «руських сторонництва» для «уяснення і розуміння» їхніх політичних поглядів в «народних масах руских» [645, с. 242].

Християнські суспільники не могли не експлуатувати національну тематику, але робили це у куди більш обтічних формах, ніж москвофіли та радикали. Часопис «Руслан» одним з завдань бачив: «двигати наш нарід до борби за його права і добробут з хрестом в руках, з правдою на устах і научити наш нарід, що за вітчизну і добро народу можна і життя віддати» [38, Арк. 3]. Це ж видання двічі, утім доволі ухильно, назвало

національну ідею «головною запорукою (...) розросту сили і добра руського народу», а для цього, на думку авторів часопису, вимагається «розбудити і оживити свідомість національної одноцільності українсько-руського народу, хоч розділеного державними межами» (1897, ч. 3-5). Утім «дражнити» Відень та місцевих галицьких поляків надмірним радикалізмом християнські суспільники особливо не поспішали. «Головна наша радість, – запевняли видавці «Руслану» у зверненні «До суспільности», – се поступ нашого народу, его материяльний і духовний розвиток, підйом національної съвідомости» (1913, ч. 19).

То ж не тільки суто конфесійні, а далеко ширші питання національної єдності та національного добробуту були, подібно до інших проукраїнських партій, у пріоритеті й у християнських суспільників. «Наші ідеї, – наголошував О. Маковей в надрукованому у «Руслані» рефераті «Про політичне положенє», – не хвилеві, а вічні, ми мусимо їх боронити, бо вони гідні того» (1911, ч. 12). Знову позиція обережна, ухильна, тим не менш виражено проукраїнська.

Головного опонента української справи християнські суспільники вбачали не у Відні, а в галицьких поляках та полонофілах з власного русинського середовища. «Руслан» заміткою «Не Австрія а Польша» закликав до меншої толерантності щодо «наскрізь сполонізованих і пересяклих польським духом уряду і власти» (1903, ч. 32). Утім, «Наше відношення до поляків основуєся, – запевняли редактори видання у «Шестому листі до людей доброї волі», – на бажанню рівноправности обох народів і звертає ся остро проти тих польських груп, які раді би насильством, чи асиміляційною тактикою задержати наш нарід на дорозі його змагань до красної долі» (1913, ч. 279).

Первісно питання про державне самовизначення українців перед інтернаціональними «лівими» (соціалістами та соціал-демократами) Галичини не стояло. Зміни у підходах до національного питання в соціал-демократичній та соціалістичній пресі Галичини спостерігаємо аж на початку ХХ ст., після налагодження та подальшого посилення контактів з «лівими» Наддніпрянщини, передусім РУП та її відгалуженнями.

Українські «ліві» (соціал-демократи, соціалісти, РУПівці) та їхні партійні органи – «Воля», «Вперед», «Земля і Воля», «*Robotnyk*», «*Добра Новина*» та ін. на початках ставили за мету відміну анахронічної куріальної системи, уведення загального, рівного і прямого виборчого права та підкреслювали ідейну спільність з соціал-демократичним рухом усєї Європи. Орієнтуючись на соціал-демократичні партії континенту («Багато ті соціалісти в Німеччині і по всіх країнах бідним людям помогли», – писав орган соціалістів «*Добра Новина*» у статті «Що це за Українська Соціалістична Партія та що це за люде таки соціалісти і чого вони хотять?» (1903, ч. 1) і наслідуючи їхній порядок денний, українські партійці стверджували, що УСДП є складовою Соціал-демократичної робітничої партії Австрії та стоїть, як наполягав «*Robotnyk*», «на основі програми, сформульованої конгресом австрійської соціал-демократії у Гайнфельді (Hainfeld) 1886 (...), і на думку сеї програми, ясної і точно означеної, поведе свою діяльність» (1897, нр. 1). З точки зору тогочасної європейської соціальної демократії часопис «*Robotnyk*» розглядав і національні проблеми: «надії на кращу будучність руско-українського народу, запорука його свобідного розвитку і його політичної самостійності лежить у політичному освідомленні українського народу, лежить у розвитку соціалізму і руху робітничого» (1897, нр. 1).

Розуміння того, що українці є окремою нацією у «лівих» (та їхніх друкованих органів), звісно, було пристунім. «Наше отечество Україна» – оголосила у 1903 р. орган УСДП «*Добра Новина*» статтею «Що це за Українська Соціалістична Партія та що це за люде таки соціалісти і чого вони хотять?», і продовжила: «Українські соціалісти думають, що найкраще булоб, колиб ми од Росії одділились. Нащо нам значни податки на таке велике царство платити, нащо нам таку силу війська утримувати, коли нам з того ніякого пожитку не має. Колиж одділимось і Україною сами правити станемо, як колись вже було за давніх часів, то заведемо таки порядки, яки для нас будуть найлучши» (1903, ч. 1). То ж як наслідок цього: «Нашою задачею буде Самостійна Демократична Українська Республіка і Соціальна Революція!» (Там само). Контакти наддніпрянців

з місцевими «лівими», безумовно, сприяли росту національної самосвідомості тих і інших. Утім цій об'єктивній реальності особливого значення не надавалося.

Натомість на сторінках соціал-демократичного партійного часопису «Воля» (виходила у Львові у 1900–1907 рр. двічі на тиждень, видавець М. Ганкевич) пропагувався виступ проти «всіляких кордонів», позаяк вони «відділяють дрібну частину русько-українського народу, живучу в австрійській монархії, від решти нашого народу, що остає під ярмом царського деспотизму» (1901, ч. 7). Редакція «Волі», надаючи, вочевидь, перевагу соціальній складовій над національною, стала «за братерським союзом освідомленого люду робучого всіх націй». Задекларувавши солідарність із «німецькою, чеською і польською соціальною демократією в Австрії», «Воля» заявила про «нерозривність партії (соціал-демократичної. – О.М.) із «здобутками і перемогами польських і російських соціалістів (...) в царській імперії» (Там само).

На початках РУП взяла за основу промову М. Міхновського, надруковану 1900 р. брошурою у Львові під назвою «Самостійна Україна» як «вид. Р. У. П. – ч. 1» (інколи цю брошуру сприймають як перше – і останнє – число газети. – О.М.). У ній проголошено гасло: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ» та поставлено вимогу «повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії». В 1903 р. з РУП постала Українська Соціалістична Партія, яка перенесла пресову діяльність в Галичину, де австрійська цензура крізь пальці дивилася на активність наддніпрянських соціалістів. Так, партійний орган РУП (а згодом її відгалуження – УСП) «Добра Новина» вказував в уточненні «До програми УСП»: «є один українсько-руський народ; Україна австрійська і Україна російська, однаково нам рідні та бажаючи поставити нашу справу незалежно від російських обставин, осередок нашої культурно-політичної справи переносимо в Галичину» (1903, ч. 1).

Органами РУП в підавстрійській Україні (Галичина та Буковина) стали: орієнтований на сільський пролетаріат місяч-

ник *«Гасло»* (1902–1903, Чернівці, вийшло 17 чисел), «практичний орган для сільських робітників» часопис *«Селянин»* (1903–1905, Чернівці, згодом Львів, вийшло 32 числа) та газета *«Праця»* (1904–1905, відомості суперечливі). Якийсь час (друга пол. 1903 р.) органом РУП, призначеним для міського пролетаріату був й колишній часопис УСП *«Добра Новина»*. Саме це видання порівняно активніше з-поміж інших видань РУП традиційно пропагувало вирішення національних завдань.

Співзвучні за назвою партії до соціал-демократів, націонал-демократи (партія заснована у грудні 1899 р.), навпаки, усіляко акцентували національне питання. Редакція партійного органу націонал-демократів *«Будучність»* (виходила з червня 1899 р., первісно не мала чіткої політичної позиції) стала головним осередком вироблення ідеології новоствореної партії. Уже в першому номері наразі безпартійної газети проголошувалося: «Суспільно-політична часопись національно-демократичного спрямування *«Будучність»* прагне перетворити українську *«суспільність»* з *«етнографічної маси в народ в політичній значенні»*, виробити *«політично-національний ідеал»*, *«політичне думання»*, з'єднати суспільність *« в один організм свідомий»* (1899, ч.1).

Як віддалену перспективу *«батьки-засновники»* партії (Володимир Охримович, В'ячеслав Будзиновський, Іван Франко та ін.) бачили *«дійти до того, щоб увесь українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну і політичну незалежність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм»* [300, с. 32]. На початках же націонал-демократи, формулюючи принципи свого руху, наполягали на *«проведенні реформи виборчої системи та забезпечення основних конституційних свобод»*. Ідеологія партії, зазначають дослідники, ґрунтувалася на поміркованих, ліберально-центристських засадах [341, с. 49].

«Стремління до незалежності» на початку нового ХХ століття (1902 р.) обговорювалося на шпальтах націонал-демократичних *«Гайдамаків»*. У 1907 р. націонал-демократична *«Свобода»* писала у статті *«Наша служба руському*

народови», що: «Нашим ідеалом, нашою найвисшою ціллю є, щоби наш руській нарід став независимим господарем на своїй рідній землі (...) Нам треба землі і волі, – закликала редакція, – Наша ціль, наша програма: українсько-руська держава робучого люду, від Сяну по Дон» (1907, ч. 1). Утім, до питання української Соборності галицькі націонал-демократи ставилися з певною обережністю. Націонал-демократи на сторінках своїх партійних органів висловлювали особливі сподівання на наддніпрянців. «Якби однак Україна в Росії, – вказував орган національно-демократичної партії «Свобода», – виборола собі автономію, тоді і Австрія мусіла би нам, галицьким Русинам, також дати автономію східної Галичини, з самого лише страху, щоби ми не схотіли часом прилучити ся до України» (1907, ч. 1).

5.3. Культурологічна проблематика

Британський дослідник феноменів нації та націоналізму Ентоні Сміт, розуміючи важливу роль культури у націотворенні, відзначив, що саме системі освіти та засобам масової інформації як інститутам народного згуртування доручене «завдання створити спільну громадську, масову культуру» [640, с. 15].

Звідси зрозуміла увага ЗМІ (і не в останню чергу партійних) до плекання культурних, освітніх, історичних традицій народу. Відтак не тільки про політичні проблеми життя свого регіону, але й про події культурні тогочасний читач дізнавався передусім із сторінок медіа, зрозуміло, включаючи і партійні. Діапазон культурних фактів і подій, що цікавив галицькі русинські медіа, достатньо широкий. Утім, якщо говорити про пресу партійну, йдеться швидше про суб'єктивне ставлення до тих чи інших культурних подій з боку редакцій та окремих журналістів таких медіа. Одна й та сама подія чи факт (наприклад, святкування москвофілами в Галичині 100-літнього ювілею з дня народження О. Пушкіна) в залежності від політичних прерференцій видання могли отримати діаметрально протилежні оцінки.

Вказане зауваження про суб'єктивізм журналістських оцінок стосується передусім літературних дискусій. «В Галичині (..), – зазначав І. Франко, – руська (українська. – О.М.) публіка, переважно духовна (...) була зовсім незнайома з новою літературою». Вихована на схоластичних правилах «перестарілої естетики» публіка ця, за словами І. Франка, вважала літературу «найпевнішим способом до уморальнення народу» і, без всякого зв'язку із реальним життям, представляти ця література мала людей взірцевих, з «добірною» мовою, без грубих, вульгарних, хлопських слів [749, с. 54]. В цих умовах література, що вийшла на сторінки партійних видань, могла стати «свіжим повітрям» для населення краю, серед якого «найважливіше, відбувся зріст охоти до читання» [Там само]. Тим більше, що молоді письменники «хлопські сини походженем, соціалісти з переконання» звернулися до джерел народного життя, піднімали теми, раніше нечувані в «теологічному та догматичному» способі «думання».

Піонером тут виступила радикальна преса. «Вже з перших номерів радикального видання *«Народ»*, – писав М. Драгоманов до Лесі Українки, – любісінько друкує і вірші і повісті – оригінальні і переводні» [533, с. 189].

Сам М. Драгоманов, намагаючись підтримати ідейно близькі йому радикальні видання літературно та науковою складовою, обіцяв надсилати «статейки історичні регулярно» не тільки з оглядами «чужих» історій але й з бажанням «паралельно (...) зачипати нашу історію» [224, с. 92]. Так, своєрідним «новорічним подарунком *«Хліборобові»* від М. Драгоманова стало «Оповідання про заздрих богів» [226, с. 15]. У творі, написаному «просто і живо», який мав популяризувати «деякі висновки біблійської критики», простежується, за словами А. Кримського, «політична тенденція» – автор екстраполює деякі приклади республіканського устрою Стародавньої Греції на тогочасні реалії суспільно-політичного устрою імперій [362].

То ж, як бачимо, не стільки власне літературні достоїнства турбували редакції насамперед, але й так би мовити ідеологічна складова твору. Траплялося, що редактори або й

самі дописувачі, розуміючи невідповідність змісту художнього твору ідеологічному спрямуванню часопису, переривали уже розпочату публікацію у незручному виданні. Так, характерним є приклад «статейки» «З поля фольклору. Жидівська війна», що її почав публікувати в «Народі» (1892, ч. 1) Іван Франко. «Жалую дуже, – писав І. Франко, – що помістив сей шматок в «Народі», де він зовсім не на місці» [738, с. 293]. Продовження публікації цього літературного твору читачі так і не дочекалися. На його основі Франко «зладив» літературний твір польською мовою і опублікував в журналі «Wisła».

З метою пропаганди живого українського слова (зрозуміло, у бажаному для себе напрямі) партійні видання, передусім українофільського спрямування, шукали нових прийомів і ... нових авторів. Інтерес був взаємним. Так, майбутній професор Бережанської гімназії Василь Левицький (1882–1941) запропонував редакції радикального видання «Громадський Голос» «віршу» з проханням публікації [50, Арк. 34]. А Дмитро Макогон (в майбутньому відомий український письменник, а на той час (1901 р.) учень польсько-мовної гімназії в Тернополі) пропонував цій же редакції опус, який можна вважати своєрідним агітаційним зверненням до читачів, і просив «пана Редактора», «щоб Ви (...) були ласкаві мені відписати, як ви на ту справу задивляєте, і чи сей вірш буде відповідний» [50, Арк. 47 (Зв.)]:

*Ще раз прошу, лиш читалень
Скоро закладайте!
«Голос Громадський», любі,
Всі пренумеруйте
За страйкові фонди наші
Також не забудьте.
Покажімо, що ми вправні
Хлопи-радикали.
До радикальної партії
Всі браття горніться
Радикалам ви сприяйте
І такими звіться.
Радикалами ви, браття,*

*Себе називайте.
Гордо, сміло на ворогів
Всі-всі виступайте.
За представлення легійні
О! Не забувайте.
Лиш учіться, що неділі
Проб но ви, давайте
Що зберемо – на читальню!
Й читальня стане [50, А. 48 – 48 (Зв.)].*

Звичайно, важко назвати ці проби пера високою літературою. Однак, політична, агітаційна складова вірша автора-початківця не викликає сумнівів. Тут вкажемо, що партійні видання того часу, на відміну від сучасних, не гребували віршованою агітацією (звісно, професійного літературного рівня). Так, саме на сторінках «*Радикалу*» І. Франко опублікував своєрідний партійний гімн «Пісня руських хлопів-радикалів» (1895, ч. 4), рядки з якого:

*Ми хочем вчитись, поступати,
Бо кривда є сестрою тьми.
Для себе хочем працювати
І бути люди між людьми (...)*

мали б кликати маси до боротьби за партійні радикальні цінності.

З метою популяризації політичних видань їхні редакції охоче надають сторінки дописувачам-жінкам. Так, «*Хлібороб*» надрукував схвально сприйнятий Михайлом Павликом вірш про Роберта Брюса за авторства Лесі Українки: «Роберт Брюс – прекрасний, піде в «*Хлібороб*» і відіб'ю осібною брошурою. Селяне его прекрасно піймуть» [226, с. 89]. Радикальні та народовецькі видання, йдучи назустріч епосі, підтримували тренд гендерної рівності дописувачів та читачів. Так, «Народ», підтримуючи «жіночний» (Леся Українка) експеримент «*Хлібороба*», друкував різнопланові творчі доробки Н. Кобринської «В справі петиції до ради державної» (1891, ч. 10–12) та О. Кобилянської «Дещо про ідею жіночого руху» (1891, ч. 19). Під «жіночим» псевдонімом *Оксана* у «Народі» (1892, ч. 10) дру-

кує повість «5. V 1891», присвячену долі жінки-інтелігентки в тогочасному суспільстві, Ольга-Олександра Бажанська-Озаркевич – перша українська фахова піаністка в Галичині.

Загалом, розуміючи важливість «жіночої теми» та жіночої аудиторії, редакція «Громадського голосу» підкреслювала, що лише їхнє видання сформувало «окремий жіночий відділ, якого нема в ніякій іншій українській газеті» [697, с. 113]. А соціал-демократична «Молода Україна» у зверненні «Товариші і Товаришки» не тільки зазначала, що «жіноцтво се числом половина народу (...) се товаришки життя і праці», але й наполягала на залученні «жіночої української молодіжи», яка «геройською посвятою жертвувала всі свої сили службі свого народу», до обговорення «справ публічних» і справ «розвою нашого народу» (1900, ч. 1).

Тут вкажемо, що активна участь жінок у літературному житті на тогочасних українських землях не була якоюсь екзотикою чи даниною моді. За словами І. Франка, в цей час «і на Україні і в Галичині» з'являються жінки з літературними працями, які відзначаються «гарними, а то й дуже гарними талантами». Олена Пчілка, Людмила Старицька, Наталя Кобринська намагалися «розворушити жіноцтво» українське, щоб втягти його «в сферу ідей і інтересів передового європейського жіноцтва» [749, с. 60].

Разом з тим, помітно, що в партійних виданнях літературна складова (в розумінні белетристики та поезії), постійно поступалася політичній. Так, науковці відмічають, що: «творів художньої літератури в «Хліборобі» опубліковано мало і лише трьох авторів: І. Франка («Як Русин товкся по тамтім світі» (1891. № 2, 3, 4–5), «Домашній промисел» (1892, № 13–17), «Історія кожуха. Сучасна казка» (1892, № 18–19), поема Лесі Українки «Роберт Брюс, король шотландський» (1894, № 8–9, 10–11), сатиричне оповідання Леся Мартовича «Іван Рішо. Не для слави – а для народа» (1895, № 4–9)» [497, с. 585]. Дослідник української преси І. Михайлин оцінює ці твори як такі, що близькі за жанром і змістом до тих, що йшли в «Народі».

Намагаючись розширити жанрову палітру літературного дискурсу, «Громадський Голос» публікував «живі образки»

гуцульського життя, надіслані в партійний орган РУРПу Марком Черемшиною. «Дякую Вам, – писав у відповідь М. Черемшина, – що так ревно уступаєтесь за нашою конаючою Гуцулією (...) Коли пристанете, то все буду вам надсилати радо фейлетонів, а також не знаю, чи не добре було б також з моїх образків із «Вісника» у так загально читаному органі, як *«Гр. голос»* перепечатати, аби люди читали» [556, с. 142].

Провідним літературним талантом на сторінках тогочасних галицьких видань, на думку І. Франка, був Василь Стефаник: «найбільший артист, який появився у нас з часів Шевченка (...), яким уже нині можемо повеличатися перед світом» [749, с. 130]. Показово, що талант письменника-новеліста гідно оцінили партійні видання різних ідеологічних спрямувань. Його новели охоче публікував орган радикалів *«Народ»* та соціал-демократичний часопис *«Будучність»* («Святий вечір» із «Квітів нашої землі» (1899, ч. 2). Також твори (оповідання та новели) цього автора (в перекладі російською мовою) друкувало москвофільське *«Живое слово»* (1899, Т.1, Вип. 3), а *«Новий Громадський Голос»* надав шпальти для прозового твору *«Суд»* (1905, ч. 18).

Разом із вже визнаними авторами літературних творів (І. Франко, М. Павлик, Леся Українка, М. Драгоманов, В. Стефаник), що їх брали до друку партійні видання, зустрічаємо й маловідомі імена. Так, сьогодні лише літературознавці можуть пригадати Франца Коковського, чий дебют відбувся у *«Громадському Голосі»*. Дещо пізніше він став дописувачем *«Руслану»*, *«Діла»*, *«Буковини»*. Маловідомою сучасному читачеві є й творчість письменника-москвофіла Ореста Авдиківського – літературного автора видань відповідного спрямування (*«Галичанин»*, *«Галицкая Русь»*, *«Червоня Русь»*).

Українофільські видання звично опонували виданням москвофільським, в т. ч. й на літературному ґрунті. Так, доволі різко національна спільнота сприйняла святкування ювілею (100-річчя з дня народження) російського письменника О. Пушкіна, що його активно висвітлювала на своїх сторінках москвофільська преса: *«Австрійская Русь»*, – з запалом писав орган національно-демократичного спрямування *«Будуч-*

ність», – приймає (...) участь у чествованні Пушкіна за його заслуги (...) Та ще й займається влаштуванням пушкінського свята у Львові» (1899, ч. 1). Попри окремі антиукраїнські твори (як-от поему «Полтава»), Олександр Пушкін, як не крути, має світову письменницьку та поетичну репутацію.

Тут, утім, вкажемо, що національність того чи іншого літератора впливала на редакційний портфель галицьких політичних часописів усіх без винятку напрямів і відтінків значно меншою мірою, ніж його політична позиція. Для прикладу, партійне видання РУРП «Народ» публікувало переклади прозових і драматичних творів М. Лескова, Салтикова-Щедріна, Е. Ожешко. Під рубрикою «З чужих літератур» москвофільська «Галицкая Русь» друкувала художні твори А. Доде, Л. Захер-Мазоха, Е. Золя, М. Конопницької, В. Маррене, Гі де Мопассана, Е. Ожешко. Радикальна «Будучність» розважала читача фантастикою шведа Т. Гедберга (1899, ч. 3) та белетристикою англійця Р. Кіплінга (1899, ч. 6), якого часто називають «співцем британського колоніалізму».

До новітньої української літератури, окрім українофілів, виявляли інтерес й видання соціал-демократичного спрямування, для яких національне питання завжди бачилося підпорядкованим завданню соціального визволення. Щоправда, робили вони це дещо по-іншому, ніж народовці. Загалом в часописах соціалістичного спрямування за загалом невеликого об'єму, приділеного художній літературі, основне місце займали письменники, що вже зробили собі ім'я в українській літературі – Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Лесь Мартович, Юрій Федькович та ін. Наголос робився не на літературних достоїнствах того чи іншого твору, а його політичному значенні. Для прикладу, партійний орган українських соціал-демократів двотижневик «Воля» у «Дописі з Відня» свого часу оголосив: «Твори Шашкевича мають далеко більшу вартість ніж (твори) Карла Маркса» (1903, ч. 14).

У своєму намаганні підкреслити політичну складову того чи іншого художнього твору, видання лівого спрямування були готові на нестандартні ходи. Так, нібито задовольняючи запити робітників міст, які, на думку редакції, не знали

«ruskoho ruzma», орган українських соціал-демократів газета «*Robotnyk*» (виходила латинкою) надавала місце на шпальтах й творам українських письменників, змінених до не упізнання. У першому номері опублікований вірш І. Франка «*Kameniarj*», в наступному, другому, – оповідання О. Федьковича «*Safat Zinycz*». Літературознавча стаття «*Taras Szewczenko*» (nr. 5) знайомила читачів із «Заповітом» поета, звісно, латинкою.

Шукали «своїх» літературних авторів й москвофіли, беручи до уваги передусім політичні критерії й віддаючи перевагу сповідникам ідеї єдиного російського народу від Камчатки до Карпат. Відтак на шпальтах москвофільських часописів надавалося місце в першу чергу ідейно близьким авторам – члену «Товариства ім. М. Качковського» Івану Озаркевичу (автору поезій і сценічних постановок), «знаним» москвофілам Оресту Авдиковичу (автор психологізованих оповідань «До місяця», «Гуси» та ін.), Василю Залозецькому (нариси: «Очерки сельской жизни», етнографічні статті «Несколько сведений о городе Стрие», «Образки з циркулу (округ, волость. – О.М.) Коломийского») (часопис «*Галицкая Русь*»). «*Галичанин*» публікував історичну прозу Дмитра Вінцовського, твори, за словами І. Франка, «визначного епічного поета» Євгена Згарського, наукові розвідки Пилипа Свистуна; повісті з лемківського життя Володимира Хиляка. То ж і тут, подібно до українофільських та соціал-демократичних видань «правильна» політична позиція, схоже, брала гору над літературною складовою.

З особливим пієтетом москвофільські видання ставилися до публікацій творів російських письменників. Статті Л. Толстого, матеріали про Л. Андрєєва, В. Жуковського, М. Ломоносова, М. Некрасова, О. Пушкіна, інших визначних діячів російської культури займали чільне місце на шпальтах газет відповідного спрямування. Натомість доморощеним москвофілам доводилося тут вимушено задовольнятися роллю «мłodшого брата».

Не оминали літературної складової й редакції клерикального партійного видання. В «*Руслані*», – пише А. Животко, – знайшли місце як твори красного письменства, так різного роду розвідки, наукові праці, спомини, листування тощо. Се-

ред дописувачів – Б. Лепкий (збірка новел «Щаслива година» та ін.), О. Кониський, Л. Лопатинський, А. Крушельницький, В. Щурат» [254, с. 156]. Саме «*Руслану*» Іван Франко довірив публікацію свого листа «До редакції газети «*Діло*» (від 24 листопада 1904 р.), де пояснив причини і мотиви, які спонукали його «відійти від участі в українській національно-демократичній партії, в діяльності якої він розчарувався і тому порвав з нею» [748, с. 256]. На сторінках «*Руслану*» виходили також різножанрові публікації (зокрема нариси і фейлетони) Осипа Маковея – «Як я став політиком», «Як я видавав газету», «Як я продавав свої новелі», «Виклад по крамниці», «Народний Дім», «Нашоль літератора», «Львів (Замітки чоловіка з провінції)» та інші [615, с. 554].

До використання літератури (як об'єкту розгляду) часописами віднесемо публіковані у «*Народі*» рецензію-огляд І. Франком наукових праць М. Драгоманова «Болгарські праці Драгоманова» (1891, Чч. 15, 16, 19), «Дальші болгарські праці Драгоманова» (1892, Чч. 1 – 12), «Промова на ювілеї М. П. Драгоманова» (1895, ч. 1-2). Цікаво й те, що ці, суто літературні, рецензії могли стати своєрідним викликом упередженому читачеві. Так, сам Іван Франко очікував на негативну реакцію власних оцінок драгоманівських праць від видавців «Збірника Товариства ім. Шевченка», які перебували під сильним впливом наддніпрянців («цікаво, чим вони отеляться?»). «Михальчук (Кость Михальчук, член Старої Громади і одночасно Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – О.М.) казав, що кияни трохи чи не заставили таку умову, щоб (...) не було праць (і рецензій на них. – О.М.) наших галицьких учених Огоновських, Вахнянинів, Целевичів і т. ін. А чиї ж мають бути?» [738, с. 288].

Рецензуванню на сторінках політичних видань піддавалися не лише визнані авторитети-публіцисти але й молоді літературні зірки. Так, рубрика «Дрібні нотатки і замітки» знайомила читачів газети «*Будучність*» (1899, позиціонувала себе як «суспільно-політична часопись для українсько-руського народу») із збіркою В. Стефаніка «Синя книжечка», що тільки-но (1899) побачила світ у Чернівцях (1899, ч. 1). Зро-

блено це було уже в першому номері нового громадського видання.

Хоча частина радикалів, відкидаючи «народні святощі», вимагали публікації на сторінках радикальних видань лише «модерної» літератури, не наважуючись розірвати із важливою етнографічною та фольклорною складовою народного життя, видавці усіх партійних видань (включаючи й радикальні) охоче брали до друку й етнографічні замальовки. «Молодіж, – вказував М. Павлик, – має тепер зробити як найшвидше те, чого не зробила досі інтелігенція; має не тільки позаписувати все, що народ знає співати й оповідати, але має вона автоматично вистудіювати наш народ» [428, с. 8].

Особливо важливим бачилося залучення до процесів збору етнографічного матеріалу молоді. Один з засновників української соціал-демократичної партії та її партійного органа місячника «*Молода Україна*» (1900–1903) Євген Косевич у статті «Молодіж і політика» постійно агітував за залучення молоді до культурницьких справ, бо: «до всякого руху у суспільстві – літературного або політичного – початок давала молодь» (1900, ч. 2).

Фольклорна спадщина, а також сам процес її збору пробуджували інтерес до історії власного народу, завдань його національного та соціального визволення. Звідси важливим, на погляд редакцій партійних видань, став сам процес збирання і пропаганди культурної спадщини. Так, вже у першому числі «Народу» редакція звернулася до читачів і передплатників із зверненням «Про записуванє галицко-руських простонародних пісень». Робитися це мало не тільки задля публікації фольклорного матеріалу на сторінках газети (яка, за популярним визначенням, *живе один день*), але й з задумкою «уложити й видати по змозі збірник (...) простонародних пісень з поясненням і передмовою, збірник що обіймав би і друковані вже і не друковані простонародні співанки (...) з усіх закутків Галичини» (1890, ч. 1). Цей процес, зазначають редактори, буде залежати не тільки «від помагачів» які «назбирають і поприсиляють усі простонародні пісні», але й від «інших руских (українських. – О.М.) газет що повторять сю нашу відозву» [Там само]. Пу-

блікація фольклорного матеріалу, на думку радикалів, мала б допомогти їй у розповсюдженні радикальної преси. Так, з метою популяризації «Громадського Голосу» Іван Сандуляк (один з засновників радикальної партії, у майбутньому – посол до Галицького Сейму) просив редакцію помістити «радикальні» колядки (? – О. М.) у партійному часописі, щоб селяни «на свята могли колядувати по своїх товаришах» [50, Арк. 43 (зв.)].

До справи збору народних пісень та прозових творів близькою за духом бачилась задумка популяризації непрофесійних творців живого українського слова. З одного боку, це дозволяло тримати руку на пульсі народних уявлень і симпатій. З іншого, таке «зближення з народом» обіцяло непогані дивіденди самому виданню, чиєї цільовою аудиторією власне виступав цей самий народ.

Василь Щурат, відгукнувшись на заклики редакції, надіслав матеріал про самодіяльного поета з Наддніпрянщини Тимоша Наливайка. «Подаю читателям *«Народа»*, – сповіщав автор листа у «Дописах», – дві співанки, зложені ще перед 1885 р. в однім українським селі, що по лівім березі Дніпра, протів Канева. Записав я їх ще у червні 1885 р. від самого поета, що живе в тім селі. Зовеся він Тиміш Наливайко. На око ему було коло тридцять літ. Сліпий з роду, худощавий і малого росту (...) парубкує і милостині не просить (...), грає на скрипці в компанії з сільською музикою на весіллях і т.п.» (1890, ч. 4). З того ж ряду – надіслані до редакції поезії народного поета Павла Думки, селянина з с. Купчинець (1890, ч. 7). У третьому номері *«Народу»* опубліковано народну співанку «Сирота», записану Олексою Войцехом у с. Стецеві Снятинського повіту 1884 року (1890, ч. 3).

Не гребували цим етнографічним (і навколо-етнографічним) ресурсом й ідейні опоненти українофілів. Навіть москвофіли, в основі позиції яких (у тому числі і пресової), лежали «претензії на аристократизм, ученість (...), – на думку сучасних дослідників, активно спиралися на досягнення, головним чином, етнографії» [74, с. 263]. Так, постійно діюча рубрика «Из народной литературы» «ежемесячного литературно-научного и политического» москвофільського видання *«Живое Слово»*

містила «материалы и заметки, относящиеся к народной словесности или фольклору». Утім, переоцінювати цей факт не маємо особливих підстав. «Мовознавча, літературознавча, дидактична, історична, краснописьменна (...) текстові частини (московфільської преси. – О. М.), – вказує Л. В. Сніцарчук, – формувалися організаторами під «істинно-нравственным и релігійно-національним поглядом» [648, с. 65].

Загалом московфіли своє бачення розвитку української культури уособлювали із специфічним варіантом «малоросійського патріотизму». Зав'язнувши в анти-фонетичній кампанії, (впровадження фонетики бачилось московфілам як зазіхання на фундаментальні основи свого існування), основним своїм завданням пресові видання цієї політичної сили бачили у завоюванні «общерусских народных идеалов» на ґрунті «знакомства с русской литературной речью и русской литературой», що, на думку представників цієї політичної течії мало «поддержат нас культурною силою в борьбе за права нашего народа, за его существование и развитие» [509, с.189].

Практично у кожному партійному друкованому органі, незалежно від політичної орієнтації, існував бібліографічний відділ: «Бібліографія», «Нові книжки та видання», «Книги поступивші в редакцію» чи просто «Новинки», де публікувалися інформація чи реклама про літературні новинки, містилися відомості про умови придбання твору того чи іншого автора. Зрозуміло, пропагувалися передусім ідейно близькі до партійного часопису автори. Тим самим досягався подвійний ефект – з одного боку матеріальної підтримки своїх однодумців, з іншого, інформування читачів про широкі здобутки представників партійної думки та симпатиків. Так, А. Кримський, побачивши у рекламному блоці в 11 числі «*Народу*» оголошення про вихід збірки оповідань І. Франка «В поті чола», у листі до редакції просив разом із 12-м та 13-м числами вислати йому в Звенигородку Київської губернії Російської імперії цю збірку [361]. Зрозуміло, що за інших обставин ознайомлення з літературним доробком І. Франка для російського підданого А. Кримського могло і не відбутися.

Логічним продовженням цієї «бібліографічної» пропаганди ставало створення мережі народних читалень з відповідним підбором літератури. З одного боку, забезпечувався збут видань з-під пера ідейно близьких авторів, з іншого – пропаганда тієї чи іншої партійної платформи (радикальної, українофільської, москвофільської, клерикальної тощо) у контрольованому читацькому осередку.

Процес цей мав і зустрічний відгук. Русинське (українське) населення Галичини в умовах конституційної Австро-Угорської монархії, подібно до інших народів «клаптикової імперії», пробуджувалося від летаргічного сну, прагнуло нових знань. Редакції партійних видань переповнені листами з місць щодо відкриття, діяльності та заповнення необхідним «начинням» (книжками, газетами) культурницьких інституцій. Причому дописувачі партійних видань часто, можливо на інтуїтивному рівні, розуміли зв'язок між контентом суто політичним і відкриттям та діяльністю просвітніх й наукових установ. «Зичу Вам, Пане Редактор, – писав дещо плутано до редакції «Народу» вчитель села Стрілиські Нові О. Власійчук, – кріпкого здоров'я і витривалої праці для піднесення просвіти і науки в нашій народі, без котрих читателів не можна подумати о добробиті его, а народ часто єсть фундаментом цілої суспільності» [150, Арк. 423].

«Читальня наша, – тішився дописувач «Народу» Галайда у замітці «Руська читальня і Kolko в Орельци коло Снятина» – вписалася в члени «Просвіти» і дістала від неї 89 книжочок даром. Будемо пренумерувати для читальні *Народ і Батьківщину* (1890, ч. 12). Дослідники стверджують, що у 1896 р. «лише в Городенківському і Коломийському повітах радикали мали 30 читалень» [346, с.136].

Тут, утім, вкажемо, що жодне партійне видання не зробило (та й не могло зробити) для справи народної освіти більше, ніж формально позапартійна «Просвіта». Однак, не будемо забувати, що сільські читальні поповнювалися не тільки і не стільки книжками та брошурами, скільки періодикою. Це, в свою чергу, відкривало нові можливості й для русинських партійних видань. Резолюція, ухвалена на руському (українсько-

му. – О.М.) вічу в Гусятині 11 падолиста 1897 р., проголошувала: «Зваживши, що в Гусятинському повіті просвіта народна стоїть на низькій ступені, завзиває віче всіх добро мислячих людей до як найпильнішого закладання читалень по громадах Гусятинського повіта і заохочувати людей селян і міщан до **читання газет** (виділення моє. – О.М.) і книжок просвітних, а для успішнішого розвою заложених читалень основати філію товариства «Просвіти» на повіт Гусятин» [25, Арк. 45].

Поширення української, в т. ч. партійної, преси в провінційних просвітніх установах супроводжувалося пробудженням і активізацією політичної активності раніше інертних народних мас. Нерідкими були випадки, коли відкриття у селі читальні спонукало селян до «заложення» політичних товариств. Маємо цьому документальні підтвердження. Так, під заголовком «Просвіта в Тернопільщині» часопис «Народ» розповідав «про откритіє читалень на Тернопольщині та їх наповнення», а також, що віднедавна «Русини (українці) задумують заложити в Тернополі політичне руске (українське) товариство» (1890, ч. 6).

В свою чергу відзначимо й ту обставину, що не тільки (формально позапартійна) «Просвіта» пропагувала і підтримувала русинські (українські) друковані видання, включаючи й партійні. Розуміючи значення народної просвіти для справи активізації політичної активності мас, тогочасна галицька русинська преса усіляко пропагувала діяльність «Просвіти», тобто процес йшов на зустрічних курсах. Цікаво, що подекуди пропаганда «Просвіти» в українських часописах набирала характеру т.зв. джинси, добре відомої сучасному українському споживачу періодики. Так, тижневик національно-демократичного спрямування «Гайдамаки» анонсував допомогу товариства «Просвіта» в організації торговельного курсу в Тернополі, вести які мав Іван Петрушевич – письменник, засновник кооперативного руху в Галичині (1907, ч. 251).

Важливим, можна навіть сказати визначальним, елементом культурного життя нації виступає її загальний освітній рівень. Для русинів австрійської Галичини питання освіти усіх рівнів, від початкової до вищої, в умовах жорсткої конкуренції

з польським сегментом, у своїй масі набагато освіченішим, бачилося надзвичайно важливим. Створення власної української, не лише патріотично налаштованої, але й високоосвіченої інтелігенції стало без перебільшення питанням виживання як нації.

Радикальна політична течія на сторінках *«Громадського Голосу»* статтю «Як дбають польські пани про просвіту руських хлопів» визначила свою позицію щодо «зовсім безплатної науки в школах народних, середніх й вищих, свобідного доступу до всіх шкіл як мущинам, так і жінкам; державної і краювої організації публічної помочи для змоги образования убогим клясам суспільности; підвищення видатків на просвіту в загалі, а особливо на народну просвіту» (1899, ч. 13).

Часопис *«Свобода»* (сповідував ідеї національно-демократичної партії) постійно публікував аналітичні матеріали, статті громадських діячів, зокрема, допис з місць про стан шкільної освіти анонімного автора «Наша школа в ярмі» (1908, ч. 40–57). Про ситуацію з університетською освітою та доступом до неї українців писав О. Стефанович в «свободівській» статті «В справі університету. В справі середніх шкіл. В справі народних шкіл (реферат)» (1909, ч. 26) тощо. Саме на сторінках цього часопису опубліковано «Промову депутата доктора Є. Олесницького у справі Львівського університету» (1907, ч. 8).

Соціал-демократична *«Земля і Воля»* під заголовком «Робітники про університетську справу» розмістила інформацію про «робітничі збори в справі українського університету» на яких «реферат (...) в справі домагання самостійного українського університету у Львові (...) оголосив тов. Бачинський» (1907, ч. 8).

Утім, прогресивна справа боротьби за освіту галицьких русинів з боку партійних друкованих органів не була позбавлена й впливу вузько-партійних інтересів. Московфільська течія в публікаціях (зокрема у *«Галицкой Руси»*) постійно намагалася скерувати шкільний рух у відповідному «великоруському» напрямі – «Народны школы» (1892, Чч. 2, 3), «Нынешняя воспитательная система в Галичине» (1892, ч. 13), нав'язати

читачеві вигідну для себе стратегію та тактику розвитку освіти в регіоні.

Базовою основою будь-якої системи освіти виступає її найбільш масова ланка – освіта початкова. Її носієм виступає шкільний учитель.

Практично всі пресові органи політичних партій звертають особливу увагу на положення народного учителя. Тим більше, що, як писала соціал-демократична «Воля» у матеріалі «З галицьких картин», «страшне положенє учительства в Галичині (...) кожний знає, що учителі втікають до залізниці на посаду кондукторів, що середній робітник, як слюсар, стоїть багато ліпше, ніж наш галицький учитель» (1905, ч. 4). «Воля» наводить приклад кончини учителя з Коломиї Петра Яценюка, який, маючи 30-ти річний стаж учительства, «помер в крайній нужді, залишив жінку і четверо незаосмотрених дітей» [Там само].

«Праця народного учителя, – писав «Кілька слів про львівських учителів народних» «Руслан», – вимагає найбільшої сили духа і витривалості фізичної» (1897, ч.195). У зв'язку з цим, посли від християнської політичної сили – О. Богачевський, Є Олесницький, О. Барвінський піднімали на сторінках «Руслана» питання реорганізації учительських семінарій: «Промова пос. Богачевського в краєвім соймі дня 7 жовтня 1903 при розправі над звітом шкільної комісії про стан народних шкіл і учительських семінарій в 1900 і 1901 / 1902 р.» (1903, ч. 249–253), про впливи церкви на освіту писав Є. Олесницький «Церков а просвіта» (1902, ч. 212–214), проти низької оплати праці вчителя виступав О. Барвінський «О методичнім образованю учителів середніх шкіл» (1898, ч. 251–253) тощо.

Тижневик національно-демократичного спрямування «Гайдамаки» у матеріалі «Для неписьменних таки ворота замкнули» підійшов до пропаганди важливості освіти з іншого боку: «23 мая (1906 р. – О.М.), акцентували увагу видавці, – сенат Сполучених Держав ухвалив новий закон (...) вступ до Америки заборонений неписьменним» (1906, ч. 186). Звідси – і не тільки – принаймні початкова освіта має стати обов'язковою для селянства та інших верств населення.

Наступний, уже вужчий за покликанням, щабель освіти – освіта середня, гімназійна. Пересічний випускник тогочасної гімназії поповнював нижчі ланки дуже на той час не чисельної галицької інтелігенції й долучався до культурного життя краю, процесів національного відродження та, зокрема, й політичної та партійної діяльності.

Шляхи покращення життя найширших верств галицького русинства представники християнсько-суспільної течії схарактеризували в «русланівській» статті «Основи, задачі і змагання «Християнсько-суспільного сторонництва». Організація хліборобського стану». Автори публікації вбачали цей шлях у тому числі у наданні їм (галицьким русинам) гідної освіти, що у поєднанні з практичним досвідом «може двигнути до поступу, добробуту і гаразду наше хліборобске селянство і міщанство» (1912, ч. 59). Статтями «Освіта жінки» (1897, ч. 88), «Руска школа женска у Львові» (1897. ч. 111), «До розв'язки жіночого питання (1900, ч. 215–216), «В справі виховання дівчат» (1912, ч. 192–199). «Руслан» підтримав гендерний освітній тренд, порушив питання «відкриття жіночих виділових шкіл», допуску до спеціалізованої (медичної, фармацевтичної, адвокатської) освіти жінок.

«Вплив Русинів на шкільництво краю» – вказував в однойменній статті орган християнських суспільників «Руслан», – має виражатися у посиленні вимог до крайової влади щодо заснування державних середніх шкіл із українською мовою навчання (1903, ч. 167). Це важливо ще й з причини того, що в руслі «Шлім руску молодіж до шкіл» відносно невелика кількість випускників українських гімназій спонукатиме (австрійську) владу зменшувати кількість місць для українських студентів в університетах (1901, ч. 147).

Важливою подією культурного життя русинів Галичини стало відкриття (за сприяння О. Барвінського) у жовтні 1898 р. української гімназії у Тернополі. Зрозуміло, що українська партійна преса не могла обійти цю подію мовчанкою – «Руслан» публікує замітку «Отворенє тернопільської гімназії» (1898, ч. 215).

Третій, вищий щабель освіти – освіта, отримувана вихідцями з русинського середовища у Львівському, а також Віденському та Краківському університетах та Вищій політехнічній школі у Львові.

Тижневик *«Гайдамаки»* бідкався за невелику кількість українських студентів, так: «на львівський політехніці в минулому (1905. – О.М.) році було 1325 слухачів, з того 190 жидів, а тільки 93 Русинів. Навіть від Жидів стоїмо о половину нисше» (1906, ч. 203). Про «зрущенє» (перебудову. – О.М.) університету і середніх шкіл піднімав питання й *«Радикал»* [508, с. 1]. Постійно приділялася партійними друкованими органами увага політичній активності українського студентства. Про окремі ексцеси газета *«Воля»* повідомила читача такими рядками: «Руско-українські студенти обкидали яйцями ректора львівського університету Фіялка. Восьмох студентів прогнано на завсігди з університету. На університеті сидять комісари поліції» (1903, ч. 20). Хоча (вочевидь з цензурних міркувань) про це не говорилося відкрито, читач розумів, що йдеться про боротьбу студентів-русинів за відкриття у Львові університету з українською мовою навчання, окремого від уже існуючого, де студенти-українці становили заледве одну п'яту частину контингенту.

Ще конкретніше висловлювалася націонал-демократична *«Будучність»*: «Жадаємо українсько-руського університета у Львові» (1899, ч. 4).

Важливо, що тогочасна українська преса Галичини ставила завдання залучення до боротьби за український університет у Львові представників широких народних мас (а не лише потенційних студентів). Орган наддніпрянської Революційної української партії *«Гасло»*, що з 1902 р. отримав «прописку» в Галичині і мав «соціалістичнодемократичний характер», з ентузіазмом писав *«Із Прикарпаття»* : про «проміні просвіти», які доходять до «найменшого брата», який (...) розуміє висші культурні інтереси, вміє боронити своєї гідности і несе свою (...) тяжко запрацьовану лепту на народній вівтар (...) на будучий український університет» (1902, ч. 6, 7). Під «найменчим братом» тут слід розуміти широкі народні верстви.

Театр

Твердження про ідеологічну роль театру в житті суспільства не потребує доказів. В Стародавніх Афінах від часів Перікла громадяни отримували т. зв. *театральні гроші*, оскільки вважалося, що через катарсис формуються громадянські цінності. Функції театрального мистецтва – розважальна та морально-виховна перебувають у тісному взаємозв'язку і служать важливим об'єднуючим елементом між суспільством і громадянином.

Це розуміли і політичні сили Галичини, що на сторінках партійних органів піднімали питання розвитку і функціонування українського театру. Так, протягом трьох номерів часопис радикальної партії «Народ» (1892, Чч. 9, 10, 15–18) публікував статтю Івана Франка, присвячену концептуальним питанням розвитку українського театру: «чим власне має бути театр (...) для кого він має служити (...) як він має «дбати і про репертуар, і про сили акторські». Автор закликав до праці «людей, котрі би схотіли і зуміли піти тою ж дорогою, керуючись освітніми і національними потребами, традиціями та привичками нашого народу» [753, с. 285–292].

Рубрики на кшталт «З театру», «Руский народний театр» з'явилися у багатьох партійних виданнях. Так, для ознайомлення читачів із театральними справами «Руслан» започатковує рубрику «Руский народний театр», де не тільки виходили анонси нових вистав, а й йшлося про драматургічні новинки. Рубрика «З театру», що її започаткувало «Письмо політичне, господарське та просвітне для народу» «Свобода» (з 1899 р. орган Народно-Демократичної партії) регулярно публікувала анонси вистав і новинки драматургії.

Подібно до прози та поезії, партійні видання вибірково ставилися й до драматургії, пропагуючи передусім вистави та п'єси політичних однодумців. На шпальтах часопису «Руслан» Лев Лопатинський (драматург і публіцист, двічі обіймав посаду редактора «Руслана») публікував власні п'єси «Свекруха» (1899), «До Бразилії» (1898), «Беата і Гальшка» (1899).

На сторінках «Руслану» активно обговорювалося будівництво нового театру у Львові. Цю ж тему будівництва театру у

Львові підхоплюють часописи інших політичних сил. Зокрема воно стало темою рубрики «Чи збудуємо театр», що її опублікувала на своїх шпальтах «Народно-демократична часопись задля політики, літератури і критики» *«Вольне Слово»* (1905, Чч. 3 – 9/10).

Анонімний автор ставив під сумнів доцільність використання коштів на будівництво, наполягаючи на тому, що насамперед треба друкувати букварі та брошури просвітнього змісту і поширювати їх безплатно. До того ж, як виявилось, на будівництво театральної споруди Галицький сейм не виділив грошей, що поставило громаду міста у скрутне становище.

З театральними новинками та театральним життям знайомив читачів й радикальний *«Народ»*. Зокрема, на сторінках цього часопису мешканець села Орелець Галайда розмістив інформацію про «театральне представлення «Знімчений Юрко» на Снятинщині» (1892, ч. 12). Соціал-демократична *«Земля і Воля»* розмістила інформацію про «Товариство українських робітників «Воля», яке «устроює» аматорське «представлене «Безталанна» – драму в 5 діях Карпенка–Карого» (1907, ч. 9).

Український театральний тренд активно пропагувало видання народно-демократичного спрямування *«Стрийський Голос»*, де, починаючи із другого числа (1895 р.), опубліковано серію репортажів про чеський народний театр *«Divadlo»* («Театр») – в контексті пропаганди створення народного українського театру.

Музика

Важливою подією в музичному житті Галичини і Львова стало відкриття філармонії (1902 р.). *«Руслан»* повідомляв про перші музичні вечори, тут проведені. Утім, куди більша увага приділялася виступам хорового товариства *«Львівський Боян»*, заснованого ще у 1891 р. А. Вахнянином та одностудіями, чиї нові філії повсюдно виникали на теренах Галичини.

Популяризація «своєї» літератури і «своєї» драматургії, характерна для тогочасних українських партійних видань Галичини, доповнювалася популяризацією «своєї» (у розумінні

авторства музики): «Поміщаємо сю допись («Вечерок у снятинській читальні в пам'ять Володимира Барвінського»), – зазначає редакція «Народу», – на знак, як дивляться на руску історію наші письменніші люде на провінції (...) Вокальний вечерок в честь Вол. Барвінського, устроєний «Рускою міщанскою читальнею» в Снятині 16 лютого 1890 (р.), відбувся добре» (1890, ч. 6). Зайве говорити, що В. Барвінський за життя (1850–1883) вважався одним із лідерів народовців.

«Хлопська Правда» на першій сторінці рекламує «Січове Свято» з концертом, «в склад котрого увійдуть співи хорів і сольові, декламації і промови; по концерті відбуде ся ПОХІД (так в тексті. – О.М.) при звуках музики, а візьмуть у нім участь всі «Січи» і прочі гості та делегати. Похід удасть ся на відповідне місце, де відбудуть ся вправи Січовиків і товариські забави» (1903, ч. 7).

Ну й наприкінці трохи курйозів. «Наукові» статті анонімого автора «Руслана» були присвячені астрологічній тематичі – планетам та їхньому «впливові» на Землю: «Місяць» (1897. – Чч. 54, 55), «Марс» (1897. – ч. 29) тощо. Здається, це єдина розважальна рубрика, де партійні симпатії редакції не відчутні.

У підсумку відмітимо наступне:

Кожне галицьке партійне видання того часу розуміло культурні потреби і запити русинського населення і намагалося активно їх формувати та підтримувати.

Передусім пропагувалися літературні, поетичні, драматургічні, музичні тощо здобутки членів відповідних редакцій, далі – партійних симпатиків та дописувачів з місць. Не чисельні винятки, як-от В. Стефаник, твори якого публікували конкуруючі партійні видання, лише підтверджують загальне правило.

Мали місце випадки, коли мистецькі дискусії прямо переростали у політичну площину. Прикладом може служити святкування столітнього ювілею О. Пушкіна, активно проваджуваного москвофілами і гостро критикованого народовцями.

5.4. Реклама: комерційне та просвітнє призначення

Дослідниця типологічних особливостей сучасної преси С. Гурьева наполягає на тому, що серед додаткових складових, що формують видання (мета видання, характеристика засновників та видавців, фінансовий стан видання, техніка тиражування, журналістські кадри, канали розповсюдження тощо) можна назвати обсяг і характер поміщеної у виданні реклами [201, с. 30].

«Реклама, – зазначає В. Здоровега, – дуже специфічний різновид інформації, який потребує своєрідного літературного обдарування й особливої підготовки (...) Оприлюднення реклами – важливий засіб прибутку редакції» [269, с. 27].

Економічні фактори визначають не тільки питання виживання ЗМІ, але часто й сам характер діяльності того чи іншого видання. Прибутки від реклами стають важливою частиною бюджету ЗМІ. Реклама надає видавцям можливість хоча б частково зекономити на виробництві та / чи розповсюдженні накладу. Також реклама дозволяє легко наповнити контент видання у періоди новинного «штилю», коли штатним журналістам писати особливо нема про що. То ж навіть у досліджуваний період дві (!) останні сторінки московфільського часопису «Русска Правда» постійно заповнювались оголошеннями та рекламою, зокрема, «правдивих руських газет», серед яких – «Червоная Русь», «Страхопуд», «Наука», «Новий Галичанин», «Русская Библиотека», «Русская Рада», «Добри Ради», «Листок», «Вестник Народного Дома».

Утім, траплялося, що у гонитві за фінансовим успіхом редакції газет втрачали читачів. Так, досить популярне (до 1893 р.) видання політичного спрямування «Зеркало» (1882–1908), що, за словами редакції, «розбирало наші економічні, соціальні, політичні, релігійні, польсько-жидовсько-русько-народні інтереси», після 1906 р. повністю розгубило здобутки попередніх років. Втрачаючи доходи і читачів, редакція віддала перевагу першому, збільшила кількість реклами, яка розміщувалася по периметру сторінок, заходила в основний текст (зорово зменшувала сторінки, ускладнювала сприйняття тексту).

Реклама суттєво потіснила інформаційно-аналітичний блок, в газеті поменшало тієї суспільно-політичної інформації, заради якої читач обирає саме це видання, а не конкуруючі. Передплатник та пересічний вуличний покупець видання відреагував на цю зміну гаманцем, уже 1908 р. «Зеркало» безславно закрилося.

Тут вкажемо, що не гребували комерційною рекламою й австрійські часописи-офіціози, призначені для русинів, для яких фінансова сторона питання не була визначальною (їх фінансувала влада). Рекламні повідомлення та оголошення на сторінках «часописі політичної» «*Вестник для русинов Австрійської держави*» (1850–1867) містять інформацію про можливість замовити різно-тематичну літературу й видання «Галицько-Руської Матиці»: молитовники, народні календарі, літературні журнали, рекламуються часописи «*Письмо до Громади*», «*Страхопуд*», вміщуються рецензії та відгуки про «*Галичанина*», «*Мету*», «*Вечорниці*», «*Ниву*».

Американський дослідник історії журналістики (у тому числі партійної) Джеймс Л. Бафман (*James L. Vaughman*) вказував, що саме комерційні фактори спонукали багато газет стати менш вузько-партійними. Це пояснювалося тим, що партійні субсидії чи допомога передплатників видання не покривали експлуатаційних витрат, то ж видання нерідко були змушені публікувати рекламу, що не завжди відповідала політичній чи партійній лінії самого видання [816]. Дослідник мав на увазі партійну пресу США але не в останню чергу це можна віднести і до ситуації з партійними виданнями Галичини періоду, що розглядається. Тогочасні українські видання поміщували рекламу не лише українських виробників продукції, лікарів, адвокатів, але й їх не українських колег (і конкурентів) – євреїв, поляків та ін. Траплялося, що розміщені на сторінках того чи іншого українського видання рекламні оголошення подавали інформацію про іншомовні часописи та книжки. Так, «*Громадський Голос*» помістив рекламу «найліпших польських газет для хлопів (тобто селян. – О.М.): «*Nowy Wieniec*» і «*Nowa Pszczolka*»; обидві виходили у Львові два рази у місяць, підписка коштувала 1 зр на рік. «*Хлібороб*» (1891, ч. 6–7) опублікував таке рекламне

оголошення: «Поручаємо всім, котрі хотіли познайомитись з економією суспільною слідуючи книжки «Gawedy ekonomicze» (...) ціна з пересилкою 47 кр., «Elementarna zasady ekonomii spolecznoj» ціна з пересилкою 53 кр. Дістати можна в книгарні польській на пл. Галицькій у Львові».

Утім, намагаючись відсторонитися від не похвальної меркантильності, редакції газет цього часу, передусім партійних видань, не надто афішували свою зацікавленість у рекламодавцях. Зазвичай у «шапці» видання не вкзувалася окремо ціна рекламного оголошення. Однак, бували й винятки. Так, газета РУРП «Хлібороб» уже з другого року видання на першій сторінці вказувала: «Оголошення по ціні 5 кр (крейцерів. – О.М.) за стрічку. Рекламації незапечатані вільні від порта» (1892, ч. 1) . Оплата оголошення, яке рідко містило більше кількох рядків («стрічок») не була надто відчутною для рекламодавця, адже, для порівняння, ціна «одного числа (примірника газети. – О.М.) – 10 кр» [Там само]. (У Прикарпатті та Буковині перед Першою світовою війною вівця коштувала 10 крон, тобто тисячу крейцерів. – О.М.).

На першій сторінці пресового органу Католицького русько-народного союзу «Руслан» вказувалося, що: «оголошення звичайні приймаються по ціні 20 сот. (сотиків. – О. М.) від стрічки. Подяки і приватні донесення по 30 сот. від стрічки». (1907, ч. 54) То ж замовнику рекламного оголошення чи платного вітання його ініціатива обходилася не надто дорого – щонайбільше 1–2 крони, залежно від обсягу і шрифту. Утім і редакція не була в накладі – такі матеріали приволювали увагу читачів з певного середовища (соціального, конфесійного, партійного тощо) та збільшували інтерес до друкованого видання. Для порівняння, в сучасній Україні виходять «газети безплатних оголошень», де прибуток редакції – читач купленого примірника, а не «творець» контенту (рекламодавець, автор привітання чи оголошення про подарунок непотрібної йому речі або тварини).

Тут беремо до уваги ще одну обставину, не характерну для сучасності. Оскільки більшість тогочасних газет і часописів читалися кількома людьми (передавалися з рук в руки),

аудиторія рекламного повідомлення суттєво перевищувала число накладу друкованого видання.

Політичні оголошення і комерційна реклама публікувалися, зазвичай, на останній сторінці видання. З часом популярність такого виду комунікації з читачами постійно зростала, про що свідчить збільшення площ, відведених видавцями під рекламні звернення.

Реклама та оголошення на сторінках політичних та партійних видань другої половини XIX – початку XX століття умовно можна розділити на декілька груп. У першу чергу це політична реклама – оголошення про діяльність структур, які ці видання представляють. В умовах інформаційного вакууму другої половини XIX – початку XX ст. русинським (українським) політичним силам Галичини був необхідний рупор для ознайомлення співвітчизників зі своїми цілями та завданнями. Саме тому оголошення про перебіг політичного чи партійного життя (збори, програма, зміни у керівництві, скликання з'їздів та їх порядок денний, початок передплати на партійний орган тощо) стають постійними рубриками на сторінках того чи іншого медіа. Так, для прикладу, орган Русської Ради часопис «Новий Пролом» (1883–1887) постійно друкує оголошення про заплановані та здійснені заходи політичного життя: «Собрание «Русской Рады», «Народний Дом», «Общество им. М.Качковського». Часопис народовців «Буковина», що з 1899 р. перейшов на політичну платформу Української національно-демократичної партії, подає інформацію про плановані та такі, що вже відбулися, зустрічі із кандидатами від партії до рейхсрату тощо. Будемо вважати такі повідомлення *некомерційною рекламою*.

Реклама (некомерційна), що так чи інше стосувалася питань політичного та / або партійного життя, друкувалася на сторінках відповідних видань не лише у період виборчих кампаній. У час між виборами вона слугувала засобом залучення нових прихильників, поповнення рядів партій активними членами, донесення до широких мас ідей чи принципів партії, для спонукання людей до участі в тій чи іншій політичній акції.

Інформаційна особливість такого роду реклами полягає у тому, що вона встановлює контакт між громадянами, які володіють виборчим правом, є ретранслятором політичних ідей, робить можливим адресний зв'язок між ними, виконує орієнтуючу і соціально-ідеологічну функцію.

То ж на останніх сторінках партійних часописів звично публікувалися оголошення про плановані партійні заходи, як от скликання громадських віч з ціллю «запротестувати против (...) виборів до Союму краювого (...), топтаня всіх прав конституційних», про що, для прикладу, повідомлялося у часописі «*Радикал*» (1895, ч. 3).

Часто у оголошеннях партійних часописів повідомлялося про відкриття читалень, бібліотек чи просвітніх товариств, т. зв. *прихована реклама*. Для прикладу: «Бібліотека тов-ва «Наука» в Снятині буде регулярно що п'ятниці від 11 до 1 г. в полудне отворена. І тоді може буде там вижичати книжки. – Товариші снятинського повіту повинні численно вписуватись до сего надзвичайно пожиточного товариства. Вкладка річно 50 кр. – Вступне 10 кр.» – інформував читачів «*Народ*» (1890, ч. 5). Або ж «*Громадський Голос*» інформував: «Русько-українське товариство студентів «Січ» у Відні устроює 5 лютого 1896 року в віденській ресурсі величаві поминки в честь памяти Михайла Драгоманова. Відбудеся концерт, опісля комерс. До участі запрошуються всі Славяне. Чистий дохід призначений на видавництво «Універсальної бібліотеки» (1896, ч. 2).

Інша важлива група газетних оголошень та реклами призначена на розповсюдження «дружньої» до видання друкованої продукції – календарів, «прилог» (додатків до часопису), партнерських часописів.

Тут треба брати до уваги, що українські часописи обробляли одне й те ж, відносно вузьке, читацьке коло, відтак виступали прямими конкурентами. Про вихід першого партійного видання «*Народ*» редактори «мусіли подавати до «*Діла*», «*Червоної Руси*» та «*Батьківщини*» платні оповістки (комерційні рекламні оголошення. – О.М.) (...). Та й то «*Червоная Русь*» не помістила і такої платної оповістки, хоть і обіцяла, що помістить» (1890, ч. 2,3).

Простіше було з рекламою в часописах не періодичних друкованих видань. Так, популярними серед читачів партійно-політичної преси кінця ХІХ ст. стають календарі, де поряд з традиційним літочисленням можна було отримати значний літературний та історико-документальний матеріал, корисні поради щодо ведення господарства та боротьби з захворюваннями людей та тварин.

Окремі з календарів мали доволі значну як для свого часу аудиторію, яка до того ж залишалася постійною з року в рік. За потреби наклад календаря легко можна було збільшити. Так, з 1874 по 1918 рр. щорічно виходив «*Буковинський календар*». На початках «москвофільського» періоду свого видання він друкувався язичієм і активно рекламувався на сторінках москвофільських же видань. Особливу популярність набув *Календар* після переходу його видавництва в руки народців – наклад у 1890 р. сягнув 1500 примірників.

Іноді реклама того чи іншого календаря на сторінках галицьких видань виглядала як завершений невеличкий літературний витвір: «На прекрасній обкладинці, – писав «*Громадський Голос*», – знаходить ся хорошо виконана вінета зь руским (українським. – О.М.) гербом, зображаюча гуцула вказуючого на церков св. Юра и місто Львов. Місяць друкований чорною и червоною краскою» (1895, ч. 6). Аналогічні рекламні оголошення друкували й інші як суспільно-політичні, так суто партійні видання.

Дотичними до цієї групи оголошень (не визначених однозначно за показником комерційних, чи не комерційних. – О.М.) є реклама художніх та публіцистичних творів співробітників того чи іншого політичного чи партійного видання (або визначених симпатиків політичного напрямку). Так, на сторінках видань, що їх видавала РУРП, зустрічаємо рекламні оголошення про «Нові книжки Універсальної Бібліотеки» та можливість замовити через редакцію друковані твори Івана Франка, М. Павлика, М. Драгоманова та ін. авторів. Офіційний орган Української соціал-демократичної партії «Воля» (1900–1907) серед традиційних для останньої сторінки публікацій реклами і повідомлень подає інформацію про вихід нових книг («Книжки,

брошури і газети соціалістичні головню в польській і російській мові», «Маніфест комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса тощо) та часописів «*Naprzód*» та «*Іскра*». Тут важко однозначно визначитися – це реклама політична чи усе-таки комерційна?

Як усе-таки встановити – маємо справу з видавничим міркуваннями ідеологічними чи, навпаки, *Nothin' But Business*? Часто виданнями здійснювалася активна інформаційна підтримка членів партії та її прихильників. Так, оголошення про медичну діяльність Володимира Кобринського, активного дописувача і передплатника радикальних видань, зустрічаємо на сторінках видань Русько-Української радикальної партії – «*Народ*» і «*Хлібороб*». Передплатник партійної преси Володимир Білінський розміщує на сторінках видань рекламне оголошення про початок власної медичної практики у м. Збаражі. Северин Данилович, один з фундаторів Русько-Української радикальної партії, співавтор статуту і юрисконсульт цієї політичної сили, на сторінках радикальних часописів подавав оголошення про відкриття правничої практики. «*Громадський Голос*» кілька разів повідомив читачів про початок адвокатської практики Кирила Трильовського (одного із засновників РУРПу) у м. Коломиї тощо.

Утім, найбільшу групу рекламних оголошень, зрозуміло, займають комерційні повідомлення про послуги, товари та сільськогосподарський реманент, що пропонуються селянам, на кшталт: «Огородник з Коломиї» А.І. Кіцул пропонує на шпальтах «*Хліборобу*» «всякі сімена ярин, трав, конюшин і всяких господарських рослин по найдешевших цінах (цінники висилає даром)» (1891, ч. 3).

На сторінках багатьох видань зустрічаємо рекламні оголошення, які розраховані на ширше коло читачів, ніж звичних «ядерних» передплатників. Так, ідейний напрям часопису «*Руслан*» упевнено відстоював теоретичні засади християнсько-суспільного руху, то ж основним читачем видання мали б бути представники духовенства. Однак, останні сторінки цього щоденника пропонували продукцію львівських виробників, адреси магазинів, де можна було придбати ті чи інші вироби,

включаючи й алкоголь (тогочасна галицька Церква усіяко засуджувала «піяцтво». – О.М.); активно рекламувалася й зернова продукція (друкувалися ціни на зерно), без жодної апеляції на «національний» (український чи польський) момент та «підтримку вітчизняного виробника». У рубриці «Цінник львівської палати торговельної і промислової» подавалася інформація про цінні папери – акції, листи заставні, облигації, знову ж таки – без найменшого акценту на національний фактор емітента.

Постійною також була реклама, розрахована на (*інтернаціональних*) ктачів та інших ремісників. Натомість практично не зустрічаємо комерційної реклами предметів розкоші (мало доступних для більшості русинського населення австрійської Галичини), а також політичних та культурних заходів, які проводили не українські громади регіону.

На жаль, рекламна справа (і прибутки від неї) часом примушували видавців діяти всупереч власних бачень майбутнього України та її населення. Важка економічна ситуація, неврегульованість земельного та податкового законів змушували селян Галичини емігрувати за кордон. «Підбадьорені пароплавськими агентами, які відвідали галицьку сільську місцевість, перші емігранти почали відходити у 1880-х роках. Почувши про успіх своїх братів за допомогою завзято прочитаних листів, вони встановили модель ланцюгової міграції, яка набула великих масштабів протягом першого десятиліття ХХ століття. До 1914 р. приблизно 420 000 галицьких українців емігрували до Нового Світу, головним чином до США та Канади. Менша кількість надходила до Південної Америки та інших європейських країн» [836, р. 20]. Про дійсне ставлення свідомої галицької інтелігенції до заокеанської еміграції можемо судити з повісті А. Чайковського «Бразилійський (sic. – О.М.) гаразд». Але гроші, як відомо, не пахнуть. Публікація рекламного контенту відповідного (еміграційного) спрямування зустрічається на сторінках практично всіх політичних і партійних видань останнього двадцятиріччя ХІХ століття. Типове рекламне оголошення у «Громадському голосі» такого типу: «Бразилійське правительство, не видає вже шифкарт (проїзний документ для емігрантів. – О.М.) і через те ціла емігра-

ція до Бразилії задержана (...) Без шифкارت най ніхто тепер в дорогу не пускає ся, бо его напевно завернуть. Єсли ж хто післав гроші агентові на шифкарту, то може собі їх відобразити» (1896, № 2). Вочевидь, наростаюча еміграція занепокоїла владу настільки, що вона здійснила рішучі кроки якщо не до припинення то принаймні до гальмування процесу. Ці зміни знайшли своє відображення у оголошеннях-попередженнях. Так, «Громадський Голос» писав :«Помимо того, що безплатних шифкарт до Бразилії не дають, помимо того, що староства не хочуть давати пашпортів, спиняють людей всякими справами і не правним способом, еміграція не утихла. Нема майже дня, в котрім не винесло б ся кілька десять родин до Бразилії або Канади. Дня 17-го с. м. виїхало з Підволочиськ 154 осіб з скалатского повіту. Коли їх питали, чому покидають рідний край і їдуть до Бразилії, де їх жде така сама доля, як дома, відповіли коротко: Пес від хліба не втікає, тільки від батога» (1896, ч.7). Занепокоєна всезростаючою еміграцією лемків до Америки, «газета для народу» «Лемко» (1911–1913) яскраво москвофільського спрямування, розуміючи, що зупинити це явище можна було поліпшенням економічного становища краю, – агітувала за створення по селах молочних, торговельних спілок, рекламувала ткацький промисел. В радикальних чи народовецьких виданнях антиеміграційна пропаганда простежується куди слабше.

Розділ 6. ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛІСТ ЯК ПОТЕНЦІЙНИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІДЕР – СПОДІВАНЕ І РЕАЛЬНЕ

Існує думка про те, що все, що ми знаємо про світ, що нас оточує, ми дізнаємося з медіа. Істинність цього твердження особливо видно в галузі політики адже для переважної більшості політика є тим, що дозволяють побачити медіа. «Політика, – запевняє Д. Дуцик, – здійснюється перш за все в інформаційному просторі» [233, с. 54]. Огляд політичних медійних процесів неможливо уявити без основної діючої особи – журналіста.

Політик чи партія потребують преси як ефективного інструменту впливу на маси і, відповідно, прагнуть якнайтісніших зв'язків із медіа. У певному сенсі, запевняють дослідники, – газети політичних партій можна розглядати як інструмент для інтервенції партії у політичний світ [165, с. 40]. Своєрідним посередником між партією та читацькими масами стає журналіст, який, поза сумнівом, є самостійною величиною. Він, за твердженням В. Різуна, є не тільки виразником інтересів суспільства але й особистістю, яка є «барометром суспільних очікувань і настроїв» [607, с. 117].

А у XIX ст. мало не кожний авторитетний журналіст стає важливим актором політичного життя, публіцистом, який на думку Габріеля Тарда, володіє «даром сильного психологічного впливу, який зазвичай властивий ватажкам натовпу, а тому перетворюється на центральну постать політичного процесу» [666, с. 83–85]. Німецький соціолог Макс Вебер у праці «Політика як поклик і професія» вперше сформулював категорію «політичний журналіст» і, за свідченням науковця, політичні журналісти, використовуючи ефективні способи впливу на електорат, часто самі ставали професійними політиками. У будь-якому разі журналістська кар'єра, – зазначав Макс Вебер, – «ставала одним із найважливіших шляхів професійної

політичної діяльності». Те що цей процес був загальноєвропейським, Макс Вебер показав на прикладі партійних журналістів, з середовища яких нерідко виходили блискучі політики [144, с. 668 – 669].

Серед запропонованих сучасними науковцями типів професіоналів у журналістиці не завжди можемо знайти пояснення дефініції «політичний журналіст». Так, виходячи із системи функцій, властивих журналістиці, дослідники виділяють: 1) журналіста-інформатора (розповсюджувача інформації), охоплює всі функції журналістики; 2) журналіста-аналітика (експерт, коментатор, аналітик інформації), 3) журналіста-критика (опонент влади), виступає своєрідним контролером влади, виконує контролюючу функцію; 4) журналіст-пропагандиста (агітатор, соціальний організатор), прагне впливати на світогляд населення, пропагує певні ідеї і цінності, вирішує ідеологічні завдання; та 5) журналіст-розважальник (виконує рекреативну / розважальну функцію [677, с. 135].

На думку Л.Л. Реснянської в сучасному суспільстві існує погляд на політичного журналіста як «громадського контролера» та «опонента» влади і одночасно «посередника» між суспільством та владою [214, с 5-6].

«Політичних журналістів, – вказують сучасні науковці *Arjen van Dalen and Peter Van Aelst*, – визначають як осіб, які регулярно висвітлюють чи аналізують національну політику та працюють у національних та регіональних газетах (...) Це визначення включає спеціалізованих журналістів, які висвітлюють повсякденну роботу уряду та парламенту, а також журналістів, які спеціалізуються у певній сфері політики [813, р. 515].

«Політичний журналіст, – за словами М. Воронової, – завжди стоїть на сторожі інтересів суспільства (...) Послуга, яку здійснює політичний журналіст, полягає у донесенні інформації своїм споживачам – суспільству та владі. При цьому, – наполягає дослідниця, – як професіонал політичний журналіст повинен: 1) критично оцінювати владу та її дії, обстоюючи інтереси громадськості; 2) транслювати потреби й проблеми суспільства представникам влади» [160, с. 300].

Не можемо в повній мірі погодитися із дослідницею, позаяк вже в останній третині XIX століття відбулася зміна соціальної ролі політичного журналіста, який перетворився на самостійного актора на політичному полі, Це відразу позначилося і на змісті його професії. Політичний журналіст цього часу виступав не так транслятором повідомлень (інформації), скільки творцем смислів. Контроль над владою (її критика) в системі журналістських цінностей поступається політичному завданню – пропаганді партійних меседжів та переконання суспільства в їхній істинності. Тим самим журналіст виконує функції не тільки розповсюджувача інформації чи аналітика, але передусім пропагандиста.

«Традиційно, – вказують дослідження про політичну журналістику *Arjen van Dalen i Peter Van Aelst*, – політичні журналісти починали як політичні прихильники, які служили інтересам політичних партій, з якими вони були пов'язані. У ті часи (XIX ст. – О.М.) журналісти в основному працювали, відповідно до партійної чи політичної логіки, де політики встановлюють умови» [816, р. 525].

Цю тезу підтверджують класики медіа-компаративістики Деніел Галлін і Паоло Манчіні, наполягаючи на тому, що в час, «коли газети почали проявляти себе як самостійна сила у політичному житті (у XIX ст. – О.М.), політичний журналіст був публіцистом, який вбачав свою роль у впливі на громадську думку від імені політичної фракції чи політичної групи, а у багатьох випадках газети були засновані з ініціативи політичних партій чи інших політичних акторів або ж підтримувалися ними [165, с. 30]. Поза сумнівом, такий політичний журналіст був носієм ідей політичної сили, яка засновувала та / чи утримувала видання; відповідно його професійна діяльність не могла бути безпристрасною і зводиться до чисто інформативної функції.

Цей феномен мав і зворотні наслідки. Нерідкими були випадки, коли саме з середовища преси виокремлювався впливовий партійний лідер. Адже пропагуючи партійні ідеї, журналіст (чи редактор) певною мірою пропагував себе. Читач ототожнював професійні устремління дописувача політичних текстів з його життєвою позицією, а уміння ясно і чітко сфор-

мулювати думку (риси, без якої журналіст просто не може відбутися) додавало впевненості, що це достоїнство не буде втрачене його носієм і за парламентською трибуною. «Преса, – зазначає Michels R, – є найбільш підходящим засобом поширення слави окремих лідерів серед мас, для популяризації їх імен» (the press is the most suitable means of diffusing the fame of the individual leaders among the masses, for popularizing their names.) [846, p. 84]. Загальновідома роль вже помітних (на початок 90-х років XIX століття) політичних журналістів Івана Франка і Михайла Павлика у творенні Русько-української радикальної партії, де вони стали безсумнівними лідерами.

Тут погодимося з проф. В. Здрозевою що в Галичині другої половини XIX століття поняття «журналістика» та «публіцистика» (під впливом австро-німецьких традицій) вживалися як синоніми, адже й О. Маковей назвав свою працю, що вийшла у «Літературно-науковому віснику» у 1898 р., «П'ятьдесятьлітній ювілей руської публіцистики» [268].

Тому й не дивно, що саме журналістів-публіцистів (а не аналітиків, інформаторів чи «розважальників») Осип Маковей характеризує як «першорядних громадянських діячів». «Хоч би які прикри відносини настали у нас, – зазначає Маковей, – вже Русини без газет, отже і без публіцистів не обійдуться. Здавалось би, що кожда партія у нас з тої причини повинна подбати про тих своїх щоденних робітників, повинна витворити для них таке положенє, щоб находилися і молоді адепти, охочі до журналістики. Тимчасом у нас кожда народовська партія про свою власну партійну фабрику, себ то про редакцію своєї газети так мало дбає, що нові робітники не то не прибувають, але й старі убувають» [482, с. 124].

Можливо це відбувалося ще й тому, що публіцистична праця в партійних медіа не оплачувалася або оплачувалася мінімально. Започаткував цю багату у чому вимушену «традицію» М. Драгоманов, натхненник та організатор політичного та партійного (не в останню чергу пресового) життя в Галичині, який притримувався суспільно-політичної доктрини, згідно з якою партійні діячі (серед яких було немало блискучих публіцистів) не отримували платню за роботу на партію (у тому

числі і партійні видання), тому змушені були, маючи «професійну працю», шукати роботу «на стороні», заробляючи таким чином на прожиття. На думку М. Драгоманова, найбільш прийнятним «тим способом» була діяльність, зв'язана з життям громади [654, с. 77].

В свою чергу така (громадська) діяльність, та ще й в обсягах, які б гарантували більш-менш пристойний матеріальний рівень, була практично недоступна для молодих людей, без належного послужного списку. «В Галичині, – зазначало «Діло», – ледви чи легко було устроїтись молодим людям без протекції й імени «порядних» (благонадежних) особливо у свобідних професиях літературно журналістичних (...) співробітникам газет платили по 10—20 ґульденів» (1911, ч. 215). І з того «молодим (журналістам. – О.М.), – констатував І. Франко, – приходилося заробляти на жите кореспонденціями до польських журналів у Варшаві й Петербурзі (...) що викликало в Галичині (...) окрики обуреня. Непривичні до прилюдної критики, до обговорення своїх ділань у по сторонніх газетах руські Галичани злилися; взаємне роздрознене змагалося, ріжниці поглядів зарисовувалися чим раз виразніше. Скінчилося тим, що молодші елементи порвали всі товариські зносини зі старшими, перенесли свою діяльність до польських часописів, не перестаючи там працювати для своїх поглядів» [722, с. 34].

Що говорити про молодих журналістів якщо вже знаний на початку 90-х років майстер публіцистичного слова Іван Франко писав у листі до Агатангела Кримського: «У мене, – говорить І. Франко, – на видавання нема ніякого фонду, крім тих грошей які я можу заробити своєю працею в польській газеті і відняти від рота собі й дітям» [733, с. 305].

Як не дивно, ця, загалом негативна, тенденція, мала і свою позитивну сторону. «Виключення матеріальної зацікавленості, – зазначають сучасні дослідники, – вже допускає фактор політичної активності: журналіст, заради внутрішньо сформованих політичних цілей певним чином вибудовує свою політичну поведінку, котра, у відповідності із законами творчості, знаходить своє вираження у кінцевій журналістській продукції» [583, с. 78]. «Щодо кількості вироблених партійних

політичних діячів серед народної маси, – зауважує Матвій Стахів, – то їх найбільше мали радикали і соціал-демократи. Вони мали цілий ряд селян і робітників, що виявляли надзвичайне політичне вироблення і спосібність до проводу на державну міру (...) , вони (...) могли видержати конкуренцію з кожним політичним проводом в Західній Європі [654, с. 77]. Шлях у партійні лідери для цих вихідців з народних низів, часто без скільки-небудь належної освіти, відбувався у вирі практичної діяльності, в т. ч. завдячуючи журналістській та публіцистичній роботі в пресових органах.

Відмітимо, що більшість тогочасних русинських (українських) майстрів публіцистичного слова в Галичині, в силу різних причин (у першу чергу цензурних, але також з міркувань співробітництва з польськими та російськими друкованими органами) не підписували матеріали власним ім'ям або використовували псевдоніми чи криптоніми, що суттєво ускладнює наше наукове дослідження. Разом із тим, як зазначав відомий німецький соціолог і педагог першої половини ХХ століття Роберт Міхельс (Robert Michels), «редакційне видання «ми», виголошене від імені величезної партії, має набагато більший ефект, ніж навіть найвизначніше ім'я. «Партія», тобто сукупність лідерів, таким чином наділена особливою чистотою, оскільки натовп забуває, що за статтею, яка таким чином представляє себе під колективним аспектом, у переважній більшості випадків ховається одна особа» [846, р. 86]. Тим самим відсутність підпису під публіцистичним матеріалом далеко не завжди означала нестачу громадянської мужності. Автори, особливо редакційних статей, свідомо йшли на позбавлене власного обличчя «ми», аби посилити враження від важливого допису, особливо якщо він мав програмний характер.

Утім, не будемо скидати з уваги й міркування елементарної обережності галицьких публіцистів. В описуваний період час галицька преса виробила концептуальні засади написання політичних статей. Хоча цензурні обмеження в Австро-Угорщині щодо українських партійних видань були слабшими ніж в Російській імперії, надто різко конфліктувати з владою

не завжди бачилося виправданим. Так, Іван Франко у листі до М. Драгоманова закликав: «1) писати речі наукові без публіцистичного вістря, а навіть без усякого вістря, т.е. говорити і не договорювати до крайнього слова; 2) писати речі суспільні, зв'язані одні з одними, але без спільного титулу, а по змозі писати так, щоби преміси (твердження. – О.М.) були осібні, а виводи осібні. Се способи, яких ми тут (у «Хліборобі» – О.М.) вживаємо, щоб обійти глупоту нашої прокуратурії, тягатися з нею по судах у нас немає найменшої рації, бо суди у нас такі, що в справах пресових майже завсіди рішають по думці прокуратурії» [739, с. 296]. Особливо важливими були ці неписані правила для масових видань, щоб обійти нагляд цензури, яка, за визнанням І. Франка, «далеко остріше судить видання популярні, ніж ті, що для інтелігенції і писані тяжче». Він зауважив, що «прості люди не привикли читати між стрічками, ані в'язати в одно дві статті відрубні». Але, якщо вони матимуть дві (або кілька) таких статті, «хоч п'яте через десяте доглупаються, хоч з часом зложать собі з них те, що треба» [740, с. 300]. Якщо вже радикал І. Франко закликав до обережності у поводженні з австрійською цензурою, то цілком можемо зрозуміти й тих політичних журналістів, які приховували власне ім'я під тим чи іншим гострим злободенним матеріалом.

Утім усякий конформізм має свої межі, переходить як і для порядної людини (хоч б й політичного журналіста, який часами ходить по лезу ножа) неприйнятно. Загалом же, «доки публіцист є публіцистом, – вказував І. Франко, – письменником, учителем, а не розбійником, не ошуканцем і деморалізатором, доти має повне право на те, щоб публіка без упередження, спокійно і тверезо розважала його думки, коли вони видаються їй цікавими й важними». Для публіциста, наполягав І. Франко, важливим є «обговорювати всяку річ явно і одверто (...) висказуватися «щиро, що в кого на думці (...) толкуймо, доказуймо, критикуймо і контролюймо себе взаємно, а ціль наша, ціль публіцистична буде осягнена (...), а се й є та кузня, в котрій виковуються добрі, великі і тривкі громадські діла» [754, с. 90]. Ці підходи, м'якого впливу на читача, поділяли й більш, ніж І. Франко, помірковані галицькі публіцисти. А вже «вправ-

ний публіцист, – писав Р. Сембратович на шпальтах «Діла» у публікації «Польська праса і польські публіцисти» – зуміє надати напрям гадкам читачів, сугґерувати (навіювати. – О.М.) їх думки, опанувати спосіб думання взагалі» (1902, ч.31).

Важливим в контексті досліджуваної проблеми є питання про соціальне (соціально-демографічне) походження тогочасних політичних журналістів галицьких видань. «Центральне місце (...)», – вказують дослідники, – займає питання, чи відображають риси політичних журналістів риси суспільства (...), адже ... часто **соціально-демографічне** (виділення моє. – О.М.) походження журналістів впливає на їхню роботу та пресовий корпус, який утворює дзеркальне відображення суспільства, призводить до більшої різноманітності в новинах» [813, р. 513].

«Новини, – в свою чергу вважають Даніел Галлін і Пало Манчіні, – неминуче несуть у собі політичні цінності, які постають з найрізноманітніших впливів, починаючи від прийомів збору інформації і закінчуючи **соціальним походженням більшості журналістів** (виділення моє. – О.М.) та ідеологічними поглядами, що панують у суспільстві» [165, с. 31].

Тут вкажемо, що більшість тогочасних галицьких публіцистів, що не приховували своє ім'я на сторінках партійних видань (різного політичного спрямування), мали походження сільське або духовне (з сімей священників). Натомість інтелігенція (якій було що втрачати, про що говорилося вище) виявляла більшу обережність, або, навпаки, ховалася за узагальненим «ми».

Так, окрім відомих науковцям авторів і видавців видань соціалістичного спрямування І. Франка (походив з родини сільського коваля) і М. Павлика (з небагатої родини землеробів і ткачів), сільське походження мали Євген Левицький (народився в селі Качанівка, ініціатор створення радикальної партії, засновник Національно-демократичної партії, співробітник радикального «Народу», редактор «Будучності», «Свободи» і «Діла»), Василь Стефаник (з сім'ї середньо-заможних селян с. Русів, активний дописувач радикальних «Народу», «Громадського Голосу», «Хлібороба»). З села Старий Скалат

Тернопільської області походив Роман Курбас (редактор і автор органу Української соціалістичної партії «Добра Новина»), із сім'ї сільських вчителів походили Юліан Романчук (співзасновник і голова Національно-демократичної партії, співзасновник і видавець «Батьківщини», «Діла», публіцист) та В'ячеслав Будзиновський (співзасновник радикальної та національно-демократичної партій, співробітник «Народу», редактор «Громадського Голосу» та «Радикалу», газети «Праця»).

Разом із тим, греко-католицьке духовенство в останній третині XIX століття залишається основним джерелом формування русинської інтелігенції Галичини. То ж серед дописувачів і видавців багатьох партійних та політичних видань зустрічаємо вихідців із сімей священників – Кирило Трильовський (один з засновників РУРП, видавець радикальної «Хлопської Правди» та «Громади», активний дописувач радикальних видань), Олександр Барвінський (засновник християнсько-суспільної партії та її пресового органу «Руслан»), Кирило Студинський (співзасновник християнсько-суспільної партії та співредактор «Руслану»), Анатоль Вахнянин (один з лідерів народовців, редактор народовецької «Правди», співредактор «Діла», публіцист), Лонгин Цегельский (редактор-видавець «Діла», редактор «Свободи», публіцист), Володимир Дудикевич (лідер галицьких москвофілів, редактор москвофільських часописів «Русское Слово» та «Прикарпатская Русь»). Більшість з них вчилися і закінчили філософський факультет Львівського (або Віденського) університету, що, без сумніву, сприяло формуванню аналітичного підходу до політичних ситуацій та проблем тогодення, які висвітлювалися на сторінках політичних та партійних видань.

Хоча соціально-демографічний зріз більшості засновників і дописувачів партійних видань і можна схарактеризувати словами Я. Грицака: «із селян – у націю», але доповнимо й: «з духовного стану – у світську інтелігенцію». Тим більше, що саме світська інтелігенція «все більше починала впливати на стан політичного думання українських мас (а відтак і на їхнє суспільне становище) та перебирати на себе керівництво національним рухом» [684, с. 129].

Серед яскравих прикладів політичної журналістики назвемо передусім публікації дописувачів радикальних пресових органів – «Народ», «Хлібороб», «Громадський Голос», «Радикал». «Про партії галицькі, – зауважила Леся Українка, – часто приходиться сказати, що вони всі одна одної краще щодо полемічних звичаїв. Проте, на мою думку, радикали роблять більш позитивної роботи в народі і ближче стоять до його потреб» [687, с. 102].

Видавці та співробітники радикальних (в першу чергу) видань намагалися виробити концептуальні підходи до журналістської праці. Журналіст, на думку видавців партійного органу РУРП «Народ», «не може бути сотрудником і «Народа» та «Хлібороба» і «Галичанина» та «Бесіди» Мончаловського (редактора-москвофіла. – О.М.) (...) навіть псевдонімно, бо мусить же бути якась моральність коли не писательська то по крайній мірі партійна. До чистої справи треба чистих рук (розрядка в тексті. – О.М.) і не тільки перед публікою, а і перед власною совістю»(1894, ч. 13,14).

Тут вкажемо, що не тільки радикальні видання ревниво відносилися до «моральності» своєї автури. Так, провідний часопис Галичини «Діло», що сповідував довший час ідеологію народовецької партії, з метою «оживити» газету взяв на роботу «знаного радикала» В. Будзиновського. Але, дізнавшись про згоду В. Будзиновського стати редактором радикального часопису «Громадський Голос», видавці його відразу звільнили.

Читачі видань зазвичай чітко усвідомлювали ідейну позицію того чи іншого політичного журналіста, і навіть ставили її вище від літературних талантів. Так, один з дописувачів радикальних видань Василь Лопатинський відмічав: «З рутенських діячів (...) лишень Мих. Павлик заслугує на пошану. Він хотяй на полі науковім не визначився так дуже, але в духовнім розвитку нашого житя мав велике значіння через свою політичну роботу [50, Арк. 34]. Ця оцінка ґрунтувалася на тому, що, за визнанням іншого видатного українця М. Лозинського, «публіцистична діяльність Павлика зв'язана нерозривно з його працею для радикального руху й радикальної партії. Ся праця

була головною задачею й головним змістом його життя, який посвятив він усі інші інтереси свого життя, для неї пережив весь вік у злиднях. Він був справді апостолом і жерцем ідеї» [428, с. 20–21].

Політичні міркування видавців та редакторів накладалися на особисті стосунки з (потенційними) дописувачами. Редактори партійних часописів намагалися зберегти як політичну складову свого видання, так й власні у ньому позиції. Так, М. Павлик відмовився друкувати статтю вище згаданого В. Будзиновського, під тим приводом, що вона (стаття) була про аграрні справи, а ««Народ» письмо політичне, а не аграрно-економічне» [743, с. 385 – 386]. Тут не можемо виключати й так би мовити «особистісну» складову, оскільки В. Будзиновський працював на тому ж електоральному полі, що й М. Павлик, а після відходу М. Драгоманова став редактором органів Української Радикальної партії – газет «Громадський голос» і «Радикал», а згодом (у 1907 і 1911 рр.) і послом до австрійського рейхсрату. Разом з тим В. Будзиновського кілька раз публікували москвофільські видання, очевидно, вважаючи, що така популяризація політичного конкурента не завдасть їм особливої шкоди.

Ідеологи часопису «*Руслан*» О. Барвінський та А. Вахнянин опонували на сторінках видання популярним в русинському середовищі Іванові Франку, Юліану Романчуку, Василю Нагорному та ін., то ж самі були авторами більшості програмових статей, не допускаючи до друку представників інших українських політичних сил. Винятки робилися лише для осіб авторитетних (наприклад, письменників), але позапартійних, готових підтримувати загальний курс видання. Так, Осип Маковей, один із дописувачів «*Руслану*», витримував ідеологічну лінію видання, хоча й запевняв пізніше у автобіографії, що «цілий свій вік я не любив партійної правомірності і партійних кайдан, а що ніколи не мав наміру стати активним політиком, той не путав собі рук і ніг» [314, с. 13–17]. Утім, статті О. Маковея в «*Руслані*» «Про політичне положення» (1911, ч. 45), «Поляки а ми» (1897, ч. 145), «Старий і новий шлях» (1911, ч. 125) свідчать про політичну позицію, близьку до ідеологічної лінії

як видання, так і партії, яку це видання представляло. Стаття ж О. Маковея під назвою «1861 – 1911» подавала огляд суспільно-політичного життя в Галичині за 50 років і містила, за словами дослідниці Роксолани Романюк, значну кількість фактів про діяльність народовців і москвофілів, інформувала про перші часописи цих політичних рухів» [615, с. 555]. Були також схарактеризовані українсько-польські відносини і окреслені проблеми, що мали бути вирішені українським суспільством.

Наведемо, як на наш погляд, найбільш яскраві приклади русинської (української) політичної журналістики Галичини.

Почнемо з статті В. Будзиновського «Культурна нужда Австрійської Русі» у москвофільській (!) газеті «*Галицкая Русь*» [190, с. 89]. Надрукована як своєрідний протест проти недопуску на шпальти «*Народу*» (М. Павлик, як редактор, відхилив її у зв'язку з «матеріалістичним марксівським підкладом» і незгодою М. Драгоманова «дати свою печатку» (схвалити)) [803]. Стаття присвячувалася обґрунтуванню необхідності «політичної незалежності Галичини, першими кроками до якої мали б бути децентралізація Австрії та економічно-політична емансипація з-під віденського централізму, запровадження загального виборчого голосування» [407, с. 138–139]. Стаття цікава передусім місцем своєї появи. В той час, як галицькі українофіли в своїй масі підкреслено демонстрували лояльність до Відня (розраховуючи на його підтримку у протистоянні з польським засиллям у Галичині), москвофілам було, що називається, нічого втрачати. То ж їхня трибуна («*Галицкая Русь*») була використана для пропаганди власне української (а не панславістської) ідеї. Не дивно, що праця В. Будзиновського викликала відгук у «*Народі*» (зі сторони В. Охримовича та І. Франко). На нашу думку, саме ця стаття підштовхнула галицьких українофілів до чіткішого бачення й розуміння політичних завдань австрійських «русинів» Галичини та Буковини.

Тут побіжно зауважимо, що далеко не кожна «політична» публікація, навіть з числа тих, що мали широкий публічний розголос та схвальну оцінку в пресі, дійсно відіграла значну роль у питанні національно-визвольних змагань русинів Галичини. Так, свого часу мала широкий розголос стаття Р. Семб-

ратовича у «Будучності» «Внутрішнє положенє в Австрії а справа подїлу Галичини» (1899, ч. 2). Редакція додала свою примітку про важливість цієї «цінної статті», позаяк в ній на конкретних прикладах показано як страждає народ в Галичині через те, «що вся адміністрація і законодавство краю дістало ся в руки ворожого нам елементу». Політична публікація, треба думати, не пройшла непоміченою у польських колах, але великих дивідендів ні справі українського визвольного руху ні самому політику не принесла. Попри важливість проголошеної в заголовку теми та суспільного відголосу статті, Р. Сембратович так і залишився «одним із».

Натомість те, що бачилося сучасникам, можливо, менш важливим, за якийсь час набувало нового звучання; піднята у пересічній газетній замітці проблема набувала характер загальнонаціональної. Так, ще у 1891 р. Агатантел Кримський (під псевдонімом «Московський дописуватель «Правди») розпочав полеміку на сторінках «Народу» з приводу однієї статті М. Драгоманова, яка, на думку А. Кримського, недооцінювала значення національної справи (1891, ч. 24). Як показали найближчі два десятиріччя, важливі для українців (включаючи й галичан та буковинців) соціальні питання, яким так переймався М. Драгоманов, не можуть бути успішно вирішені без вирішення питання державної самостійності багатомільйонної національної спільноти.

Широкий розголос у сучасників мали й інші, політичні за своїм характером публікації, що сьогодні становлять інтерес хіба що для вузьких дослідників. Так, у «Руслані» (видання Католицько-руського Народного союзу) колишній радикал І. Франко опублікував лист «До редакції газети «Діло» (від 24 листопада 1904 р.), де пояснив причини і мотиви, які спонукали його «відійти від участі в українській національно-демократичній партії, в діяльності якої він розчарувався і тому порвав з нею» [748, с. 557]. Визнаний лідер українських радикалів уже самим своїм фатом публікації в поміркованому католицько-руському «Руслані» формував певний тренд в політичному житті галицьких русинів.

Тобто: Далеко не все, що бачилося дописувачам та читачам тогочасної галицької української публіцистики важливим і концептуальним, пройшло перевірку часом. І, навпаки, деякі, важливі для австрійських русинів у ближчій чи дальшій перспективі питання, були уперше підняті місцевими політичними журналістами.

Так, знаковими (знову ж таки – з нашої точки зору) бачаться й статті, присвячені не тільки національному питанню, але й іншим, важливим для тогочасного українського галицького соціуму, питанням.

Активний член РУРП Юліан Бачинський у партійному виданні «*Радикал*» опублікував статтю «Пару слів в відповідь «Ділу» і «Галичанинові»», де полемізуючи із «шановними Редакціями», доводить їх незнання «теорій соціалістичних в загалі, а теорії «наукового соціалізму» спеціально» (1896, ч.8). Вказана публікація, на нашу думку, кращий доказ того, що «Не хлібом єдиними», себто тогочасна політична галицька публіцистика жодним чином не замикалася виключно на національному питанні. Найближчі десятиліття показали, що у Галичині національне питання постійно накладатиметься на соціальне, і навпаки.

У радикальному часописі «*Громадський Голос*» вийшла аналітична стаття Василя Стефаника з дещо несподіваною, з огляду на її зміст назвою «Для дітей» (1899, ч. 9). Автор, відомий письменник, піднімає актуальну на той час тему трудової еміграції українських селян за океан. Як бідні так і більш заможні селяни «не гребують» такою поїздкою, – бідкається письменник, привертаючи увагу громадськості до проблеми, актуальної по сьогодні – демографічними втратами України від т. зв. трудової (не політичної!) еміграції.

Проте навіть найбільш помітний газетний «постріл» за своїми наслідками майже завжди поступається газетному «залпу». Під останнім розуміємо не окрему статтю, а серію публікацій на одну тему. Тут, поза сумнівом найвищої оцінки (якщо орієнтуватися на суспільний ефект) заслуговує М. Драгоманов. Його доробок «Чудацькі думки (Листи на увагу мудрим людям через редакцію «*Народа*»)» (повна назва. – О.М.)

друкувалася протягом липня – грудня 1891 р. (з 7 по 24 номер «Народу»). Сам тяжко хворий М. Драгоманов вважав цей твір своїм політичним заповітом. «Читаючи Ваші неоціненні «Чудацькі думки», назва. – писав Михайлу Драгоманову Іван Франко, – жахаєшся тої мислі, щоб се могло бути, як Ви кажете, Ваше «політичне насліддя» [740, с. 307].

Враховуючи нестихаючий інтерес до цього твору, було вирішено випустити його окремою книжкою. Невдовзі І. Франко пише до автора: ««Чудацькі думки» друкуються, – досі готових є 11 аркушів, ще буде, може, друге тільки. Аркушів досі не вислав Вам, бо носився з думкою – зладити докладний покажчик імен і головних речей до цілої книжки, та тепер бачу, що се буде доволі трудно, а може, й лишнє, і досить буде зробити докладний покажчик змісту [744, с. 351].

Ще більший суспільний ефект мав спільний доробок М. Драгоманова з Б. Грінченком, що первісно вийшов з друку не у Галичині, а на Буковині. (Утім, в швидкому часі цей блискучий зразок політичної журналістики був перевиданий окремою збіркою в Галичині). Йдеться про цикли статей Б. Грінченка «Листи з України Наддніпрянської» та М. Драгоманова «Листи на Наддніпрянську Україну», надруковані у вересні 1892 – травні 1893 рр. у газеті «Буковина», що виходила в Чернівцях. Тут не лише було зачеплене широке коло проблем, але й намічено перспективні та комплексні підходи до їхнього розв'язання.

Серію полемічних статей М. Драгоманова, об'єднаних під спільною назвою «Листи на Наддніпрянську Україну», видавці часопису почали друкувати у № 15 за 1893 р. Написані вони як відповідь на «Листи з України Наддніпрянської» Б. Грінченка (під псевдонімом Вартовий), що вийшли у цій же газеті минулого року. Полеміка про стан і перспективи розвитку української літератури перетворилася на гостру дискусію про реалізацію української ідеї. В термінології, вживаній М. Драгомановим, йшлося про принципову суперечку українських гуманістів та українських націоналістів. Редакція журналу «Народ» об'єднала «Листи...» М. Драгоманова у книжці, що була видана у Коломиї у 1894 р. [222].

На жаль, мусимо констатувати, що далеко не усі резонансні політичні декларації навіть визнаних лідерів тогочасної галицько-русинської спільноти бачаться важливими з відстані сьогодення.

Важливий нюанс нашої «вузької» наукової розвідки, окресленої у заголовку підрозділу, це ефективність пресової діяльності для не лише формування іміджу політика, але й його практичного успіху в сфері власне політичної діяльності. Тут відразу висловимо дві зауваги.

Перша – вужча, специфічно так би мовити галицька. Для політика-русина шлях у високі емпіреї (себто у послі (загально)австрійського Рейхсрату чи галицького Сойму) був звуженим до двох альтернативних можливостей (або – що набагато ефективніше, їх поєднання). Або – або. Або через адвокатську діяльність, яка створювала для успішного меценаса-русина т. зв. опінію, або через горнило пресової активності. Другий шлях сам по собі був не тільки важчим, алей малоперспективним (тут досить пригадати електоральні змагання М. Павлика). Не гарантувала успіху (зрештою, що може «гарантувати» успіх у політиці? – питання риторичне) сама лише адвокатська діяльність, рівно як далеко не кожний, навіть найуспішніший меценас (адвокат) міг розраховувати на перемогу у електоральних перегонах. Разом з тим, поєднання першого з другим доволі часто ставало запорукою успіху.

Друга. Успіх особистості політика (включаючи й політичного журналіста) не повинен зводитися виключно до досягнень в опануванні легальних, існуючих у стабільному суспільстві, політичних висот. У нашому контексті – для прикладу, популярні у читача І. Франко чи М. Павлик так і не стали ні послами (депутатами) австрійського чи галицького парламентів, але їх титанічними зусиллями готувалися і Листопадовий зрив 1918-го р., і усі заходи ЗУНР, і навіть – не побоїмося цього припущення – створення УВО та посталої на його фундаменті ОУН Є. Коновальця.

Важливо відмітити, що досягши успіху у політиці (під яким розуміємо) здобуття жаданого «крісла» у одному з двох високих приміщень (австрійського рейхсрату чи галицького

Сойму), дописувачі українських галицьких видань не відмовлялися від газетярської практики, а, навпаки, продовжували і посилювали її. Так, Олександр Барвінський (ініціатор створення газети «Руслан»), ставши депутатом австрійського парламенту (1891–1907), постійно забезпечував редакцію оглядами подій у Державній Раді: «Значіне українсько-руского народу для Австро-Угорщини» (1897, ч.150), «Спростованє посла Барвінського» (1899, ч. 253) тощо. Депутат австрійського парламенту (1908–1918 рр.) і активний дописувач радикальних видань Василь Стефаник регулярно звітувався про свою парламентську діяльність (зокрема, на сторінках «Громадського Голосу» був опублікований «Посольський звіт посла тов. Василя Стефаника» (1908, ч. 59)). Радикальна «Хлопська Правда» – треба розуміти зі згоди автора – публікувала промови посла до австрійського парламенту Кирила Трильовського (редактора та видавця цього партійного видання) «Про Галицькі суди» (1909, ч. 4), «Чи давати Австрії рекрута?» (1909, ч. 6)

В грудні 1892 р. у «Народі» вийшла стаття В.Будзиновського про виступ депутата Галицького Сейму Юліана Романчука в австрійському парламенті «Народні «заступники»» (1892, ч. 22, 23).

На сторінках ідейного органу націонал-демократичної течії «Будучність» публікувалися політичні огляди Євгена Левицького (1907 і 1911 роках обраний депутатом австрійського рейхсрату від двомандатного 59 виборчого округу (Обертин – Тлумач – Золотий Потік – Станіслав – Галич – Тисмениця – Богородчани). В парламенті входив у Руський клуб з 1907 р.; з 1911 р. – Український клуб (заступник голови до травня 1916 р.); з 8 листопада 1916 р. – Українське парламентське представництво), зокрема, «Політичний огляд» (1899, ч. 1). Його ж перу належиться друкована «Будучністю» протягом кількох номерів «Австрійська конституція а Русини» (1899, Чч. 6–10) а також «Розвій новочасної нації в середній і західній Європі» (1899, ч. 3).

У підсумку вкажемо, що політична журналістика кін. ХІХ – поч. ХХ ст. стала тим горнилом, через який пройшли усі скільки-небудь помітні галицькі політики доби конституційної Австрії та Визвольних Змагань 1917 – 1921 і подальших років.

ВИСНОВКИ

Історія зародження і розвитку української політичної та партійної преси Австро-Угорщини кінця XIX – початку XX століть тісно пов'язана із історією зародження та розвитку партійної системи модерної України. Преса протягом багатьох десятиліть відігравала важливу роль не тільки у зародженні та становленні українських політичних партій, але й у формуванні національної еліти, яка вже на початку XX століття «рубала» поставила питання про утворення незалежної держави.

Водночас інституційні особливості політичної системи Австро-Угорщини на всіх етапах її розвитку задавали систему координат для подальшого розвитку вітчизняного партійного друку, зрозуміло, за винятком радянської України.

Партійна преса досліджуваного періоду слугує виразником широкого спектру суспільних інтересів і настроїв, вона задовольняла суттєві потреби української аудиторії (не тільки вузько-політичні) та стала «дзеркалом» зростання громадянської самосвідомості.

В результаті наукового пошуку зроблено наступні висновки:

Використані у дослідження теоретико-методологічні підходи щодо співвідношення загального і специфічного в історії та типології пресового простору Галичини дозволяють сформулювати власний підхід до визначення дефініцій «преса політичних рухів» та «партійна преса».

Так, зокрема, преса політичних рухів зазначеного періоду, як-от москвофіли, народовці чи клерикали, намагалася на сторінках своїх друкованих органів активно впливати на владу чи громадян у бажаному для цієї політичної течії напрямі. У той же час, через відсутність чіткої організації, «розпорошений» соціальний склад читачів, неформальний характер і непостійність складу того чи іншого політичного руху, пресові органи цих рухів зазвичай не містили чіткої програми дій та жорсткого формулювання цілей. На сторінки видання допускали шир-

ший контингент дописувачів, менше уваги приділося суто партійним питанням та міжпартійним відносинам.

Натомість під власне партійною пресою розуміємо групу видань (періодичних і неперіодичних), засновником котрих виступає конкретна політична партія, і головною метою якої служить забезпечення політичної комунікації як серед однопартійців, так і з іншими політичними силами, а також пропаганда та розповсюдження ідей і поглядів «своєї» партійної політичної сили серед громадськості й залучення нового електорату.

Тим самим преса політичних рухів – поняття ширше, не прив'язане до певної структурованої та організаційно оформленої політичної партії і, відповідно, не підпорядковане жорсткій партійній лінії та партійній дисципліні.

2. Історіографія питання діяльності українських політичних ЗМІ кін. XIX – поч. XX століть, зокрема на теренах південно-західної Галичини, бачиться доволі неоднозначною. З одного боку, вітчизняні дослідники ще від початку XX ст. цікавилися питаннями становлення українських періодичних видань. Як наслідок маємо низку цікавих та інформативних наукових розвідок. З іншого боку, питання власне партійної журналістики вказаного періоду ще вимагає свого ретельного розгляду та узагальнень. Ця парадоксальна ситуація не бачиться випадковою (чи надуманою). До розпаду Союзу РСР науковці УРСР перебували у вимушеному полоні радянських догм, які вершиною журналістської справи вважали більшовицьку пресу. Усі інші ЗМІ («буржуазні», «націоналістичні», «клерикальні» тощо) не користувалися скільки-небудь помітним науковим інтересом радянської «партійної» науки, на них звично навішували різного роду ярлики, їхній досвід видавничої діяльності бачився не актуальним. Доба Незалежності зумовила інший ухил – про українську не радянську і не комуністичну пресу почали писати з некритичних, апріорі похвальних позицій, часто переоцінюючи ті чи інші особистості, факти і події.

Зарубіжна, зокрема польська та австрійська, історіографія питання загалом мало цікавилася власне українською пресою кін. XIX – поч. XX ст. Після розпаду Союзу РСР втратила до неї інтерес й історіографія російська. Натомість у пра-

цях зарубіжних, переважно англomовних та російськомовних авторів активно розробляються загальнотеоретичні питання, як-от: *Що може вважатися партійною пресою? На яких засадах відбувалася історична еволюція партійних видань Європи і світу? Які перспективи партійних ЗМІ в сучасних умовах глобалізованого суспільства?* тощо. Ця «суха теорія» цілком застосовна й до вивчення процесів розвитку партійної преси пiдавстрійської Галичини.

3. Джерельна база дисертаційного дослідження, окрім прямих запозичень фактологічного матеріалу з праць вітчизняних та зарубіжних науковців, включила кілька основних блоків. Це, по-перше, архівні матеріали, виявлені дисертанткою особисто, які неупереджено висвітлюють редакційну діяльність політичних видань західноукраїнського регіону кін. ХІХ – на поч. ХХ ст., – через призму поліцейських донесень, дописів «з місць» в редакції газет і часописів про ефективність партійних видань та їх вплив на аудиторію тощо. По-друге, це безпосередній контент політичних періодичних видань. По-третє, вагома інформація узята з переписки редакторів видань з читачами та меценатами з найширшого кола питань. Частина цієї переписки уже опублікована, частина – узята дисертанткою з архівів.

До власне джерельної бази нами віднесені й науково-довідкові видання. Не в останню чергу тому, що значна їх частина вийшла з друку ще до 1917 р. або у міжвоєнний період, й не несе пізніших ідеологічних нашарувань.

В концептуальному плані вважаємо за необхідне відмовитися передусім від штампів на зразок «прогресивний» чи «реакційний», а також надмірної апологетизації галицької політичної журналістики та її корифеїв. Основна установча вимога – об'єктивність, навіть якщо це вимагатиме окремих незручних признань.

У роботі використано широкий спектр філософських, загальнонаукових та вузько-дисциплінарних методів наукового дослідження. Це дозволило створити цілісну наукову працю, яка, як видається, заслугоує на увагу читача.

4. Типологічна характеристика української преси Галичини XIX – початку XX ст., подана у роботі, дозволила краще оцінити та зрозуміти особливості не тільки досліджуваних типів преси (політичної та партійної) але й характерні риси та особливості інших типів преси, взаємну обумовленість та впливи. Типологічна характеристика українських політичних та партійних видань Галичини другої половини XIX – початку XX ст., подана у роботі, дає розуміння загальних процесів у справі розвитку національного друку, показує внутрішні закономірності цих явищ та інституцій на різних рівнях: тип видання, характер рубрик, жанрове розмаїття тощо. Зроблено висновок про специфічні особливості практично кожного політичного та партійного видання, яке постійно шукало і займало свою «нішу» та формувало власне «поле» в інформаційному просторі з метою опанування інформаційного середовища того чи іншого шару аудиторії (селянства, робітництва, інтелігенції, духовенства).

Підсумовано, що кожне окреме партійне видання – живий, конкретно-історичний соціальний і творчий організм, ідеологічний феномен, політичне та культурне досягнення суспільства, продукт праці конкретних людей. Навіть друковані видання-одноденки (зазвичай під вибори) мають своє обличчя і становлять певний науковий інтерес.

Для типологічного дослідження української політичної та партійної преси Галичини вказаного періоду були обрані ті типологічні ознаки, які бачаться більш релевантними для виконання поставлених завдань.

Крім того, як уже вказувалося, на основі співвідношення загального і специфічного в історії та типології пресового простору Галичини сформульовано власний підхід до формулювання дефініцій «преса політичних рухів» та «партійна преса».

5. Однією з провідних проблем, які суттєво ускладнюють життя дослідникам галицької партійної преси кін XIX – поч. XX ст., залишається проблема анонімності не тільки багатьох дописувачів партійних видань (публікувалися анонімно чи під криптонімами), але й редакційного складу. Також спостерігаємо ще одне цікаве явище – своєрідний дрейф авторів від одного партійного видання до іншого, і навіть – на сторінки

«конкуруючих» польських, російських чи центральноєвропейських видань. Класичним прикладом може служити постать Великого Каменяра, який, за власним визначенням, заробляв кошти як дописувач польсько-мовних видань, аби мати змогу видавати партійні часописи РУРП.

6. Історія партійної преси західноукраїнських земель не існує сама по собі, відокремлено від політичної історії України та українських земель в складі іноземних держав. Цей аспект завжди має бути враховано.

Якщо йдеться про справи політичні, то тут партійна преса Галичини, на нашу думку, не може вважатися джерелом об'єктивної інформації для сучасного історика. В подачі фактів та особливо в оцінці тих чи подій партійні часописи намагалися «перетягнути ковдру» на свою політичну силу та її лідерів, часто виявляючи невиправдану упередженість до успіхів і невдач політичних конкурентів. То ж кожна (суб'єктивна) інформація, що міститься на сторінках тогочасної партійної преси, не повинна сприйматися за чисту монету і має бути піддана додатковій перевірці.

7. Важливим, на наш погляд, стало дослідження передумов появи партійних пресових органів Галичини та визначення їхньої ролі як суб'єкта та об'єкта процесів партійного будівництва. Українська преса як така з'являється в підавстрійській Галичині відносно пізно – значно пізніше від, для прикладу, польських видань. Якщо не рахувати сконфіскованої «Русалки Дністрової», перша українська газета «Зоря Галицка» (вона ж «Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и церковныхъ, словесности и господарства галицко-угорско- и буковиньско-русского народа») почала виходити лише в часи Весни народів 1848–1849 рр. Така затримка у часі була не випадковою. Становлення української преси невіддільно пов'язане з становленням української буржуазної нації. Це були взаємопов'язані процеси – пробудження національної свідомості русинів Австрії підштовхувало їх до створення власних друкованих ЗМІ і, навпаки, друковані ЗМІ, відмінні від німецьких (австрійських) та польських, стимулювали національно-визвольні устремління.

Цензурні обмеження щодо преси в Австрії початку XIX ст. були характерними для (нео)абсолютистських держав того історичного періоду. Під заборони підпадали навіть цілком безневинні публікації, на дозвіл цензора доводилося чекати роками. Весна народів 1848–1849 рр. суттєво змінила ситуацію на користь пресових проектів, лояльних до уряду Габсбургів. Наступний прорив у справі ослаблення цензурних пут припадає на часи австро-угорського компромісу 1867 р. та подальшої перебудови політичної структури дуалістичної монархії. Видавнича справа в Галичині стає більш прибутковою, що сприяє росту чисельності видань. З-поміж інших, як-от розважальних, гумористичних, жіночих видань, новими можливостями користується й українська партійна преса.

8. Українська преса в Галичині починалася і розвивалася в загалом не надто сприятливих умовах. Передусім конкуренції політичної з боку польських видань, краще фінансованих, з досвідченішим корпусом дописувачів. Також важливим суб'єктивним фактором залишалася вузькість платоспроможної читацької аудиторії (передплатників друкованого видання та його спонтанних покупців). Ситуація ускладнювалася в силу недостатнього професіоналізму редакторів та журналістського корпусу – усі вони були більшою чи меншою мірою дилетантами, без усталених навиків попередньої журналістської діяльності та професійної освіти. Єдиний, по суті, сприятливий для діяльності української журналістики, фактор цього часу – широкий інтерес українського загалу та достатньо стрімке розширення читацької аудиторії.

Утім, робити головну ставку саме на цей суспільний інтерес було б невинним оптимізмом, що добре розуміли й редакційні колеги українських видань Галичини. Для того, щоб вижити в умовах жорсткої конкуренції з передусім польськими виданнями, вимагалось шукати і знаходити ефективні рішення, пов'язані із завоюванням та утриманням «свого» читача. Ці напрацювання кінця XIX – початку XX ст. можуть видатися сучаснику доволі скромними чи навіть сумнівними, але саме вони – це і є наша історія журналістики.

Нарешті відмітимо й ту характерну обставину, що партійна українська преса переживала ті ж хвороби росту, що й українська преса Галичини на загал.

9. Зазвичай народження нової політичної сили недовзі супроводжувалося появою її першого друкованого органу (далі – й наступних). Спостерігалися й випадки, коли, навпаки, спершу створювався друкований орган, редакція та дописувачі якого становили коло однодумців, а уже пізніше на цій базі формувалася політична сила.

Нарешті обидва явища – поява партії і зголошення до життя її партійного органу – могли співпасти у часі, як це було, для прикладу, з УСДП («organ rusko-ukrajinskojii sotsyjalno-demokratychnoj partyji») газета «Робітник» вийшов майже одночасно із заснуванням цієї нової політичної партії). Безвідносно до того, на якому етапі партійного будівництва з'являвся партійний друкований орган, питання всередині-партійні займали поважне місце у його форматі – до половини і більше.

10. В українському політикумі досліджуваного періоду загалом було простежено чотири напрями (чи відлами). Найстарший за часом утворення – *русофільський*, який поступово скочується до *москвофільського*, переходячи на прямі фінансові дотації Петербурга. Наступний у часі – *народовський* (або ще – *народовецький*). Приблизно водночас оформлюється *соціалістичний* напрям, який тяжіє до т. зв. австро-марксизму, та *клерикальний*, у тих історичних умовах достатньо близький до народо-вського. Кожний з відламів мав свої друковані ЗМІ, які боролися за «русинську» авдиторію.

Русофіли від самого початку пресової діяльності по-користовувалися т. зв. *язичієм* – штучною сумішшю церковнослов'янської, російської та української мов, важкозрозумілою для пересічного малограмотного читача. Саме тому з появою народо-вського «конкурента» відбувається відхід читацької авдиторії русофілів. Народо-вці, а згодом і клерикали, навпаки, свідомо послуговуються живою розмовною мовою. Натомість ліві (соціалістичні) партійні видання не тільки використовують фонетику але й експериментують з латинкою,

пропонуючи українські тексти незвичним для галицької робітничої маси шрифтом в транскрипції, близькій до польської.

Така мовна війна була явищем невивпадкоким. Кожний з галицьких політичних відламів мав своє бачення майбутнього Галичини і України в цілому. Русофіли бачили його в Росії, народовці та клерикали – автономною частиною Австрії чи й самостійною державою (в далекій перспективі). Натомість соціалістам був близьким марксовий лозунг єднання пролетарів.

11. Партійна преса Галичини досліджуваного періоду з більшою чи меншою інтенсивністю експлуатувала «національну» тематику. Історично склалося так, що поява партійної преси співпала у часі з зародженням української модерної нації, то ж ігнорування цього факту означало б втрату принаймні частини потенційного електорату.

Москвофіли звично дотримувалися концепції «єдиного руского народа» від Камчатки до Карпат, піддаючи гострим нападкам «мазепинців» (ті відповідали їм тією ж монетою). Така позиція, вперто тиражована москвофільською пресою, не сприяла збереженню навіть звичної електоральної бази партії, очолюваної з часів Руської ради вищим галицьким духовенством.

Свій шлях від майже ігнору української національної тематики до її перетворення в один із ключових пунктів партійної програми пройшли – не без тиску т. зв. молодих партійців – й галицькі радикали та їхні епігони. Привабливість соціальної тематики, на чому довгий час акцентувала увагу РУРП від часу свого заснування у 1890 р., не те, щоб тьмяніла – гасло соціальної боротьби у радикалів активно перехоплювали соціал-демократи. То ж національна тематика стала ніби другим диханням партійної діяльності цього відламу, включаючи й пресову.

Галицькі «ліві», дотримуючись притаманної для усієї європейської соціал-демократії інтернаціональної концепції, тривалий час ігнорували національну тематику, в т.ч. й на сторінках власних видань. Ситуація змінилася на краще (утім, не надто суттєво) лише з висадкою в Галичині та на Буковині наддніпрянського десанту (РУП, УСП тощо), вимушеного пе-

ренести пресову діяльність з архіреакційної Російської імперії у куди ліберальнішу Австрію. Налагоджувані контакти галицьких та наддніпрянських «лівих» неспішно пробуджували взаємний інтерес до співпраці, а відтак і бачення спільних національно-державницьких перспектив.

Християнські суспільники та їхній пресовий орган «Руслан» ставилися до національного питання з певною обережністю, не наважуючись іти на пряму конфронтацію з Віднем та галицькою полонією. Їхні заклики до національного поступу й боротьби за самовизначення виглядали поміркованими і навіть дещо беззубими, акцент робився на просвітницькій діяльності, густо замішаній на клерикалізмі. Важким для партії та її пресового органу було питання конфесійне. Ідею єдності українців Галичини і Наддніпрянщини «Руслан» намагався розглянути під кутом пропаганди особливого значення для українців «своєї» греко-католицької Церкви.

12. Політична мапа підавстрійської Галичини (її русинсько-українського сегменту) кардинально відрізнялася від сусідньої Російської імперії і тяжіла до центральноєвропейських зразків. Тут не було аналогів ні надміру революційних партій (на зразок російських більшовиків), ні прихильників терору індивідуального (російські есери), ні ультра-шовіністів «чорносотенців (Союз русского народа – Союз Михаила Архангела). Натомість були цілком «європейські» соціал-демократи (під прапором австромарксизму), націонали (близькі до польських ендеків), клерикали і, визнаємо, доволі помірковані «радикали».

Утім, на відміну від класичного європейського партійно-політичного «комплекту», не мали галицькі русини ні партій новонародженої буржуазії (аналог ранніх британських вігів), ані крупних земельних власників (класичні торі), ні навіть «синіх комірців» на зразок ранніх британських лейбористів.

Усі русинські партії підавстрійської Галичини, а відтак і їхня партійна преса були за своєю суттю опортуністичними, угодовськими. Вживаємо ці терміни як по своїй суті нейтральні (ані схвальні, ні осудливі), «опортунізм» розуміємо тут як похідне від англійського opportunity, себто звична нам нагода, мож-

лівість тощо. Жодна з галицьких партійних газет не закликала до негайної соціальної революції чи національно-визвольної війни проти австрійського та/чи польського панування.

Усі русинські (українські) партії і, відповідно, їхня преса обробляли передусім одне й те ж електоральне поле, найбільш масове, а, відтак, й перспективне в плані електорального успіху. Йдеться про галицьке селянство як основного виборця усіх без винятку українських партій Галичини. Інтелігенція (включаючи й греко-католицький клір), робітничий клас (в своїй масі інтернаціональний), студентство тощо, попри свою політичну активність, складала відносно невеликий відсоток потенційного електорату. Відтак основним об'єктом гострої критики русинських галицьких партійних видань виступають такі ж русинські політики (та їх часописи), тільки з іншого політичного табору (а не польські чи єврейські політичні опоненти).

Польські чи єврейські партії в якості об'єкта критики найчастіше посідають місце «другорядного ворога» чи навіть потенційного союзника на найближчих виборах (але ніколи не стратегічного партнера!).

13. На сторінки партійних видань звично виносилися питання внутріпартійного життя, як-от дебати навколо програми, звіти про хід партійних форумів, зміни в керівництві тощо. Набагато рідше виносилося з хати «брудне сміття» – інформація про внутрішні конфлікти і негаразди. Натомість таку інформацію радо підхоплювали друковані ЗМІ конкуруючих політичних сил. Траплялося, що вихід з партії її впливового члена з ідейних міркувань супроводжувався поясненням своїх дій, але не на сторінках «старого» партійного видання, а в друкованому органі «нової» партії-притулку вигнанця.

14. Відмічено, що партійна преса досліджуваного періоду, особливо радикалів та москвофілів, ділиться на ту, що підтримує в рядах своєї політичної сили умовних стариків проти умовних молодих, і навпаки. Утім ту ж тенденцію можемо, за бажання, прослідкувати і в інших партійних відламах та їх виданнях. Інколи йшлося про фінансові потоки (особливо це характерно для москвофілів), частіше – про політичну конкуренцію «молоді» з авторитетами, але головно – еволюцію по-

літичних доктрин. Чим потужнішим ставало українське електоральне середовище, тим радикальніші вимоги могли ставити перед ним (і самим собою) галицькі політики. Натомість старше покоління зазвичай уже було пов'язане якимись компромісами та угодами (з владними структурами, польським та єврейським політикумами тощо), які молодих жодним чином не надихали.

15. Попри всі внутрішні дискусії, властиві як галичанам, так і українцям в цілому, існували й теми, які однаковою мірою були цікаві політичній (партійній) пресі усіх відламів. Це передусім виборча реформа, а також боротьба з виборчими махінаціями та зловживаннями властей. Тут спостерігаємо не тільки дивовижну однотайність, але й майже неймовірну для галицького партійного життя підтримку політичних акцій партійних конкурентів (приміром, націонал-демократи підтримують соціал-демократів в їхніх акціях за реформу виборчого права).

Велика увага на сторінках партійних медіа приділялася освітнім потребам українського населення Галичини. Боротьба за українську школу, український університет ставала мейнстрімом у відповідних виданнях різних партійних сил. Кожне галицьке партійне видання того часу розуміло культурні потреби і запити русинського населення і намагалось активно їх формувати.

Передусім пропагувалися літературні, поетичні, драматургічні, музичні тощо здобутки членів відповідних редакцій, в другу чергу – партійних симпатиків та дописувачів з місць. Нечисельні винятки, як-от В. Стефаник, твори якого публікували конкуруючі партійні видання, лише підтверджують загальне правило.

Мали місце випадки, коли мистецькі дискусії прямо переростали у політичну площину. Прикладом може служити святкування столітнього ювілею О. Пушкіна, активно проваджуваного москвофілами і гостро критикованого народовцями.

16. Будучи плоть від плоті і кров від крові галицького соціуму кін. XIX – поч. XX ст. ст., галицькі партії та їхня партійна преса переживали подібні труднощі й хворіли одними й тими

хворобами росту. Найбільш типовою такою «хворобою» вважаємо брак коштів, що ставав на заваді багатьом медійним проектам, навіть, на перший погляд, перспективним. Здавалось, тільки москвофільська та ще клерикальна преса не відчували особливих проблем з фінансуванням. Утім, це тільки наше припущення.

Пошук коштів певною мірою впливав як на контент видань, так і на їх «засміченість» комерційною рекламою. Фіксуємо приклади деградації окремих партійних видань, в тому розумінні, що комерційна реклама (пріоритетне розміщення матеріалу, шрифти, виділення в тексті тощо) змінює ті чи інші партійні видання до невпізнання.

То ж партійні видання Галичини кінця XIX – поч. XX століття слугують сворідним літописом подій соціального, культурного, політичного життя українського народу, відображенням реального рівня зрілості тогочасного галицького українського соціуму, його пекучих проблем.

17. Як у сучасних умовах, так і на зламі XIX – XX століть політична журналістика часто відкриває шлях у велику політику. Що стосується Галичини у складі Австрії, то її політична модель (куріальна система виборів, національні квоти, втручання властей, т. зв. «хруні» тощо), з одного боку, суттєво стримували парламентський поступ політиків-журналістів з радикальними та «лівими» поглядами. Так, не зважаючи на активну журналістську роботу й популярність в масах, ні М. Павлик, ні І. Франко не стали послами ні Віденського рейхсрату, ні місцевого Галицького Союму. В пошуках шматка хліба дочасно «сходили з дистанції» популярні українські дописувачі – одні переходили на більш платоспроможні ресурси (москвофільські чи навіть польські), інші йшли в трудову еміграцію (виїзджали «на Пруси», як згадане нами «золоте перо» «Подільського голосу» Молотільник). Натомість носії поміркованих поглядів, які поєднували журналістську діяльність з адвокатською практикою (О. Барвінський та ін.) чи літературною активністю (Ю. Романчук, В. Стефанік), створювали собі неабиякий гандикап на політичних перегонах. Показово, що здобувши крісло в рейхсраті

чи Галицькому Союзу, ці українські галицькі політики не закидали попередньої журналістської діяльності.

18. В сучасному українському соціумі спостерігається певна ностальгія за українською політичною пресою кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Зокрема це знаходить свій вияв у запозиченні відомих брендів: «Радикал», «Свобода» тощо, політичними силами, часто вельми далекими від «оригінала». Заслугують на певну увагу прийоми розширення читацької аудиторії (видання тематичних літературних бібліотечок, стимулювання підписки тощо). Разом з тим механічне перенесення методів і прийомів понад сторічної давності в сучасних умовах бачиться малоперспективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

Державний архів Львівської області

1. Ф. 350: Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Од. зб. 2480. : Листування. 8 арк.
2. Ф. 350: Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Од. зб. 2882. Листування. 19 арк.
3. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Од. зб. 2883. Листування. 115 арк.
4. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіуму та іншим. Оп. 1. Од. зб. 2927. 26 арк.
5. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Од. зб. 2929. Донесення. 19 арк.
6. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Од. зб. 2934. Листування. 79 арк.
7. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Од. зб. 3041. Донесення. 2 арк.:
8. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Од. зб. 3060. Донесення. 17 арк.
9. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум . Оп. 1. Од. зб. 3090. Донесення. 7 арк.
10. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Од. зб. 3120. Листування. 134 арк.
11. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Спр. 246. Листування. 206 арк.
12. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Спр. 360. Донесення. 8 арк.
13. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум . Оп. 1. Спр. 2456. Листування. 143 арк.
14. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Спр. 2457. Листування. 14 арк.

15. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Спр. 2458. Листування. 133 арк.
16. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Спр. 2459. Листування. 124 арк.
17. Ф. 350. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Спр. 3030. Донесення. 7 арк.
18. Ф. 350 сг. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Спр. 91. Листування. 171 арк.
19. Ф. 350 сг. Дирекція поліції у Львові. Президіум. Оп. 1. Спр. 171. Повідомлення. 194 арк.

**Центральний державний історичний архів України,
м. Львів**

20. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 4. Спр. 3687. Звіт. 13 арк.
21. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 4. Спр. 3779. Про віче. Арк. 53-62.
22. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 4. Спр. 5284. Донесення. 50 арк.
23. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 6. Спр. 95/201 д.321. Донесення. 11 арк.
24. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 7. Спр. 4575. Донесення. 12 арк.
25. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 7. Спр. 4674. Донесення. 45 арк.
26. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 7. Ед. хр. 4675. Скарга. 67 арк.
27. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 8. Од. зб. 563. Звіт. 17 арк.
28. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 8. Спр. 696. Рапорт. 72 арк.
29. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 8. Спр. 699. Донесення. 163 арк.
30. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 8. Спр. 700. Донесення. 136 арк.
31. Ф. 146. Галицьке намісництво. Президіум. Оп. 8. Спр.

1010. Донесення. 209 арк.
32. Ф. 180. Головна руська рада. Львів. Оп. 1. Спр. 8. Інформації. 139 арк.
33. Ф. 180. Головна руська рада. Львів. Оп. 1. Спр. 9. Відозви. 38 арк.
34. Ф. 180. Головна руська рада. Львів. Оп. 1. Спр. 11. Листи. 98 арк.
35. Ф. 196. Політичне товариство. Оп. 1. Спр. 115. Перелік. 25 арк.
36. Ф. 314. Редакція журналу «Руслан» Оп. 1. Спр. 33. Праця Никифоряка Савки .118 арк.
37. Ф. 314. Редакція журналу «Руслан». Оп. 1. Спр. 49. Стаття. 2 арк.
38. Ф. 314. Редакція журналу «Руслан». Оп. 1. Спр. 50. Стаття. 5 арк.:
39. Ф. 372. Проект статуту народного комітету націонал-демократичної партії у Львові. Оп. 1. Спр. 13. 12 арк.
40. Ф. 372. Обіжники та інструкції Народного комітету націонал-демократичної партії у Львові. Оп. 1. Спр. 14. 29 арк.
41. Ф. 378. Левинський Володимир Петрович – публіцист. Оп. 1. Спр. 24: Статті. 43 арк.
42. Ф. 382. Романчук Юліан. Оп. 1. Од. зб. 10. Запрошення. 19 арк..
43. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Од. зб. 12. Спр. 153. Рукописи передплатників. 202 арк.
44. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Од. зб. 12. Спр. 154. Рукописи передплатників. 823 арк.
45. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Од. зб. 14. Спр. 177. Звернення до з'їзду РУРП. 12 арк.
46. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Од. зб. 14. Спр. 179. Матеріали про діяльність РУРП. 125 арк.
47. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Од. зб. 16. Спр. 189. Листування. 162 арк.
48. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Од. зб. 17. Спр. 178. Листи. 47 арк.
49. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Од. зб. 247. Спр. 22. Листи. 12 арк.

50. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Спр. 155. Рукописи передплатників. 81 арк.
51. Ф. 663. Павлик Михайло. Оп. 1. Спр. 156. Рукописи передплатників. 81 арк.

Література

52. Аблов Н. Н. Библиографическая журналистика в России и партийные библиографические журналы 1906–1907 г. Москва: Гос. центр. книжная палата РСФСР, 1929. 15 с.
53. Ададуров В. Світ політичних поглядів Антонія Ангеловича: Документи до вивчення феномену імперської ідентичності серед духовенства Галичини наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Наукові записки УКУ. 2010. Ч. 2: Історія, вип. 1. С. 299–336.
54. Акопов А. И. Методика типологического исследования периодических изданий (на примере специальных журналов). Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1985. 96 с.
55. Акопов А. И. Некоторые вопросы журналистики: история, теория, практика (публикации разных лет). Ростов на Дону: ООО «Терра», НПК «Гефест», 2002. 368 с.
56. Алексеев А. Н. Газетный мир постсоветской России: подход к построению типологии. Вестник Московского университета. Сер. 10: Журналистика. 1998. № 3. С. 15–21.
57. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 272 с.
58. Андронов С. А. Большевицкая печать в трех революциях. Москва: Политиздат, 1978. 343 с.
59. Андрохович А. Иван Лаврівський. Один з піонерів українського відродження в Галичині (1773– 1820). Записки НТШ. Львів, 1919. Т. СХХVIII. С. 51–120.
60. Андрохович А. Львівське «Studium Ruthenum». Записки НТШ. Львів, 1925. Т. СХХVI – СХХХVII: Праці фільольогічної секції під ред. К. Студинського. С. 43–105.
61. Андрохович А. Львівське «Studium Ruthenum». Записки НТШ. Львів, 1927. Т. СХLVI: Праці фільольогічної секції під ред. К. Студинського. С. 33–118.

62. Андрусак М. Галицько-український часопис у 1848 р. Життя і знання. 1932. Ч. 15. С. 46–50.
63. Андрусак М. На зорі галицько-української преси. Діло. 1931. Ч. 163–165.
64. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства : (з портретами москвофільських діячів) . Львів : видання Т-ва «Просвіта», 1935. 79 с.
65. Андрухович К. Лист до редактора «Батьківщини». Кінгстон, 1889, 3 трав. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916). Од. зб. 1605. С. 533–534.
66. Аникина М. Е., Баранов В. В., Воронова О. А. [и др.]. Типология периодической печати: учеб. пособ. для студентов вузов / под ред. М. В. Шкондина, Л. Л. Реснянской. Москва: Аспект Пресс, 2009. 236 с.
67. Антонов В. О. Цензура. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. 2004. Т. 6: Т – Я. 768 с.
68. Антонов-Овсеенко А. А. Роль периодической печати в формировании общественного сознания в России в 1917 г.: дисс. ... д-ра филол. наук. Тверь, 2013. 400 с.
69. Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (80-ті рр. ХІХ ст. – 1914 р.). Львів, 1997. 36 с.
70. Антошевський Т. Олександр Барвінський і український християнсько-суспільний рух наприкінці ХІХ – початку ХХ століть. Олександр Барвінський (1847–1927): матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського, Львів, 14 травня 1997 р. Львів, 2001. С. 32–45.
71. Аркуша О. Вибори до Галицького сейму 1901 року: до проблеми політичної модернізації українського суспільства Галичини. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2003. Вип. 38. С. 171–219.
72. Аркуша О. Галицький сейм Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів: Світ, 1996. 368 с.

73. Аркуша О., Мудрий М. Історичні дослідження в інтелектуальних та політичних контекстах Підавстрійської Галичини. Вісник Львівського університету :Серія історична. 2014. Вип. 50. С. 19–41.
74. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: ґенеза, етапи розвитку, світогляд. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1999. Вип. 34. С. 231–268.
75. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на поч. XX ст.: ґенеза, етапи розвитку, світогляд. Історія Львова / ред.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2. С. 255–379.
76. Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). Львів, 1997. 34 с.
77. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на поч. XX ст. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 6. С. 68–90.
78. Аркуша О. Партії та їх політика. Історія Львова / ред.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2. С. 255–379.
79. Аркуша О. Польсько-українські дискусії про національний характер Східної Галичини на поч. XX століття. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2006 –2007. Вип. 15. С. 586 – 606.
80. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. Молода нація: альманах. Київ: Смолоскип, 1996. No 3. С. 198–212.
81. Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство «Руська громада». Шляхами історії: наук. зб. історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. С. 63–99.
82. Архів Михайла Драгоманова / [Укр. Наук. Ін-т]. Варшава: [Друк. НТШ], 1938. Т. 1: Листування Київської Старої Гро-

- мади з М. Драгомановим (1870-1895 рр.). 442 с. (Праці Українського Наукового Інституту; т. 37) (Серія праць Комісії дослідження українського руху; кн. 1).
83. Ахмадулин Е. В. Пресса легальных политических партий России начала XX в.: Историко-типологическое исследование: дисс. ... д-ра филол. наук: 10.01.10. Ростов-на-Дону, 2001. 224 с.
 84. Ахмадулин Е. В. Пресса политических партий России начала XX века: издания либералов. Ростов на Дону: Изд-во ОАО Росиздат, 2001. 176 с.
 85. Ахмадулин Е. В., Чуков П. И. К вопросу о типологии специализированных газет. Акценты: новое в массовой коммуникации: альманах. Воронеж, 2003. Вып. 5-6. С. 16–20.
 86. Баб'як П. Г. «Громадський друг», «Дзвін», «Молот». 1878: Систематичний покажчик змісту. Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька, 1978. 21с .
 87. Баб'як П. Г. «Жите і слово», журнал. Львів. 1894 – 1897: Систематичний покажчик змісту. Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька. 1968. 83 с.
 88. Баб'як П. Г. «Народ». 1890 – 1895: Систематичний покажчик змісту. Львів: ЛДНБ УРСР ім. В. Стефанька. 1970. 139 с.
 89. Баб'як П. Г. «Світ». 1881 – 1882: Систематичний покажчик змісту. Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька, 1970. 29 с.
 90. Баб'як П. Г., Хома В. І. «Хлібороб». 1891 – 1895. Систематичний показчик змісту. Львів: ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефанька. 1971. 55 с.
 91. Баран А. В. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати. Митна справа. 2012. № 4 (82). С. 53–59.
 92. Баран А. В. Русинська (українська) репрезентація у парламенті Габсбурзької монархії у 1848–1849 рр.). Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми» (10.06.11). URL: www.iconf.org.ua.
 93. Баран С. Наша програма і організація. Львів, 1913. 32 с.

94. Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук. Київ: Смолоскип, 2004. 528 с.
95. Баринов И. И. Украинская доктрина в политике Австро-Венгрии и генезис украинского национализма. История и современность. 2012. № 1(15). С. 70–89.
96. Басс І., Каспрук А. Іван Франко. Життєвий і творчий шлях. Київ: Наукова думка, 1983. 456 с.
97. Бах М. Австрия в первую половину XIX века / пер. с нем.; под ред. В. Базарова и И. Степанова. Санкт-Петербург: Издание С. Скирмунта, 1906. 670 с.
98. Бачинський В. Боронім прав руської мови в судах. Львів, 1909. 15 с.
99. Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова. Вісник Союзу визволення України (Відень). 1914. № 23–24. С. 11, 13–14.
100. Бачинський Ю «Україна irredenta» (по поводу еміграції). Суспільно-політичний скіц. Львів : Накладом «Універсальної Бібліотеки», 1895. 139 с.
101. Бегей І. Українська та Польська лівиця в Галичині: діалог і протиборство (кінець XIX ст. – початок XX ст.) . Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2015. Вип. 7. С. 111–118.
102. Безуглая И. П. Буржуазная партийно-политическая ежедневная печать в системе средств массовой информации Швеции: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10. Москва, 1981. 215 с.
103. Белгородский А. А. В. Поработенное славянство (в Австро-Венгрии и Германии) . Петроград : Н.П. Карбасников, 1915. 139 с.
104. Белков А. К. Методическое пособие к изучению курса «История партийной и советской печати». Москва, 1959. 16 с.
105. Бережной А. Ф. История партийно-советской печати. Дооктябрьский период: учеб. пособ. для вузов по спец. «Журналистика». Москва: Высш. шк., 1987. 253 с.
106. Бідзіля Ю. Інформаційна безпека поліетнічного регіону: пошук нової медіасистеми (на прикладі Закарпаття). Акту-

- альні проблеми журналістики: зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. М. Бідзіля; Ужгородський національний ун-т. Ужгород: МП «Ліра», 2001. 492 с.
107. Бідзіля Ю. М. Закарпатська періодика й проблеми формування національно-інформаційної ідентичності місцевих українців. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород: Говерла, 2013. № 2(30). С. 161—169.
108. Бідзіля Ю. М. Інформаційний простір Закарпаття крізь призму проблем міжкультурної комунікації. Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. № 60. С. 198—206.
109. Бідзіля Ю. М. Преса Закарпаття ХІХ — ХХ століть: посіб. для журналістів. Ужгород: Ліра, 2001. 80 с.
110. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. Москва: Наука, 1973. 270 с.
111. Бліхарський Р. Українська релігійно-церковна преса в Галичині періоду Австрійської імперії (1804—1867 рр.): зародження та ідейно-тематичні домінанти. Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2015. Вип. 5. С. 62—75.
112. Богдан Дідицький. Посмертна згадка. Рада. 1909. № 9. 13 січ. С. 1.
113. Богучарський-Ушанев Олексій Т. Лист до редакції «Народа» (Івана Франка). Воронеж, 1890, 26 лют. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856—1916). Од. зб. 1602. С. 439.
114. Бодрунова С. С. Медиакратия: СМИ и власть в современных демократических обществах: дисс. ... д-ра полит. наук: 10.01.10 / С.-Петербур. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2015. 324 с.
115. Бойко А. Преса православної Церкви на західноукраїнських землях (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 2001. Вип. 9. С. 41—58.
116. Бойко А. Церковна преса і цензура. Українська періодика: історія і сучасність: тези доп. і повідомл. шостої

- Всеукр. наук.-теорет. конф. (11–13 травня 2001 р.). Львів, 2001. С. 89–93.
117. Большаков С.Н., Бодрунова С.С. Формирование позитивного имиджа страны: политические метафоры, стереотипы и параллелизмы. Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. 2011. № 6. С. 87–93.
118. Большая советская энциклопедия / гл. ред. О. Ю. Шмидт. Москва: Советская энциклопедия, 1929. Т. 14: Высшее – Гейлинкс. 430с.
119. Большая советская энциклопедия: Союз Советских Социалистических Республик/ Под ред. С.И. Вавилова и др.. Москва: Советская энциклопедия, 1947. 1946 стб.
120. Большая советская энциклопедия / Гл. ред. Б. А. Введенский. Москва: Советская энциклопедия, 1955. Т. 35: Прокат – Раковины. 670 с.
121. Борщева Н. Н. История зарубежной журналистики XIX века в странах Европы и США: учеб. пособ. Самара: Самарский ун-т, 2006. 103 с.
122. Босак О. 3 історії розвитку соціал-демократичної періодики. Українська періодика: історія і сучасність: тези наук.-теорет. конф., 9–10 груд. 1993 р. Львів, 1993. С. 34–38.
123. Босак О. І. Відображення боротьби за виборчі реформи галицькою пресою напередодні I світової війни. Поліграфія і видавнича справа. Львів, 2006. № 2(44). С. 138–145.
124. Бочаров А. Г. Основные принципы типологии современных советских журналов. Вестник Московского университета. Серия 10: Журналистика. 1973. № 3. С. 27–35.
125. Бочаров А. Г. Типология журналов переходного периода. Москва: Книга, 1996. 122 с.
126. Бочковський О.-І. Основи журналізму (нарис теорії журналістики). Регенсбург – Франкфурт. 1946. 100 с.
127. Бочковський О. І., Сірополко С. Українська журналістика на тлі доби = Ukrainische Journalistik in der Vergangenheit und Gegenwart : (історія, демократ. досвід, нові завдання) / за ред. К. Костева й Г. Комаринського; Укр. техн.-госп. ін-т. Мюнхен: [б. в.], 1993. 204 с.

128. Брик І. Початки української преси в Галичині і Львівська Ставропігія. Львів, 1921. 44 с.
129. Брик І. Початки української преси в Галичині і Львівська Ставропігія. Збірник Львівської Ставропігії. Минуле і сучасне. Студії, замітки, матеріяли / під ред. Кирила Студинського. Львів: Друкарня Ставропігійного інституту, 1921. Т. 1. С. 110–130.
130. Будзиновський В. Виборча программа (чого рускі послы мають добиватися в Державній Раді). Львів: накладом І. Сінгалевича, 1907. 13 с.
131. Будзиновський В. Наші права. Львів: накладом автора, б. р. 79 с.
132. Будзиновський В. Чому Русь в ярмі? Діло, 1911. Ч. 116. С. 1
133. Будников В. П. Большевистская печать и Великий Октябрь на Украине. Харьков: Обл. изд-во, 1958. 176 с.
134. Булахтин М. А. К вопросу о взаимоотношениях политических партий в Галиции в начале XX века. Славяноведение. 2008. № 4. С. 18–26.
135. Булахтин М. А. Краковские консерваторы и межнациональные отношения в Галиции в начале XX в. Вестник Московского университета. Сер. История. 2008. № 5. С. 58–64.
136. Булахтин М. А. Краковские консерваторы и украинский политический лагерь в Галиции в начале XX в. Вестник Московского университета. Сер. 8: История. 2007. № 2. С. 68–79.
137. Булахтин М. А. Политическая модернизация и польская элита в Галиции начала XX в.: урок для России? Власть. 2011. № 9. С. 150–154.
138. Бухарин, Н.И. Партия и руководство рабселькорами: доклад и заключительное слово на 3-м Всесоюзном совещании рабселькоров при «Правде» и «Рабоче-крестьянском корреспонденте». Москва : Правда и беднота, 1926. 40 с.
139. Бушмелев А.А. Теория самоорганизации в изучении и решении социальных проблем. Йошкар-Ола: ПГТУ, 2013. 379 с.

140. Вартанова Е. Л. Теоретический анализ российской медиасистемы: между общим и особенным, формальным и неформальным. Вопросы теории и практики журналистики. Москва, 2013. № 2. С. 7–19.
141. Василевский Л. Современная Галиция. Санкт-Петербург: Изд-во «Общественной пользы», 1900. 234 с.
142. Вахнянин, А. К. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848 – 1870. Львів: Накладом Льва Лопатинського, 1901. 98 с.
143. Вачаев С. П. История зарубежной журналистики: учебно-методический комплекс по специальности 030601 «Журналистика» / Московская финансово-юр. акад. Москва: МФЮА, 2008. 20 с.
144. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
145. Вендланд А.-В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915 / перекл. з нім. Х. Назаркевич; наук. ред. М. Мудрий. Львів: Літопис, 2015. 688 с.
146. Верига В. І. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. 446 с.
147. Верстюк В. Україна-Росія: виборювання ідентичностей. Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст. : Зб. наук. пр., присвячений пам'яті академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора. В 2-х т. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. Т. 1. С. 19–67.
148. Взгляд на историю Западной Руси. Санкт-Петербург, 1848. 65 с. URL: https://nibu.kyiv.ua/elfond/Vzgljad_na_ist_jugo_zapad_Rusi/Vzgljad_na_ist_jugo_zapad_Rusi.pdf
149. Виборча система в Галичині у другій половині XIX – на початку XX століття. URL: <https://zaxid.net/news/>
150. Власійчук О. Лист до редакції «Народа» (І. Франка). Стрілиська Нові, б. д. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916). Од. зб. 1602. С. 423–425.
151. Власійчук О. Лист до редакції «Народа» [Франка І.] від 20 квітня 1890 року з Стрілиська Нові. Інститут літерату-

- ри. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916). Од. зб. 1602. Арк. 511.
152. Внуков А. О русском движении в Галиции (1848–1939 гг.). Православная Москва. 1996. № 6(66). С. 117–132.
153. Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. Записки НТШ. Львів, 1925. Т. СXXXVI–СXXXVII. С. 107–118.
154. Возняк М. З зарання української преси в Галичині. Записки НТШ. 1912. Т. СХІ. С. 140–159.
155. Возняк М. Проект правописи Івана Жуківського на з'їзді «руських учених». Записки товариства імені Шевченка. Львів : Накладом Т-ва імені Шевченка. 1908. Т. 82, кн. 2. С. 53–86.
156. Возняк Мих., Белей Ів. і Кониський Ол. До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80-х рр. ХІХ ст. Львів: Накладом і друком Видавничої Спілки «Діло», 1928. 45 с.
157. Вол Б. Д., Малик Я. Й., Савинець В. А. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець ХVІІІ–1917 р.). Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. 112 с.
158. Воляннюк М. М. Зв'язки російської соціал-демократії з прогресивними діячами Галичини (1894–1904 рр.). Український історичний журнал. 1963. Вип. 3. С. 38–48.
159. Вороненкова Г. Ф. Путь длиною в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества. Национальное своеобразие средств массовой информации Германии (Ист. предпосылки, особенности становления и эволюция, типол. характеристики, структура, состояние на рубеже тысячелетий): [монография] / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Фак. журналистики. Москва: Яз. рус. культуры, 1999. 640 с.
160. Воронова М. Функції, принципи та форми політичної журналістики. Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства. 2013. Вип. 3. С. 300–307.
161. Ворошилов В. В. Журналистика: учебник. 7-е изд., стереотипное. Москва: КНОРУС, 2017. 491 с.
162. Габор В. В. Перші згадки про угорських русинів (закарпатських українців) та проблеми об'єднання історичного Закарпаття із Галичиною: хроніка подій (за публікаціями

- газети «Зоря Галицька» у 1848–1849 рр.). Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. 27–28 листопада 1998 р. / за ред. М.М. Романюка. Львів, 1999. С. 248–255.
163. Галицко-русская библиография XIX-го столѣтія, дополненная русскими изданиями, вышедшими въ Венгрии и Буковинѣ (1801–1886): в 2 т. / сост. Иванъ Ем. Левицкий. Львовъ, 1895. Т. 2. 736 с.
164. Галичина, Буковина, Угорская Русь / сост. сотр. ж-ла «Украинская жизнь». Москва: Задруга, 1915. 231 с.
165. Галлін Деніел С., Манчіні Паоло. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики / Переклад з англ. О. Насика. К.: Наука, 2008. 320 с.
166. Галушко М. Новини. Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: іст.-бібліогр. дослідж. Львів: Оріяна-Нова, 2007. Т. 1: 1812–1890 рр. / уклад.: М. Романюк (кер. проекту), М. Галушко, Л. Сніцарчук. С.123–124.
167. Галушко М. Преса. Історія Львова: у 3-х. Львів: Центр Європит. Т. 2: 1772 – жовтень 1918. С. 414–425.
168. Галушко М. Слово. Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: іст.-бібліогр. дослідж. Львів: Оріяна-Нова, 2007. Т. 1: 1812–1890 рр. / уклад.: М. Романюк (кер. проекту), М. Галушко, Л. Сніцарчук. С. 161–168.
169. Галушко М. Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944 рр.): іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 2008. 352 с.
170. Ганкевич Л. З минулого нашої партії: матеріали до історії УСДП. Календар «Впереду» на 1920 р. Львів, 1920. С. 17–34.
171. Ганкевич М. З перед двадцяти літ: початки української соціал-демократії в Галичині. Календар «Впереду» на 1920 р. Львів, 1920. С. 71–82.
172. Георгієвська В. В. Соціальнокомунікаційний потенціал партійної преси України (кінець XIX – початок XXI ст.): типологічно-структурний і проблемно-тематичний аспекти. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/e4a/dis_Georgievskaya%20V..pdf

173. Георгієвська В. Партійна преса в Україні сьогодні. Журналістика: Журналістика: наук. зб. / за ред. Н. Сидоренко. Київ: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. Вип. 11(36). С. 54–59.
174. Гербільський Г. Ю. Передова суспільна думка в Галичині (30-і– середина 40-х рр. XIX ст.). Львів: Вид. Льв. ун-ту, 1959. 160 с.
175. Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до р. 1848). Львів: Вид. Льв. ун-ту, 1964. 251с.
176. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880). Відень: накладом «Союзу визволення України», 1916. 65 с.
177. Гнатюк В. Рукописні гумористичні часописи. Записки НТШ. Львів, 1920. Т. 80. С. 133–167.
178. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття: дослідження. Київ: Смолоскип, 1996. 124 с.
179. Головацкий Я. Ф. Дополнение к Очерку славяно-русской библиографии В. М. Ундольского, содержащее книги и статьи, пропущенные в первом выпуске хронологического указателя славяно-русских книг церковной печати с 1491-го по 1864 год, в особенности же перечень галицко-русских изданий церковной печати. Санкт-Петербург: Императорская Академия наук, 1874. 96 с.
180. Головацкий Я. Ф. Об отношениях галицких русинов к соседям (Из Галичины). Основа. 1862. № 5. Май. С.62–74.
181. Головацкий Я. Ф. Русины в 1848 году (Памяти Т. Г. Шевченка). Основа. 1862. № 4. Апрель. С. 1–27.
182. Головацький Я. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. У Львові: Видав др. Кирило Студинський, 1909. 463 с.
183. Головин Ю. А. Журнальная периодика: типологические характеристики. Вопросы теории и практики журналистики. 2012. № 2. С. 72–82.
184. Головченко В. И. Истоки и становление Украинской социал-демократии (1896–1907 гг.): автореф. ... канд. ист. наук: 07.00.01. Київ, 1993. 19 с.

185. Гончарук Т. З історії виборчого руху галицьких українців на рубежі XIX –XX ст. Нова політика. 1998. № 1. С. 26–34.
186. Горбик Р. Методологія в історії журналістики: можливості комплексного підходу. Журналістика: наук. зб. / за ред. Н. Сидоренко. Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. Вип. 11(36). С. 5–13.
187. Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття: проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси. Харків: Основа, 1997. 422 с.
188. Грабельников А.А. Массовая информация в России: от первой газеты до информационного общества. М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2001. 329 с.
189. Григораш, Д.С. Журналістика у термінах і виразах. Львів : Вища школа, 1974. 294 с.
190. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. Записки НТШ. Львів, 1991. Т. ССХХІІ. С. 71–110.
191. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ, 2000. 360 с.
192. Грицак Я. Українська соціал-демократія та українська національна держава у 1917–1920 роках .Київ : [б. в.]. 26 с.
193. Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині XIX – початку XX ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп. Краківські українознавчі зошити / Ягеллонський університет. Краків, 1997. Т. V–VI. С.277–285.
194. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ, 1994. 286 с.
195. Грінченко Б. Тяжким шляхом (про українську пресу). Київ, 1912. 74 с.
196. Грушевський М. Движение политической и общественной мысли в XIX ст. Санкт-Петербург, 1907. 15 с.
197. Грушевський М. С. З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і женецький соціалістичний гурток. Відень, 1922. 212 с.

198. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України . Київ; Львів: Друк. С. В. Кульженко, 1912. 556 с.
199. Грушевский, М. С. Освобождение России и украинский вопрос : Статьи и заметки . Санкт-Петербург : тип. т-ва «Обществ. Польза», 1907. 291 с.
200. Гуревич С. М. К. Маркс и Ф. Энгельс – основоположники теории коммунистической журналистики. Москва: Изд-во МГУ, 1973. 320 с.
201. Гурьєва С. Типологія сучасної преси Східної України: Дис. .канд. філол. наук: 10.01.08. Дніпропетровськ, 2006. 191 с.
202. Гус М. Информация в газете: (Опыт практич. пособий). Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1930. 361 с.
203. Гутковський В., Крупський І., Олексин О. Українська журналістика на західноукраїнських землях: державотворча функція, тематичні аспекти (1848–1919 рр.): іст.-політ. нарис. Львів: Вільна Україна , 2001. 136 с.
204. Гуторов В. А. СМИ как актер политического процесса: эволюция западных концептуальных подходов во второй половине XX в. (часть 1). Известия Уральского федерального университета. Серия 3: Общественные науки. 2013. № 3(118). С. 130–144.
205. Гуторов В. А. СМИ как актер политического процесса: эволюция западных концептуальных подходов во второй половине XX в. (часть 2). Известия Уральского федерального университета. Серия 3: Общественные науки. 2013. № 4(121). С. 117–148.
206. Данилович Северин. Лист до І.Франка. Коломия, 1890, 11 січ. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916).Од. зб. 1602. –С. 401–404.
207. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправл. й доповн. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ; Літературна агенція «Піраміда», 2007. 808 с.
208. Дей О.І. До питання про вивчення спадщини Івана Франка. Іван Франко: ст. і матеріали. Харків: Видавництво Харківського державного університету. 1952. Зб.3. С. 185–208.

209. Дей О.І. Журнал «Товариш» (Епізод із журналістської діяльності І. Франка) : Дослідження творчості Івана Франка. Київ: Вид-во АН УРСР. 1959. Вип. 2. С. 103–132.
210. Дей О. І. Словник українських псевдонімів. Київ: «Наукова думка», 1969. 560 с.
211. Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 492 с.
212. Дементьев А.Г. В.И. Ленин и советская журналистика .Очерки истории русской советской журналистики (1917–1932). Москва: Наука, 1966. С. 143 – 171.
213. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки в ХІХ ст. / передм. В. Янева. Мюнхен: Логос, 1969. 114 с.
214. Десять интервью о политической журналистике. Сборник интервью под редакцией Л.Л. Реснянской. Москва : Издательство «Пульс». 2001. 80 с.
215. Дмитриев В. Г. Придуманные имена (рассказы о псевдонимах). Москва: Современник, 1986. 255 с.
216. Дмитриев В. Г. Скрывшие своё имя (Из истории анонимов). Москва: Наука, 1977. 313 с.
217. Дмитриченко В. С. Соціалістична думка на Україні в 70-х – на початку 80-х років ХІХ ст. Київ, 1977. 224 с.
218. Дмитрук В. Г. Нарис з історії української журналістики ХІХ ст. Львів: Вища школа, 1969. 145 с.
219. Доклад М. Фрейлиха (Восточная Галиция). Социалистический интернационал. Конгресс (1; 1919; Москва). Москва : Партийное изд-во, 1933. 275 с.
220. Дорошенко І. Українська журналістика і критика другої половини ХІХ століття . Львів, 1965. 57 с.
221. Драгоманов М. П. Вибране. Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. Київ: Либідь, 1991. 674 с.
222. Драгоманов М.П. Листи на НаддніпрянськуУкраїну. Коломия: Видане редакції «Народа». З друкарні Михайла Білоуса, 1894. 199 с.
223. Драгоманов М. П., Павлик М. І. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив

- Михайло Павлик; видав Лев Когут. Чернівці: З друкарні т-ва «Руська Рада», 1912. Т. V (1886–1889). 416 с.
224. Драгоманов М. П., Павлик М. І. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив Михайло Павлик; видав Лев Когут. Чернівці: З друкарні т-ва «Руська Рада», 1910. Том VI (1890–1891). 288 с.
225. Драгоманов М. П., Павлик М. І. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив Михайло Павлик, видав Лев Когут. Чернівці: З друкарні т-ва «Руська Рада», 1911. Т. VII (1892–1893). 351 с.
226. Драгоманов М. П., Павлик М. І. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив Михайло Павлик; видав Лев Когут. Чернівці: З друкарні т-ва «Руська Рада», 1911. Т. VIII (1894–1895). 293 с.
227. Дранишнікова Е. А. К вопросу о типологических особенностях современной партийной прессы. Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. 2012. № 2. С. 157–161.
228. Дранишнікова Е. А. Партийная пресса России в постсоветский период: особенности типологии и функционирования: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10 / Челябинский государственный университет. Нижний Новгород, 2013. 212 с.
229. Дранишнікова Е. А. Партийные издания в структуре печатных СМИ России: типологические характеристики и содержание (на примере прессы политических партий 2008–2011 гг.). URL: <http://www.mediascope.ru/node/956>
230. Дроздовська О. Взаємодія медіа, Інтернет і людини як фактор вдосконалення інформаційного суспільства: соціально-філософський аналіз. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 73. С. 41–61.
231. Дроздовська О. До проблеми створення персоніфікованої історії української журналістики. Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2014. Вип. 4. С. 450–460.
232. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.): іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 2001. 364 с.

233. Дуцик Д. Політична журналістика. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. 138 с.
234. Дюверже М. Политические партии. Москва: Академический проект, 2000. 558 с.
235. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / пер. приват-доцентов Моск. ун-та А. Яценко, В. Краснокутского и Б. Сыромятникова; предисл. к рус. пер. проф. П. Новгородцева и авт. Москва: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. XL, 957 с.
236. Дяківська верства в Галичині наприкінці XIX століття: станові епархіальні товариства. З історії західноукраїнських земель. Львів, 2015. Вип. 10–11. С. 155–165.
237. Евин Ф. Правотар. Збірник обо'язуючих цивільних і карних законів та приписів про права рускої мови враз з взірцями судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів і подань у справах адміністративних з приписами про штемпелеві, вписові і переносні належності. Жовква: З друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1905. 936 с.
238. Евсеев В. Е. Партийное воздействие прессы: Вопросы истории и методологии печати как средства идейного и орг. укрепления КПСС. Москва: Политиздат, 1980. 174 с.
239. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ–І). Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 3. С. 981–1003 .
240. Енциклопедія Українознавства : словникова частина. Париж-Нью-Йорк, 1966. Т.5. С .1605-2000
241. Есин Б. И., Кузнецов И. В. Триста лет отечественной журналистики (1702–2002). Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2002. 222с,
242. Є. Ю. П. [Пеленський Є. Ю.]. Початки української преси. Новий Час. 1936. Ч. 92. С. 8.
243. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1904–1939). Івано-Франківськ: Плай, 2001. 71 с.
244. Єфремов С. Відгуки з життя та письменства. І. Про українську пресу, її становище та завдання. Нова громада. 1906. Кн. 1. С.118–128.

245. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 537 с.
246. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії: політичні біографії. Київ: «Основні цінності», 2004. 280 с.
247. Жерноклеєв О. С. Ідея національної держави в ідеології польських соціал-демократів Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2003. Вип. 3. С. 10–14.
248. Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й Буковині (1890–1918): монографія. Івано-Франківськ: Вид.-дизайнер. відділ ЦІТ, 2006. 536 с.
249. Жерноклеєв О. С. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). Київ: Основні цінності, 2000. 167 с.
250. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична партія 1899–1918. Івано-Франківськ, 1997. 104 с.
251. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична преса в Галичині на початку ХХ ст. (1900–1914 рр.). Українська періодика: історія і сучасність: доп. і повідомл. ІІ Всеукр. наук.-теорет. конф. Львів – Житомир, 1994. С. 27–29.
252. Животко А. До історії українського радикального часопису «Народ» (На підставі листування М. Драгоманова з М. Павликом та І. Франком). Народознавство. Прага, 1931. С. 395–407.
253. Животко А. Нарис історії української преси: курс лекцій. Подебради, 1937. 111 с.
254. Животко А. П. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
255. Животко А.П. Преса Карпатської України. 1940. Острогжчина: Осередок Подоння. 1942. 20 с.
256. Животко А.П. Рукописні часописи української молоді. Львів, 1938. 28 с.

257. Животко А.П. Сучасне українське письменство поза С.С.С. Р. Прага.: Товариство Українських Письменників і Журналістів у Празі. 1937. 20 с.
258. Животко А.П. Трудні початки: (До історії галицької радикальної газети «Народ»). Календар Укр. робітн. союзу на р. 1934. Скрентон. 1933. С.25-27.
259. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1991. 230 с.
260. Журналистика в мире политики: исслед. подходы и практика участия / под ред. С. Г. Корконосенко. Санкт-Петербург: изд-во Михайлова В.А., 2004. 446 с.
261. Западов Е. П., Соколова Е. П. Тип издания как научная проблема и практическое понятие. Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. 1976. № 2. С. 36–48.
262. Зарубежная печать: краткий справочник. Газеты. Журналы. Информационные агентства / под ред. С. А. Лосева. Москва: Политиздат, 1986. 526 с.
263. Захарчин Н. Г. Питання українсько-польських відносин на Холмщині і Підляшші на початку ХХ століття у висвітленні української преси Галичини. Народознавчі зошити. Зош. 3 (39). Львів, 2001. С. 611-615.
264. Захарчин Н. Г. Українсько-польські відносини на Холмщині і Підляшші на початку ХХ століття у висвітленні органу русофілів Галичини – «Галичанин». Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2005». Дніпропетровськ, 2005. С. 27-29.
265. Зашкільняк Л. Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. К., 1993. С.142–150.
266. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: Вид. ЛНУ, 2002. 752 с.
267. Звездич П. Развитие печати в Австрии. История печати: антология: в 3 т. Москва, 2001. Т. II. С. 101–167.

268. Здоровега В. Іван Франко і українська публіцистика
URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/ivan_franko_i_ukrayinska_publitsistika.html
269. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості. Львів: ПАІС, 2004. 268 с.
270. «Зоря Галицька» (1848-1857) – перша газета українською мовою. URL: <http://megapredmet.ru/1-49382.html>
271. Зуев Е. А., Зуев В. А. Массовая партийная газета как инновационная модель политической коммуникации. Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2012. № 3. С. 25–28.
272. Зуева Е. Ю., Зуев В. А. Партийная пресса: рудимент или инструмент? URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/partiynaya-pressa-rudiment-ili-instrument>
273. Иванов В.Н., Назаров М.М. Информационное потребление и политические ориентации. СОЦИС, 2000. № 7. С. 83–90.
274. Из истории русской журналистики начала XX века: [сб. ст.] / под ред. Б. И. Есина. Москва: Изд-во МГУ, 1984. 237 с.
275. Исламов Т. М. Империя Габсбургов. Становление и развитие (XVI –XIX вв.). Новая и новейшая история. 2001. № 2. С. 145–149.
276. История XIX века: в 8 т. / пер. с фр.; под ред. проф. Лависса и Рамбо. 2-е изд., доп. и испр. / под ред. проф. Е. В. Тарле. Москва: Гос. соц.-экон. изд-во, 1938. Т. 5. 683 с.
277. История мировой журналистики: учеб. пособ. для студентов фак. и отд-ний журналистики / А. Г. Беспалова, Е.А. Корнилов, А.П. Короченский [и др.]. 3. изд., доп. и испр. Москва: МарТ; Ростов на Дону: МарТ, 2004. 425 с.
278. История печати: антология: учеб. пособ. для вузов / сост. предисл., коммент. Я. Н. Засурского, Е. Л. Вартановой. Москва: Аспект Пресс. 2001. Т. 2. 494 с.
279. История Польши / под ред. Ф. Г. Зуева, А. Я. Манусевича, И. А. Хренова. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1958. 667 с.
280. История Украинской ССР: в 10 т. Киев: Наук. думка, 1983. Т. 4: Украина в период разложения и кризиса фе-

- одально-крепостнической системы. Отмена крепостного права и развитие капитализма (XIX) / АН УССР. Ин-т истории; редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) и др.; редкол. тома: Н. Н. Лещенко (отв. ред.) и др. 694 с.
281. Іванов П.Ф. І. Франко в журналі «Громадський друг». Слово про Великого Каменяра. К., 1956. Т. 2. С.229-232.
282. Іванов П.Ф. Іван Франко в журналі «Друг». Київ: Наукові записки Київського університету. 1957. Т. XVI. Вип. III: 36. факультету журналістики. № 2. С. 117 – 140.
283. Іванченко Р. П. Раби Києва не мовчали (До 150-річчя від дня народження М. П. Драгоманова. Київ: Тов-во «Знання», 1991. 47 с.
284. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси 1816–1916. Харків, Київ: Державне вид-во України, 1930. 288 с.
285. Ігнатієнко В. Історія української преси та її вивчення. Бібліологічні вісті. 1923. № 3. С. 21–26.
286. Ігнатієнко В. Листування в справі української преси в 1915–1916 рр. Бібліологічні вісті. 1929. № 4. С. 55.
287. Ігнатієнко В. Праця бібліографічної комісії при Всеукраїнському кооперативному музеєві . Бібліологічні вісті. 1929. № 2/3. С. 122.
288. [Ігнатієнко В.]. Промова тов. Ігнатієнка. Клясова боротьба в книгознавстві: стенограма засід. Київ. Т.В.М.Д. Київ, 1932. С. 70–72.
289. Ігнатієнко В. Українська книжка й преса в історичному розвитку. Книга: місячник літ., критики й бібліогр. 1923. № 3. С. 3–6.
290. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.): іст.-бібліогр. етюд. Київ: Державне видавництво України, 1926. 76 с.
291. Ігнатієнко В. Українська преса 1905–1907 рр. Життя й революція. 1925. № 11. С. 34–39.
292. Ігнатієнко В. Українська преса в 1922 році . Бібліологічні вісті. 1923. № 1. С. 5–12.
293. Ігнатієнко В. Українські нелегальні видання рр. 1914 – 1917. Бібліологічні вісті. 1926. № 1. С. 65–70.

294. Історія Львова: короткий нарис / редкол.: Г. Ю. Гербільський, Є. К. Лазаренко (відп. ред.), В. К. Осечинський, О. Г. Цибко; Львівський державний університет ім. І. Франка. Львів: Вид-во Львівського університету, 1956. 304 с.
295. Історія Львова / редкол.: В.В. Секретарюк (відп. ред.), А. В. Борзенко, М. В. Брик [та ін.]; АН Української РСР. Інститут суспільних наук. Київ: Наукова думка, 1984. 434 с.
296. Історія Львова: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2007. Т.2: 1772–жовтень 1918. 559 с.
297. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР. 1968. 980 с.
298. Історія партійно-радянської преси України» /за ред. А. З. Москаленка. Київ: Вища школа, 1989. 359 с.
299. Історія України / за ред. В. А. Смолія. Київ: Альтернативи, 1997. 416 с.
300. Історія українських політичних партій. Кінець ХІХ ст. – 1917 р.: хрестоматія-посібник / упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський; Європейський ун-т. Київ: Видавництво Європейського університету, 2004, Ч. 1. [Б. м.]: [б.в.], 2004. 561 с.
301. Історія української дожовтневої журналістики / [Дей О.І., Моторнюк І.Л., Нечиталюк М.Ф. та ін.]; під ред. Й. Т. Цюха. Львів: Вища школа, 1983. 511 с.
302. Кан С. В. Революция 1848 года в Австрии и Германии. Москва: Госпедгиз РСФСР, 1948. 232 с.
303. Капелюшний В. П. Замасковані імена: Псевдоніми і криптоніми та проблеми атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Київ: Нора-Прінт, 2001. 104 с.
304. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 288 с.
305. Кареев Н. История Западной Европы в Новое время. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1916. Т. VII. Часть 1: Международные отношения до 1907 г. Внутренняя политика отдельных стран до 1914 г.). 406 с.

306. Кастелянский А. И. Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия. Санкт-Петербург: Издание Т-ва `Общественная польза` 1910. XIII+821 с.
307. Кедрин І. Вистава української і білоруської преси у Варшаві. Діло. – 1927. Ч. 221. С. 2.
308. Кедрин І. Наша преса і наше громадянство .Діло. 1928. Ч. 10. С. 6.
309. Кедрин І. Початки світової преси .Діло. 1930 .Ч. 87. С. 4
310. Ким М.Н. Основы теории журналистики. СПб.: Питер, 2013. 288 с.
311. Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914): роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с.
312. Кирчів П. До І. Франка. 30 грудня 1888 р. URL: http://prima.franko.lviv.ua/istoryky/franko-letters/1602/1602_0934.JPG
313. Кліш А. Б. Деякі аспекти діяльності «Руської громади» в Східній Галичині на початку ХХ століття. Гуманітарний журнал. Дніпропетровськ: НТУ «Дніпровська політехніка, 2013. № 12. С.100–103.
314. Кліш А. Б. Осип Маковей та суспільно–християнський рух в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (до 150–ї річниці від дня народження діяча). Гілея : збірник наукових праць. Київ. : Гілея, 2017. Вип 123 (№ 8). С. 13–16.
315. Кліш А. Б. Українсько-польські взаємини у політиці християнських суспільників Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Historical and Cultural Studies. 2016. Vol. 3. No. 1. S. 51–55.
316. Кліш А. Християнські суспільники vs москвофіли: до історії протистояння . Гілея : збірник наукових праць. Київ. : Гілея, 2017. Вип. 127 (12). С. 61–63.
317. Кліш А. Б. Часопис «Руслан» як джерело до вивчення Християнсько-суспільного союзу (1911–1914 рр.). Украї-

- на-Європа-Світ: міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 16(2). С. 196–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2015_16%282%29__22
318. Клопова М. Э. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны (к постановке вопроса). Вестник Московского университета. Серия 8: История. 1999. № 3. С. 36–47.
319. Клопова М. Э. Российские дипломаты о восточнославянских землях Австро-Венгрии в конце XIX – начале XX вв. Четвертый міжнародний конгрес українців. Історія. Одеса–Київ–Львів, 1999. Ч. 1. С. 301–306.
320. Клопова М. Э. Русины, русские, украинцы: Национальные движения восточнославянского населения Галиции в XIX – начале XX века. / отв. ред. д-р ист. наук М. В. Лескинен. Москва: «Индрик», 2016. 280 с.
321. Клопова М. Э. Украинское движение в восточнославянских землях империи Габсбургов как фактор австро-российских отношений в начале XX в. Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. Москва, 2005. С. 93–116.
322. Ключев Ю. В. Политический массмедиадискурс в России: феномен и концепции: 2000-е годы: автореферат дисс. ... д-ра полит. наук: 10.01.10 / Санкт-Петербургский гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2017. 63 с.
323. Клясова боротьба в книгознавстві: стенограма засід. Київ. Т.В.М.Д. Київ, 1932. С. 14–15, 28–29, 48–52, 75, 79, 82–84.
324. Книга і друкарство на Україні / [О. І. Дей, Я. Д. Ісаєвич, Г. І. Коляда та ін.; за ред. П. М. Попова]; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського, Держ. публ. б-ка. Київ: Наук. думка, 1964. 313с.
325. Князева Е.Н. Основания синергетики: Синергетическое мировидение / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. Москва: КомКнига, 2005. 240 с.
326. Князева Е.Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным. Вопросы философии. 1992. № 12. С. 3 – 20.

327. Ковальчак Г. І. Розвиток капіталістичної промисловості в Східній Галичині у 70—80-х роках ХІХ ст. З історії західноукраїнських земель. Київ: Ви-во Академії наук УРСР 1958. Вип. ІІІ. С. 3—23.
328. Козлов В. Н. КПСС организатор и руководитель массовой партийно-советской печати. Ленинград: ЛГУ, 1978. 166 с.
329. Колесса Олександр. Лист до Івана Франка. Струтин Нижній, 1891, 3 серп. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856—1916). Од. зб. 1607. С. 561.
330. Комариця М. М. Фольклорні матеріали на сторінках «Зорі Галицької». Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. П'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 27—28 листопада 1998 р. / за ред. М. М. Романюка. Львів, 1999. С. 236—248.
331. Комаров М. Бібліографічний покажчик нової української літератури: (1798—1883 р.). Київ: Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1883. 74 с.
332. Комилова З. Роль СМІ в проведенні виборів. Ученые записки Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова. Серия гуманитарные науки. 2014. № 1(38). С. 248—255.
333. Коммунистическая пропаганда: вопросы теории и методики / Акад. обществ. наук при ЦК КПСС. Кафедра теории и методов идеол. работы. Москва: Мысль, 1974. 302 с.
334. Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900—1919 роки). Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 371 с.
335. Корконосенко С. Г. Основы журналистики: учеб. пособ. Москва: КНОРУС, 2018. 270 с.
336. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: нариси. Київ: Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1971. 376 с.
337. Корнилов Е. А., Акопов А. И. Классификация в теории и практике журналистики. Филологические этюды. Сер. Журналистика. Ростов-на-Дону, 1975. № 4. С. 17—31.

338. Корнилов Е. А., Акопов А. И. Типология в современной науке о печати (к постановке проблемы). Методы исследования журналистики. Ростов-на-Дону, 1979. С. 60–72.
339. Корнилов Е. А. Типология периодической печати: основные понятия и категории. Типология периодических изданий. Ростов-на-Дону, 1983. С. 7–31.
340. Королько А. Політичне товариство «Народна воля» у м. Коломия: ідеологічні засади і практична діяльність (1893 – 1914 рр.). Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2013. Вип. 676-677. С. 73-88.
341. Косар І. Внесок Володимира Охримовича у розвиток української націонал-демократії в Галичині першої чверті ХХ століття. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 48–57.
342. Костин А. Ф. Боевой орган революции. К 70-летию газеты «Вперед». Москва: Мысль, 1975. 224 с.
343. Кость С. А. Історія української журналістики (західноукраїнська преса першої половини ХХ ст.: структура, проблематика. Книга перша). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 264 с.
344. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування). Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 514 с.
345. Кость С. Історія української журналістики. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. Кн. 1: Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст.: структура, проблематика. 264 с.
346. Кравець М. До питання про Русько-українську радикальну партію. З історії західно-українських земель. Київ, 1957. Вип. 2. С.124–140.
347. Кравченко-Максименкова Н. Аноніми та псевдоніми в загальній і в українській бібліографії. [Б.м.]: [б. в.], б. р. 61 с. (Бібліогр.: сс. 18–60).

348. Кревецький І. Видавничий рух на Великій Україні. Нова Зоря. 1928. 29 квіт. С. 6.
349. Кревецький І. Дещо про панславізм. Літературно-Науковий Вісник. 1905. Т. 32. С. 31–39.
350. Кревецький І. До психології 1848 р. (Справа Ст. Гошовського). Записки НТШ. 1909. Т. ХС. Вип. IV. С. 137–157.
351. Кревецький І. Огляд часописий за р.1905. – Часописи українські. Записки НТШ. Львів, 1906. Т. LXXIII. Кн.5. С.176–177.
352. Кревецький І. Перша газета на Україні. Бібліологічні вісті. 1926. № 4. С. 5 – 15.
353. Кревецький І. Початки преси на Україні. 1776–1850. Записки НТШ. Львів, 1926. Т. 144–145. С. 185–208.
354. Кревецький І. Українська преса за кордоном: Статистика і партійна класифікація . Рада. 1907. 3 лютого .Ч. 28. С. 2.
355. Кревецький І. Українська католицька преса. Історично-бібліографічний огляд в 75-ліття її існування. Нова Зоря. 1928. 30 груд. С. 6–7.
356. Кревецький І. Український видавничий рух в 1903 р. Літературно-Науковий Вісник. 1904. Т. 25. С. 121–133.
357. Кревецький Іван. Цуцилівська тривога в 1848 р. (причина до історії останніх днів панщини в Галичині). Науковий збірник, присвячений професорові Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині (1894–1904). Львів, 1906. С. 446 – 482 .
358. Кримський А. До І. Я. Франка. Москва, 3 / 15 марта 1891 р. Кримський А. Ю. Твори: в 5 т., 6 кн. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 1: Листи (1890–1917). С. 22 – 23.
359. Кримський А. До І. Я. Франка. Москва. 8 / 20 марта 1892 р. Кримський А. Ю. Твори: в 5 т., 6 кн. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 1: Листи (1890–1917). С. 53.
360. Кримський А. До М. І. Павлика. Москва, 18 / III / 93. Кримський А. Ю. Твори: в 5 т., 6 кн. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 1: Листи (1890–1917). С. 108.

361. Кримський А.Ю. Лист до редакції «Народа» (Івана Франка). Москва, 1890, 23 лют. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916). Од. зб.1605. С. 437–438.
362. Крымский А. [О книге:] Драгоманов М. Оповідання про заздрих богів. Коломия, 1894. Етнографическое обозрение. 1895. № 1. Кн. XXIV. С. 139
363. Криштанович М. Державно-правові засади діяльності політичної поліції на українських землях монархії Габсбургів. Демократичне врядування: наук. вісн. 2009. Вип. 4. URL: http://vivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik4/fail/+Kryshtanovyich.pdf
364. Крупський І. Боротьба за українське друковане слово в II половині XIX ст. Вісник Харківського університету ім. В. Каразіна. Харків, 2006.
365. Крупський І. Боротьба українців Наддніпрянщини за становлення національно-патріотичної преси як важливого державотворчого чинника. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. / Українська Академія державного управління при Президентові України. Львів, 1999. Вип. 2: Адміністративна реформа в Україні: проблеми та перспективи розвитку. С. 174–184.
366. Крупський І. Галицька періодика москвофілів у оцінці Івана Франка. Образ. 2016. Вип. 3. С. 44–51.
367. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст.). Львів: Світ, 1995. 184 с.
368. Крупський І. В. Преса як джерело досліджень національно-визвольних змагань за українську державу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1996. 29 с.
369. Крупський І. Засоби масової інформації. Історія Львова: у 3 т. Львів, 2007. Т. 3 / [редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій] . С. 473–475.
370. Крупський І. «Ласточка українського шовінізму» чи національно-патріотичне видання: До 100-річчя з дня ви-

- ходу першої української газети на Наддніпрянщині. Дзвін. 2005. № 10. С. 115–118.
371. Крупський І. Мовна диференціація преси Галичини напередодні Першої світової війни. Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. Вип. 39. С. 234–241.
372. Крупський І. Партійне керівництво пресою як форма контролю ЗМІ: російський досвід і українські реалії (1917–1925 рр.). Теле- та радіожурналістика: зб. наук. пр. 2012. Вип. 11. С. 32–39.
373. Крупський І. Становлення української журналістики в Галичині (1848 – початок ХХ ст.). Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 2000. Вип. 7. С. 3–18.
374. Крупський І. Українська журналістика Галичини кінця ХІХ ст. та розвиток політичної думки в краї: взаємовпливи, основні етапи. Вісник державного університету «Львівська політехніка». Львів, 1999. № 377: Держава та армія. С. 19–27.
375. Крупський І. Українська журналістика Львова в роки Першої світової війни. Львів: місто – суспільство – культура: спец. вип. вісника Львів. ун-ту: Серія історична. Львів, 1999. Т. ІІІ. С. 453–461.
376. Крупський І. Українська книга і преса під тиском цензурних обмежень і заборон: історичний огляд. Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору: зб. наук. пр. Тернопіль – Львів, 2008. Т. 2. С. 217–222.
377. Крупський І. Українська національно-патріотична журналістика в країнах Європи. Вісник Київського національного університету. Серія: Журналістика. Київ, 1997. Вип. 4. С. 75–87.
378. Крупський І. Українська преса на початку ХХ ст. на теренах Росії: становлення, проблематика виступів (на прикладі журналів “Вільна Україна” (Петербург) і “Зоря” (Москва). Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. Львів, 1997. Вип. 20. С. 58–63.

379. Крупський І. Українська преса Наддніпрянщини 1905–1914 рр.: формування мережі, еволюція висвітлення суспільно-політичної тематики. Магістеріум: зб. наук. пр. Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2006. Вип. 22: Журналістика. С. 57–61.
380. Крупський І. Українські часописи Буковини (II пол. XIX – поч. XX ст.). Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 1995. Вип. II. С. 65–78.
381. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ: [б.в.], 1993. 199 с.
382. Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині. Український історичний журнал. Київ: Наукова думка, 1990. № 10. С. 55–63.
383. Кузин В. И. Газета орган партийного комитета. Ленинград: Лениздат, 1971. 213 с.
384. Кузин В. И. Партийный комитет и газета. Ленинград: Лениздат, 1968. 59 с.
385. Куниця З. М. Робітники України в суспільно-політичному русі (60—80-ті рр. XIX ст.). Київ: Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2004. 18 с.
386. Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939): матеріали до бібліографістики. Дрогобич: Коло. 2018. Т. 4: 1900 – 1904. 824 с.
387. Куций І. П. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії. Тернопіль: Джура, 2006. 220 с.
388. Лавріненко Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) та її лідер Леся Українка. Сучасність. 1971. № 5–8. URL: <https://vpered.wordpress.com/2014/09/08/lavrynenko-ukrainka/>
389. Лазаревский В. А. Русский народ в Карпатах: Галицкая Русь в ее борьбе за свою национальную самобытность. Киев: Тип. т-ва Кушнелев, 1915. 29 с.
390. Лазурко Л. Часопис Національної бібліотеки імені Оссолінських у Львові в XIX столітті. Galicja. Studia i materiały. 200 lat Ossolineum. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2017. Т. 3. S. 147–169.

391. Ланцов С.А. Политология. М.; СПб.: Питер, 2011. 544 с.
392. Левинський В. З українського робітничого руху в Галичині. Дзвін. Київ, 1913. Т. II. С. 411–423.
393. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. Київ (б.в.). 1914. 116 с.
394. Левицькій І. Александер Барвінській в історії культурного движенья руского народа на Прикарпатю. Львів, 1901. 118 с.
395. Левицький В. Л. Як живеть ся українському народови в Австрії / Союз Визволення України. Відень: Накладом «Союза визволення України», 1915. 28 с.
396. Левицький В. Про устрій австрійської держави. Львів: Видане «Українського Студентського Союзу», 1912. 35 с.
397. Левицький Д. Національна преса – керманич і виховник. Діло. –1930. Ч.9. С. 2
398. Левицький І. Галицко-русская Библиографія XIX-го столѣтія съ узглядненіемъ рускихъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886). Львів, 1887. Т. 1. 288 с.
399. Левицький І. Галицко-руська бібліографія на роки 1772–1800 . Записки НТШ. Львов, 1903. Т.52. С.1 – 44.
400. Левицький І. Прикарпатская Русь в XIX-м веке в биографиях и портретах ее деятелей. Львов : Тип. Ставропиг. ин-та, 1898. Т. 1, вып. 1 . 56 с.
401. Левицький І. Прикарпатска Русь въ XIX-мъ вѣцѣ въ біографіяхъ и портретахъ еи дѣятелей съ узглядненіемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни, написав на підставе автобіографичныхъ записок и архивально-бібліотечных матеріаловъ. Львовъ, 1901. Т.1. Вип. 3, С. 191.
402. Левицький І. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900. Львів: НТШ, 1909. Т.1: Роки 1887–1889. 290 с.
403. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. З ілюстраціями. На підставі споминів і документів: Перша і друга частина. Львів, 1926. 736 с.
404. Левицький К. Перший рік парламенту загального головування (1907–1908). Львів: [б. в.], 1908. 26 с.

405. Левицький К. Про права рускої мови. Львів: [б. в.], 1896. 32 с.
406. Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. Львів, 1936. 139 с.
407. Легкий М. Іван Франко та В'ячеслав Будзиновський: штрихи до взаємин на тлі доби. Львів: Записки НТШ, 2009. Т. ССLVII: Праці Філологічної секції. С. 134–146.
408. Лемке М.К. Очерки по истории русской цензуры и журналистики XIX ст. СПб.Книгоиздательство М. В. Пирожкова, 1904. 427 с.
409. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература. Новая Жизнь. 13 ноября 1905. №12. С. 2–7
410. Ленин В. И. Попятное направление в русской социал-демократии. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. 1967. Т. 4. С. 270–271.
411. Ленин В.И. С чего начать? Искра. 1901. №4. май, С. 6
412. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму. Галичина: наук. і культ.-просвіт. краєзн. часопис. 2003. № 9. С. 145–154.
413. Лизанчук В. Журналістська майстерність: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 374 с.
414. Лисова С. Ю. Политические функции СМИ. Вестник Ивановского государственного энергетического университета. 2011. Вып. 2. С. 122–126.
415. Лисовский Н. М. Библиография русской периодической печати 1703–1900 гг. (материалы для истории рус. журналистики) / сост. и изд. Н. М. Лисовский. Петербург: Тип. АО Типографского дела, 1915. 1067 с.
416. Лист І. Вагилевича до М. Максимовича про нестерпні умови розвитку української літератури в Галичині, 1837, березня 7. Львів. Русалка Дністрова: док. і матеріали / АН УРСР, Ін-т сусп. наук, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові; [упоряд.: О. А. Купчинський (ст. упоряд.) та ін.; редкол.: Ф. І. Стеблій (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1989. С. 79–83.
417. Листівки українських політичних партій та організацій між двома революціями (червень 1907 – початок 1917 рр.):

- зб. док. та матеріалів / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Луганський ін-т післядипломної освіти; упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський. Луганськ: Вид-во Східноукраїнського держ. ун-ту, 1999. 163 с.
418. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін.; Львівський національний університет імені Івана Франка; Наукова бібліотека; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Львів, 2006. 560 с.
419. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. I / пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака та ін. 554 с.
420. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою (статті до історії та критики української суспільно-політичної думки). Мюнхен: Сучасність, 1973. 444 с.
421. Лихутін М.Д. Записки о походѣ въ Венгрію въ 1849 году». Москва: Типографія А.И. Мамонтова и К, 1875. 275 с.
422. Ліберальні чи консервативні: виборці по-різному сприймають шрифти в агітматеріалах політиків учені. URL: <https://racurs.ua/ua/n132644-liberalni-chy-konservatyvni-vyborci-po-riznomu-reaguut-na-shryfty-v-agitmaterialah-politykiv.html>
423. Літературно-суспільні партії в Галичині (до року 1860) / з рос. пер. М. П[авлик]. Львів: Укр.-русько видавнича спілка, 1904. 63 с. (Літ.-наук. б-ка, ч. 78).
424. Лозинський М. Автономія країв в австрійській конституції. Львів: б.в., 1912. 62 с.
425. Лозинський М. Галичина в життю України. Відень: [б.в.], 1916. 63 с.
426. Лозинський М. З австрійської України. Вибори до Галицького союму. Літературно-Науковий Вісник. 1908. Т. 42. С. 185–194.
427. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. Львів: Накладом В. Бачинського, 1909. 96 с.
428. Лозинський М. Михайло Павлик, його життя і діяльність. Відень: Видання Союза Визволення України, 1917. 23 с.

429. Лозинський М. Утворення Українського коронного краю в Австрії. Львів: б.в., 1915. 78 с.
430. Лозинський М. Часопис «Місіонар» – друкований апостол українського народу (1897–1944). Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2004. Вип. 25. С. 330–333.
431. Лось Ф. Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX – начале XX ст. Киев: Госполитиздат УССР, 1955. 332 с.
432. Лоський І. Ювілей української преси .Новий Час. 1935. Ч. 269. С. 8
433. Лукань Р. Вистава української преси в Галичині 1848–1943 рр. Львівські вісті. 1943. 27 трав. С. 2; 29 трав. С. 2.
434. Лукасевич Л. 125-ліття преси в службі нації . Краківські Вісті. 1941. Ч. 7. С. 5.
435. Мак-Квейл, Деніс. Теорія масової комунікації (перекл. з англ. О. Возьна, Г. Сташків). Львів: Літопис. 2010. 538 с.
436. Макаєв В. К. Робітничий клас Галичини в останній третині XIX ст. Львів: Вид-во Львів. у-ту, 1968. 206 с.
437. Макарчук В.С. Церковне право греко-католицької церкви в контексті державно-правового устрою Австро-Угорщини: партнерська співпраця чи конфлікт інтересів (кінецьXIX – початок XX ст.). Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. Випуск 865 (14). Львів.2017. С.12-21.
438. Макарчук В.С. Галицькі москвофіли та австрійський суд: досвід конституційної монархії. Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. Випуск 837. Львів. 2016. С.396-403.
439. Макарчук В.С., Макарчук О.Г. Цензура в підавстрійській Галичині (до Весни народів 1848 р.). Всеукраїнська наукова конференція «Мовна політика держави: історико-правова ретроспектива і сучасність». 2021. Львів: Л-Прес, 2021. С.44-54.
440. Макарчук О.Г. Щодо прихованої партійності ЗМІ. Міжнародна науково-практична конференція «Соціальні комунікації: інструменти, технологія і практика».2023.Запоріжжя. С.71 74.

441. Макарчук О. Г. Адвокат Северин Данилович як співробітник органу Русько-Української партії журналу «Народ» (Львів – Коломия, 1890–1895 рр.). Збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу «Адвокатура України: історія та сучасність» (24 листопада 2015 р.). Київ, 2015. С. 81–84.
442. Макарчук О. Г. Впливи М. Драгоманова на формування західноукраїнської партійної преси кінця ХІХ ст. Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн. Київ, 2016. Т. 2. С. 93–98.
443. Макарчук О. Г. Газета «Robitnyk» (1897 р.) як первісток соціал-демократичної преси в Україні. Наукові записки Української академії друкарства. Львів, 2016. № 1(52). С. 296–305.
444. Макарчук О. Г. До діяльності газети радикальної партії «Хлібороб» (1891 – 1895 рр.) (на матеріалах листування М. Павлика та М. Драгоманова). Науковий вісник Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Львів, 2015. С. 143–151.
445. Макарчук О. Г. До питання про склад контингенту передплатників журналу «Народ» (Галичина в складі Австро-Угорщини, 1890–1895 рр.). Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації: наук.-виробн. журн. 2016. № 4(28). С. 70—79.
446. Макарчук О. Г. Зародження робітничого класу та робітничої преси в Західній Україні в складі Австро-Угорщини (кін ХІХ – поч. ХХ ст.). Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: зб. тез ІІ Всеукр. наук.-практ. конф., 12 червня 2013 р. Львів, 2013. С. 316–317.
447. Макарчук О. Г. Західноукраїнська преса кінця ХІХ – початку ХХ століття про робітництво і робітничий рух. Грані: наук.-теорет. і громад.-політ. альм. 2013. № 5(97). С. 8–11.
448. Макарчук О. Г. Зворотний зв'язок у стратегії медіа (на прикладі журналу радикальної партії «Народ» (1890–1895 рр.). Наукові записки Української академії друкарства. Львів, 2016. № 2(53). С. 404–411.

449. Макарчук О. Г. Іммерсивна журналістика як стратегія залучення користувача у контент партійних ЗМІ. Освіта і наука у мінливому світі: матеріали II Міжнар. наук. конф., 27–28 березня 2020 р., м. Дніпро. Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. Част. II / наук. ред. О. Ю. Висоцький. С. 324–325. URL: <http://dakiro.kradURLmin.gov.ua/book /2020/Dnipro/zbirnik.pdf>
450. Макарчук О. Г. Імплікатура мовного дискурсу у партійній пресі. Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ: II Міжнар. наук. конф. Львів, 2018. С. 74–76.
451. Макарчук О. Г. Історія партійної преси як складова навчального курсу «Історія української журналістики». Управління в освіті: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 квітня 2019 р. Львів, 2019. С. 194–196.
452. Макарчук О. Г. Контент-стратегія рубрики «Всячина» в першому україномовному виданні «Зоря Галицька» (1848–1850). Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації: наук.-виробн. журн. Запоріжжя, 2017. № 3(31). С. 114–119.
453. Макарчук О. Г. М. Драгоманов і журнал радикальної партії «Народ». Вісник Харківської державної академії культури. Харків, 2016. № 48. С. 182–185.
454. Макарчук О. Г. Медіа-дискурс політичних сил радикального спрямування: український наратив в європейському контексті. Вісник Львівського університету: філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 14. С. 157–162.
455. Макарчук О. Г. Мовний дискурс на сторінках партійної преси кінця XIX ст.: уроки для сьогодення. Східноєвропейські дослідження: економіка, освіта і право: міжнар. наук.-практ. конф., м. Бургас (Болгарія). 2018. С.164167.
456. Макарчук О. Г. Нові медіа у сучасному політичному процесі. The European development trends in journalism, PR, media and communication: International scientific and practical conference, November 27–28, 2020, Wloclawek, Republic of Poland. Wloclawek, 2020. Pp. 106–109.
457. Макарчук О. Г. Партійна преса вчора і сьогодні (на прикладі радикальної преси). Проблеми та перспективи

- розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: зб. тез та доп. XII наук.-практ. конф., 4–8 квітня 2016 р. / Навчально-науковий інститут підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка». 2016. С. 202–204.
458. Макарчук О. Г. Парти́йна преса радикального спрямування – український досвід в контексті світового дискурсу. ЛОГОС. The Scientific Potential on the Present (1 December 2016, St. Andrews, Scotland, UK): Materials of International Scientific and Practical Conference. Publisher FOP Rogalsky, 2016. Pp. 47–50.
459. Макарчук О. Г. Парти́йна преса РУРП як дзеркало протистояння радикальних ідей та клерикалізму в Східній Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). Social and Human Sciences: Polish-Ukrainian scientific journal. 2017. Vol. 01(13). URL: <https://sp-sciences.io.ua/story>
460. Макарчук О. Г. Парти́йна преса як вияв політичної комунікації. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (13–14 березня 2015 р., м. Одеса). Одеса, 2015. С. 202–205.
461. Макарчук О. Г. Парти́нні ЗМІ у крос-медійному просторі сьогодення. Освіта та наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку: Міжнар. наук. конф. Дніпро, 2019. Т. 1. С. 341–343.
462. Макарчук О. Г. Парти́нні медіа у цифрову епоху. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. 2019. VII (36), I.: 214, Dec. Pp. 55–58.
463. Макарчук О. Г. Передвиборча агітація на сторінках преси Радикальної партії: «Радикал» (1897 р.) і «Радикал» (2015 р.). Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції: наук.-практ. конф., Львів, 8–9 лютого 2016 р.: зб. матеріалів. Львів, 2016. С. 264–266.
464. Макарчук О. Г. Політичні оголошення та комерційна реклама в радикальних партійних ЗМІ Західної України кінця XIX – поч. XX ст. Держава та регіони. Серія: Соці-

- альні комунікації: наук.-виробн. журн. Запоріжжя, 2017. № 2(30). С. 79–84.
465. Макарчук О. Г. Пошук джерел фінансування опозиційних партійних видань (на прикладі західноукраїнського радикального часопису «Народ» (1890–1892 рр.). Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації: наук.-виробн. журн. Запоріжжя, 2017. № 1(29). С. 90–99.
466. Макарчук О. Г. Псевдоніми та криптоніми дописувачів журналу Русько-Української радикальної партії «Народ» (1890–1895 рр.). Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації: укр. наук. журн. Київ, 2017. № 1. С. 88–94.
467. Макарчук О. Г. Системно-синергетичні підходи у вивченні історії партійної журналістики. Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій: матеріали Всеукр. наук. конф., 24–25 листопада 2017 р. Дніпро. 2017. С. 172–175.
468. Макарчук О. Г. Соціал-демократична преса Західної України про робітничий рух в Східній Галичині (1900-ті – 1910-ті рр.). Науковий вісник Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Львів, 2014. С. 123–131.
469. Макарчук О. Г. Українська партійна преса в період виборів. Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. дванадцятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 30 листопада – 1 грудня 2018 р. Львів, 2018. С. 61–64.
470. Макарчук О. Г. Форсайт-методи у дослідженні журналістики. Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства: Міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 квітня 2019 р.). Львів, 2019. Т.1. С. 273–274.
471. Макарчук О. Г. Часопис «Воля» (1905–1907 рр.) як джерело вивчення робітництва та робітничого руху в Галичині початку ХХ ст. Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. одинадцятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 29–30 листопада 2013 р. Львів, 2013. С. 215–221.
472. Макарчук О. Епістолярний дискурс Лесі Українки як джерело до вивчення часопису «Народ» (1890–1895). Поліграфія та видавнича справа: зб. наук. пр. Львів, 2018. № 1(75). С. 166–173.

473. Макарчук О. Засоби масової інформації (ЗМІ) як суб'єкт політичного процесу. *Modern engineering and innovative technologies*. Karlsruhe, Germany, 2021. Т. 15. Вип. 4. С. 118–123.
474. Макарчук О., Захарчин Н. Західноукраїнська партійна преса як джерело до вивчення суспільно-політичних процесів у Королівстві Галичини та Лодомерії (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2015. Вип. 51. С. 325–326.
475. Макарчук О. Партійна преса Наддніпрянської політичної еміграції в Галичині та Буковині на поч. XX ст. *Вісник Харківської державної академії культури*. Харків, 2018. № 53. С. 190–200.
476. Макарчук О. Політичний дискурс у західноукраїнській пресі кінця XIX – поч. XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Журналістські науки». 2019. Вип. 3. № 910. С. 58–63.
477. Макарчук О. Політичний дискурс у християнській пресі (На прикладі часопису «Руслан» (1897–1914, Галичина в складі Австро-Угорщини)). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації: наук.-виробн. журн. Запоріжжя*, 2019. № 1. С. 39–47.
478. Макарчук О. Політичний паралелізм: український контекст. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації: наук.-виробн. журн. Запоріжжя*, 2020. № 1(41). С. 12–20.
479. Макарчук О. Синергетичні підходи у вивченні історії партійної журналістики. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2018. Вип. 43. С. 183–188. URL: http://modeli-mi.ucoz.ua/_Id/0/33_Visnyk-43_print.pdf#page=64
480. Макарчук С. А. Галицьке москвофільство в кін. XIX – на поч. XX ст. *Історичні дослідження. Вітчизняна історія: республікан. міжвідом. зб. наук. пр.* Київ, 1990. Вип. 16. С. 104–121.
481. Макарчук С. А. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1997. Вип. 32. С. 82–98.

482. Маковей О. П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики. Літературно-Науковий Вістник. 1898. Т. 2. Кн. 5. С. 111–126.
483. Максименко Ф. П. До питання про історію української преси (з приводу праці Ігнатієнка В. А. «Українська преса, 1816–1923». – К., 1926) // Бібліотечний журнал. 1926. № 4/5. С. 54–63.
484. Максимович М. А. Критико-историческое исследование о русском языке. Санкт-Петербург: в тип. Имп. академии наук, 1838. 33 с. (Из журн. М-ва народного просвещения, т. 17, 1838, № 3).
485. Малик Я. Й., Вол Б. Д., Гелей С. Д. [та ін.]. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.): навч. посіб. / за заг. ред. д-ра іст. наук, проф. Я. Й. Малика. Львів, 2001. 294 с.
486. Манчини П.: «Контроль новостей государством становится невозможным». URL:: http://radio_mohovaya9.tilda.ws/mediatrends_mancini
487. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): матеріали до бібліографії. Львів, 1998. 298 с.
488. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830–1840 рр.: Додаток: До історії москвофільства в Угорській Русі / Наукове товариство імені Шевченка; збір. і пояснив М. Тершаковець. 1907. 308 с.
489. Маценко Г. Газета «Зоря Галицка» в іменах. Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. П'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., 27–28 листопада 1998 р. / за ред. М. М. Романюка. Львів, 1999. С. 222–232.
490. Мацькевич М. М. Становлення і розвиток ідеї українського державотворення в Галичині (друга половина XIX–початок XX століття): автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. 2002. 20 с.
491. Медведик П. Література і мистецтва на сторінках газети «Зоря Галицка». Українська періодика: історія і су-

- часність: доп. та повід. П'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., 27–28 листопада 1998 р. / за ред. М. М. Романюка. Львів, 1999. С. 232–236.
492. Межов В. И. Библиографический указатель галицко-русской литературы, составленный В[л]. И[зм]. Межовым. Санкт-Петербург: тип. Н. Тиблена и К., 1862. 38 с.
493. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении» (вторая половина XIX века). Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. 270 с.
494. Минаева О.Д. Исторические методы исследования. Исследования СМИ: методология, подходы, методы. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2011. 236 с.
495. Миронов В. Л. З історії друкування і поширення в Росії соціально-економічних праць галицьких революційних демократів. Поліграфія та видавнича справа. 1973. № 9. С. 115–120.
496. Миронов В. Л. Про поширення в Росії наприкінці XIX ст. соціально-економічних праць галицьких революційних демократів. Поліграфія та видавнича справа. 1973. № 10. С. 19–23.
497. Михайлин І. Л. Історія української журналістики XIX століття: підручник / Міністерство освіти і науки України. 2-е вид., допов. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. Т. 1: Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. 720 с.
498. Михайлин І. Л. Основи журналістики : підручник. 5-те вид., перероб. та допов. Київ: Центр учб. літ., 2011. 494 с.
499. Михайлин І. Нарис з історіографії історії української журналістики: Методологічні уроки Івана Франка. Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів 17–18 травня 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. Львів, 2002. С. 30–36.
500. Михайло Драгоманов: Автожиттєпис / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий, М. В. Томенко. Київ: Либідь, 2009. 444 с.
501. Михайло Драгоманов. Із наукової спадщини / редкол.: В. П. Андрущенко, В. П. Бех, Г. І. Волинка [та ін.]. Київ:

- Знання України, 2010. Кн. 1: Політологія. Культурологія. 595 с.
502. Михайло Драгоманов у спогадах / уклали І. С. Гриценко, В. А. Короткий. Київ: Либідь. 2012. 312 с.
503. Михайлов С. А. Журналистика Соединенных Штатов Америки. Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В. А., 2004 (ГП Техн. кн.). 447 с.
504. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. Луганськ: Альма-матер, 2003. 343 с.
505. Михальський Ю. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період сеймових виборів 1908 р.: з історії польсько-українських стосунків. Львів: Каменярь, 1997. 46 с.
506. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття: (1902–1914): [монографія]. Львів: Каменярь, 2002. 166 с.
507. Мишурис А. Л. История партийной и советской печати: учеб.-метод. пособ. для студентов-заочников IV–VI курсов фак. и отд-ний журналистики гос. ун-тов. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1961. 80 с.
508. Міщанська революція 48 року... Радикал. 1895. Нр. 1. 5 жовт. С. 5.
509. Мончаловский, О. А. Литературное и политическое украинофильство .Львов: Тип. Ставропигийского ин-та, 1898. 190 с.
510. Морозов Б. М. Партия и средства массовой пропаганды. Москва: Мысль, 1982. 44 с.
511. Морозюк В. К. За забралом літературного псевдоніма і криптоніма (письменники, публіцисти, літературознавці на сторінках галицьких видань ХІХ ст. – 40-х років ХХ ст.) / Івано-Франківська обл. орган. Нац. спілки краєзн. України, Літер. музей Прикарпаття. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2016. Зш. 1. 142 с.
512. Морозюк В. К. За забралом літературного псевдоніма і криптоніма (письменники, публіцисти, літературознавці на сторінках галицьких видань ХІХ ст. – 40-х років ХХ ст.) /

- Івано-Франківська обл. орган. Нац. спілки краєзн. України, Літер. музей Прикарпаття. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2016. Зш. 2: Кот-Фра. 142 с.
513. Мосионжик Л. А. Синергетика для гуманитариев: учеб. пособ. для вузов / Высш. антропол. шк. Санкт-Петербург: Нестор-История; Кишинев: Высш. антропол. шк., 2003. 153 с.
514. Москаленко В. А. Драгоманов і Шишманов у контексті українсько-болгарських науково-культурних взаємин 80–90-х років ХІХ ст. Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: зб. наук. пр. / відп. ред.: Р. С. Міщук; АН України, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, 1991. С. 232–247.
515. Москвофільство: документи і матеріали / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка; за заг. ред. С. А. Макарчука; вступ. ст., комент. та добірка док. О. Сухого. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 235 с.
516. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916 . За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття / під ред. акад. М. Грушевського. Київ: Держвидав України, 1928. Кн.3. 328 с.
517. Мудрий М. Активізація суспільно-політичного життя у 60 – 70-х роках ХІХ ст. // Історія Львова: у трьох томах. 1772 - жовтень 1918. Том 2. Львів, 2007. С. 222-238.
518. Мудрий М. Джерела до історії Руського Собору 1848 року. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2015. Вип. 20. С. 196-205.
519. Мудрий М. Польські ліберал-демократи та українське питання в Галичині у 80-х рр. ХІХ ст. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1997. Вип. 32 / відп. ред. М. Крикун. Львів: Видавництво ЛДУ, 1997. С. 99–109.
520. Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині. До джерел: зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ; Львів, 2004. С. 421–440.

521. Мудрий М. Угода між галицькими народовцями та русофілами 1882 року. Записки НТШ. Львів, 2002. Т. ССXLIII: Праці Історично-філософської секції. С. 653–685.
522. Мэгочи П. Р. Культурные институции как инструмент национального развития в XIX в. в Восточной Галиции. Славянские и балканские культуры в XVIII – XIX вв. Москва, 1990 . С. 132–143.
523. Назаретян А.П. Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги. Общественные науки и современность. 1997. № 2. С.9198.
524. Назарук О. Що таке партійна преса. URL:<https://zbruc.eu/node/102203>
525. Назарук О. Що то є нарід або нація. Львів: Накладом д-ра І. Макуха, 1911. 28 с.
526. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XXст.) / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. Я. Й. Малика. Львів, 2001. 294 с.
527. Наріжний С. Українська преса. Подебради, 1934. 108 с.
528. Нахлік Є. Іван Франко і радикальна партія. URL: <https://zbruc.eu/node/52402>
529. Нахлік Є. Іван Франко та релігійні, естетичні й морально-етичні курйози Михайла Павлика у програмі русько-української радикальної партії. URL: <http://zbruc.eu/node/52625>
530. Національний стандарт України. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. URL: lib.zsmu.edu.ua/upload/intext
531. Наша культура: літературний та популярно-науковий журнал. Варшава, 1971. № 2(154). 16 с.
532. Недопитанський М.І. Сучасна українська періодика: типологічний аспект . URL: : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1553>
533. Недруковані листи М. Драгоманова до Лесі Українки . Червоний шлях. Громадсько-політичний і літературно-науковий місячник. Нр 4-5 (серпень), 1923. С. 187–200.
534. Нечиталюк М. Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень. Українська періодика: історія і су-

- часність: тези доп. і повідомл. Всеукр. наук.-теорет. конф. (9–10 груд. 1993 р.). Львів, 1993. С. 17–22.
535. Нечиталюк М. Ф. «Зоря Галицька» з погляду сучасного пресознавства. Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., 27–28 листопада 1998 р. / за ред. М. М. Романюка. Львів, 1999. С. 195–212.
536. Нечиталюк М. Ф. Методологічні засади історико-журналістської науки. Українська преса: хрестоматія. Львів, 1999. Т. 1. С. 8–17.
537. Новаковський Р. Львівські збірки польської преси (1801–1939) як цінне історичне джерело. Характеристика найважливіших груп періодичних видань. Вісник Львівського ун-ту. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. 2015. Вип. 10. С. 153–175.
538. Новомбергский Н. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России: Лекции, читанные в Русской Высшей Школе общественных наук в Париже. Санкт-Петербург: Тип. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1906. VII, 303 с.
539. Новости из русских соймовых кружков. Галицкая Русь, 1892. № 255.
540. Нуриджанов Г. А. Политическая партия и партийная пресса: теоретико-методологический, правовой и социологический анализ современных отношений: дисс. ... д-ра ист. наук: 07.00.01 / Рос. соц.-полит. ин-т. Москва, 1991. 393 с.
541. О'Дей Брайн Дж. Шаг за шагом к победе на выборах. Планирование политических кампаний. Москва: Национальный демократический институт международных отношений, 1999. 76 с.
542. Огар Е. І. Креатив в рекламі: професійна діяльність і навчальна спеціалізація. Наукові записки [Української академії друкарства]. 2008. № 1. С. 30–33.
543. Огар Е. І. Промоція читання у суспільстві в аспекті соціальної реклами. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4003/1/Ogar.pdf>

544. Огар Е. І. Українська видавнича термінологія: нормалізаційні та функціональні аспекти. Українське журналістикознавство. 2009. Вип. 10. С. 31–35.
545. Одозва до руского народу .Зора Галицка. 1848. Ч. 1. 15 мая. С. 1–2.
546. Олигархи правят бал: Кому принадлежат украинские телеканалы . URL:https://www.capital.ua/ru/publication/129230-oligarkhi-pravyat-bal-komu-prinadlezhat-ukrainskie-telekanalyhttps://dt.ua/internal/ze-povit-334130_.html
547. Онуфриенко Г. Корни четвертой власти. История журналистики XIX века. Родина. 2015. № 3. С. 98 – 105.
548. Освободительные движения народов Австрийской империи. Период утверждения капитализма. Москва: Наука, 1981. 464 с.
549. Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. 185 с.
550. Осечинський В. К. До питання про роль соціал-демократії Галичини в революційному русі доби імперіалізму. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1967. Вип. 4. С. 34–43.
551. Основы теории коммуникации / ред. М. А. Василика. Москва: Гардарики, 2003. 615 с.
552. От книги до Интернета: Журналистика и литература на рубеже нового тысячелетия / отв. ред. Я. Н. Засурский и Е. Л. Вартанова. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2000. 256 с.
553. П.С. Украинская пресса .Українській Вѣстникъ .1906. №1. С. 48 – 53.
554. Павко А. До питання про формування партійно-політичної системи у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. Пам'ять століть. 2000. № 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94285/15-Pavko.pdf?sequence=1>.
555. Павко А. Політичні партії, організації в Україні наприкінці XIX – початку XX ст.: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Київ: Вид-во «Іван Федоров», 1999. 248 с.

556. Павлик М. Проза, публіцистика, листування (З маловідомої спадщини). Львів: Світ, 1995. 153 с.
557. Павлик Михайло до Михайла Драгоманіва. 2 апр. 1894 р. // Переписка ... Т. VIII, с. 63 – 65.
558. Павлишин С. С. Олександр Барвінський. Львів: Академічний експрес. 1997. 151 с.+ 6 іл. л.
559. Павлюк І. С. Революційне піднесення в Галичині під впливом російської революції 1905–1907 рр. З історії західноукраїнських земель. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1957. Вип.1. С. 43–59.
560. Парасунько О. А. Положение и борьба рабочего класса Украины (60–90-е годы XIX в.). Киев: Изд.-во АН УССР, 1963. 576 с.
561. Парлюк В. І. Роль мас-медіа у формуванні політичного світогляду та трансформації виборчих стратегій політичних партій Австрії. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія. 2019. № 2. С. 152–172.
562. Партийно-советская печать. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1975. Т. 19: Отоми – Пластырь. С. 242–243.
563. Пашаева Н. М. История Галичины на страницах русской прессы 2-й пол. XIX – нач. XX вв. История, историография, библиотечное дело: материалы конф. специалистов Гос. публ. ист. библ. Москва, 23–24 марта 1993 г. Москва, 1994. С. 91–116.
564. Пашаева Н. М. Отражение национальных и социальных противоречий в Восточной Галичине в 1848 г. в листовках «Русского Собора». Славянское возрождение. Москва, 1966. С. 48–62.
565. Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. / Гос. публ. ист. б-ка России. Москва: [б. и.], 2001. 201 с.
566. Пашаева Н. М. Русские ученые и публицисты о национальном возрождении в Галиции. Развитие капитализма в славянских странах. Москва, 1970. С. 310–321.

567. Пашаева Н. М. Русское движение в Галичине XIX–XX вв. Славянский альманах. 1998. Москва, 1999. С. 117–132.
568. Передерій В. А. До історії дослідження газети «Зоря Галицка»: огляд бібліографії (1848–1857 рр.). Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф., 27–28 листопада 1998 р. / за ред. М. М. Романюка. Львів, 1999. С. 212–222.
569. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877: з портр. й факсиміліями кореспондентів/зладив М. Павлик. Львів: Накладом НТШ, 1910. – XIII. 353 с.
570. Периодическая печать на Западе: [сб. статей] / авт. Берлин П. А. и др. Санкт-Петербург: Образование, 1904. 391 с.
571. Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: матеріали до бібліогр. / за ред. М. М. Романюка; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Львів: Фенікс, 1999. Т. 1. 319 с.
572. Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: матеріали до бібліогр. / за ред. М. М. Романюка; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Львів: Фенікс, 2001. Т. 4. 319 с.
573. Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: матеріали до бібліогр. / за ред. М. М. Романюка; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Львів: Фенікс, 2001. Т. 5. 320 с.
574. Петлюра С. Політичні партії в Галичині (1907). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Petliura_Symon/Politychni_ukrainski_partii_v_Halychyni/
575. Петлюра С. Українська соціал-демократична партія в Австрії. Короткий історичний нарис (Одбитка з журналу «Україна»). Рада. Київ, 1907. № 189. 14 серп. (див. також: <https://libraria.ua/numbers/920/60678/?PageNumber=4&ArticleId=2128583&Search=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81>).

576. Петрів Р. Австрійські, австро-угорські і галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст. ст.). Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2005. 84 с.
577. Петрова Е. В. Партийная печать современной России: рудимент системы или шанс для новой идеи? Научная мысль Кавказа. 2009. № 3. С. 40–41.
578. Петрова Е. В. Пресса политических партий России: историко-типологическое исследование: дисс. ... канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 2010. URL: <https://www.disserscat.com/content/prensa-politicheskikh-partii-rossii>.
579. Петряков Г. В. Марксистская рабочая печать в годы нового революционного подъема. Москва: Высшая школа, 1983. 183 с.
580. Піхманець Р. Чоловік гадкує, а Бог лаштує: віденські перифрази Михайла Драгоманова. Українознавчі студії , № 19, 2018. С. 103–162.
581. Погребенник Ф. П., Погребенник В. Ф. Український раритет: періодичні, продовжувані видання і неперіодичні збірники XIX–XX ст. (1846–1986). Дрогобич: Коло, 2011. 300 с.
582. Показник до української соціалістичної та комуністичної літератури. Відень, 1921. VIII, 112 с.
583. Политическая журналистика .Москва: Издательство Юрайт, 2016. 319 с.
584. Політологія / ред. В. Ф. Цвих, О. В. Батрименко. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 671 с.
585. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. Київ: Либідь, 1995. Вид.3. 608 с.
586. Польшький інститут. Постаті міжвоєнного двадцятиліття. Ігнацій Дашинський. Київ. 2006 – 2022. URL: : <http://www.polinst.kyiv.ua/history/14.html>
587. Польшькі конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831 – 46, студія Дра Кирила Студинського. Записки НТШ .Львів, 1907. Т. 80, кн. 6. С.53 – 108.

588. Польша – нарис історії / за ред.: Влодзімежа Менджецького та Єжи Брацисевича; пер. з пол. Івана Сварника; Ін-т нац. пам'яті, Коміс. переслідування злочинів проти пол. народу. Варшава: Вид-во Ін-т нац. пам'яті, 2015. 365 с.
589. Полянський Василь. Лист до редакції «Народа» (І. Франка). Ніш, 1891, 23 груд. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916). Од. зб. 1607. С. 475–479.
590. Попович М. Нарис історії культури. Київ: «АртЕк», 2001. 728 с.
591. Портянкин И. А., Кузнецов И. В., Белов А. К. Большеви́стская печать: Краткие очерки истории. 1894–1917 гг. Москва: Госполитизлат, 1962. С. 383–431.
592. Потіха А. Вивчення і збереження інформації партійних засобів масової комунікації (преса 1991–2002 рр.) у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3384:vivchennya-i-zberezhennya-informatsiji-partijnikh-zasobiv-masovoji-komunikatsiji-presya-1991-2002-rr-u-natsionalnij-bibliotetsi-ukrajini-im-v-i-vernadskogo-2&catid=168&Itemid=515
593. Потятынык Б. В. Идеино-психологические аспекты влияния СМИ на аудиторию: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10. Киев, 1991. 16 с.
594. Причинки до взаємних відносин українських і польських соціалістичних партій у Східній Галичині. Вперед. 1913. Ч. 4. С. 27.
595. Про політичні партії в Україні (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 23, ст. 118) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
596. Програма Русько-Української радикальної партії. Народ. 1890. Р.І. Ч.20. С. 301–303.
597. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2000. 656 с.
598. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики: учеб. для студентов вузов. 8-е изд., испр. Москва: Аспект Пресс, 2011. 351 с.

599. Прохоров Е. П. Идеи синергетики и методология журналистики . Вестник Московского университета. Сер. 10. Журналистика. 2009. № 2. С. 13–30.
600. Прохоров Е. П. Исследуя журналистику. Москва: РИП-холдинг, 2006. 200 с.
601. Прутцков Г. В. Введение в мировую журналистику: антология: в 2 т. Москва: Омега-Л, ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2003. Т. 2. 464 с.
602. Пузирьова О. М., Дмитрієв О. О., Довгаленко Ю. М. Каталог дореволюційних газет, що видавалися в Україні(1822—1916) / Отв. ред. Ф. З. Шимченко. Київ: Центральна наукова бібліотека АН УРСР, 1971. 188 с.
603. Пустова Ф.Д. Викриття буржуазної ідеології і боротьба за передове мистецтво на сторінках журналу «Народ». Харків: Учені зап. Харк. держ. педаг. ін-ту ім. Г. С. Сковороди. 1957. Т. XXI. С.63 – 101.
604. Пустовалов А. В. Пресса Великобритании: между «бумажным» прошлым и цифровым будущим. Вестник Пермского университета. 2013. № 3(23). С. 191–205.
605. Пыпин А. Н. (1833–1904), Спасович В. Д. История славянских литератур: в 2 т. Изд. 2-е, вновь перераб. и доп. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1879. Т. 1. 447 с.
606. Расевич В. В.Українська національно-демократична партія (1899–1918): автореф. ... дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1996. 22 с.
607. Різун В.В. Теорія масової комунікації. К.: Просвіта, 2008. 260 с.
608. Різун В., Скотникова Т. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві: навч. посіб. Київ: Преса України, 2008. 144 с.
609. Романченко І.С. ДЕЙ О.І. Українська революційно-демократична журналістика.К., 1959. (Рецензія). Український історичний журнал. 1959. № 5. С. 144 – 146.
610. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Львова 1848—1939 рр.: іст.-бібліогр. дослідж.: у 3 т. Львів: Світ, 2001. Т. 1: 1848 – 1900 рр. 744 с.

611. Романюк М.М. Історія української преси: проблеми періодизації. Збірник праць науково-дослідного центру періодики. Львів, 1994. Вип. 1. С. 6 – 14.
612. Романюк М. М. Українська періодика Північної Буковини (1870–1940 рр.) як вид історичних джерел. Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів. 2000. Вип. 8. С. 13–40.
613. Романюк М. М. Українська преса Північної Буковини доби національно-культурного поступу (1885–1900 рр.). Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 1998. Вип. 5. С. 110–147.
614. Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття. Львів: [б. в.], 2000. 110 с.
615. Романюк Р. Осип Маковей і газета «Руслан»: тематико-проблемні особливості публіцистики. Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. 2010. Вип. 2. С. 550–560.
616. «Русалка Дністрова»: док. і матеріали / АН УРСР, Ін-т сусп. наук, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові; [упоряд.: О. А. Купчинський (ст. упоряд.) та ін.; редкол.: Ф. Стеблій (відп. ред.) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1989. 542 с.
617. Русова С. Українській Вѣстникъ.Украинській Вѣстникъ .1906. №1. С. 46-47.
618. Руський страйк в 1902 році / зладив Вячеслав Будзиновський. Львів: накладом «Свободи» в друкарні Народнової (Манецких), ч. 9, 1902. 104 с.
619. Рыбикова А. Ю. «Фольксштаат», центральный орган германской социал-демократии, как первая рабочая партийная газета немецкого пролетариата, 1869–1876: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10. Москва, 1981. 202 с.
620. С. Д. (Леся Українка). Оцінка Нарису Програми Української Партії Соціалістичної. Львів: Друкарня Уділова, 1901. 19 с.
621. Савченко В. Н. Восточная Галиция накануне Первой мировой войны (этносоциальная ситуация по данным российского Министерства иностранных дел). Отечественная история. 2005. № 6. С. 32–41.

622. Савченко В. Н. Национально-политические отношения в Восточной Галиции и Буковине, 1910–1911 годы. Вопросы истории. 2003. № 5. С. 145–149.
623. Саламон Л. Всеобщая история прессы / пер. с нем. История печати: антология: учеб. пособ. для вузов / сост., вступ. ст. и коммент. Я. Н. Засурский, Е. Л. Вартанов. Москва: Аспект Пресс, 2002. Т. 1. Москва: Аспект Пресс, 2002. URL: <http://evartist.narod.ru/text2/29.htm>
624. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). Київ: Вид. ПАРАПАН, 2002. 396 с.
625. Свенціцький І. Дещо про науку, літературу і мистецтво Галицької України за останні 40 літ. Діло. 1928. Ч. 10. С. 15–16.
626. Свистун Ф. И. Прикарпатская Русь под владением Австрии. 2-е доп. изд.: Издатель П.С. Гардый. Lane Trum-bull Connekticut, 1970. 645 с., 1 ил.
627. Світлик Н. Культурні взаємини Закарпаття і Галичини на сторінках регіональних періодичних видань середини ХІХ – початку ХХ століття. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2009. Вип. ХІІІ. С. 222–230.
628. Світлик Н. М. Галицька періодика середини ХІХ – початку ХХ століття і її роль у процесі наукової співпраці інтелігенції Закарпаття і Галичини. Русин. 2011. № 4(26). С. 73–84.
629. Сводный каталог русской нелегальной и запрещённой печати XIX века. Книги и периодические издания : [в 3 ч.] / Москва : Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина , 1982. Ч. 2. 230 с.
630. Сеньобо Ш. Церква й католицькі партії в ХІХ ст. Львів, 1906. 75 с.
631. Сидоренко Н. М. Історія української журналістики. Особистості ХІХ – ХХ століть: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2012. 159 с.
632. Сирота Р. «Припускаю, що висловлювався не завжди цілком точно»: Українські сюжети Алана Дж. П. Тейлора. Україна Модерна. 2010. 17(6). С. 149–170.

633. Сіменович В. Лист до М. Павлика та І. Франка. Оліфант, 1889, 11 трав. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916). Од.зб. 1605. С. 453–460.
634. Сірополко С. Основи журналізму (курс лекцій). Реґенсбург, 1946. Ч. 2. 57 с.
635. [Слободянюк Р. Д. та ін.]. Історія партійно-радянської преси України: підруч. для студентів ф-тів журналістики ун-тів / за заг. ред. А. З. Москаленка. Київ: Вища школа, 1989. 359 с.
636. Словарь исторический и социально-политический / под ред. В. В. Битнера. Санкт-Петербург: Изд-во «Вестника Знания», 1906. 1248 стб.: ил.
637. Словник журналіста: терміни, мас-медіа, постаті / за ред. Ю. М. Бідзілі. Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2007. 224 с.
638. Слуга народу» почне випускати партійну газету. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/641486.html>.
639. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2006. 320 с.
640. Сміт Е. Національна ідентичність/ пер. з англійської П. Тарашука. Київ: Основи, 1994. 224 с.
641. Смуток П. Украинская пресса .Украинская Жизнь. 1912. № 2. С. 48 – 54.
642. Сніцарчук Л. В. Розвиток преси українських радикалів в останнє десятиліття ХІХ ст. Вісник Сумського державного університету. 2007. № 2. С. 49–54.
643. Сніцарчук Л. В. Формування корпусу західноукраїнської церковно-релігійної періодики в другій половині ХІХ ст. Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. 2008. Вип. 2. С. 180–186.
644. Сніцарчук Л. Газета «Громадський голос» першого періоду видання (1895–1902 рр.): «екзистенування» та формування інформаційної політики. Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. 2005. Вип. 13. С. 121–129.
645. Сніцарчук Л. Газета «Руслан» (Львів, 1897–1914 рр.): змістовно-тематична модель видання. Вісник Львівсько-

- го університету. Серія: Журналістика / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; редкол.: М. П. Присяжний (голова) та ін. Львів, 2007. Вип. 31. С. 241–250.
646. Сніцарчук Л. Історія української журналістики: важливість, сучасний стан і особливості творення. Львівська національна бібліотека України імені В. Стефаника: історія і сучасність: доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 28–30 жовтня 2010. Львів, 2010. С. 598–599.
647. Сніцарчук Л. Перший український партійний часопис «Народ» (1890–1895 рр.): до історії функціонування. Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. 2006. Вип. 14. С. 51–60.
648. Сніцарчук Л. Розвиток громадсько-політичної періодики у 80-ті роки XIX ст. в Галичині. Магістеріум. 2006. Вип. 22. С. 61–67.
649. Сніцарчук Л. Українська преса 1812—1890 рр. — «достойне свідоцтво культурної та народної свідомості» / Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. Львів : Оріяна-Нова, 2007. Т. 1 : 1812—1890 рр.. С. 57—105.
650. Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919–1939) і журналістикознавчий дискурс. Львів : ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2009. 416 с.
651. Солдатенко В. Ф. Большевицкая пресса Украины в 1917–1918 гг.: историко-библиографический обзор. Киев: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1979. 208 с.
652. Социальная борьба в Западной Европе XIX века в подлинных документах / составил С. Шафт. Ленинград: Сеятель, 1924. Ч. 1. 295 с.
653. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. Львів, 1934. 133 с.
654. Стахів, М. Українські політичні партії у соціологічному наświetленні. Ukrainian Political Parties in the light of Sociology. Нью-Йорк; Детройт; Скрантон: [б.в.], 1954. 104 с.
655. Стеблій Ф. Визначна пам'ятка української політичної думки середини XIX століття – «Слово перестороги» Ва-

- сила Подолинського. Записки НТШ. Львів, 1994.Т. 128. С. 435 – 487.
656. Стеблій Ф. І. Селянський рух у Східній Галичині в 1846 році. В кн.: З історії західноукраїнських земель.Вип. 5. Київ, 1960. С. 37—56.
657. Стефаник В. Повне зібрання творів: у 3 т. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1954. Том третій: Листи. 330 с.
658. Струтинський М. Вчора і нині української преси в Галичині . Календар для всіх. Альманах «Нового Часу» на рік 1938. Львів. 1937. С.154 – 158.
659. Струтинський М. Перше десятиліття української преси в Галичині. Новий Час. 1933. Ч. 245. С. 8.
660. Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства у Галичині в роках 1831 – 46 .Записки НТШ. Львів, 1908. Т. 82. С. 87–177.
661. Субтельний О. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
662. Сухий О. Еволюція національної програми Русько-української радикальної партії. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 7: На пошану Ю. Сливки. С. 243–249.
663. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).Львів: Каменяр, 1998. 132 с.
664. Сухий О. М. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 498 с.
665. Тянячкевич Д. Листи Данила Тянячкевича до Михайла Драгоманова (1876–1877) / зладив і видав М. Павлик. Львів: з «Загальної друкарні», 1906. 35 с .
666. Тард Г. Социальные этюды. Санкт-Петербург : Изд. Ф. Павленкова, 1902. 366 с.
667. Тарнавський В. Буржуазна концепція історії та бібліографії преси на Україні. Проти буржуазних теорій у книгознавстві. Київ, 1933. С. 136–183.

668. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини = The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 267 с.
669. Телешун С. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст. Київ: [б.в.], 1996. 130 с.
670. Тендит, К.Н. История журналистики. Ч. 1: учеб. пособие / К.Н. Тендит, Н.В. Шелковникова. Комсомольск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2012. 155 с.
671. Терлецький О. С. Москвофіли й народовці в 70-их рр. Львів: З друк. Наук. т-ва імені Шевченка, 1902. 61 с.
672. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. Москва: Аспект Пресс, 2000. 312 с.
673. Типология периодических изданий / [под ред. Е. А. Корнилов]. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1984. 160 с.
674. Типология периодической печати / [под ред. М. В. Шкодина, Л. Л. Реснянской]. Москва: Аспект Пресс, 2007. 236 с.
675. Троцкий, Л. Вопросы быта : Эпоха «культурничества» и ее задачи . Москва: «Красная новь», 1923. 161 с
676. Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках XIX ст. Київ: Наукова думка, 1978. 166 с.
677. Тулупов В. В. Профессиональные типы и роли в журналистике. Вестник Воронеж. гос. ун-та. Сер. : Филология. Журналистика. 2016. No 1. С. 135–139
678. Тулупов В. В. Системный подход к типологии газеты. Проблемы массовой коммуникации на рубеже тысячелетий: материалы Всерос. науч.-практ. конф. Воронеж, 2003. С. 41–44.
679. Тулупов В. В. Теоретический и практический аспекты типологии печатных периодических изданий. RELGA: науч.-культуролог. журн. 2007. No 8. URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1970&level1=main&level2=articles>

680. Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX століття. Україна модерна. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. С. 59-75
681. Турчинская О. Для изучения медиа нужно активнее привлекать естественнонаучные методы». Интервью с деканом факультета журналистики МГУ Еленой Вартановой. URL: https://www.gazeta.ru/science/2018/03/15_a_11683729.shtml
682. Тучапський Павло. Лист до Івана Франка, Київ. 1890, б. д. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916). Од. зб. 1605. С. 645–648.
683. У своїй партійній газеті «Слуга народу» писати-ме про «маленькі» перемоги та допомагатиме у комунікаціях уряду. URL: <https://detector.media/rinok/article/175009/2020-02-24-u-svoii-partiinii-gazeti-sluga-narodu-pisatime-pro-malenki-peremogi-ta-dopomagatime-u-komunikatsiyakh-uryadu/>
684. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / за ред. В.М. Литвина. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.
685. Українка Леся. До М. П. Косача. Відень, 25 лютого 1891 р. Леся Українка. Твори: в 4 т. Київ: Дніпро. 1982. Т. 4. С. 231–232.
686. Українка Леся. До М. І. Павлика. Софія, 9 липня 1894 р. Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка. 1978. Т.10. С.244 246.
687. Українка Леся. Публікації. Статті. Дослідження: у 3 т. Київ; Вид-во АН УРСР, 1954. Т. 1: Публіцистика, статті, дослідження. 339 с.
688. Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопед. слов. / за ред. М. М. Романюка. Львів, 2006. Вип. 13. 520 с.
689. Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання: в 3 т. / під гол. ред. І. Раковського. Львів; Станіславів; Коломия: Рідна школа, 1930. Т. 1: А–Ж. 676 с.
690. Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання: в 3 т. / під гол. ред. І. Раковського. Львів; Станіславів; Коломия: Рідна школа, [б. р.]. Т. 2: З–Р. 694 с.

691. Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання: в 3 т. / під гол. ред. І. Раковського. Львів; Станіславів; Коломия: Рідна школа, 1933. Т. 3: С–Я. 676 с.
692. Українська історична бібліографія за 1914–1923 рр. Записки НТШ. 1924. Т. 134–135. С. 185–239.
693. Українська Літературна Енциклопедія: в 5 т. / редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. Київ: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2: Д – К. 576 с.
694. Українська преса: хрестоматія / за ред. д-ра філол. наук, проф. М. Ф. Нечиталюка. Львів, 2002. Т. 2: Преса Галичини 60-х років XIX ст. 732 с.
695. Українська преса: хрестоматія / за ред. д-ра філол. наук, проф. М. Ф. Нечиталюка. Львів, 2008. Т. 3: Преса Галичини 70-х – початку 90-х років XIX ст. Кн 1: Публіцистика Івана Франка: «школа політичного думання» (1875–1893). 610 с.
696. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 2007. Т. 1: 1812–1890 рр. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. 560 с.
697. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 2009. Т. 2: 1891–1905 рр. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. 480 с.
698. Українська радянська енциклопедія: [В 12-ти т.] / Гол. ред.. М. П. Бажан. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1983. Т. 9. 558 с.
699. Українська суспільно-політична думка в XX столітті: документи і матеріали / упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Мюнхен: Сучасність, 1983. Т. 2. 510 с.
700. Український календар. 1975 / Українське суспільно-культурне товариство в Польщі; гол. ред. Антін Середницький. Варшава: Українське суспільно-культурне товариство в Польщі, 1975. 368 с.

701. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: іст.-бібліогр. дослідж.: у 3 т. Львів, 2001. Т. 1: 1848–1900 рр. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк. 744 с.
702. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: іст.-бібліогр. дослідж.: у 3 т. Львів, 2002. Т. 2: 1901–1919 рр. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк. 692 с.
703. Українсько-польська справа в австрійському парламенті: Промови послів Яцька Остапчука, Гната Дашинського, Семена Вітика при галицькій дебаті в австрійському парламенті (20–26 травня 1908 р.). Львів, 1908. 56 с.
704. Урина Н. В. Журналистика и политика: итальянский опыт взаимодействия: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: 10.01.10 / [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Фак. журналистики]. Москва, 2012. 58 с.
705. Учёнова В. В. Три грани теории журналистики: гносеологические проблемы публицистики, публицистика и политика, у истоков публицистики / Московский гос. ун-т имени М. В. Ломоносова, Факультет журналистики. Москва: Аспект Пресс, 2009. 556 с.
706. Ф. И. С. [Свистун Филип]. Начало газет и первая галицко-русская газета. Бесѣда. Львов, 1898. № 7/8. С. 52–55.
707. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.) / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 352 с.
708. Федченко П.М. Матеріали історії української журналістики. Випуск I. Перша половина XIX ст. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 338 с.
709. Федченко П. М. Михайло Драгоманов: життя і творчість. Київ: Дніпро, 1991. 362 с.
710. Федченко П. М. Преса та її попередники: історія зародження та основні закономірності розвитку. Київ: Наукова думка, 1969. 339 с.
711. Филипович Л. Проблеми релігії у науковій спадщині М. Драгоманова. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Fylypovych_Liudmyla/Problemy_relihii_u_naukovii_spadschyni_Mykhaila_Drahomanova.pdf

712. Філіпова О. Еволюція молодіжних рукописних сатирично-гумористичних видань Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2014. Вип. 4. С. 18–32.
713. Фінклер Ю. Партійні організації та партійна література: невже знову по-ленінськи? Вісник Книжкової палати. 2002. № 4. С. 33–34.
714. [Фомичева И. Д., Прохоров Е. П., Пьершке Г. и др.]. Основные понятия теории журналистики: (Новые подходы к пробл.) / под ред. Я. Н. Засурского; МГУ им. М. В. Ломоносова, Фак. журналистики. Москва: Изд-во МГУ, 1993. 205 с.
715. Франко І. Австрійській кризисъ. Украинській Вѣстникъ. 1906. № 3. С. 175–178.
716. Франко І. Галицко-русская библиография XIX столетия. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 27. С. 253–256.
717. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 549–650.
718. Франко І. Глухі вісті . Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1985 р. т. 46, ч. 1. С. 341 – 346.
719. Франко І. До історії нашого відродження . Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-и т. Київ: Наукова думка, 1985 р., Т. 46, ч. 1, С. 452 – 453.
720. Франко І. Звістки з Галиції. Симптоми розкладу галицької суспільності. Жовтень, 1956, № 8. С. 76-92.
721. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-и т. Київ: Наукова думка, 1981 р. Т. 29. С. 40 – 50.
722. Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. Львів, 1910. Ч. I. 143 с.
723. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів: Накладом Укр.-рус. вид. спілки, 1910. V, 444 с. (Писання Івана Франка; 1).
724. Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 27. С. 130–148.

725. Франко І. Огляд української літератури у 1906 р. Рада. 1907. № 12. С. 2.
726. Франко І. Пісня руських хлопів радикалів. Радикал. 1895. Нр. 4. 20 падолиста. С. 40–41.
727. Франко І. Поза межами можливого. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 45. С. 276–285.
728. Франко І. Причинки до історії 1848 р. Записки НТШ. Львів, 1909, т. LXXXVIII, кн. II. С. 94–117.
729. Франко І. Прикарпатська Русь в XIX в. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 47. С. 242–245.
730. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. ЛНВ., 1906. Т. 35. (Кн. 8). С. 226 – 240.
731. Франко І. Товариш. Письмо літературно-наукове. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 27. С. 219 – 220 .
732. Франко І. Чого ми хочемо. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ, 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 25.
733. Франко І. Я. До А. Ю. Кримського. Львів, 29 листопада 1890 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 262.
734. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова (Львів, після 21 грудня 1889 р.). Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 224–228.
735. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. Львів, 17 жовтня 1890 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 261–262.
736. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. Львів, 7 грудня 1890 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 263–267.
737. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. Львів, 8 червня 1891 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 275–282.
738. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова, Львів, 29–31 серпня 1891 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 290–293.

739. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова, Львів, 15 вересня 1891 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 295–298.
740. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. Львів, 14–15 листопада 1891 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 306–309.
741. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. Львів, 28–30 липня 1892 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 337–340.
742. Франко І. Я. До М. І. Павлика. Львів, 21 вересня 1892 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 344–345.
743. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. Львів, 22–23 вересня 1892 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 345–347.
744. Франко І. Я. До М. П. Драгоманова. Львів, 11–12 жовтня 1892 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 356–358.
745. Франко І. Я. До М. І. Павлика. Львів, 25 квітня і 4 травня 1893 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 393.
746. Франко І. Я. До М. І. Павлика. Львів, 25 січня 1894 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 450.
747. Франко І. Я. До М. І. Павлика. Львів, 14 травня 1894 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 502.
748. Франко І. Я. До редакції газети «Діло». Львів 24 листопада 1904 р. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 256–257.
749. Франко І. Я. З останніх десятиліть XIX віку. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 471–529.
750. Франко І. Я. Звістки з Галиції. Симптоми розкладу в галицькій суспільності. Жовтень. 1956. № 8. С. 78 – 92.

751. Франко І. Я. Коментарі. Для домашнього вогнища. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т.19. С. 489–490.
752. Франко І.Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Франко І.Я. Львів: Накладом Укр.-рус. вид. спілки, 1910. 444 с.
753. Франко І.Я. Наш театр/ Зібрання творів у 50-и томах. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1980 р. Т. 28, С. 285 – 292.
754. Франко І.Я. Наша публіка. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 18. С. 89–98.
755. Франко І. Я. Некрологи. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 100.
756. Франко І. Прикарпатська Русь в ХІХ в.. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 47. С. 242–245.
757. Франко І. Я. Соціалізм і соціал-демократія. Будівничий української державності.:Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. Упоряд. Д. Павличко. Київ: Видав. дім «Києво – Могилянська академія». 2006. С.222–250.
758. Франко І.Я. Українська альманахова література. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-т. Київ: Наукова думка, 1980. Т.27. С. 95 – 108.
759. Франко І. Южнорусская литература. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, СПб., 1904. Т. ХLI (1904): Эрдан – Яйценошение. С. 300–326.
760. Хилько М. Особливості застосування філософських, загальнологічних, теоретичних методів дослідження у журналістикознавстві. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Київ : Київський ун-т, 2013. Вип. 1(20).С. 8 –15
761. Химка Ж. П. Український соціалізм у Галичині (до розколу в Радикальній Партії 1899 р.). Journal of Ukrainian Graduate Studies. 1979. Vol. 4. N 2. Pp. 33–52.
762. Химка І. Релігія й національність в Україні. Друга половина ХVІІІ – ХХ ст. Ковчег. Число 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної

- Європи. Львів.: Видавництво Українського Католицького університету, 2003. С. 55 – 67.
763. Химка І.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / пер. з англ. С. Левченка. Київ: Основні цінності, 2002. 328 с.
764. Хімяк О. Українська соціал-демократична партія: періодичні видання та діяльність (кінець XIX – початок XX ст.). Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 20. С. 144–149.
765. Холодковский К. Г. Партии: кризис или закат? Политические институты на рубеже тысячелетий / отв. ред. К. Г. Холодковский. Дубна: ООО «Феникс +», 2001. С. 61–80.
766. Хубецова З. Ф. Партийные СМИ как сегмент современной российской медиасистемы: трансформация структуры и содержания. Вестник Воронежского гос. Университета. Серия: Филология. Журналистика . 2016. № 2. С. 147–152.
767. Худоба Н. В. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та його застосування на території Галичини . Форум права. 2009. № 2. С. 417– 422.
768. Цегельський Л. З австрійської України. Галицьке москвофільство в останній його фазі. Літературно-Науковий Вістник. 1910. Кн. V. Май. С. 389–406.
769. Цольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
770. Цьох Й. П. Слово буремних років: (Про розвиток комуністичної і прогресивної революційної преси Західної України. Нарис). Львів, 1961. 236 с.
771. Чевозерова Г.В. Система онтологических принципов журналистики. Вестник ВГУ Серия: Филология. Журналистика. 2014. №1, С. 229–233.
772. Чернавский Д.С. Синергетика и информация. Динамическая теория хаоса. Москва: Наука, 2001. 105 с.
773. Чорновол І. Видатні особистості австрійського райхсрату і галицького сейму у «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського. Молода нація, 2000. № 3. С. 224 – 239.

774. Чорновол І. Нариси з історії Галичини. Львів, 2017. 432 с.
775. Чорновол І. Політичний реалізм Олександра Барвінського. Сучасність. Київ, 1998. № 1. С. 99–106.
776. Чорновол І. Політичні рухи 1881 – 1900 років . Історія Львова: у трьох томах 1772 - жовтень 1918. Том 2. Львів, 2007. С. 238 – 255.
777. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів, 2000. 247 с.
778. Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи. Олександр Барвінський (1847–1927): Матеріали конференції. Львів, 2001. С. 32–44.
779. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів, 2010. 224 с.
780. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861 – 1901: нарис з історії українського парламентаризму. Львів, 2002. 288 с.
781. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 370 с
782. Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія : Філологічні науки (Мовознавство). Кіровоград, 2001. Вип. 37. С. 81–82.
783. Шалаев В. П. Синергетика в общественознании: от общественной теории к общественной практике управления нестабильными, переходными, конфликтными системами. Социальная синергетика и актуальная наука: инновационные ресурсы и национальная безопасность в эпоху глобальных трансформаций: междунар. сб. науч. тр. / Поволжский государственный университет; под общ. ред. Шалаева В. П. Йошкар-Ола, 2012. С. 112–126.
784. Шаповал Ю. Г. «Діло» (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки. Львів, 1999. 384 с.
785. Шварценберг Р. Ж. Политическая социология: в 3 ч. Москва, 1992. Ч. 3. 174 с.

786. Шевченко П. Национальные особенности партийных СМИ: что имеем? Зеркало недели. 2004. № 29(504). 23–30 июля.
787. Шикман, А. П. Деятели отечественной истории : биографический словарь-справочник. Москва : АСТ, 1997 [Кн. 2]: Л – Я. 447 с.
788. Шкандрій М. В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби / пер. з англ. Петро Тарашук; передм. Віра Агеєва. Київ: Факт, 2004. 496 с.
789. Шкондин М.В. Типология периодической печати. /Под ред. М.В. Шкондина и Л.Л. Реснянской. Москва : Аспект Пресс. 2007. 237 с.
790. Шуст Р. М. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Київ: Знання, 2007. 371 с.
791. Щеголев С. Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. Киев, 1912. 588 с.
792. Щурат В. Азбучна стаття Миколи Кмицикевича. Записки НТШ. 1908. Т. LXXXI. С. 136–144.
793. Щурат В. Львівський тижневик з 1749 р.. Записки НТШ. 1907. Т. XXVII. Кн. III . С. 177 – 182
794. Щурат В. На досвітку нової доби. Львів, 1919. 66 с.
795. Щурат В. Початки української публіцистики (В соті роковини «Українського Вісника») . Діло. 1916. Ч. 57. 28 (14) лютого. С. 1.
796. Энгельс Ф. Коммунисты и Карл Гейнцен. Маркс К. К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва: Гос. Изд. Полит. Лит., 1955. Т.4, С. 268–276 .
797. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. VII: Волапюкъ – Гальбанъ / Под ред. И. Е. Андреевского. СПб.: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892. 952 с.
798. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XII: Жилы – Имидокислоты / Под ред. К.К. Арсеньева и О.О. Петрушевского. СПб.: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1894. 964 с.
799. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XXXVIIa: Хаким – Ходоров/ Под ред. К.К. Арсеньева и

- О.О. Петрушевського. СПб.: Типо-Литографія И. А. Ефрона, 1903.963 с.
800. Энциклопедия Холокоста. Пресса. URL:: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/writing-the-news>.
801. Яворовський Нестор. Лист до редакції «Народа» (Івана Франка). Москва, 1890, 22 лют. Інститут літератури. Ф. 3: Франко Іван Якович (1856–1916). Од. зб. 1605. С. 433–435.
802. Якимович Б. Іван Франко-видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 691 с.
803. Яковлев Ю. Радикал В'ячеслав Будзиновський. URL: <https://zbruc.eu/node/8679>
804. Яковлев Ю. Часопис «Радикал» як джерело вивчення діяльності Русько-української радикальної партії (1895–1896). Український історичний збірник. 2018. Вип. 20. С. 241–269.
805. Янишин Б. М. Відень як чинник внутрішнього розвитку українського руху в Галичині останньої третини XIX ст. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб. наук. пр. 2008. Вип. 14. С. 193–207.
806. Янишин Б. М. Політика Відня в українському питанні у Галичині наприкінці XIX ст. (із додатком листів барона Ерба до Т.Павликова). Проблеми історії України XIX - початку XX ст. : зб. наук. пр.. 2008. Вип. 14. С. 193-207.
807. Яремчук В. Вибірчі системи та українські політичні партії Австро-Угорщини й Росії (друга половина XIX – початок XX ст. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010. Вип. 6. С. 365–375.
808. Яремчук В.Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899 – 1918 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 504 с.
809. Ясинський М. До питання про початок української преси. Бібліологічні вісті. 1923. Ч. 4. С. 43–44.
810. Яцкевич Є. А. Піднесення революційного руху в Східній Галичині в 1901 – 1902 рр. З історії західноукраїнських

- земель. Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. Ч III. С.60 – 68.
811. Ящук П. Й. Газета «Радикал». Вісник Львівського університету. Серія журналістики. Львів, 1980. Вип. 11: Журналістика і життя. С. 40—43.
812. Anderson, B. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London – New York, 2006. 240 p.
813. Arjen van Dalen and Peter Van Aelst . *Political Journalists Covering Politics in the Democratic-Corporatist Media System*. *The global journalist in the 21st century / edited by David H. Weaver and Lars Willnat*. Routledge. Taylor & Francis Group. New York and London. 2012. 597 p.
814. Balzer Oswald Marian. *Historia ustroju Austrii w zarysie*. Lwów: nakładem K. S. Jakubowskiego. 1899. 597 s.
815. Barkin S., Blumler J. G., Gurevitch M., Semetko Holli A., Weaver D. H. *The Formation of Campaign Agendas: A Comparative Analysis of Party and Media Roles in Recent American and British Elections (1991)*. Routledge, 2011. 216 p.
816. Baughman James L. *The Fall and Rise of Partisan Journalism*. URL: <https://ethics.journalism.wisc.edu/2011/04/20/the-fall-and-rise-of-partisan-journalism>
817. Blumler J. and M. Gurevitch. *The political effects of mass communication; Culture, Societe and the Media*. London and New York, 1982.
818. Blumler J., Gurevitch M. *The Crisis of Public Communication* Psychology Press, 1995. London; New York: Routledge, 1995. 237 p.
819. Bujak J. *Informacja o książce i prasie w tygodnikach galicyjskich 1772–1900*. Kraków, 1989. 298 s.
820. Buszko J. *Polskie czasopisma socjalistyczne w Galicji*. Krakow. 1961. Nr .1/2. S. 29–35.
821. Curran J. *Communications, Power and Social Order / Culture, societe and the media*. Edited by Michael Gurevitch, Tony Bennet, James Curran and Janet Woollacott. London and New York, 1982. P. 198 – 232.

822. Daphne J. van der Pas, Wouter van der Brug & Rens Vliegenthart. Political Parallelism in Media and Political Agenda-Setting. URL:<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10584609.2016.1271374>
823. Dunin-Wąsowicz K. *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*/ Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Wrocław, 1952. 299 s.
824. Estreicher K. *Bibliografia polska XIX stulecia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. 239 s.
825. Forst-Battaglia J. Narodowość i język w monarchii austro-węgierskiej. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*, 2017. №2-3. S. 169-178.
826. Hallin D., Mancini P. *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2012. 356 p.
827. Himka J.-P. *Galicia and Bukovina. A Research Handbook About Western Ukraine, Late 19 th – 20th Centuries*. – Historic Sites Service – Occasional Paper No. 20, March 1990. [Alberta]: Alberta Culture & Multiculturalism, Historical Resources Division, 1990. 215 p.
828. Himka J.-P. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*. Edmonton, London and New York: Canadian Institute of Ukrainian Studies, Macmillan, St. Martin's Press, 1988. 358 p.
829. Himka J.-P. *Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1983. 283 p.
830. Homola I. *Prasa galicyjska w latach 1831–1864. Prasa polska w latach 1661–1864*. Warszawa, 1976. S. 199–246.
831. Jaskuła Roman. *Ruch wydawniczy w Galicji w latach 1848–1863 / Problemy badawcze. Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*. Kraków, 1993. [T. 2]. S. 9–26.
832. Kołakowski L., Hampshire S. *The socialist idea: a reappraisal*. New York: Basic Books. 1974. 272 p.
833. Kowalczyk M. *Skonfiskowane numery czasopism z lat 1889–1905. Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*. 1959. Nr 1/2. S. 49–57.

834. Kuypers Jim A. *Partisan Journalism: A History of Media Bias in the United States (Communication, Media, and Politics)* Rowman & Littlefield Publishers. 2015. 320 p.
835. Longerich Peter. *Joseph Goebels: A Biography*. New York: Random House, 2015. 964 p.
836. Magocsi, Paul Robert. *The roots of ukrainian nationalism: Galicia as Ukraine's Piedmont*. Toronto: University of Toronto press, 2002. 214 p.
837. Magocsi, Paul Robert. *The Kachkovs'kyi Society and the National Revival in Nineteenth-Century East Galicia*. Harvard Ukrainian Studies, Vol. 15, No. 1/2. Published by: Harvard Ukrainian Research Institute. 1991. pp. 48-87. URL: <https://www.jstor.org/stable/i40046162>
838. Magocsi, Paul Robert. *Vienna as a Resource for Ukrainian Studies: With Special Reference to Galicia*. Harvard Ukrainian Studies, Vol. 3/4, Part 2. Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students (1979-1980), Published by: Harvard Ukrainian Research Institute, 2014. pp. 609-626. URL: <https://www.jstor.org/stable/i40046140>
839. Makarchuk O. G. Gender based discourse on the pages of party media. Людина в українському суспільстві в системі цінностей прав людини: сучасний вимір медіадіяльності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 14 травня 2021 р.). Київ: Інститут журналістики, 2021. С. 51–55.
840. Makarczuk O. *Left (Social Democratic) Party press in Western Ukraine in search of the electoral field in late XIX – early XX centuries*. Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe. Budapest, 2017. V(22). Issue 131ю PP. 56–59.
841. Makarchuk O. *Party press: the past, the present and the future (general tendencies)*. Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації: наук.-виробн. журн. Запоріжжя, 2019. № 2. С. 34–40.
842. Makarczuk O. *Propaganda austromarksistowska w prasie partyjnej Galicji Wschodniej (na przykładzie gazety*

- «Robitnyk» (1897). Studium Europy Srodkowej i Wschodniej. Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie Wydział Studiów Europejskich. 2016 . № 6. S. 191–203.
843. Makarchuk O. The press bodies of the political parties in Western Ukraine (end 19 – beg. 20 cent.) as an instrument of political communication. American Scientific Journal. 2016. No 2(2) / Vol. 2 – Elmhurst AV, Queens, NY, United States. Pp. 120–123.
844. Makarchuk E. Die Berichterstattung über den Wahlprozess in Österreich-Ungarn (Ende XIX – Beg. XX Jahrhundert) auf den Seiten der westli-ukrainischen Parteipresse dieser Zeit/ Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna, 2015. № 5–6. PP. 15–18.
845. Mass and public communication. URL: <https://www.britannica.com/topic/communication> / Mass-and-public-communication
846. Michels R. Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. N.Y.: Hearst's Intern. Library Co., 2015. 266 p.
847. Mudryj M. Kwestia tożsamości wśród ruskich elit politycznych w Galicji .Prace Historyczne. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017. T.144. W.2. S. 255-275.
848. Myśliński J. Grupy polityczne Królestwa Polskiego w zachodniej Galicji 1895–1904. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1967. 225 s.
849. Myśliński J. Nakłady prasy społeczno-politycznej w Galicji w latach 1881–1913. Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego. 1965. 4/2. S. 80–98.
850. Myśliński J. Periodyki teoretyczno-polityczne polskiego ruchu socjalistycznego na przełomie XIX i XX w. Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej. Wrocław, 1980. S. 37–51.
851. Myśliński J. Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów. Warszawa, 1982. 334 s.
852. Myśliński J. Prasa polska w latach 1864–1918. Warszawa, 1976. 152 s.

853. Myśliński J. Sprawa dziennika socjalistycznego w Galicji w latach 1897–1899 w świetle korespondencji Ignacego Daszyńskiego i Witolda Jodko-Narkiewicza. RHCzP. 1964. T. 3. Z. 2. S. 155–161.
854. Myśliński J. Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji 1905–1914. Warszawa, 1970. 117 s.
855. Potter S. Reconsidering objective journalism without becoming partisan. November 6, 2017. URL: <https://ethics.journalism.wisc.edu/2017/11/06/reconsidering-objective-journalism-without-becoming-partisan/>
856. Scannell P., Schlesinger P., Sparks C. Culture and Power: A Media, Culture & Society Reader. SAGE Publications, 1992 . 357 p.
857. Schuselka, F. Deutsch oder Russisch? Wien:Jasper,Hügel &Manz,1849. 60 p.
858. Sehrish Mushtaq, Fawad Baig Indian Media System: An Application of Comparative Media. Research Journal of South Asian Studies. 2016. Vol. 31, No. 2. P.45 – 63.
859. Seidere G. Oesterreichs Neugestaltung .Verfassungspolitik und Verwaltungsreformim österreichischen Neoabsolutismus unter Alexander Bach 1849–1859. Wien, 2015. 551 p.
860. Semper magister et semper tiro: Іван Франко та Осип Маковей / Упорядкування, передмова, коментарі та пояснення слів Н. Тихолоз; відп. та літ. ред. Є. Нахлік. Львів, 2007. 172 с.
861. Seymour-Ure C. The Political Impact of Mass Media. Beverly Hills, California. Sage Publications, 1974. 296 p.
862. Shelukhyn S. Ukraine, Poland and Russia and the right of the free disposition of the peoples. Washington: D. C. : Friends Of Ukraine, 1919. 16 p.
863. Siebert F., Peterson T., Schramm W. Four theories of the press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of what the Press Should be and Do. University of Illinois Press. 1956. 156 p.
864. Sparks C. Communism, Capitalism and the Mass Media (Media Culture & Society series). London; Thousand Oaks: SAGE Publications, 1998. 214 p.

865. Sparks, C. Extending and Refining the Propaganda Model. *Westminster Papers in Communication and Culture* 4(2), 2017. P.68-84.
866. Sparks C. *Globalization, Development and the Mass Media* London: Sage, 2007. 258 p.
867. Sparks C. Post-communism, democratisation and the media: (Nearly) thirty years on. *Journal of the European Institute for Communication and Culture*. Volume 25, 2018. P.144-151.
868. Summers Mark Wahlgren. *Press Gang: Newspapers & Politics, 1863–1878* .Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994. 56 p.
869. Tomczyk R. *Galicyska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*. Szczecin: Zapol, 2007. 422 s.
870. Tomczyk R. *Radykałowie i socjaldemokraci: miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk*. Szczecin: Zapol, 2007. 670 s.
871. Tomczyk R. *Socjaldemokraci ukraińscy i polscy w Galicji. Z dziejów współpracy*, wydawca: Instytut Badań Społecznych i Międzynarodowych Fundacji im. K. Kelles-Krauza, Warszawa 2007. 70 s.
872. Tomicki, Jan. «Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów», Jerzy Myśliński, Warszawa 1982 : [recenzja]. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. 1983. S. 106–110.
873. *Ukraine on the road to freedom*. New York: Ukrainian National Committee, 1919. 80 p
874. *Völkischer Beobachter*. German Nazi newspaper. Written By: The Editors of Encyclopaedia Britannica . URL.: <https://www.britannica.com/topic/Volkischer-Beobachter>
875. Wahlgren M. S. *Press Gang: Newspapers & Politics, 1863–1878* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994. 56 p.
876. *Zasadnicza ustawa państwowa z dnia 21. Grudnia 1867. r., o ogólnych prawach obywateli Państwa dla królestw i krajów, w Radzie Państwa reprezentowanych*. Rocznik 1867. We Lwowie: Z ces. krol. galicyjskiej Drukarni rządowej. S. 491–495.

Наукове видання

Макарчук Олена Геннадіївна

**ПРЕСА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І
РУХІВ У ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ
ПРОСТОРІ ГАЛИЧИНИ (1890 – 1914)**

Монографія

Друкується в авторській редакції

Макетування та відповідальний за випуск – *Юрій МУХА*

Підписано до друку 10.08.2022.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 30,44 .
Наклад 300 прим. Зам. № 2022/10-08.

Видавництво “СПОЛОМ”
79008 Україна, м. Львів, вул. Краківська, 9.
Тел. /факс: (380-32) 297-55-47.
E-mail: spolom_lviv@ukr.net.

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності:
серія ДК, № 2038 від 02.02.2005 р.

Друк – ФОП Муха Ю. М.
79000, Львів, Дорошенка, 24.
Свідоцтво держреєстрації В02 № 965799.
Тел. 096-457-40-93.